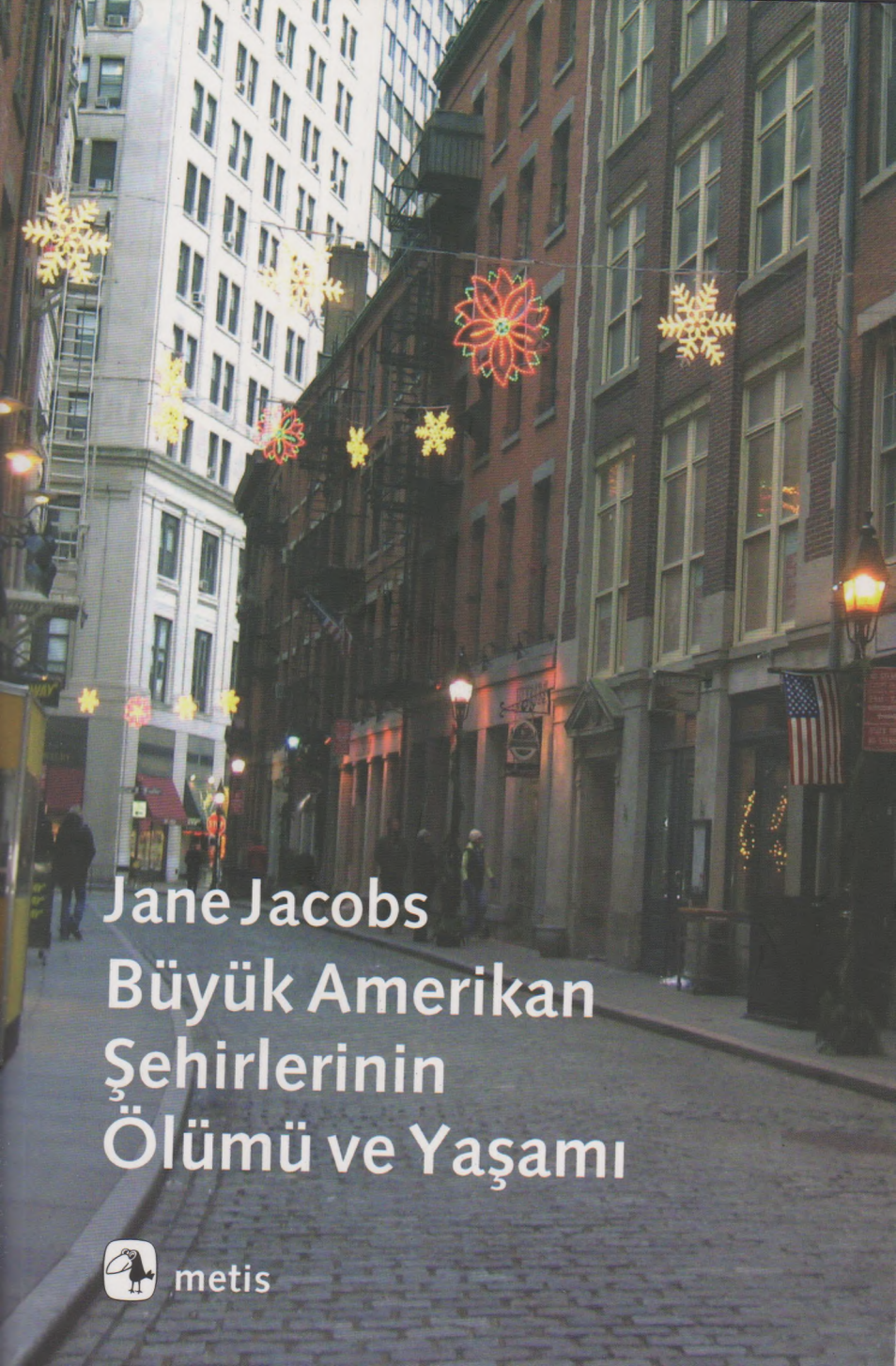

Jane Jacobs

Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı

metis

Jane Jacobs

Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Büyük Amerikan Şehirlerinin
Ölümü ve Yaşamı
Jane Jacobs

İngilizce Basımı:
The Death and Life of Great American Cities
The Modern Library, 1993

© Jane Jacobs, 1961, 1989, 1993
© Metis Yayınları, 2009
Çeviri Eser © Bülent Doğan, 2009

Birinci Basım: Mayıs 2011

Yayıma Hazırlayan: Özge Çelik
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Kapak Resmi: Stone Street, New York

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-784-5

Jane Jacobs

Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı

Çeviren:
Bülent Doğan

metis

JANE JACOBS 4 Mayıs 1916'da, Pennsylvania eyaletinin Scranton şehrinde doğdu. Babası doktor, annesi ise öğretmen ve hemşireydi. Liseyi bitirdikten ve bir yıl *Scranton Tribune*'da muhabirlik yaptıktan sonra New York'a taşınan Jacobs çeşitli yerlerde steno olarak çalıştı. Bu sırada şehrin pek çok işlek semti hakkında makaleler yazdı. Bu konu onu adeta büyülemişti. Metalürjiden tutun da yabancı okurlar için ABD coğrafyasına kadar farklı farklı konularda çeşitli yazım ve editörlük işleri yaptıktan sonra 1952'de *Architectural Forum*'un yardımcı editörü oldu. Hakkında yazı yazmakla görevlendirildiği yeniden inşa projelerinin emniyetli, ilginç ya da canlı olmadığını, üstelik tamamlanıp faaliyete geçen projelerin de şehir ekonomisine fayda getirmediğini gördükçe, geleneksel planlama inançları karşısındaki şüpheciliği arttı. 1956'da Harvard'da bu konuda yaptığı konuşma, *Fortune* dergisinde "Şehir Merkezi İnsanlar İçindir" başlıklı bir makaleye dönüştü ve bu makale de *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*'nı doğurdu. 1961'de yayımlanan kitap, kentsel yenilenme ve şehirlerin geleceği hakkındaki tartışmalarda kalıcı değişiklikler yarattı.

Jacobs, şehir planlamasında Robert Moses'ın ve devletin gecekondu temizleme projelerinin temsil ettiği büyük ölçekli, buldozerli devlet müdahalesine karşı çıktı. Tepeden tırnağa bir yenilenme öneren Jacobs, ayrışmış konut ya da işyeri semtleri yerine karışık kullanıma vurgu yaptı ve mevcut mahallelerdeki insan canlılığını öne çıkardı: "Canlı şehirlerin güçlüklerle mücadele etmek için gereken şeyleri anlamak, iletmek, bul-

mak ve icat etmek konusunda mucizevi özsel kabiliyetleri vardır... Canlı, çeşitli, yoğun şehirler, kendilerini yenileyecek tohumları ve dışlarında kalan sorunları çözüp ihtiyaçları karşılamalarını sağlayacak kadar enerjiyi bünyelerinde barındırırlar." Jacobs mimarlık ya da şehir planlaması deneyimi olmadığı için eleştirilse de, *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı* kısa süre içinde döneminin en orijinal ve en kuvvetli iddialarla dolu kitabı kabul edildi. Kitap, "hayatımızın bence gelmiş geçmiş en büyük sorunlarından biri üzerine, akla gelebilecek en canlandırıcı, kışkırtıcı, uyarıcı ve heyecan verici çalışma" (Harrison Salisbury) ve "şehre yaşam ve ruh veren şahane bir çalışma" (William H. Whyte), gibi pek çok övgü aldı.

Jacobs bir mimarla evlendi. Eşinden mimarlıkla ilgili konularda yazacak kadar çok şey öğrendiğini ifade ediyordu. İki oğulları ve bir kızları oldu. 1968'de Toronto'ya taşındılar. Jacobs burada kalkınmayla ilgili konularda sık sık aktivist bir rol oynadı ve şehir planlaması ile iskân politikalarının reformu için danışmanlık yaptı. Yarardan çok zarar getireceği gerekçesiyle büyük bir otoyol inşaatının durdurulması için başlatılan ve şehir merkezindeki koca bir mahallenin yıkılmasını başarıyla önleyen bir kampanyada ön saflarda yer aldı. 1974'ten beri Kanada vatandaşıdır. Diğer eserleri arasında şunlar vardır: *The Economy of Cities* (Şehirlerin Ekonomisi, 1969); Quebec'in bağımsızlığı tartışmasının bir değerlendirmesi niteliğindeki *The Question of Separatism* (Ayrılıkçılık Sorunu, 1980); şehirlerin önemi ve küresel ekonomideki yerleriyle ilgili büyük bir çalışma olan *Cities and the Wealth of Nations* (Şehirler ve Ulusların Zenginliği, 1984) ve son kitabı *Systems of Survival* (Ayakta Kalma Sistemleri, 1993).

İçindekiler

İngilizce Yeni Basım İçin Önsöz 13
Teşekkür 19

1 Giriş 23

BİRİNCİ KISIM
Şehrin Kendine Has Nitelikleri

2 Kaldırımın Kullanımları: Asayiş 49
3 Kaldırımın Kullanımları: Temas 75
4 Kaldırımın Kullanımları: Çocukların Asimilasyonu 94
5 Mahalle Parkının Kullanımları 109
6 Şehir Muhitlerinin Kullanımları 133

İKİNCİ KISIM
Şehirde Çeşitliliğin Şartları

7 Çeşitlilik Üreticileri 165
8 Karışık Birincil Kullanım İhtiyacı 174
9 Küçük Blok İhtiyacı 200
10 Eski Bina İhtiyacı 209
11 Yoğunluk İhtiyacı 221
12 Çeşitlilik Hakkındaki Bazı Efsaneler 242

ÜÇÜNCÜ KISIM

Çöküşe Yol Açan Kuvvetler ve Yenilenme Getiren Kuvvetler

13 Çeşitliliğin Kendi Kendini Yok Etmesi 261
14 Sınır Vakumlarının Laneti 276
15 Mutenalaşma ve Gecekondulaşma 289
16 Tedrici Para ve Yıkıcı Para 310

DÖRDÜNCÜ KISIM

Farklı Taktikler

17 Konut Yardımı 337
18 Şehir Erozyonu ya da Otomobil Aşınması 353
19 Görsel Düzen: Sınırları ve İmkânları 386
20 Kurtarma Projeleri 405
21 Semtleri Yönetmek ve Planlamak 417
22 Şehir Ne Tür Bir Problemdir? 439

Dizin 459

RESİMLER

Bu kitapta bahsedilenlere dair görüntüler zaten hep çevremizde. Resimler için lütfen gerçek şehirlere daha yakından bakın. Bakarken aynı zamanda dinleyebilir, durup gördüklerinizin üzerine fikir yürütebilirsiniz.

Talihimin peşine düşüp geldiğim
Ve bu kitabı ithaf ettiğim
Bob, Jimmy, Ned ve Mary'yi
Bulunca muradıma erdiğim
NEW YORK CITY'ye,

İngilizce Yeni Basım İçin Önsöz

1958 YILINDA bu kitap üzerinde çalışmaya başladığımda, şehirde iyi bir sokak hayatının kendiliğinden sağladığı uygarlaştırıcı ve memnuniyet verici faydaları tanımlamaktan, bir de bu zorunlulukları ve çekicilikleri kuvvetlendirecek yerde zayıflatan planlama çılgınlıklarım ve mimari modaları eleştirmekten başka beklentim yoktu. Birinci Kısım'ın birazı böyledir: Aklımda sadece o kadarı vardı.

Ama şehir sokaklarını ve şehir parklarının aldatıcı yönlerini öğrenmek ve bunlar üzerinde düşünmek beni hiç beklenmedik bir define avına sürükledi. Apaçık ortada olan değerli şeylerin –sokakların ve parkların– şehirlerin başka niteliklerinin ipuçları ve anahtarlarıyla dolup taştığını fark ettim hemen. Böylece bir keşif diğerini izledi, onu da bir diğeri... Kitabın geri kalanı define avında bulduğum bazı şeylerden oluşuyor. Diğer bulgularım da sonradan çıkan dört kitabımda yer aldı. Bu kitabın üzerimde tesirli olduğu ve beni hayatımın sonraki dönemlerindeki uğraşlarıma sürüklediği gayet açık. Peki başka yönlerden tesirli oldu mu? Cevabım hem evet hem hayır.

Bazı insanlar gündelik işlerini yürüyerek halletmek ister, ya da buna uygun bir yerde otursa böyle halledeceğini düşünür. Başkaları da işlerini halletmek için arabasına atlar, ya da arabası olsa böyle yapacağını düşünür. Daha otomobillerin olmadığı devirlerde, kimi insanlar atlı araba ya da tahtırevan kullanırdı ve pek çok insan da kullanabilmeyi dilerdi. Ama romanlardan, biyografilerden ve efsanelerden bildiğimiz kadarıyla, sosyal konumları nedeniyle bir şeye binmesi gerekenler (taşra kökenli sonradan görmeleri saymazsak) özlemle pencereden dışarıdaki sokağa bakar ve yolda yürümenin

samimiyetini, koşuşturmasını, kısacası o sürprizli ve maceralı dünyayı arzulardı.

Biraz basitleştirerek yürüyen insanlar ve otomobil insanları diye bir ayrım yapabiliriz. Bu kitap hem gerçekten yürüyen insanlar hem de öyle olmaya özlem duyanlar tarafından hemen anlaşıldı. Kitapta yazanların kendi beğenileriyle, endişeleriyle ve deneyimleriyle uyuştuğunu fark etmişlerdi. Zaten bu durum hiç de şaşırtıcı değildi, çünkü kitaba kaynaklık eden bilgilerin büyük çoğunluğu yürüyen insanları gözlemleyerek ve dinleyerek elde edilmişti. Yürüyen insanlar bu araştırmanın işbirlikçileriydi. Buna karşılık olarak kitap da yürüyen insanların zaten bildikleri şeylere meşruluk kazandırıp onlarla işbirliği yapmıştı. Dönemin uzmanları yürüyen insanların bildiği ve değer verdiği şeylere hürmet etmiyordu. Yürüyen insanlar geri kafalı ve bencil sayılıyordu – ilerleme çarkını tıkayan kumdu onlar. İtibarını kaybetmiş kimselerin itibarlılara direnmesi zordur, hatta bu sözde itibarın cehalet ve budalalığa dayanması bile işlerini kolaylaştırmaz. Neticede bu kitap söz konusu uzmanlara karşı epeyce faydalı bir cephane sağladı. Ama bu etkiyi tarif ederken "nüfuz" kavramını kullanmaktansa, teyit ve işbirliğinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Öte yandan bu kitap otomobil insanlarıyla ne işbirliği yaptı ne de onlar üzerinde nüfuz sahibi oldu. Görebildiğim kadarıyla hâlâ da böyle bir etkisi yok.

Şehir planlama ve mimarlık öğrencilerinin durumu da benzer bir karışıklık arz ediyor, ama bu durumun kendine has bazı yönleri var. Kitap yayımlandığı sırada, deneyim ve mizaç bakımından ister yürüyen insan ister otomobil insanı olsunlar, öğrenciler şehir karşıtı ve sokak karşıtı tasarımcılar ve plancılar haline gelmelerine yol açabilecek sıkı bir eğitimden geçiyorlardı: Eğitim boyunca hepsi otomobil insanı muamelesi görüyordu, dahası herkes otomobil insanıymış gibi bir hava estiriliyordu. Öğretmenlerine de aynı eğitim verilmiş ya da aynı türden görüşler aşılanmıştı. Bu yüzden, şehirlerin fiziksel biçimiyle ilgili kurumların tamamı (planlama ve mimarlık vizyonlarını ve teorilerini benimseyen bankacılar, müteahhitler ve siyasetçiler de dahil olmak üzere), şehir hayatına ters biçimleri ve vizyonları korumak için fiilen kapıda bekçilik ediyordu. Gelgelelim, özellikle mimarlık öğrencileri arasında, hatta bir ölçüde de planlama öğrencileri arasında yürüyen insanlar vardı. Onlar için bu kitap bir an-

lam ifade ediyordu. Öğretmenlerinin eğilimi (gerçi hepsinin değil) kitabı çöp ya da bir plancının deyimiyle "ateşli bir kahvehane muhabbeti" saymaktı. Ama kitap gayet tuhaf bir şekilde zorunlu ya da seçmeli okuma listelerinde yerini aldı – kimi zaman da, öğrencilerin uygulama ânında ne tür cahilce fikirlerle karşılaşacaklarını öğrenmeleri için listeye alınıyordu korkarım. Nitekim bir üniversite hocası bana aynen böyle söyledi. Ama öğrenciler arasındaki yürüyen insanlar için bu kitap tam anlamıyla devrimciydi. Ama bu öğrencilerin yoldan çıkması tümden benim eserim değildi elbette. Başka yazarlar ve araştırmacılar da –bilhassa William H. Whyte– şehir karşıtı vizyonların hiçbir işe yaramadığını ve insanları mutsuz ettiğini açığa vuruyordu. Londra'da *The Architectural Review*'un editörleri ve yazarları aynı şeyleri 1950'lerin ortalarından beri söylüyorlardı.

Günümüzde pek çok mimarın ve nispeten genç plancı kuşağının bir kısmı şehir hayatını kuvvetlendirecek kusursuz fikirler –güzel, dâhice fikirler– ortaya atıyor. Aynı zamanda bu planları gerçekleştirecek becerilere de sahipler. Bu insanlar, kötüleyip durduğum amansız, aldırışsız şehir manipülasyoncularından çok farklı.

Ama burada üzücü bir noktaya geliyoruz. Kibirli kapı bekçilerinin sayısı zaman içinde azalmış olsa da, kapıların kendileri bambaşka bir mesele. Şehir karşıtı planlama Amerikan şehirlerinde hayret verici bir sağlamlıkla varlığını sürdürüyor. Binlerce kuralda, talimatta, yasada, ayrıca kabul edilmiş uygulamaların yarattığı bürokratik çekingenlikte ve halkın zaman içinde kemikleşen ve sorgulanmayan tavırlarında cisimleşmiş halde duruyor. Dolayısıyla bir şeyler başarılmışsa, tüm bu engeller karşısında büyük fedakârlıklarla muazzam bir çaba harcanarak kazanılmıştır, bundan kimsenin şüphesi olmasın. Kullanışlı bir biçimde dönüştürülüp yeni ve farklı amaçlar için kullanılan eski binalar görüyorsanız, kaldırımlar genişletilmiş ve araç yolu tam da gereken yerde –yaya trafiğinin yoğun ve verimli olduğu sokaklarda– daraltılmışsa, şehir merkezleri mesai saatleri dışında terk edilmiş görünmüyorsa, sokağın farklı kullanımlarının yeni ve incelikli karışımları başarıyla gerçekleştirilmişse, şehrin belli bir muhitindeki delikleri ve harabeleri yama göstermeyecek şekilde kapatmak için yeni binalar itinayla eskilerinin arasına yerleştirilmişse, işte tam da bu türden çabalar harcanmış demektir. Kimi yabancı şehirler bu tür işlerde gayet başarılı olmuştur. Fakat

Amerika'da böyle akıllıca işleri yapmaya kalkmak, en hafifinden ateşten gömlek giymek, ama genellikle içler acısı sonuçlar almak demektir.

Bu kitabın Yirminci Bölüm'ünde kendisini dışarıdan tecrit eden toplu konutların zemin seviyesinin kökten silinmesini ve iki amaca yönelik olarak yeniden oluşturulmasını önermiştim: çok sayıda, yeni, bağlantı sağlayan sokaklarla toplu konutları normal şehre bağlamak, ayrıca bu ilave sokaklara çeşitli ve yeni tesisler ekleyerek bu toplu konutların ta kendilerini kent mekânlarına dönüştürmek. Elbette yeni açılacak ticari tesislerin ekonomik açıdan işlemesi, sahte değil gerçek bir fayda sağlaması çok önemlidir.

Bu türden bir kökten yeniden planlamanın, bu kitap yayımlandığından bu yana geçen otuz yıldan uzun süre boyunca –bildiğim kadarıyla– yapılmamış olması cesaret kırıcıdır. Geçen her yılda bu öneriyi gerçekleştirme işi daha da güç görünüyor elbette. Zira şehir karşıtı projeler, özellikle de devasa sosyal konut projeleri çevrelerindeki şehri çürütüyor ve projelerin bağlanacağı kentsel alan giderek daha sağlıksız bir hal alıyor.

Yine de şehir projelerini şehre kazandırmak için iyi fırsatlar hâlâ var. Bunun bir öğrenme süreci olduğu kabul edilerek öncelikle en kolaylarından başlanabilir, üstelik kolay vakalardan başlayıp sonradan zor olanlara geçmek her tür öğrenme süreci için iyi bir usuldür. Tüm bu öğrendiklerimizi banliyö alanlarına uygulama ihtiyacının yakıcı bir hal alacağı günler yakındır, çünkü banliyöleri sınırsızca genişletmeyi sürdürmemiz mümkün değil. Enerji israfının, altyapı israfının ve arsa israfının bedeli çok yüksek. Ayrıca, zaten çarpık bir biçimde genişlemiş olan banliyöleri kaynaklardan tasarruf amacıyla yoğunlaştırmak istiyorsak –otomobil insanları kadar yürüyen insanlar için de– çekici, keyifli, emniyetli ve sürdürülebilir yoğunlaştırma ve bağlantı oluşturma yollarını öğrenmiş olmamız gerekecektir.

Zaman zaman, bu kitabın kentsel yenilenme ve gecekondu temizleme programlarının durdurulmasına yardımcı olduğu iddia edildi. Bunun doğru olması çok hoşuma giderdi doğrusu. Ama böyle bir şey yok. Kentsel yenilenme ve gecekondu temizleme, bu kitabın yayımlanmasını takip eden yıllar boyunca müthiş bir öfkeyle sürdükten sonra, kendi başarısızlıklarının ve fiyaskolarının altında kaldı. Şimdi bile hüsnükuruntu ve unutkanlık ağır basınca hemen başım

çıkarıyor, müteahhitlere oluk oluk akıtılan kredilerin, siyasi kibrin ve devlet teşvikinin yardımıyla diriliyor. Son dönemdeki en büyük örneklerden biri de, Londra'nın harap olmuş doklarının ve yerli halkın gözbebeği olan mütevazı Isle of Dogs muhitinin yıkıntılarının üzerine yapılan ihtişamlı Canary Wharf projesinin iflasıdır.

Sokaklarla başladığım ve sürekli yeni keşiflerde bulunduğum define avcılığına dönersek: İzleri takip ederken bir noktada, artık şehirlerin ekolojisini incelemeye girişmiş olduğumu fark ettim. Rakunların şehirlerdeki arka bahçelerden ve çöplerden beslendiğini gözlemlemek (benim şehrimde, hatta bazen şehir merkezinde bile böyle oluyor), şahinlerin gökdelenler arasında dolaşan güvercin nüfusunu azaltabileceğine dikkat çekmek gibi işlerle uğraştığımı düşünenler çıkabilir. Ancak şehir ekolojisi derken, yaban araştırmacılarının konuya baktığı anlamda doğal ekolojiye benzeyen, ama esasen farklı bir şeyden söz ediyorum. Doğal bir ekosistem "herhangi bir büyüklükteki mekân-zaman birimi dahilinde aktif haldeki fiziksel-kimyasal-biyolojik süreçlerden mürekkep" bir şey olarak tanımlanır. Şehir ekosistemi ise belli bir şehir ve yakın çevresinde belli bir zamanda aktif olan fiziksel-ekonomik-ahlaki süreçlerden mürekkeptir. Bu tanımı analoji yoluyla ben yapıyorum.

Biri doğa tarafından, diğeri insan tarafından yaratılan bu iki farklı ekosistemin temelinde bazı ortak ilkeler vardır. Örneğin her iki ekosistem de –tümden çorak değilse– varlığını sürdürmek için büyük bir çeşitliliğe ihtiyaç duyar. Her iki durumda da çeşitlilik zaman içinde organik olarak gelişir ve farklı öğeler karmaşık yollardan birbirine bağımlıdır. Her iki ekosistemde de, hayat ve geçim imkânları ne kadar çeşitliyse, hayat taşıma kapasitesi o kadar büyüktür. İki ekosistemde de –yüzeysel bir bakışta kolayca gözden kaçan– küçük ve dikkat çekmeyen öğeler, boyutlarının küçüklüğüyle ya da toplam miktarlarıyla tamamen orantısız bir şekilde, bütün için hayati önem taşıyabilirler. Doğal ekosistemlerde en önemli hazine gen havuzudur. Şehir ekosistemlerinde ise en önemli hazine iş türleridir; üstelik işler yeni oluşmuş ve büyüyen örgütlenmelerde kendi kendilerine çoğalmakla kalmazlar, aynı zamanda melezleşir, hatta daha önce eşi benzeri olmayan işlere dönüşürler. Ayrıca öğelerin karmaşık karşılıklı bağımlılıkları yüzünden, her iki ekosistem de zayıf ve kırılgandır, kolayca hasar görebilir veya yok olabilir.

Ama çok büyük bir hasar görmedikleri müddetçe sağlam ve esnek kalabilirler. İçlerindeki süreçler iyi gittiği sürece ekosistemler istikrarlı görünür. Ama derinlemesine baktığınızda, istikrarın bir yanılsama olduğunu görürsünüz. Yunan filozof Herakleitos'un çok uzun zaman önce dediği gibi, doğadaki her şey akış halindedir. Durağan haller gördüğümüzü sandığımızda, aym anda meydana gelen başlangıç ve sonuç süreçlerine şahit oluruz aslında. Hiçbir şey durağan değildir. Şehirlerde de durum farklı olamaz. Bu yüzden, doğa ya da şehir ekosistemlerini incelerken aynı türden düşünme süreçleri gereklidir. "Şeylere" odaklanıp onların kendi kendilerini açıklamasını beklemek bir işe yaramayacaktır. İşin özünde daima süreçler vardır; şeyler sadece süreçlerde (iyi ya da kötü) bir anlam kazanır.

Bu bakış tarzı çok yenidir. Belki de bu yüzden doğa ya da şehir ekolojisini anlama amaçlı bilgi avının hiç sonu yokmuş gibi görünmektedir. Pek az şey biliniyor, öğrenecek daha çok şey var.

Biz insanlar dünyada şehir inşa eden tek canlı türüyüz. Sosyal böceklerin kovanları, nasıl geliştikleri, ne yaptıkları ve potansiyellerinin neler olduğu gibi sorular bakımından büyük farklılıklar gösterir. Şehirler de bir bakıma doğa ekosistemleridir – bizim için. Şehirlerden vazgeçmemiz mümkün değildir. Toplumların sönükleşip çürümek yerine geliştiği ve zenginleştiği yerlerde, yaratıcı ve işleyen şehirler sürecin merkezindedir; tüm bunların, hatta daha fazlasının ağırlığını taşımıştır. Aynı şey hâlâ geçerli. Çürüyen şehirler, gerileyen ekonomiler ve büyüyen sosyal dertler hep beraber gezerler. Bu bileşim tesadüf eseri değildir.

Biz insanların şehir ekolojisi hakkında –şehir süreçlerinin herhangi bir noktasından başlayarak– olabildiğince çok şey öğrenmesi acil bir görevdir. Özellikle iyi şehir sokakları ve mahalleleri sayesinde mümkün olan mütevazı ama hayati hizmetleri anlamak da fena bir başlangıç noktası olmaz. Bu yüzden, The Modern Library'nin bu güzel yeni baskıyı yeni bir okur kuşağma, yani şehir ekolojisiyle ilgileneceğini, mucizelerine hürmet edeceğini, daha fazlasını keşfedeceğini umduğum bir kuşağa sunmasını cesaretlendirici buluyorum.

Jane Jacobs
Toronto, Canada, Ekim 1992

Teşekkür

BU KİTABI YAZMAMA o kadar çok insan bilerek ya da bilmeyerek yardım etti ki, onlara borcumu ve hissettiğim minnettarlığı ne kadar anlatsam yetmez. Verdikleri bilgiler, yardımları ve eleştirileri için özellikle şu kişilere teşekkürlerimi sunmak istiyorum: Saul Alinsky, Norris C. Andrews, Edmund Bacon, June Blythe, John Decker Butzner, Jr., Henry Churchill, Grady Clay, William C. Crow, Vernon DeMars, Monsenyör John J. Egan, Charles Farnsley, Carl Feiss, Robert B. Filley, Bayan Rosario Folino, Chadbourne Gilpatric, Victor Gruen, Frank Havey, Goldie Hoffman, Frank Hotchkiss, Leticia Kent, William H. Kirk, Bay George Kostritsky ve eşi, Jay Landesman, Peder Wilbur C. Leach, Glennie M. Lenear, Melvin F. Levine, Edward Logue, Ellen Lurie, Elizabeth Manson, Roger Montgomery, Richard Nelson, Joseph Passoneau, Ellen Perry, Rose Porter, Ansel Robison, James W. Rouse, Samuel A. Spiegel, Stanley B. Tankel, Jack Volkman, Robert C. Weinberg, Erik Wensberg, Henry Whitney, William H. Whyte, Jr., William Wilcox, Mildred Zucker, Beda Zwicker. Bu insanlardan hiçbiri yazdıklarımdan sorumlu değil elbette; hatta bazıları bakış açıma temelden karşı çıktı, ama yine de cömert yardımlarını esirgemedi.

Araştırmamı ve kitabı yazmamı mümkün kılan mali desteği için Rockefeller Vakfı'na, konukseverliğinden dolayı New School for Social Research'e, cesaretlendirici tavrı ve hoşgörüsü için *Architectural Forum* editörü Douglas Haskell'e minnettarım. Her şeyden çok da kocam Robert H. Jacobs, Jr.'a minnettarım; kitaptaki fikirlerden hangilerinin bana, hangilerinin ona ait olduğunu artık bilemiyorum.

Son zamanlara kadar –evrenin düzeninin körü körüne kabulü dışında– uygarlığın lehine düşünebildiğim en iyi şey sanatla, şiirle, felsefeyle ve bilimle uğraşmayı mümkün kılmasıydı. Ama artık en yüce şeyin bu olduğunu düşünmüyorum. Artık en yüce şeyin hepimize çok tanıdık gelecek bir mesele olduğuna inanıyorum. Birisi çıkıp da, hayatı sürdürme yollarına çok fazla dalıp gittiğimizden bahsettiğinde, ben de cevaben, uygarlığın en değerli yönünün hayatı sürdürme yollarını karmaşıklaştırması olduğunu; tüm o kalabalığı doyurmak, giydirmek, barındırmak ve bir yerden bir yere taşımak için basit ve koordinasyonsuz bir çaba değil, büyük ve ortaklaşa bir düşünsel çaba harcamak gerektiğini söylüyorum. Çünkü daha karmaşık ve yoğun bir düşünsel çaba harcanması, daha dolu ve zengin bir hayat demektir. Daha fazla hayat demektir. Hayat başlı başına bir amaçtır ve hayatın yaşamaya değer olup olmadığı sorusunun cevabı sadece, ne kadarını yaşamış olduğunuza bağlıdır.

Son bir diyeceğim daha var. Hepimiz umutsuzluğun kıyısındayız. Bizi dalgalarının üstünde yüzdüren, batmamızı önleyen şey ise umuttan, açıklanamaz kıymete imandan ve ikircikiksiz çaba göstermekten ve yeteneklerimizi kullanmanın verdiği derin, bilinçaltındaki memnuniyetten müteşekkildir.

OLIVER WENDELL HOLMES, JR.

1

Giriş

BU KİTAP mevcut şehir planlaması ve yeniden inşasına bir saldırı niteliği taşıyor. Ayrıca ve en önemlisi de, mimarlık ve şehir planlaması fakültelerinden tutun da, pazar ekleri ve kadın dergilerine kadar her yerde öğretilenden farklı, hatta onların tam tersi olan yeni şehir planlaması ve yeniden inşası ilkeleri ortaya atmayı deniyor. Benim saldırımın temelinde yeniden inşa yöntemlerine dair safsatalar ya da tasarım modalarına dair kılı kırk yaran itirazlar yatmıyor. Modern, ortodoks şehir planlaması ve yeniden inşasını şekillendiren ilkelere ve hedeflere yönelik bir saldırı bu.

Farklı farklı ilkeler öne sürerken çoğunlukla bilinen, sıradan şeylerden bahsedeceğim: örneğin, hangi tür şehir sokakları emniyetlidir, hangileri değildir; şehir parklarından bazıları harikayken neden bazıları cürüm ve ölüm tuzaklarına dönüşür; niçin bazı gecekondu mahalleleri* değişmeden kalırken diğerleri mali ve resmi engeller karşısında bile yenilenip gelişirler; şehir merkezlerinin yer değiştirmesinin sebebi nedir; mahalle nasıl bir şeydir ve büyük şehirlerdeki mahallelerin ne gibi işlevleri vardır... Kısacası, şehirlerin gerçek hayatta nasıl işlediğinden bahsedeceğim; çünkü hangi planlama ilkelerinin ve hangi yeniden inşa pratiklerinin şehirlerdeki toplumsal ve ekonomik canlılığı artırmakta işe yarayacağını, hangi ilkelerin ve pratiklerin bu canlılığı azaltacağını öğrenmenin tek yolu budur.

* Burada *slum* sözcüğü kullanılıyor. Bu sözcük için yeri geldikçe gecekondu mahallesi, gecekondu bölgesi, yoksul mahallesi, çöküntü bölgesi gibi karşılıklardan faydalandık, ama Türkiye'deki gibi şehri çevreleyen derme çatma mahallelerin değil, şehrin ortasındaki yoksullaşmış bölgelerin kastedildiğini unutmamak gerek. –*ç.n.*

Hüsnükuruntu ürünü bir efsaneye göre, yeterince paramız olsaydı –genellikle yüz milyar dolar üzerinde uzlaşılır– on yılda tüm gecekonduları yeryüzünden silebilir, dünün ya da dünden önceki günün banliyöleri olan geniş, tekdüze, gri kuşaklardaki çürümeyi tersine çevirebilir, sürekli yer değiştiren orta sınıfı ve onun peşinden giden vergileri bir yere bağlayabilir, hatta belki trafik sorununu bile çözebiliriz.

Ama gelin ilk birkaç milyar dolarla neler inşa ettiğimize bir bakalım: sözde yerini aldıkları gecekondu mahallelerinden daha beter suç, vahşet ve genel sosyal umutsuzluk yuvaları haline gelen sosyal konut projeleri. Tam anlamıyla yavanlık ve tekdüzelik kuyuları olan, şehir hayatının neşesini ya da canlılığını asla içeri sızdırmayan, orta gelirlilere yönelik konut projeleri. Manasızlığını sönük bir kabalıkla azaltan, daha doğrusu azaltmaya çalışan lüks konut projeleri. İyi bir kitapçının bile tutunamadığı kültür merkezleri. Eğleşecek yer bulma imkânı nispeten kısıtlı avarelerden başka kimsenin uğramadığı sosyal merkezler. Banliyö tipi standart zincir alışveriş merkezlerinin donuk kopyaları olan ticaret merkezleri. Hiçbir yerden hiçbir yere gitmeyen ve kimsenin kullanmadığı gezinti yolları. Büyük şehirlerin bağırsaklarını deşen otoyollar. Şehrin yeniden inşası böyle olmaz. Buna şehrin talan edilmesi denir.

Bu projelerin çirkin yüzeyinin altına baktığımızda daha da feci bir manzarayla karşılaşırız. Teoride, projelerin çevrelerindeki şehir alanlarına faydaları dokunacağı varsayılır, ama bu nadiren gerçekleşir. Bu kolu bacağı kesilmiş alanlar umumiyetle kangrene çevirir. Bahsettiğimiz planlama tarzına göre, insanlara konut bulmak için halka fiyat etiketleri iliştirilir ve etiketli kitlelerin ayıklanıp atılan kısmı çevresindeki şehre karşı giderek artan bir şüphe ve gerilim hissi duyar. Bu türden iki ya da daha fazla düşman adacık bitiştiğinde ortaya çıkan sonuç "dengeli bir mahalle" diye adlandırılır. Tekelci alışveriş merkezleri ve anıtsal kültür merkezlerinin, halkla ilişkiler şamatasıyla örülmüş bir örtünün altında sakladığı şey, şehirlerin samimi ve kendiliğinden hayatından hem ticaretin hem de kültürün çıkartılmış olduğudur.

Bu dünya harikalarının yapılması için, plancıların üzerine çarpı attığı insanlar oradan oraya savrulur, evleri istimlak edilir, ülkeleri işgal edilmişçesine köklerinden kopartılırlar. Binlerce, on binlerce

küçük işletme yok edilir, sahipleri batar ve genellikle de tazminat filan alamazlar. Koca koca topluluklar parçalanıp rüzgâra savrulur ve karşılığında ancak duyulup görüldüğünde inanılabilecek türden bir kötümserlik, hınç ve umutsuzluk doğar. Chicago'da şehrin planlı yeniden inşasının meyveleri karşısında şaşkına dönen bir grup din adamı soruyordu:

> Acaba Eyüp Chicago'yu düşünerek mi yazdı şunları:
> İşte komşusunun çizdiği sınırı değiştirenler... yoksulları bir yana itenler, dostu olmayanı ezmek için tezgâh kuranlar.
> Kendisinin olmayan tarlayı biçenler, sahibinden haksızlıkla alınmış bağın üzümünü toplayanlar...
> Yerde yatan yaralı adamların inim inim inlediği şehir sokaklarından bir çığlık yükselir...

Eğer bu doğruysa, herhalde aklında New York, Philadelphia, Boston, Washington, St. Louis, San Francisco ve daha bir sürü başka yer de vardı. Mevcut şehir yeniden inşasının ekonomik dayanağı külliyen sahtedir. Şehir yeniden inşasının ekonomisinin arkasında, kentsel yenilenme teorisinde ifade edildiği üzere sadece halktan toplanan vergilerin mantıklı bir şekilde yatırıma dönüştürülmesi değil, aynı zamanda proje alanındaki çaresiz kurbanlardan zorla alınan destek de vardır. Ayrıca, bu "yatırım" neticesinde böyle alanlardan elde edilecek yüksek vergilerin şehrin kasasını dolduracağı fikri de hayalden ibarettir, canice altüst edilen şehrin parçalanması ve istikrasızlaşmasıyla savaşmak için gereken kamu harcamalarının sürekli yükselmesi karşısında acınacak derecede yetersiz kalır. Planlı şehir yeniden inşasının araçları da en az amaçları kadar içler acısıdır.

Bu arada, şehrin çok daha geniş bir kesiminde çürümeyi –ve çürümeyi önceleyen ruhsuzluğu– engelleme konusunda tüm şehir planlama sanatı ve bilimi çaresizdir. Ayrıca bu çürüme, planlama becerilerini kullanma fırsatının kolay kolay bulunamamasına da dayandırılamaz. Bu becerilerin kullanılıp kullanılmaması pek önemli görünmüyor. New York City'deki Morningside Heights alanını ele alalım. Planlama teorisine göre hiçbir sorunu olmamalıydı; çünkü bolca yeşil alanı, kampüsü, oyun alanı ve başka açık alanları var. Çimen de fazla fazla mevcut. Muhteşem nehir manzarasına bakan yüksek ve keyif verici arazilere sahip. Göz kamaştırıcı kurumların bulundu-

ğu meşhur bir eğitim merkezi olmuş; Columbia Üniversitesi, Union İlahiyat Okulu, Juilliard Müzik Okulu ve daha yarım düzine saygın ve önemli eğitim kurumu burada bulunuyor. Burada iyi hastaneler ve kiliseler de var. Sanayi tesisi yok. Sağlam yapılı, ferah, orta ve üst sınıf apartmanlarının istihkâmlarına "uyumsuz kullanımların" tecavüzünü engellemek için sokaklarında bölgeleme (zonaj) çalışması yapılmış. Ama 1950'lerin başında Morningside Heights'ın hızla gecekondulaşması, üstelik insanların sokakta yürümeye korktuğu sert gecekondu mahallelerinden birine dönüşmeye başlaması bu kurumlarda bir kriz yarattı. Kurumlar ve şehir idaresinin planlama kolları bir araya gelerek daha çok planlama teorisini hayata geçirdiler; bölgenin en kötü durumdaki yerlerini haritadan silip yerine orta gelirlilere yönelik, alışveriş merkezine varıncaya kadar tastamam kooperatif projeleri ve havadar, ışık alan, güneşli, manzaralı bir sosyal konut projesini koydular. Bu çabalar büyük bir şehir kurtarma gösterisi olarak selamlandı.

Bundan sonra Morningside Heights daha da hızlı bir çöküşe geçti.

Üstelik bu haksız ya da münferit bir örnek değildir. Pek çok şehirde planlama teorisi uyarınca çürümemesi gereken alanlar çürümektedir. Ayrıca daha az dikkat çeken ama aynı önemde bir gerçek daha vardır: Pek çok şehirde planlama teorisi uyarınca çürümesi gereken alanlar çürümeyi reddetmektedir.

Şehir *inşası* ve *tasarımı* alanında en muazzam deneme-yanılma, başarı-başarısızlık laboratuvarı şehrin ta kendisidir. Şehir planlamasının ders çıkarması gereken, teorilerini oluşturup sınaması gereken laboratuvar budur işte. Oysa bu disiplinin (eğer bir disiplin denebilirse) uygulayıcıları ve öğretmenleri gerçek hayattaki başarı ve başarısızlığı incelemeyi ihmal etmiş; onun yerine kasabaların, banliyölerin, sanatoryumların, panayırların ve hayali rüya kentlerin –şehirlerin ta kendisi dışında her yerin– hareket tarzları ve görünümlerinden çıkartılan ilkeleri rehber edinmişlerdir.

Şehirlerin yeniden yapılan kesimlerinin ve şehirlerin dışındaki sonu gelmez yeni yapılanmaların, hem kenti hem kırı yavan ve faydasız bir çorbaya çevirmesi hiç de tuhaf değildir. Bu düzenlemelerin altında aynı düşünsel çorbanın ikinci, üçüncü, dördüncü kez ısıtılmasından başka bir şey yatmaz; büyük şehirlerin nitelikleri, zo-

runlulukları, avantajları ve davranışları ile daha atıl yerleşim türlerinin nitelikleri, zorunlulukları, avantajları ve davranışları fena halde birbirine karıştırılmıştır.

Eski şehirlerin çürümesinin ya da yeni gayri-şehirsel şehirleşmenin hemen yozlaşmasının ekonomik veya toplumsal bakımdan kaçınılmaz olduğu kesinlikle doğru değildir. Aksine, ekonominin ve toplumun başka hiçbir kesimi, tam da mevcut halimize ulaşmak için çeyrek yüzyıl boyunca bu kadar kasıtlı bir şekilde manipüle edilmemiştir. Bu ölçüde bir tekdüzeliğe, verimsizliğe ve bayağılığa ulaşmak için hükümetin olağanüstü mali teşviklerine ihtiyaç duyulmuştur. Biraz yeşillik eklenince böyle bir çorbanın faydalı olacağına bizi ve hükümetteki temsilcilerimizi ikna etmek için uzmanlar yıllar boyu konuşmalar yapmış, makaleler yazmış ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Şehir planlamasının yarattığı hüsran ve nafilelik hissinin, ayrıca şehrin daha birçok probleminin sorumluluğu çoğu zaman pat diye arabaların üstüne atılır. Ama arabaların yıkıcı etkileri şehir inşasındaki beceriksizliğimizin nedeninden ziyade belirtisidir. Aralarında çuvalla parası ve müthiş gücü olan müteahhitlerin de bulunduğu plancılar, arabalar ile şehirleri birbirine uyumlu hale getirmenin yolunu bir türlü bulamamaktadır. Şehirlerdeki arabaları ne yapacaklarını şaşırmış haldeler, çünkü –arabalı ya da arabasız– işleyen ve canlı şehir planlamayı bilmiyorlar.

Şehirlerin karmaşık ihtiyaçlarına nazaran otomobillerin basit ihtiyaçları çok daha kolay anlaşılır ve karşılanabilir; dolayısıyla bir tek trafik sorununu çözerek şehrin sorunlarını büyük ölçüde halletmiş olacağım düşünen plancı ve tasarımcıların sayısı artıyor. Şehirler araç trafiğinden çok daha karmaşık iktisadi ve toplumsal sorunlara sahiptir. Şehrin kendisinin nasıl işlediğini ve sokaklarına başka hangi işler için ihtiyaç duyduğunu bilmeden trafik sorununda nasıl bir çözüme gideceğinizi bilebilir misiniz? Bilemezsiniz.

Belki de artık neyin nasıl işlediğini değil, şöyle bir bakınca dışarıdan nasıl göründüğünü önemseyen kayıtsız bir toplum olduk. Eğer öyleyse, şehirlerimiz ve toplumdaki diğer birçok şey için pek umut yok. Ama ben bu hale geldiğimize inanmıyorum.

Özellikle şehir planlaması alanında, çok sayıda iyi niyetli ve hevesli insanın inşa ve yenileme konusunu cidden önemsediği açık. Yer yer yozlaşmalar olmasına ve başkasının bağına göz dikmelere rastlanmasına rağmen, yarattığımız karmaşaya dair maksatlarımız genelde parmakla gösterilecek türdendir. Kentsel tasarımın mimarları olan plancılar ve peşlerinden sürükledikleri kişiler neyin nasıl işlediğinin önemini bile bile küçümsemiyorlar. Aksine, modern ortodoks plancılığın azizlerinin ve bilgelerinin şehirlerin nasıl işlemesi *gerektiği*, şehirlerdeki insanlar ve işletmeler için neyin iyi olması *gerektiği* konusunda söylediklerini ezberlemek için büyük çaba harcıyorlar. Bunu öyle kendilerini adayarak yapıyorlar ki ezberleriyle çelişen bir gerçeklik karşılarına çıkıp da güçbela öğrendikleri bilgileri yalanlama tehdidi yaratırsa hemen o gerçekliği bir yana itmek zorunda kalıyorlar.

Örneğin Boston'daki North End semtine verilen ortodoks planlama tepkisini ele alalım.* Burası kıyıdaki ağır sanayi bölgesiyle iç içe geçmiş eski ve kiraların düşük olduğu bir semttir; resmi bakış açısına göre Boston'ın en berbat gecekondusu, şehrin yüzkarasıdır. İşin erbapları kötü olduğunu söylediği için tüm okumuş insanların kötü bildiği özelliklere sahiptir. North End yalnızca sanayi bölgesine toslamakla kalmamıştır, daha da kötüsü her türlü işyeri ve ticari işletme konutlarla karmakarışık bir şekilde iç içe geçmiştir. Boston'daki tüm meskûn bölgeler içinde, hatta Amerikan şehirlerinin tamamı içinde konut yoğunluğunun en yüksek olduğu yerlerden biridir. Yeşil alanı azdır. Çocuklar sokakta oynar. Bu semtte süper-bloklar yoktur, hatta büyük sayılacak bloklar bile yoktur; onun yerine çok küçük bloklar bulunur; planlama jargonunda bu duruma "şehrin yapı dokusu içinden çok sayıda lüzumsuz sokağın geçirilmesi" denir. Binalar eskidir. North End'de akla gelebilecek her şeyin yanlış olduğu varsayılabilir. Ortodoks planlama açısından, bozulmanın son evrelerinde bir "megalopolis" olarak ders niyetine okutulabilir. Bu yüzden North End M.I.T. ve Harvard'ın planlama ve mimari öğrencilerine sık sık ödev olarak verilir; zaman zaman hocalarının rehberliğinde bu semti kâğıt üzerinde süper-bloklar ve gezinti parkla-

* Lütfen North End örneğini aklınızda tutun. Kitap boyunca sık sık bu semte gönderme yapacağım.

rıyla doldurur, çevreyle uyuşmayan kullanımları ortadan kaldırır, iğne ucuna çizilebilecek sadelikte bir düzen ve mutenalık idealine dönüştürürler.

Yirmi yıl önce North End'i ilk defa gördüğümde binalar –dairelere ayrılmış farklı tip ve boyda konaklar;* önce İrlanda'dan, sonra Doğu Avrupa'dan ve nihayet Sicilya'dan akın akın gelen göçmenleri barındıran akaretin bulunduğu dört-beş katlı apartmanlar– hep dip dibeydi ve genel olarak yarattığı izlenim fiziksel açıdan korkunç bir bozguna uğramış, gerçekten yoksulluktan çaresiz kalmışların yaşadığı bir semt olduğu yönündeydi.

North End'i 1959'da tekrar gördüğümde değişiklik karşısında şaşkına döndüm. Yüzlerce bina tadilattan geçmişti. Pencerelere dayanan döşeklerin yerini Venedik tarzı perdeler ve yeni boyanmış iç mekân görüntüleri almıştı. Dairelere ayrılmış olan konaklarda eskisi gibi üç-dört kalabalık aile değil, sadece bir ya da iki aile yaşıyordu. Apartmanlardaki ailelerden bazıları (daha sonra evleri ziyaret ettiğimde öğrendiğim üzere) eski dairelerden ikisini birleştirip bunlara banyolar, yeni mutfaklar vs. ekleyerek sıkışıklığı gidermişlerdi. En azından o eski, bakımsız North End'i bulurum diye dar bir sokağa girdim, ama yok: yine muntazam örülmüş tuğlalar, yeni perdeler ve açılan bir kapıdan gelen müzik sesi. Hatta, park yerine bakan tarafları boyasız ve güdük bırakılmayıp görülen taraflar gibi tadil edilip boyanmış binaları olan tek semtti burası – hâlâ da öyledir. Konutların arasında bir sürü muhteşem gıda dükkânının yanı sıra döşemeciler, demirciler, marangozlar, gıda işleme tesisleri bulunuyordu. Sokaklar cıvıl cıvıldı; çocuklar oynuyor, insanlar alışveriş ediyor, geziniyor, sohbet ediyordu. Soğuk bir ocak günü olmasaydı kesinlikle dışarıda oturan insanlar da görecektim.

Sokaklardaki canlılık, dostluk ve sıhhat öyle bulaşıcıydı ki sırf gevezelik etmek için insanlara yol sormaya başladım. Son birkaç günde Boston'ın büyük bir kısmını görmüştüm, çoğu yeri fena halde bunaltıcıydı ve buranın şehrin en sıhhatli yeri olduğunu görmek beni hayli rahatlatmıştı. Ama bu tadilat için gereken paranın nere-

* Town House: ABD'de büyük şehirlerin banliyölerinde inşa edilmiş müstakil ya da yarı müstakil evler. Genellikle çok katlıdır ve birden fazla aile tarafından kullanılır. En yakın anlamı verdiğimizi düşünerek "konak" karşılığını kullanıyoruz. –*ç.n.*

den geldiğini anlayamıyordum, çünkü günümüzde emlak fiyatları yüksek olmayan ya da banliyöleri taklit etmeyen Amerikan semtlerinde ev kredisi almaya imkân yok. Soruma cevap bulmak için (balıkçılıkla ilgili ateşli bir tartışmanın yapıldığı) bir restorana girip tanıdığım bir Bostonlu plancıyı aradım.

"Ne işin var senin North End'de?" dedi. "Para mı? Hayır, North End'e ne para ne de iş imkânı gitti. Orada hiçbir şey olduğu yok. Bir gün olur belki, ama henüz değil. Orası gecekondu semti!"

"Bana hiç de gecekondu semti gibi görünmedi," dedim.

"Aksine, şehrin en kötü durumdaki çöküntü alanı ve gecekondu semtidir. Dönüm başına 68 konut birimi düşer! Boston'da böyle bir şeyin olduğunu düşünmek bile istemezdim, ama var işte."

"Elinde başka rakamlar var mı?" diye sordum.

"Evet, tuhaf rakamlar var hem de. Şehirdeki suç, hastalık ve bebek ölüm oranının en düşük olduğu yer de bu semt. Ayrıca gelire kıyasla kiraların en düşük olduğu yer de burası. Bu insanlar çok iyi pazarlık ediyor olmalı. Çocuk nüfusu şehir ortalamasının birazcık üzerinde. Ölüm oranı düşük; şehrin genelinde oran binde 11,2 iken bu semtte 8,8. Veremden ölüm oranı çok düşük, binde birden daha düşük; işte bunu anlayamıyorum, Brooklin'dekinden bile düşük. Eskiden North End şehrin en çok verem vakası görülen yeriydi, ama bu durum tamamen değişti. Oranın halkı bayağı güçlü kuvvetli olsa gerek. Ama elbette orası korkunç bir gecekondu semti."

"Size böyle gecekondu semtlerinden daha çok lazım," dedim. "Bu gecekondulardan kurtulmak için planlar yaptığınızı söyleme sakın. Olabildiğince ders çıkarmak için buraya gelmelisin."

"Neler hissettiğini biliyorum," dedi. "Ben de sık sık oraya gider, ortalıkta dolaşıp o şahane, neşeli sokak hayatının varlığını hissederim. Bak ne diyeceğim, eğer şimdiki durumunu beğendiysen geri dön ve yazın tekrar gidip bir de o zamanki halini gör. Yazları orada kalsan bayılırsın. Ama eninde sonunda orayı yeniden inşa etmek zorundayız elbette. İnsanları sokaklardan koparmak zorundayız."

Doğrusu tuhaf bir durumdu. Arkadaşımın içgüdüleri ona North End'in iyi bir yer olduğunu söylüyordu, toplumsal istatistikler de bu görüşü destekliyordu. Ama plancı sıfatıyla insanların ve mahallelerin iyiliği hakkında öğrendiği her şey, onu uzman yapan her şey North End'in kötü bir yer olması gerektiğini söylüyordu.

Arkadaşımın para meselesini soruşturmak için beni yönlendirdiği önde gelen Boston tasarruf bankacısı, yani "iktidar yapısının çok yukarılarındaki adam", aradan geçen sürede North End halkından öğrendiklerimi doğruladı. Para yüce Amerikan bankacılık sisteminin lütfuyla gelmemişti, zira bu sistem de en az plancılar kadar planlamaya hâkimdi ve bir gecekondu semtini şıp diye tanıyordu. "North End'dekilere para vermenin hiçbir mantığı yok," diyordu bankacı. "Orası bir gecekondu semti! Hâlâ göç alıyor! Üstelik Büyük Buhran sırasında orada çok sayıda haciz yaşandı, sicili kötü." (Tabii ben bunu da duymuş, ayrıca ailelerin nasıl çalışıp kaynaklarını birleştirerek o haczedilmiş binaları geri aldığını öğrenmiştim.)

Büyük Buhran'dan bu yana geçen çeyrek yüzyılda, 15 bin nüfuslu bu semte verilen ev kredilerinin en büyüğü üç bin dolarlıktı ve bankacının dediğine göre "çok çok az kişi bu kadarını alabilmişti". Borç alabilenlerin pek çoğu bin dolar ya da iki bin dolar almıştı. Tadilat çalışmaları neredeyse tümden semt içindeki işletme ve kira gelirlerinin tekrar semte yatırılmasına ve vasıf gerektiren işlerin semt içindekiler ve onların akrabaları arasında takas edilmesine dayanıyordu.

Bu zaman zarfında öğrendiğim kadarıyla, iyileştirme amaçlı borç alamamak North End'lileri giderek daha çok kaygılandırıyordu; hatta bazı North End'liler, öğrencilerin Cennet Bahçesi düşleri tarzında projelerle hem kendilerinin hem semtin silinip atılması dışında bir yeniden yapılaşma şansı kalmamasından endişe ediyorlardı. Bunun salt akademik bir felaket düzeyinde kalmayacağını biliyorlardı, çünkü bitişikteki toplumsal açıdan benzer –ama fiziken daha geniş– West End semti bu şekilde tamamen yerle bir edilmişti. Ayrıca başka bir şey yapmadan tamir ve tadilatla sonsuza dek devam edemeyeceklerini bilmek de onları kaygılandırıyordu. "North End'de yeni inşaatlar için kredi alma şansı var mı?" diye sordum bankacıya. "Hayır, kesinlikle yok!" dedi. Bu kadar kalın kafalı olmama sinirlenmeye başlamış gibiydi. "Orası bir gecekondu mahallesi!"

Tıpkı plancılar gibi bankacılar da faaliyet yürüttükleri şehirlere dair teorilere sahiptir. Bu teorileri plancılarla aynı düşünsel kaynaklardan almışlardır. Bankacılar ve hükümetin kredilere garanti veren idari memurları planlama teorileri ortaya atmazlar, hatta şaşırtıcı ama, şehirlere dair iktisadi doktrinleri dahi yoktur. Günümüzde ay-

dınlanma sürecine girdiler ve idealistlerin fikirlerini bir nesil geriden takip ediyorlar. Neredeyse bir nesilden uzun bir zamandan beri şehir planlama teorisinde önemli yeni fikirler ortaya çıkmadığından, teorik planlama yapanlar, finansörler ve bürokratlar günümüzde eşit durumdalar.

Meseleyi açıkça ortaya koymak gerekirse, içinde bulundukları evre, tıp biliminin geçen yüzyılda içinde bulunduğu, kılı kırk yararak üretilmiş hurafelere inanç evresidir. Bu evrede doktorlar hastadan kan alma yöntemine, yani hastalığa sebep olduğuna inandıkları kötü salgıları vücuttan atma tedavisine körü körüne inanıyordu. Kan alma yönteminin kullanıldığı yıllar içinde hangi belirtiler karşısında tam olarak hangi damarların hangi ritüellerle açılması gerektiği öğrenildi. Öyle manasız ayrıntılarla dolu bir teknik komplikasyon üstyapısı oluşturuldu ki literatürün geneline bakınca insanın bugün bile ikna olası geliyor. Ama insanlar gerçeklikten sapan gerçeklik tanımlarının ağına yakalanmışken bile nadiren gözlem ve bağımsız düşünme güçlerinden yoksun kaldıkları için, uzun süre hüküm süren kan alma yöntemi genellikle belli bir sağduyu tarafından dizginlenmiş gibi görünüyor. Daha doğrusu dizginleniyordu, ama ABD'de bu yöntem en yüksek zirvelerinden birine ulaştı. ABD'de kan alma yöntemi kontrolden çıktı. Hâlâ devrimci ve federal dönemlerin en büyük devlet adamı-doktoru ve tıbbi uygulama dehası olarak saygı gören Dr. Benjamin Rush amansız bir kan alma taraftarıydı. Dr. Rush Her İşi Halleder. Hallettiği işlerden bazıları iyi ve faydalıydı, ama öte yandan sağduyunun ya da merhamet duygusunun öteden beri kan almayı kısıtladığı vakalarda kan almayı salık veren, öğreten ve yaygınlaştıran da o oldu. Dr. Rush ve öğrencileri çok küçük çocuklardan, veremlilerden, çok yaşlılardan, onun nüfuz sahibi olduğu yerlerde hastalanma talihsizliğine uğrayan herkesten kan aldılar. Onun aşırıya kaçan uygulamaları, kendileri de kan alan Avrupalı doktorların telaşa ve dehşete kapılmasına yol açtı. New York Eyalet Meclisi'nin atadığı bir komite 1851'de bile kan alma uygulamasını hâlâ ciddi ciddi savunuyordu. Dr. Rush'ın doktrinlerini eleştiren bir risale yazma cüretini gösteren doktor William Turner da komite tarafından alaya alınıyor ve sansürleniyordu. Turner'a göre "hastalardan kan almak sağduyuya, genel deneyimlere, aydınlanma aklına ve Takdiri İlahi'nin açık yasalarına aykırıydı". Hastaların

kanını çekmek değil, bünyelerini kuvvetlendirmek gerekir, dediği için bastırıldı.

Toplumsal organizmalar konusunda tıbbi benzetmeler kullanmak genelde maksadını aşan sonuçlar doğurur, üstelik bir şehirde olup bitenlerle memelilerin kimyasını kıyaslamanın âlemi yok. Ama hiç anlamadıkları karmaşık fenomenlerle uğraşan ve sahtebilimle işi idare etmeye çalışan hevesli ve uzmanlaşmış kimselerin kafasında olup bitenler için benzetme kullanmanın bir anlamı var. Tıpkı kan alma sahtebiliminde olduğu gibi kentsel yeniden inşa ve planlama sahtebiliminde de yıllar süren öğrenme sürecinin ürünü olan incelikli ve karmaşık dogmalar tam manasıyla saçmalık temelinde yükselmiştir. Tekniğin araçları zaman içinde kusursuzlaştırılmıştır. İlk safsataları yutan ve gerekli araçları edinip kamunun güvenini kazanan etkili ve kudretli insanlar, hayranlık duyulan idareciler, sağduyu ve merhametin daha önce kısıtladığı alanlarda zaman içinde haliyle işi mantıki sonucuna vardırıp yıkıcı aşırılıklara gitmiştir. Kan alma yöntemi ancak kazara ya da kendi kurallarını çiğnediği zaman iyileşme sağlayabilirdi; en sonunda bir yana bırakılınca, yerini adım adım bir araya getirmek, denemek, sınamak gibi zorlu ve karmaşık işler aldı; işlerin nasıl olması gerektiğine değil de nasıl olduğuna bakılarak yapılan hakiki gerçeklik tanımları ortaya çıktı. Şehir planlama sahtebilimi ve ona eşlik eden kentsel tasarım sanatı, gerçek dünyada sınanma macerasına atılmamış hüsnükuruntuların, bildik hurafelerin, aşırı sadeleştirmelerin ve sembollerin aldatıcı rahatlığından kurtulabilmiş değil.

Dolayısıyla bu kitapta biz kendimiz ufak ufak gerçek dünyada maceralara atılacağız. Şehirlerin görünüşte gizemli ve sapkın davranışlarının altında neler olduğunu anlamak için bence en sıradan manzaralara ve olaylara daha yakından bakmak ve işin en başında mümkün olduğunca az beklentiye sahip olmak gerekir; belki böylece ne anlama geldikleri ve aralarında ilkesel bağlar belirip belirmediği anlaşılabilir. Kitabın Birinci Kısım'ında bunu yapmaya çalışacağım.

Bu ilkelerden biri öyle yaygındır, öyle çok ve karmaşık biçimlerde ortaya çıkar ki kitabın İkinci Kısım'ında, yani argümanımın merkezini oluşturan kısımda onun yapısı üzerinde duracağım. Bu

yaygın ilkeye göre şehirler, hem ekonomik hem toplumsal bakımdan sürekli olarak karşılıklı birbirini destekleyen kullanımların son derece girift ve sıkı dokunmuş bir çeşitliliğine ihtiyaç duyar. Çeşitliliğin unsurları son derece farklı olabilir, ama bazı somut şekillerde birbirlerini desteklemeleri şarttır.

Benim gözümde başarısız şehir alanları bu tür girift bir dayanışmanın bulunmadığı alanlardır ve şehir planlama bilimi ile kentsel tasarım sanatının, gerçek hayattaki gerçek şehirlerde bu sık dokunmuş işleyiş ilişkilerini kolaylaştırma ve besleme bilimi ve sanatı olması gerekir. Bulabildiğim kanıtlardan yola çıkarak, büyük şehirde faydalı bir çeşitlilik yaratmak için başlıca dört şart olduğu ve bu dört şartı özenli bir şekilde yerine getiren planlamanın şehre canlılık kazandırabileceği kanaatindeyim (sadece plancıların planları ya da sadece tasarımcıların tasarımları bunu asla başaramaz). Birinci Kısım esasen şehirlerdeki insanların toplumsal davranışlarıyla ilgilidir ve kitabın devamını anlamak için okunması zorunludur. İkinci Kısım ise esasen şehirlerin ekonomik davranışlarıyla ilgilidir ve kitabın en önemli kısmı budur.

Şehirler müthiş dinamik yerlerdir, hele başarılı kısımları özellikle dinamiktir, çünkü buralar binlerce insanın planlarını gerçekleştirebileceği bereketli topraklardır. Bu kitabın Üçüncü Kısım'ında şehirlerin nasıl kullanıldığı, ayrıca şehirlerin ve içindeki insanların gerçek hayatta nasıl davrandığı soruları ışığında çürüme ve yenilenmenin bazı veçhelerini inceleyeceğim.

Kitabın son kısmında konutlaşma, trafik, tasarım, planlama ve idari uygulamalar konusunda değişiklikler öneriliyor ve son olarak da şehirlerin ortaya koyduğu problem *türü*, yani örgütlü karmaşıklıkla başa çıkma problemi tartışılıyor.

Şeylerin görünüşü ile işleyiş tarzı kopmaz bağlarla birbirine bağlıdır ve bu bağların en sağlam olduğu yerler de şehirlerdir. Ama şehirlerin sadece nasıl görünmesi "gerektiğiyle" ilgilenip nasıl işlediğini ilginç bulmayanlar bu kitapta hüsrana uğrayacaktır. Bir şehrin görünümünü planlamak, daha doğrusu ne tür bir içsel, işlevsel düzeni olduğunu bilmeden ona hoş bir düzen görünümü kazandırmaya dair spekülasyonlar yapmak beyhudedir. Görünümü öncelikli amaç ya da ana mesele yapmak beladan başka bir şey getirmez.

New York, Doğu Harlem'deki bir konut projesi uyarınca yapı-

lan, dikdörtgen şeklindeki hemen göze çarpan yeşil alandan tüm proje sakinleri nefret ediyordu. Bölgeyi sık sık ziyaret eden bir sosyal hizmet görevlisi, yeşil alan meselesinin sık sık gündeme gelmesi, hatta görebildiği kadarıyla gerekli gereksiz yeşil alandan laf açılması, kiracıların nefretlerini ifade ederek yeşil alandan kurtulmak istediklerini söylemeleri karşısında şaşırıp kalmıştı. Sebebini sorduğunda genellikle, "Ne işe yarıyor ki?" ya da "Kim istiyor ki?" şeklinde cevaplar alıyordu. Günün birinde ağzı diğerlerinden daha iyi laf yapan bir kiracı şöyle dedi: "Burayı inşa ederken kimse bizim ne istediğimizi düşünmedi. Evlerimizi yerle bir edip bizi buraya, dostlarımızı başka yerlere tıktılar. Bir fincan kahve içip gazete okuyacak, ya da üç-beş kuruş borç alacak bir yerimiz yok. Kimse neye ihtiyacımız olduğunu düşünmedi. Buraya gelen büyük adamlar çimenlere bakıp şöyle diyorlar: 'Ne kadar şahane! Artık yoksulların her şeyi var!'"

Kiracının söylediği şey binlerce yıldır ahlak hocalarının söylediğiyle aynıydı: Parlayan her şey altın değildir.

Başka şeyler de söylüyordu: Düpedüz çirkinlik ya da düzensizlikten daha aşağılık bir şey vardır ki o da düzen varmış gibi yapmak, hem de bunu var olmaya çalışıp ihtiyaçlarını dayatan gerçek düzeni de görmezden gelerek ya da bastırarak yapmaktır.

Şehirlerin görünmez düzenini izah etmeye çalışırken ağırlıkla New York'tan örnek veriyorum, çünkü orada yaşıyorum. Ama bu kitaptaki temel fikirler başka şehirlerdeyken dikkatimi çeken ya da bana söylenen şeylerden doğdu. Örneğin şehirdeki belli işlevsel karışımların güçlü etkileri olduğuna dair ilk ipucunu Pittsburgh'de yakaladım, sokakların asayişiyle ilgili ilk düşüncelerimin kaynakları Philadelphia ve Baltimore, şehir merkezinin kıvrımlı yollarıyla ilgili ilk fikirlerimi Boston'da edindim, gecekondu semtlerinin yıkılmasıyla ilgili ilk ipuçlarını Chicago'da buldum. Bu düşüncelerin malzemesi büyük ölçüde kapımın önündeydi, ama en kolay şey öncelikle gözümüzün alışmadığı şeyleri görmektir belki de. Şehirlerin görünüşteki düzensizliğinin altında yatan girift toplumsal ve ekonomik düzeni anlamaya çalışmak için temel alınacak fikir benden değil William Kirk'ten çıktı. Doğu Harlem'deki yardım kuruluşu Union Yardımlaşma Derneği'nin yöneticisi olan Kirk, bana Doğu Harlem'i göstermek suretiyle başka mahallelere ve hatta şehir merkezlerine farklı bir

gözle bakmanın bir yolunu öğretti. Bir şehirde ya da mahallede duyduklarımı her seferinde başka şehir ve mahalledekilerle kıyaslayarak her bir şehirden ya da mekândan çıkarılacak derslerin kendi özel durumu dışında geçerli olup olmadığını görmeye çalıştım.

Bilhassa büyük şehirlere ve bu şehirlerin iç bölgelerine yoğunlaştım, çünkü planlama teorisinin en çok kaçındığı problemler buralardadır. Ayrıca bunun zaman geçtikçe daha da faydalı olacağını düşünüyorum, çünkü günümüzde en kötü ve ilk bakışta içinden çıkılmaz görünen çöküntü alanları daha düne kadar ya banliyöydü ya da kıymetli ve sakin konutların bulunduğu alanlardı. Günümüzün yepyeni banliyöleri ya da yarı-banliyöleri de eninde sonunda şehir tarafından kuşatılacak, semt gibi davranmaya adapte olup olamamalarına göre ya başaracak ya da felakete sürüklenecekler. Ayrıca, dürüst olmak gerekirse, en çok yoğun şehirleri seviyor ve onlara değer veriyorum. Ama okurların benim gözlemlerimi kılavuz edinip kasabalara, küçük şehirlere ya da şehir dışı niteliğini koruyan banliyölere uygulamasını kesinlikle istemem. Kasabalar ve banliyöler, hatta küçük şehirler büyük şehirlerden tamamen farklı organizmalardır. Kasabaların davranışlarına ve muhayyel davranışlarına bakarak büyük şehirleri anlama çabasından yeterince çektik zaten. Büyük şehirlere bakarak kasabaları anlama çabası karmaşayı artırmaktan başka işe yaramayacaktır.

Bu kitabın okurunun benim söylediklerimi sürekli olarak ve şüpheciliğini kaybetmeden kendi şehir ve şehir davranışı bilgisiyle kıyaslamasını umarım. Gözlemlerimde hata varsa ya da çıkarımlarım ve vargılarımda yanılmışsam bu hata ve yanılgıların bir an önce düzeltilebilmesini umuyorum. Asıl mesele şudur: Şehirler hakkında doğru ve faydalı bilgileri olabildiğince hızlı öğrenip uygulamaya müthiş ihtiyacımız var.

Ortodoks şehir planlama teorisi hakkında sert laflar edip duruyorum, yeri geldikçe de böyle laflar etmeyi sürdüreceğim. Bu ortodoks fikirler artık folklorun bir parçası haline geldi. Onları verili sayıp baştan kabul ettiğimiz için bize zarar veriyorlar. Bu fikirleri nasıl edindiğimizi ve ne kadar az işe yaradıklarını göstermek için, ortodoks modern şehir planlaması ve mimari kent tasarımının verili doğ-

rularına katkı yapan en etkili fikirleri genel hatlarıyla anlatacağım.*

En önemli etkilenme zinciri, vakit geçirmek için planlamayla uğraşan İngiliz saray raportörü Ebenezer Howard'la başlar diyebiliriz. Howard on dokuzuncu yüzyıl Londrası'ndaki yoksulların yaşam koşullarına bakmış, burnuna gelen berbat kokudan ya da görüp duyduğu şeylerden haklı olarak hoşlanmamıştı. Sadece şehrin yanlışlarından ve hatalarından nefret etmiyordu; şehrin ta kendisine nefretle bakıyor, bu kadar çok insanın toplaşıp bir yığın haline gelmesini düpedüz kötü ve doğaya hakaret niteliğinde bir şey sayıyordu. Onun insanları kurtarma formülü şehri bitirmekten ibaretti.

1898'de önerdiği program, Londra'nın büyümesini durdurmayı ve yeni bir tür kasaba inşa ederek köylerin azaldığı kıra nüfus aktarmayı içeriyordu. Bahçeşehir adını verdiği bu kasabalarda, şehrin yoksulları yeniden doğaya yakınlaşabilecekti. Bu sayede geçimlerini sağlayabileceklerdi; ayrıca bahçeşehirlere sanayi de kurulacaktı, çünkü Howard'ın planladığı şey şehir değildi, hele insanların zamanlarının çoğunu şehrin başka yerlerinde çalışarak geçirdikten sonra neredeyse sadece uyumak için döndükleri evlerinin bulunduğu uyku banliyöleri hiç değildi. Howard'ın niyeti kendine yetebilen küçük kasabalar yaratmaktı; uysal davranırsanız ve kendi planlarımız yoksa, ayrıca kendi planları olmayan başkalarıyla birlikte hayatınızı geçirmekte sakınca görmüyorsanız pek de şirin kasabalardı bunlar. Tüm ütopyalarda olduğu gibi, anlamlı planlar yapma hakkına sadece görevli plancılar sahipti. Bahçeşehir bir tarım kuşağıyla çevrelenecekti. Sanayi de sadece planlanan alana yerleştirilecekti; okullar, evler ve yeşil alanlar yaşama alanlarına inşa edilecekti; merkezde de ortak kullanılan ticari mekânlar, kulüpler ve kültürel mekânlar bulunacaktı. Arazi spekülasyonu yapılmasını ve toprak kulla-

* Daha ayrıntılı ve benimkinin aksine tarafgir açıklamalar görmek isteyen okurları çok ilginç kaynaklar beklemektedir. Bunların başlıcaları şunlardır: *Garden Cities of Tomorrow*, Ebenezer Howard; *The Culture of Cities*, Lewis Mumford; *Cities in Evolution*, Sör Patrick Geddes; *Modern Housing*, Catherine Bauer; *Toward New Towns for America*, Clarence Stein; *Nothing Gained by Overcrowding*, Sör Raymond Unwin; *The City of Tomorrow and Its Planning*, Le Corbusier. Bildiğim en iyi kısa araştırma şu başlık altındaki metinler grubudur: Charles M. Haar, "Assumptions and Goals of City Planning", *Land Use Planning, A Casebook on the Use, Misuse and Re-use of Urban Land* içinde.

mmındaki muhtemel akıldışı değişiklikleri engellemek, ayrıca nüfus yoğunluğunu artıracak faktörleri devre dışı bırakmak için –kısacası kasabanın şehir haline gelmesini önlemek amacıyla– kasaba ve yeşil kuşağın tamamı kasabayı inşa eden kamu otoritesinin sürekli kontrolünde olacaktı. Kasabanın nüfusu azami otuz bin olacaktı.

Nathan Glazer *Architectural Forum*'da bu vizyonu çok güzel özetler: "Kafadaki imaj İngiliz kasabasıydı – konak ve çevresindeki yeşilliğin yerine kasaba merkezi geçirilmiş, iş temin etmek için de ağaçların arkasına birkaç fabrika saklanmıştır."

Bahçeşehrin en yakın Amerikan muadili, kâr payı ilkesinin geçerli olduğu ve rutin, nezarete dayalı siyasi hayattan okul-aile birliklerinin sorumlu olduğu model şirket kasabasıdır herhalde. Çünkü Howard sadece yeni bir fiziksel ortam ve toplumsal hayat değil, paternalist bir siyasi ve ekonomik toplum öngörüyordu.

Gelgelelim, Glazer'ın da işaret ettiği üzere bahçeşehir "şehre alternatif bir şey ve şehrin sorunlarına bir çözüm olarak tasarlanmıştı; planlama anlayışı olarak sahip olduğu muazzam gücün temelinde bu yatıyordu ve hâlâ da yatıyor." Howard iki bahçeşehrin, Letchworth ve Welwyn'in yapılmasını sağlayabildi; ayrıca İngiltere ve İsveç'in de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bahçeşehir ilkelerini temel alan uydu kasabalar vardı elbette. ABD'de New Jersey, Radburn'ün banliyösü, keza buhran döneminde hükümetin sponsorluğunda inşa edilen Yeşil Kuşak kasabaları (bunlar aslında banliyödür) hep aynı anlayışın yarım yamalak uyarlamalarından ibaretti. Ama Howard'ın kendi programını tam anlamıyla ya da makul ölçülerde kabul ettirme konusundaki tesiri, günümüzdeki tüm Amerikan şehir planlamasının altında yatan anlayışlarda yarattığı tesirin yanında solda sıfır kalır. Bahçeşehre hiç mi hiç ilgi duymayan şehir plancıları ve tasarımcıları düşünsel açıdan tamamen onun temeldeki ilkelerinin hükmü altındadır.

Howard son derece güçlü ve şehirleri yok edecek fikirler ortaya atmıştı: Şehrin işlevleriyle başa çıkmanın koca koca temel kullanım alanlarını ayıklayıp elemek ve her birini göreli kendi kendine yetme çerçevesinde düzenlemekle mümkün olduğunu düşünüyordu. Toplu konut teminini merkezi sorun olarak görüp ona yoğunlaştı, diğer her şey taliydi; üstelik toplu konut meselesini sadece banliyönün fiziki niteliklerine ve küçük kasabanın toplumsal niteliklerine baka-

rak değerlendiriyordu. Ticareti rutin, standart mal temini sayıyor, kendi kendini kısıtlayan bir piyasada işleyeceğini tasavvur ediyordu. Onun gözünde iyi planlama bir dizi statik edimden ibaretti; her koşulda, inşaat tamamlandıktan sonra neye ihtiyaç duyulacağı ve neyin korunacağı planda doğru tahmin edilmeli, sonradan sadece çok küçük değişiklikler yapılmalıydı. Ayrıca Howard'ın kafasındaki planlamanın düpedüz otoriter değilse de esasen paternalist nitelikte olduğu söylenebilirdi. Ütopyasına hizmet edecek şekilde soyutlanamayacak şehir veçhelerine en ufak bir ilgi göstermiyordu. Özellikle de metropolün girift, çokyönlü kültürel hayatını yok sayıyordu. Büyük şehirlerin kendi kendilerini nasıl koruyup emniyet sağladıkları, nasıl fikir alışverişinde bulundukları, siyaseten nasıl işledikleri ya da yeni ekonomik düzenlemelere nasıl ulaştıkları gibi konularla alakası yoktu; bu tip işlevleri güçlendirmek için yollar bulma arayışında değildi, ne de olsa bu türden bir hayat için tasarım yapmıyordu.

Howard gerek çok üzerinde durduğu konular, gerekse ihmal ettikleri bakımından kendi içinde tutarlıydı, ama bunların şehir planlaması açısından elle tutulur bir yanı yoktu. Yine de, neredeyse tüm modern şehir planlaması bu saçma fikirlerden uyarlandı ya da onun süslenmesi suretiyle ortaya çıktı.

Howard'ın Amerikan şehir planlaması üzerindeki tesiri şehre iki taraftan temas ediyordu: bir tarafta kasaba ve bölge plancıları, diğer tarafta mimarlar. Plancılık tarihinin bir noktasında İskoç biyolog ve filozof Sör Patrick Geddes, bahçeşehir fikrini aksi takdirde büyük şehir yaratacak nüfus artışını emen arızi bir yöntem olarak değil, çok daha büyük ve kapsayıcı bir örüntünün başlangıç noktası olarak gördüğünü açıkladı. Şehir planlamasını büyük bölgelerin planlaması ışığında değerlendiriyordu. Bölge planlama sayesinde bahçeşehirler çok geniş alanlara yayılacak, böylece doğal kaynaklarla uyumlu olacak, tarım ve orman alanlarıyla denge kuracak ve geniş kapsamlı bir mantıksal bütünlük yaratacaktı.

Howard ve Geddes'in fikirleri 1920'lerde Amerika'da coşkuyla benimsendi ve bir grup olağanüstü etkin ve gayretli kişi tarafından daha da geliştirildi. Bu kişiler arasında Lewis Mumford, Clarence Stein, merhum Henry Wright ve Catherine Bauer de vardı. Bu grup takiler kendilerini bölge plancısı saysalar da, Catherine Bauer sonraları daha uygun bir tabir buldu: "ademi merkeziyetçiler". Zira bu

gruba göre bölge planlamanın başlıca neticesi büyük şehirleri ademi merkezileştirmek, seyreltmek ve gerek işletmelerini gerekse nüfuslarını daha küçük şehirlere, hatta mümkünse kasabalara bölmekti. O sırada Amerikan halkı yaşlanıyordu ve nüfus sabitlenmeye başlamıştı, dolayısıyla önlerindeki mesele hızla büyüyen nüfusa yer açmak değil, sadece sabit bir nüfusu tekrar düzgünce dağıtmaktı.

Howard'm kendisinde olduğu gibi, bu grubun tesiri de programını tam anlamıyla kabul ettirmekten ziyade (hiçbir yerde tam anlamıyla kabul edilmedi) şehir planlaması ile iskân ve iskân finansmanı yasaları üzerinde oldu. Stein ve Wright'ın çoğunlukla banliyö ortamlarında ya da şehir kenarlarında yapılan model konut tasarıları ile Mumford ve Bauer'in ürettiği metinler, diyagramlar, taslaklar ve fotoğrafların ortak etkisi, artık ortodoks plancılıkta verili sayılan şöyle fikirleri sergilemek ve yaygınlaştırmak oldu: Sokak insanlar için kötü bir ortamdır; evler sokaktan uzaklaştırılmalı ve iç tarafa, yeşilliklere dönük inşa edilmelidir. Sık sokaklar yapmak müsrifliktir, evlerin değerini ön cepheye göre ölçen emlak spekülatörlerinden başka kimseye faydası yoktur. Şehrin temel birimi sokak değil blok ve özellikle de süper-bloktur. Ticaret alanı konutlardan ve yeşil alanlardan ayrı tutulmalıdır. Bir mahallenin mal talebi "bilimsel olarak" hesaplanabilir ve ticarete ayrılan alan bu hesabın gereğini aşmamalıdır. Çok sayıda başka insanın varlığı ister istemez katlandığımız kötü bir şeydir ve iyi şehir planlaması yalıtılmışlığın ve banliyö mahremiyetinin hiç değilse yanılsamasını yaratmaya yönelmelidir. Ayrıca ademi merkeziyetçiler Howard'ın bazı önermelerine de körü körüne bağlıydılar: Planlanmış topluluk kendi kendine yeten bir adacık olmalı, gelecekte yaşanacak değişimlere direnç göstermeli, her önemli ayrıntı en başından plancıların kontrolünde olmalı ve sonradan değiştirilmemeli. Kısacası, iyi planlama proje planlamasıydı.

Ademi merkeziyetçiler yeni düzenin zorunluluğunu daha çarpıcı hale getirip desteklemek için bilinen şehirlerin kötü yönlerine yüklendiler. Büyük şehirlerdeki başarı hikâyelerine hiç ilgi göstermiyorlardı. Onları sadece başarısızlıklar ilgilendiriyordu. Görünüşe bakılırsa her şey başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Mumford'un *The Culture of Cities*'i (Şehirlerin Kültürü) büyük ölçüde ürkütücü ve taraf-gir bir kötülükler listesinden oluşuyordu. Büyük şehir Megalopol'

dü, Tiranopol'dü, Nekropol'dü, canavarlıktı, tiranlıktı, yaşayan ölüydü. Artık çekip gitmeliydi. New York'un orta kesimi "kaosun cisimleşmesi"ydi (Mumford). Şehirlerin biçimi ve görünümü "kaotik bir kazadan... kendini düşünen, yanlış bilgilenmiş pek çok bireyin zararlı ve kötücül kaprislerinin toplamından" ibaretti (Stein). Şehir merkezleri "gürültünün, pisliğin, dilencilerin, hatıra eşyalarının ve çığırtkan, rekabetçi reklamcılığın zemini" haline gelmişti (Bauer).

Bu kadar kötü bir şeyi anlamaya çalışmak da beyhudeydi elbette. Ademi merkeziyetçilerin analizleri ve bu analizlerin ürünü olan mimari tasarımlar ve konut tasarımları, ayrıca ulusal iskân ve ev finansmanı yasaları, hepsi de yeni vizyondan ciddi şekilde etkilenmişti – ama hiçbirinin şehirleri anlamak ya da başarılı büyük şehirleri desteklemekle bir ilgisi yoktu, zaten böyle bir niyet de yoktu. Bunların hepsi şehirleri ortadan kaldırma araçlarıydı ve ademi merkeziyetçiler de bu konuda dürüst davranıyordu zaten.

Ama ademi merkeziyetçi fikirler planlama ve mimarlık okullarında, ayrıca Kongre'de, eyalet meclislerinde ve belediyelerde, büyük şehirlerin imarında kullanılan en temel kılavuzlar olarak gitgide daha çok kabul gördü. Bu üzücü hikâyenin içindeki en şaşırtıcı olay gerçekleşiyordu: Büyük şehirleri güçlendirmeyi içtenlikle isteyen kişiler, büyük şehirlerin ekonomisini baltalayıp bu şehirleri ortadan kaldırmayı amaçladığını dürüstçe kabul edenlerin reçetelerini benimsiyordu.

Tüm bu anti-şehir planlamalarını barbarlığın zirvelerine taşıyan en çarpıcı fikri ortaya atan kişi Avrupalı mimar Le Corbusier oldu. 1920'lerde ışıyanşehir adını verdiği bir rüya şehir ortaya attı; bu şehir ademi merkeziyetçilerinki gibi alçak binalardan değil, esasen bir parka yerleştirilmiş gökdelenlerden oluşuyordu. "Şehre Büyük Park'tan geçerek girdiğimizi varsayalım," diye yazıyordu Le Corbusier. "Hızlı arabamız, haşmetli gökdelenlerin arasından geçiyor, özel yoksa tutulmuş araç yoluna giriyor: Yakına geldiğimizde yirmi dört gökdelenin art arda göğe uzanmakta olduğunu görüyoruz; solumuzda ve sağımızda, meskûn alanın hemen dışında, belediye ve hükümet binaları bulunuyor; ortalara geldiğimizde ise müzeler ve üniversite binalarıyla karşılaşıyoruz. Şehrin tamamı bir Park'tan oluşuyor." Le Corbusier'nin dikey şehrindeki insan yoğunluğu dönüm başına 300 kişidir; inanılmaz ölçüde büyük bir şehir yoğunluğudur bu, ama bi-

nalar çok yüksek olduğundan zeminin yüzde 95'i açıkta kalır. Gökdelenler toplam alanın sadece yüzde 5'ini kaplar. Yüksek gelirli insanlar avluların çevresindeki alçak, lüks konutlarda yaşayacaklar ve zeminin %85'i açıkta kalacaktır. Şuraya buraya lokantalar ve tiyatrolar yapılacaktır.

Le Corbusier'nin planladığı şey sadece bir fiziksel ortam değildi. Aynı zamanda bir toplumsal ütopya planlıyordu. Le Corbusier'nin ütopyası, azami bireysel özgürlük dediği şey için şarttı; bu özgürlükten anladığı şey görünüşe bakılırsa bir şeyler yapma özgürlüğü değil, alışıldık sorumluluklardan kaçma özgürlüğüydü. Işıyanşehirde artık kimse bir diğerinin canının ve malının bekçiliğini yapmak zorunda kalmayacaktı. Kimse kendi planları pahasına başkalarını hatırına bir şeyler yapmayacaktı. Kimse oraya zincirlerle bağlı kalmayacaktı.

Ademi merkeziyetçiler ve bahçeşehrin diğer sadık savunucuları Le Corbusier'nin kuleli ve parklı şehri karşısında şok geçirdiler, hâlâ da geçiriyorlar. Işıyanşehre verdikleri tepki, son derece kurumsal bir yetimhaneyle karşılaşan ilerici anaokulu öğretmenlerinin tepkisine benziyordu. Ama yine ilginçtir ki ışıyanşehir aslında doğrudan bahçeşehirden türetilmiş bir fikirdi. Le Corbusier bahçeşehrin temel imajını hiç değilse yüzeysel olarak kabul ediyor ve onu yüksek nüfus yoğunluğunda işleyebilir hale getirmeye çalışıyordu. Yarattığı şeyi işler hale getirilmiş bir bahçeşehir olarak tarif etmişti. "Bahçeşehir boş bir hayaldir," diye yazıyordu. "Yolların ve evlerin istilası altında doğa eriyip gider, vaat edilen yalıtılmışlık kalabalık bir yerleşimle sonuçlanır... Çözüm 'dikey bahçeşehir'dedir."

Le Corbusier'nin ışıyanşehri bir başka açıdan da, yani kamuoyunda kolayca kabul görme açısından da bahçeşehre yaslanmıştı. Bahçeşehir plancıları ve konut reformcuları, öğrenciler ve mimarlar arasında sayısı giderek artan takipçileri bıkıp usanmadan süperblok, toplu konut mahallesi, değişmeyen plan ve çimen, çimen, çimen fikirlerini popülerleştirmekle uğraşıyordu; üstelik bunları insancıl, toplumsal sorumluluk sahibi, işlevsel, yüce gönüllü planlamanın zirvesi olarak göstermeyi başarmışlardı. Gerçekten de Le Corbusier'nin vizyonunu insancıllık ya da şehirde-işlevsel olma bakımından gerekçelendirmesine hiç gerek yoktu. Şehir planlamasının en büyük hedefi Christopher Robin'in (Winnie-the-Pooh'un en

yakın arkadaşı olan küçük çocuk) çimlerin üzerinde hoplayıp zıplamasıysa, Le Corbusier'de kusur bulmak mümkün müydü? Ademi merkeziyetçilerin kurumsallaşma, mekanizasyon, gayrişahsileşme çığlıkları diğerlerine budalalık derecesinde sekterlik gibi göründü.

Le Corbusier'nin rüya şehri, bizim şehirlerimiz üzerinde muazzam bir etki yarattı. Mimarlar bu anlayış karşısında adeta delicesine bir coşkuya kapıldılar, giderek daha çok etkisine girdikleri bu anlayışı, sosyal konut projelerinden tutun da işyeri projelerine dek sayısız projede hayata geçirdiler. Le Corbusier'nin rüyası, bahçeşehir ilkelerinin en azından yüzeysel olanlarını nüfusu yoğun şehirlerde yüzeysel olarak uygulanabilir hale getirmesinin yanı sıra, başka mucizeler de barındırıyordu. Arabalar için plan yapmayı tasarımlarının bir parçası haline getirmeye çalışmıştı ki 1920'lerde ve 1930'ların başlarında bu yepyeni, heyecan verici bir fikirdi. Ekspres tek yönlü trafik için geniş ana arterleri planlarına dahil etmişti. Sokak sayısını azaltmıştı, çünkü "kavşaklar trafiğin düşmanıdır" diye düşünüyordu. Ağır vasıtalar ve taşımacılık için yeraltı yolları yapmayı önermişti ve elbette tıpkı bahçeşehir plancıları gibi yayaları sokaklardan uzaklaştırıp parklara yönlendirmişti. Le Corbusier'nin şehri harika bir mekanik oyuncağa benziyordu. Üstelik onun konsepti mimari bir çalışma olarak göz kamaştırıcı bir netliğe, sadeliğe ve uyuma sahipti. Çok düzenli, göz önünde ve kolay anlaşılırdı. Tıpkı iyi bir reklam gibi her şeyi tek hamlede söyleyiveriyordu. Plancıların, iskân uzmanlarının, tasarımcıların, hatta müteahhitlerin, kredi kurumlarının ve belediye başkanlarının bu vizyona ve cüretkâr sembollerine direnmesi mümkün değildi. "İlerici" bölgelemeciler üzerinde büyük bir çekim etkisi vardı; yazdıkları kurallarda, proje inşaatı yapmayanları bile bu rüyayı bir nebze yansıtmaya teşvik etmek için uğraşıyorlardı. Tasarım ne kadar kaba ve biçimsiz olursa olsun, açık alanlar ne kadar yavan ve faydasız olursa olsun, yakın plandan ne kadar boğucu görünürse görünsün, Le Corbusier'nin taklitleri "Bak ben ne yaptım!" diye bağırır adeta. Adeta kocaman, görmezden gelinemeyecek bir ego gibi, birilerinin başarısını haykırır. Ama şehrin nasıl işlediği konusuna gelince, tıpkı bahçeşehir gibi, onun da elinde sadece yalanlar vardır.

Mutlu mesut kasaba hayatı idealine gönül veren ademi merkeziyetçiler Le Corbusier'nin vizyonuyla asla barışamamış olsa da, öğ-

rencileri bu engeli ortadan kaldırmıştır. Günümüzde karmaşık işlerle uğraşan şehir tasarımcılarının hemen hepsi iki anlayışı çeşitli permütasyonlarla birleştirir. "Seçmeli kaldırma", "alan yenilemesi" ya da –kötüye giden alanı tümden düzlemekten kaçınma anlamına gelen– "planlı muhafaza" gibi çeşitli isimlerle bilinen yeniden inşa tekniği, söz konusu alanın kaç tane eski bina ayakta bırakılarak ışıyanbahçeşehrin kabul edilebilir bir versiyonu haline getirilebileceği üzerinde durur genellikle. Bölgelemeciler, anayol plancıları, yasa koyucular, arazi kullanımı plancıları, park ve oyun sahası plancıları (ki bunların hiçbiri ideoloji geçirmez bir fanusta değildir) bu iki güçlü vizyonu ve birleşmeleriyle ortaya çıkan daha sofistike vizyonu sabit referans noktaları olarak kullanırlar sürekli. Çizgilerinden sapabilirler, taviz verebilirler, kabalaşabilirler, ama kalkış noktaları bu vizyonlardır.

Ortodoks planlamada nispeten önemsiz kalan bir başka soyağacına daha kısaca bakalım. Bu seferki de aşağı yukarı 1893'te, yani hemen hemen Howard'ın bahçeşehir fikrini formülleştirdiği dönemde Chicago'daki büyük Kolomb Dünya Fuarı'yla başlar. Chicago fuarı o sırada Chicago'da beliren heyecan verici modern mimariye sırtını dönmüş, onun yerine gerici bir biçimde Rönesans tarzının taklidini sergilemişti. Ağır, ihtişamlı anıtlar fuar parkına tepsideki bayat çörekler misali art arda dizilmişlerdi; Le Corbusier'nin parktaki tekrarlanan kule dizilerinin basık, süslü öncellerine benziyorlardı. Zenginlikle anıtsallığın bu cümbüş misali birleşimi hem plancıların hem de halkın hayal gücünü tetiklemişti. Bu fuar güzelşehir adlı hareketin itici gücü oldu; nitekim fuarın planında ağırlığını koyan adam, yani Chicagolu Daniel Burnham önde gelen güzelşehir plancılarından biri oldu.

Güzelşehirin hedefi anıtşehirdi. Genellikle hiçbir işe yaramayan barok tarzı bulvar sistemleri inşa etmek için büyük planlar yapıldı. Bu hareketin neticesinde ortaya fuarı model alan Anıt Merkezi çıktı. Pek çok şehir art arda kendi sosyal ya da kültürel merkezini inşa etti. Bu binalar ya Philadelphia'daki Benjamin Franklin Bulvarı'ndaki gibi bir yol boyunca dizildi, ya da Cleveland'daki Hükümet Merkezi gibi dükkân sırası boyunca yapıldı; ya St. Louis'teki sosyal merkez gibi bir parka bitiştirildi, ya da San Francisco'daki sosyal merkez gibi parkla iç içe inşa edildi. Bu merkezler nasıl düzenlenir-

se düzenlensin, önemli olan anıtların şehrin geri kalanından ayrılması, mümkün olan en büyük etkiyi yaratacak şekilde bir araya getirilmesi, ayrı ve sınırları belli tek bir birim muamelesi görmesiydi.

Her ne kadar insanlar merkezlerle gurur duysalar da, bu yerler başarılı değildi. Bir kere, hepsinin de çevresindeki şehir alanı gelişmekten ziyade gerilemişti; dövmeciler ve ikinci el giysi satan dükkânlardan, ya da sadece sebebi anlaşılamayan cansızlık ve çürümeden oluşan, kendilerine aykırı düşen bir kuşakla sarılmışlardı. İkincisi, insanlar bu merkezlerden dikkat çekecek ölçüde uzak durmuştu. Yani fuar şehrin bir parçası haline geldiğinde, fuar gibi işlemeyi bırakmıştı.

Güzelşehir merkezleri mimarisinin modası geçti gitti. Ama merkezlerin arkasındaki fikir sorgulanmadı ve günümüzde bu fikir gücünün zirvesine ulaştı. Bazı kültürel ya da kamusal işlevleri ayıklama ve şehrin gündelik haliyle ilişkilerini pislikten arındırma fikri bahçeşehir öğretisiyle gayet güzel uyum sağladı. Tıpkı bahçeşehir ile ışıyanşehrin kaynaştığı gibi bu anlayışlar da gayet rahat kaynaşarak bir tür ışıyangüzelbahçeşehir haline geldi; New York'taki muazzam Lincoln Meydanı Projesi buna iyi bir örnektir. Bu projede bir dizi bitişik ışıyanşehir ve ışıyanbahçeşehir konut, alışveriş ve kampüs merkezinin yanı sıra anıtsal bir güzelşehir kültür merkezi bulunmaktadır.

Ayıklama ilkeleri –ve plancılarınkiler haricinde her türlü planı bastırarak düzen sağlama ilkesi– analoji yoluyla kolayca her türlü şehir işlevine doğru genişletilmiştir; günümüze kadar gelen anlayışa göre, büyük şehirde arazi kullanımı nâzım planı büyük ölçüde, pislikten arındırmaya yönelik –genellikle taşımacılıkla ilişkili– bir dizi ayıklama silsilesinin hayata geçirilmesi için yapılır.

Başından sonuna, Howard ve Burnham'dan kentsel yenileme yasasındaki son düzeltmeye kadar, tüm bu karışım şehirlerin işleyişine uygun olmaktan uzaktır. Üzerinde çalışılmayan, saygı görmeyen şehirler de feda edilmiştir.

BİRİNCİ KISIM

Şehrin Kendine Has Nitelikleri

2

Kaldırımın Kullanımları: Asayiş

ŞEHİR SOKAKLARI araç taşımanın yanında pek çok amaca hizmet eder ve şehir kaldırımları, tretuvarlar –sokakların yayalar için olan kısımları– yayaları taşımanın yanında pek çok amaca hizmet eder. Bu kullanımlar dolaşımla ilişkilidir, ama özdeş değildir ve şehirlerin düzgün işlemesi için en az dolaşım kadar temel öneme sahiptir.

Şehir kaldırımı tek başına hiçbir şey ifade etmez. Bir soyutlamadan ibarettir. Ancak kendisine ya da çok yakınındaki başka kaldırımlara açılan binalar ve başka kullanımlarla bağlantılı olarak bir anlam ifade eder. Aynı şey sokaklar için de söylenebilir, ortadan araç trafiğinin geçmesinden başka amaçlara da hizmet ederler. Şehrin ana kamusal alanları olan sokaklar ve kaldırımlar en hayati organlardır. Bir şehri düşündüğünüzde aklınıza ne gelir? Sokakları. Bir şehrin sokakları ilginç görünüyorsa şehir ilginç görünüyordur, yavan görünüyorsa şehir de yavan görünür.

Üstelik birinci probleme geri dönecek olursak, şehrin sokakları barbarlıktan ve korkudan azadeyse, şehir de barbarlıktan ve korkudan yeterince azade demektir. İnsanlar bir şehrin ya da bir kısmının tehlikeli veya tam bir hengâme olduğunu söylüyorsa, öncelikle kendilerini kaldırımlarda emniyette hissetmediklerini söylemek istiyordur.

Ama kaldırımlar ve kaldırımları kullananlar emniyetten faydalanan pasif kişiler ya da tehlikenin çaresiz kurbanları değildir. Kaldırımlar ve kenarındaki kullanımlar ile kullanıcılar, şehirlerdeki medeniyet ile barbarlık çatışmasının aktif katılımcılarıdır. Şehirde asayişi sağlamak şehir sokaklarının ve kaldırımlarının temel görevidir.

Bu görev küçük kasabalardaki ya da gerçek banliyölerdeki kaldırım ve sokakların verdiği hizmetlerin hiçbirine benzemez. Büyük şehirler sadece kasabaların daha büyük halleri değildir. Banliyölerin daha kalabalık hallerine de benzemezler. Kasabalardan ve banliyölerden çok temel konularda ayrılırlar ve bu konulardan biri de şehirlerin haliyle yabancılarla dolu olmasıdır. Büyük şehirde yaşayan herhangi bir kişi gündelik hayatında tanıdıklardan ziyade yabancılarla karşılaşır. Sadece kamusal toplanma alanlarında yabancılara daha sık rastlanmaz, insan kapısının önünde de sık sık yabancılarla karşılaşır. Hatta yan yana yaşayanlar bile yabancıdır ve öyle olmak zorundadır, çünkü küçücük bir coğrafi alanda çok fazla insan yaşar.

Başarılı bir semtin en temel niteliği insanın sokakta tüm bu yabancılar arasında yürürken kendini emniyette hissetmesidir. Onlar tarafından tehdit edildiği hissine kapılmamalıdır. Bu konuda başarısız olan bir semt başka konularda da kötü iş çıkarır ve hem kendisi hem de genel olarak şehir için dağ gibi dertler doğurur.

Günümüzde barbarlık pek çok şehrin sokaklarını ele geçirmiştir, ya da insanlar ele geçirdiğinden korkmaktadır ki ikisi de son tahlilde aynı anlama gelir. "Çok hoş, sakin bir yerleşim yerinde oturuyorum," diyordu oturacak başka bir yer aramakta olan bir arkadaşım. "Geceleri tek gürültü zaman zaman gerçekleşen saldırıların mağdurlarının attığı çığlıklar oluyor." İnsanların sokaktan korkması için sokakta ya da semtte çok fazla şiddet olayı meydana gelmesine gerek yoktur. Üstelik insanlar sokaktan korktukça sokağı daha az kullanır ve bu da sokağın asayişini iyice azaltır.

Gölgesinden bile korkan insanlar da vardır elbette ve böyle insanlar nesnel koşullar ne olursa olsun kendilerini emniyette hissetmeyecektir. Ama normalde aklı başında, hoşgörülü ve neşeli olan insanların, saldırıya uğrayabilecekleri ve çok geç olmadan görülüp kurtarılma umutlarının olmadığı yerlere gece karanlığında –ya da kimi yerlerde gündüz vakti– gitmeyi reddetme sağduyusunu göstermeleri bambaşka bir şeydir.

Barbarlık ve barbarlık korkusuna sebep olan gerçek, hayali olmayan emniyetsizlik hissi gecekondu mahallelerinin sorunu olarak damgalanamaz. Aslında bu sorunun en ciddi olduğu yerler, arkadaşımın terk etmekte olduğu türden nezih görünüşlü "sakin yerleşim yerleri"dir.

Bu sorun şehrin eski kısımlarının sorunu olarak da damgalanamaz. Kimi örneklerde şehrin yeniden inşa edilmiş kısımlarında (orta gelirlilere yönelik projeler gibi yeniden inşanın en iyi örnekleri sayılanlar da buna dahildir) en hayret verici boyutlara ulaşmıştır. Ulusal çapta hayranlık toplayan (plancıların ve kredi kurumlarının hayranlığını kazanan) bu türden bir toplu konuttan sorumlu polis şefi geçenlerde, hava kararıktan sonra ortalıkta dolaşan vatandaşları azarlamakla kalmadı, kimin çaldığım öğrenmeden kapıya bakmamaları için de uyardı. Buradaki hayat, çocukları korkutmak için anlatılan masallardaki küçük çocukların maceralarına benziyor. Kaldırım ve kapı önündeki asayiş sorunu yenilenmemiş şehirlerde olduğu kadar, yeniden inşa konusunda ciddi çaba göstermiş şehirlerde de büyük bir sorundur. Şehrin tehlikeli olmasının sorumluluğunu azınlıkların, yoksulların, serserilerin üstüne atmak da bizi çözüme götürmez. Bu tür gruplarda ve yaşadıkları şehir alanlarında medeniyet ve emniyet bakımından muazzam farklar bulmak mümkündür. Örneğin, New York City'de günün her saatinde, gece gündüz en emniyetli olan kaldırımlar yoksul halkın ya da azınlıkların yaşadığı yerlerdedir. Ayrıca en tehlikeli kaldırımların bazıları da aynı türden insanların oturduğu yerlerdedir. Başka şehirler için de aynı şey söylenebilir.

Hem büyük şehirlerde, hem de banliyö ve kasabalardaki kanunsuzluk ve suçun altında derin ve karmaşık toplumsal sorunlar yatıyor olmalı. Bu kitapta derindeki sebepler üzerine spekülasyonlar yapmayacağım. Şimdilik şunu söylemek yeterli: Derindeki toplumsal sorunları saptayıp bunların peşine düşecek bir şehir halkı istiyorsak, başlangıç noktası mevcut şehirlerde asayişi ve medeniyeti koruyan pratik güçleri desteklemek olmalıdır. Kolay suç işlemeye gayet uygun yeni semtler inşa etmek budalalıktır. Ama şu anda yaptığımız tam da bu.

Anlaşılması gereken ilk şey, şehirlerde kamusal huzuru –kaldırım ve sokak huzurunu– koruma işinin, polisin varlığı zorunlu olsa da, öncelikle polis tarafından yapılmadığıdır. Kamusal huzuru koruyan orada yaşayan halkın karmaşık, üstelik neredeyse bilinçsiz olan, gönüllü denetim ve standartlar ağıdır; üstelik bunu uygulayan da halkın ta kendisidir. Şehrin bazı alanlarının (en sık göze çarpan örnekler eski toplu konut projeleri ve nüfus devridaimi çok yüksek olan sokaklardır) kaldırımlarında yasa ve düzenin korunması nere-

deyse tümden polise ve özel güvenlikçilere devredilmiştir. Böyle yerlerin cehennemden farkı yoktur. Normal, kendiliğinden medeniliğin çöktüğü bir yerde medeniyeti korumaya milyon polis yetmez.

Anlaşılması gereken ikinci nokta, insanları daha geniş bir alana dağıtarak, şehir özelliklerinin yerine banliyö özelliklerini geçirerek asayiş sorununun çözülemeyeceğidir. Eğer bu bir çözüm olsaydı, Los Angeles'm emniyetli bir şehir olması gerekirdi; çünkü Los Angeles neredeyse tamamen banliyölerden oluşan bir şehirdir. Yoğun şehir bölgesi olarak nitelenebilecek kadar sıkışık düzen semtleri hemen hiç yoktur. Ama Los Angeles da, diğer büyük şehirler gibi, hepsi şirin olmayan yabancılardan *oluştuğu* gerçeğinden kaçamaz. Los Angeles'ın suç oranları şok edicidir. Nüfusu bir milyonu aşan on yedi standart metropol alanı içinde Los Angeles suç oranlarında o kadar ileridedir ki kendi başına bir kategori olarak değerlendirilir. Üstelik bu durum insanların sokaklardan korkmasına yol açan kişisel saldırı suçu konusunda özellikle geçerlidir.

Örneğin Los Angeles'taki tecavüz oranı (1958 rakamları) yüz binde 31,9'dur; bu rakam sonraki iki şehrin, yani St. Louis ve Philadelphia'nın suç oranlarının iki katını aşmaktadır; Chicago'daki 10,1' lik oranının üç katıdır ve New York'taki 7,4'lük tecavüz oranının dört katından fazladır.

Los Angeles'ta saldırı suçu oranı yüz binde 185 iken, Baltimore' da 149,5 ve St. Louis'te 13,2'dir (sonraki iki en yüksek oran); aynı oran New York'ta 90,9 ve Chicago'da 79'dur.

Los Angeles'ta önemli suçların toplam oranı yüz binde 2507,6' dır; bu oran sonraki iki şehir olan St. Louis ve Houston'ın 1634,5 ve 1541,1'lik oranlarının, ayrıca New York ve Chicago'nun 1145,3 ve 943,5'lik oranlarının çok üstündedir.

Los Angeles'ın yüksek suç oranlarının sebepleri hiç kuşkusuz karmaşıktır ve hiç değilse bir kısmı tamamen karanlıkta kalmıştır. Ama şundan emin olunabilir: Bir şehri seyrekleştirmek suç ve suç korkusundan kurtulmasını sağlamaz. Şehrin farklı bölgeleri için de benzer bir sonuç çıkartılabilir; buralardaki sahte banliyöler ve miadını doldurmuş banliyöler tecavüz, kapkaç, saldırı ve silahlı soygun gibi suçlar için biçilmiş kaftandır.

Bu noktada her şehir sokağı için sorulması gereken en önemli soruya geliyoruz. Suça ne kadar fırsat tanımaktadır? Belli bir şehir-

de net bir suç işleme miktarı olduğu ve bunun bir şekilde kendine çıkış yolu bulabileceği doğru olabilir (ben böyle olduğuna inanmıyorum). Bu doğru olsa da olmasa da, farklı sokak türlerinin barbarlık ve barbarlık korkusundan aldığı pay arasında son derece büyük farklar vardır.

Kimi yerlerde sokak barbarlığına hiç fırsat verilmez. Boston, North End'in sokaklarında bunun son derece çarpıcı örneklerini görmek mümkündür. Bu bakımdan dünya üzerindeki başka pek çok yer kadar emniyetli oldukları söylenebilir. North End'de oturanların çoğu İtalyan ya da İtalyan kökenli olmasına rağmen, semtin sokakları sürekli olarak her ırktan ve soydan insanla kaynaşır. Dışarıdan gelen yabancıların bazıları semtin içinde ya da yakınında çalışır; bazıları alışveriş etmeye ve gezinmeye gelir; azınlık toplumunun üyeleri de dahil olmak üzere pek çoğu daha önce terk edilmiş tehlikeli semtlerde yaşamaktadır ve maaşlarını North End'deki dükkânlarda harcamakta, haftalık büyük alışverişlerini de parayı çekme ile harcama arasında kimsenin ellerinden almayacağına güvendikleri sokaklarda yapmaktadır.

Yerel yardım kuruluşu North End Birliği müdürü Frank Havey şöyle diyor: "Yirmi sekiz yıldır North End'de oturuyorum ve tüm bu süre içinde tek bir tecavüz, kapkaç, çocuk tacizi ya da bu türden bir sokak suçu işlendiğini duymadım. Böyle bir olay olsaydı, gazetelere yansımasa bile benim haberim olurdu." Geçtiğimiz otuz küsur yıl içinde, beş-altı kişi çocukları kandırmaya ya da geceleyin kadınlara saldırmaya kalktı. Tüm vakalarda yoldan geçenler, pencereden bakanlar ya da dükkân sahipleri bir şey olmasını önledi.

Bu arada, Boston'ın iç kesimlerindeki, görünüşte banliyö olan Roxbury'nin Elm Hill kesiminde, sokak ortasındaki saldırılar ve her an başka saldırıların olması ihtimali, üstelik pencereden bakanların kurbanları korumasının söz konusu bile olmaması, aklı başında insanların geceleri kaldırımlardan uzak durmasına yol açıyordu. Pek de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu yüzden ve bununla ilişkili başka sebeplerle (ruhsuzluk ve yavanlık), Roxbury'nin büyük bir kısmı çöküntü bölgesi oldu. Burası artık terk edilecek bir yer haline geldi insanların gözünde.

Roxbury'nin ve bir zamanlar güzel olan Elm Hill kesiminin istisna gibi görülmesini istemem; bu kesimin özürleri ve bilhassa Bü-

yük Yavanlık, diğer şehirlerin de paylaştığı şeylerdir. Ama aynı şehrin içindeki bu tür kamusal güvenlik farklarına daha dikkatli bakmak gerekir. Elm Hill kesiminin temel derdi suça yatkın, ayrımcılığa uğramış ya da çok yoksul bir nüfusa sahip olması değil. Bu kesimin dertleri bir semt olarak emniyetli bir şekilde işlev görememesinden ve canlılığını kaybetmiş olmasından kaynaklanıyor.

Benzer sayılan yerlerin benzer sayılan kısımları arasında bile muazzam kamusal güvenlik farkları olduğu görülüyor. New York'taki bir toplu konut projesi olan Washington Evleri'ndeki bir olay da bu noktayı doğruluyor. Bu konutlarda oturanlardan bir grup 1958 Aralığı'nın ortasında dışarıda bazı seremoniler yaparak üç yılbaşı ağacı dikti. Hiçbir yere sığmadığından nakliyesi büyük güçlük yaratan dimdik ve süslü ağaç projenin iç "sokağına" yerleştirildi, burası yeşil alan içindeki merkezi dükkânların ve yürüyüş yollarının bulunduğu kısımdı. İki metreden kısa olan ve kolayca taşınabilen diğer iki ağaç projenin dış tarafına doğru bir köşeye yerleştirildi, burası da eski şehrin kalabalık bir sokağına bitişikti ve ona açılan canlı sokaklara bakıyordu. Büyük çam ve tüm süsleri ilk geceden çalındı. İki küçük ağaca kimse dokunmadı; ışıklarını ve süslerini bile kimse almadı, yılbaşı geçtikten sonra indirilene kadar dikildikleri yerde kaldılar. "Birinci ağacın çalındığı yer projenin *teoride* en emniyetli ve korunaklı yeriydi; ama burası insanlar için, özellikle çocuklar için emniyetsiz bir yerdir," diyordu mukimlerden oluşan gruba yardımcı olan sosyal hizmet görevlisi. "O alışveriş merkezindeki insanlar Noel ağacından daha güvende değil. Öte yandan, diğer ağaçların emniyette olduğu yer, projeye göre sıradan bir köşe olmasına rağmen insanlar için en emniyetli yerdi."

Herkesin zaten bildiği bir şey var: İyi kullanılan bir şehir sokağı emniyetli bir sokak olur. Boş bir sokak ise genellikle emniyetsizdir. Peki ama gerçek hayatta bu nasıl olur? Bir şehir sokağını iyi kullanılan sokak ya da tenha sokak yapan şey nedir? Washington Evleri'nin kaldırım kenarındaki dükkânlarının insanları çekmesi gerekirken, orası niçin aksine bomboş kalmaktadır? Hemen batısındaki eski şehrin kaldırımları neden tenha değildir? Günün belli saatlerinde kalabalık olup sonra tümden boşalan sokaklar ne olacak peki?

Yabancılarla başa çıkacak ve başarılı semtlerin sokaklarında hep olduğu gibi yabancıların varlığının ta kendisinden bir asayiş imkânı yaratacak donanıma sahip bir sokağın üç temel niteliği olmalı:

Birincisi, kamusal alanla özel alan arasında kesin sınırlar bulunmalı. Kamusal ve özel alanlar banliyölerde ya da toplu konutlardaki gibi birbirinin içine sızamaz.

İkincisi, sokağı izleyen gözler, yani sokağın doğal sahipleri diyebileceğimiz kişilere ait gözler olmalı. Yabancılarla başa çıkacak ve hem orada oturanlar hem de yabancılar için asayişi sağlayacak bir sokağın binaları sokağa bakıyor olmalı. Arkalarını ya da boş taraflarını sokağa dönüp sokağı körleştirmemeliler.

Üçüncüsü, kaldırımda hemen her zaman birileri olmalı ve hem sokağa bakan etkin gözlerin sayısını artırmalı, hem de sokaktaki binalarda oturanların belli bir kesimine sokağa bakma mazereti yaratmalı. Kimse kapı önünde durup ya da pencereye yaslanıp boş bir sokağa bakmaktan hoşlanmaz. Hemen hiç kimse tutup da böyle bir şey yapmaz. Aksine, çok sayıda insan sokaktaki faaliyeti seyrederek ara sıra can sıkıntısını giderir.

Büyük şehirdekinden daha küçük ve sade yerleşimlerde, kabul edilebilir kamusal davranışların ve hatta suç niteliğindeki hareketlerin denetimi nam, dedikodu, takdir, tenkit ve yaptırım ağıyla iyi kötü yürütülür; insanlar birbirini tanıyorsa ve laflar kolayca yayılıyorsa bunlar etkili mekanizmalardır. Ama sadece şehrin insanlarının davranışlarını değil, aynı zamanda evdeki dedikodu ve yaptırımlardan uzaklaşıp iyi vakit geçirmek isteyen banliyölü ve kasabalı ziyaretçilerin davranışlarını da denetlemesi gereken şehir sokakları daha doğrudan ve kestirme yöntemlere başvurmak zorundadır. Bünyesi gereği bu kadar zor bir sorunu şehirlerin çözebilmesi tam bir mucizedir. Ama işte pek çok sokakta insanlar bunu gayet iyi becermektedir.

Bir mahallenin başka yerlerini, mesela avlularını ya da korumalı oyun alanlarını emniyetli kılarak şehir sokağının emniyetsizliğinden kaçmaya çalışmak beyhudedir. Şehrin sokakları tanım gereği yabancılarla başa çıkma işinin büyük kısmını yapmak zorundadır, çünkü yabancılar buralara gelip gider. Sokaklar şehri zararlı yabancılara karşı savunmanın yanı sıra, sokağı kullanan çok sayıda barışçıl ve iyi niyetli yabancıyı da korumak, geçişleri sırasında emniyet-

lerini sağlamak zorundadır. Üstelik normal bir insan hayatını yapay bir sığınakta geçiremez, hele bunu çocuklarıyla hiç yapamaz. Herkes şehri kullanmak zorundadır.

İlk bakışta burada bazı temel hedeflerimiz varmış gibi görünüyor: kamusal alanın tamamen kamusal olduğu, özel ya da işe yaramaz alanlarla karışık halde bulunmadığı, dolayısıyla gözlenmesi gereken alanın net ve düzgün sınırlarının olduğu bir ortamda sokakların emniyetini sağlamak ve bu kamusal sokak alanlarını olabildiğince kesintisiz bir şekilde gözlemek.

Ama bu hedeflere, özellikle de ikinci hedefe ulaşmak hiç de o kadar basit değildir. İnsanların sokakları kullanmak için bir sebebi yoksa, sokakları kullanmalarını sağlayamazsınız. İnsanlar sokağı seyretmek istemiyorsa zorla seyrettiremezsiniz. Sokaklarda gözlem ve herkesin birbirinin polisi olmasıyla asayişin sağlanması kulağa katı bir uygulama gibi gelebilir, ama gerçek hayatta katı değildir. İnsanlar sokakları gönüllü olarak kullandığı ve tadını çıkardığı sürece sokağın emniyeti en iyi şekilde, kendiliğinden, asgari düşmanlık ve şüphecilikle sağlanır; insanlar aslında güvenliği sağladıklarının ne kadar az farkında olursa o kadar iyidir.

Böyle bir gözlemin en önemli şartı, belli sayıda dükkân ve başka kamusal alanın kaldırımlar boyunca serpiştirilmiş olmasıdır; bunlar arasında özellikle akşamları ve geceleri kullanılan işletmeler ve kamusal alanlar bulunmalıdır. En dikkate değer örnekler olan mağazalar, barlar ve lokantaların her biri farklı ve karmaşık yollardan kaldırım güvenliğini sağlar.

Birincisi, insanlara –hem orada oturanlara hem yabancılara– işletmenin önündeki kaldırımı kullanmak için somut sebepler verirler.

İkincisi, kamusal kullanım açısından tek başına çekici olmayan, ama başka bir yere gidenlerin önünden geçtiği yerlerin kaldırımlarına da insan çekerler; çok uzun mesafeler söz konusu olduğunda bu etki ortadan kalkar, o yüzden bu tür işletmeler semtte sık olmalıdır ki kaldırım boyunca böyle kamusal alanları bulunmayan sokak kesitlerini de insanlar kullansın. Üstelik insanların gidip gelmesi için de farklı türden işletmeler yan yana gelmelidir.

Üçüncüsü, dükkân sahipleri ve diğer küçük işletmecilerin ta kendileri huzur ve güvenin güçlü savunucularıdır; kırık camlardan ve si-

lahlı soygundan nefret ederler; müşterinin kendini emniyette hissetmemesinden nefret ederler. Sokaktaki sayıları yeterliyse, en iyi sokak bekçileri ve kaldırım güvenlikçileri onlardır.

Dördüncüsü, etrafta dolaşan insanların ya da yeme içme amacıyla bir yerden bir yere gidenlerin varlığı başka insanları da çekecektir.

Son olarak, dışarıdaki insanların varlığının daha fazla insanı oraya çekmesi, şehir plancılarının ve şehir mimarisi tasarımcılarının anlaşılmaz bulduğu bir şeydir. Şehirdeki insanların boşluk aradığı, tam bir düzen ve sükûnet istediği varsayımıyla hareket ederler daima. Daha yanlış bir varsayım olamaz. İnsanların sokaktaki faaliyeti ve başka insanları seyretme aşkı hemen her şehirde kendini gösterir. Bu durum New York, yukarı Broadway'de gülünç denebilecek kadar uç noktalara ulaşmıştır. Buradaki bir sokak, trafiğin tam ortasında kalan dar bir mağazalar dizisi tarafından bölünmüştür. Kuzeyden güneye uzanan bu uzun alışveriş merkezinin sokaklarla kesiştiği yerlerde büyük beton tamponların arkasına banklar yerleştirilmiştir ve hava birazcık açtığında bu banklar bloklar boyunca insanlarla dolup taşar; bu insanlar mağazaları gezen yayaları, trafiği, kalabalık kaldırımda yürüyenleri ve birbirlerini seyreder. En sona varınca, Broadway sağdaki Columbia Üniversitesi'ne ve soldaki Barnard College'a ulaşır. Burada tam anlamıyla huzur ve sessizlik hâkimdir. Mağaza yoktur, mağazaların yol açtığı hareketlilik de kalmamıştır, hemen hiç yaya yoktur – dolayısıyla onları seyreden kimse de yoktur. Banklar yine vardır, ama en güzel havalarda bile bomboş olur. Bu banklarda oturdum ve sebebini anladım. Bundan daha sıkıcı bir yer düşünemiyorum. Okulların öğrencileri bile bu ıssızlıktan uzak durur. Dışarıda dolaşma, dışarıda ders çalışma ve genel olarak sokağı seyretme işini en kalabalık kampüs geçidine bakan merdivenlerde yaparlar.

Başka sokaklarda da durum farklı değildir. Canlı bir sokakta kullanıcıların yanı sıra sırf seyirci olanlar da vardır daima. Geçen sene Manhattan'ın Aşağı Doğu Yakası'nda böyle bir sokakta otobüs bekliyordum. Daha beklemeye başlayalı bir dakika olmamıştı, sokağın hareketliliğini, gidip gelen insanları, oynayan çocukları, kapı önlerinde bekleşenleri yeni yeni fark ediyordum ki sokağın karşısındaki bir apartmanın üçüncü katından bir pencere açıldı ve bir ka-

dın elini kolunu sallayarak bana seslendi. Dikkatimi çekmeye çalıştığını anlayıp cevap verdiğimde ise, "Cumartesi günleri buradan otobüs geçmez!" diye beni uyardı. Sonra yarı seslenerek yarı işaret ederek beni öbür köşeye yönlendirdi. Bu kadın kendiliğinden sokaklarla ilgilenen binlerce New Yorkludan biriydi. Onlar yabancıları hemen fark ederler. Sokakta olup biten her şeyi görürler. Yanlış yerde bekleyen bir yabancıyı yönlendirmek ya da polis çağırmak gibi bir şey yapmaları gerekirse hiç çekinmeden yaparlar. Şunu kesin olarak söyleyebiliriz: Kişinin eyleme geçmesi için, sokağı sahiplenmesi ve yardıma ihtiyacı olursa yardım göreceğine inanması gerekir (bu meseleleri daha sonra ele alacağız). Ama eyleme geçmekten daha önemli olan ve zaten eyleme geçmenin şartı olan şey gözlemdir.

Şehirlerdeki herkes sokaklarla ilgilenmez ve şehirde oturan ya da çalışan pek çok kişi mahallesinin neden emniyetli olduğunun farkında değildir. Ertesi gün benim oturduğum sokakta meydana gelen başka bir olay tam da bu yüzden ilgimi çekmişti.

Bizim blok küçüktür ama çok çeşitli binalardan oluşur, burada eski apartmanların yanı sıra üç-dört katlı evler de bulunur; altında dükkân olan bu evler ya düşük kiralı dairelere bölünmüş, ya da bizimki gibi tek bir aile tarafından kullanılmak üzere ilk haline geri döndürülmüştür. Bizim bloğun karşısında genellikle altında dükkân olan dört katlı tuğla apartmanlar vardı. Ama on iki yıl önce sokağın köşesinden ortasına kadarki apartmanlar, küçük, kirası yüksek dairelerden oluşan tek bir asansörlü binaya dönüştürüldü.

Dikkatimi çeken olay, bir adamla sekiz-dokuz yaşlarında küçük bir kız arasındaki kısık sesli mücadeleydi. Adam kızı yanında götürmeye çalışıyormuş gibi görünüyordu. Kâh kızı ikna etmek için dil döküyor, kâh onu hiç umursamıyormuş gibi yapıyordu. Kız direnen çocukların yaptığı gibi bir apartman duvarına yaslanmış hiç hareket etmiyordu.

Yeri geldiğinde nasıl müdahale edeceğimi düşünerek ikinci kattaki penceremden onları izlerken, bana ihtiyaç kalmadığını fark ettim. Apartmanın altındaki kasabı kocasıyla birlikte işleten kadın dışarı çıktı, ellerini beline koyup yüzünde kararlı bir ifadeyle adamın arkasına geçti. Damatlarıyla birlikte şarküteriyi işleten Joe Cornacchia da dükkândan çıkıp adamın öbür tarafına geçti. Yukarıdaki apartman pencerelerinden birkaç baş çıktı, bir tanesi hemen geri çekildi

ve başın sahibi biraz sonra apartman kapısında belirdi. İki adam kasabın yanındaki barın kapı eşiğine çıkıp beklemeye koyuldu. Sokağın benden tarafında çilingirin, manavın ve çamaşırhane sahibinin dükkânlarından çıktıklarını, ayrıca bizim apartmandan da birkaç kişinin olayı izlediğini gördüm. Adam henüz farkında değildi ama etrafı tamamen sarılmıştı. Küçük kızın kim olduğunu hiç kimse bilmese de, rızası olmadan sürüklenip götürülmesine kimse müsaade etmeyecekti.

Olayın teatral tadını kaçıracağım için üzgünüm, ama sonradan küçük kızın adamın kendi kızı olduğu anlaşıldı.

Yaklaşık beş dakika süren bu olay yaşanırken, yüksek kiralı ve küçük daireli binanın pencerelerinde tek bir kişi bile görünmedi. Üstelik bütün sokakta böyle duyarsız olan tek bina oydu. Apartmana ilk taşındığımız sırada, zaman içinde tüm binaların o bina gibi iyileştirilmesini umut ettiğimi hatırlıyorum. Artık pek öyle düşünmüyorum ve geçenlerde yüksek kiralı binanın bitişiğindeki diğer evlerin de aynı şekilde dönüştürülmesinin planlandığını okuduğumda hüzün ve karamsarlık arasında gidip geldim. Yüksek kiralı binanın sakinleri öyle gelip geçici ki yüzlerini öğrenmeye bile imkân bulamıyoruz,* üstelik sokakla kimin ya da nasıl ilgilendiği konusunda en ufak bir fikirleri yok. Bir mahalle bu türden göçmen kuşların epeyce bir miktarını hazmedebilir ki bizim mahalle de hazmedebiliyor. Ama mahalle en sonunda tamamen *onlardan ibaret kaldığında*, sokakta asayişin bozulduğunu fark edecek ve bu muamma karşısında gittikçe daha çok şaşıracaklar; sonunda işler iyice kötüye gidince de gizemli bir şekilde onlara daha emniyetli görünen başka bir mahalleye doğru kayacaklar.

Kendi kendine gözlemin nispeten az olduğu konutların bulunduğu Park Caddesi ya da New York'un Beşinci Caddesi'nin yukarısı gibi zengin mahallerde sokakların asayişi için parayla bekçi tutulur. Örneğin Park Caddesi'nin monoton kaldırımları şaşırtıcı ölçüde az kullanılır; kaldırımları kullanması gereken kişiler, Lexington Caddesi ve Madison Caddesi ile bu caddeleri kesen sokakların ilginç mağazalar, barlar ve lokantalarla dolu kaldırımlarını şenlendirirler.

* Dükkâncılara bakılırsa bu insanlar kıt kanaat yaşıyor ve tüm paralarının kiraya gitmediği bir yer ararken burada geçici olarak kalıyorlar.

Park Caddesi'ni kapıcılardan, yöneticilerden, teslimatçı çocuklardan ve bakıcılardan oluşan bir ağ, bir nevi kiralık komşu topluluğu gözler. Geceleri kapıcıların sağladığı güvenlik sayesinde köpeklerini gezdirmeye çıkanlar da kapıcılara eklenir. Ama bu sokak yerli gözlerden öyle yoksundur, insanlara ilk köşeden dönüp gitmektense kalıp kaldırımları kullanma ve seyretme sebebi vermekten öyle âcizdir ki, kapıcılardan ve asansörcülerden oluşan bir sürü kiralık komşuya paraları yetmeseydi, bu insanlar hiç kuşkusuz büyük acıların yaşandığı tehlikeli bir sokakta oturuyor olacaktı.

Sokak yabancılarla başa çıkacak donanıma sahip olduğunda, özel alan ile kamusal alan iyi ve etkin bir biçimde birbirinden ayrıldığında ve yeterince faaliyet ve izleyen göz bulunduğunda, ne kadar çok yabancı olursa neşe o kadar artacaktır.

Özellikle asayişe en çok ihtiyaç duyulan gece saatlerinde, benim oturduğum sokağın ve çevresinin en büyük avantajı yabancılardır. Burada oturanların gittiği, biri sokağın üzerinde diğeri köşeyi dönünce iki barın yanı sıra, çevredeki semtlerden, hatta şehir dışından çok sayıda yabancıyı çeken meşhur bir barımızın daha olması gibi büyük bir şansımız var. Barın meşhur olmasının sebebi şair Dylan Thomas'ın eskiden oranın müşterisi olması ve yazılarında oradan bahsetmesi. Aslında bu bar her gün iki vardiya çalışır. Sabah ve öğleden sonra İrlandalı liman işçilerinden ve bölgedeki diğer meslek erbabından oluşan bir grubun toplanma yeridir. Ama akşama doğru barda bambaşka bir hayat başlar, daha ziyade bol bira tüketen üniversite mezunlarının takıldığı bar tarzı ile edebiyat çevresinin kokteyl tarzının birleşimi bir hal alır ve bu durum geç saatlere kadar devam eder. Soğuk bir kış akşamı White Horse'un önünden geçiyorsanız ve kapılar açıksa, içeriden taşan konuşma sesleri ve canlılık size kadar ulaşır, içiniz ısınır. Bu bara girip çıkanlar sayesinde sokağımız sabah üçe kadar yeterince kalabalıktır ve her vakitte evine dönenler için emniyetlidir. Sokağımızda hatırladığım tek kavga barın kapanışı ile şafak vakti arasındaki ölü saatlerde meydana geldi. Ama kavga, olayı penceresinden gören komşulardan biri tarafından durduruldu; komşu gecenin o saatinde bile kendisinin güçlü sokak hukukunun bir parçası olduğundan şüphe duymadan müdahale etmişti.

Manhattan'ın üst kesiminde yaşayan bir arkadaşımın oturduğu sokakta, kiliseye giden gençler ve sosyal merkez geç vakitlere ka-

dar danslar ve başka faaliyetler düzenliyor, White Horse'un bizim sokakta yaptığı işi orada yapıyormuş. Ortodoks planlama insanların boş vakitlerini nasıl harcamaları gerektiğine dair tutucu ve ütopyacı fikirlere batmış haldedir ve planlama yapılırken insanların özel hayatlarına dair ahlakçılık ile şehirlerin işleyişiyle ilgili anlayışlar fena halde birbirine karıştırılmaktadır. White Horse barı ile kilise sponsorluğundaki gençlik merkezi, ne kadar birbirinden farklı olursa olsun, sokağın medeniliğini koruma konusunda aynı işlevi görür. Şehirlerde bu tür farklılıklara ve daha pek çok farklı beğeniye, maksada ve meşguliyete yer vardır, hatta beğenileri ve eğilimleri farklı insanlara ihtiyaç vardır. Ütopyacıların ve insanların boş vakitlerini zorla yönetme meraklısı olan başkalarının tek bir teşekküle öncelik vermeleri, şehirler için en hafifinden uygunsuz, hatta aslında kesinlikle zararlıdır. Tüm meşru ilgi alanlarının (tam anlamıyla hukuki anlamda) yelpazesi şehir sokakları ve işletmelerinin kaldırabileceği ölçüde geniş ve renkli olursa, hem sokaklara hem de şehrin asayişine ve medeniyetine daha fazla hizmet edilmiş olacaktır.

Barlar, hatta her türden ticaret, tam da yabancıları çektiği için ve yabancılar da semtin değerli unsurlarından biri sayılmadığı için, semtlerde kötü bir nama sahiptir.

Bu üzücü durum büyük şehirlerin ruhsuz gri kuşaklarında ve eskiden gözde ya da en azından kaliteli iç konut bölgeleri olup artık çürümüş alanlarda özellikle geçerlidir. Bu semtler çok tehlikeli ve sokakları genellikle karanlık olduğundan, yeterli sokak aydınlatmasıyla meselenin çözülebileceğine inanılır. İyi ışıklandırma önemlidir, ama gri alanların derin işlevsel hastalığını, yani Büyük Yavanlık'ı izah etmeye tek başına yetmez.

Ruhsuzlaşmış gri alanlarda parlak sokak lambalarının değeri, kaldırımları kullanmaya ihtiyacı olan ya da zevk için kullanacak olan ama ışık yokluğundan kullanamayan insanlara güven telkin etmesinden ileri gelir. Yani ışıklar bu insanları gözleriyle sokağın güvenliğine katkıda bulunmaya teşvik eder. Dahası, açıkça görülebileceği gibi, iyi ışıklandırma gözlerin etkisini artırır, görüş alanını genişlettiği için gözlemi kolaylaştırır. Eklenen her göz ve görüş alanındaki her artış yavan gri alanların yararınadır. Ama tabii gözler

orada değilse ve gözlerin ardındaki beyinler medeniyeti sürdürme amacıyla genel sokak asayişini bilinçsiz olarak sağlamıyorsa, ışıklar bir işe yaramaz. Gözlerin fiilen ortada olmadığı zamanlarda, çok iyi ışıklandırılmış metro istasyonlarında korkunç suçlar işlenmektedir. Pek çok insanın ve gözün bulunduğu karanlık sinemalarda ise asla böyle suçlar işlenmez. Sokak lambalarını, duyabilecek kimsenin olmadığı bir çöle düşen şu meşhur taşa benzetebiliriz. Gürültü çıkarmış mıdır? Görecek gözler yoksa ışık gerçekten yanıyor mudur? Pratik açıdan, hayır.

Şehrin gri bölgelerinde yabancıların kötü etkisini göstermek için bir analoji yaparak başka türden mecazi bir sokağın –ışıyanşehirin türevleri olan yüksek toplu konut projelerindeki koridorların– kendine has özelliklerine işaret edeceğim. Bu projelerdeki asansörler ve koridorlar bir bakıma sokaklardır. Bunlar, zemindeki sokakları ortadan kaldırarak zemini, ağacın çalındığı Washington Evleri'ndeki alışveriş merkezinde bulunan boş parklar haline getirmek için yukarı doğru üst üste konmuş sokaklardır.

Binaların bu iç kesimlerini sokak yapan tek şey, büyük bir kısmı birbirini tanımayan, hatta karşısındaki kişinin apartmandan olup olmadığını bile bilmeyen apartman sakinlerinin gelip gitmesine hizmet etmeleri değildir. Bunlar kamuya açık olmaları bakımından da sokak niteliğindedir. Bunlar üst sınıfın apartman hayatının standartlarının taklidi olarak tasarlanmıştır, ama ortada üst sınıfın kapıcılara ve asansörcülere verdiği kadar para yoktur. Bu binalara herkes elini kolunu sallaya sallaya girebilir, asansörün araç yolunu ve koridorların kaldırımlarını kullanabilir. Bu iç sokaklar kamusal kullanıma tamamen açık olsa da, kamusal gözetime kapalıdır ve bu yüzden de gözlerin koruyup kolladığı şehir sokaklarındaki engeller ve yasaklardan yoksundur.

Anladığım kadarıyla, bu kör sokaklarda insanların karşılaştığı büyük tehlikelerden ziyade mülke verilen zararlardan rahatsız olan New York City İskân Müdürlüğü birkaç yıl önce Brooklyn'de koridorları kamusal gözetime açık bir proje denemesi yaptı. Bu projenin adına Blenheim Evleri diyeceğim. (Gerçek adım duyurarak sorunlarını daha da artırmak istemem.)

Blenheim Evleri on altı katlı olduğundan ve yükseklik geniş bir ıssız zemin alanı yarattığından, açık koridorların yerden ya da baş-

ka binalardan görülebilmesi sadece psikolojik bir etki yaratıyor, ama bu psikolojik görülebilirlik de bir ölçüde etkili oluyor. Ayrıca koridorların binanın içinden de gözlenebilir şekilde inşa edilmesiyle daha önemli ve etkili bir başka önlem alınmış. Salt dolaşım dışında başka amaçlar için de yer ayrılmış. Oyun alanları eklenmiş, üstelik koridorlar hem geçit hem de bir nevi dar veranda işlevi görecek şekilde tasarlanmış. Tüm bunlar o kadar canlı ve ilgi çekici ki apartman sakinleri buna çok sevdikleri başka bir kullanım alanı daha eklemişler: mesire yeri. Balkon-koridorlarını mesire yeri olarak planlamamış olan idarenin yalvarmalarına ve tehditlerine (planda her şey öngörülmeli, sonradan değişime izin verilmemeliydi) rağmen geri adım atılmadı. Apartman sakinleri balkon-koridorları çok sevdiler, dolayısıyla yoğun kullanım nedeniyle balkonlar yoğun gözetim altındaydı. Bu koridorlarda hiçbir suç işlenmedi, şiddet olayı yaşanmadı. Hatta ampullerin çalınması ya da kırılması bile söz konusu olmadı; oysa kör koridorları olan benzer büyüklükteki projelerde, hırsızlık ya da şiddet nedeniyle değiştirilen ampul sayısı her ay binleri buluyordu.

Buraya kadar her şey iyiydi.

Şehir gözetimi ve şehir asayişi arasındaki doğrudan bağlantıyı gösteren çarpıcı bir örnek.

Gelgelelim, Blenheim Evleri'nin korkunç bir şiddet ve rezalet sorunu var. Işıklandırılmış balkonlar, müdürün deyişiyle "etraftaki en parlak ve çekici manzarayı" teşkil ettiği için Brooklyn'in her tarafından yabancıları, özellikle de gençleri çekiyor. Ama her yandan görünen koridorların çekiciliğine kapılıp gelen gençler görülen koridorlarla yetinmiyorlar. Binanın diğer "sokaklarına", gözetimin olmadığı sokaklarına giriyorlar. Ayrıca asansörler ve daha da önemlisi yangın merdivenleri ile sahanlıklar da girip çıktıkları yerler arasında. Saldırı, kapkaç ve şiddet olayları nedeniyle site güvenliği on altı kat kapalı merdivende suçluların ardından aşağı yukarı koşturup duruyor, ama onları çoğunlukla ellerinden kaçırıyor. Yüksek bir kata asansörle çıkıp sonra da asansörün kapısına bir şey sıkıştırıp aşağı çağrılmasını önleyerek binaya ve karşılarına çıkan herkese zarar vermeleri işten bile değil. Bu sorun öyle ciddi ve kontrol edilemez ki, emniyetli koridorların yarattığı avantajın hiçbir anlamı kalmamış – hiç değilse çaresizlik içindeki müdürün gözünde kalmamış.

Blenheim Evleri'nde olan şey, şehirlerin yavan gri alanlarında olanın aynısı aslında. Gri alanların son derece seyrek olan ışıkları ve cansızlığı, Blenheim Evleri'nin görülebilen koridorlarına benziyor. Buralar yabancıları çekiyor. Ama bu yerlere çıkan görece ıssız, yavan, kör sokaklar Blenheim Evleri'nin yangın merdivenlerinden farksız. Buralar yabancılarla baş edecek donanıma sahip değil ve yabancıların varlığı bile kendiliğinden tehdit oluşturuyor.

Böyle durumlarda ilk tepki balkonları –ya da mıknatıs işlevi gören dükkânları ve barları– suçlamak oluyor. Şu anda Chicago'da yürütülmekte olan Hyde Park-Kenwood yenileme projesinde de benzer bir akıl yürütme zinciri işbaşında. Chicago Üniversitesi'nin bitişiğindeki bu gri alanda muhteşem evler ve arsalar var, ama otuz yıldır bölge ürkütücü bir sokak suçu sorunu yaşıyordu ve son yıllarda buna ciddi bir fiziksel gerileme de eklendi. Hyde Park-Kenwood'un gerilemesinin "sebebi", kan alma meraklısı doktorların plancı vârislerince parlak bir şekilde teşhis edildi: "çöküntü bölgesi haline gelme". Çöküntü derken, üniversite profesörlerinin ve diğer orta sınıf ailelerin bu yavan ve tehlikeli bölgeyi terk etmesinden ve onların yerine çoğu zaman doğal olarak yaşam alanı konusunda çok az ekonomik ve sosyal seçeneği olanların gelmesinden bahsediyorlar. Bu çöküntü bölgelerini teşhis ederek ortadan kaldırıp onların yerine sokak kullanımını her zamanki gibi asgariye indiren ışıyanbahçeşehir alanlarını geçirmeyi planlıyorlar. Aynı planda yer yer boş alanlar da bulunuyor, dolayısıyla semtin zaten yetersiz olan kamusal-özel alan ayrımı daha da bulanıklaştırılacak ve zaten çok iyi durumda olmayan ticaretin elini kolunu bağlayacak. Bu yenileme projesinin ilk planlarında görece büyük, banliyö-taklidi bir alışveriş merkezi de vardı. Ama bu madde üzerinde düşünürken bir an için gerçekliği hayal meyal gördüler ve planlama sürecinde ufak bir kavrayış ışıltısı belirdi. Yenilenen bölgede oturacakların standart alışveriş ihtiyacının gerektirdiğinden daha büyük bir alışveriş merkezi, mimari plancılardan birinin deyişiyle, "bu bölgeye dışarıdan insanları da çekebilirdi". Bu yüzden küçük bir alışveriş merkezinde karar kılındı. Ama burasının büyük ya da küçük olmasının pek önemi yoktu.

Pek önemi yoktu, çünkü tüm şehir alanları gibi Hyde Park-Kenwood da "dışarıdan" insanlarla çevriliydi. Bu bölge Chicago'nun içinde kalıyordu. Bulunduğu yeri canının istediği gibi değiştiremez-

di. Çok eskiden olduğu gibi yarı-banliyö formatına geri dönmesi mümkün değildi. Bu mümkünmüş gibi plan yapmak ve derin işlevsel yetersizlikleri görmezlikten gelmek ancak iki sonuca yol açabilirdi.

Birinci ihtimal şu: Dışarıdan insanlar canlarının istediği gibi bölgeye gelmeye devam ederler ki bunların arasında pek o kadar sevimli olmayan yabancılar da bulunacaktır. Asayiş bakımından hiçbir şey değişmiş olmayacaktır, boşlukların artması nedeniyle sokak suçlarını işlemek kolaylaşacaktır. İkinci ihtimalse şu: Dışarıdan insanları bu bölgeden uzak tutmak için plana kararlılıkla olağanüstü önlemler eklenir. Bitişikteki Chicago Üniversitesi'nin yaptığı şey budur; planın yürürlüğe girmesine ilham veren üniversite, basında da çıktığı üzere olağanüstü önlemler almıştır. Geceleri polis köpeklerini serbest bırakıp kampüste devriye gezmelerini sağlamakta, bu tehlikeli ve kentleşmemiş iç kaleye insanların girmesini kesinlikle engellemektedir. Hyde Park-Kenwood'un kenarlarındaki yeni konut projelerinin oluşturduğu bariyerlerin yanı sıra olağanüstü bir polis gücünden faydalanmak, dışarıdan insanların gelmesini engellemekte yeterince etkili olabilir. Ama bunun bedeli de çevredeki şehrin düşmanlığının kazanılması ve kalenin içindekilerin de kendilerini daha fazla kuşatılmış hissetmesidir. Üstelik kalenin içinde meşru olarak yaşayan binlerce kişinin karanlıkta güvenilir olduğundan nasıl emin olabilirsiniz ki?

Yine bu konuda da tek bir alanı ya da tek bir planı seçip utanç verici ilan etmek istemiyorum. Hyde Park-Kenwood'un önemi esasen teşhisin ve plandaki düzeltici önlemlerin tipik olmasından ileri geliyor; ülkenin her yerindeki şehirlerde gri alan yenileme amacıyla yapılan planlardan tek farkı birazcık daha büyük emeller peşinde koşması. Ortodoksluk damgasını taşıyan Şehir Planlaması'dır bu, yerel kaprislerin ürünü bir sapma değil.

Emniyetsiz şehirler inşa etmeye, hatta bile bile yeniden inşa etmeye devam ettiğimizi varsayalım. Bu emniyetsiz ortamda nasıl hayatta kalacağız? Şu âna kadarki kanıtlar, buna üç yoldan uyum sağlandığını gösteriyor; belki zaman içinde yeni yöntemler de çıkar, ama bana bu üç yolda daha fazla mesafe kaydedilecek gibi geliyor.

Birinci yol tehlikenin kol gezmesine müsaade etmek ve bu batağa düşecek kadar talihsiz olanların sonuçlarına da katlanmasını izlemek. Sosyal konutlarda ve orta gelirlilere yönelik pek çok toplu konutta şu anda izlenen politika bu.

İkinci yol, araçlara sığınmak. Afrika'nın devasa vahşi yaşam parklarında kullanılan teknik budur; turistlerden güvenli bir yere ulaşmcaya kadar asla araçlarını terk etmemeleri istenir. Los Angeles'ta da aynı teknik kullanılmaktadır. Bu şehri ziyaret edenler Beverly Hills polisinin onları sayısız kez durdurduğunu, yaya olmalarının sebebini kanıtlamalarını istedikten sonra tehlikeye karşı uyardığını şaşkınlıkla anlatırlar. Suç oranlarına bakılırsa, bu kamu güvenliği sağlama tekniği Los Angeles'ta pek etkili olmuyor, ama belki zamanla etkisini gösterir. Ayrıca Los Angeles'ın engin, kör karanlık doğa koruma alanında metal kabuğu olmayan daha fazla çaresiz insan dolaşsaydı suç oranlarının ne olacağını bir düşünün.

Başka şehirlerin tehlikeli bölgelerinde de insanlar kendilerini korumak için otomobillerini kullanıyorlar, ya da en azından deniyorlar. *New York Post* editörüne gönderilen bir mektupta şunlar yazıyordu: "Brooklyn, Utica Caddesi'ne bakan karanlık bir sokakta oturduğum için, saat geç olmamasına rağmen eve kadar taksi tutmaya karar verdim. Taksi şoförü Utica'mn köşesinde inmemi istedi, karanlık sokağa giremezmiş. Karanlık sokakta yürümeyi gözüm kesse neden taksi tutayım ki?"

Hyde Park-Kenwood'u tartışırken ipuçlarını verdiğim üçüncü yol şehirlerdeki gençlik çeteleri tarafından geliştirildi ve şehir yeniden inşasıyla uğraşan müteahhitler tarafından geniş kabul gördü. Bu yol şehri nüfuz bölgelerine ayırmaktır.

Nüfuz bölgesinin anlamı şudur: Bir çete bazı sokakları, siteleri ya da parkları --çoğu zaman bu üçünün de bulunduğu bir alanı– kendi bölgesi ilan eder. Diğer çetelerin üyeleri bu bölgeye izin almadan giremez, girerlerse de ya dayak yerler ya da kovalanırlar. 1956'da, çete savaşlarından bıkıp usanmış olan New York City Gençlik Kurulu çete üyesi gençlerle görüşmeler yaparak bir dizi ateşkes yapılmasını sağladı. Bu ateşkesler nüfuz bölgelerinin sınırlarına karşılıklı olarak saygı gösterilmesi ve izinsiz geçişlerin engellenmesini de içeriyordu. Bunun üzerine şehrin emniyet müdürü Stephen P. Kennedy, nüfuz bölgelerine saygı gösterilmesini içeren anlaşmalara kar-

şı öfkesini ifade etti. Polisin amacı herkesin şehrin her yerinde emniyetle ve zarar görmeden gezebilmesini sağlamaktır, diyordu. Nüfuz bölgesiyle ilgili ateşkeslerin hem kamusal haklar hem de kamusal güvenlik açısından son derece yıkıcı etkiler yarattığına işaret ediyordu.

Müdür Kennedy'nin son derece haklı olduğunu düşünüyorum. Ama Gençlik Kurulu'nun karşısındaki sorunu da düşünmek zorundayız. Bu somut bir sorundu ve akıllarına gelen her yolu deneyerek sorunu aşmaya çalışıyorlardı. Şehrin asayişinin son tahlilde bağlı olduğu kamusal haklar ve hareket özgürlüğü bu çetelerin elindeki başarısız sokaklar, parklar ve sitelerde yoktu. Bu koşullarda şehrin özgürlüğü biraz akademik bir ideal olarak kalıyordu.

Şimdi, şehirlerdeki yeniden imar projelerini göz önüne alalım: Orta ve üst gelir grubuna yönelik toplu konut projeleri şehrin epeyce bir kısmını, birçok eski binayı kapsıyor; bu projeler, reklamlarında dendiği gibi "şehrin içindeki adalar", "şehir içinde şehirler" ve "şehir hayatında yeni anlayışlar" için kendi boş alanlarını ve kendi sokaklarını oluşturuyorlar. Buradaki teknik de nüfuz bölgesini saptama ve diğer çeteleri dışarıda bırakma tekniği. İlk başta çitler görünmezdi. Devriye gezen güvenlik görevlileri hattı korurdu. Ama son birkaç yılda çitler gerçek anlamda yükselmeye başladı.

Baltimore'daki Johns Hopkins Tıp Fakültesi'nin bitişiğindeki ışıyanbahçeşehir projesinin yüksek siklon çiti herhalde ilkiydi (büyük eğitim kurumları kendi bölgelerini ayırmakta pek yaratıcı gibi görünüyor). Çitin ne anlama geldiğini bilmeyenler olabilir diye de sitenin baktığı sokakta bir sürü "Dikkat, Geçmek Yasaktır" tabelası vardı. Sivil bir şehirde belli bir bölgenin bu şekilde duvarla çevrelendiğini görmek hiç hoş değil. Sadece çirkin görünmekle kalmıyor, daha derinlemesine bakıldığında sürrealist duruyor. Site dahilindeki kilisenin ilan tahtasında "İsa'nın Sevgisi En Şifalı İçecektir" yazmasına rağmen, böyle bir yerin komşularıyla ilişkilerini hayal edebilirsiniz herhalde.

New York çabucak Baltimore örneğini kendi tarzında taklit etti. Hatta Aşağı Doğu Yakası'nda bulunan Birleşik Evler'in arka tarafında daha da ileri gitti. Sitenin parka benzer merkezi yürüyüş alanının kuzey ucunda daima kilitli tutulan demir parmaklıklı bir kapı vardı ve kapının üstünde de normal metal tel yerine dikenli tel bulunuyor-

du. Peki bu önlemler yürüyüş alanını yoksullaşmış eski megalopolisten mi koruyordu? Kesinlikle hayır. Bitişikte herkese açık bir oyun alanı vardı ve onun ötesinde de farklı gelir gruplarına yönelik başka siteler bulunuyordu.

Şehrin yeniden inşa edilmiş yerlerinde dengeli bir mahalle yaratmak için dağ gibi çitler gerekmektedir. Yine Aşağı Doğu Yakası'ndaki yeniden inşa edilmiş kesimde, farklı fiyat etiketi yapıştırılmış nüfuslar arasındaki, yani orta gelirlilere yönelik Corlears Hook kooperatif evleri ile düşük gelirlilere yönelik Vladeck Evleri arasındaki "sınır çizgisi" özellikle çok detaylıdır. Corlears Hook süperblok boyunca devam eden geniş bir park alanıyla, bir çalı çizgisiyle ve ardından iki metrelik siklon çitle, nihayet esasen çerçöple dolu ve özellikle başka hiçbir şeyin giremeyeceği şekilde yapılmış, on metre genişliğinde, iki taraftan çitlenmiş bir tampon bölgeyle kendi bölgesini kapı komşularınınkinden ayırmaktadır. Onun arkasından da Vladeck'in bölgesi başlar.

Yukarı Batı Yakası'nda da benzer bir şekilde, "New York'un Ortası'nda Kendi Dünyanız" denen Park West Village'den bir emlakçıya kendimi kiracı olarak tanıttığımda beni kesin olarak temin ediyordu: "Alışveriş merkezi tamamlandığında tüm bölge çitle çevrilecek, Hanımefendi."

"Siklon çit mi?"

"Aynen öyle, Hanımefendi. Böylece en sonunda" –bulunduğu yeri çevreleyen şehri eliyle işaret ederek– "bunların hepsi gidecek. Bu insanlar gidecek. Biz burada öncüleriz."

Duvarlarla çevrilmiş bir köyde gerçekten Amerikan öncülerininkine benzer bir hayat süreceğimiz kesin; ama öncüler medeniyetlerini daha fazla emniyete almak için çaba harcıyorlardı, emniyetten vazgeçmek için değil.

Yeni nüfuz bölgelerindeki çete üyelerinden bazıları bu hayatı katlanılmaz buluyor. Bunlardan biri 1959'da *New York Post*'a mektup göndermişti: "Evvelsi gün Stuyvesant Town ve New York City'de oturuyor olmaktan duyduğum gururun yerini utanç ve öfke aldı. On iki yaşlarında iki oğlanın Stuyvesant Town banklarından birinde oturmakta olduğunu görmüştüm. Çocuklar sohbete dalmışlardı, sesleri yüksek değildi ve tavırları düzgündü –ayrıca Porto Rikoluydular. Aniden iki Stuyvesant Town bekçisinin yaklaştığını gördüm–

biri kuzeyden, öbürü güneyden geliyordu. Bir tanesi diğerine çocukları işaret etti. Biri çocukların yanına gitti ve iki tarafın da kısık sesle söylediği birkaç şeyden sonra çocuklar kalkıp gittiler. Rahatsız olmamış gibi görünmeye çalışıyorlardı... İnsanların gururunu ve kendine saygısını daha yetişkin olmadan söküp alırsak büyüdüklerinde bunları onlarda görmeyi bekleyebilir miyiz? Stuyvesant Town ve New York City'de yaşayan bizler de ne kadar yoksulmuşuz ki iki çocukla bir bankı bile paylaşamıyoruz."

Mektupları yayımlayan editör bu mektuba, "Kendi Çöplüğünden Çıkma" başlığı atmıştı.

Ama insanlar genelde simgesel ya da gerçek çitle çevrilmiş yerlerde yaşamaya çok kolay alışıyor ve çitler dikilmeden önce nasıl hayatta kaldıklarını merak etmeye başlıyor. Tel örgüler şehre gelmeden önce, çitle çevrilmiş bir şehrin değilse de çitle çevrilmiş bir kasabanın durumu *New Yorker*'da anlatılmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, Tennessee, Oak Ridge'in savaş sonrasında askerden arındırılması sırasında çitlerin sökületeceği duyulunca kasabada yaşayanlar çok korkmuş ve şiddetle itiraz etmiş. Oak Ridge'te yaşayanlar oraya –nispeten yakın zamanlarda– çitsiz kasaba ve şehirlerden gelmiş olmalarına rağmen, duvarlar içinde hayat onlara normal gelmeye başlamış ve çit ortadan kalkarsa emniyette olmayacaklarını hissediyorlarmış. Çok benzer bir şekilde, "Şehir İçinde Şehir" olan Stuyvesant Town'da doğup büyüyen on yaşındaki yeğenim David de insanların kapımızın önündeki sokaktan elini kolunu sallaya sallaya geçmesini hayretle karşılıyor. "Bu sokakta oturup oturmadıklarını takip eden kimse yok mu?" diye soruyor. "Buraya ait olmadıkları anlaşıldığında onları kim dışarı atıyor?"

Şehri bölgelere ayırma tekniği New York'a özgü bir çözüm de değil. Yeniden inşa edilmiş Amerikan şehirlerinin ortak sorunu. 1959' daki Harvard Tasarım Konferansı'nda şehir mimarisi tasarımcılarının üzerinde durdukları konulardan biri de, adlı adınca belirtmeseler de bu nüfuz alanları muammasıydı. Tartışılan örnekler Chicago' daki orta gelirlilere yönelik Lake Meadows projesi ve Detroit'teki yüksek gelir grubuna yönelik Lafayette Park projesiydi. Şehrin geri kalanını bu gözlerden uzak yerlerin dışında tutmak mı? Ne kadar zor ve tatsız bir şey. Şehrin geri kalanını içeri davet etmek mi? Ne kadar zor ve imkânsız.

Tıpkı Gençlik Kurulu gibi, ışıyanşehir, ışıyanbahçeşehir ve güzelışıyanbahçeşehri inşa edenler ve buralarda oturanlar gerçek bir güçlükle karşı karşıya kalıyor ve akıllarına gelen her yolu deneyerek bunu en iyi şekilde çözmeye çalışıyorlar. Çok az seçenekleri var. Şehir yeniden inşasının söz konusu olduğu her yerde barbarca çit meselesi de ortaya çıkıyor, şehir yeniden inşası şehir sokağının temel fonksiyonunu engellediği için haliyle şehrin özgürlüğünü de engelliyor.

Eski şehrin başarılı bir şekilde işlediği yerlerde, görünüşteki düzensizliğin altında, sokaklarda asayişi ve şehrin özgürlüğünü sağlayan harika bir düzen vardır. Bu karmaşık bir düzendir. Özünde kaldırım kullanımının karmaşıklığı ve onun yanı sıra da daimi bir izleyen göz silsilesi vardır. Bu düzen tümden hareket ve değişimden mürekkeptir; her ne kadar sanat değil hayatın *ta* kendisi olsa da, şehrin sanat biçimi olduğunu hayal edebilir ve onu bir dansa benzetebiliriz – ama herkesin aynı anda ayaklarını kaldırdığı, birlikte döndüğü ve selam verdiği türden basit salon danslarından değil, tek tek ve *grup* halindeki dansçıların birbirini mucizevi bir şekilde destekleyen ve düzenli bir bütün oluşturan rollere sahip olduğu karmaşık bir baleden söz ediyoruz burada. İyi bir şehir kaldırımı balesi iki ayrı yerde asla aynı şekilde sergilenmez ve belli bir yerde daima yeni çeşitlemelere gebedir.

Hudson Sokağı'nın benim oturduğum kısmında her gün karmaşık bir kaldırım balesi sahnelenir. Ben ilk kez saat sekizden biraz sonra çöp tenekesini çıkartarak sahneye girerim; biraz basit olsa da rolümü, yani ortaokul öğrencileri sahnenin ortasından şeker ambalajlarını saçarak geçerken çöp tenekesini tıngırdatmayı seviyorum. (Sabahın köründe bu kadar çok şekeri nasıl yediklerine hep şaşarım.)

Ambalajları süpürürken sabahın diğer ritüellerini seyrediyorum: Bay Halpert çamaşırhanenin mahzen kapısına bağlı el arabasının kilidini açıyor, Joe Cornacchia'nın damadı şarküteriden boş kasaları alıyor, berber katlanır askılığını dükkânın önüne koyuyor, Bay Goldstein nalburun açıldığını ilan eden halka halka telleri dışarı çıkarıyor, bizim binanın kapıcısının karısı evin önünde üç yaşındaki tombul oğluna oyuncak mandolinini veriyor, çocuk burada annesi-

nin konuşamadığı İngilizceyi öğreniyor. Şimdi St. Luke İlkokulu'na giden çocuklar üçer beşer güneye doğru yürüyor; St. Veronica'ya giden çocuklar batıya yönelmiş ve P. S. 41'e gidenler de doğuya yönelmiş. Kanatlardan iki yeni giriş başlıyor: Yan sokaklardan ve apartman kapılarından iyi giyimli, hatta nezih görünüşlü kadınlar ve bond çantalı adamlar çıkıyor. Bunların çoğu otobüse ve metroya doğru gidiyor, bazıları da kaldırımın kenarında durup taksi bekliyor; taksiler mucizevi bir şekilde en doğru anda ortaya çıkıyor, çünkü taksiler de büyük sabah ritüelinin bir parçası: Manhattan'ın orta kesiminden aldıkları yolcuları alt kesimdeki finans bölgesine bıraktıktan sonra, şimdi de alt kesimdekileri orta kesime götürüyorlar. Aynı anda ev kıyafetleriyle kadınlar beliriyor, birbirleriyle karşılaştıklarında durup iki çift laf ediyorlar; konuşmalarında ya neşe ya da ortak bir öfke seziliyor, görünüşe bakılırsa bu iki duygudan başka bir şeye de rastlanmıyor. Artık benim de işime yetişme vaktim geldi. Sokağın biraz yukarısında, kapısının önünde kollarını kavuşturmuş, yeryüzünün bir parçasıymış gibi kaskatı duran kısa, yapılı, beyaz önlüklü manavla, yani Bay Lofaro'yla veda ritüelimizi gerçekleştiriyoruz. Başımızı sallıyoruz, sokağın yukarısına ve aşağısına çabucak göz atıyoruz ve tekrar birbirimize bakıp gülümsüyoruz. On yıldan uzun bir süredir hemen her sabah bunu yapıyoruz ve ikimiz de anlamını gayet iyi biliyoruz: Her şey yolunda.

Gün ortası balesini nadiren görüyorum, çünkü doğası gereği orada oturan benim gibi çalışan insanların çoğunun gitmiş olduğu ve başka kaldırımlarda yabancı rolü oynadığı sırada sergilenen bir bale bu. Fakat işe gitmediğim günlerde gittikçe daha karmaşık bir hal aldığını görebiliyorum. O gün çalışmayan liman işçileri White Horse'ta, Ideal'da ya da International'da bira içip söyleşmek için toplanıyor. Yöneticiler ve çeşitli sektörlerden işadamları öğle yemeği için Dorgene lokantasını ve Lion's Head kafesini dolduruyor; et işleme tesislerinin çalışanları ve haberleşmeciler pastanede oturuyor. İlginç dansçılar ortaya çıkıyor, eski ayakkabı bağcıklarını omzuna atmış tuhaf bir adam beliriyor; uzun sakallı motosikletliler ve saldıkları uzun saçları bir öne bir arkaya savrulan, motosikletin arkasında sarsılarak ilerleyen kız arkadaşları geliyor; şapkacıların tavsiyesine uyup daima şapkayla gezen, ama asla onların onaylayacağı türden şapkalar giymeyen sarhoşlar piyasaya çıkıyor. Çilingir La-

cey dükkânını kapatıp sigara satıcısı Bay Slube'la laflamaya gidiyor. Terzi Koochagian pencere pervazındaki gür bitki ormanını suluyor, şöyle dışarıdan bakarak bir yokluyor, gelip geçen birilerinin çiçekleri övmesini gülümseyerek dinliyor, parmaklarını uzatıp evimizin önündeki ağacın yapraklarını özenli bir bahçıvan edasıyla yokluyor, sonra da Ideal'de bir şeyler atıştırmak için sokağın karşısına geçiyor; oradan dükkâna yaklaşan müşterileri de görebiliyor ve hemen geleceğini işaret edip onları bekletebiliyor. Bebek arabaları ortaya çıkıyor, kucağında bebek tutan ufaklıklardan ve ev ödevi yapan çocuklardan oluşan bir kalabalık kapı önlerinde toplanıyor.

İşten sonra eve döndüğüm sırada bale zirveye ulaşmış oluyor. Kaykaylar, cambaz ayaklıkları ve üç tekerli bisikletler piyasaya çıkıyor; kaldırım kenarlarında gazoz kapaklarıyla ve plastik kovboylarla oyunlar başlıyor; eczaneden manava ve oradan kasaba paketler ve torbalar gidip geliyor; özene bezene giyinmiş gençler durup durup birbirlerine kombinezonlarının ucunun görünüp görünmediğini veya yakalarının düzgün olup olmadığını soruyor; güzel kızlar MG'lerden iniyor; itfaiye araçları yoldan geçiyor; Hudson Sokağı civarında tanıdık herkes ortalıkta oluyor.

Karanlık çöktükten ve Bay Halpert çamaşırhane arabasını tekrar mahzen kapısına kilitledikten sonra bale ışıklar altında devam ediyor; ileri geri hareket ediyor ama Joe'nun kaldırıma taşan pizzacısı, barlar, şarküteri, lokanta ve eczanenin parlak ışıklarının etrafında yoğunlaşıyor. Gece çalışanlar şarküteride durup salam ve süt alıyor. Akşam oldu ve dünya duruldu, ama sokak ve sokaktaki bale henüz durmuş değil.

Gecenin ilerleyen saatlerindeki baleyi, geceyarısından çok sonra bebeğe bakmak için uyandığım, karanlıkta pencereye yaslanıp kaldırımdaki gölgeleri izlediğim ve sesleri dinlediğim zamanlardan çok iyi biliyorum. Genellikle duyduğum sesler hiç bitmeyen parti sohbetlerine benzerdi ve sabah üç gibi şarkılar başlardı, hem de çok güzel şarkılar. Kimi zaman sertlik ve öfke olurdu, kimi zaman hıçkırıklara boğularak ağlayanlar ya da panik içinde kopmuş bir kolyenin boncuklarını arayanlar. Bir gece genç bir adam kükreyerek geldi, görünüşe bakılırsa arabasına aldığı ama kendisini hüsrana uğratan iki kıza ağza alınmayacak laflar söylüyordu. Kapılar açıldı, tetikte duran birkaç kişi gencin çevresinde yarım halka oluşturdu; faz-

la yaklaşmadılar, ama polis gelinceye kadar beklediler. Yine Hudson Sokağı boyunca pencerelerden kafalar çıktı, herkes fikrini söyledi: "Sarhoş... Çıldırmış... Banliyölerden gelen vahşi bir çocuk."*

Gecenin geç vakitlerinde sokakta kaç kişi olduğunun pek farkında olmuyorum; ama bazen onları bir araya toplayacak bir şey oluyor, mesela bir gayda. Gaydacının kim olduğu ya da neden bizim sokağı seçtiği hakkında hiçbir fikrim yok. Bir şubat gecesi gayda çalmaya başladı ve kaldırımlardaki insanlar hareketlenip sanki işaret verilmiş gibi ona yöneldi. Çabucak, sessizce, adeta büyülü bir şekilde toplanan minik bir kalabalık, ortada İskoç dansı yapanların çevresinde halka oluşturdu. Karanlık kaldırımda kalabalığı görmek mümkündü, dansçılar da görünüyordu, ama gaydacının kendisi neredeyse görünmezdi çünkü tüm varlığı müziğin içine akıyordu. Kahverengi paltolu ufak tefek bir adamdı. Gaydayı çalmayı bırakıp giderken dans edenler ve izleyenlerden alkış aldı, Hudson Sokağı'nın yüz kadar penceresinin beş-altı tanesinden ve bazı balkonlardan da alkışlayanlar oldu. Sonra pencereler kapandı ve küçük kalabalık sokağın karanlığında farklı yönlere dağıldı.

Hudson Sokağı'ndaki yabancılar, yani biz yerlilerin sokağın huzurunu korumasına yardımcı olan müttefiklerimiz o kadar çok ki hemen her seferinde farklı insanlar gibi görünüyorlar. Kim olduklarının pek önemi kalmıyor. Gerçekten de her seferinde farklı insanları mı görüyoruz, bilemiyorum. Belki de öyledir. Jimmy Rogan (kavga eden iki arkadaşı ayırmaya çalışırken) pencereden düştüğünde neredeyse kolunu kaybedecekti, ama Ideal bardan fırlayan eski püskü tişörtlü bir yabancı, ustaca hareketlerle çabucak bir turnike yaptı ve hastanenin acil servis elemanlarının söylediğine göre Jimmy'nin hayatını kurtardı. Adamı daha önce hiç kimse görmemişti ve o olaydan sonra da bir daha gören olmadı. Hastanenin aranması da şöyle oldu: Kazanın olduğu yerin yakınında merdivenlerde oturan bir kadın otobüs durağına doğru koştu, on beş sentini hazırlamış otobüs bekleyen bir yabancının elindeki bozuklukları tek kelime etmeden kaptığı gibi Ideal'in telefonuna koştu. Yabancı arkasından yetişip biraz

* Gerçekten de banliyölerden gelen vahşi bir çocuktu. Kimi zaman Hudson Sokağı sakinleri olarak banliyölerde çocuk yetiştirmenin çok zor olduğunu düşünüyoruz.

daha bozukluk uzattı. Kimse onu daha önce görmemişti ve olaydan sonra da bir daha gören olmadı. Hudson Sokağı'nda aynı yabancıyı üç-dört kez gördüğünde selam vermeye başlarsın. Tanışıklık aşamasına geçilmesi için bu yeterlidir, ama elbette kamusal alandaki tanışıklıktan bahsediyoruz.

Hudson Sokağı'nın günlük balesini olduğundan çok daha canlı göstermiş olabilirim, çünkü yazdığınız zaman çok yakından göstermiş oluyorsunuz. Gerçek hayatta işler böyle yürümüyor. Gerçek hayatta sürekli bir şeyler oluyor, bale hiç durmuyor, ama emin olun ki genel etkisi son derece huzur verici oluyor ve genel havası adeta bir tatil yerini andırıyor. Bu tür canlı şehir sokaklarını iyi bilenler ne demek istediğimi anlayacaktır. Ama korkarım böyle sokakları bilmeyenler muhtemelen kafalarında birazcık yanlış tasarlayacaktır – tıpkı seyyahların tariflerine dayanarak yapılan eski gergedan resimlerinde olduğu gibi.

Tıpkı Boston'ın North End'inde ya da büyük şehirlerin başka canlı mahallelerinde olduğu gibi Hudson Sokağı'nda da, gözleri kör bir şehirde düşman çetelerin ateşkesinde yaşamaya çalışan insanlara nazaran kaldırımlarımızda asayişi sağlamakta daha başarılı olmamız doğuştan gelen bir yeteneğin eseri değil. Sokağa bakan çok sayıda göz olduğu için huzuru sağlamanın görece kolay olduğu bir şehir düzenine sahip şanslı insanlarız sadece. Ama bu düzenin kendisi kesinlikle basit değildir, bu düzeni oluşturan sayısız unsur da son derece karmaşıktır. Bu unsurların hepsi şu ya da bu konuda uzmanlaşmıştır. Hepsi bir araya gelerek, hiçbir uzmanlık barındırmayan kaldırım üzerinde ortak bir etki yaratırlar. Bizim kaldırımlarımızın gücü buradan gelir.

3

Kaldırımın Kullanımları: Temas

ŞEHİR HALKININ yoğun köşelerde oyalanmasını, şekercilerin ve barların çevresinde dolanmasını, kapı önlerinde gazoz içmesini uzun süre gözlemleyen reformcular, en sonunda şöyle özetlenebilecek bir hükme varmışlardır: "Bu ne sefalet! Bu insanların doğru düzgün evleri veya daha mahrem ya da yeşil dış mekânları olsaydı böyle sokaklarda sürtmezlerdi!"

Bu hüküm şehirlerin çok yanlış anlaşıldığının bir göstergesidir. Bir otelde verilen ziyafete bakıp da bu insanların yemek pişiren hanımları olsa ziyafeti evde çekerlerdi demekten daha akılcı bir şey değildir.

Hem ziyafetin hem de şehir kaldırımlarının sosyal hayatının özelliği tam da kamuya açık olmalarıdır. Birbirini tanımayan insanları samimi, mahrem bir sosyallikte bir araya getirirler ve çoğu durumda insanlar birbirlerini bu şekilde tanımaktan zerre kadar rahatsız olmaz.

Büyük şehirde kimse evini herkese açamaz. Kimse bunu istemez. Öte yandan şehirdeki insanlar arasındaki faydalı ve anlamlı temaslar özel hayata uygun tanışıklıklarla sınırlı olsaydı, şehir denen şeyin bir anlamı kalmazdı. Şehirler size göre, ya da bana veya herhangi başka birine göre belli bir ölçüde temasın faydalı ve hoş olduğu insanlarla doludur; ama onları her türlü işinizin içinde istemezsiniz. Zaten bunu onlar da istemez.

Şehir kaldırımı asayişini ele alırken, sokağa bakan gözlerin ardındaki beyinlerde, harekete geçmek gerektiğinde –yani bir yurttaş barbarlıkla savaşmak ya da yabancıları korumak konusunda sorumluluk alıp almayacağına karar verme noktasına geldiğinde– sokağın

genelinin onu destekleyeceğine dair neredeyse bilinçdışı bir varsayım bulunmasının ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştim. Bu destek varsayımı için kısacık bir kelime vardır: güven. Şehir sokağında güven çok ama çok sayıda minik kaldırım temasıyla oluşur. Bu güven, bira içmek için barda mola vererek, manavdan tavsiye alarak ve gazeteciye öğüt vererek, fırında başka müşterilerin fikirleriyle kendininkini kıyaslayarak, kapı önünde gazoz içen iki çocuğa selam vererek, akşam yemeğini beklerken kızlara bakarak, çocukları azarlayarak, nalburdan yeni bir iş imkânı olduğunu öğrenerek, eczacıdan bir dolar borç alarak, bebekleri severek, bir paltonun niçin solduğunu tartışarak oluşur. Âdetler çeşitlidir: Kimi mahallelerde insanlar birbirinin köpekleri hakkında konuşur, kimilerinde ev sahiplerini çekiştirir.

Görünüşte bunların hepsi son derece önemsizdir, ama toplamda hiç de önemsiz değildir. Yerel düzeyde bu tip kendiliğinden kamusal temasların toplamı –büyük bir kısmı şans eseri gerçekleşir, pek çoğu bir işi halletme ihtiyacından doğar, tamamı kişinin uygun gördüğü düzeyde olur, başkaları tarafından dayatılmaz– halka kamusal bir kimlik hissi verir, kamusal bir saygı ve güven ağı oluşturur, kişisel ya da mahalli ihtiyaç halinde kaynak görevi görür. Şehrin sokaklarında bu güvenin kaybı tam bir felakettir. Bu güven kurumsal bir biçimde yaratılamaz. Her şeyden önce, *özel çabaların sonucu da değildir.*

Bir keresinde, Doğu Harlem'deki geniş bir caddenin iki tarafı arasında çarpıcı bir kendiliğinden kamusal güven farkı olduğunu görmüştüm. Bu caddede neredeyse tamamen aynı gelir düzeyine sahip, aynı ırktan insanlar oturuyordu. Caddenin eski şehir tarafı umumi mekânlarla ve kaldırımda dolaşan insanlarla doluydu – başka insanların boş vakitlerini kontrol etmeye meraklı ütopyacıların hiç beğenmediği bir durum. Bu tarafta çocuklar kontrol altındaydı. Caddenin karşı tarafında, yani toplu konut tarafında ise çocuklar oyun sahasının yanı başında bulunan bir yangın musluğunu açmış çevreye zarar veriyorlardı; evlerin açık pencerelerine su sıkıyor, caddenin toplu konut tarafından geçme cehaletini gösteren yetişkinleri ıslatıyor, gelip geçen arabaların açık pencerelerine de su sıkıyorlardı. Kimse onları durdurmaya cesaret edemiyordu. Bu çocukların kim olduğu belirsizdi, kimlikleri tam bir muammaydı. Onları

azarlarsanız ya da durdurursanız ne olurdu? Gözleri kör toplu konut bölgesinde onlara karşı size kim destek olacaktı? Yoksa çocukların misillemesine mi maruz kalacaktınız? En iyisi uzak durmaktı. Şahsiyetsiz sokaklar insanları anonimleştirir. Mimari açıdan estetik nitelik ya da mistik bir duygusal efekt meselesi değildir bu. Kaldırımların ne türden elle tutulur ticari işletmeler barındırdığı, dolayısıyla insanların pratik, gündelik hayatta kaldırımları nasıl kullandığıyla ilgili bir meseledir.

Şehirlerin kendiliğinden kaldırım hayatı, kamusal hayatın diğer türleriyle doğrudan bağlantılıdır; bunlardan birini örnek olarak vereceğim, ama çeşitliliğinin sonu olmadığını hatırlatmam gerek.

Plancılar, hatta kimi sosyal hizmet görevlileri, formel tipte yerel şehir organizasyonlarının çoğu zaman doğrudan sağduyuyla; toplantıların duyurulması, toplantı salonlarının bulunması ve açıkça kamuyu ilgilendiren sorunların var olması sayesinde ortaya çıktığını varsayarlar. Belki banliyölerde ve kasabalarda durum böyledir. Ama şehirlerde durum farklıdır.

Şehirlerde formel kamusal organizasyonların altında, bu organizasyonlarla şehir halkının mahremiyeti arasında aracılık yapan enformel bir kamusal hayat olmalıdır. Umumi kaldırım hayatı olan bir şehir alanıyla bunun eksik olduğu bir şehir alanını kıyaslayarak sürece dair bazı ipuçları elde edebiliriz. New York City'nin bir kesiminde devlet okullarındaki sorunları araştıran bir yardım kuruluşu çalışanının raporunda şöyle deniyor:

> İlkokulun müdürü Bay W.'ye J. Projesi'nin okul üzerindeki etkileri ve okul çevresindeki mahalle hayatının sona erdirilmesinin sonuçları hakkında sorular soruldu. Pek çok olumsuz etkinin söz konusu olduğunu düşünüyor. Konut projesinin sayısız sosyalleşme kurumunu yok ettiğini belirtti. Proje bölgesindeki atmosfer, sokakların önceki neşeli atmosferinin yakınına bile yaklaşamıyormuş. Genele bakılırsa, insanların toplanabileceği yerler azalınca sokakta dolaşan insanların da azaldığını söylüyor. Ayrıca projeler başlamadan önce okul-aile birliği çok güçlüymüş, ama şimdi sadece birkaç aktif üyesi kalmış.

Bay W. bir konuda hatalıydı. İnsanların toplanacağı yerler azalmamıştı (daha doğrusu, toplanma mekânı daha az değildi), sosyalleşme için planlanmış mekânların sayısına bakılınca bu görülüyordu. Elbette artık barlar, pastaneler, küçük şarap dükkânları, lokanta-

lar yoktu. Ama proje daha tartışma aşamasındayken, bahçeşehir savunucularının bile yüreğini ısıtacak kadar çok sayıda toplantı odası, zanaat, sanat ve oyun odaları, yeşil alan bankları, alışveriş merkezleri vs. düşünülmüştü.

Peki kullanıcıları cezbedip içeri çekmek –ardından kullanıcılar üzerinde kontrol sağlamak– için çok ciddi çaba harcanıp masraf edilmeyince bu tür mekânlar neden boş ve faydasız kalır? Kamusal kaldırım ve kenarındaki işletmelerin sahip olduğu, planlanmış toplanma mekânlarının sahip olmadığı şey nedir? Peki niçin sahip değiller? Enformel kamusal kaldırım hayatı nasıl oluyor da daha formel, örgütlü bir umumi hayatı destekliyor?

Kapı önünde gazoz içmenin oyun odasında gazoz içmekten niçin farklı olduğu, bakkaldan ya da bar sahibinden tavsiye almanın kapı komşunuzdan veya büyük ihtimalle bunaltıcı ev sahibiyle içli dışlı olan sıkıcı hanımdan tavsiye almakla niçin aynı şey olmadığı vb. sorunları anlamak için şehirde mahremiyet meselesini ele almamız gerek.

Şehirde mahremiyet kıymetli bir şeydir. Ayrıca kaçınılmazdır. Belki de her yerde değerli ve kaçınılmazdır, ama çoğu yerde mahremiyetinizi korumanız mümkün değildir. Küçük yerleşim yerlerinde herkes özel hayatınızı bilir. Şehirde herkes bilmez, sadece sizin anlatmayı seçtiğiniz kişiler sizin hakkınızda çok şey bilir. İster yüksek gelir grubundan ister düşük gelir grubundan olsun, ister beyaz ister siyah olsun, ister eskiden ister yeni yerleşmiş olsun, şehirde yaşayan pek çok kişiye değerli görünen şehir özelliklerinden biridir bu; ayrıca büyük şehir hayatının son derece tutulan ve özenle muhafaza edilen bir armağanıdır.

Mimarlık ve planlama literatüründe mahremiyet pencereler, görüş alanı ve görüş açısı gibi konular çerçevesinde ele alınır. Temel fikir dışarıdan birinin yaşadığınız yeri gözetleyememesidir – işte size mahremiyet. Kısacası, mesele çok basite indirgenmiştir. Pencereyle mahremiyeti sağlamak dünyanın en kolay işidir. Kepengi kapatır ya da perdeyi çekersiniz olur biter. Ama insanın şahsi meselelerinin sadece seçtiği kişilerce bilinmesi anlamındaki mahremiyet ve kimin ne zaman vaktinizi alacağı üzerinde makul ölçüde denetim

sahibi olmak anlamında mahremiyet bu dünyanın büyük bir kısmında nadiren sağlanan bir şeydir ve pencerenin nereye baktığıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Up from Puerto Rico'nun (Porto Riko'dan Buraya) yazarı antropolog Elena Padilla, New York'un yoksul ve bakımsız bir mahallesinde Porto Rikoluların hayatını tasvir ederken insanların birbiri hakkında ne kadar şey bildiğini –kim güvenilirdir, kim değildir; kim yasaları umursamaz, kim yasalara uymaya çalışır; kim becerikli ve bilgilidir, kim beceriksiz ve cahildir– ve bu tip şeylerin nasıl bilindiğini kamusal kaldırım hayatı ve bu hayata bağlı teşekküller üzerinden ele alıyor. Bunlar kamusal nitelikte meselelerdir. Ama Padilla bir yandan da bir fincan kahveyle mutfakta ağırlananların ne kadar seçme olduğunu, bağların ne kadar güçlü olduğunu, insanın gerçek sırdaşlarının –kişinin özel hayatını ve şahsi meselelerini bilenlerin– sayısının ne kadar sınırlı olduğunu anlatıyor. Kişinin özel meselelerinin herkes tarafından bilinmesi saygı gösterilecek bir durum olarak görülmüyor. Keza insanların kamuya açtıkları yüzlerinin ötesine geçmeye çalışmak da onurlu bir davranış sayılmıyor. Böyle hareketler kişinin mahremiyetine ve haklarına saldırı olarak algılanıyor. Padilla'nın anlattığı insanlar bu konuda benim yaşadığım karışık, Amerikanlaşmış şehir sokaklarında, hatta yüksek gelirlilere yönelik apartmanlarda ya da güzel konaklarda yaşayanlarla temelde aynı şeyleri düşünüyorlar.

İyi bir şehir sokağında komşular, insanların temel mahremiyetini koruma arzusu ile çevresindeki insanlarla çeşitli derecelerde temas, hoş vakit geçirme ya da yardımlaşma isteği arasında mucizevi bir denge kurar. Bu denge büyük ölçüde, hassas bir şekilde düzenlenmiş minik ayrıntılar sayesinde sağlanır; bu ayrıntılar o kadar kendiliğinden hayata geçirilmiş ve kabullenilmiştir ki normalde verili oldukları düşünülür.

New York'taki yaygın bir âdet üzerinden, yani arkadaşların alması için ev anahtarını dükkânlara bırakma âdeti üzerinden bu gizli ama çok çok önemli dengeyi daha iyi izah edebilirim belki de. Mesela bizim ailemizde, bir arkadaşımız biz bir haftalığına uzaktayken ya da herkes o gün dışarıdayken evi kullanmak istediğinde veya gece gelecek bir konuğu uyanık kalıp beklemek istemediğimizde, söz konusu arkadaşımıza anahtarı sokağın karşısındaki şarküteriden

alabileceğini söyleriz. Şarküteriyi işleten Joe Cornacchia'da genellikle böyle on-on beş anahtar bulunur. Bu anahtarlar için özel bir çekmecesi vardır.

Peki ben ve daha birçok kişi niçin anahtarlarımızı Joe'ya teslim etmeyi makul buluyoruz? Çünkü ona güveniyoruz: Öncelikle sorumluluk sahibi bir insan, verdiğiniz şeylere gözü gibi bakıyor; ama daha da önemlisi, iyi niyet duygusuyla özel işlerimizden şahsen uzak kalma duygusunu birleştirmeyi beceriyor. Joe evlerimizi kime niçin verdiğimizi sorma hakkı olmadığını düşünür.

Arka sokağımızda insanlar anahtarlarını İspanyol bakkala bırakır. Joe'nun dükkânının arka sokağında ise insanlar anahtarı pastaneye bırakır. Bir sokak daha aşağıda kafeye bırakırlar, köşeyi dönünce elli metre kadar ileride berbere bırakılır. Yukarı Doğu Yakası'ndaki konaklardan ve apartmanlardan oluşan iki gözde sokağın bir ucunda insanlar anahtarlarını bir kasaba ve kitapçıya bırakıyorlar, diğer ucunda ise kuru temizlemeciye ve eczaneye bırakıyorlar. Hiç de gözde olmayan Doğu Harlem'de anahtarlar çiçekçilerden birine, fırınlara, lokantalara, İspanyol ve İtalyan bakkallara bırakılıyor.

Anahtarların bırakıldığı yerde önemli olan işletmenin sunduğu hizmet değil, sahibinin karakteri.

Böyle bir hizmet formel hale getirilemez. Kimlikler, sorular, ortaya çıkabilecek talihsizliklere karşı sigorta. Kurumlaşma, halka hizmet ile mahremiyet arasındaki önemli sınırı ihlal edecektir. Aklı başında hiç kimse böyle bir yere anahtarını bırakmaz. İnsanların anahtarı ile insanların özel hayatı arasındaki farkı kesin olarak anlayan bir kişi bu hizmeti hatır için vermelidir, yoksa bu hizmet hiçbir şekilde verilemez.

Ya da bizim köşedeki pastaneyi işleten Bay Jaffe'nin çizdiği sınırı ele alalım; müşterileri ve diğer dükkâncılar bu sınırı gayet iyi anlamışlardır, öyle ki bu sınırı gözeterek ama bir kez bile bilinçli olarak üzerinde düşünmeden tüm hayatlarını geçirebilirler. Geçen kış sıradan bir günün sabahında, Bay ve Bayan Jaffe –müşterileri onlara Bernie ve Ann der– P. S. 41'e çıkan yolun köşesinde küçük çocukların karşıya geçmesine yardımcı oldular (Bernie bunu hep yapıyor, çünkü ihtiyaç olduğunu görüyor); bir müşteriye şemsiye, diğerine bir dolar ödünç verdiler; iki anahtar teslim aldılar; yan binadan evde olmayan iki kişiye gelen paketleri aldılar; sigara isteyen iki gence

nutuk çektiler; soranlara yol tarif ettiler; dükkânını daha sonra açacak olan saat tamircisine vermek üzere bir kol saatini teslim aldılar; kiralık daire arayan birine çevredeki kiralar hakkında bilgi verdiler; birisinin evde yaşadığı bir güçlüğü dinlediler ve ona moral vermek için her şeyin düzeleceğini söylediler; birkaç kabadayıya düzgün davranmazlarsa içeri giremeyeceklerini söyledikten sonra düzgün davranışı tarif ettiler (olumlu karşılık aldılar); çeşitli sorunlar yüzünden gelen müşteriler arasında geçen beş-altı sohbete karıştılar; düzenli müşterileri için yeni gelen gazete ve dergileri ayırdılar; doğum günü hediyesi almak için gelen bir anneye gemi maketi almamasını öğütlediler, çünkü aynı doğum gününe gidecek olan bir çocuk da gemi maketi almıştı; gazete dağıtıcısının geri getirdiği dünkü gazeteler arasından bir tanesini kenara koydular (bu benim içindi).

İşletmesinin verdiği hizmetin dışındaki bu işlerin çokluğunu gördükten sonra Bernie'ye şunu sordum: "Müşterilerini tanıştırdığın oluyor mu hiç?"

Soruyu duyunca irkildi, hatta canı sıkıldı. "Hayır," dedi ciddiyetle. "Bu pek doğru olmaz. Kimi zaman, aynı anda içeri giren iki müşterinin ortak bir ilgi alanı olduğunu biliyorsam sohbeti o konuya getiririm ve istiyorlarsa devam ettirmelerini sağlarım. Ama hayır, onları tanıştırmam."

Bunu banliyöde yaşayan bir tanıdığıma anlattığımda Bay Jaffe'nin müşterileri tanıştırmayı kendi sınıfsal konumunun üstünde görüyor olabileceği yorumunu yaptı. Hiç ilgisi yok. Bizim mahallede Jaffe'ler gibi dükkân sahipleri mükemmel bir sosyal statüye sahiptir, işadamı muamelesi görürler. Gelir bakımından da müşterilerin geneliyle hemen hemen aynı düzeydedirler, hatta bağımsız olduklarından onlardan üstündürler. Sağduyu ve deneyim sahibi insanlar olarak verdikleri tavsiyeler hem talep edilir hem de dinlenir. İsimsiz sınıf imgelerinden ziyade bireyler olarak tanır herkes onları. Hayır; bu durum şehirdeki umumi dünyayla mahremiyet dünyası arasındaki sınır çizgisinin neredeyse tamamen bilinçdışı olarak ve dengeli bir şekilde kendini göstermesidir.

Bu çizgi kimseyi gücendirmeden korunabilir, çünkü kaldırımlardaki işletmelerde pek çok kamusal temas fırsatı mevcuttur. Kaldırımların kendisi de bir o kadar fırsat yaratır, çünkü insanlar kaldırımda sürekli gidip gelir ya da canları isterse oyalanırlar; üstelik in-

sanın istediği gibi takılabileceği, girip çıkabileceği, kullanımı hiçbir şekilde sınırlanmayan, Bernie'nin yeri gibi toplanma mekânlarının sahipleri, yani birçok kamusal ev sahibi vardır.

Bu sistemde, istenmeyen iç içelikler, sıkıntı verici durumlar, bahane ya da açıklama bulma gereği, gücendirme korkusu, dayatma ya da bağlılıktan kaynaklanan utandırıcı durumlar ve pek o kadar sınırlı olmayan ilişkilere eşlik eden tüm o yükümlülük aksesuarları olmadan şehir sokağı mahallinde her türden insan tanımak mümkündür. Birbirinden çok farklı insanlar arasında kusursuz bir kaldırım ilişkisi kurulabilir, hatta zaman geçtikçe aynı kişiler arasında tanışıklığa dayalı kamusal bir ilişki bile kurulabilir. Bu türden ilişkiler yıllar, hatta on yıllar boyunca devam edebilir. Sınır çizgisi olmadan bu kadar dayanmaları şöyle dursun, kurulmaları bile mümkün olmazdı bu ilişkilerin. Tam da insanların normal kamusal sortilerine tesadüfen eşlik ettikleri için ortaya çıkabilmiştir bu ilişkiler.

"Biraradalık", planlama teorisinin eski bir idealine gayet uygun düşen nahoşlukta bir tabirdir. Bu ideale göre insanlar arasında paylaşılan herhangi bir şey varsa, çok daha fazlası paylaşılmalıdır. Görünüşte yeni banliyölerin manevi kaynaklarından biri olan "biraradalık" şehirlerde yıkıcı etki gösterir. Çok şeyin paylaşılması şartı şehir insanlarını birbirinden koparır.

Bir şehir alanında kaldırım hayatı yoksa, insanlar komşularla temasa denk düşen bir duruma ulaşabilmek için özel hayatlarını genişletmek zorunda kalırlar. Ya kaldırım hayatındakinden daha fazla şeyin paylaşıldığı bir "biraradalık" biçimine razı olurlar, ya da insanlarla temas edememeyi göze alırlar. Netice kaçınılmaz olarak ya biri ya ötekidir ve her iki seçeneğin de can sıkıcı sonuçları vardır.

Çok fazla şey paylaştıkları birinci durumda, insanlar komşularının kim olacağı veya kiminle ilişki kuracakları konusunda aşırı derecede seçici olmaya başlar. Seçici olmaya mecburdurlar. Baltimore'daki bir sokakta yaşayan arkadaşım Penny Kostritsky, farkında ve elinde olmadan bu çıkmaza girmiş durumda. Sokakta sadece konutlar var, hatta çevrede de konuttan başka bir şey yok; sadece deneysel olarak çok güzel bir tretuvar parkı yapılmış. Tretuvar çok geniş ve son derece güzel döşenmiş, araç yolu daraltılarak motorlu

trafik azaltılmış, ağaçlar ve çiçekler dikilmiş ve çocuklar için oyun donatıları yerleştirilmiş. Tek başına ele alındığında muhteşem fikirler bunlar.

Ama bu alanda hiç dükkân yok. Çevredeki bloklarda oturan ve küçük çocuklarını buraya getiren anneler mecburen sokaklardaki insanlarla temas kurup onlarla tanışıyorlar ki kışın ısınmak için, telefon etmek için, acil durumlarda çocuklarını tuvalete götürebilmek için tanıdıkların evlerini kullanabilsinler. Ev sahipleri onlara kahve ikram ediyor, çünkü etrafta kahve içecek bir yer yok; dolayısıyla parkın çevresinde ciddi bir sosyal yaşam oluşmuş. Çok şey paylaşılıyor.

İki küçük çocuğu olan Bayan Kostritsky iyi konumdaki evlerden birinde, bu dar ve kendiliğinden sosyal hayatın ortasında oturuyor. "Şehirde yaşamanın avantajını yitirdim," diyor. "Üstelik banliyöde yaşamanın avantajından da yoksunum." Ayrıca gelir düzeyi, ten rengi ya da eğitim durumu farklı anneler çocuklarını sokağa getirdiklerinde işler daha da can sıkıcı oluyor; hem anneler hem de çocukları açıkça dışlanıyorlar. Şehir kaldırımı hayatının yerine oluşmuş banliyö tarzı özel hayat paylaşımı ortamını yadırgıyorlar. Parka kasten bank konmamış; insanların "biraradalığı" banklara yer vermiyor, çünkü böyle bankların olması ortamı yadırgayacak kişileri parka çağırmak şeklinde yorumlanabiliyor.

"Keşke sokakta birkaç dükkân olsaydı," diye hayıflanıyor Bayan Kostritsky. "Keşke bir bakkal, eczane ya da kafeterya yapsalardı. O zaman telefon etmek, ısınmak ve toplanmak gibi şeyler doğal haliyle kamusal alanda yapılabilirdi ve herkes burada bulunma hakkına sahip olduğu için insanlar birbirlerine karşı daha dürüst davranırdı."

Kamusal şehir hayatı olmayan bu tretuvar parkında olup bitenlerin aynısı, kimi zaman orta sınıfa yönelik toplu konutlarda ya da kolonilerde de olmaktadır; bahçeşehir planlamasının meşhur örneği Pittsburgh, Chatham Village'i ele alalım.

Buradaki evler ortak iç yeşil alanlar ve oyun sahalarının çevresine koloniler halinde yerleştirilmiştir ve yerleşim yerinin tamamı samimi bir paylaşım için başka araçlarla donatılmıştır: Kulüpte partiler veriliyor, danslar düzenleniyor, anma toplantıları yapılıyor, hanımlara yönelik briç ve dikiş partileri veriliyor, çocuklara yönelik danslar ve eğlenceler düzenleniyor. Burada şehirdeki anlamıyla bir

kamusal hayat yok. Özel hayatın farklı ölçeklerde genişletilmesi söz konusu.

Chatham Village'in çok şey paylaşılan "örnek" bir yerleşim olmayı başarmasının altında orada oturanların standartları, ilgi alanları ve eğitimleri bakımından birbirine benzemesi yatmaktadır. Burada oturanların geneli orta sınıftan meslek sahipleri ve onların aileleridir.* Ayrıca, burada oturanların çevredeki şehir alanında yaşayan farklı insanlardan açıkça ayrı durmaları gerekmiştir; çevrede oturanlar da orta sınıftandır, ama biraz daha alt orta sınıfa mensup olduklarından Chatham Village'in gerektirdiği samimiyet derecesine göre fazla farklı kalmaktadırlar.

Chatham Village'in kaçınılmaz yalıtılmışlığının (ve homojenliğinin) pratikte bazı sonuçları olmuştur. Mesela bu alana hizmet veren ortaokulun her okul gibi sorunları vardır. Chatham Village bir ilkokulu dolduracak, dolayısıyla okulun sorunlarını çözmeye yardımcı olacak kadar büyük bir yerdir. Ama Chatham Village'de oturanlar ortaokulla ilgili sorunları çözmek için tamamen farklı mahallelerle işbirliği yapmak zorundadır. Fakat kamusal tanışıklık, kendiliğinden kamusal güvenin temelleri ya da gerekli insanlarla karşılıklı bağlantılar mevcut değildir; bu yüzden de alt düzeyde kamusal şehir hayatı sürmenin en sıradan tekniklerini bile uygulamakta güçlükler yaşanmaktadır. Bazı Chatham Village sakinleri kendilerini çaresiz hissederek (ki gerçekten de öyledirler) çocukları ortaokul yaşına gelince taşınmaktadır, diğerleri de çocuklarını özel ortaokullara göndermektedir. Tam da şehirlerin orta sınıfın yeteneklerine ve istikrar yaratıcı etkisine ihtiyacı olduğu gerekçesiyle ortodoks planlamanın Chatham Village gibi mahalli adacıkları teşvik etmesi ironiktir. Herhalde orta sınıfın söz konusu niteliklerinin ozmos yoluyla sızacağı sanılıyor.

Bu tür kolonilere tam anlamıyla uyum sağlayamayanlar enine sonunda geri gider ve zaman içinde koloni idaresi başvuranlardan hangilerinin uyum sağlayabileceğini tahmin etme konusunda epeyce gelişme kaydeder. Standartların, değerlerin ve eğitimlerin temel-

*Örneğin bir temsilci divanına seçilenler şöyleydi: dört avukat, iki doktor, iki mühendis, bir diş doktoru, satıcı, bankacı, demiryolu yetkilisi ve planlama müdürü.

de birbirine benzemesinin yanı sıra, bu konutlarda oturacakların olağanüstü ölçüde tahammül ve görgü sahibi de olması gerekmektedir.

Şehirde komşular arasında temas için bu türden şahsi paylaşımlara bağımlı olan ya da bu paylaşımları teşvik eden konut planlaması, ancak *mensuplarını kendisi seçen üst orta sınıftan insanların* dar birliğinden oluşuyorsa sosyal açıdan iyi işleyebilir. Tek kesimden oluşan bir nüfusun basit problemlerini çözebilir. Ama benim şu âna kadar görebildiğim kadarıyla *başka hiçbir topluluk türünde* bu sistem işlemiyor.

İnsanların ya çok şey paylaştığı ya da hiçbir şey paylaşmadığı şehirlerde eğilim genelde hiçbir şey paylaşmamak yönünde oluyor. Doğal ve kendiliğinden kamusal hayatın bulunmadığı şehir alanlarında oturanların birbirinden fantastik ölçüde soyutlanması sık rastlanan bir durum. Komşularınızla temas kurmanın onların özel hayatına girme ya da tersine sizin özel hayatınıza girilmesi tehlikesi barındırdığını hissediyorsanız ve mensuplarını kendisi seçen üst orta sınıf ortamlarında olduğu gibi komşunuzun kim olduğu konusunda özenli davranamıyorsanız, en mantıklı çözüm arkadaşlıktan ve kendiliğinden yardım tekliflerinden tamamen uzak durmak olacaktır. En iyisi tamamen mesafeli davranmaktır. Bunun pratik sonuçlarından biri olarak, insanların şahsen birazcık inisiyatif almasını gerektiren (mesela çocukları gözetip kollamak) ya da insanların sınırlı ortak amaçlar için bir araya gelmesini mecbur kılan sıradan kamusal işler yapılamayacaktır. Bunun yaratacağı uçurum akıl almaz derinlikte olur. Örneğin, ya çok fazla şey paylaşacak ya da hiçbir şey paylaşmayacak şekilde tasarlanmış bir New York City toplu konutunda (ortodoks konut planlamasının tamamında olduğu gibi), son derece sosyal bir hanım özel çaba sarf ederek apartmandaki doksan ailenin tamamındaki annelerle tanışmış olmakla övünüyordu. Tek tek hepsiyle görüşmüştü; kapılarını çalmış, onları kapıda ya da koridorlarda yakalamış, banklarda yanlarına oturup sohbet etmişti.

Bir gün sekiz yaşındaki oğlu asansörde kalmış ve iki saatten uzun süre bağırmasına, ağlamasına ve kapıyı yumruklamasına rağmen kimse yardım etmemiş. Ertesi gün doksan tanıdığından birine üzüntüsünü belirtmiş. "Aa, o *senin* oğlun muydu?" demiş kadın. "Kimin oğlu olduğunu bilmiyordum. *Senin* oğlun olduğunu bilseydim yardım ederdim."

Eski kamusal sokağında asla bu kadar katı davranmamış olan –ve kamusal hayatını sürdürmek için eski sokağına sık sık giden– bu kadın, kamusal düzeyde sürdürülmesi zor olacak muhtemel bir iç içe geçişten korkuyordu.

Sadece ya çok şey paylaşmak ya da hiçbir şey paylaşmamak seçeneklerinin bulunduğu her yerde bu türden savunmaların çok sayıda örneğine rastlanabilir. Doğu Harlem'de görev yapan bir yardım kuruluşu çalışanının oradaki sosyal konutlar hakkındaki kapsamlı ve ayrıntılı raporunda şöyle yazıyor:

Pek çok yetişkinin hayli karmaşık sebeplerden dolayı ya komşularıyla hiçbir arkadaşlık ilişkisi geliştirmek istemediğini, ya da toplumla ilişki kurma ihtiyacı çok yakıcıysa kendisini bir ya da iki arkadaşla sınırladığım görmek çok önemlidir. Kadınlar da kocalarının kendilerini uyardığım tekrar tekrar belirtmişlerdir:

"Kimseyle fazla yakınlaşmıyorum. Kocam böyle dostluklara inanmıyor."

"İnsanlar çok dedikoducu, başımıza türlü belalar açabilirler."

"En iyisi insanın kendi işine bakması."

Kadınlardan biri, Bayan Abraham daima binanın arka kapısından çıkıyor, çünkü ön tarafta duran insanlarla karşılaşmak istemiyor. Bay Colan ise ... karısının siteden arkadaş edinmesine izin vermiyor, çünkü orada yaşayan insanlara güvenmiyor. 8 ila 14 yaşlarında dört çocukları var, ama dışarı bırakmıyorlar, çünkü birilerinin çocuklarına zarar vermesinden korkuyorlar.* Böylece birçok aile kendini korumak için türlü türlü duvarlar inşa ediyor. Çocuklarını güvenemedikleri komşularından korumak için onları yukarıda, dairenin içinde tutuyorlar. Kendilerini korumak için de ya çok az arkadaş ediniyorlar, ya da hiç edinmiyorlar. Bazıları arkadaşlarının onlara kızacağından ya da onları kıskanacağından ve başlarına büyük belalar açmak için idareye bir yalan uyduracağından korkuyor. Koca ikramiye alırsa (bunu kimseye söylememeyi tercih eder) ve kadın yeni perdeler alırsa, ziyarete gelen arkadaşları görüp idareye haber verebilirler, idare de soruşturma yapıp kirayı yükseltebilir. Belaya bulaşma şüphesi ve endişesi, komşuların birbirine öğüt verme ve yardım etme ihtiyacına genellikle ağır basıyor. Bu aileler nazarında mahremiyet duygusu zaten ciddi oranda ihlal edilmiş durumda. Hem idare hem de Sosyal Yardım Kuruluşu gibi kamu kuruluşları en derin aile sırlarını gayet iyi biliyor. Mahremiyetlerinin son kırıntılarını korumak için başkalarıyla yakın ilişkiler geliştirmekten kaçmayı se-

* New York'taki toplu konutlarda çok sık rastlanan bir durumdur bu.

çiyorlar. Aynı fenomene plansız gecekondularda da –çok daha düşük düzeyde– rastlanıyor, çünkü bu yerlerde de başka nedenlerden dolayı insanların kendilerini korumak için önlem almaları gerekiyor. Ama diğerlerinin yarattığı toplumdan bu şekilde uzaklaşmanın planlı konutlarda çok daha geniş kapsamlı yaşandığı kesin. Planlı şehirlerde yapılan araştırmalara göre İngiltere'de bile, komşulardan kuşkulanma ve mesafe koyma durumuna rastlanıyor. Belki de dışarıdan çok fazla uyum baskısı geldiğinde kişinin içsel bütünlüğünü korumasını ve sürdürmesini sağlayan gelişkin bir grup mekanizmasından başka bir şey değildir bu.

Ama böyle yerlerde hiç ilişki kurmamanın yanı sıra, dikkate değer ölçüde "biraradalık" da vardır. Bayan Lurie bu tip ilişkiler hakkında şöyle diyor:

> Farklı binalardan iki kadın çamaşırhanede karşılaştıklarında genellikle birbirlerini tanırlar; daha önce tek kelime konuşmamış olmalarına rağmen 99. Cadde'den birbirlerini hatırlamaktadırlar ve aniden "sıkı dost" olurlar. Bunlardan birinin kendi binasında bir-iki arkadaşı varsa, diğeri de aynı çevreye çekilir ve kendi katındaki değil, dostunun katındaki kadınlarla arkadaşlık kurar.
>
> Bu arkadaşlıkların sayısı sürekli artmaz. Toplu konutta sık kullanılan yollar çok iyi düzenlenmiştir ve bir süre sonra hiç yeni insan göremezsiniz.

Doğu Harlem'de bir mahalli örgütte çalışan Bayan Lurie, site sakinlerini örgütleme amaçlı pek çok girişimin tarihini başarılı bir şekilde değerlendiriyor. Bu türden örgütlenmeleri zorlaştıran faktörlerden birinin tam da bu "biraradalık" olduğunu söylüyor. "Bu toplu konutlar doğal lider yokluğu çekmiyor," diyor. "Gerçekten yetenekli insanlar barındırıyor, çoğu harika kişiler; ama örgütlenme sırasında genellikle örgüt liderleri birbirlerini buluyor, sadece birbirlerinin sosyal hayatlarına dahil oluyor ve başkalarıyla konuşmayı bırakıyorlar. Kendilerine yeni takipçiler bulamıyorlar. Tabiatıyla her şey etkisiz klikler içinde yozlaşıp gidiyor. Normal bir kamu hayatı yok. İnsanların neler olup bittiğini öğrenmeleri bile çok zor. En basit sosyal kazanım bile bu insanlar için müthiş derecede zor elde edilen bir şey."

Şehirlerin plansız konut alanlarında oturanlar, mahalli dükkânlar ve kaldırım hayatı yoksa, bazen toplu konut projelerinde yaşayanların ya çok fazla şey paylaşma ya da hiçbir şey paylaşmama ikilemine düşerek benzer şeyler yaşıyorlar. Bu yüzden Detroit'in

yavan gri bölgelerinden birinde toplumsal yapının sırlarını arayan biliminsanları beklenmedik bir sonuca ulaştılar: Sosyal yapı filan yoktu.

Kaldırım hayatının toplumsal yapısı kısmen, kendi kendine belirli bir rolü üstlenmiş kamusal karakterler olarak adlandırılabilecek kişilere bağlıdır. Geniş bir insan çevresiyle sık sık temas kuran ve kendisini kamusal karakter haline getirmeye yeterince meraklı herkes kamusal karakter olabilir. Kamusal karakterin işlevini yerine getirmesi için özel yeteneklere ya da bilgeliğe ihtiyacı yoktur – ama genellikle bunlara sahiptir. Sadece var olması ve onun var olmasını isteyen başkalarının bulunması gerekir. Temel niteliği kamusal olması, çok sayıda farklı insanla temas kurmasıdır. Böylece kaldırımı kullananların ilgisini çeken haberler yayılabilir.

Kamusal kaldırım karakterleri genellikle kamusal mekânlarda sabit dururlar. Mağaza sahipleri, bar sahipleri vb. Başlıca kamusal karakterlerdir. Şehrin kaldırımlarındaki diğer kamusal karakterler onlara bağımlıdır – bu tip işletmelere ve sahiplerine gidip gelecek kaldırım güzergâhları bulunduğu için, böyle bir ilişki dolaylı da olsa muhakkak vardır.

Daha resmileşmiş türden iki kamusal karakter, yani yardım kuruluşu çalışanları ve rahipler, düğüm noktaları dükkânlarda bulunan sarmaşık biçimli şehir haberleşme sistemine bağımlıdır genellikle. Örneğin New York, Aşağı Doğu Yakası'ndaki bir yardım kuruluşunun müdürü düzenli olarak dükkânları turluyor. Kıyafetlerini verdiği kuru temizlemeciden mahalledeki uyuşturucu bağımlıları hakkında bilgi alıyor. Bakkalla konuştuğunda Ejderlerin bir şeyler planladığını ve onlara dikkat etmek gerektiğini öğreniyor. Pastanede iki kızın Sporcuları birbirine düşürmek üzere olduğunu öğreniyor. En önemli enformasyon noktalarından bir tanesi Rivinton Sokağı'ndaki kullanılmayan bir ekmek kutusu. Daha doğru tarif etmek gerekirse, kutu ekmek koymak için kullanılmıyor. Bir bakkalın dışında duruyor ve üzerinde oturmak ya da kenarına yaslanmak için kullanılıyor; yeri de tam yardım kuruluşu, pastane ve bilardo salonunun ortası. Sayısız blok dahilindeki bir gence iletilecek mesaj bu kutu civarında söylenince hatasız ve şaşılacak ölçüde hızlı bir şekilde ku-

lağına ulaşıyor; sarmaşık tersine de işliyor, haberler aynı hızla ekmek kutusuna da ulaşıyor.

Doğu Harlem'deki Union müzik okulunun başkanı olan Blake Hobbs, eski işlek sokaklardaki bir binadan öğrencisi olduğunda, kısa sürede üç-dört öğrencinin daha kayıt yaptırdığını, kimi zaman binadaki tüm çocukların geldiğini belirtiyor. Muhtemelen devlet okulunda ya da karıştığı bir oyun parkı sohbetinde duydukları üzerine yakındaki sitelerden bir çocuk geldiğinde, peşinden hemen başka öğrencilerin de kayıt yaptırdığını hatırlamıyor ama. Kamusal karakterlerin ve kaldırım hayatının bulunmadığı yerlerde haberler etrafa yayılamıyor.

Kaldırıma demir atmış ve etrafta dolaşan tanınmış kamusal karakterlerin yanı sıra, şehir kaldırımında daha uzmanlaşmış bazı kamusal karakterler de bulunuyor. Bunlardan bazıları tuhaf bir şekilde sadece kendileri için değil, başkaları için de bir kimlik oluşturmakta yardımcı oluyorlar. Emekli bir tenorun lokanta ve *bocce* bowling sahası gibi kaldırım işletmelerindeki günlük hayatını anlatan bir San Francisco haberinde şöyle deniyor: "Meloni enerjisi, çarpıcı tavırları ve müziğe ömür boyu bağlılığı sayesinde pek çok arkadaşına dolaylı bir önem hissi aktarıyor." Kesinlikle öyle.

Uzmanlaşmış bir kaldırım karakteri olmak için böyle bir sanatçı ya da şahsiyet olmaya gerek yok – tek gereken makul ölçüde bir uzmanlığa sahip olmak. Bu gayet kolay bir şey. Ben de bizim sokakta böyle bir uzmanlaşmış kamusal karakterim ve bu durumumu elbette ki esas, yerleşik kamusal karakterlerin temel varlığına borçluyum. Kamusal karakter haline gelme hikâyem, oturduğum yer olan Greenwich Village'in büyük parkını bir anayol tarafından ikiye biçilmekten kurtarmak için bitmek bilmez ve şiddetli bir savaşa girişilmesiyle başladı. Bu savaş sırasında, Greenwich Village'in ta diğer tarafındaki bir komitenin başındaki kişinin ricasıyla, sokağımızdaki birkaç bloğun dükkânlarına anayol teklifine itiraz eden dilekçe formlarını bırakmaya başladım.* Müşteriler dükkânlardayken form-

* Bu yöntemin çok etkili olduğunu da belirteyim. Kapı kapı dolaşmak insanların sırtına büyük bir yük bindiriyor, ama dükkânlarda imzalar kolayca toplanıyor. Ayrıca bu yol izlendiğinde, sohbet açanlar ve görüşlerini paylaşanlar kapı kapı dolaşmaya nazaran daha fazla oluyor.

ları imzalayacaklardı ve ben de biriktikçe toplayacaktım. Bu ulaklık işine girişmem neticesinde kendiliğinden, dilekçe stratejisinde uzmanlaşmış bir kaldırım kamusal karakteri haline geldim. Örneğin içki dükkânım işleten Bay Fox kısa süre önce, şişemi bir kâğıda sararken, uzun zaman önce terk edilmiş ve şimdi gözü rahatsız eden tehlikeli bir yerin, yani hemen köşedeki kapatılmış umumi tuvaletin kaldırılması için belediyeye ne demek gerektiğini bana danıştı. Dilekçeleri yazma ve belediyeye etkili bir gerekçe sunma işini üstlenirsem, kendisinin ve diğer dükkâncıların da dilekçeleri bastıracağını, dağıtacağını ve toplayacağını söyledi. Kısa süre içinde çevredeki dükkânlara umumi tuvaleti kaldırma dilekçeleri kondu. Şu anda sokağımızda dilekçe taktikleri konusunda pek çok kamusal uzman bulunuyor, hatta bunların arasında çocuklar da var. Kamusal karakterler ortalıkta dolaşan haberleri tek tek yaymakla ve dinlemekle yetinmiyor. Birbirleriyle bağlantı kurup haberleri toptan da yayıyorlar.

Gözlemleyebildiğim kadarıyla kaldırım hayatı şu ya da bu türden insanların gizemli nitelikleri ya da yetenekleri sayesinde ortaya çıkmaz. Ancak ihtiyaç duyduğu somut, elle tutulur tesisler varsa ortaya çıkar. Bu tesisler kaldırım asayişini sağlamak için gereken tesislerin ta kendileridir, aynı miktarda ve yerleşim şeklinde olmaları yeterlidir. Bunlar yoksa kamusal kaldırım temasları da yok demektir.

Yoksulların büyük ölçüde kaldırım hayatına bağımlı olduğu birçok konuda –iş imkânlarını duymaktan tutun da, başgarson tarafından tanınmaya kadar– varlıklıların pek çok seçeneği vardır. Ama yine de şehirlerdeki pek çok zengin ya da yarı zengin kaldırım hayatını herkes kadar aramaktadır. Canlı ve çeşitli bir kaldırım hayatı olan yerlere taşınmak için dehşetli kiralar öderler. New York'taki Yorkville ya da Greenwich Village, San Francisco'nun North Beach sokaklarının hemen dışındaki Telegraph Hill gibi canlı alanları işgal ederek orta sınıfı ve yoksulları atarlar. En fazla yirmi-otuz yıllık bir moda döneminden sonra "sessiz konut alanlarının" monoton sokaklarını keyiflerince terk ederek yerlerini daha talihsiz olanlara bırakırlar. Columbia, Georgetown'da oturanlarla konuştuğunuzda, daha ikinci ya da üçüncü cümlede harika lokantalar hakkındaki övgüleri duymaya başlarsınız: "tüm şehirdeki lokantaların en iyileri". Ayrıca mağazaların eşsizliği ve samimi havası, çevrede dolaşırken bir sürü

insan görmenin hoşluğu... Bunların hepsi tüm metropol alanında yaşayanların, Georgetown'ın özelleşmiş bir alışveriş mekânı haline gelmesinden hoşnut olduğunu gösteriyor. Zengin, yoksul ya da ikisinin arasında olan şehir alanı, ilginç bir kaldırım hayatı ve bol miktarda kaldırım teması olmadığı için zarar görecektir muhakkak.

Kamusal kaldırım karakterlerinin yükü çok artarsa verimlilikleri bir anda düşer. Örneğin bir dükkânın temas kurduğu ya da kurabileceği kişilerin sayısı çok arttığı zaman temaslar yüzeyselleşir ve sosyal açıdan faydasını yitirir. New York, Yukarı Doğu Yakası'ndaki Corlears Hook konut kooperatifinin mülkiyetindeki pastane artı gazetecide bunun bir örneğini görmek mümkündür. Projenin yapıldığı alanda ve çevrede bulunan görünüşte aynı türden kırk kadar dükkân (sahiplerine tazminat ödenmeden) silinip atılmış, yerine bu planlanmış proje dükkânı geçirilmiştir. Dükkân bir fabrika gibi çalışmaktadır. Satış elemanları bozuk para bulmakla ve serserilere boş yere bağırıp çağırmakla o kadar meşguldür ki müşterilerin "şunu istiyorum" sözü dışında hiçbir şeye kulak asmaz. Alışveriş merkezi planlamasının ya da baskıcı bölgelemenin semtlerde yapay ticari tekeller yarattığı yerlerdeki genel atmosfer ya böyledir, ya da tümden kayıtsızlık hâkimdir. Böyle bir dükkân rekabet ortamında ekonomik bakımdan başarısız olur. Planlanan mali başarıyı tekelleşme sayesinde sağlasa da, böyle bir dükkân şehre sosyal açıdan zarar verir.

Kaldırımda kamusal temas ile kaldırımda kamusal emniyet bir arada ele alındığında, doğrudan ülkemizin en ciddi toplumsal sorununa gelip dayanır: ırk ayrımcılığı.

Şehir planlaması ve tasarımının ya da sokak türünün ve sokak yaşamının ayrımcılık sorununu kendiliğinden çözeceğini söylemeye çalışmıyorum. Bu haksızlıkların üstesinden gelmek için çok başka türden çabalara da ihtiyaç var. Ama kaldırımlarında asayiş olmayan, insanları ya çok şey paylaşıp ya hiçbir şey paylaşmayan büyük şehirler kurmanın ya da yeniden inşa etmenin, Amerikan şehirlerinde ayrımcılıkla başa çıkmayı *çok daha zor bir hale getireceğini* söylemek istiyorum.

Ayrımcılığa eşlik eden ve hatta ayrımcılığı artıran önyargı ve korku miktarını düşünürsek, insanlar kendilerini kaldırımda emni-

yette hissetmezse konut bölgelerindeki ayrımcılıkla baş etmenin çok daha zor olacağı açıktır. İnsanların temelde onurlu bir kamusal zeminde medeni bir kamusal hayat sürme, mahrem bir zeminde de özel hayatlarını sürdürme imkânından yoksun kaldıkları konut bölgelerinde ayrımcılığı aşmak hiç kolay değildir.

Tehlikeli ve kamusal hayattan yoksun şehir alanlarının şurasında burasında örnek konut entegrasyon planları hayata geçirilebilir: büyük çabalar harcanarak ve yeni komşular konusunda anormal derecede (şehirler için anormal) seçici davranarak. Ama meselenin büyüklüğünü ve aciliyetini görmezden gelmekten başka bir şey değildir bu.

Yoğun şehir hayatında mümkün ve normal olan, ama banliyölere ve sahte banliyölere yabancı olan büyük farklara –komşular arasındaki, genellikle renk farkından çok daha derin farklara– karşı hoşgörü, ancak büyük şehirlerin sokaklarında yabancıların medeni ama temelde şerefli ve mahrem koşullarda barış içinde bir arada oturmasına yetecek bünyevi donanımın bulunmasıyla mümkün ve normal olabilmektedir.

Kaldırım temasları tali, amaçsız ve rasgele görünebilse de, şehirde sıhhatli bir kamusal hayatın serpilip gelişmesini sağlayacak minik değişiklik tam da buralarda meydana gelir.

Los Angeles kamusal hayatın az olduğu, onun yerine esasen toplumsal açıdan daha mahrem yapıda temaslara dayanan metropollerin uç bir örneğidir. Bir düzeyde, örneğin şehirdeki bir tanıdık, orada on yıldır yaşıyor olmasına ve ayın şehirde Meksikalıların da yaşadığını biliyor olmasına rağmen, bir Meksikalıyla üç-beş kelime etmek şöyle dursun, tek bir Meksikalı ya da Meksika kültürüne ait bir şey görmediğini söyleyebiliyor. Başka bir düzeyde, Orson Welles bir yazısında Hollywood'un dünyada bir oyuncu tavernası geleneği yaratamamış tek oyunculuk merkezi olduğunu belirtiyor.

Daha da başka bir düzeyde, Los Angeles'm en güçlü işadamlarından biri halkla ilişkiler konusunda koca bir boşluk olduğunu fark etmiş ki bu kadar büyük başka şehirlerde böyle bir şey olmasını tasavvur etmek bile imkânsız. Kendi deyişiyle, şehrin "kültür bakımından geride" olduğunu kabul eden bu işadamı bir keresinde bu

meseleye bir çözüm bulmak için arayışa girmiş. Birinci sınıf bir sanat müzesi kurmak amacıyla mali kaynak bulmaya çalışan bir komitenin başındaymış. Los Angeles'taki işadamlarının kulüp hayatını anlattı, en önde gelenlerinden biri olduğundan bu dünyayı iyi tanıyordu. Bunun üzerine Hollywood ünlülerinin nerelerde toplandığını sordum. Bu soruya cevap veremedi. Ardından da film endüstrisinden hiç kimseyle tanışmadığım, tanışan birini de tanımadığını ekledi. "Kulağa tuhaf geldiğini biliyorum," dedi. "Burada bir film endüstrimiz olmasından memnunuz, ama bu endüstrideki insanlar tanışık olabileceğiniz tipler değil."

Burada da karşımıza ya "biraradalık" ya da sıfır temas çıkıyor. Bu adamın bir büyük şehir sanat müzesi kurma çabasında ne kadar dezavantajlı olduğunu düşünün. Komitesine en büyük yardımları yapma potansiyeline sahip insanların bir kısmına ulaşma rahatlığına, pratiğine ve güvenine sahip değil.

Los Angeles daha üst ekonomik, siyasi ve kültürel kademelerde de Baltimore'daki tretuvar parkının bulunduğu sokaktaki ya da Pittsburgh, Chatham Village'deki toplumsal tecrit şartlarına göre işliyor. Böyle bir metropol gerekli fikirleri, hevesi, parayı bir araya getirme araçlarından yoksundur. Los Angeles tuhaf bir deney yapmaktadır: sadece siteleri ya da gri alanları değil, koca bir metropolü ya "biraradalık" ya da sıfır temas düsturuyla yaşatmaya çalışmak. Bana kalırsa, halkın gündelik hayatta ve iş ortamında kamusal şehir hayatından yoksun kaldığı bütün büyük şehirlerde eninde sonunda bu olacaktır.

4

Kaldırımın Kullanımları: Çocukların Asimilasyonu

PLANLAMA ve iskân hurafeleri arasında çocukların dönüşümüyle ilgili bir fantazi vardır. Çocuk nüfusunun belli bir kısmı şehir sokaklarında oynamaya mahkûmdur. Bu uçuk tenli sıska çocuklar ahlaken fenalıklarla dolu bir çevrede yaşarken birbirlerine uydurma cinsel bilgiler verir, edepsizce gülüşür ve tıpkı ıslahevlerindeki çocuklar gibi türlü şekillerde yozlaşmaya maruz kalırlar. Bu duruma "sokakların gençlerimiz üstündeki ahlaki ve fiziksel etkisi" denir, kimi zaman da "sefillik" deyip geçilir.

Bu çocuklar sokaklardan kurtarılıp mahrum kaldıkları parklara ve oyun sahalarına, egzersiz yapacak aletlere, koşacak yere, ruhlarını hafifletecek çimenlere kavuşabilselerdi keşke! Sıhhatli bir çevrede kahkahalar atan çocuklarla dolu temiz ve neşeli yerler. Ama bu kadar fantazi yeter.

Şimdi gerçek hayattan bir hikâyeyi ele almak için St. Louis'ten bir belgeselci olan Charles Guggenheim'a kulak verelim. Guggenheim St. Louis çocuk bakım merkezindeki faaliyetleri anlatan bir film üzerinde çalışmaktadır. Akşama doğru çocuklardan aşağı yukarı yarısının müthiş bir isteksizlikle merkezden ayrıldığını gözlemler.

Bu durum onu meraklandırıp araştırmaya sevk edecek kadar dikkat çekicidir. Merkezden gönülsüz ayrılan çocukların hepsi istisnasız yakınlardaki bir toplu konutta oturmaktadır. Merkezden gönüllü ayrılan çocuklar ise istisnasız civardaki eski "gecekondu" sokaklarında oturmaktadır. Guggenheim bunun ardındaki sırrın son derece basit olduğunu keşfeder. Kocaman oyun sahaları ve yeşil alanları

olan toplu konuta giden çocuklar zorbaların eline düşmekte, ya ceplerindeki tüm parayı vermekte, ya da dayak yemektedir ve kimi zaman başlarına ikisi de gelmektedir. Bu küçük çocuklar korkuyla andıkları bu çileyi çekmeden eve dönememektedir. Guggenheim eski sokaklara dönen çocukların zorbaların eline düşmediğini keşfeder. Kullanabilecekleri pek çok sokak vardır ve onlar da akıllıca davranıp emniyetli sokakları seçerler. "Üstlerine gelen olursa dükkânlardan birine kaçabilirler ya da birisi yardımlarına koşar," diyor Guggenheim. "Ayrıca birisi peşlerine düşerse kaçmak için kullanabilecekleri bir sürü farklı yol vardır. Bu küçük çocuklar kendilerini emniyette ve rahat hissettiklerinden dönüş yolundan keyif de alırlar." Guggenheim sitenin peyzaj manzaralarının ve oyun sahalarının ne kadar yavan ve ıssız göründüğünü belirttikten sonra, civardaki eski sokakların hem fotoğraf makinesi hem de hayal gücü için ne çok ilgi çekici şey, çeşitlilik ve malzeme içerdiğine dikkat çeker.

Gerçek yaşamdan bir başka hikâyeye, 1959 yazında New York'ta yaşanan, ergenlik çağındaki çocukların karıştığı bir çete savaşına bakalım. Bu savaşın sonunda, on beş yaşındaki, olaylarla ilgisiz bir kız oturduğu sitenin bahçesinde öylece dikilirken ölmüştür. Bu nihai trajediye yol açan olaylar zincirini ve olayların geçtiği yerleri daha sonra duruşmanın haberini yapan *New York Post*'tan okuyoruz.

İlk kavgalar öğle vakti, Forsyth Sokağı Çocukları'nın bölgesinde kalan Sara Delano Roosevelt Parkı'na Sporcular girince çıktı..* Öğleden sonra Forsyth Sokağı Çocukları en güçlü silahları olan tüfekleri ve molotofkokteyllerini kullanmaya karar verdiler... Yine Sara Delano Roosevelt'te devam eden çatışmalar sırasında... Forsyth Sokağı'ndan 14 yaşındaki bir çocuk bıçakla ağır yaralandı, ayrıca biri 11 yaşında olan iki çocuk daha ciddi yaralar aldı... Akşam 9 gibi [yedi ya da sekiz Forsyth Sokağı Çocukları

* Forsyth Sokağı, pek çok blok boyunca uzanan Sara Delano Roosevelt Parkı'na açılır. Park sınırındaki bir kilisenin papazı olan Jerry Oniki'nin parkın çocuklar üzerindeki etkisiyle ilgili sözleri *New York Times*'da yayımlanmıştır: "Bu parkta aklınıza gelebilecek her türlü kötülük yaşanmaktadır." Ama bu park uzmanlar tarafından bir hayli övülmüştü; Paris'in yenilenmesinin mimarı olan Baron Haussmann üzerine yazılan 1942 tarihli bir makalenin resimleri arasındaydı. Makaleyi yazan da New York'un yenilenmesinin ardındaki isim olan Robert Moses'dı. Bu makalede, henüz yapılmış olan Sara Delano Roosevelt Park'ı Paris'in Rue de Rivoli'siyle ciddi ciddi kıyaslanıyordu!

mensubu] Lillian Wald toplu konutlarının yanındaki Sporcular'm yerine ani bir baskın yapıp [site bölgesinin sınırı olan] tampon bölge sayılan D Caddesi'nden molotofkokteyllerini fırlattılar, bu arada Cruz da diz çöküp tüfeğini ateşledi.

Bu üç çatışma nerede meydana geliyor? Bir parkta ve toplu konutların park benzeri alanlarında. Bu tür olayların ardından çare olarak ortaya sürülen şey daima yeni parklar ve oyun sahaları inşa etmek olmuştur. Her seferinde simgelerin büyüsüne kapılıp gidiyoruz.

"Sokak çeteleri" şu "sokak savaşlarını" esasen parklarda ve oyun sahalarında yapmaktadır. Eylül 1959'da *New York Times* son on yıldaki ergen çetesi olaylarının listesini yaptığında, bunların hepsinin parklarda gerçekleştiği ortaya çıktı. Üstelik bu korkunç olaylara karışan çocukların giderek daha büyük bir kısmı, hem sadece New York'ta değil başka şehirlerde de, süper-bloklu toplu konutlardandı; bu çocukların günlük oyunları için sokaklara ihtiyaç duymaması sağlanmıştı (zaten sokaklar da büyük ölçüde kaldırılmıştı). New York, Aşağı Doğu Yakası'nda, yukarıda bahsedilen çete savaşının meydana geldiği en yüksek suç oranına sahip kuşak, sosyal konutların park benzeri alanlarından oluşan kuşakla birebir örtüşmektedir. Brooklyn'deki en korkunç çetelerden iki tanesi oranın en eski toplu konutlarında doğmuştur. New York City Gençlik Kurulu başkanı Ralph Whelan'ın *New York Times*'a yaptığı açıklamaya göre, nereye yeni bir toplu konut yapılsa orada "suç oranlarında muhakkak yükselme oluyor". Philadelphia'daki en tehlikeli kız çetesi şehrin en eski ikinci toplu konutunda doğmuş; şehrin suç oranı yüksek olan kuşağı da bu büyük toplu konut kuşağıyla örtüşüyor. Guggenheim'ın St. Louis'te haraç alındığını tespit ettiği siteler, şehrin en büyük konut projesiyle karşılaştırılınca emniyetli kalıyor. Çoğunluğu yeşil alandan oluşan, şurasına burasına oyun sahaları serpiştirilmiş ve sokaklarından yoksun bırakılmış bu 230 dönümlük bölge o şehirde suçun en çok görüldüğü yer.* Bu tip projeler, başka niteliklerinin yanı sıra, çocukları sokaklardan kurtarma niyetinin de parçasıdır. Kısmen bu amaç için tasarlanmıştır.

* Burası da uzmanlar tarafından övüle övüle bitirilememişti; 1954-56'da inşa edildiğinde iskân ve mimari çevrelerinde hayranlık uyandırmış, muazzam bir toplu konut örneği olarak epeyce ünlenmişti.

Sonuçların hayal kırıklığı yaratması hiç de şaşırtıcı değil. Yetişkinler için geçerli olan şehir asayişi ve kamusal şehir hayatı kuralları çocuklar için de geçerlidir, tek fark çocukların tehlikeler ve barbarlık karşısında yetişkinlere nazaran daha savunmasız olmasıdır.

Gerçek hayatta, çocuklar canlı bir şehir sokağından alınıp bildiğimiz parklara ya da bildiğimiz umumi ya da özel oyun sahalarına götürüldüğünde nasıl bir önemli değişim yaşanır?

Çoğu durumda (neyse ki hepsinde değil) en önemli değişim şudur: Çocuklar çok sayıda yetişkinin gözetiminden uzaklaştırılıp, yetişkin oranının düşük olduğu ya da sıfıra indiği bir yere aktarılmış olur. Bunun şehirde çocuk yetiştirme bakımından bir gelişme olduğunu düşünmek ise güpegündüz rüya görmektir.

Şehirde yaşayan çocukların kendileri de bunu bilir, hatta kuşaklardır bu durumun farkındadır. "Toplum içinde yapamayacağımız şeyleri yapmak için daima Lindy Parkı'na giderdik, çünkü orada bizi görecek büyükler olmazdı," diyor Brooklyn'de büyümüş bir sanatçı olan Jesse Reichek. "Başka zamanlar sokaklarda oynardık, burada azıtacak olursak büyüklerin yaptıklarımızı yanımıza bırakmayacağım bilirdik."

Hayat bugün de aynı. Peşine takılan dört çocuktan nasıl kaçtığını anlatan oğlum şöyle diyordu: "Oyun sahasından geçersem beni yakalamalarından korktum. Beni *orada* yakalasalardı işim bitmişti!"

Manhattan, Batı Yakası'nın orta kesimindeki bir oyun sahasında on altı yaşında iki çocuğun öldürülmesinden birkaç gün sonra bölgeyi görmeye gittim. Çevredeki sokaklarda işler normale dönmüş görünüyordu. Kaldırımları kullanan veya pencerelerden bakan sayısız yetişkinin doğrudan gözetimi altındaki yüzlerce çocuk bin bir çeşit kaldırım oyunu oynuyor, çığlıklar atarak birbirini kovalıyordu. Kaldırımlar pisti, üzerinde oynamaya yetmeyecek kadar dardı ve yeterince gölge yoktu. Ama ne yangın çıkaran vardı, ne cinayet işleyen, ne de ölümcül silahlarla çevresini tehdit eden. Gece cinayet işlenen oyun sahasında da her şey normale dönmüş görünüyordu. Üç küçük çocuk ahşap bir bankın altına ateş yakıyordu. Başka bir yerde de bir çocuğun kafasını betona vuruyorlardı. Tesis görevlisi ise ciddiyetle ve yavaş yavaş Amerikan bayrağını indiriyordu.

Eve dönüş yolunda, yakın bir yerlerdeki nispeten nezih oyun sahasının yanından geçtim. Annelerin ve görevlinin gittiği akşam sa-

atinde sahada bulunanlar, küçük bir kıza yetişip çarpmaya çalışan iki küçük oğlan ve yattığı yerden doğrulup başım sallayarak onlara uslu durmalarını söyleyen bir alkolikten ibaretti. Sokağın biraz aşağısında, pek çok Porto Rikolu göçmenin oturduğu blokta tam tersi bir manzara vardı. Çeşitli yaşlardan yirmi sekiz çocuk kaldırımda oynuyordu ve ortalıkta ne cinayet, ne kundakçılık, ne de bir şeker paketi için çekişmekten daha ciddi bir kavga vardı. Etrafta birbiriyle karşılaşıp görüşen yetişkinlerin gelişigüzel gözetimi altındaydılar. Gözetimin gelişigüzelliği de sadece görünüşteydi, çünkü şeker çekişmesi başlar başlamaz müdahale geldi, barış ve adalet yeniden tesis edildi. Yetişkinlerin kimliği sürekli değişiyordu, çünkü pencerelerden sürekli farklı başlar çıkıyordu ve etrafta dolaşan, işine gücüne giden ya da oyalananlar hep farklı farklı kimselerdi. Ama benim izlediğim sürede –akşam sekiz ile on bir arasında– yetişkinlerin sayısı aşağı yukarı aynı kaldı. Eve vardığımda da bizim bloğun sonunda, apartmanın, terzinin, bizim evin, çamaşırhanenin, pizzacının ve manavın önünde on iki çocuğun kaldırımda, on dört yetişkinin gözünün önünde oynamakta olduğunu gördüm.

Tüm şehir *kaldırımları* bu *şekilde gözetim altında değildir* elbette ve planlama sonucunda düzeltilmesi gereken asıl sorunlardan biri budur işte. Az kullanılan kaldırımlar çocuk yetiştirmeye yeterli gözetim sağlayamaz. Ayrıca oturanların sürekli ve hızlı değiştiği yerlere bakan sokakların kaldırımları da gözetim için yeterli insan olsa bile emniyetli olmaz – bu da acil bir planlama sorunudur. Ama bu tip sokaklara bakan oyun sahaları ve parklar daha da sağlıksızdır.

Ayrıca, bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, her oyun sahasında ve parkta asayiş veya gözetim yetersizliği sorunu yoktur. Ama sağlıklı olanları da canlı ve emniyetli sokakların bulunduğu, medeni bir kamusal kaldırım hayatının hüküm sürdüğü mahallelerdedir. Belli bir yerdeki oyun sahaları ile kaldırımlar arasında asayiş ve sıhhat bakımından farklar ne olursa olsun, benim görebildiğim kadarıyla, şu hep kötülenen sokakların daha avantajlı olduğu açıktır.

Şehirde çocuk yetiştirme konusunda teorik değil gerçek sorumluluk hissedenler genellikle şunu iyi bilir: "Dışarı çıkabilirsin," der şehirdeki anneler, "ama kaldırımdan ayrılma". Ben de bunu kendi çocuklarıma söylüyorum. Bununla kastettiğimiz şey "Sokağa inme çünkü araba geçiyor"un ötesindedir.

Kim olduğu bulunamayan bir saldırgan tarafından kanalizasyona itilen –elbette bir parkta– dokuz yaşında bir çocuğun mucizevi kurtarılışını anlatan *New York Times* şöyle yazıyordu: "Anne günün daha erken saatlerinde çocuklarına High Bridge Parkı'nda oynamamalarını söylemiş... En sonunda oynamalarına razı olmuş." Çocuğun korku içindeki arkadaşları da akıllıca bir hareketle parktan koşarak çıkmış ve kötülük yuvası sokaklara yetişerek çabucak yardım bulmuşlardı.

Boston, North End'den yardım kuruluşu müdürü Frank Havey, ebeveynlerin zaman zaman kendisine şu soruyla geldiğini söylüyor: "Çocuklarıma akşam yemeğinden sonra kaldırımda oynamalarını söylüyorum. Ama çocukların sokakta oynamaması gerektiğini duydum. Acaba hata mı yapıyorum?" Havey onlara hata yapmadıklarını söylüyor. North End'deki düşük suç oranlarını da büyük ölçüde çocukların mahallenin en güçlü olduğu yerde, yani kaldırımlarda, mahallenin eksiksiz gözetiminde oynamalarına bağlıyor.

Sokaklardan nefret eden bahçeşehir plancıları, çocukları sokaklardan uzaklaştırmak *ve* sağlıklı bir gözetim altında tutmak için, çözümü süper-blokların ortasında çocuklara özel çevresi kapalı alanlar yaratmakta buldular. Bu uygulama ışıyanbahçeşehir tasarımcılarından miras alınmıştı. Günümüzde pek çok büyük yenileme alanı blokların ortasına kapalı park alanları inşa etme prensibine göre planlanıyor.

Pittsburgh'deki Chatham Village, Los Angeles'taki Baldwin Hills Village, ayrıca New York ve Baltimore'daki daha küçük avlulu koloniler gibi mevcut örneklerde de görülebileceği üzere, bu tasarının sorunu altı yaşım geçmiş hiçbir girişken ya da dinç çocuğun bu kadar yavan bir yerde gönüllü olarak kalmamasıdır. Hatta pek çoğu daha erken yaşlarda dışarı kaçmak ister. Bu korunaklı "biraradalık" dünyaları üç ya da dört yaşındaki çocukları tutmaya uygundur, yani çocuğun pek çok açıdan en kolay idare edildiği ilk dört yılda işe yarar ve zaten gerçek hayatta da bu amaçla kullanılır. Hatta bu tip yerlerde yaşayan yetişkinler daha büyük çocukların bu korunaklı avlularda oynamasını istemez. Chatham Village ve Baldwin Hills Village'de büyük çocukların bu avlularda oynaması kesinlikle yasaktır. Minik yavrular göze hoş görünür ve görece uysaldır, ama daha büyük çocuklar hem gürültücüdür hem de enerjiktir ve çevrelerindeki

faktörler karşısında edilgen davranmaz, etkin bir şekilde onlar üzerinde eylemde bulunurlar. Ama çevreleri halihazırda "eksiksiz" olduğundan bu istenmeyen bir şeydir. Üstelik, yine mevcut örneklerde ve inşaat planlarında görülebileceği gibi, bu tür bir planlama binaların ortadaki iç alana dönük olmasını gerektirir. Aksi takdirde ortadaki avlunun sevimliliği gözlerden uzak kalır ve kolay gözetim ve erişim mümkün olmaz. Dolayısıyla binaların görece kör sırtları, ya da daha kötüsü hiç penceresi olmayan dış duvarları sokağa dönük olur. Böylece sıradan kaldırımların emniyetinden vazgeçilerek, onun yerine toplumun özel bir kesimine birkaç yıllığına özel emniyet sağlanmış olur. Çocuklar daha ileri adım atmak istediklerinde, ki buna mecburdurlar ve bunu isterler, diğer herkes gibi onların da başına çorap örülür.

Şehirlerde çocuk yetiştirmenin olumsuz yönlerinden birini vurgulamak istiyorum: koruma faktörü – çocukları kendi zaaflarından, kötü niyetli yetişkinlerden ve birbirlerinden korumak. Bu faktörün üzerinde durmamın amacı, oyun sahalarının ve parkların çocuklar için otomatikman uygun yerler olduğu ve sokakların çocuklar için otomatikman uygun olmadığı fantazisinin ne kadar akıldışı olduğunu en kolay anlaşılan problem aracılığıyla göstermek.

Ama canlı kaldırımların şehirdeki çocukların oyunları için olumlu yönleri vardır ve bu yönler de asayiş ve koruma kadar önemlidir.

Şehirlerdeki çocukların oyun oynamak ve öğrenmek için farklı farklı yerlere ihtiyacı vardır. İhtiyaç duydukları şeylerden biri de her türden spor ve egzersiz yapma, ayrıca fiziksel becerilerini geliştirme fırsatı bulmaktır – yani şu andakinden daha kolay yollardan daha fazla fırsat yaratılmalıdır. Ama aynı zamanda oyun oynamak, vakit geçirmek ve dünyaya dair nosyonlarını biçimlendirmek için de dışarıda özelleşmemiş bir alana ihtiyaç duyarlar.

Kaldırımlar işte bu özelleşmemiş oyunlar içindir, üstelik canlı şehir kaldırımları bu konuda olağanüstü başarılıdır. Bu eve yakın oyunlar parklara ve oyun sahalarına aktarıldığında sadece asayişten taviz verilmiş olmaz, aynı zamanda boş yere ücretli personel, malzeme ve alan çarçur edilmiş olur; oysa bunlar daha çok buz pisti, yüzme havuzu, gölet ve başka özelleşmiş ev dışı kullanımlar için

ayrılabilirdi. Zayıf ve genelleştirilmiş oyunlar için harcanan emek ve para yüzünden, sağlıklı özelleşmiş oyunlar için kullanılabilecek kaynaklar da kurutulmuş olur.

Canlı kaldırımlarda yetişkinlerin normaldeki varlığını boşa harcayıp onların yerine (ne kadar idealistçe olursa olsun) ücretli çalışanlar tutmak, en âlâsından saçmalıktır. Sadece toplumsal açıdan değil, ekonomik açıdan da saçmalıktır, çünkü şehirlerin ev dışında çok daha ilgi çekici kullanım alanları için paraya ve personele ihtiyacı vardır – ayrıca çocukların hayatlarının başka yönleri için de paraya ve personele ihtiyaç vardır. Örneğin günümüzde şehir okullarında genellikle sınıf başına otuz-kırk öğrenci düşmektedir –hatta bu sayı yer yer artmaktadır– ve bu çocukların arasında İngilizce bilmeyenlerden tutun da duygusal bozukluklardan muzdarip olanlara kadar her türden problemli çocuk da bulunmaktadır. Şehirlerdeki okulların ciddi sorunlarıyla başa çıkmak için öğretmen sayısının yaklaşık yüzde 50 oranında artırılması ve normal sınıf büyüklüğünün de daha iyi eğitime müsait rakamlara indirilmesi gerekiyor. New York'taki hastanelerin 1959'daki hemşire kadrolarının yüzde 58'i boştu; pek çok diğer şehirde de hemşire kıtlığı endişe verici boyutlara ulaşmış bulunuyor. Kütüphaneler ve çoğu müze hizmet saatlerini kısaltıyor, özellikle de çocuklara yönelik hizmetleri azaltıyor. Yeni gecekondu bölgelerinde ve şehrin yeni projelerinde ciddi bir ihtiyaç haline gelen yardım kuruluşlarının sayısındaki artışı kaldıracak mali kaynak yok. Mevcut yardım kuruluşları bile programlarını genişletmek ve değiştirmek için, kısacası daha fazla personel için kaynak bulamıyor. Kamu fonlarında ve yardım için ayrılan mali kaynaklarda böyle ihtiyaçlara öncelik verilmelidir – yardım kuruluşları şimdiki son derece yetersiz kaynakla değil, çok daha fazla kaynakla işleyebilir ancak.

Şehir halkının başka işleri ve görevleri olan, üstelik gerekli eğitimden yoksun kesimleri de gönüllü olarak öğretmenlik, hemşirelik, kütüphanecilik, müze bekçiliği yapamaz, sosyal hizmet görevlisi olamaz. Ama hiç değilse oyun oynayan çocukları gözetim altında tutabilir ve çocukları şehir toplumunun parçası haline getirebilirler, aslında canlı ve çeşitlilik içeren kaldırımlarda zaten bunu yapmaktadırlar. *Tam da başka işlerin peşinden koşarken* yaparlar bu işi.

Plancılar, gelişigüzel oyunlar oynayan çocukları yetiştirmek için ne kadar yüksek oranda yetişkin gerektiğini anlayamamış görünüyorlar. Keza çocukları oyun sahalarının ve donatıların yetiştirmediğini de göremiyor gibiler. Bunlar faydalı katkılar yapabilir, ama sadece insanlar çocukları yetiştirebilir ve onları medeni toplumun parçası haline getirebilir.

Çocuk yetiştirme alanındaki bu normal, gündelik insan gücünü israf edecek, bu önemli işi büyük ölçüde eksik bırakacak –ve korkunç sonuçlar yaratacak– ya da bu insan gücünü parayla tutmak zorunda kalacak şekilde şehir inşa etmek budalalıktan başka bir şey değildir. Oyun sahalarının, yeşil alanların ve ücretli bekçilerin ya da denetçilerin doğası icabı çocuklar için sağlıklı olduğu ve sıradan insanlarla dolu şehir sokaklarının doğası icabı çocuklar için kötü olduğu yolundaki efsane, sıradan insanlara yönelik derin bir horgörünün ifadesidir.

Gerçek hayatta çocuklar, başarılı bir şehir hayatının ilk kuralını ancak şehir kaldırımlarında sıradan yetişkinlerden öğrenebilirler – tabii böyle bir şansı bulabilirlerse. Bu kural şöyledir: İnsanlar birbirleriyle hiçbir bağları olmasa bile bir nebze *kamusal sorumluluk* almak zorundadır. Bu kural ancak yaşayarak öğrenilir. Öğrenmeniz için, *sizinle akrabalık, yakın dostluk ya da resmi sorumluluk ilişkisi bulunmayan başkalarının* sizin için bir nebze kamusal sorumluluk alması gerekir. Çilingir Bay Lacey araba yoluna fırlayan oğlumu azarladıktan, ardından anahtarcının önünden geçen kocama bu olayı bildirdikten sonra oğlum emniyet ve itaat konusunda açık bir ders almış oldu. Ama bununla da kalmadı: Ayrıca dolaylı olarak, sokakta karşılaşma dışında bir ilişkimiz olmayan Bay Lacey'nin kendisini ondan bir nebze sorumlu hissettiği dersini de almış oldu. Ya "biraradalık" ya sıfır temas projesinde asansörde kalıp kurtarılmayan çocuk ise yaşadığı deneyimden tam tersi dersler çıkartır. Açık pencerelere ve gelip geçenlere su sıkan toplu konut çocukları da, anonim alandaki anonim çocuklar oldukları için, azarlanmadıklarında bundan benzer dersler çıkaracaklardır.

Çocuklar, şehirde oturanların sokakta olup bitenler konusunda sorumluluk alması gerektiği dersini yerel kamusal hayatın bulunduğu kaldırımlarda tekrar tekrar görürler. Üstelik bu dersi hayret verecek kadar çabuk öğrenirler. Kendilerini de idare işinin bir parçası

olarak görmeye başlamaları bu dersi ne kadar iyi kavradıklarını gösterir. Kaybolan insanlara gönüllü olarak (daha onlardan yardım istenmeden) yol anlatırlar, park etmek üzere olan adama oraya park ederse ceza kesileceğini söylerler, buzdan kurtulmak için kürek kullanan apartman kapıcısına kaya tuzu kullanmasını önerirler. Şehir çocuklarının bu türden sokak görevlerini yapıp yapamadığına bakarak, yetişkinlerin kaldırımlara ve kaldırımlardaki çocuklara karşı sorumlu davranıp davranmadığını anlayabilirsiniz. Çocuklar genellikle yetişkinlerin davranışlarını taklit eder. Bunun gelirle filan ilgisi yoktur. Şehirlerin en yoksul kesimlerinden bazıları bu açıdan çocuklarını en iyi şekilde yetiştiren yerlerdir. Ama bazıları da en kötü şekilde yetiştirenlerdir elbette.

Şehir hayatının kurallarından biri, çocuklara bakması için tutulan kişilerin şehir hayatı sorumluluğunu öğretemeyeceğidir, çünkü bu sorumluluğun özünde ücretsiz olarak yapılması vardır. Keza ebeveynler de kendi başlarına bunu öğretemezler. Ebeveynler başka kimsenin sorumluluk hissetmediği bir ortamda yabancılar ya da komşular için ufak tefek kamusal sorumluluklar alırlarsa, çocukların gözünde bunun anlamı onların davranışının doğru olduğu değil, utanç verici ölçüde farklı ve işgüzarca olduğudur. Bu konudaki eğitimi toplumun kendisi vermelidir ve şehirlerde çocuklar sorumluluk eğitiminin tamamını kaldırımlarda gelişigüzel oyunlar oynarken alırlar – bu fırsatı bulabilecekleri bir yerdeyseler elbette.

Canlı, çeşitlilik arz eden kaldırımlarda oynamak günümüzde Amerikan çocuklarına sunulan hemen tüm diğer gelişigüzel oyun imkânlarından farklıdır: Her şeyden önce, anaerkil olmayan bir ortamda oynanır.

Şehir tasarımcılarının ve plancıların büyük bir kısmı erkektir. Tuhaf bir şekilde, tasarıları ve planları insanların yaşadığı yerlerde normal hayattan, gündüz hayatından erkekleri dışlar. Konut alanlarındaki hayatı planlarken, inanılmaz ölçüde boş vakti olan ev hanımlarının ve okul öncesi çocukların varsayılan günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelirler. Kısacası, tam manasıyla anaerkil toplumlar için plan yaparlar.

Anaerkillik ideali kaçınılmaz olarak konutları hayatın tüm diğer

alanlarından tecrit eden planlama anlayışıyla el ele gider. Ayrıca çocuklar için yapılan tüm planlama da gelişigüzel oyunların etraftan ayrılmış, korunaklı alanlarda oynanmasını öngörür. Yetişkinlerin toplumu nasıl olursa olsun, bu tip bir planlamanın etkisinde kalan çocukların günlük hayatı anaerkil düzende olacaktır. Bahçeşehir hayatının Pittsburgh'deki örneği ChathamVillage, hem konsept hem de işleyiş bakımından en yeni uyku banliyöleri kadar anaerkildir. Tüm toplu konutlar öyledir.

Bahçeşehir teorisinin geleneğine uyarak işyerlerini ve ticareti konutların *yanına* koyup araya tampon yerleştirmek, konutları erkeklerden ve işyerlerinden kilometrelerce uzak tutmak kadar anaerkildir. Erkekler bir soyutlama değildir. Ya şahsen etrafta olurlar, ya da olmazlar. Hudson Sokağı'nda ya da civarında çalışan erkekler örneğinde olduğu gibi erkeklerin günlük hayatta şehir çocuklarının çevresinde (yani, kadınların yerini aldıkları veya kadınların işlerini taklit ettiklerinde zaman zaman oyun sahalarında boy gösteren erkeklerin tersine normal günlük hayatın parçası olan erkekler) olmaları isteniyorsa, işyerleri ve dükkânlar konutlarla iç içe geçmelidir.

Hem erkeklerin hem de kadınların bulunduğu bir gündelik dünyada oyun oynama ve büyüme fırsatını bulmak (modern hayatta bu bir ayrıcalık olmuştur) ancak canlı, çeşitlilik arz eden şehir kaldırımlarında oynayan çocuklar için mümkün ve alışıldıktır. Planlama ve bölgelemede bu tür bir düzenlemenin neden teşvik edilmediğini anlayamıyorum. İşyerlerinin ve dükkânların konutlarla iç içe geçmesi yönünde baskı yapan şartlar incelendikten sonra özendirilmesi gerekirdi. Bu şartları kitabın sonraki bölümlerinde ele alacağız.

Rekreasyon uzmanları sokak hayatının şehir çocuklarına büyüleyici gelmesine olumsuz gözle bakar. 1928'de New York Bölge Planlama Birliği, Amerika'nın en kapsamlı büyük şehir rekreasyon araştırması olma niteliğini bugüne kadar koruyan bir raporda şunları söylüyordu:

Pek çok şehirdeki, çok farklı şartlar altında bulunan, toplam yarım kilometrekarelik oyun sahalarında yapılan titiz araştırmalar neticesinde, 5 ila 15 yaşlarındaki çocuk nüfusunun 1/7'sinin bu sahalarda bulunduğu anlaşılmıştır... Sokakların çekiciliği güçlü bir rakiptir... Hayat ve macerayla dolup

taşan şehir sokaklarıyla rekabette başarılı olmak için bu oyun sahalarının iyi idare edilmesi gerekir. Çocukları sokaklardan çekecek ve ilgilerini her gün canlı tutacak kadar çekici bir oyun sahası faaliyeti yaratmak, kişilik ve yüksek düzeyde teknik beceriyi birleştiren nadir bir oyun liderliği yeteneği gerektirir.

Aynı raporda daha sonra çocukların "kabul edilen oyunları" oynamak yerine "budalaca oyalanmak" yönündeki inatçı eğiliminin fenalığı anlatılıyor. (Peki burada "kabul eden" kim?) Gelişigüzel oyunları mahkûm edenlerin bu Tertipli Çocuk merakı ve çocukların hayat ve macerayla dolup taşan şehir sokaklarında budalaca oyalanma yönündeki inatçı tercihleri en az 1928'de olduğu kadar günümüzde de tipiktir.

"Greenwich Village'i avucumun içi gibi biliyorum," diyen küçük oğlum beni bir sokağın altında keşfettiği "gizli geçidi" görmeye götürüyor. Bir metro merdiveninden inip bir başkasından çıkarak geçtiğimiz gizli geçidin ardından iki binanın arasındaki yirmi-otuz santimlik boşluktaki gizli saklama yerine varıyoruz. İnsanların çöp kamyonu alsın diye dışarı bıraktığı hazineleri sabah giderken alıp buraya saklıyor ve okuldan dönerken çıkarıp eve getiriyor. (Benim de onun yaşındayken aynı amaca hizmet eden bir saklama yerim vardı; ama benimki okul yolundaki kayaların arasındaydı, iki bina arasında değil; üstelik o benimkilerden daha ilginç ve değerli hazineler buluyor.)

Çocuklar genellikle neden arka bahçeler ya da oyun sahalarından ziyade canlı şehir kaldırımlarında dolaşmayı ilginç bulur? Çünkü kaldırımlar daha ilginçtir. Şöyle bir soru da aynı derecede mantıklı olacaktır: Yetişkinler neden canlı sokakları oyun sahalarından daha ilginç bulur?

Şehir kaldırımlarının şahane kullanım rahatlığı çocuklar için de bulunmaz bir nimettir. Çocuklar kullanım rahatlığına ve kolaylığına (yaşlılar hariç) diğer herkesten daha çok ihtiyaç duyarlar. Çocukların, özellikle de okula başladıktan sonra bir dizi başka organize faaliyete (spor, sanat, el sanatı ya da ilgilerini çeken veya yerel imkânların sunduğu ne varsa) katılma olanağı bulan çocukların büyük bir kısmı gelişigüzel saatlerde dışarıda oynar ve bu oyunlarını diğer meşgalelerinin arasına sıkıştırır. Çocukların dışarıdaki hayatı büyük ölçüde parçaların toplamından oluşan bir şeydir. Öğle yemeğinden

sonraki kısa boş zamanda oyun oynanır. Çocukların ne yapacaklarını düşündüğü ve kimlerin dışarı çıkacağını merak ettiği okul sonrası saatlerde oyun oynanır. Akşam yemeği için çağrılmayı beklerken oyun oynanır. Akşam yemeği ile ev ödevi ya da ev ödevi ile yatma saati arasındaki kısa aralıklarda oyun oynanır.

Çocuklar bu tür zamanlarda hareket etmek ve oyalanmak için türlü türlü yollar bulurlar. Çamurlarda gezerler, tebeşirle duvarları çizerler, ip atlarlar, paten kayarlar, misket oynarlar, birbirlerine eşyalarını gösterirler, sohbet ederler, kartlarını değiştokuş ederler, top oynarlar, cambaz ayaklığıyla yürürler, sabun sandığından yapılmış tekerlekli kızaklarını süslerler, hurdaya çıkmış çocuk arabalarını sökerler, parmaklıklardan tırmanırlar, aşağı yukarı koşturup dururlar. Bu tip faaliyetleri büyük bir mesele haline getirmek eşyanın doğasına aykırıdır. Bunları bir plan uyarınca, resmi olarak yapmak için merasimle bir yere gitmek eşyanın doğasına aykırıdır. Bu oyunların çekiciliği kısmen kaldırımlarda aşağı yukarı koşturma özgürlüğünden kaynaklanır ve korunaklı bir alana kapatılmaktan çok çok farklıdır. Böyle şeyleri gelişigüzel ve kolayca yapamıyorsanız, hemen hiç yapmazsınız.

Çocuklar büyüdükçe –mesela yemeğe çağrılmayı beklerken– dışarıda oynanan gelişigüzel oyunların fiziksel gösterişi azalır; onun yerine diğerleriyle dolaşmak, birbirine değer biçmek, flört etmek, konuşmak, itişmek, dürtüşmek ve eşek şakaları yapmak ağırlık kazanır. Ergenlerin bu tip hareketleri hep eleştirilir, ama bunlar olmadan da büyüyemezler. Asıl tehlike bunların toplum içinde değil de bir tür kaçak hayatı tarzında yaşanmasındadır.

Çeşit çeşit gelişigüzel oyunun oynanması için gereken şey gösterişli malzemeler değil, hemen yakındaki ilgi çekici bir boş alandır. Kaldırımlar toplam talebi karşılayamayacak kadar dar olduğunda oyuna pek yer kalmaz. Özellikle de bina hattının ufak tefek düzensizlikleri yoksa kaldırımda oynamak güçleşir. Hem oyalanma hem de oyun oynamanın büyük bir kısmı yayaların hareket ettiği hattın dışında kalan kaldırım girintilerinde gerçekleştirilecektir.

Kaldırımlar çok çeşitli işler için çok çeşitli insanlar tarafından kullanılmadığı müddetçe kaldırımlar üzerinde oyun oynanmasını sağlayacak planlar yapmanın bir anlamı yoktur. Yeterli gözetim, canlı bir kamusal hayat arz etmesi ve genelin çıkarları için bu iki kulla-

şekli birbirine ihtiyaç duyar. Canlı bir sokaktaki kaldırımlar yeterince genişse, başka kullanım biçimlerinin yanı sıra oyunlar da serpilip çoğalacaktır. Kaldırım genişliği yetersiz olduğunda ilk vazgeçilen oyun ip atlamaktır. Paten kaymak, üç tekerli ya da iki tekerli bisiklete binmek de bir sonraki kurbanlardır. Kaldırımlar iyice daralınca gelişigüzel oyunlar da oturarak oynanmaya başlar. Aynı zamanda çocukların araç yoluna fırlama ihtimali de artar.

Dokuz-on metre genişliğinde kaldırımlar her türlü gelişigüzel oyun talebini karşılayabilir; üstelik bu kaldırımlara etkinlikler sırasında gölge edecek ağaçlar bile dikilse, yayaların geçmesi için, yetişkinlerin kamusal kaldırım hayatı ve gezinti ihtiyacım karşılamak için yeterince boş yer kalır. Bu denli geniş kaldırımlar pek azdır. Hemen her yerde araç yolunu genişletmek için kaldırım genişliğinden fedakârlık yapılır; bunun sebebi kısmen şehir kaldırımlarının öteden beri sadece yayaların geçmesi ve binalara ulaşmak için kullanılacak alanlar sayılmasıdır. Kaldırımların asayiş, kamusal hayat ve çocuk yetiştirme için eşsiz ölçüde hayati ve yeri doldurulamaz organlar olduğu anlaşılmamakta, kaldırımlar gereken saygıyı görmemektedir.

Genellikle ip atlamaya uygun olmayan ama patenle kaymaya ve başka tekerlekli oyuncakları kullanmaya yeten altı metrelik kaldırımlar görmek hâlâ mümkündür; gerçi sokakları genişletenler bunları her yıl biraz daha daraltmaktadır (çoğunlukla da kapalı alışveriş merkezlerinin ve "mesire yerlerinin" yapıcı bir telafi olduğu kanaatiyle bunu yaparlar). Bir kaldırım ne kadar canlı ve popülerse, ayrıca kullanıcıları ne kadar çok ve çeşitliyse, herkesi memnun edecek ölçüde hizmet vermesi için gereken genişlik o kadar fazla olacaktır.

Ama yeterli boş alanın olmadığı yerlerde bile, konumun uygunluğu ve sokakların ilginçliği çocuklar için o kadar önemlidir ki –ve iyi gözetim ebeveynler için o kadar önemlidir ki– çocuklar dar kaldırımlara da uyum sağlamaya çalışır ve başarılı olurlar. Ama bunun anlamı onların uyum sağlama yeteneğinden vicdansızca faydalanmanın doğru bir şey olduğu değildir. Aslında hem onlara hem de şehirlere haksızlık yapmış oluyoruz.

Bazı kaldırımlar çocuk yetiştirmek için kötü yerlerdir şüphesiz. Bu kaldırımlar herkes için kötüdür. Bu tip yerlerde, şehrin sokaklarında asayiş, canlılık ve istikrar sağlayacak özellikleri ve tesisleri

teşvik etmemiz gerekir. Bu karmaşık bir sorundur, aslında şehir planlamasının merkezi sorunlarından biridir. Bozulan mahallelerde çocukları parklara ve oyun sahalarına kovalamak sokağın sorunlarını çözmez, dertlerine derman olmak şöyle dursun çocuklara zarar bile verir.

Sokakları mümkün mertebe ortadan kaldırma, şehir hayatındaki toplumsal ve ekonomik rollerini önemsizleştirip asgariye indirme fikri ortodoks şehir planlaması anlayışının en zararlı ve yıkıcı fikridir. Bunun sıklıkla şehirde çocuk büyütmekle ilgili boş hayaller adına yapılması da acı bir ironidir.

5

Mahalle Parkının Kullanımları

MAHALLE PARKLARININ ya da park benzeri açık alanların şehrin yoksun bırakılmış insanları için nimet olarak görülmesi bir gelenektir. Şimdi bu düşünceyi tersine çevirerek şehir parklarını hayat ve beğenilme nimetine ihtiyaç duyan yoksun bırakılmış yerler olarak görelim. İkinci düşünce gerçeğe daha yakındır, çünkü parkları başarılı kılan insanların onları kullanmasıdır – insanlar onları kullanmazsa parklar tecride ve başarısızlığa mahkûm olur.

Parklar havai mekânlardır. Popüler olma ya da gözden düşme konusunda uçlarda bulunmaya meyillidirler. Parkların davranışları hiç de basit değildir. Semtlerin beğenilen özellikleri ve çevreleri için ekonomik bir kıymet olabilirler, ama böyle olanların sayısı acınacak derecede azdır. Yıllar içinde daha gözde ve değerli yerlere dönüşebilirler, ama böyle kalma gücüne sahip olanlar acınacak derecede azdır. Philadelphia'daki Rittenhouse Meydanı, New York'taki Rockefeller Plaza veya Washington Meydanı, Boston Common Parkı ya da başka şehirlerdeki onlara denk gözde parklara karşılık, adına park denen, ruhsuz, bakımsızlıktan mahvolmuş, az kullanılan, hiç sevilmeyen düzinelerce şehir vakumu vardır. Indiana'daki bir kadının şehir meydanını sevip sevmediği sorulduğunda söylediği gibi, "Orada sürekli tütün çiğneyip tüküren ve bacaklarınıza bakan adi ihtiyarlardan başka kimse yok."

Ortodoks şehir planlamasında, tıpkı vahşilerin büyülü nesnelere taptığı gibi, mahallelerin açık alanlarına tapılır.* Bir iskân uzmanına

* Örneğin, "Bay Moses yeni konut projelerinin 'çirkin, tekdüze, gelenekçi, birbirinin aynı, itaat vazeden, suratsız' yerler olduğunu kabul etti. Ama bu tip konutların parklarla çevrelenmesi önerisinde bulundu" – *New York Times*'ın Ocak 1961 tarihli bir haberinden.

planlı mahallenin eski şehirden daha iyi yönünün ne olduğunu sorun, besbelli bir erdem olarak Daha Fazla Açık Alan önerdiğini duyacaksınız. Bir bölgeleme uzmanına ne bakımdan ilerici bir tavır aldığım sorun, o da besbelli bir erdem olarak Daha Fazla Açık Alan yaratma saiklerinden söz açacaktır. Bir plancıyla beraber canlılığım yitirmiş bir muhitte yürürken, ortalık bomboş parklarla dolu olmasına, manzara kullanılmış kâğıt mendillerle bezenmiş olmasına rağmen, Daha Fazla Açık Alan bulunan bir gelecek hayalini anlatacaktır size.

Ne için Daha Fazla Açık Alan? Gaspçılar için mi? Binalar arasında kasvetli boşluklar yaratmak için mi? Yoksa sıradan insanlar kullansın ve tadını çıkartsın diye mi? Ama insanlar şehirdeki açık alanları sırf var diye ya da şehir plancıları ya da tasarımcıları kullanacaklarını umuyor diye kullanmazlar.

Şehir parkları bazı davranışları bakımından kendilerine özgü vakalardır, genellemeye gelmezler. Üstelik Philadelphia'daki Fairmount Parkı, New York'taki Central Park, Bronx Parkı ve Prospect Park, St. Louis'teki Forest Park, San Francisco'daki Golden Gate Park ve Chicago'daki Grant Park gibi büyük parklar –hatta Boston Common Parkı gibi daha küçük parklar– kendi içlerinde bile ciddi farklılıklara sahiptir, ayrıca şehre temas ettikleri farklı kesimler onlar üzerinde farklı etkiler yapar. Büyük metropol parklarının davranışlarındaki bazı faktörler bu kitabın birinci kısmında ele alınamayacak kadar karmaşıktır; bu faktörleri daha sonra On Dördüncü Bölüm'de, yani Sınır Vakumlarının Laneti'nde göreceğiz.

Gelgelelim, herhangi iki şehir parkının gerçekte ya da potansiyel olarak birbirinin aynısı olduğunu düşünmek ya da genellemelerin herhangi bir parkın tüm özelliklerini tastamam açıklayabileceğine inanmak yanıltıcı olsa da, hemen hemen tüm şehir parklarını derinden etkileyen birkaç temel ilke hakkında genellemeler yapmak mümkündür. Üstelik bu ilkeleri anlamak, her türden şehir parkını etkileyen faktörleri de bir nebze anlamamızı sağlayacaktır. Sokağı genişletme vazifesi gören giriş alanlarından tutun da, içinde hayvanat bahçesi, göl, koru, müze gibi büyük metropol çekim merkezleri barındıran kocaman parklara kadar tüm parkları etkileyen faktörlerden söz ediyorum.

Mahalle parklarının özelleşmiş parklara nazaran park davranışı hakkındaki belli genel ilkeleri daha açıkça göstermesinin nedeni, tam da mahalle parklarının sahip olduğumuz en genel şehir parkı biçimi olmasıdır. Bu parkların inşasındaki niyet –bulunduğu muhit ister ağırlıklı olarak işyerlerinden oluşsun, ister konutlardan oluşsun, isterse ikisinin karışımı olsun– zorunlu kamusal alan ihtiyacını karşılamaktır. Pek çok şehir meydanı genelleşmiş kamusal alan kullanımı kategorisine girer, pek çok proje arazisi de öyle; ayrıca nehir kıyıları ya da tepeler gibi doğal özelliklerden faydalanan pek çok şehir parkı için de aym şey geçerlidir.

Şehirlerin ve şehirlerdeki parkların nasıl birbirini etkilediğini anlamak konusundaki ilk zorunluluk gerçek kullanım ile efsanevi kullanım arasındaki kargaşayı ortadan kaldırmaktır – örneğin, parkların "şehrin akciğerleri" olduğu yolundaki bilimkurgu saçmalığını artık bir yana bırakalım. Dört kişinin nefes alarak, yemek yaparak ve ısınarak yarattığı karbondioksiti absorbe etmek için on iki dönüm orman gerekir. Şehirleri boğulmaktan kurtaran şey parklar değil, etrafımızda dolaşan hava okyanuslarıdır.*

Üstelik şu kadar metrekare sokağın yerine aynı miktarda yeşil alan geçirmek şehre daha fazla hava sağlamaz. Sokakları kaldırıp onların kapladığı yere parklar ya da alışveriş merkezleri yapmak şehrin aldığı temiz hava miktarında bir değişiklik yaratmayacaktır. Havanın çim fetişizmi yoktur ve yeşil alanların bulunduğu yerlere git-

* Tüm diğer Amerikan şehirlerinden daha fazla akciğere ihtiyaç duyan Los Angeles, aynı zamanda tüm diğer büyük şehirlerden daha fazla açık alana sahiptir; üzerindeki kirli hava kısmen hava okyanusundaki dolaşımın yerel niteliğinden, ama kısmen de şehrin açık alanlarının çok geniş bir alana yayılmasından ve bol olmasından kaynaklanır. Açık alanların yayılımı olağanüstü ölçüde otomobil yolculuğu gerektirir ve şehrin kirli havasında bulunan kimyasalların neredeyse üçte ikisinin kaynağı otomobillerdir. Los Angeles'taki üç milyon kayıtlı aracın saldığı bin ton hava kirletici kimyasal maddenin 600 tonu hidrokarbonlardan ibarettir ve egzozlara filtre takmayı zorunlu kılarak büyük ölçüde engellenebilir. Ama yaklaşık 400 tonu nitrojen oksitleridir ve bu kitap yazıldığı sırada egzozların bu çıktısını azaltacak araçlar üzerine çalışmalar daha başlamamıştı bile. Hava ve açık alan paradoksu şöyledir: Modern şehirlerde geniş alanlara yayılmış bol miktarda açık alan hava kirliliğini azaltmak şöyle dursun, aksine bu kirliliği körükler (üstelik bu geçici bir paradoks da değildir). Ebenezer Howard bu durumu öngöremezdi. Ama artık öngörü gerekmiyor, geçmişe bakmak yeterli.

me kabiliyetinden yoksundur. Ayrıca parkların taşınmaz mülklerin istikrarını sağladığı ya da muhit sakinlerini yerlerinde tuttuğu yolundaki yanlış kanıyı çöpe atmak da park davranışını anlamak için zorunludur. Parklar kendiliğinden hiçbir şey değildir ve bu değişken unsurların kıymetleri ya da muhitlerini ve semtlerini istikrara kavuşturması en olmayacak şeydir.

Philadelphia bu konuda adeta kontrollü bir deney niteliğindedir. Penn şehri planlarken, tam ortasına şimdi belediyenin işgal ettiği bir meydan koymuş, sonra da bu merkezden eşit uzaklıklara konutlara hitap eden dört meydan yerleştirmiştir. Hepsi aynı yaşta, aynı büyüklükte, ilk başta aynı kullanıma sahip ve varsayılan yerleşim avantajları bakımından neredeyse aynı olan (tabii bu ne kadar mümkün olabilirse) bu dört meydanın başına daha sonra neler gelmiştir?

Bu meydanların kaderi son derecede farklı olmuştur.

Penn'in dört meydanından en tanınanı Rittenhouse Meydanı'dır. Bu sevilen, başarılı, çok kullanılan park Philadelphia'nın en değerli yerlerinden biridir, son moda bir mahallenin ortasındadır – aslında Philadelphia'da kenarlarını kendiliğinden iyileştiren ve taşınmaz mülk değerlerini artıran tek muhittir.

Penn'in diğer küçük parkı Franklin Meydanı'dır. Serseri yuvası olarak bilinen bu parkta evsizler, işsizler, boş gezen yoksullar bulunur; çevresi barınaklar, ucuz oteller, misyoner örgütleri, ikinci elciler, okuma ve yazma kulisleri, rehin dükkânları, iş bulma kuruluşları, dövmeciler, striptizciler ve yiyecek içecek dükkânlarıyla doludur. Hem park hem de park sakinleri perişan haldedir, ama burası tehlikeli ya da suç yuvası niteliğinde bir park değildir. Öte yandan, taşınmazların kıymetini ya da toplumsal istikrarı koruma bakımından hiçbir işe yaramamaktadır. Park çevresinde büyük ölçekli ıslah çalışmaları yapılması planlanıyor.

Üçüncüsü, eskiden şehir merkezi olan bölgenin tam ortasındaki Washington Meydanı'dır. Bu muhit şu anda devasa bir iş merkezine dönüşmüştür: sigorta şirketleri, medya şirketleri, reklamcılar. Yirmi otuz yıl önce Washington Meydanı Philadelphia'nın sapıklar parkı haline gelmişti, öyle ki işyerlerindekiler öğle aralarında buraya gelmemeye başlamıştı ve park çalışanları ile polis parktaki ahlaksızlık ve suç sorunuyla başa çıkamaz olmuştu. 1950'lerin ortalarında yeniden düzenleme çalışmaları başladı ve park bir yıldan uzun süre kapa-

lı kaldı. Bu sırada parkın müdavimleri dağıldı ki niyet de tam olarak buydu. Günümüzde kısa süreler için ve düzensiz olarak kullanılıyor, havanın iyi olduğu öğlen saatleri hariç neredeyse boş kalıyor. Washington Meydanı'nın bulunduğu muhit, tıpkı Franklin Meydanı'nda olduğu gibi, gayrimenkullerin değerini kendiliğinden artırmak şöyle dursun, korumakta bile başarılı olamadı. İşyeri hattının arkasında kalan bölgede geniş çaplı şehir yenilemesi için planlar yapılıyor.

Penn'in meydanlarından dördüncüsü olan Logan Meydanı yontula yontula minik bir trafik adası haline geldi. Güzelkent planlamasının bir örneği olan Benjamin Franklin Bulvarı'nın içinde yer alıyor. Meydanı kocaman bir fıskıye ve çok iyi bakılan bitkiler süslüyor. Yürüyerek ulaşmanın zorluğu nedeniyle genellikle araçla geçenlere hitap eden hoş bir yer olsa da, güzel havalarda üç-beş kişi geliyor. Meydanın dahil olduğu anıtsal kültür merkezinin civarındaki muhit fena halde yozlaşmış ve gecekondular da çoktan yıkılıp ışıyankente çevrilmiş durumda.

Bu meydanların –özellikle de meydan niteliğini koruyan üçünün– farklı kaderleri, şehir parklarının ayrılmaz bir özelliği olan değişken davranışa örnek sayılabilir. Bu meydanlar park davranışlarının temel ilkeleri hakkında çok daha fazlasını göstermektedir, ama bunlara ve çıkarılacak derslere daha sonra döneceğim.

Parkların ve çevrelerindeki muhitin davranışlarındaki değişkenlik uç noktalara gidebilir. Amerikan şehirlerinde görülebilecek en çekici ve özgün küçük parklardan biri olan, Los Angeles'taki Plaza'nın etrafında muazzam manolya ağaçları vardır; çok hoş bir gölgelik ve tarihi mekân niteliğindeki bu yer günümüzde üç taraftan yakışıksız ve terk edilmiş hayalet binalarla çevrilidir, ayrıca öyle bakımsızdır ki kötü kokular kaldırımlara taşar. (Dördüncü tarafında bir Meksika turist pazarı vardır, gayet işlektir.) Boston'daki Madison Park, bitişik nizam bir konut muhitinde bulunan, konut alanına uygun çimenlik bir meydandan oluşur; günümüzdeki karmaşık yeniden yapılandırma planlarının pek çoğuna giren parkların tıpatıp aynısıdır, ama ortasında bulunduğu muhite bomba düşmüş gibidir. Çevresindeki evler –Philadelphia, Rittenhouse Meydanı muhitinin dış tarafındaki yüksek talep gören evlerden yapısal olarak hiçbir farkları yoktur– değerini kaybettiği ve bu yüzden bakımsız kaldığı için yavaş yavaş çürümektedir. Bir bloktaki evlerden biri oturulmaz

hale gelince yıkılmakta ve yan evdeki aile de emniyet sebebiyle taşınmaktadır, birkaç ay sonra yan ev de oturulmaz hale gelmekte ve bir sonraki boşaltılmaktadır. Burada bir plan söz konusu değildir, sadece amaçsızca delikler açılmakta, molozlar taşınmakta, evler boşaltılmaktadır ve tüm bu tozun toprağın ortasında da teoride iyi bir kıymetli konut dayanağı olan minik hayalet park bulunmaktadır. Baltimore'daki Federal Hill çok güzel ve huzurlu bir parktır, Baltimore'daki en iyi şehir ve kıyı manzarasını buradan seyredebilirsiniz. Parkın bulunduğu muhit hâlâ nezihliğini korumasına rağmen tıpkı parkın kendisi gibi can çekişmektedir. Bu muhit nesillerdir insanların tercih ederek gelmesini sağlayacak çekiciliğe ulaşamamıştır. Sosyal konut projeleri tarihindeki en acı hayal kırıklıklarından biri de, bu tür yapılanmalar dahilindeki parkların ve açık alanların bulundukları muhiti iyileştirmek şöyle dursun, kıymet ve istikrarı bile artıramamasıdır. Şehir parklarının, sosyal meydanların ya da toplu konut yeşil alanlarının çevresine dikkat edin: Tasarlanan çekiciliğe ulaşan ya da parkların istikrar sağlayıcı etkisini tutarlı olarak yansıtan bir çevreye sahip açık şehir alanları çok nadirdir.

Ayrıca, tıpkı Baltimore'un güzelim Federal Hill parkı gibi zamanın büyük bir kısmında boş kalan parkları da göz önünde tutalım. Cincinnati'de nehre bakan iki çok güzel parkta, sıcak ve muhteşem bir eylül ikindisinde toplam beş kişinin parkları kullandığını görmüştüm (üç genç kız ve genç bir çift). Bu arada, Cincinnati'nin sokakları boş vakitlerini geçiren insanlarla kaynıyordu; bu insanlar şehrin tadını çıkarmak ya da hiç değilse gölgede durmak için en ufak bir imkâna sahip değildi. Benzer bir ikindi vakti, sıcaklık otuz iki derecenin üzerindeyken, Manhattan'm nüfusu yoğun Aşağı Doğu Yakası'nda esintili ve manzaralı bir nehir kıyısı cenneti olan Corlears Hook parkında sadece on sekiz kişi sayabildim, çoğu da yalnız ve görünüşe bakılırsa yoksul erkeklerden ibaretti.* Çocuklar yoktu, zaten aklı başında hiçbir anne çocuğunu oraya tek başına gönder-

* Tesadüf eseri, eve vardığımda parkın nüfusunun istatistiksel dengini görme şansım oldu, yan komşumuz olan apartmanın önüne (farklı cinsiyet ve yaşlardan) on sekiz kişi birikmişti. Burada en önemlileri hariç tüm park nitelikleri eksikti. En önemli nitelikler de şunlardı: boş vakti değerlendirme, birbiriyle ilişki kurma ve gelip geçenleri seyretme.

mezdi ve Aşağı Doğu Yakası'nın anneleri de kesinlikle aklı başında insanlardı. Manhattan etrafında yapılacak bir tekne gezisi büyük ölçüde yeşil alanlardan oluşan –ve neredeyse hiç kimsenin oturmadığı– bir şehir izlenimi yarattığı için yanıltıcıdır. Acaba neden insanların hiç olmadığı yerlerde parklar var ve parkların olmadığı yerler de insan kaynıyor?

Sevilmeyen parklar sırf israf oldukları ve kaçırılmış fırsatları hatırlattıkları için değil, aynı zamanda sık sık tekrarlanan olumsuz etkileri yüzünden de başa beladır. İzleyen gözlerin olmadığı sokaklarla aynı problemleri yaratır, bu tehlike çevredeki alanlara da yayılır ve böyle parklara bitişik sokaklar da tehlikeli sayıldığından boş kalır. Üstelik az kullanılan parklar ve bu parklardaki donatılar şiddete maruz kalır ki burada kesinlikle aşınmadan bahsetmiyoruz. Londra'da parklara televizyon yerleştirme teklifi hakkında ne düşündüğünü soran basın mensuplarını cevaplayan dönemin New York City parklar müdürü Stuart Constable bu olguyu dolaylı olarak kabul eder. Televizyonların parkta kullanılmaya uygun olmadıklarını açıkladıktan sonra Constable ekliyordu: "Daha yarım saat geçmeden [televizyonların] sırra kadem basacağını düşünüyorum."

Doğu Harlem'in kalabalık ve eski kaldırımlarında, umumi kullanıma açık televizyonların dışarı konmuş olduğunu her güzel yaz akşamı görmek mümkündür. Uzatma kablosu kaldırımı geçip dükkânlardan birinin prizine giden bu televizyonlar yaklaşık bir düzine kadar adamın gayriresmi karargâhı olarak iş görür. Bu adamlar hem sorumlu oldukları çocuklara göz kulak olur, hem televizyona bakar, hem teneke kutulardan bira içer, yorumlarını paylaşır ve gelip geçenleri selamlarlar. Yabancılar da isterlerse durup onlarla birlikte televizyon izler. Kimse televizyonlara bir zarar geleceğinden endişe etmez. Ama yine de Constable, Parklar Müdürlüğü'nün koyacağı televizyonların emniyetinden endişe etmekte sonuna kadar haklıdır. Az sayıda iyi parkın yanı sıra çok ama çok sayıda sevilmeyen, tehlikeli ve kötü kullanılan parkın idaresinden sorumlu, deneyimli bir kişidir konuşan. Şehir parklarından çok fazla şey bekleniyor. Mahalle parkları çevrelerindeki temel niteliklerden herhangi birini dönüştürmek, mahalleyi kendiliğinden geliştirmek şöyle dursun, mahallenin kendileri üzerindeki etkisini doğrudan ve çok şiddetli şekillerde hissederler.

Şehirler tam anlamıyla fiziksel yerlerdir. Davranışlarım anlama arayışı sırasında metafizik hayallere yelken açmak yerine elle tutulur ve fiziksel olaylara bakarsak daha faydalı bilgiler ediniriz. Penn'in Philadelphia'daki üç meydanı sıradan, zorunlu türden üç şehir parkıdır. Muhitleriyle sıradan fiziksel etkileşimleri hakkında bize neler söylediklerine şöyle bir bakalım.

Başarılı olan Rittenhouse Meydanı çeşitlilik arz eden bir yakın çevreye ve yine çeşitlilik gösteren bir muhite sahiptir. Bu metin yazıldığı sırada parkın kenarında sırayla şunlar vardı: lokantası ve galerileri olan bir sanat kulübü, müzik okulu, Kara Kuvvetleri binası, çok katlı bir ev, kulüp, Nuh nebiden kalma bir eczane, eskiden otel olan Deniz Kuvvetleri binası, apartmanlar, kilise, cemaat okulu, apartmanlar, halk kütüphanesi, apartmanlar, üzerindeki evlerin apartman dikmek için yıkıldığı boş bir arsa, kültür derneği, apartmanlar, ev yapılması planlanan boş bir arsa, başka bir ev, apartmanlar. Bu hattın hemen arkasında, parkın kenarlarına dik açıyla gelen sokaklarda ve paralel giden sokaklarda bol miktarda dükkân ve işletme bulunuyor; onların üstünde de eski evler ya da daha yeni apartman daireleri var ki bunlar da çeşit çeşit işyeriyle karışmış durumda.

Muhitin bu fiziksel düzeni parkı fiziksel olarak etkiliyor mu? Evet, etkiliyor. Binaların bu karışık kullanımı parka farklı saatlerde girip çıkan karma bir kullanıcı kitlesi üretiyor. Parkı birbirlerinden farklı zamanlarda kullanmalarının sebebi de günlük rutinlerinin farklı olması. Böylece park girift bir kullanımlar ve kullanıcılar silsilesine sahip oluyor.

Rittenhouse Meydanı'na yakın bir yerde yaşayan ve oyalanmak için meydanın balesini izleyen Philadelphia'lı bir muhabir olan Joseph Guess bu silsileyi şöyle aktarıyor: "Önce parkın yakınlarında oturan birkaç erkenci çevik adımlarla yürüyüş yapıyor. Kısa süre sonra semt dışındaki işine gitmek için parkı geçmesi gerekenler onlara katılıyor. Ardından semt dışından insanlar gelip bu çevredeki işlerine gitmek için parktan geçiyorlar. Bu insanlar meydandan ayrıldıktan kısa süre sonra ıvır zıvır işlerini halletmeye çıkanlar sökün ediyor ve bunların çoğu da oralarda biraz oyalanıyor; sabah on gibi anneler ve küçük çocuklar parka giriyor, aynı saatlerde alışverişe çı-

kanların sayısı da artıyor. Öğleden önce anneler ve çocuklar gidiyor ama meydanın nüfusu artmaya devam ediyor, çünkü çalışanlar öğle tatiline çıkıyor ve başka yerlerden insanlar sanat kulübüne ve çevredeki diğer lokantalara öğle yemeğine geliyor. Öğleden sonra anneler ve çocukları tekrar ortaya çıkıyor, alışverişe çıkanlar ile günlük işlerini halletmeye çıkanlar daha uzun süre kalıyor ve en sonunda okul çocukları da manzaraya dahil oluyor. Akşama doğru anneler ortadan kayboluyor, ama onların yerine işinden çıkanlar geçmeye başlıyor – önce işinden çıkıp muhitten ayrılanlar, sonra muhite dönenler. Bunlardan bazıları parkta oyalanıyor. Bu saatten akşama kadar meydanda pek çok genç buluşuyor; kimileri burada yemek yiyecek, kimileri zaten buralarda yaşıyor ve kimileri de sırf canlılığın ve serbestliğin bu güzel bileşiminin çekiciliğine kapıldığı için buraya geliyor. Tüm gün boyunca parkta tek tük vakti bol ihtiyarlar, yoksul insanlar ve çeşitli kimliği belirsiz boş gezerler oluyor."

Kısacası, Rittenhouse Meydanı tam da canlı bir kaldırımın sürekli kullanımını sağlayan temel sebeplerle sürekli sayılabilecek bir şekilde işliyor. Yan yana kullanımlar arasında işlev bakımından fiziksel çeşitlilik var ve bu da kullanıcılarda ve onların rutininde çeşitlilik yaratıyor.

Philadelphia'nın –sapıklar parkı haline gelen– Washington Meydanı bu bakımdan tam tersi bir görüntü çiziyor. Yakın çevresi devasa iş kuleleriyle dolu, ne burada ne de hemen arkadaki muhitte Rittenhouse Meydanı'nın çeşitliliğine –işletmeler, lokantalar, kültür tesisleri– denk bir çeşitlilik mevcut. Arka bölgedeki muhitte de konut yoğunluğu düşük. Bu yüzden Washington Meydanı'nın son on-yirmi yıldır tek bir potansiyel yerli kullanıcı deposu var: işyerlerinde çalışanlar. Bu olgunun herhangi bir yönü parkı fiziksel olarak etkiler mi? Evet. Bu ana kullanıcı deposunun tamamı neredeyse aynı günlük rutine sahiptir. Hepsi de semte aynı anda girer. Öğle saatine kadar kapalı kalırlar ve öğle tatilinden sonra tekrar kapanırlar. Mesai saatinden sonra hepsi gider. Dolayısıyla, Washington Meydanı günün ve akşamın büyük bir kısmında zaruri olarak bir vakumdan ibarettir. Genellikle şehir vakumlarını dolduran şey onun da içini doldurur: çöküntü.

Bu noktada şehirler hakkındaki yaygın bir inanışla hesaplaşmak zorundayız: düşük konumlu kullanımların yüksek konumlu kulla-

nımları uzaklaştırdığı inancı. Şehirler böyle davranmaz ve böyle davrandıkları inancı (Çöküntüye Karşı Savaş!) nedenleri görmeyip belirtilere saldırmaya yol açarak boş yere enerji israfına sebep olur. Emrinde daha fazla para ya da saygınlık olan (kredi toplumunda genellikle ikisi kol kola gider) insan ya da kullanımların, zengin olmayan ya da düşük konumlu insan ya da kullanımların yerini alması işten bile değildir ve popülerleşen şehir muhitlerinde de sık sık böyle olur. Tersinin yaşandığı çok nadirdir. Emrinde az para olan insanlar ya da kullanımlar, daha az seçeneği ya da görünüş itibariyle daha az saygınlığı olanlar şehirlerin halihazırda zayıflamış bölgelerine, tercih yapma lüksüne sahip olanların artık uğramadığı muhitlere ya da sadece sıcak parayı, sömürü parasını ve tefeci parasını çeken yerlere doğru hareket ederler. Bundan sonra gelenler de zaten popülerliğini şu ya da bu sebepten, çoğu zaman da bir sürü sebebin iç içe geçmesi yüzünden sürdüremeyen bir muhitle idare etmek zorundadır. Kalabalıklaşma, bozulma, suç ve başka çöküntü nitelikleri semtte daha önce meydana gelen derin ekonomik ve işlevsel buhranın yüzeysel belirtilerinden ibarettir.

Philadelphia'nın Washington Meydanı'm tamamen ele geçiren sapıklar bu şehir davranışının minyatür bir örneğiydi. Onlar canlı ve sevilen bir parkı mahvetmemişti. Saygın park kullanıcılarını oradan uzaklaştırmamışlardı. Terk edilmiş bir yere taşınmış ve oraya kök salmışlardı. Bu metin yazıldığı sırada, hoş karşılanmayan bu kullanıcılar başarıyla kovalanmıştı, başka boşluklar bulmaya gitmişlerdi, ama bu eylem de parka yeterli bir hoş karşılanan kullanıcılar silsilesi sağlamamıştı.

Uzun zaman önce Washington Meydanı'nda iyi bir kullanıcı nüfusu vardı. Ama park hâlâ "aynı" park olmasına rağmen, çevresi değişince kullanım şekli ve özü de tamamen değişti. Tüm mahalle parkları gibi bu parkı da var edenler çevresindeki muhit ve *bu muhitin çeşitli kullanımların ortak desteğini yaratması ya da yaratamamasıydı.*

Parkı insansızlaştıran şeyin illa ki işyerleri olması gerekmez. Sınırlı bir kullanıcı tarifesi dayatan tek bir kullanımın dengeyi bozacak ölçüde ağırlık kazanması da aynı şeye yol açardı. Mahallede ağırlıklı olarak konutların bulunması da parklar üzerinde aynı etkiye sahiptir. Böyle yerlerde de tek büyük gündelik potansiyel yetiş-

kin kullanıcı deposu annelerden oluşur. Tıpkı ofis çalışanları gibi anneler de şehir parklarını ya da oyun sahalarını tek başına sürekli dolu tutamaz. Görece basit bir sıraya göre parkı kullanan anneler en fazla beş saatliğine parkı anlamlı bir şekilde doldurabilir; iki saat sabah, üç saat de öğleden sonra. Ama bu kadar kullanmaları bile farklı sınıfların birbirine karışmasıyla mümkündür.* Annelerin günlük park kullanım süreleri kısa olmakla kalmaz, aynı zamanda saat tercihleri bakımından yemek hazırlama, ev işleri, çocukların gündüz uykularına bağlıdır ve hava durumuna karşı da çok hassastır.

İşlevsel bakımdan çevresinde herhangi bir tek tiplik bulunan genel kullanıma açık bir mahalle parkı günün önemli bir kısmında boşluk olmaya mahkûmdur. Bu noktada bir kısırdöngü devreye girer. Bu boşluk çeşitli çöküntü biçimlerine karşı korunsa bile, sınırlı miktardaki potansiyel kullanıcı deposunu kendine çekemez. Onları fena halde sıkmaya başlayacaktır, çünkü cansızlık yavandır. Şehirlerde canlılık ve çeşitlilik daha fazla canlılığı çeker; cansızlık ve monotonluk da hayatı iter, uzaklaştırır. Bu prensip şehirlerin sadece toplumsal davranışları açısından değil, ekonomik davranışları açısından da hayatidir.

Gelgelelim, bir mahalle parkını gün boyunca dolu ve canlı tutmak için çok geniş bir işlevsel kullanıcı karışımı gerektiği kuralının önemli bir istisnası vardır. Başka türden kullanıcıları nadiren çekebilen parkların uzun süre ve sorunsuz biçimde kullanılmasını ve dolu kalmasını sağlayan bir grup vardır. Bu gruba dahil olanların tüm zamanı boştur, bir yerde oturmanın yarattığı sorumluluklardan bile azadedirler. Philadelphia'da bu tipler Penn'in üçüncü parkında, serseri yatağı olarak bilinen Franklin Meydanı'nda bulunurlar.

Serseri yatağı olarak bilinen parklar hiç beğenilmez, ama bu gayet doğaldır, çünkü insanın başarısızlığını böyle su katılmamış bir halde görmeyi her bünye kaldıramaz. Öte yandan, aralarında pek az ayrım gözetilmesine rağmen, bu parklarla suçlu parkları birbirinden

* Örneğin mavi yakalı ailelerde kocaların iş saatleri gündüz vardiyasında daha erken başlayıp erken bittiğinden, bu aileler beyaz yakalı ailelerden daha önce akşam yemeğini yer. Bu yüzden oturduğum yerin yakınındaki oyun sahasında mavi yakalı ailelerden anneler dörtten önce gider, beyaz yakalı ailelerden anneler ise daha geç gelip beşe kadar kalır.

çok faklıdır. (Zaman içinde biri öbürüne dönüşebilir elbette. Franklin Meydanı tam da böyle bir yerdir; ilk başta konut bölgesi parkıyken, park ve muhit konusunda tercih şansı olan insanlar için çekiciliğini kaybettikten sonra serseri parkına dönüşmüştür.)

Franklin Meydanı gibi iyi bir serseri parkı üzerinde biraz daha durmamız gerek. Bir kez için talep ile arz örtüşmüştür ve böyle şeylerden kendilerini mahrum bırakanlar ya da şartlar yüzünden mahrum kalanlar bu tesadüfü açıkça takdir etmiştir. Hava durumu müsaitse, Franklin Meydanı'nda gün boyu bir açık hava resepsiyonu düzenleniyordur adeta. Resepsiyonun ortasındaki banklar dolar, ayrıca çevrelerinde gevezelik eden hareketli bir kalabalık oluşur. Sohbet eden gruplar kâh birleşir, kâh dağılır. Gelenler birbirine saygılı davranır, davetsiz misafirlere de kibar davranılır. Bu hoş beş eden gruplar meydanın ortasındaki yuvarlak havuzun çevresinde, neredeyse algılanamayacak bir şekilde, saatin akrebi gibi dönüp dururlar. Nitekim tam da saatin akrebi sayılabilir bu gruplar, çünkü güneşi takip ederek sıcak kesimde kalırlar. Güneş batarken saat durur, resepsiyon ertesi gün tekrar başlayacaktır.*

Her şehirde gelişmiş serseri parkları yoktur. Örneğin New York'ta böyle bir yer yoktur, ama tabii esasen ayaktakımının kullandığı birçok küçük park parçacığı ve oyun sahası vardır, ayrıca feci bir yer olan Sara Delano Roosevelt Parkı'nda da çok sayıda serseri bulunur. Muhtemelen Amerika'nın en büyük serseri yatağı Los Angeles'm merkezindeki büyük Pershing Meydanı'dır – nüfusu Franklin Meydanı'nm nüfusunu fersah fersah aşar. Bu durum Pershing Meydanı'nm çevresi hakkında da bize bir şeyler söylemektedir. Los Angeles'm merkezi işlevleri o kadar dağınık ve ademi merkezidir ki metropole özgü büyüklük ve yoğunluk bakımından eksiği olmayan merkez sadece serserilere hitap etmektedir. Pershing Meydanı bir resepsiyondan ziyade forum meydanına benzer, her birinin kendi baş konuşmacısı ya da moderatörü olan sayısız panel tartışmasına sahne olan bir forumdur. Meydanın banklara ve duvara yakın tüm çevresi sohbet edenlerle doludur, köşelere doğru bu insanların sayı-

* Burası sabahları elinde şişeyle sereserpe yatan sarhoşları bulabileceğiniz bir yer değildir. Onlar artık serserilerin bile uğramadığı, hiçbir toplumsal formun bulunmadığı yeni bir boşluk olan devasa Independence Mall'a gider.

sı daha da artar. Kimi bankların üzerinde "Kadınlara Ayrılmıştır" yazar ve çoğu insan bu hoşluğa rıza gösterir. Parçalanmış bir merkezde oluşan boşluğun çapulcular tarafından değil, giderek artan sayıda serseri tarafından kullanılmasıyla görece saygınlık kazanması Los Angeles için çok talihli bir durumdur.

Ama şehirlerimizdeki tüm sevilmeyen parkları kibar serserilerin kurtarması pek mümkün değil. Boş vakti olan yoksulların karargâhı haline gelmemiş bir genel kullanıma yönelik mahalle parkı, ancak aktif ve farklı hayat ve işlev akımlarının toplandığı yerlere çok yakın olması sayesinde doğal ve kendiliğinden bir şekilde dolu kalabilir. Şehir merkezindeyse, işyerlerinde çalışanların yanı sıra alışverişe gelenler, ziyaretçiler, avareler tarafından da kullanılmalıdır. Şehir merkezinde değilse de şehirlerin sunabileceği tüm değişik şeylerin mümkün olduğunca birbirine karıştığı, hayat döngüsünün bulunduğu –iş, kültür, yerleşim ve ticaretle ilgili faaliyetlerin gerçekleştiği– bir yerde olmalıdır. Mahalle parkı planlamasının ana sorununun özünde, parkları kullanacak ve destekleyecek, çeşitlilik sahibi muhitleri besleme sorunu vardır.

Ama pek çok semtte tam da böyle hayatın odaklandığı ihmal edilmiş noktalar vardır ve mahalle parklarına ya da meydanlara fena halde ihtiyaç duymaktadır. Semt hayatının ve faaliyetinin merkezi olan bu yerleri tespit etmek de çok kolaydır, el ilanları dağıtanların (polisten izin alabilirlerse) çalıştıkları yerlere bakmak yeterli olacaktır.

Ama süreç içinde insanların orada bulunma *sebepleri* yok edilip parkla *ikame edilecekse*, insanların bulunduğu yere park yapmanın da bir anlamı yoktur. Toplu konut projelerinin ve şehir ya da kültür merkezi tasarımının temel hatalarından biridir bu. Mahalle parkları bereketli şehir çeşitliliğinin yerini asla tutamaz. Başarılı parklar asla çevrelerindeki şehrin karmaşık işleyişine set çekmez, kesinti yaratmaz. Daha ziyade, hoş bir ortak tesis sağlayarak çevresindeki farklı farklı işlevlerin birbirine bağlanmasına destek olur; süreç içinde çeşitliliğe yeni ve takdir edilen bir unsur ekleyerek çevresine bir şeyleri geri verir, tıpkı Rittenhouse Meydanı'nın ya da başka iyi parkların verdiği gibi.

Mahalle parkına yalan söyleyemez, oturup bir noktada onunla uzlaşamazsınız. "Sanatçı konseptleri" ve inandırıcı icraatlar mahal-

le parklarına ya da parklı alışveriş merkezlerine hayat *görüntüleri* sokabilir ve sözlü rasyonalizasyonlar bunları takdir edecek kullanıcıları getirebilir, ama gerçek hayatta sadece çeşitlilik arz eden bir mahallenin doğal, sürekli bir hayat ve kullanım akışı sağlama yönünde pratik gücü vardır. Yüzeysel bir mimari farklılaştırma çeşitliliğe benzeyebilir, ama sadece farklı rutinleri olan insanları getiren sahici bir ekonomik ve toplumsal çeşitlilik park için bir anlam taşır ve bu mekâna hayat bahşedecek güce sahiptir.

Standart bir mahalle parkı iyi bir yerdeyse çevresine değer katabilir, ama tersine tüm bölgeyi ziyan etmesi de mümkündür. Hapishane bahçesine benzeyen bir parkın kullanıcı çekemeyeceği, üstelik vahayı andıran bir yerin çevresiyle kurduğu etkileşimi kuramayacağı açıktır. Ama vahayı andıran çeşit çeşit park da vardır ve başarılı olmalarını sağlayan önemli niteliklerinden bazıları pek o kadar göz önünde değildir.

Çarpıcı bir başarıya ulaşan mahalle parkları nadiren başka açık alanların rekabetine rağmen bunu yapmıştır. Bu da anlaşılır bir şeydir, çünkü daha bin bir türlü ilgi alanı ve işi olan şehir halkı sınırsız sayıda yerel, genel amaçlı parkı canlı tutamaz. Yoksa insanların bir iş yapar gibi (veya boşgezer yoksulların yaptığı gibi) kendilerini park kullanımına adamaları gerekirdi. Tipik ışıyanbahçeşehir tasarılarında bulunan ve resmi yeniden yapılandırma tasarılarında yüksek oranda arazinin açık bırakılmasını zorunlu kılan şartlar aracılığıyla tatbik edilen alışveriş merkezi, gezinti yolu, oyun sahası, park ve amacı belirsiz toprak alan bolluğu gibi meseleleri gerekçelendirmek için de başka yol yoktur.

Görece çok miktarda genel parkı olan, New York'taki Morningside Heights ya da Harlem gibi semtlerin, muhit sakinlerini parkta yoğunlaştırma ve parka derin bir sevgi beslemelerini sağlama imkânını nadiren bulduğunu; Boston, North End halkının küçük Prado'larına, Greenwich Village'dekilerin Washington Meydanı'na ya da semtte oturanların Rittenhouse Meydanı'na karşı hislerinin bir benzerini yaratamayacağını zaten görebiliriz. Çok sevilen mahalli farklar nadirlikten gelen bir değere de sahiptir.

Mahalle parkının ateşli bir bağlılık ya da tersine duyarsızlık yaratmasının, o semtteki nüfusun gelirleriyle ya da meslekleriyle hemen hiç ilgisi yoktur. New York'un Washington Meydanı gibi bir

parka aynı anda derin bir bağlılık duyan gelir, meslek ve kültür gruplarının büyük farklılıklar arz ettiği gerçeği bu çıkarım için yeterlidir. Farklı gelir gruplarının belli bir parkla ilişkisinin zaman içinde olumlu ya da olumsuz yönde değiştiğine de şahit olmak mümkündür. Boston'm North End semtindeki insanların ekonomik koşulları yıllar içinde gözle görülür ölçüde iyileşmiştir. Gerek yoksulluk döneminde, gerekse refah döneminde küçük ama merkezi bir park olan Prado, muhitin can damarı olmayı sürdürmüştür. New York, Harlem ise tam ters yönde tutarlı bir davranışa örnek gösterilebilir. Harlem yıllar içinde son moda üst-orta-sınıf konut semtinden, alt-orta sınıf semtine dönüşmüş, ağırlıklı olarak yoksulların ve ayrımcılığa uğrayanların yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Bu farklı nüfus silsilesi sürüp giderken, örneğin Greenwich Village'le kıyaslanacak ölçüde bol yerel parkı olan bu semt, parklarından birinin mahalle hayatının ve kimliğinin hayati odağı haline geldiği bir dönem görmemiştir. Aynı üzücü gözlem Morningside Heights için de yapılabilir. Keza bu durum proje alanları için, hatta büyük bir itinayla tasarlanmış olanları için de geçerlidir.

Mahalle ya da semtin belli bir mahalle parkına yakınlık duymayı becerememesi –ve bundan kaynaklanan muazzam sembolizmi yakalayamaması– bana göre bazı olumsuz faktörlerin bileşimine dayanmaktadır: Birincisi, yakınlık hissetmeye aday parklar yakın çevrelerinde çeşitliliğin yetersizliği ve neticede ortaya çıkan yavanlık nedeniyle sakatlanmıştır; ikincisi, mevcut çeşitlilik ve canlılık da çok sayıda farklı, ama amaçları bakımından birbirine aşırı benzeyen park arasında dağılıp gitmiş durumdadır.

Tasarımın bazı nitelikleri de bir farklılık yaratabilir elbette. Genel amaçlı ve temel nitelikte bir mahalle parkının hedefi olabildiğince farklı tipten, farklı rutinlere, ilgilere ve amaçlara sahip çok sayıda insanı çekmekse, parkın tasarımının da bu himaye genişlemesine taş koyması değil, destek olması gerekir. Daha ziyade genelleşmiş umumi bahçe tarzında kullanılan parkların tasarımındaki dört önemli unsura şu adları vereceğim: giriftlik, merkezilik, güneş ve kapalılık.

Giriftlik insanların mahalle parklarına gelme nedenlerinin pek çoğuyla ilişkilidir. Aynı kişi farklı saatlerde farklı sebeplerle bile gelebilir; kimi zaman yorgun yorgun oturmaya, kimi zaman bir oyun

oynamaya veya izlemeye, kimi zaman okumaya ya da çalışmaya, kimi zaman caka satmaya, kimi zaman âşık olmaya, kimi zaman bir randevuya, kimi zaman uzun bir inzivanın ardından şehrin hayhuyunun tadını çıkarmaya, kimi zaman tanıdıklarını bulmaya, kimi zaman doğaya biraz daha yakın olmaya, kimi zaman bir çocuğu meşgul etmeye, kimi zaman sırf neler oluyor diye görmeye ve hemen her seferinde de başka insanları izleyerek oyalanmaya.

Bütün manzara iyi bir afişteki gibi tek bakışta massedilebiliyorsa ve parktaki her yer diğer yerlere benziyor, ayrıca gidip denediğinizde diğer yerlerle aynı hissi veriyorsa, park tüm bu farklı kullanımları ve ruhsal durumları kamçılamayı pek başaramıyor demektir. Keza bu parka tekrar tekrar gelmenin bir anlamı da yoktur.

Rittenhouse Meydanı'nın yanı başında oturan zeki ve becerikli bir kadın şöyle diyor: "On beş yıl boyunca parkı hemen her gün kullandım, ama geçen gece kafadan bir planını yapmaya kalktığımda tıkandım kaldım. Bana çok karmaşık geldi." Aynı şey New York'taki Washington Meydanı için de geçerlidir. Mahallelinin parkı otoyol yapımından korumak için verdiği mücadele sırasında strateji belirlemek için yapılan toplantılarda bazı şeyleri iyi görebilmek için sık sık parkın krokisini çizmeleri gerekmiş. Çok zorlanmışlar.

Ama bu parkların ikisi de plan bakımından çok karmaşık değildir. Söz konusu giriftlik göz hizasında mevcuttur; toprak seviyesi değişir, ağaç grupları farklı farklıdır, çeşitli odak noktalarına çıkan açıklıklar vardır – kısacası, farklılığın incelikli ifadelerini bulabilirsiniz. Ortamdaki bu ince farklılıklar, onlara tekabül eden kullanım farklılıkları nedeniyle daha da belirginleşir. Başarılı parklar kullanılırken, boşken olduğundan çok daha girift görünür daima.

Başarılı olan çok küçük meydanlar bile kullanıcılara sundukları sahneler bakımından genellikle dâhice çeşitlemeler yaratır. Rockefeller Center bunu dört seviye değişikliğiyle heyecanı sürdürerek becerir. San Francisco şehir merkezindeki Union Meydanı kâğıt üzerinde ya da yüksek bir binadan bakıldığında feci yavan görünür, ama göz hizasında tıpkı Dali'nin eriyen saatler tablosundaki gibi eğilip bükülerek değişiklikler ürettiği için son derece çeşitli bir görüntü arz eder. (San Francisco'nun dümdüz, araları sabit, ızgara şeklindeki sokaklarının tepeleri inip çıkarak daha büyük ölçekte yarattığı dönüşüm de tam olarak budur elbette.) Meydanların ve parkla-

nın kâğıt üzerindeki planları aldatıcıdır – kimi zaman da göz seviyesinin altında kaldığından veya çok sık tekrarlanması sebebiyle gözden kaçtığından hiçbir anlamı olmayan, görünüşte değişikliklerle dolup taşarlar.

Giriftlikteki en önemli mesele merkeziliktir büyük ihtimalle. Küçük parkların iyi olanlarının içinde genellikle herkesin merkez saydığı bir yer bulunur – hiç değilse bir ana kavşak ya da bir düğüm noktası bulunur. Kimi küçük parklar ya da meydanlar başlı başına merkezdir ve giriftliklerini çevrelerindeki küçük farklılıklardan alır.

İnsanlar tüm olumsuzluklara rağmen bir parkta merkezler ve düğüm noktaları yaratmak için büyük çaba harcar. Kimi zaman bu imkânsızdır. New York'taki feci başarısız Sara Delano Roosevelt Parkı ve nehir kenarlarına inşa edilen diğer parklar gibi şerit şeklinde parklar çoğunlukla kalıptan çıkmış gibidir. Sara Delano Roosevelt Parkı boyunca eşit aralıklarla birbirinin aynısı dört "dinlenme" kulübesi vardır. Peki kullanıcılar bunu nasıl algılar? İleriye ya da geriye doğru ne kadar giderlerse gitsinler, hep aynı yerdedirler. Bu tıpkı bir değirmen çarkının üzerinde yürümeye benzer. Bu hata proje tasarımlarında çok yapılır ve adeta kaçınılmazdır, çünkü pek çok proje esasen klişe işlevler için üretilmiş klişe tasarımlardan ibarettir.

İnsanlar park merkezlerini kullanırken son derece yaratıcı olabilirler. New York'taki Washington Meydanı'nda bulunan fıskiye havuzu yaratıcı ve verimli bir şekilde kullanılmaktadır. Kimsenin hatırlamadığı bir dönemde havuzun ortasındaki süslü demir konstrüksiyondan su fışkırırmış. Ama şimdi geriye kalan şey yılın büyük bir kısmı kuru olan, toprak düzeyinin altında betondan bir daire. İçeriden dört basamakta çıkılan ve toprak seviyesinden yarım metre kadar yüksek taştan bir duvarla çevrili. Burası fiilen daire şeklinde bir arena, yuvarlak bir tiyatro gibi ve tam da böyle kullanılıyor, ama kimin izleyici olduğunu, kimin performans sergilediğini şaşırmak işten değil. Herkes iki rolü de oynuyor, ama bazıları daha ziyade performans sergiliyor: gitar çalanlar, şarkı söyleyenler, oradan oraya koşuşturan çocuklar, bir anda dans etmeye başlayanlar, güneş banyosu yapanlar, sohbet edenler, caka satanlar, fotoğrafçılar, turistler, bir de bu curcunanın içinde her nasılsa kitabına dalmış tek tük okurlar – başka seçenekleri olmadığından orada değiller, çünkü doğu taraftaki sessiz bankların en az yarısı bomboş.

Belediye yetkililerinin düzenli aralıklarla hazırladıkları iyileştirme tasarılarında parkın içindeki bu merkez çim ve çiçekle doldurulmuş, üstelik çitle çevrelenmiş görünüyor. Bunu tanımlarken kullanılan değişmez tabir ise şöyle: "alanı park kullanımına yeniden kazandırmak."

Çiçek dikip çit çekmek de yerine göre meşru sayılabilecek farklı bir park kullanım biçimidir. Ama mahalle parklarında en iyi merkezler insanların sahne gibi kullandığı yerlerdir.

Yazın doğal olarak gölge tercih edilse de, insanlar için güneş park ortamının bir parçasıdır. Bir parkın güney kısmında güneşin önünü fiilen kesen yüksek bir bina bu ortamı mahvedebilir. Rittenhouse Meydanı tüm iyi yanlarına karşı bu talihsizliği yaşamaktadır. Örneğin güzel bir ekim öğleden sonrasında meydanın neredeyse üçte biri tamamen boş kalır; yeni ve büyük bir apartmanın gölgesi bu kesimde tek bir insan bile bırakmaz.

Binaların parkın güneşini kesmemesi gerekse de –amaç tam kullanım sağlamaksa– parkın etrafında binaların bulunması da tasarım bakımından önemlidir. Binalar parkı çevreler. Mekâna net bir şekil kazandırarak, değersiz bir artıktan ziyade şehir sahnesinde önemli bir olay, olumlu bir özellik gibi görünmesini sağlarlar. İnsanlar binaların çevresindeki tanımsız boş alan artıklarının çekiciliğine kapılmak şöyle dursun, onlardan tiksiniyormuş gibi davranır. Hatta böyle alanlarla karşılaştıklarında sokağın karşısına geçerler; bu olayı mesela bir konut projesinin kalabalık bir caddeye baktığı yerlerde görmek mümkündür. Chicagolu bir gayrimenkul analisti olan ve ekonomik değerler hakkında ipuçları yakalamak için şehirdeki insanların davranışlarını izleyen Richard Nelson şöyle yazıyor: "Sıcak bir eylül öğleden sonrasında, Pittsburgh şehir merkezindeki Mellon Meydanı sayılamayacak kadar kullanıcıyla doluydu. Ama aynı öğleden sonra, şehir merkezindeki Gateway Center'm parkını iki saat içinde sadece üç kişi kullandı: örgü ören yaşlı bir kadın, bir serseri, bir de yüzüne gazetesini örtüp uykuya dalmış, ne ya da kim olduğu anlaşılamayan biri."

Gateway Center boş alanın orasına burasına binalar dikilmiş olan bir ışıyankent işyeri ve otel projesidir. Mellon Meydanı'nın çevresindeki çeşitlilik düzeyine ulaşamaz, ama çeşitliliği güzel bir öğleden sonra dört kullanıcıya (Nelson'u da sayıyoruz) düşecek kadar da

az değildir. Şehir parklarını kullananlar binalar için düşünülmüş ortamları değil, kendileri için düşünülmüş ortamları görmeyi tercih ederler. Onlara göre parklar ön planda, binalar arka plandadır, tam tersi değil.

İçinde bulundukları semt canlı olsa bile görevini yerine getirmesi beklenemeyecek genel amaçlı parklar şehirleri doldurmaktadır. Bunun sebebi bazı parkların, tartışmakta olduğum umumi bahçe tarzında başarılı bir şekilde kullanılmaya yer, büyüklük ya da biçim bakımından müsait olmamasıdır. Keza büyüklük ya da iç manzara çeşitliliği bakımından büyük metropolitan parklar haline gelmeye de uygun değildirler. Peki bu parklar nasıl kullanılabilir?

Bu parklardan bazıları, yeterince küçükse başka bir görevi gayet iyi yerine getirebilir: sadece göze hoş görünmek. San Francisco bu konuda iyidir. Pek çok şehirde ya düzlenip üzerine asfalt döküldüğünde, ya da etrafı çevrilip birkaç bank konulduğunda köhne ve önemsiz bir şey haline gelecek üçgen şeklinde minik bir kavşak artığı San Francisco'da çitle kapatılıp minyatür bir âlem haline getirilmiştir. Bu derin ve serin su ve egzotik orman âleminde, mekânın çekiciliğine kapılmış kuşlar yaşar. Siz bu âleme giremezsiniz. Zaten gerek de yoktur, çünkü gözleriniz girer ve sizi ayaklarınızın götürebileceğinden çok daha derinlere götürür. San Francisco beton yığınlarının az, yeşilliğin bol olduğu hissini veren bir şehirdir. Ama yine de San Francisco kalabalık bir şehirdir ve çok az bir alan bu hissi vermek için kullanılmıştır. Bu hissi veren şey esasen yoğun bir şekilde yeşillendirilmiş çok sayıdaki küçük alandır, ayrıca San Francisco'daki yeşilliğin büyük ölçüde dikey olması da –pencere önü çiçeklikleri, ağaçlar, sarmaşıklar, minik ve "işe yaramaz" yamaç parçalarına dikilmiş sık bitki örtüsü– bu etkiyi artırmaktadır.

New York'taki Gramercy Parkı yakışıksız durumunu göze hoş görünerek telafi etmektedir. Park kamusal alanda çitle çevrilmiş özel bir bahçedir; bu mülk çevredeki sokaklarda bulunan apartmanların elindedir. Girmek için anahtar gerekir. Muhteşem ağaçlarının olması, bakımının çok iyi yapılması ve büyülü bir hava yaratması sayesinde bu bahçe gelip geçenler için gözü okşayan bir manzara sağlamayı başarmış, böylece halkın gözünde meşruluk kazanmıştır.

Ama başka kullanımlardan ayrı bir şekilde öncelikle göze hitap eden parklar, eşyanın tabiatı gereği göz önündedir; yine aynı tabiat gereği küçük olmaları en iyisidir, çünkü görevlerini üstünkörü değil, güzel ve yoğun biçimde yaptıkları zaman başarılı olurlar.

En sorunlu parklar insanların geçmediği ve büyük ihtimalle de hiç geçmeyeceği yerlere yapılanlardır. Böyle bir yere geniş bir parkın yapılması, onu ekonomik açıdan kötü bir yere açılmış büyük bir mağazayla aynı konuma iter. Böyle bir mağazanın kurtarılıp kabul görmesi için "şok satışlara" değil, tüccarların "talep gören mal" dedikleri mallara bel bağlamak gerekir. Talep gören mallar yeterince müşteri çekerse, o zaman şok satışlar belli bir çekim gücüne sahip olacaktır.

Parklar açısından bu talep gören mallar nedir peki?

Birkaç sorunlu parka göz attığımızda bazı ipuçları yakalamamız mümkün. Doğu Harlem'deki Jefferson Parkı uygun bir örnek olacaktır. Bu park birçok parçadan oluşur, ana parçası görünüşte mahallenin genel kullanımına yöneliktir – ticaret sözlüğündeki şok satışlara tekabül eder. Ama her şeyiyle bu amacına ters düşmektedir. Park mahallenin en uzaktaki ucundadır ve bir tarafı da nehirle çevrelenmiştir. Üstüne üstlük geniş ve trafiği yoğun bir sokak tarafından iyice tecrit edilmiştir. Parkın iç planlaması etkin merkezleri olmayan, uzun ve yalıtılmış yürüyüş yollarını odağa alır. Dışarıdan gelen birine acayip tenha görünür, yörede oturanlar için ise muhitin çatışma, şiddet ve korku odağıdır. 1958'de ergen gençlerin bir ziyaretçiyi öldürdüğü o korkunç akşamdan beri daha da çekinilen ve uzak durulan bir yer olmuştur.

Gelgelelim, Jefferson Parkı'nın ayrı ayrı kesimlerinden bir tanesi şahane bir şekilde kendini kurtarmıştır. Bu kesim büyük açık yüzme havuzunun bulunduğu yerdir, gerçi havuzun yeterince büyük olmadığı bir bakışta anlaşılır. Bazen içinde sudan çok insan olur.

Güzel bir günde yeşillikleri ve bankları kullanan sadece on sekiz kişi bulabildiğim East River parklarından biri olan Corlears Hook'u düşünün. Corlears Hook'un bir tarafında pek de ahım şahım olmayan bir beyzbol sahası vardı, ama aynı güzel günde parktaki hayatın büyük bir kısmı bu sahadaydı. Corlears Hook'ta anlamsız genişlikte yeşil alanlar arasında bir de sahne bulunuyor. Yılda altı kez, yaz akşamlarında Aşağı Doğu Yakası'ndan binlerce insan parka gelip

konserleri izliyor. Yıl boyunca toplamda on sekiz saat boyunca Corlears Hook parkı canlanıyor ve bol bol kullanılıyor.

İşte burada talep gören malların sergilenmesine bir örnek görüyoruz, gerçi bunun çok sınırlı miktarda ve çok az bir zamanda yapıldığı açık. Ama genel ya da şok kullanım için bu parklara gelmeyen insanların özel talep gören bazı mallar için geldiği de ortada. Kısacası, genel kullanım amaçlı bir şehir parkı yakınlardaki doğal, yoğun çeşitlilikten kaynaklanan kullanımla desteklenemiyorsa, genel amaca yönelik bir parktan özel amaca yönelik bir park haline getirilmelidir. Çeşitlilik arz eden kullanıcıları bilinçli bir şekilde art arda çekecek etkin bir kullanım çeşitliliği parkın ta kendisine bilinçli bir şekilde eklenmelidir.

Belli bir sorunlu park için hangi farklı faaliyetlerin kombinasyonuyla etkin bir şekilde talebe yönelik mal üretilebileceğini ancak deneyimle, deneme yanılma yöntemiyle görebiliriz. Ama unsurlar konusunda bazı genel kestirimlerde bulunmamız mümkün. İlk önce olumsuz bir genelleme yapalım: Muhteşem manzaralar ve nefis bir peyzaj talebe yönelik mal işlevi görmez; belki de "görmelidir", ama bu işe yaramadıkları kanıtlarla sabittir. Bunlar ancak ilave olarak işe yarayabilir.

Diğer yandan, yüzmek talep gören bir mal olabilir. Balık tutmak da böyledir, özellikle de olta satın alma ve kayıklara binme de işin içine dahil olursa. Spor sahalarının da bu işlevi vardır. Keza karnavalların ya da karnaval benzeri faaliyetlerin de.*

* Topeka'daki Menninger Psikiyatri Kliniği müdürü Dr. Karl Menninger 1958' de şehrin sorunlarına ayrılmış bir toplantıda konuşurken, yıkım arzusuyla savaşıyor görünen faaliyet tiplerine değiniyordu. Bu faaliyetleri şöyle sıralıyordu: (1) çok sayıda insanla çok sayıda temas, (2) ağır işler de dahil olmak üzere çalışmak ve (3) şiddet içeren oyunlar. Menninger'e göre şehirler, şiddet içeren oyunlar için felaket düzeyinde az fırsat yaratıyor. Faydalı olduğunu belirttiği faaliyet türleri aktif açık hava sporları, bowling salonları ve atış poligonları, ki bu sonuncusu karnavallarda ve lunaparklarda bulunsa da şehirlerde pek az yerde (örneğin Times Meydanı'nda) bulunuyor.

Müzik (kayıttan dinletilenler dahil) ve oyun da talep gören mal kapsamına girer. Bu parklarda görece az müzik ve oyuna rastlamamız tuhaftır, çünkü kültürel hayatın gelişigüzel sergilenmesi şehrin tarihsel misyonunun bir parçasıdır. Bu misyonun tam gücüyle öne çıkması hâlâ mümkündür. *New Yorker*'m Central Park'ta 1958'de düzenlenen ücretsiz Shakespeare sezonuyla ilgili yazısında tam da bu meseleye işaret ediliyor:

> Ambiyans, hava, renkler ve ışıklar, bir de salt merak onları dışarı çıkarmıştı; kimileri daha önce hiç böyle bir oyunun sahnelenişine şahit olmamıştı. Yüzlercesi tekrar tekrar geldi; tanıdığımız birinin karşılaştığı bir grup siyah çocuk *Romeo ve Juliet*'e beş kez geldiklerini söylemişler. Bir bakıma değişen bu kişilerin hayatı genişledi ve zenginleşti, geleceğin Amerikan tiyatrosunun izleyici kitlesi de öyle. Ama tiyatroyla yeni tanışan onlar gibi izleyiciler, hoş olup olmadığını bile bilmedikleri bir deneyimi yaşamak için hiçbir zaman ceplerinde bir-iki dolarla kapıda sıraya girmeyeceklerdi.

Bir kere bu gerçek, tiyatro bölümü olan üniversitelerin (sıklıkla görüldüğü üzere yakınlarında ölü, sorunlu parklar olan üniversitelerin) duvarlarla kendini savunmak gibi düşmanca politikalar izlemek yerine durup düşünmesinin ve olanlardan bir sonuç çıkarmasının fena olmayacağını gösteriyor. Columbia Üniversitesi New York'ta –hem üniversite hem de muhit için– yapıcı bir adım atarak uzun yıllardır çekinilen ve korkulan bir yer olan Morningside Parkı'nda spor tesisleri planladı. Müzik ve gösteri sanatları gibi başka alanlarda da birkaç farklı faaliyet ekleyerek ürkütücü bir mahalli sorunu göz kamaştırıcı bir değere dönüştürebilir.

Şehirler, ikincil "talep gören mal" niteliğindeki ikincil park etkinliklerinden yoksundur. Bunlardan bazıları, insanların cezadan kaçabileceklerine inanırlarsa neler yaptıklarını gözleyerek tespit edilebilir. Örneğin Montreal yakınlarındaki bir alışveriş merkezinin müdürü her sabah süs havuzunun gizemli bir şekilde kirletildiğini fark eder. Kapanış saatinden sonra bir yere saklandığında, çocukların gizlice içeri girdiğini, havuzda bisikletlerini yıkayıp sildiğini görür. Bisiklet yıkama yerleri (insanların bisikleti varsa), bisiklet kiralama ve sürme yerleri, toprağın kazılabileceği yerler, tahta par-

çalarından derme çatma gölgelikler ve kulübeler inşa edilebilecek yerler; bunların çoğu şehirlerdeki yer sıkıntısı yüzünden kaybolup gitmiştir. Günümüzde şehrimize gelen Porto Rikolular özel bir bahçe bulamazlarsa dışarıda domuz çeviremiyorlar, ama domuz çevirme faaliyeti ve bunu takip eden partiler, şehir sakinlerinden çoğunun sevmeyi öğrendiği İtalyan sokak festivalleri kadar eğlenceli olabilir. Uçurtma uçurmak ikincil bir faaliyettir, ama bu faaliyetten hoşlananlar vardır; demek ki bazı yerler uçurtma uçurmaya ayrılabilir, orada uçurtma malzemesi de satılabilir ve uçurtma yapılacak taraçalar ayarlanabilir. Buz pateni kuzey şehirlerindeki pek çok gölcükte keyifle yapılan bir şeydi, ama şehir buz patenine de yer bırakmadı. New York, Beşinci Cadde'de, Otuz Birinci ve Doksan Sekizinci Sokaklar arasında çok sevilen beş paten pisti vardı, hatta bir tanesi bugün Rockefeller Plaza pistinin olduğu yerden sadece dört blok uzaktaydı. Yapay pistler günümüzde buz pateninin yeniden keşfedilmesini sağladı ve New York, Cleveland, Detroit, Chicago vb. ile aynı enlemlerde bulunan şehirlerde açılan yapay pistler buz pateni mevsimini neredeyse yılın yarısına yaydı. Muhtemelen her şehir açık havada bir buz pistini beğenecek ve kullanacaktır, hatta tribünlerde bolca izleyici de olacaktır. Nitekim pek çok yerde açılan küçük pistler, devasa merkezi pistlerden çok daha medeni ve hoş yerlerdir.

Tüm bunlar için para gerekir. Ama boş alanın kendiliğinden iyi ve niceliğin de nitelikle aynı şey olduğu yanılgısına kapılmış günümüz Amerikan şehirleri paralarını fazla büyük, fazla sık, fazla üstünkörü, fazla kötü yerleşimli, dolayısıyla kullanılamayacak kadar yavan ya da elverişsiz parklara, oyun sahalarına ve toplu konut peyzajına harcamaktadır.

Şehir parkları erdem ve yüceliğin otomatikman kaynağı ya da soyut hali değildir, kaldırımlar ne kadar soyutsa şehir parkları da ancak o kadar soyut olabilir. Pratik, elle tutulur kullanımlarından ayrı hiçbir şey ifade etmezler ve bu yüzden de onlara temas eden şehir semtlerinin ve kullanımların elle tutulur –iyi ya da kötü– etkilerinden ayrı hiçbir anlamları yoktur.

Genel kullanıma yönelik parklar, insanların çok çeşitli başka kullanımlar için çekici bulduğu muhitlere büyük bir çekicilik ekleyebilirler ve eklemektedirler. Ayrıca insanların çok çeşitli başka

kullanımlar için çekici bulmadığı mahallelerin durumunu daha da kötüleştirebilirler, çünkü yavanlığı, tehlikeyi ve tenhalığı artırırlar. Bir şehir gündelik sokaklarında gündelik kullanım ve kullanıcı çeşitliliğini birbirine karıştırmakta ne kadar başarılıysa, şehir halkı da yerleşimi iyi parkları canlandırmakta ve desteklemekte kendiliğinden (ve ekonomik olarak) o kadar başarılı olur; böylece parklar da muhite boşluk hissinden ziyade zarafet ve neşe getirir.

6

Şehir Muhitlerinin Kullanımları

MUHİT SÖZCÜĞÜ artık Sevgililer Günü gibi gelmeye başladı insanların kulağına. Duygusal bir kavram olarak "muhit"*, şehir planlamasına zararlıdır. Kavram bu haliyle şehir hayatını kasaba ya da banliyö hayatına çevirme girişimlerine yol açar. Duygusallık, makullüğün yerine iyi niyeti geçirmektedir.

Başarılı bir şehir muhiti, güncel sorunlarını etkili bir biçimde tespit edip bu sorunların kendisini yok etmesini engeller. Başarısız bir muhit ise kusurlarının ve sorunlarının altında kalır, onlar karşısında giderek daha fazla çaresizleşir. Şehirlerimizde her düzeyde başarı ve başarısızlık mevcuttur. Ama genele bakıldığında biz Amerikalılar şehirlerimizdeki muhitleri idarede zayıfız; bir yanda büyük gri kuşaklarda uzun zamandır biriken başarısızlıklarımız, diğer yanda yeniden inşa edilen kısımların kapalı yeşil alanları bunu gayet iyi gösteriyor.

İyi hayatın bazı mihenk taşlarının –okullar, parklar, temiz konut alanları vb.– sıhhatli bir muhit yaratacağını varsaymak çok moda. Gerçekten öyle olsa hayat ne kadar da kolay olurdu! Karmaşık ve aksi bir toplumu görece basit fiziksel meziyetler bahşederek kontrol etme fikri çok cazip. Ama gerçek hayatta etki ve tepki ilişkisi o kadar basit değil. Bu yüzden, daha kaliteli meskenler ile sosyal şartlarda iyileşme arasındaki güya açık bağlantıyı göstermek için Pittsburgh'de başlatılan bir çalışmada, henüz gecekonduların yıkılmadığı bölgenin suç oranları ile yeni toplu konutların suç oranları karşı-

* *Neigbourhood* sözcüğü Türkçede mahalle ve yöre anlamlarına da gelir. Bu kitapta ağırlıklı olarak mahalle ve muhit anlamları kullanılıyor. *–ç.n.*

laştırılmış, kaliteli meskenlerde suç oranının daha yüksek olduğu gibi utanç verici bir gerçekle karşılaşılmıştır. Peki bunun anlamı barınma şartlarında iyileşmenin suçu artırdığı mı? Kesinlikle hayır. Gelgelelim, bu durum barınmadan daha önemli şeyler olabileceğini gösteriyor, ayrıca iyi barınma ile iyi davranış arasında doğrudan, basit bir ilişki olmadığı anlamına da geliyor; kaldı ki bütün bir Batı dünyası tarihinin, bütün bir edebiyat külliyatımızın ve hepimize açık olan gözlem yapma imkânının bunu uzun zaman önce bize göstermiş olması gerekirdi. İyi barınma kendi başına faydalıdır, yani barınma bakımından. İyi barınmayı savunmak için sosyal ya da ailevi mucizeler yaratacağı gibi bir gerekçeye başvurursak kendimizi kandırmış oluruz. Reinhold Niebuhr bu kendini aldatma türüne "tuğlalarla kurtuluş doktrini" adını vermiştir.

Aynı şey okullar için bile geçerlidir. İyi okullar önemli olsa da, kötü muhitleri kurtarıp iyi muhitler haline getirme konusunda onlara bel bağlanamayacağı yaşayarak görülmüştür. Keza iyi bir okul binası iyi eğitimi garanti edemez. Okullar da tıpkı parklar gibi içinde bulundukları muhitin çabuk etkilenen ve hızla değişebilen bir ürünüdür (tabii daha genel politikaların eseri olmalarının yanı sıra). Kötü muhitlerde okullar fiziksel ve sosyal bakımdan yıkıma uğrar, oysa başarılı muhitler okulları için mücadele ederek onların iyi olmasını sağlar.*

Orta sınıf ya da üst-orta sınıf ailelerin iyi mahalleler oluşturduğu, yoksul ailelerin bunu başaramadığı sonucuna varmamız da mümkün değil. Örneğin Boston, North End'in yoksulluğu içinde, Greenwich Village'in batıdaki kıyı mahallelerinin yoksulluğu içinde, Chicago'nun mezbaha bölgesinin yoksulluğu içinde (şans eseri tam da şehir plancılarının umutsuz vaka olarak değerlendirdiği üç

* Manhattan, Batı Yakası'mn üst kesiminde, fütursuzca yıkımların, proje inşaatlarının ve insanları oradan oraya sürmenin sosyal çözülmeye eklendiği fena halde başarısız bir bölgeydi. Bu bölgedeki okullarda yıllık öğrenci devir hızı 1959-60'da yüzde 50'nin üzerindeydi. 16 okulda bu oran ortalama yüzde 92'ye ulaşmıştı. İstikrarsızlığın bu kadar yükseldiği bir muhitte, ne kadar resmi ya da gayriresmi çaba harcanırsa harcansın, bir okulun asgari niteliklere sahip olması bile pek mümkün değildir. Öğrenci devir hızının yüksek olduğu istikrarsız muhitlerde iyi okullar olması imkânsızdır, bu durum barınma şartlarının iyi olduğu istikrarsız muhitler için de aynı ölçüde geçerlidir.

bölgede) iyi muhitler yaratılmıştır: Bu muhitlerin iç sorunları zaman içinde büyümek yerine küçülmüştür. Bu arada, Baltimore'un güzelim Eutaw Place'inin bir zamanlarki üst sınıf zarafeti ve sükûneti içinde, Boston, South End'in bir zamanlarki üst sınıf saygınlığı içinde, New York, Morningside Heights'ın kültürel bakımdan seçkin ortamında; kilometrelerce devam eden saygın, orta sınıf gri alanlarda kötü muhitler yaratılmış, bu muhitlerin sönüklüğü ve içsel başarısızlıkları zaman içinde azalacağına artmıştır.

Şehirlerdeki muhitlerde başarı göstergelerini standardı yüksek maddi tesislerde, güya yeterli ve sorunsuz nüfusta ya da kasaba hayatının nostaljik anılarında aramak vakit kaybından başka bir şey değildir. Bu arayış sorunun özünü, yani muhitlerin şehrin ta kendisinde sosyal ve ekonomik bakımdan şehre faydalı ne yaptıkları ve nasıl yaptıkları meselesini gözden kaçırır.

Muhitleri olağan özyönetim organları olarak düşünürsek, o zaman elimizde somut bir şey olabilir. Muhitler, mahalleler konusunda başarısız olmak, nihayetinde yerel özyönetimde başarısız olmak demektir. Nitekim başarılı olmamız da yerel özyönetimde başarılı olduğumuzu gösterir. Burada özyönetim kavramını en geniş anlamıyla, yani toplumun hem resmi hem de gayriresmi özyönetimini kastederek kullanıyorum.

Büyük şehirlerde özyönetimin gerekleri ve teknikleri, daha küçük yerlerdekinden farklıdır. Örneğin ortada şu yabancılar sorunu vardır. Mahalleleri şehir özyönetimi ya da kendi kendini idare organları olarak düşünmek için, öncelikle küçük yerleşkelerdeki topluluklara uygulanabilen ama şehirlere uygulanamayacak, ortodoks ama geçersiz mahalle anlayışlarının bazılarından kurtulmamız gerekir. Her şeyden önce kendi kendine yeterli ya da içine dönük birimler olarak mahalle idealini terk etmeliyiz.

Ne yazık ki ortodoks planlama teorisi güya samimi, içe dönük mahalle idealine körü körüne bağlıdır. Bu ideal saf haliyle yaklaşık 7 bin kişilik bir mahalle demektir; bu rakamın bir ilkokulu doldurmaya ve yerel mağazalar ile bir sosyal merkezi ayakta tutmaya yeteceği varsayılır. Sonra bu birim daha küçük gruplar halinde örgütlenir. Bu grupların boyutları da çocukların oyunu ve denetimi ile ev hanımlarının sohbetlerine göre ölçeklendirilir. "İdeal" nadiren gerçekten üretilebilmesine rağmen, neredeyse tüm mahalle yenileme

planlarının çıkış noktasında bu ideal vardır; keza tüm toplu konut inşaatlarının, pek çok modern bölgelemenin, ayrıca yarının şehirlerine kendi uyarlamalarını yapacak bugünün mimari-planlama öğrencilerinin pratiklerinin arkasında da aynı ideal bulunur. 1959'da sadece New York City'de yarım milyondan fazla insan bu planlı mahalle vizyonunun uyarlanmış hallerinde oturuyordu. Ada şeklinde, kendi içine dönük bu mahalle "ideali" bugün hayatımızda önemli bir faktördür.

Bunun şehirler için niçin budalaca, hatta zararlı bir "ideal" olduğunu görmek için, şehirlere zerk edilen bu karışım ile kasaba hayatı arasında temel bir farklılık olduğunu anlamamız gerek. 5 bin ya da 10 bin nüfusu olan bir kasabada anacaddeye çıkarsanız (planlı bir mahallenin aynı yere toplanmış ticari tesislerine ya da sosyal merkezine benzetilebilir) zaten işyerinden tanıdığınız kişilere rastlarsınız, ya da eski okul arkadaşlarınızı, kiliseden tanıdıklarınızı, çocuklarınızın öğretmenlerini, size hizmetlerini sunmuş ya da satmış meslek sahiplerini ya da zanaatkârları, kimi tanıdıklarınızın arkadaşı olduğunu bildiğiniz kişileri ya da namı duyulmuş kişileri görürsünüz. Kasaba ya da köy sınırları içinde yaşayan insanların yolları tekrar tekrar kesişir ve bu da 7 binden yüksek nüfusu olan büyük kasabalarda bile, bir ölçüde de küçük şehirlerde, işleyebilir ve esasen kaynaşmış topluluklar yaratabilir.

Ama büyük şehirdeki 5 bin ya da 10 bin nüfuslu bir toplu konutun sakinleri, çok olağanüstü koşullar hariç, bu tür doğal ve kendiliğinden kesişmeler yaşamaz. Keza hiçbir mahalle planlaması da, niyeti ne kadar iyi olursa olsun, bu durumu değiştiremez. Değiştirebiliyor olsaydı da zaten neticede şehri yıkıp kasabalardan oluşan yığın haline getirecekti. Mevcut durumda ise bu aldatıcı hedefe ulaşmayı denemenin bedeli (başarısız olunmasına rağmen) karşılıklı olarak birbirine kuşkuyla bakan ve diş bileyen bir yığın kapalı site yaratmak olmuştur. Bu planlı mahalle "idealinin" ve çeşitli uyarlamalarının daha birçok kusuru vardır.*

Son zamanlarda az sayıda plancı, özellikle de Harvard'dan Reginald Isaacs büyük şehir mahallesi ya da muhiti kavrayışının herhangi bir anlamı olup olmadığını sorgulama cesaretini göstermeye başladı. Isaacs şehir halkının hareketli olduğuna dikkat çekiyor. Bu insanlar şehrin (hatta şehir dışının) istedikleri yerinden bir iş, dişçi,

dinlenme yeri, arkadaşlar, dükkânlar, eğlence yerleri, hatta kimi zaman çocukları için bir okul seçebilir. Şehir halkı, der Isaacs, belli bir mahalleye saplanıp kalmaz, neden öyle yapsınlar ki? Şehirde olmanın anlamı seçenek bolluğu ve fırsat çokluğu değil midir zaten?

Gerçekten de şehirde olmanın anlamı budur. Üstelik şehir halkındaki bu kullanım ve tercih akışkanlığı tam da pek çok kültürel faaliyetin ve her türden özel teşebbüsün temelini oluşturur. Çünkü bunların hepsi büyük bir havuzdan becerileri, malzemeleri, müşterileri ya da alıcıları çekebilir, olağanüstü bir çeşitlilik içinde var olabilir; üstelik sadece şehir merkezi değil, başka semtler de kendilerine has nitelikler ve özellikler geliştirebilir. Şehrin büyük havuzundan bu şekilde kaynak çeken teşebbüsler de şehir halkının iş, mal, eğlence, fikir, temas, hizmet konusundaki seçeneklerini artırır.

Muhitler nasıl olursa olsun, ne şekilde kullanılırsa kullanılsın (ya da kullanıldığı sanılsın), muhitlerin nitelikleri kısıtsız şehir hareketliliği ve *kullanım* akışkanlığına aykırı olarak işleyemez, aksi takdirde parçası oldukları şehri zayıflatacaklardır. Ekonomik ya da toplumsal bakımdan kendi kendine yetmemek, şehirdeki muhitler açısından doğal ve zorunludur – çünkü bu yerleşimler şehrin bir parçasıdır. Isaacs, şehir muhiti kavrayışının anlamsız olduğunu ima etmekte haklıdır – tabii mahalleleri (yöreleri) kasaba modeline göre değerlendirdiğimiz, belli bir dereceye kadar kendi kendine yeten birimler olarak düşündüğümüz müddetçe.

* 7 bin kişilik –bir ilkokulu doldurmaya yetecek kadar– ideal nüfusu saptarken kullanılan eski gerekçe bile büyük şehirlere uygulandığında budalalıktan ibaret kalır, bunu görmek için sadece şu soruyu sormamız yeter: Hangi okul? Pek çok Amerikan şehrinde dini okullar kayıt konusunda devlet okullarıyla rekabet etmekte ya da onları geçmektedir. Peki bunun anlamı, farazi mahalle tutkalı görevini iki okulun yapması gerektiği ve nüfusun iki kat daha büyük olmasının zorunlu olduğu mudur? Yoksa nüfus doğrudur da okulların büyüklüğü yarıya mı indirilmelidir? Peki neden ilkokul? Ölçeğin mihenk taşı okul olacaksa, neden şehirlerimizde genellikle ilkokullardan çok daha sorunlu olan ortaokullar değil? "Hangi okul?" sorusu asla sorulmaz, çünkü bu vizyon sadece okul konusunda değil, hiçbir konuda gerçeklere dayanmaz. Okul, hayali şehirler hakkındaki düşlerden fırlayan bir birime *herhangi bir* büyüklük atfetmenin akla yakın ve genellikle somut bir bahanesidir. Tasarımcıları düşünsel kaostan korumak için şeklî bir çerçeve olarak gereklidir, başka da bir varlık sebebi yoktur. Bu fikrin ataları Ebenezer Howard'ın model kasabalarıdır elbette, ama kalıcılığı düşünsel bir boşluğu doldurma ihtiyacından ileri gelir.

Ama şehir muhitlerinin tabiatı itibariyle dışa dönük olmasına bakarak, şehir halkının sihirli bir değnek dokunmuş gibi muhit denen şey olmadan idare edebileceği sonucuna varamayız. Sapma kadar kentli olanlar bile, şehrin başka yerlerinde ne kadar çok seçeneği olursa olsun, oturduğu sokağın ve semtin havasını umursar; ayrıca şehirlilerin geneli, gündelik hayatını sürdürmek için büyük ölçüde muhitine bağımlıdır.

Varsayalım ki şehirdeki komşuların aynı toprak parçasını paylaşmaktan daha temel hiçbir ortak noktaları yok (kaldı ki çoğu kez durum böyledir). Bu koşullarda dahi, doğru düzgün idare edilmediği takdirde söz konusu toprak parçası başarısız olacaktır. Yerel özyönetimin yerine geçebilecek ve yerini tutabilecek, tahayyül edilemez ölçüde kuvvet ve irfan sahibi bir "Onlar" mevcut değildir. Şehir muhitlerinin insanlara yapay bir kasaba ya da köy hayatı sunması gerekmez ve böyle bir amaç gütmek hem budalaca hem de yıkıcıdır. Ama şehirlerdeki muhitler medeni özyönetim yolları geliştirmelidir. İşte sorun budur.

Şehirlerdeki muhitlere özyönetim organları olarak baktığımda, ancak üç tür muhitin faydalı olduğuna dair kanıtlar görebiliyorum: (1) bütün olarak şehir, (2) sokak muhitleri, ve (3) büyük, neredeyse bir şehir boyutlarında, en büyük şehirlerde nüfusu 100 bin ya da daha yüksek olabilen semtler.

Bu muhit türlerinin her biri farklı işlevlere sahiptir, ama karmaşık bir şekilde birbirini tamamlar. Birinin diğerlerinden daha önemli olduğunu söylemek mümkün değildir. Her noktada etkili bir başarı için üçü de zorunludur. Ama bana kalırsa bu üç tür dışında kalan muhitler sadece yolu tıkar ve başarılı özyönetimi ya zorlaştırır ya da olanaksız kılar.

Üç muhitten en göz önünde olan ama nadiren muhit olarak anılanı, bütün olarak şehirdir. Şehrin daha küçük parçaları üzerine düşünürken bu ana topluluğun varlığını asla unutmamalı ya da önemsizleştirmemeliyiz. Kamu parasının büyük bir kısmının fışkırdığı pınar budur, hatta nihayetinde federal hükümetten ya da devlet kasasından geldiğinde bile öyledir. İyi ya da kötü yöndeki çoğu idari ve siyasi karar bu düzeyde verilir. Genel refahın yasadışı ya da baş-

ka yıkıcı çıkarlarla açık ya da gizli olarak en sert şekilde çatıştığı alan burasıdır.

Üstelik hayati önemdeki özel çıkar topluluklarına ve baskı gruplarına da bu düzeyde rastlarız. Bütün bir şehir muhiti özellikle tiyatro, müzik ya da başka sanatlarla ilgilenenlerin nerede oturuyor olursa olsun birbirini bulduğu, bir araya geldiği yerdir. Belli mesleklere ya da işlere gömülmüş veya kimi sorunlardan kaygı duyan kişilerin fikir alışverişi yaptığı, bazen de eyleme geçtiği yerdir burası. Kent iktisadı uzmanı İngiliz Profesör P. Sargant Florence şöyle yazıyor: "Deneyimlerim ışığında düşünürsek, Oxford ya da Cambridge gibi özel entelektüel yuvaları dışında, bir milyon kişilik bir şehirde yirmi-otuz kafa dengi arkadaşım olsa daha ne isterim!" Bu sözler biraz züppece elbette, ama Profesör Florence burada önemli bir gerçeğe işaret ediyor. Konuştuğu zaman arkadaşlarının onu anlamasını isteyecektir herhalde. Union Yardımlaşma Derneği'nden William Kirk ve New York City'den kilometrelerce uzaktaki Henry Sokağı Yardımlaşma Derneği'nden Helen Hall, yine kilometrelerce uzakta bulunan bir dergi olan *Consumers' Union*'la bir araya geldi; aynı toplantıda Columbia Üniversitesi'nden araştırmacılar ve bir vakfın mütevelli heyeti de vardı. Sosyal konutlarda tefeci-taksitçilerin yarattığı kişisel ve mahalli felaketi ele alırken hepsi birbirini anlıyordu, üstelik ayrı ayrı bildikleri şeyleri özel bir parayla bir araya getirerek dertleri hakkında daha fazla şey öğrenebilir ve onunla mücadele etmenin yollarını bulabilirlerdi. Ev hanımı olan kız kardeşim Betty, çocuklarından birinin gittiği Manhattan devlet okulunda bir proje üretilmesine yardım etmişti. İngilizce bilen ebeveynlerin İngilizce bilmeyen ebeveynlerin çocuklarının ödevlerine yardım etmesini öngören bu proje uygulamaya geçince, proje hakkındaki bilgi bir bütün olarak şehrin özel çıkar alanına sızdı. Neticede, Betty bir akşam kendini Brooklyn'in Bedford-Stuyvesant kesiminde, oradaki on okul-aile birliği başkanından oluşan bir gruba projenin nasıl gerçekleştirildiğini anlatırken ve yeni şeyler öğrenirken buldu.

Farklı çıkar gruplarından insanları bir araya getirecek bütünlüğü tedarik etmesi, şehrin en değerli yönlerinden biridir, hatta belki de en değerli yönüdür. Keza semtlerin ihtiyaç duyduğu değerli niteliklerden biri de insanların bir bütün olarak şehrin siyasi ve idari alanlarına, ayrıca özel çıkar gruplarına erişebilmesidir.

Pek çok büyük şehirde, biz Amerikalılar, bütün olarak şehre ait faydalı muhitler yaratmakta fena iş çıkarmadık. Benzer ya da birbirini tamamlayıcı çıkarları olan insanlar birbirini iyi kötü buluyor. Hatta bunu en verimli şekilde yaptıkları yerler büyük şehirlerdir (bu konuda feci durumda olan Los Angeles ve yine bir hayli sorunlu olan Boston hariç). Üstelik, *Fortune* dergisinden Seymour Freedgood'un *The Exploding Metropolis*'te (Patlayan Metropol) çok iyi ortaya koyduğu gibi, büyük şehir yönetimleri en tepedeki pek çok vakada büyük beceri göstermiş ve son derece aktif bir rol oynamıştır, aynı şehirlerdeki sayısız başarısız muhitteki sosyal ve ekonomik duruma bakarak kestirebileceğimizden çok daha etkili olmuştur. Felaket düzeyinde zayıflıklarımız olabilir, ama en tepede, bir bütün olarak şehir düzeyinde muhit oluşturma konusunda beceriksiz olduğumuz söylenemez.

Ölçeğin diğer ucunda ise şehir sokakları ve oluşturdukları minyatür muhitler bulunur, örneğin bizim Hudson Sokağı'ndaki muhitimiz.

Bu kitabın ilk birkaç bölümünde şehir sokaklarının özyönetim işlevleri üzerinde epeyce durdum: kamusal gözetim ağları örerek hem kendilerini hem de yabancıları korumak; küçük ölçekli, gündelik kamusal yaşam ağları oluşturarak güven ve sosyal kontrol sağlamak, çocukların makul ölçüde sorumluluk ve hoşgörü gerektiren bir şehir hayatına asimilasyonuna yardımcı olmak.

Ama bir şehrin sokak muhitlerinin hayati bir özyönetim işlevi daha vardır: Sokağın baş edemeyeceği kadar büyük bir bela çıktığında etkin bir şekilde yardım bulmaları gerekir. Bu yardım kimi zaman ölçeğin diğer ucundan, yani bir bütün olarak şehirden gelir. Şimdilik bu konuyu yarım bırakacağım, ama sonra hatırlamanızı isteyeceğim.

Sokakların özyönetim işlevlerinin tamamı ufak tefek, ama vazgeçilmezdir. Planlı ya da plansız pek çok deney sonucunda, canlı sokakların yerini tutan bir şeyin olmadığı görülmüştür.

İşlevini gereğince yerine getiren bir sokak muhitinin büyüklüğü ne kadar olmalıdır? Gerçek hayattaki başarılı sokak muhiti ağlarına bakarsak, bunun anlamsız bir soru olduğunu görürüz; çünkü en iyi işleyen sokak muhitlerinin, onları ayrı bir birim haline getiren baş-

ları ve sonları yoktur. Aynı noktadaki farklı insanlar için bile büyüklük değişir, çünkü bazı insanlar daha uzağa gider ya da dışarıda daha çok kalır, kimi zaman da sokaktaki tanışlarının sayısı diğerlerininkinden daha fazla olur. Nitekim bu sokakların başarısı büyük ölçüde örtüşmelerine, iç içe geçmelerine, köşeyi dönüp diğerleriyle birleşmelerine bağlıdır. Kullanıcıları için ekonomik ve görsel çeşitlilik yaratabilmelerinin yollarından biri budur. New York'taki konut bölgesi Park Caddesi muhit monotonluğunun uç örneklerinden biri gibi görünmektedir, hatta tek başına bir sokak muhiti şeridi olsaydı gerçekten de öyle olurdu. Ama Park Caddesi'nde oturan birinin sokak muhiti Park'ta başlar, sonra hemen bir köşeyi döner, ardından bir köşeyi daha döner. Bu muhit dümdüz bir şerit değil, büyük bir çeşitlilik barındıran iç içe geçmiş muhitler kümesinin bir parçasıdır.

Kesin sınırları olan yalıtılmış sokak muhitlerinin bolca bulunabileceğine şüphe yok. Bu tip muhitler umumiyetle uzun bloklarla (dolayısıyla az sokakla) ilişkilendirilir, çünkü uzun bloklar hemen her zaman fiziksel olarak kendi kendini yalıtır. Tamamen birbirinden ayrı sokak muhitleri istenecek bir şey değildir, genellikle başarısızlığın işaretlerinden biri sayılır. Manhattan, Batı Yakası'ndaki uzun, monoton, kendi kendini yalıtan blokların bulunduğu bir bölgenin sorunlarını anlatan New York Üniversitesi İnsan İlişkileri Çalışmaları Merkezi'nden Dr. Dan W. Dodson şöyle diyor: "Her [sokak] ayrı bir kültüre sahip ayrı bir dünya gibi görünüyor. Mülakat yapılanların çoğu, oturdukları sokak dışında bir muhit kavrayışına sahip değildi."

Dr. Dodson, bölgenin noksanlıklarını özetlerken şunları ekliyor: "Muhitin mevcut durumu insanların kolektif eylem kapasitesini kaybettiğini gösteriyor, yoksa mahalli hayatın sorunlarından bazılarının düzeltilmesi için çok önceden şehir idaresine baskı yapmaya başlarlardı." Dr. Dodson'm sokağın yalıtılmışlığı ve noksanlıklarına dair bu iki gözlemi birbiriyle yakından ilişkilidir.

Kısacası, başarılı sokak muhitleri ayrıksı birimler değildir. Bu muhitler fiziksel, sosyal ve ekonomik sürekliliklerdir – hiç kuşku yok ki küçük ölçeklidirler, ama bir halatı oluşturan lifler gibi küçük ölçekli.

Şehir sokaklarımızda kamusal sokak yaşamının sürekliliğini sağlamaya yetecek ticaret sıklığı, genel canlılık, kullanım ve cezbedi-

cilik varsa, biz Amerikalılar sokak özyönetimi konusunda bir hayli becerikli oluyoruz. Bu beceri çoğunlukla yoksulların ya da eskiden yoksul olan insanların yaşadığı semtlerde araştırmacıların dikkatini çekiyor. Ama kısa süre moda olan değil, kalıcı bir popülerliğe sahip olan yüksek gelir bölgelerinde de işlevlerini iyi bir şekilde yerine getiren sokak muhitleri bulunabiliyor: örneğin Manhattan'da 1950' lerden 1980'lere kadar Doğu Yakası ya da Philadelphia'daki Rittenhouse Meydanı çevresi.

Şehirlerimizin şehir hayatına uygun donanıma sahip sokak eksikliği çektiği şüphesiz. Onun yerine Büyük Yavanlık'tan muzdarip pek çok yer var. Ama pek çok şehir sokağı mütevazı görevlerini gayet iyi yerine getiriyor, bağlılığından bir şey kaybetmiyor; tabii eğer başa çıkamayacağı kadar büyük şehir sorunları, bir bütün olarak şehrin temin edebileceği imkânların uzun süre ihmal edilmesi ya da muhitte yaşayanların alt edemedikleri planlama politikaları yüzünden mahvolup gitmezse.

Bu noktada özyönetim için yararlı olan üçüncü şehir muhiti tipine geliyoruz: semt. Bana kalırsa umumiyetle en zayıf olduğumuz ve en feci şekillerde başarısızlığa uğradığımız alan budur. İsim düzeyinde bol miktarda semt var. Ama pek azı semt gibi iş görüyor.

Başarılı bir semtin ana işlevi, vazgeçilmez ama özünde siyaseten güçsüz sokak muhitleri ile özünde güçlü şehir arasında vasıta olmaktır.

Şehirden sorumlu olanların en tepedeki kesiminde cehalet düzeyi çok yüksektir. Bu durum kaçınılmazdır, çünkü büyük şehirler tek bir bakış açısından –hatta kuşbakışından– ya da tek bir insan tarafından ayrıntısıyla anlaşılamayacak kadar büyük ve karmaşıktır, hem de bu ayrıntılar çok önemli olmasına rağmen. Doğu Harlem' den bir grup vatandaş, Belediye Başkanı ve diğer yetkililerle yapacakları bir toplantı için hazırladıkları belgede, uzaktan verilen kararların (elbette büyük çoğunluğu iyi niyetliydi) semtte yarattığı yıkımdan bahsederken şu yorumu da ekliyorlardı: "Doğu Harlem'de oturan ya da çalışan, her gün bu semtle temas eden bizlerin bakışının... sadece işine gidip gelirken buradan geçenlerden, günlük gazete haberlerinde semt hakkında bir şeyler okuyanlardan, şehir mer-

kezindeki koltuklarında semt hakkında karar verenlerden... çok farklı olduğunu ne kadar sık fark ettiğimizi belirtmek isteriz." Hemen hemen aynı sözleri Boston'da, Chicago'da, Cincinnati'de, St. Louis'te de duydum. Tüm büyük şehirlerimizde tekrar tekrar yankılanan bir şikâyettir bu.

Semtler şehir kaynaklarının ihtiyaç duyulan sokak muhitlerine ulaştırılmasına destek vermeli, sokak muhitlerinin gerçek hayatındaki deneyimleri bir bütün olarak şehrin politikalarına ve amaçlarına tercüme etmeye de yardımcı olmalıdır. Ayrıca bir alanın sadece orada oturanlar için değil, bir bütün olarak şehrin başka kullanıcıları –çalışanlar, müşteriler, ziyaretçiler– için de medeni bir şekilde kullanılabilecek halde tutulmasına destek olmalıdırlar.

İşe yarayan bir semtin bu işlevleri yerine getirebilmesi için bir bütün olarak şehrin hayatım etkileyecek bir kuvvet teşkil edecek büyüklükte olması gerekir. Planlama teorisinin "ideal" muhiti bu rolü oynayamaz. Semtin belediyeyle mücadele edebilecek kadar büyük ve güçlü olması gerekir. Daha azı hiçbir işe yaramaz. Belediyeyle mücadele etmek semtin tek işlevi değildir, hatta en önemli işlevi de değildir. Gelgelelim, işlevsel bakımdan büyüklük tanımı yapmaya uygundur, çünkü bazen bir semtin tam da bunu yapması gerekir; halkın kendini yoğun tehdit altında hissettiği anlarda belediyeyle mücadele edecek –ve kazanacak– güce ve iradeye sahip olmayan bir semtin, başka ciddi sorunlarla savaşacak güce ve iradeye sahip olması pek mümkün değildir.

Şimdi bir an için sokak muhitlerine geri dönelim ve konuya yarım bıraktığımız yerden devam edelim: İyi sokak muhitlerine düşen görev, çok büyük sorunlar ortaya çıktığında yardım bulmaktır.

Sorunlar boyunu aştığı zaman, tek başına bir şehir sokağından daha çaresiz bir şey olamaz. Manhattan'ın üst kesiminde, Batı Yakası'ndaki konut alanında 1955'te meydana gelen narkotik vakasında olanları örnek alabiliriz. Vakanın yaşandığı sokakta şehrin dört bir yanında çalışan insanlar oturuyordu, hem sokakta hem de sokak dışında dostları ve tanıdıkları vardı. Sokağın kendisinde de kapı önlerinde yoğunlaşan makul ölçüde bir kamusal hayat vardı, ama muhitte dükkânlar ve düzenli olarak orada bulunan kamusal karakterler yoktu. Ayrıca belli bir semtle bağları da yoktu, aslında bu bölgenin bağlantıları sadece laftaydı.

Apartmanlardan birinde eroin satılmaya başlayınca uyuşturucu bağımlıları –oturmak için değil, bağlantı kurmak için– sokağa akın etti. Uyuşturucu almak için paraya ihtiyaçları vardı. Bu sorunun çözümlerinden biri de sokakta bir kapkaç ve soygun salgını başlatmaktı. İnsanlar cuma günü aldıkları ücretle eve dönmeye korkuyorlardı. Geceleri kimi zaman duydukları korkunç çığlıklar konut sakinlerini terörize ediyordu. Dostlarını evlerine çağırmaya utanıyorlardı. Sokaktaki ergenlerden bazıları bağımlı olmuştu ve giderek daha fazla genç uyuşturucuya kapılıyordu.

Büyük çoğunluğu vicdanlı ve saygın kişiler olan konut sakinleri ellerinden geleni yaptılar. Pek çok kez polis çağırdılar. Bazı kişiler inisiyatif alarak doğru yerle, yani Narkotik Ekibi'yle irtibata geçti. Ekipteki polislere eroinin nerede, kimlerce, ne zaman satıldığını ve yeni malların hangi günler geldiğini haber verdiler.

İşlerin daha da kötüye gitmesi dışında ellerine hiçbir şey geçmedi.

Küçük ve âciz bir sokak büyük şehrin en ciddi sorunlarıyla uğraşmaya kalkarsa başka bir şey olması beklenemez.

Polise rüşvet mi verilmişti? Bunu kim bilebilirdi ki?

Başka bir semtle bağlantısı olmayan bu mekândaki sorunu önemseyip başa çıkmak üzere ağırlığını koyabilecek başka kişileri bulamayan konut sakinleri ellerinden geldiğince ileri gitmişlerdi. Peki neden en azından yerel meclis üyesine müracaat etmemiş ya da siyasi çevrelerle irtibata geçmemişlerdi? Sokaktaki hiç kimse bu insanları tanımadığı gibi (bir meclis üyesi başına 115 bin seçmen düşer), tanıyan birilerini de bilmiyordu. Kısacası, bu sokağın etkin bir semtle etkin bir bağ kurmak şöyle dursun, herhangi bir semtle herhangi bir bağ kurması bile hiçbir şekilde mümkün değildi. Böyle bir bağ kurabilecek sokak sakinleri durumun açıkça umutsuz olduğunu görür görmez taşınıp gitmişlerdi zaten. Sokak tam bir kaos ve barbarlık batağına saplandı.

Bu olaylar sırasında New York'ta becerikli ve aktif bir polis müdürü vardı, ama her isteyen ona ulaşamıyordu. Sokaktan yeterince etkin bir biçimde istihbarat alamadığı ve semt sakinleri siyasilere baskı yapmadığı sürece o da çaresiz kalacaktı zaten. Aradaki bu uçurum yüzünden tepedeki iyi niyetin tabandaki sorunlar üzerinde çok az etkisi olur ve sokaktaki sorunlar da tepeye ulaşamaz.

Kimi zaman şehir potansiyel bir destekçi değil, sokağın hasmı olur ve sokak olağanüstü nüfuzlu vatandaşlara sahip değilse, yine tek başına âciz kalır. Hudson Sokağı'nda kısa zaman önce bu sorunu bire bir yaşadık. Manhattan İlçesi'nin mühendisleri kaldırımlarımızı üç metre daraltmaya karar verdiler. Bu karar şehrin düşüncesizce planlanmış, rutin araç yolu genişletme programının bir parçasıydı.

Biz sokaktakiler elimizden gelen her şeyi yaptık. Matbaacı çok çabuk yetiştirmesi gereken işini yarıda kesip, hafta sonu okula gitmesi gerekmeyen çocuklar dağıtabilsin diye dilekçeleri cumartesi sabahı acilen bastı. Bizimkiyle kesişen sokak muhitlerinde oturanlar da dilekçeleri alıp daha uzağa ulaştırdı. Episkopal ve Katolik cemaat okulları dilekçeleri çocuklara verip evlerine gönderdi. Sokaktan ve çevresinden bine yakın imza topladık. Bu imzalar kaldırım daraltmasından doğrudan etkilenen yetişkinlerin büyük bir çoğunluğunu kapsıyordu. Pek çok işadamı ve konut sakini mektuplar yazdı ve seçilmiş yetkili olan İlçe Başkanı'm ziyaret etmek üzere bir grup temsilci tarafından bir delegasyon oluşturuldu.

Ama yine de tek başımıza hemen hiç şansımız yoktu. Sokak ıslahı konusunda onaylanmış bir genel politikaya karşı çıkıyorduk ve birileri için büyük miktarda para anlamına gelen bir ihaleye çomak sokuyorduk ki bunun da anlaşmaları çoktan yapılıp bitmişti. Yıkımdan önce planı öğrenmiş olmamız tamamen şans eseriydi. Mesele kamuya duyurulmamıştı, çünkü teknik olarak sadece kaldırım çizgisi ayarlanıyordu.

İlk başta bize planların değiştirilmeyeceği bildirildi; kaldırım daraltılmalıydı. Demek ki, hiçe sayılan protestomuzu destekleyecek güce ihtiyacımız vardı. Bu güç semtten, yani Greenwich Village' den geldi. Aslında imzaladığımız dilekçelerin başlıca amacı (gözle görülür amaç bu olmasa da) ortada bir sorun olduğu gerçeğini semte çarpıcı bir şekilde göstermekti. Semt çapındaki organizasyonlardan çıkan hızlı kararlar, sokak muhitlerinin görüş ifade etmesinden daha önemli görünüyordu bize. Delegasyonumuz için bir randevu ayarlayan Greenwich Village Derneği başkanı Anthony Dapolito ve meselede ağırlığını en çok hissettiren delegasyon üyelerinin hepsi başka sokaklardandı; hatta kimileri semtin öteki ucundandı. Ağırlık koymalarının sebebi tam da semt düzeyinde görüşleri ve görüşleri

oluşturanları temsil ediyor olmalarıydı. Onların yardımıyla bu mücadeleyi kazandık.

Böyle bir destek olmadan pek çok şehir sokağının mücadele etmeye kalkışması bile zordur; ister başlarındaki dert belediyeden kaynaklansın, ister insanlık halinin başka sorunlarından. Kimse boş yere uğraşmayı sevmez.

Aldığımız yardım sokağımızdaki bazı kişileri, yardım istendiğinde başka sokaklara ya da genel mahalli meselelerle ilgili mücadelelere yardım etme yükümlülüğüne soktu elbette. Bu yükümlülüğümüzü ihmal edersek, bir dahaki sefere ihtiyaç duyduğumuzda yardım alamayabiliriz.

Sokaktan yukarıya doğru istihbarat taşımakta etkili olan semtler kimi zaman bu istihbaratın şehir politikalarına tercümesinde de yardımcı olabilir. Bu türden örneklerin sonu yok, ama amaçlarımız açısından şu yeterli: Bu metin yazılırken New York City, uyuşturucu bağımlılarının tedavisinde bir tür reform gerçekleştiriyordu; aynı anda belediye de federal hükümete tedavi işini genişletmesi ve ıslah etmesi, ayrıca yurtdışından uyuşturucu kaçakçılığını önleme çabalarını artırması için baskı yapıyordu. Bu adımların atılmasına yol açan çalışmalar ve endişe gizemli bir "Onlar"dan kaynaklanmamıştı. Tedavi işinin ıslahı ve genişletilmesi için kamuoyu oluşturma faaliyetlerini başlatanlar da görevliler değil, Doğu Harlem ve Greenwich Village gibi semtlerden baskı gruplarıydı. Satıcılar alenen çalışır ve rahatsız edilmezken kurbanların aşağılayıcı biçimlerde polis tarafından toplandığı sadece bu baskı grupları tarafından teşhir edilip duyuruldu, yetkililer tarafından değil, hele polis tarafından hiç değil. Bu baskı grupları sorun üzerinde çalışmalar yürüttüler ve değişiklik için baskı yaptılar, yapmaya da devam edecekler, çünkü sokak muhitlerindeki deneyimlerle doğrudan temas halinde olanlar onlar. Diğer yandan, Yukarı Batı Yakası gibi öksüz kalmış bir sokak deneyiminden ise kimse bir ders almıyor – orayı terk etmeleri gerektiği dışında tabii.

Tamamen ayrı muhitlerin federal bir şekilde semt oluşturabileceğini varsaymak çekici görünüyor. New York, Aşağı Doğu Yakası günümüzde bu modele dayanarak etkin bir semt kurmaya çalışıyor, üstelik bu amaç için büyük bağışlar da almış durumda. Üzerinde hemen herkesin anlaştığı, örneğin yeni bir hastane için baskı kurmak

gibi amaçlara yönelik biçimsel federasyon sistemi fena çalışmıyor gibi görünüyor. Ama yerel şehir hayatıyla ilgili pek çok kritik sorunun ihtilaflı olduğu ortaya çıktı. Örneğin bu metin yazılırken Aşağı Doğu Yakası'nda, semtin federe örgüt yapısı dahilinde, evlerini ve muhitlerini buldozerlerin hışmından korumaya çalışan insanlar vardı; öte yandan kooperatif projelerinin müteahhitleri ve hükümetin istimlak yetkisini bu konutları yıkmak için kullanmak isteyen çeşitli başka iş alanları da aynı örgüt yapısına dahildi. Bunlar gerçek çıkar çatışmalarıdır – hatta bu vakada tam da kadim av-avcı çatışmasından bahsedebiliriz. Kendilerini kurtarmaya çalışan insanlar çoğu zaman baş düşmanlarının bulunduğu yönetim kuruluna karar aldırmak ve dilekçe onaylatmak için boşa çaba harcıyorlar!

Önemli yerel sorunlar konusunda kavgaya tutuşan tarafların ikisi de şekillendirmek istedikleri şehir politikaları ya da etkilemek istedikleri kararlar konusunda ağırlık sahibi olmak için eksiksiz, sağlam, semt ölçeğinde (daha azı o kadar etkili olmaz) bir güce ihtiyaç duyarlar. Birbirleriyle ve yetkililerle etkin kararların alındığı düzlemde mücadele etmelidirler, çünkü kazanmak için öncelikle muharebe sahasına inmek gerekir. Bu muhalifleri güçlerini bölmeye yönelten ve gayretlerini sulandıran, onları hiçbir sorumlu karar alma organının bulunmadığı etkisiz düzeylerdeki hiyerarşik yapılardan ve kurullardan "karar çıkarmaya" götüren her şey siyasi hayata, yurttaşlığın itibarına ve özyönetime zarar verir. Böylece ortada özyönetimin oyunu kalır, gerçeği buhar olup uçar.

Örneğin Greenwich Village kendi parkını, yani Washington Meydanı'nı bir otoban tarafından ikiye bölünmekten kurtarmak için mücadele ederken, ezici bir çoğunluk otobana karşıydı. Ama tam bir fikirbirliği yoktu; otoban taraftarları arasında birçok önde gelen şahsiyet, semtin daha küçük kesimlerinde lider konumunda olan insanlar vardı. Doğal olarak bu savaşı daha yerel örgütlenmeler düzeyinde tutmaya çalıştılar, belediye de aynısını yaptı. Bu taktikler neticesinde, çoğunluğun görüşü kazanmak yerine sönüp gidecekti. Nitekim semtte çalışan ama oturmayan Raymond Rubinow bu duruma dikkat çekinceye kadar da etkisini kaybetmeyi sürdürdü. Rubinow bir *Ortak* Acil Durum Komitesi, yani diğer örgütsel hatların hepsini kesen gerçek bir semt örgütü yaratılmasına yardımcı oldu. Bir semtin etkin olabilmesi için kendi başına örgütlenebilmesi gerekir, bil-

hassa da tartışmalı konularda fikirbirliğinde olan yurttaşların semt ölçeğinde birlikte çalışmaları zorunludur, aksi takdirde bir yere varamazlar. Semt daha küçük birimlerin gruplaşmasından, federasyon halinde işlemesinden ibaret değildir. İşlerlerse ancak bütünleşmiş, hiçe sayılamayacak büyüklükte güç ve fikir birimleri olarak işleyebilirler.

Şehirlerimizde semt gibi işleyemeyecek kadar küçük pek çok ada benzeri muhit vardır, üstelik yalnızca planlamaya maruz kalmış toplu konut muhitleri değil, pek çok plansız muhit de aynı dertten muzdariptir. Bu plansız, çok küçük birimler tarihsel olarak ortaya çıkmış ve kendine has etnik grupların yaşadığı, çevresinden farklı yerleşim yerleri, nişler olmuştur. Bu muhitler genellikle sokak işlevlerini iyi ve sağlam bir şekilde yerine getirir, böylece muhitlerin iç sorunlarını ve yozlaşmasını mucizevi bir şekilde kontrol altında tutarlar. Ama tıpkı sokaklar gibi bu küçük muhitler de dışarıdan gelen sorunlar ve yozlaşma karşısında âciz kalır. Kamusal iyileştirme ve hizmetlerden faydalanamazlar, çünkü onları çekecek güçleri yoktur. Ev kredisi veren bankaların kara listesine alınmak gibi, güçlü semtlerin bile başa çıkmakta büyük zorluk yaşadığı can çekişme alametlerini tersine çevirmekten âcizdirler. Komşu muhitlerden insanlarla çatışma yaşarlarsa, ne kendileri ne de komşu muhittekiler ilişkileri düzeltmeyi becerebilir. Hatta yalıtılmışlık yüzünden ilişkileri daha da kötüye gider.

Kimi zaman, semt işlevini yerine getiremeyecek kadar küçük muhitler istisnai ölçüde nüfuzlu bir yurttaş ya da önemli bir kuruma sahip olma avantajından faydalanabilir. Ama böyle bir muhitte yaşayanlar, ellerindeki "bedava" gücün bedelini gün gelip de bu önemli kimseyle ya da kurumla çıkarları çatıştığı zaman ödeyeceklerdir. Kararların alındığı tepedeki idari mevkilerde bu kişi ya da kurumu yenemeyecekleri için, *ne ona ders verme ne de onu etkileme şansları vardır*. Örneğin bir üniversitenin bulunduğu muhitlerde yaşayanlar sık sık bu şekilde çaresiz kalır.

Yeterli potansiyel güce sahip bir semtin demokratik bir özyönetim organı olarak etkin ve faydalı olup olmayacağı, büyük ölçüde içindeki çok küçük muhitlerin yalıtılmışlığını aşmasına bağlıdır. Bu sorun esasen semt ve içinde çekişen taraflar için sosyal ve siyasi bir sorundur, ama aym zamanda fiziksel bir yönü de vardır. Planlama

yaparken semtten küçük ayrı ayrı şehir muhitlerinin ideal bir şey olduğu varsayımına dayanmak, özyönetime zarar vermek demektir, gerekçelerin duygusal ya da paternalist olması bir şey değiştirmez. Çok küçük muhitlerin fiziksel yalıtılmışlığına, nüfusunun tamamı gelir bazında damgalanmış toplu konutlarda olduğu gibi bariz sosyal ayrımlar da eklenince, buralarda uygulanan politikalar şehirlerde etkin özyönetim ve kendi kendini idare açısından son derece yıkıcı bir hal alır.

Gerçekten güç sahibi olan semtin (ama bu güç sokak muhitlerinin bölünemeyecek kadar küçük birimler haline gelip gözden kaybolması demek değildir) değerini ilk keşfeden ben değilim. Bu semtlerin değeri çeşitli deneyimler neticesinde pek çok kez keşfedilmiş ve gösterilmiştir. Hemen her büyük şehirde böyle etkili en az bir semt vardır. Pek çok imarlı alan da kriz anlarında semt işlevi görmek için uğraşır.

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, makul düzeyde etkin bir mahalle zaman içinde dikkate değer bir siyasi güç elde eder. Ayrıca zaman içinde, hem sokak ölçeğinde hem de semt ölçeğinde, keza hem semt ölçeğinde hem de bir bütün olarak şehirde aynı anda faaliyet gösterebilen bireyler de üretir.

İşleyen semtler yaratma konusundaki feci başarısızlığımızın üstesinden gelmek, büyük ölçüde şehrin idaresindeki değişikliklere bağlıdır, ama şimdilik bu konuya girmemize gerek yok. Ama öte yandan, başka şeylerin yanı sıra, şehirlerdeki muhitler hakkındaki geleneksel planlama fikirlerinden kurtulmaya da ihtiyacımız var. Planlama ve bölgeleme teorisinin "idealindeki" muhit, sokak muhiti kabiliyetine ve anlamına sahip olamayacak kadar büyük ölçekli, ama aynı zamanda da semt gibi işleyemeyecek kadar küçük ölçeklidir. Hiçbir şey için uygun değildir. Hatta bir kalkış noktası olarak bile işe yaramayacaktır. Tıpkı tedavi amacıyla kan alma inancı gibi, anlayış geliştirme arayışında yanlışlıkla sapılmış bir yoldur.

Gerçek hayatta özyönetim konusunda faydalı işlevleri olduğu görülen şehir muhitleri bir bütün olarak şehir, sokaklar ve semtlerden ibaretse, şehirlerde fiziksel muhit planlamasını etkin bir şekilde yapmak için şunları hedeflemek gerekir:

Birincisi, sokakların canlı ve ilgi çekici olmasını teşvik etmek.

İkincisi, neredeyse şehir büyüklüğüne ve gücüne ulaşma potansiyeline sahip bir semt *vesilesiyle* bu sokakların dokusunu mümkün mertebe süreklilik arz eden bir ağ haline getirmek.

Üçüncüsü, parkları, meydanları ve kamu binalarını bu sokak dokusunun parçaları olarak kullanmak; dokunun karmaşıklığını ve çoklu kullanımını artıracak ve sıkılaştıracak şekilde bunlardan faydalanmak. Bu tesisler farklı kullanımları birbirinden yalıtmak, ya da mahalleden küçük muhitleri tecrit etmek için kullanılmamalıdır.

Dördüncüsü, semt görevi yapabilecek büyüklükteki alanların işlevsel kimliğine daha fazla ağırlık vermek.

İlk üç hedefe ulaşmak için sağlıklı bir çaba gösterilirse, dördüncüsü zaten kendiliğinden olur. Sebebi de şu: Kâğıttan haritalar âleminde yaşamadıkları müddetçe, bazı insanlar semt adı verilen soyutlamayla özdeşleşebilir ya da bu soyutlamaya ihtimam gösterebilir. Büyük çoğunluğumuz şehirdeki belli bir yerle, orayı kullandığımız ve yeterince yakından tanıdığımız için özdeşiyoruz. İki ayağımız üzerinde dikilip içinde hareket ediyor ve ona bel bağlamaya başlıyoruz. İnsanın bunu yapmasının tek sebebi oradaki faydalı, ilginç ya da elverişli farkların bir çekim yaratmasıdır.

Hemen hiç kimse bir yerden onun aynısı olan başka bir yere, sürekli tekrar eden manzaraların olduğu mekânlara, çok az bir çaba harcamak gerekse bile gönüllü olarak gitmez.*

Çapraz kullanım yaratan ve böylece insanın hemen yakınındaki sokak ağından daha geniş bir alanla özdeşleşmesini sağlayan şey

* Nitekim Doğu Harlem'deki Jefferson Evleri'nde dört yıldır yaşayan insanlardan pek çoğunun sosyal merkeze bir kez olsun gitmediği ortaya çıktı. Merkez toplu konutların çıkmaz sokağında kalıyordu (arkasında şehir hayatı yerine sadece daha fazla park bulunması bakımından çıkmaz sokaktı). Toplu konutların başka kesimlerinden insanların normalde oturdukları yerden oraya gitmeleri için bir sebep yoktu, hatta gitmemek için her türlü sebepleri vardı. Orada göze çarpan hiçbir farklılık yoktu. Aşağı Doğu Yakası'ndan bir yardım kuruluşu müdürü, Grand Street Yardımlaşma Derneği'nden Dora Tannenbaum, yan yana iki toplu konuttaki farklı bina gruplarından insanlar hakkında şunları söylüyor: "Bu insanlar birbirleriyle herhangi bir ortak noktaları olabileceğini düşünmüyor gibiler. Adeta toplu konutun diğer kısımları başka bir gezegendeymiş gibi davranıyorlar." Görsel olarak bu toplu konutlar bütün halindeki birimlerdir, ama işlevsel bakımdan hiç de öyle değildirler. Görünüş aldatıcıdır.

farklılıklardır, *bire bir kopyalar* değil. Monotonluk çapraz kullanımın ve dolayısıyla işlevsel birliğin düşmanıdır. Toplu konutun kapalı alanına gelince, bu tel örgülü, kapalı alanın dışında kalan hiç kimse içeridekilerin çıkarlarıyla doğal bir özdeşlik kuramaz.

Kullanım merkezleri, tıpkı parklarda daha küçük ölçekte ortaya çıktıklarında olduğu gibi, semtlerde de canlılık ve çeşitlilik sayesinde oluşur; bu tür merkezler özellikle de mekânı simgeleyen, hatta bir şekilde semti simgeleyen bir nirengi noktasını barındırıyorsa mahalli özdeşleşmeye imkân verebilir. Ama mahalli özdeşleşmenin yükünü tek başlarına taşıyamazlar; farklılık gösteren ticari ve kültürel tesisler ve farklı görünen manzaralar da devreye girmelidir. Bu doku içinde devasa trafik arterleri, çok büyük parklar, büyük kurumsal gruplaşmalar gibi fiziksel engeller işlevsel bakımdan yıkıcıdır, çünkü çapraz kullanımın önünü keser.

Peki etkin bir semt tam olarak ne büyüklükte olmalıdır? Büyüklük konusunda işlevsel bir tanım verdim: belediyeyle savaşabilecek kadar büyük olmalı, ama sokak muhitlerinin semtin dikkatini çekememesine ve hiçe sayılmasına yol açmayacak kadar küçük olmalı.

Bu da farklı şehirlerde farklı büyüklükler demektir, yani büyüklük kısmen şehrin bir bütün olarak büyüklüğüne bağlıdır. Boston'da North End 30 bin kişilik bir nüfusa sahipken semt gücü bakımından iyi durumdaydı. Artık kısmen mutenalaşmayla beraber hane kalabalığının azalması gibi sağlıklı bir süreç yüzünden, kısmen de yeni bir otoban tarafından acımasızca kesilip biçilmesi gibi sağlıksız bir olay yüzünden nüfusu yarıya inmiş durumda. North End hâlâ bir arada tutma görevini yerine getirse de, bir semt olarak gücünün önemli bir kısmını kaybetti. Boston, Pittsburgh, hatta belki de Philadelphia gibi bir şehirde semt olmak için en az 30 bin kişi yeterli olabiliyor. Ama New York ya da Chicago gibi şehirlerde 30 bin nüfuslu küçük semtler hiçbir anlam ifade etmiyor. Chicago'nun en etkili semti olan Back-of-the-Yards, semt konseyi yöneticisine göre 100 bin kişiden oluşuyor ve nüfusunu artırmaya devam ediyor. New York'ta Greenwich Village etkili bir semt olmak bakımından küçükler kümesinde, ama yine de başarılı, çünkü başka avantajları sayesinde bu açığını kapatıyor. Bu semtte oturan yaklaşık 80 bin kişinin yanı sıra 125 bin kişilik de bir çalışan nüfusu var (muhtemelen bunun altıda biri aynı kişiler). New York'ta etkili bir semt olma müca-

delesi veren Doğu Harlem ve Aşağı Doğu Yakası'nın her birinde yaklaşık 200 bin kişi oturuyor ve ikisinin de bu nüfusa ihtiyacı var.

Etkili olmak için salt nüfustan başka nitelikler de gerekiyor elbette – özellikle de iyi bir iletişim ve moral. Nüfus büyüklüğü hayati önem taşıyor, çünkü çoğu zaman dolaylı olarak oyları temsil ediyor. Amerikan şehirlerini şekillendirme ve işletme konusunda iki önemli kamu gücü var sadece: oylar ve paranın kontrolü. Kulağa daha hoş gelmesi için bunlara "kamuoyu" ve "finans kaynaklarının sarfiyatı" adını verebiliriz, ama yine de oy ve paradan başka bir şey olmadıklarını unutmamalıyız. Etkili bir semt –ve onun vasıtasıyla etkili sokak muhitleri– bu güçlerden birine sahiptir: oy gücüne. Sırf oylar sayesinde, kamu parasının semt üzerindeki iyi ya da kötü etkisini verimli bir şekilde yönlendirebilir.

İşleri halletme dehası büyük ölçüde bu meseleyi anlamış olmasına dayanan Robert Moses, oy verenlerin seçtiği ve çoğu durumda Moses'ın çıkarlarına ters düşen kendi çıkarlarını temsil etmesi için bel bağladığı kişilerle sorunlarını çözmek için kamusal para üzerindeki kontrolünü kullanmayı bir sanat haline getirmiştir. Eski, hüzünlü demokratik yönetim masalının başka kisvelerle ortaya çıkmasıdır bu elbette. Paranın gücünü kullanarak oyların gücünü etkisizleştirme sanatı, salt özel çıkarların namussuz temsilcileri tarafından olduğu kadar, dürüst kamu idarecileri tarafından da etkili bir şekilde kullanılabilir. Her iki durumda da, seçmenler bölünerek etkisiz güç birimleri haline geldiğinde, seçilenlerin kandırılması ya da devreden çıkarılması iyice kolaylaşır.

Azami rakama bakarsak, 200 binden yüksek nüfusu olup da semt gibi davranan bir semt görmedim. Coğrafi büyüklük her koşulda ampirik nüfus sınırları dayatıyor. Gerçek hayatta doğal olarak evrimleşen, etkili bir mahallenin azami büyüklüğü yaklaşık dört kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır.* Muhtemelen bunun sebebi daha büyük bir alanın yeterli yerel çapraz kullanım ve mahallenin siyasi kimliğinin temelini oluşturan işlevsel kimlik için uygun olmamasıdır. Dolayısıyla, çok büyük bir şehirde semtlerin başarı gös-

* Chicago'daki Back-of-the-Yards bu kuralın benim bildiğim tek önemli istisnasıdır. Üstelik bazı vakalarda muhtemelen faydalı sonuçları olan bir istisnadır, ama bu vakaları burada değil, idari bir mesele olarak daha sonra ele alacağız.

termesi için nüfus yoğun olmalıdır, aksi takdirde yeterli siyasi güç ile tutarlı bir coğrafi kimlik asla uzlaştırılamaz.

Coğrafi büyüklükle ilgili bu nokta bir şehrin yaklaşık üç kilometrekarelik, sınırları belli bölmelere ayrılabileceği ve böylece semtlere can verilebileceği anlamına gelmez. Bir semti semt yapan şey sınırlar değil, çapraz kullanım ve canlılıktır. Semtin fiziksel büyüklüğünü ve sınırlarını değerlendirmekteki amaç şudur: Kolay çapraz kullanıma fiziksel engel oluşturan nesnelerin–ister doğal ister insan yapımı olsun– illa ki bir yerlere konulması gerekir. Bunları işleyebilir semtlerin sürekliliğini kesintiye uğratacak yerlere değil, semt olarak iş görecek kadar büyük alanların kenarlarına koymak daha iyi olacaktır. Bir semtin gerçekliği içsel olarak ne olduğunda, iç sürekliliğinde ve kullanım tarzlarıyla örtüşmesinde yatar, kenarlarında ne olduğunda ya da kuşbakışı nasıl göründüğünde değil. Nitekim pek çok durumda en popüler semtler, karşılarına fiziksel engeller çıkmadığı müddetçe, kenarlarını iterek kendiliğinden genişlemiştir. Tamponlarla çok fazla engellenen bir semt, şehrin başka yerlerinden gelerek ekonomiyi canlandıran ziyaretçileri kaybetme tehlikesine de düşer.

Biçimsel sınırlarından ziyade dokusu, yarattığı canlılık ve girift çapraz kullanımlar üzerinden tanımlanan muhit planlaması birimleri ortodoks planlama anlayışlarına ters düşecektir elbette. Aradaki fark, kendi kaderini şekillendirebilen, canlı, kompleks organizmalarla uğraşmak ile sadece kendisine ne verilirse ona göz kulak olmaya muktedir, sabit ve atıl yerleşim yerleriyle uğraşmak arasındaki farktır.

Semtlerin zorunluluğunun altını çizerken, ekonomik, siyasi ya da sosyal bakımdan kendi kendine yeten bir semtin etkili olduğu izlenimi vermek istemiyorum. Böyle bir şey yoktur, olamaz da, sokaklarda nasıl olamazsa semtlerde de olamaz elbette. Keza semtler birbirinin kopyası da olamaz; çok büyük değişiklikler gösterirler ve göstermelidirler de. Şehir birbirinin aynısı kasabaların toplamından ibaret değildir. İlgi çekici bir semtin kendine has bir karakteri ve özellikleri vardır. Dışarıdaki kullanıcıları kendine çeker (aksi takdirde çok az kentsel ekonomik çeşitlilik yaratabilirdi) ve kendi sa-

kinleri de dışarı gider. Ayrıca mahallenin kendi kendine yetmesi de şart değildir. Chicago Back-of-the-Yards'ta 1940'lara kadar, evine ekmek götürenlerin büyük çoğunluğu semt sınırları içindeki mezbahalarda çalışıyordu. Bu durumun semt oluşumunda bir etkisi vardı, çünkü semtin örgütlenmesi sendika örgütlenmesinin bir devamı niteliğindeydi. Ama burada oturanlar ve çocukları mezbaha işlerini aşarak genel olarak şehrin çalışma ve kamu hayatına iştirak ettiler. Okul sonrası yarı zamanlı çalışan ergenler dışında çoğunluk şimdi semt dışında çalışıyor. Bu değişiklik semtin zayıflamasına yol açmadı, aksine aynı süreçte semt daha da güçlendi.

Bu süreçte devreye giren yapıcı faktör zamandı. Şehirlerde zaman, kendi kendine yetmeyi ikame eder. Zaman, şehirlerin olmazsa olmazıdır. Semtin bir Şey olarak iş görmesini sağlayan çapraz-bağlar ne muğlak ne de gizemlidir. Bunlar belli kişiler arasındaki işleyen ilişkilerden oluşur; bu kişiler arasında aynı coğrafya parçasını paylaşmaları dışında pek ortak yön de yoktur.

Muhit istikrarına sahip şehir alanlarını oluşturan ilk ilişkiler sokak muhitlerinde ve başka türden bir ortak noktası bulunan, aynı örgütlenmelere mensup insanlar arasında meydana gelenlerdir. Bu örgütlenmeler şunlar olabilir: kiliseler, okul-aile birlikleri, işadamı dernekleri, siyasi birlikler, yerel şehir cemiyetleri, sağlık seferberliği ya da başka kamusal amaçlar için kaynak bulma komiteleri, falanca köyünden insanların yardımlaşma dernekleri (daha önce İtalyanlar arasında olduğu gibi, bugün de Porto Rikolular arasında yaygındır), mülk sahibi birlikleri, bina iyileştirme dernekleri, adaletsizliği protesto edenler... ve bu böyle sonsuza dek sürüp gider.

Büyük şehrin görece kurulmuş hemen her alanına baktığımızda, karşımıza çoğu küçük olan o kadar çok örgütlenme çıkar ki başımız döner. Philadelphia'nın yeniden yapılandırma ajansının görevlilerinden biri olan Bayan Goldie Hoffman, Philadelphia'nın yenilenmesi düşünülen 10 bin kişilik minik bir kesiminde örgütlenmeler ve kurumlar varsa bunları incelemeye karar vermiş. Tam on dokuz tanesiyle karşılaşınca da hem o hem de diğer herkes hayretler içinde kalmış. Küçük örgütlenmeler ve özel amaçlı örgütlenmeler şehirlerimizde tıpkı ağaçtaki yapraklar gibi çoğalırlar ve kendilerine has bir tarzda yine onlar gibi hayatın sürme inadının ve azminin haşmetli tanıklarıdırlar.

Ama etkili bir semt oluşturmada kritik aşama bunun çok daha ötesindedir. İç içe geçen ama farklı bir ilişkiler kümesi oluşmalıdır. Bu ilişkiler de, yerel kamusal hayatlarını sokakların, özel örgütlenmelerin ya da kurumların dışına taşıyıp, deyim yerindeyse, kökleri ve geçmişleri tamamen farklı olan insanlarla ilişkiler kurabilen insanlar arasındaki, genellikle de liderler arasındaki işleyen ilişkiler olmalıdır. Şehirlerde bu tip genel ilişkiler, kendi kendine yeten yerleşimler dahilindeki farklı küçük gruplara ait kişiler arasındaki hep birbirine benzer, adeta mecburen kurulmuş genel bağlara göre daha arızidir. Belki de umumiyetle semtten ziyade tam-şehir ölçeğinde ortak ilgi alanına sahip çevreler oluşturmakta başarılı olduğumuzdan, aynı ilgi alanına sahip ama farklı yerleşimlerden kişilerin genel ilişkiler geliştirmesi ve bu ilişkileri kendi semtine taşıması daha sık rastlanan bir olaydır. Örneğin New York'ta pek çok semt ağı bu şekilde oluşmaya başlar.

Genel nüfusa oranla, şaşkınlık verecek kadar az sayıda genel ilişki sahibi insan bir mahalleyi gerçek bir Şeye dönüştürür. Yaklaşık yüz kişilik bir grup, kendisinin bin katı büyüklükte bir nüfus için bu işi yapar. Ama bu insanların birbirini bulmaya, çareler ararken işbirliği yapmaya vakti olmalıdır – ayın zamanda farklı farklı küçük mekânlarda ve özel ilgi alanına sahip çevrelerde kök salmaya da vakit bulabilmelidirler.

Kardeşimle birlikte küçük bir şehirden New York'a ilk kez geldiğimizde, eğlenmek için Mesajlar adını verdiğimiz bir oyun oynardık. Kozamızdan çıkınca gördüğümüz büyük, şaşırtıcı dünyayı kavramak için el yordamıyla çabalıyorduk galiba. Oyun şöyle oynanıyordu: Birbirinden çok farklı iki kişi seçiyorduk –örneğin Solomon Adaları'ndan bir kelle avcısı ve Illinois, Rock Island'dan bir ayakkabıcı– sonra da birbirlerine sözlü bir mesaj göndermelerini sağlamaya çalışıyorduk; ardından ikimiz de bu mesajı yerine ulaştıracak akla yakın, hiç değilse mümkün olan bir insan zinciri söylüyorduk. En kısa ve akla yakın ulak zincirini kuran kazanıyordu. Kelle avcısı önce köyün reisiyle konuşuyordu, reis hindistancevizi almaya gelen tüccara söylüyordu, tüccar geri döndüğünde Avustralya devriye görevlisine mesajı iletiyordu, o da Melbourne'e gidecek ilk kişiye söylüyordu, vs. Diğer uçta ayakkabıcı mesajı rahipten duyuyordu, rahip bunu belediye başkanından, o da eyalet senatöründen, senatör

validen, vs. Kısa zaman içinde bu eve yakın ulakları aklımıza gelen hemen herkes için rutine bindirdik, ama uzun zincirlerin ortasında takılıp kalıyorduk, ta ki Bayan Roosevelt'i de işin içine karıştırıncaya kadar. Bayan Roosevelt tüm aracılık zincirlerini bir çırpıda aşabiliyordu. En olmayacak kimseleri tanıyordu. Böylece dünyayı bir hayli küçültmüştük. Hatta o kadar küçüldü ki oyun çok kısalıp tatsızlaştığından ilgimizi çekmez oldu.

Semtlerin payına da birkaç Bayan Roosevelt düşmelidir – yani hiç aklınıza gelmeyecek insanları tanıyan ve uzun iletişim zincirlerini (gerçek hayatta asla bu zincirlere tam uyulmaz) gereksiz kılan kişiler.

Semtteki genel ilişki sistemlerini başlatanlar genellikle hayır kurumu yöneticileri olur, ama onlar ancak başlatabilirler ve fırsatını bulurlarsa genişletebilirler, yükü taşımaları mümkün değildir. Bu bağlar güven ve işbirliğinin gelişmesini gerektirir, yani hiç değilse ilk başta kendiliğinden ve çekicidir; ayrıca bir ölçüde özgüven sahibi insanlar gereklidir, ya da yerel kamusal sorunlarla ilgili kaygıları böyle bir özgüven kadar ağır basan insanlar. Doğu Harlem'de, korkunç bir kaosun ve nüfus devrinin ardından, tüm olumsuzluklara rağmen yavaş yavaş yeniden etkili bir semt oluşuyor. 1960'ta yapılan baskı oluşturma amaçlı bir toplantıya, belediye başkanına ve on dört yetkiliye semtin ne istediğini anlatmak için elli iki örgüt katıldı. Bu örgütler arasında okul-aile birlikleri, kiliseler, hayır ve yardım grupları, şehir kulüpleri, kiracı birlikleri, işadamı dernekleri, siyasi gruplar ve yerel kongre üyesi, meclis üyesi ve encümen üyesi vardı. Elli sekiz kişi toplantıyı ayarlamak ve toplantıda izlenecek politikaları saptamak konusunda farklı farklı sorumluluklar aldı; bu kişiler arasında farklı becerilere sahip, farklı mesleklerden insanlar vardı, ayrıca bu ekibin etnik kapsamı da çok genişti: Siyahlar, İtalyanlar, Porto Rikolular ve kökenini bilmediklerim. Bu toplantı bol miktarda genel semt bağını temsil ediyordu. Böyle büyük bir ağ yaratmayı başarmak beş-altı kişinin yıllarını ve becerilerini bu işe adamasını gerektirmişti; üstelik süreç daha yeni yeni etkili olma aşamasına geliyor.

Bir semtte bu genel bağlar iyi ve sağlam bir ağ teşkil ettikten sonra, söz konusu ağ görece hızlı büyüyebilir ve her türden esnek, yeni örüntüler doğurabilir. Ağın büyümekte olduğunun işaretlerin-

den biri de aşağı yukarı semt çapında, ama geçici ve belli bir amaca yönelik yeni bir tür örgütlenmenin ortaya çıkmasıdır.* Ama bir semt ağının işleyebilmesi için üç şart vardır: bir tür başlangıç, yeterince insanın kullanıcı olduğu bir fiziksel alan ve Zaman.

Genel bağlar oluşturan insanların, tıpkı sokaklarda ve özel ilgi alanlarına dayalı örgütlenmelerde daha küçük bağlar kuran insanlar gibi, planlama ve konut tasarılarında halkı temsil ettiği varsayılan istatistiklerde yeri yoktur. İstatistiklerdeki insanlar pek çok sebepten ötürü kurmaca tiplerdir ki bu sebeplerden biri de yerlerinin her zaman başkaları tarafından doldurulabileceğinin düşünülmesidir. Gerçek insanlar eşsizdir, başka eşsiz insanlarla anlamlı ilişkiler kurmak için hayatlarının uzun yıllarını harcarlar ve kesinlikle birbirlerinin yerini dolduramazlar. İlişkilerinden kopartıldıkları anda sosyal varlıkları yok olur – kimi zaman kısa bir süre için, kimi zaman sonsuza dek.**

Şehrin sokaklarında ya da semtlerinde, zaman içinde yavaş yavaş gelişmiş olan kamusal ilişkilerin çoğu birden kesilirse, her türden tahribat ortaya çıkabilir – istikrarsızlık, düzensizlik ve çaresizlik o kadar artar ki zaman içinde düzelebileceğine kimsenin inancı kalmaz.

Harrison Salisbury, *New York Times*'da çıkan "Altüst Olan Nesil" başlıklı bir yazı dizisinde, şehirlerdeki ilişkilerin kurulması ve bozulmasıyla ilgili bu hayati meseleyi çok iyi ifade ediyor.

"Bir getto bile [diye bir papazın sözlerini aktarıyordu] belli bir süre getto olarak kaldıktan sonra kendisine bir toplumsal yapı geliştirir, daha fazla istikrar, daha fazla lider ortaya çıkar, kamusal sorunları çözecek daha fazla kurum belirir."

---

* Greenwich Village'de bunlar sıklıkla uzun, açık isimler almaktadır: örneğin Washington Meydanı Parkı'nı Acil Durumlar Haricinde Trafiğe Kapatma Amaçlı Ortak Acil Durum Komitesi, Bodrum Kat Kiracıları Acil Durum Komitesi, Jefferson Mahkemesi'ndeki Saatin Tamirini İsteyen Komşular Komitesi, West Village Önergesini Geri Alma ve Uygun Bir Önerge Sunma Amaçlı Ortak Komite.

** Görünüşe göre ikame edilebilir istatistik insanı gibi davranabilen, farklı bir yerde tam bıraktıkları yerden devam edebilen insanlar vardır, ama bu insanların homojen ve içe doğru büyüyen göçer topluluklarımıza mensup olmaları gerekir: mesela Beatnikler, silahlı kuvvetler mensupları ve aileleri ya da banliyölerde yaşayan gezgin küçük yönetici aileleri (tanımı için bkz. William H. Whyte, Jr., *The Organization Man*).

Ama gecekondu yıkımı belli bir bölgede başladığında [diye devam eder Salisbury], sadece kötü binaların yıkılması değildir söz konusu olan. İnsanlar köklerinden koparılır. Kiliseler yerinden sökülür. Yerel işletmeciler yok olur. Muhitteki avukat şehir merkezinde bir büroya taşınır, mahalli dostluklardan ve grup ilişkilerinden oluşan sıkı yumak bir daha düzelmeyecek şekilde bozulur.

Yaşlılar eski püskü dairelerinden ya da mütevazı evlerinden çıkartılıp yeni ve yabancı yuvalar aramaya zorlanır. Muhite yüzlerce ve binlerce yeni yüz akın eder...

Büyük ölçüde binaları korumaya ve ikincil olarak da nüfusun bir kısmını korumaya yönelik yenileme planları ise muhitin geri kalan nüfusunu dağıttığı için hemen hemen aynı sonucu verir. İstikrarlı bir muhitin gayrimenkullerin kıymetini yükseltmesi nedeniyle yoğun bina yapımına girişilmesinin sonucu da farklı değildir. 1951 ile 1960 arasında New York, Yorkville'den 15 bin aile bu şekilde çıkartılmıştır, bu ailelerin hemen hiçbiri gönüllü olarak gitmemiştir. Greenwich Village'de de şu anda aynı şey oluyor. Aslında şaşılması gereken şey şehirlerimizde işlev sahibi semtlerin az olması değil, bu tür semtlerin her şeye rağmen var olmasıdır. Bir kere, iyi çapraz kullanım ve özdeşleşme sağlayan (o da şans eseri) mahalleler oluşturmaya fiziksel açıdan uygun şehir toprağı görece azdır. Bu topraklarda da başlangıç aşamasındaki ya da çok zayıf kalmış semtler sürekli kırpılmakta, bölünmekte ve yanlış planlama politikaları nedeniyle altüst edilmektedir. Planlı yıkıma karşı kendini savunabilecek kadar etkin semtler ise, onları nadir sosyal hazineler olarak görüp bir parça koparmak isteyenlerin plansız akınlarına maruz kalmaktadır.

İyi bir şehir muhiti yeni gelenleri hazmedebilir elbette; oraya hem tercih ederek gelenleri hem de çaresizlikten yerleşen göçmenleri barındırabildiği gibi, makul miktarda bir geçici nüfusu da kaldırabilir. Ama bu çoğalmanın ya da azalmanın aşamalı olarak gerçekleşmesi gerekir. Belli bir yerde özyönetim olabilmesi için, her tür nüfus hareketinin temelinde, muhit ağını oluşturan insanların sürekliliğinin bulunması gerekir. Bu ağlar, şehrin yeri doldurulamaz sosyal sermayesidir. Bu sermaye herhangi bir sebepten kaybedilirse, yarattığı gelir de *kaybolur* ve yavaş yavaş, *şansın* da yardımıyla yeni sermaye birikinceye kadar da geri gelmez. Şehir hayatını gözlemleyenlerden bazıları, güçlü şehir muhitlerinin çoğu kez etnik cema-

atlerce –bilhassa İtalyan, Polonyalı, Yahudi ya da İrlandalı cemaatlerince– oluşturulduğuna dikkat çekmiş ve sosyal bir birim olarak işleyen bir şehir muhiti için birleştirici etnik kökenin şart olduğunu öne sürmüşlerdir. Böyle bir iddia, fiilen sadece göçmen Amerikalıların büyük şehirlerde yerel özyönetimi becerebileceği gibi saçma bir yere çıkar.

Bir kere, etnik bakımdan birleşmiş cemaatler dışarıdan bakanlara göründüğü kadar doğal bir birleştiriciliğe sahip değildir. Yine Back-of-the-Yards'tan bir örnek verirsek, bu alanın belkemiğini oluşturan nüfus esasen Orta Avrupalı'dır, ama aralarında her türden Orta Avrupalı bulunmaktadır. Örneğin bünyesinde düzinelerce milli kilise barındırır. Bu gruplar arasındaki geleneksel düşmanlık ve rekabet ciddi bir handikap yaratmaktadır. Greenwich Village'in üç ana kesimi bir İtalyan cemaatinden, bir İrlanda cemaatinden ve bir de Henry James tarzı bir asilzade cemaatinden oluşur. Etnik kökenin birleştiriciliği bu kesimlerin oluşumunda bir rol oynamış olabilir, ama mahallenin çapraz bağlarının kaynaşmasında hiçbir faydası olmamıştır –kıymetli bir hayır kuruluşu yöneticisi olan Mary K. Simkhoviç yıllar önce bu bağları birleştirmeye girişmiştir. Bu eski etnik cemaatlerin bulunduğu pek çok sokak, günümüzde dünyanın hemen her yerinden fantastik bir etnik çeşitliliği hazmetmiştir. Ayrıca bu sokaklar çok çeşitli alanlardan orta sınıf meslek sahiplerini ve ailelerini de barındırmaktadır. Orta sınıftan meslek sahiplerinin koruyucu yarıbanliyö "biraradalık" adalarına ihtiyaç duyduğu yolundaki planlama efsanesine rağmen bu insanlar şehir sokak ve semtlerine gayet iyi uyum sağlamıştır. Aşağı Doğu Yakası'ndaki en iyi işleyen bazı sokaklar (yok olup gitmeden önce) kimilerince "Yahudi muhiti" diye bilinmesine rağmen, kırkın üzerinde farklı etnik kökenden insanı barındırıyordu. New York'un en etkin, mucizevi bir iç iletişime sahip muhitlerinden biri, ağırlıklı olarak, Amerikalı'dan başka sıfat yakıştırılamayacak yüksek gelirlilerin oturduğu Doğu Yakası'dır.

İkincisi, etnik bakımdan uyumlu muhitlerin geliştiği ve istikrar kazandığı her yerde, etnik kimliğin yanı sıra başka bir nitelik vardır. Bu muhitlerde hiç yerinden kımıldamayan pek çok kişi bulunur. Bana göre bu sabitlik, salt etnik benzerlikten daha önemli bir faktördür. Bu türden grupların meydana gelmesi ve istikrarlı, etkin muhitler yaratması ancak uzun yıllar sonunda mümkün olabilir.

Görünüşte bir paradoks vardır: Şehrin belli bir muhitinde yeterince sabit insanın bulunması için, şehirde büyük bir kullanım akışkanlığı ve hareketliliği olmalıdır; Reginald Isaacs, bu bölümde daha önce belirttiğimiz gibi, muhitlerin şehirler için çok büyük bir anlam taşıyıp taşımadığını değerlendirirken bu noktaya temas ediyordu.

Pek çok insan belli zaman aralıkları içinde işlerini ve işlerinin yerini değiştirir, dışarıdaki dostluklarını ve ilgi alanlarını farklılaştırabilir ya da genişletebilir, ailelerinin büyüklüğünü değiştirebilir, geliri azalabilir ya da artabilir, hatta pek çok beğenisi de değişebilir. Kısacası bu insanlar sadece hayatta kalmaz, hayatlarını yaşarlar. Monoton olmayıp çeşitlilik arz eden semtlerde –özellikle de pek çok fiziksel ayrıntıda değişime müsait semtlerde– oturuyorlarsa ve orayı seviyorlarsa, işlerinin ya da ilgi alanlarının mekânı ve doğası değişse bile aynı yerde oturmayı sürdürürler. Gelirleri ve boş vakitlerini geçirme tarzları değiştikçe (ya da mübalağalı bir hal aldıkça) alt-orta sınıf banliyösünden orta-orta sınıf banliyösüne, oradan da üst-orta sınıf banliyösüne geçenlerin veya farklı fırsatlar yakalamak için başka bir kasaba ya da şehre taşınmak zorunda olan taşralıların aksine, şehir insanlarının bu tip sebeplerle yer değiştirmesine gerek yoktur.

Bir şehirde her türden fırsatın bulunması, üstelik bu fırsatların ve seçeneklerin son derece değişken bir şekilde kullanılabilmesi, şehir muhitlerinde istikrara engel değil, aksine sahip çıkılması gereken bir değerdir.

Ama bu değere yatırım yapıp onu daha da büyütmek gerekir. Aynılık tarafından engellenen ve dolayısıyla ancak dar bir gelir, beğeni ve aile durumu aralığına uygun olan yerlerde bu değer çöpe gider. Sabit, bedensiz istatistik insanlarının kaldığı mekânlar istikrarsızlık üretmekten başka işe yaramaz. Bu mekânlardaki insanlar, tıpkı istatistikler gibi hep aynı kalabilir. Ama gerçek insanlar aynı kalmaz. Buralar daimi duraklar gibi kullanılır.

Bu kitabın artık sonuna geldiğimiz birinci kısmında büyük şehirlerin kendilerine has değerli ve kuvvetli yönlerinin yanı sıra, zayıflıklarının da altını çizdim. Diğer her şey gibi şehirler de ancak niteliklerini en iyi şekilde kullanırsa başarılı olabilir. Şehirlerde bunun hangi tür yerlerde mümkün olduğunu ve süreçlerin nasıl işlediğini

göstermeye çalıştım. Fakat şehir hayatının parçaları sıfatıyla kuvvetli ve başarılı olan sokakları ve semtleri rutin bir şekilde ve yüzeysel olarak kopyalamamız gerektiği sonucunu çıkarmıyorum buradan. Böyle bir kopyalama mümkün olmayacak, kimi zaman da bir mimari antikacılık alıştırmasından ibaret kalacaktır. Üstelik en iyi sokaklar ve semtlerde bile iyileştirmeler yapılabilir, özellikle de güzelleştirmeler söz konusu olabilir.

Ama şehirlerin davranışlarının altında yatan ilkeleri anlayabilirsek, onlara ters düşen amaçlarla eyleme geçmek yerine değerli ve kuvvetli potansiyellerini destekleyebiliriz. Öncelikle genel olarak hangi sonuçları istediğimizi bilmeliyiz – ayrıca bu bilgimizin altında şehirlerin nasıl işlediğine dair bir farkındalık yatıyor olmalı. Örneğin canlı, iyi kullanılan sokaklar ve başka kamusal alanlar istediğimizi, hem de niçin istediğimizi bilmeliyiz. Ama yine de ne istediğimizi bilmek ilk adımdır sadece, yeterli olmaktan uzaktır. Bir sonraki adım şehirlerin başka bir düzeydeki işleyiş şekillerini, yani şehir kullanıcıları için canlı sokakları ve semtleri üreten ekonomik işleyişleri incelemek olacaktır.

İKİNCİ KISIM

Şehirde Çeşitliliğin Şartları

7

Çeşitlilik Üreticileri

TELEFON REHBERLERİ bize şehirler hakkındaki en önemli gerçeği söyler: Şehri oluşturan parçalar muazzam sayıdadır ve bu parçalar kendi aralarında da muazzam bir çeşitlilik gösterir. Büyük şehirlerde çeşitlilik doğal bir şeydir.

James Boswell 1791'de şöyle yazıyordu: "Londra'nın başka başka insanlara ne kadar farklı görünebileceğini sık sık düşünürüm. Dar kafalarının odaklandığı belli bir meselenin peşinden koşanlar Londra'yı ancak bu mesele vasıtasıyla görürler... Ama münevver kişi insan hayatını tüm çeşitliliği içinde kavradığından Londra karşısında dili tutulur, bu kent hakkında düşünmesinin sonu gelmez."

Boswell şehirlere dair iyi bir tanım yapmakla kalmıyor, şehirlerle uğraşırken karşımıza çıkan en büyük belalardan birine de parmak basıyor. Her seferinde şehrin kullanımlarından sadece birini göz önüne alma, bu kullanımları kategoriler halinde düşünme tuzağına düşmek işten bile değildir. Nitekim geleneksel planlama taktiği tam olarak böyledir: şehri kullanımlarını birbirinden ayırarak tahlil etmek. Sonra çeşitli kullanım kategorilerindeki bulgular bir araya getirilerek "büyük, bütünsel tablolar" elde edilir.

Bu tip yöntemlerle elde edilen bütünsel tablolar, file dokunup da bulgularını bir araya getiren körlerin oluşturduğu tablodan daha faydalı değildir. Fil yoluna devam eder, nasıl olduysa bir araya gelmiş bir yaprak, yılan, duvar, ağaç gövdesi ve ip olduğunun farkında bile değildir. Şehirler ise doğrudan bizim eserimiz olduklarından, ciddi görünümlü saçmalıklara karşı kendilerini savunma güçleri daha azdır.

Şehirleri anlamak için esasen ayrı ayrı kullanımları değil, kullanım bileşimlerini ya da karışımlarını incelememiz gerekir. Mahalle parklarında bunun ne kadar önemli olduğunu görmüştük. Parkları başlı başına olgular olarak ele almak ve örneğin bin kişilik nüfusa oranla yüzölçümü bakımından yeterli ya da yetersiz olduklarını söylemek kolaydır – hatta fazla kolaydır. Böyle bir yaklaşım bize plancıların yöntemleri hakkında bir şeyler söyler, ama mahalle parklarının davranışı ya da değeri konusunda işe yarar hiçbir şey söylemez.

Şehirde asayiş, kamusal temas ve çapraz kullanım sağlayacak kadar karmaşık bir plan yapılacaksa, kullanımların karışımı için muazzam bir bileşen çeşitliliği gerekir. Bu yüzden, şehir planlamasında ilk sorun –ve bana göre açık ara en önemli sorun– şudur: Şehirler yeterince geniş bir alanda kendi uygarlıklarını sürdürecek kadar kullanım karışımını –yeterli çeşitliliği– nasıl üretir?

Büyük Yavanlık'ı suçlamaya ve şehir hayatı için ne kadar yıkıcı olduğunu anlamaya bir itirazım yok, fakat bu tek başına bizi pek bir yere götürmez. Üçüncü Bölüm'de sözünü ettiğim, Baltimore'daki, şirin bir tretuvar parkının bulunduğu sokakta oluşan sorunu göz önüne alın. O sokaktaki arkadaşım Bayan Kostritsky, kullanıcıların ihtiyacını karşılamaya elverişli dükkânlar bulunması gerektiğini söylerken çok haklıydı. Beklenebileceği üzere, elverişsizlik ve kamusal sokak hayatı eksikliği, bu konut alanındaki monotonluğun yan ürünlerinden sadece ikisidir. Asıl tehlike başkadır – karanlık bastıktan sonra sokaklar korkutucudur. Güpegündüz yaşanan iki iğrenç saldırı olayı nedeniyle, bazı insanlar gündüz vakti bile evlerinde yalnız kalmaktan korkmaktadır. Üstelik bu alanda ilgi çekici herhangi bir kültürel tesis olmadığı gibi, ticari işletme seçenekleri de çok kısıtlıdır. Monotonluğun ne kadar vahim olabileceğini burada gayet iyi görüyoruz.

Peki, bunları söyledik, ama şimdi ne olacak? Eksik olan çeşitlilik, elverişlilik, ilgi çekicilik ve canlılık sırf bölgenin ihtiyacı var diye gelmez. Örneğin burada bir perakendeci açmak için insanın aptal olması gerekir. Geçinmini bile sağlayamaz. Burada canlı bir kent hayatının bir şekilde ortaya çıkacağını düşünmek, rüya görmekten başka bir şey değildir. Burası tam anlamıyla bir ekonomik çöldür.

Şehirlerdeki sönük gri alanlara, toplu konutlara ya da sosyal merkezlere bakınca inanması her ne kadar zor olsa da, büyük şehirler gerçekten de çeşitlilik üretir ve her türden yeni girişimin ve fikrin bire kırk vereceği yerlerdir. Üstelik büyük şehirler muazzam miktarda ve çeşitlilikte küçük işletmenin doğal ekonomik yuvasıdır.

Şehirlerdeki ticari teşebbüsün çeşitliliği ve boyutları hakkında yapılan başlıca çalışmalar imalat sektörüne yöneliktir; özellikle de, *Anatomy of a Metropolis*'in (Metropolün Anatomisi) yazarı Raymond Vernon ve hem ABD'de hem de İngiltere'de şehirlerin imalat sanayiini nasıl etkilediğini inceleyen P. Sargant Florence'ın çalışmaları dikkate değerdir.

Bir şehir ne kadar büyükse, imalat çeşitliliğinin de o kadar fazla olması ve küçük imalatçıların hem sayısının hem de oranının büyük olması tipik bir durumdur. Bunun sebepleri kısaca şöyledir: Büyük işletmeler küçüklere nazaran kendine hayli hayli yetebilir, ihtiyaç duyduğu beceri ve donanımın büyük bir kısmını elinde bulundurabilir, bunları istediği gibi depolayabilir ve nereden olursa olsun ulaşabildiği geniş bir pazara satış yapabilir. Şehirde olmaları gerekmez ve bazen şehirde olmayı avantajlı bulsalar da, çoğu durumda şehir dışında olmanın avantajları daha fazladır. Ama küçük imalatçılar için durum tam tersidir. Kendileri dışındaki pek çok mala ve beceriye bağımlı olmaları tipik bir durumdur, tam da pazarın bulunduğu noktada dar bir piyasaya hizmet verirler ve bu piyasadaki hızlı değişimlere karşı hassas olmak zorundadırlar. Şehirler olmasa bu küçük imalatçılar da olmazdı. Diğer şehir işletmelerinin çok çeşitli olmasına bağlıdırlar ve kendileri de bu çeşitliliği artırırlar. Akılda tutulması gereken en önemli nokta bu sonuncusudur. Şehirdeki çeşitliliğin ta kendisi, daha fazla çeşitlilik getirir.

İmalat dışındaki pek çok etkinlik için durum benzerdir. Örneğin Connecticut Genel Hayat Sigortası Şirketi Hartford'un dışında yeni bir merkez inşa ettiğinde, buraya alışıldık çalışma alanları ve tuvaletler, revir ve benzeri tesislerin yanı sıra, büyük bir mağaza, güzellik merkezi, bowling salonu, kafeterya, tiyatro ve çeşit çeşit oyun sahaları yapmak zorunda kalmıştı. Ama bu tesisler esasen verimsizdi, zamanın büyük bir kısmında boş kalıyordu. Parasının kıymetini

bilmeyen müteşebbislerin işletmeleri oldukları için değil, burada kullanımları çok sınırlı olduğu için sübvansiyon almaları gerekmişti. Ama yine de tüm bu teşekküllerin işgücünü çekmek ve orada tutmak için zorunlu olduğu görülmüştü. Büyük bir şirket esasen verimsiz tesisler bulundurma lüksünün altından kalkabilir ve diğer avantajları nedeniyle bunları sürdürebilir. Ama küçük işletmeler asla bu tip şeyler yapamaz. İşgücünü eşit ölçüde ya da daha fazla çekmek istiyorlarsa, çalışanların istediği ve ihtiyaç duyduğu elverişlilik ve seçeneklerin olduğu canlı şehir ortamlarında bulunmaları gerekir. Nitekim, savaş sonrasında sık sık müjdelenmesine rağmen büyük işletmelerin şehirden çıkışının laftan ibaret kalmasının pek çok sebebinden biri de şudur: Şehirde hiçbir işverenin böyle tesisler sağlaması gerekmez, zaten işçiler ve müşteriler de bunları desteklemez; gelgelelim banliyölerde, arsa ve mekân maliyetleri daha düşük olmasına rağmen, bu tür tesislerde işçi başına daha geniş bir alan tedarik etmek gerekir. Bu tip işletmelerin tıpkı küçük firmalar gibi şehirlerde kalmasının bir başka sebebi de, çalışanlardan pek çoğunun, özellikle de yöneticilerin firma dışındaki insanlarla –bunların arasında küçük firmalardan *insanlar da vardır– yakın ve yüz yüze iletişim* ve temas kurma ihtiyacı duymasıdır.

Şehirlerin küçüklüğe sunduğu avantajlar perakende ticaretinde, kültürel tesislerde ve eğlence sektöründe açıkça görülür. Bunun sebebi şehir nüfusunun bu alanlarda büyük bir çeşitlilik ve seçenek aralığını destekleyecek kadar yüksek olmasıdır. Keza büyüklüğün de daha küçük yerleşimlerde her açıdan avantajlı olduğunu görüyoruz. Örneğin banliyöler ve kasabalar devasa süpermarketlerin doğal yaşam alanıdır, oysa bakkallar, kapalı ya da açık sinemalar ve tiyatrolar gibi diğer küçük işletmeler buralarda yaşayamaz. Böyle bir çeşitlilikten faydalanmak isteyen insanlar olsa bile (ki bunların da sayısı çok azdır) daha fazla çeşitliliği destekleyecek kadar insan yoktur. Ama şehirler de süpermarketlerin, sinemaların, ayrıca şarküterilerin, Viyana fırınlarının, yabancı bakkalların, sanat sinemalarının vs. doğal yuvasıdır; bunların hepsi bir arada var olur, tipik olan tuhaf olanla, büyük olan küçük olanla birlikte. Şehirlerin canlı ve popüler kısımlarında, küçükler büyüklerden çok daha fazla sayıdadır.* Bu küçük teşebbüsler, tıpkı küçük imalatçılar gibi, şehirler olmasaydı başka bir yerde var olamazdı. Şehirler olmasa onlar da olmazdı.

Şehirlerin ne türden olursa olsun ürettiği çeşitlilik, şehirlerde çok fazla insanın birbirine çok yakın olmasından ve bu insanların çok farklı beğenilere, becerilere, ihtiyaçlara, kaynaklara, uğraşlara sahip olmasından kaynaklanır. Sadece işyeri sahibinin ve bir çalışanın bulunduğu nalbur, eczane, pastane ve bar gibi son derece standartlaşmış ama küçük işletmeler, şehirlerin canlı mahallelerinde olağanüstü sayılara ulaşana dek çoğalabilir ve çoğalmaktadır; çünkü bu mahallelerde kısa ve elverişli aralıklarla mevcudiyetlerini destekleyecek kadar insan vardır, ayrıca bu elverişlilik ve muhitin niteliği de bu tip işletmelerin ticari gücünün önemli unsurlarıdır. İşletmeler sık ve elverişli aralıklarla desteklenemezse bu avantajını kaybeder. Belli bir toprak parçasında nüfusu yarıya indirirseniz, insanlar işletmelerin yarısını bile destekleyemez çünkü mesafe iki katma çıkmıştır. Mesafe elverişliliği meselesi devreye girdiğinde, küçük, çeşitli ve kişisel olanlar sönüp gider.

Kırsal ve küçük kasabalardan oluşan bir ülkeden kentli bir ülkeye dönüştüğümüz süreçte, işletmeler de hem sayısal bakımdan hem de nüfusa oranları bakımından büyüdü. 1900'de tüm ABD nüfusunda 1000 kişi başına 20 tarımsal olmayan bağımsız işletme düşüyordu. 1959'da, aradaki dönemde dev işletmelerin muazzam büyümesine rağmen, her 1000 kişiye 26,5 tarımsal olmayan bağımsız işletme düşüyordu. Kentleşmeyle birlikte büyükler daha da büyümüştü, ama öte yandan küçüklerin de sayısı artmıştı.

Küçüklükle çeşitliliğin eşanlamlı olmadığına şüphe yok. Şehirdeki işletmelerin çeşitliliği her ölçekte teşebbüsü kapsar, ama büyük bir çeşitlilik, aynı zamanda küçük unsurların oranının yüksek

* Perakende sektöründe bu eğilim giderek güçlenmektedir. Yirmi kadar şehir merkezinde savaş sonrası perakende satış eğilimlerini inceleyen Chicago gayrimenkul analisti Richard Nelson, büyük mağazaların umumiyetle iş kaybına uğradığını tespit etmiştir; ucuzluk mağazası zincirleri aşağı yukarı aynı kalmış, küçük ve özel dükkânlar ise hem işlerini artırmış hem de sayısal olarak artmıştır. Bu küçük ve çeşitli şehir girişimcileri için şehrin dışında gerçek bir rekabet ortamı yoktur; ama büyük ve standart olanların, şehir dışındaki doğal yuvalarında, şehir içindeki büyük ve standart girişimlerle rekabet etmesi mümkündür. Benim oturduğum muhitte şans eseri tam da böyle bir olay meydana geldi. Daha önce Greenwich Village'de bulunan büyük Wanamaker's mağazası burada kapanıp bir banliyöde açıldı, neredeyse aynı anda, mağazanın eski yerinin yakınlarında küçük ve özelleşmiş dükkânların sayısı ve çeşitliliği müthiş derecede arttı.

olması demektir. Canlı bir şehir manzarası büyük ölçüde, muazzam sayıda küçük unsuru bir araya getirmesi sayesinde canlıdır.

Ayrıca semtler için önemli olan çeşitlilik kâr amaçlı işletmeler ve perakendecilerle sınırlı değildir kesinlikle, tam da bu yüzden perakendecilere fazla ağırlık veriyormuşum gibi görünebilir. Ama ben öyle düşünmüyorum. Ticari çeşitlilik şehirler için hem toplumsal hem de ekonomik bakımdan kendi başına çok önemli bir şeydir. Çeşitliliğin, bu kitabın birinci kısmında dile getirdiğim faydalarının çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak, bereketli, elverişli, çeşitli şehir ticaretinin varlığına dayanıyordu. Ama daha da önemlisi, ticari açıdan canlı bir çeşitlilik ve bolluk sergileyen mahalleler daha pek çok çeşitlilik türü barındırır; farklı kültürel fırsatlar, farklı manzaralar, çok çeşitli insanlar ve başka başka kullanıcılarla doludur. Bu durum tesadüften fazlasıdır. Ticarette çeşitliliği yaratan fiziksel ve ekonomik şartlar, şehirdeki başka türden çeşitliliklerin üretilmesiyle ya da varlığıyla yakından ilişkilidir.

Şehirlerin doğal ekonomik çeşitlilik üreticileri ve yeni teşebbüslerin doğal ekonomik kuluçkası olduğu söylenebilirse de, şehirlerin sırf varlıkları sayesinde otomatik olarak çeşitlilik ürettikleri anlamına gelmez bu. Çeşitlilik yaratmalarının sebebi, farklı farklı verimli ekonomik kullanım havuzları oluşturmalarıdır. Bu tip kullanım havuzları oluşturamadıkları yerlerde, çeşitlilik yaratma kapasiteleri küçük yerleşimlerle aynı düzeyde kalır. Üstelik küçük yerleşimlerin tersine toplumsal bakımdan çeşitliliğe ihtiyaç duymaları herhangi bir değişiklik yaratmaz. Buradaki amaçlarımız açısından dikkat etmemiz gereken en çarpıcı durum, şehirlerin çeşitlilik yaratmasındaki olağanüstü dengesizliktir.

Diğer yandan, örneğin Boston, North End'de ya da New York, Yukarı Doğu Yakası'nda veya San Francisco, North Beach-Telegraph Hill'de oturan ve çalışan insanlar çok ciddi miktarda çeşitlilikten ve canlılıktan faydalanabilmektedir. Bu konuda ziyaretçilerinin de çok büyük yardımları vardır. Ama ne bu semtlerde ne de şuraya buraya saçılmış, kimi zaman en beklenmedik şekillerde büyük şehirlerde karşılaştığımız pek çok çeşitlilik ve ekonomik verimlilik nişlerinde çeşitliliğin temellerini atanlar ziyaretçiler değildi. Ziyaretçiler zaten mevcut olan hareketliliğin kokusunu alır ve paylaşmak üzere bulunduğu yere gelerek bu hareketliliği destekler.

Diğer uçta ise, varlıkları durgunluktan ve en nihayetinde vahim bir mekân memnuniyetsizliğinden başka bir şey yaratmayan insanların yaşadığı devasa şehir yerleşimleri vardır. Bunlar farklı türden insanlar değildir, canlılık ve çeşitliliğin kıymetini bilmeyen sıkıcı tipler de değildir. Bu yerleşimlerde yığınla araştırmacı insanların böyle davranmasının nedenlerini arayıp durur. Ama sorun insanlarda değil, semtin kendisindedir; semt nüfusunun ekonomik etkileşim kurmasını ve verimli kullanım havuzları oluşturmasını engelleyen bir şey vardır.

Şehir halkı sıfatıyla sahip oldukları potansiyel böylelikle israf edilen insanların sayısının üst sınırı yok gibi görünüyor. Mesela Bronx'a, yaklaşık bir buçuk milyon insanın yaşadığı bir New York ilçesine bakalım. Bronx'ta keder verici ölçüde bir kentsel canlılık, çeşitlilik ve çekicilik eksikliği vardır. Büyük çoğunluğu şurada burada yeşeren minik sokak hayatı adacıklarında oturan "eski mahalle" sakinleri sadakatlerini sürdürmektedir, ama bu insanların sayısı yeterince çok değildir.

Bronx'ta oturan yaklaşık bir buçuk milyon kişi, ilgi çekici lokantalara sahip olmak gibi en basit kentsel sosyal tesis ve çeşitlilik sınavlarından bile geçememektedir. *New York Places and Pleasures* (New York'un Keyif Mekânları) adlı rehberin yazarı Kate Simon, kentin en beklenmedik ve sapa yerlerinde bulunan yüzlerce lokanta ve başka türden işletmeden bahseder. Öyle burnu büyük biri değildir, hakikaten tek derdi keşfettiği ucuz yerleri okurlarıyla paylaşmaktır. Ama Bayan Simon epeyce çaba harcamasına rağmen, Bronx'ta standartlarına uygun bir yer bulamamıştır. İlçedeki iki büyük metropol eğlencesine, yani hayvanat bahçesi ve botanik parkına değindikten sonra, hayvanat bahçesi tesisleri dışında neredeyse tek bir yer bile tavsiye edemez. Önerebildiği tek yer için de şöyle bir mazereti vardır: "Muhit ne yazık ki her geçen gün daha da tenhalaşıyor ve restoran da pek parlak bir yer değil, ama yine de Bronx'un en iyi doktor ve hemşirelerinin çevrenizde oturduğunu bilmek... içinizi biraz olsun rahatlatıyor."

İşte Bronx böyle bir yer ve böyle olması çok çok kötü; şu anda orada oturanlar için kötü, ekonomik bakımdan başka seçenekleri olmadığından burayı miras alacak olanlar için kötü, bir bütün olarak şehir için kötü.

Bronx'ta şehrin potansiyellerinin üzücü bir şekilde israf edilişine bakarak, acınacak derecede az kentsel çeşitlilik ve seçenek barındıran koca koca şehirlerin, metropol alanlarının yaratacağı vahim durumları düşünün. Detroit'in kentsel alanının tamamı en az Bronx kadar cansız ve çeşitlilikten yoksundur. Başarısız gri kuşakların üzerine yeni kuşaklar oturtulmaya devam etmektedir. Detroit şehir merkezi bile itibar edilecek bir çeşitlilik üretememektedir. Keyifsiz ve yavan bir yer olan şehir merkezi akşam yediden sonra neredeyse tamamen terk edilmektedir.

Kentsel çeşitliliğin kendiliğindenliği ve kaosu temsil ettiğine inanmakla yetindiğimiz sürece, çeşitliliğin intizamsız bir şekilde artışı bizim için tam bir sır olacaktır elbette. Gelgelelim, çeşitliliğin doğduğu yerleri gözlemleyerek ve bu yerlerde doğmasının ekonomik sebeplerini inceleyerek kentsel çeşitlilik yaratma şartlarını keşfetmek son derece kolaydır. Sonuçlar girift olsa ve onları üreten unsurlar olağanüstü farklılıklar gösterse de, bu karmaşıklığın temelinde elle tutulur ekonomik ilişkiler vardır ki bunlar da mümkün kıldıkları girift kentsel karışımlardan, prensipte çok daha basittır.

Bir şehrin sokaklarında ve semtlerinde verimli bir çeşitlilik yaratmak için kaçınılmaz olan dört şart vardır:

1. Semt, hatta semti oluşturan unsurların olabildiğince büyük bir kısmı birden fazla birincil işleve sahip olmalıdır; ikiden fazla birincil işleve sahip olması da tercih sebebidir. Böylece insanlar farklı saatlerde dışarı çıkacak ve semti farklı amaçlar için kullanacaktır, ama aynı insanlar pek çok tesisi de ortak kullanabilecektir.
2. Blokların çoğunluğu kısa olmalıdır, yani sokaklar ve köşe dönme fırsatları sık olmalıdır.
3. Semtte farklı yaşta ve durumda binalar karışık halde olmalı, eski binaların oranı da üretmeleri gereken ekonomik kazançta çeşitlilik sağlamaya yetmelidir. Bu karışım sıkı düzen olmalıdır.
4. Semtteki insan yoğunluğu –her türden insan yoğunluğu– yeterli olmalıdır. Mukim nüfus için de bu yoğunluk gereklidir.

Bu kitabın göstermek istediği en önemli nokta, bu dört şartın zorunlu olduğudur. Bu şartlar bir araya geldiğinde etkili ekonomik kullanım havuzları yaratır. Bu dört şartın yerine geldiği her semt ay-

m düzeyde çeşitlilik üretmeyecektir elbette. Farklı semtlerin potansiyelleri pek çok sebepten ötürü farklıdır, ama bu dört şartın yerine gelmesiyle (ya da gerçek hayatta buna ne kadar yaklaşılabilirse) bir semt potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirebilecektir – bu potansiyel ne olursa olsun. Semt potansiyelinin önündeki engeller kalkmış olacaktır. Çeşitlilik Afrika heykelciliğine, tiyatro akademilerine veya Romanya çayhanelerine kadar uzanmayabilir, ama ihtimaller her neyse –artık bir milyoncular mı olur, seramik okulları, sinemalar, pastaneler, çiçekçiler, gösteri merkezleri, göçmen dernekleri, nalburlar, yeme içme mekânları mı olur– gerçekleşme şansını en çok bu şartlarda yakalayacaktır. Sonraki dört bölümün her birinde bu dört çeşitlilik üreticiden birini tartışacağım. Bunları sırf kolaylık olsun diye tek tek izah ediyorum, yoksa şartlardan herhangi biri tek başına –hatta üç tanesi bile– yeterli değildir. Kentsel çeşitlilik yaratmak için dördünün birlikte bulunması gerekir, dört şarttan birinin eksik kalması semtin potansiyellerinin önünde engeldir.

8

Karışık Birincil Kullanım İhtiyacı

BİRİNCİ ŞART: *Semt, hatta semti oluşturan unsurların olabildiğince büyük bir kısmı birden fazla birincil işleve sahip olmalıdır; ikiden fazla birincil işleve sahip olması da tercih sebebidir. Böylece insanlar farklı saatlerde dışarı çıkacak ve semti farklı amaçlar için kullanacaktır, ama aynı insanlar pek çok tesisi de ortak kullanabilecektir.*

BAŞARILI şehir sokaklarını insanlar farklı zamanlarda kullanır. Burada küçük ölçekli zamandan, gün boyunca saat saat ölçülen bir süreçten söz ediyoruz. Sokak asayişini ve mahalle parklarını tartışırken bunun toplumsal bakımdan neden zorunlu olduğunu açıklamıştım. Şimdi de ekonomik etkilerine işaret edeceğim.

Sizin de hatırlayacağınız gibi, mahalle parkları, yakın çevrede birbirinden farklı amaçlarla bulunan insanlara ihtiyaç duyar, aksi takdirde parklar ancak ara sıra kullanılır.

Tüketiciye yönelik pek çok işletme de gün boyunca girip çıkan insanlara en az parklar kadar bağımlıdır, ama aralarında şu fark vardır: Parkların boş kalması hem kendileri hem de muhit için kötüdür, ama neticede ortadan kalkmazlar. Buna karşılık tüketiciye yönelik işletmeler günün büyük bir kısmında boş kalırsa ortadan kalkabilir. Daha kesin ifade etmek gerekirse, pek çok durumda zaten ilk etapta oraya kurulmazlar. Tıpkı parklar gibi dükkânların da kullanıcılara ihtiyacı vardır.

Günün saatlerine yayılmış insanların ekonomik etkilerine dair mütevazı bir örnek olsun diye, bir şehrin kaldırım manzarasını, yani Hudson Sokağı balesini tekrar gözünüzün önüne getirmenizi is-

teyeceğim. Sokağın asayişini sağlayan bu sürekli hareket, ekonomik bakımdan temel karışık kullanımlara bağımlıdır. Laboratuvarların, et işleme tesislerinin, depoların, ayrıca şaşırtıcı çeşitlilikteki küçük imalatçıların, matbaaların, başka küçük sanayilerin ve ofislerin çalışanları, tüm yeme içme mekânlarına ve pek çok diğer ticari işletmeye gün ortasında destek olur. Hudson Sokağı'nı ve konutların daha yoğun olduğu diğer ara sokakları kullanan biz mukimler de bir nebze destek oluyoruz, ama bu etki görece küçük. Biz kendi başımıza "hak ettiğimizden" daha fazla elverişlilik, canlılık, çeşitlilik ve seçenekten faydalanıyoruz. Muhitte çalışan insanlar da biz mukimler sayesinde kendi başlarına "hak ettiklerinden" daha fazla çeşitliliğe sahipler. Bilinçdışı bir ekonomik işbirliğiyle bu dükkânları birlikte ayakta tutuyoruz. Muhitteki bu sektörleri kaybetmek biz mukimler için bir felaket olur. Pek çok dükkân sadece konutların alışverişiyle var olamaz, yok olup gider. Öte yandan sektör biz mukimleri kaybederse, dükkânlar da tek başına çalışanların desteğiyle varlığını sürdüremeyip yok olur.*

Demek ki semtte çalışanlarla oturanlar bir araya geldiğinde, bu iki unsurun toplamından *daha fazlasını* üretiyor. Ortaklaşa destekleyebildiğimiz işletmelerin çokluğu sayesinde, sönük bir muhite nazaran daha fazla mukim akşamları dışarı çıkıp kaldırımları dolduruyor. Ayrıca mukimlerin ya da burada çalışanların yanı sıra, mütevazı ölçülerde başka kalabalıkları da çekmeleri mümkün oluyor. Tıpkı bizim kendi muhitimizden sık sık sıkıldığımız gibi, kendi muhitlerinden sıkılıp değişiklik arayan insanlar buraya geliyor. Bu çekim sayesinde alışveriş mekânlarımız daha büyük ve çeşitli bir nüfusla karşı karşıya geliyor; böylece daha fazla büyüme sağlandığı gibi, değişen oranlarda *üç* tür nüfusun desteğiyle ticaretin kapsamı da genişliyor: Sokağın diğer ucunda bir dükkân poster satıyor, dalış malzemesi kiralayan bir mağaza, birinci sınıf bir pizzacı, nezih bir kafe açılıyor.

Şehir sokaklarını kullanan insan sayısı ile bu insanların günün saatlerine yayılımı birbirinden farklı meselelerdir. İnsan sayısını

* Ama günün saatlerine yayılmış kullanıcılar faktörünün çeşitlilik yaratmanın dört zorunlu faktöründen biri olduğunu lütfen aklınızdan çıkarmayın. Ne kadar temel bir faktör olursa olsun, tek başına her şeyi açıklayabileceğini düşünemeyiz.

başka bir bölümde ele alacağım; şu aşamada önemli olan bu sayıların, günün saatlerine dağılıma doğrudan tekabül etmediğini anlamaktır.

Zamana yayılımın önemi bilhassa Manhattan'ın alt kesiminde açıkça görülebilir, çünkü bu muhit kullanıcılar arasındaki olağandışı zaman dengesizliğinden muzdariptir. Yaklaşık 400 bin kişinin çalıştığı bu alanın içinde Wall Street, hukuk ve sigorta kompleksleri, şehrin belediye binaları, bazı hükümet ve eyalet büroları, deniz ve kara nakliyatı şirketleri ve bazı başka işkollarının bulunduğu bina kompleksleri vardır. Tam sayısı belli değilse de epeyce kalabalık olduğu bilinen insan grupları da iş saatlerinde genellikle ticari işler ya da devlet meseleleri için buraya gelir.

Bir yerden bir yere yürüyerek gidilebilecek kadar sıkı düzen bir alan için muazzam sayıda kullanıcı demektir bu. Bu kullanıcılar her gün olağanüstü bir yiyecek içecek, türlü türlü alışveriş ve kuşkusuz kültürel hizmet talebi anlamına gelir.

Ama bu bölge ihtiyaçla orantılı hizmetler ve tesisler sunmak bakımından içler acısı bir durumdadır. Lokantalar ve giyim mağazaları gerek sayıları gerekse çeşitlilikleri bakımından talebe göre son derece yetersizdir. New York'un en iyi nalburlarından biri eskiden buradaydı, ama birkaç yıl önce iş yokluğundan kapandı. Aynı zamanda şehrin en iyi, büyük ve eski şarküterilerinden biri de buradaydı, ama yine o da kısa zaman önce kapandı. Eskiden burada birkaç sinema vardı, ama önce boşgezerlerin uyuma mekânları oldular, sonra da yok oldular. Bölgenin kültür tesisleri ise sıfıra yakındır.

Yüzeysel bir bakışla önemsiz görünebilecek tüm bu eksiklikler birer engeldir. Firmalar birbiri ardına burayı terk etmekte ve karışık kullanıma sahip orta kesime taşınmaktadır (ki artık bu bölge şehrin merkezi haline gelmiştir). Bir emlakçının belirttiği gibi, aksi takdirde bu şirketlerin insan kaynakları birimleri "associated press" diyebilen çalışanları elinde tutamayacak, yenilerini de bulamayacaktır. Bu kayıplar semtin yüz yüze ticari temaslara elverişlilik konusundaki eski üstünlüğünü fena halde baltaladı ve böylece hukuk firmaları ve bankalar da taşınmış olan müşterilerine yaklaşmak için merkezi terk etti.

Semt tam da en önemli işlevi, prestijinin ve faydasının temeli, varlık sebebi bakımından, yani idari merkez olma niteliği bakımından ikinci sıraya düştü.

Bu arada, aşağı Manhattan'ın nefes kesici ufuk çizgisini oluşturan büyük iş merkezlerinin hemen dışında durgunluk, bozulma, boşluk ve sanayi tesisi kalıntılarından bir kuşak vardır. Şu paradoksa bakın: Burada bir sürü insan var, üstelik bunlar kentsel çeşitliliği o kadar istiyor ve değerli buluyor ki çeşitlilik peşinde başka yerlere kaçmalarını önlemek çok zor, hatta kimi zaman imkânsız oluyor. Manhattan'ın bu kesiminde, talebin hemen yanı başında çeşitliliğin oluşabilmesi için bol miktarda elverişli, hatta boş yer var. Peki hata nerede?

Hatanın nerede olduğunu görebilmek için, sıradan bir dükkâna gidip öğle tatilindeki kalabalıkla diğer zamanlardaki yavanlık arasındaki zıtlığı görmek gerekiyor sadece. Akşam beş buçuktan sonra ve cumartesi-pazar tüm gün semtin üzerine çöken ölüm sessizliğini görmek yeterli.

"Dalga dalga geliyorlar," diyor *New York Times*'ın konuştuğu bir giysi mağazası satış elemanı. "Saat on ikiyi birkaç dakika geçe, hiç şaşmaz." *Times* muhabiri de şöyle devam ediyor: "Birinci grup öğle tatilinin başından saat bire kadar akın akın gelip mağazayı dolduruyor. Ardından kısa bir soluklanma arası oluyor. Biri birkaç dakika geçe ikinci bir grup içeri doluşuyor." Sonra da, gazete yazmasa da, saat ikiye birkaç dakika kala mağaza bomboş kalıyor.

Tüketiciye yönelik işletmelerin yaptığı tüm iş günde iki-üç saate ve haftada on ila on beş saate sıkışmak zorunda. Bu kadar düşük düzeyde bir kullanım herhangi bir tesis için müthiş bir verimsizlik demektir. Bazı işletmeler masraflarını çıkarabilmekte ve öğle kalabalığını mümkün mertebe sömürerek kâr edebilmektedir. Ama bu vakitlerde kalabalıktan hasılatı kaldırabilmeleri için sayılarının az olması gerekir. Lokantalar da öğle ve akşam yemekleri yerine öğle yemeğiyle ve kahve aralarıyla idare edebilir, ama onların da birkaç hareketli saatte işlerini hızlıca döndürüp kâr edebilecek kadar az sayıda olması gerekir. Peki 400 bin çalışan için bunun genel elverişlilik ve rahatlık bakımından anlamı nedir? Çok kötü.

New York Halk Kütüphanesi'nin en çok bu semtten –ve elbette öğle saatlerinde– acıklı telefonlar alması da tesadüf eseri değildir:

"Bu semtin kütüphanesi nerede acaba? Bir türlü bulamıyorum." Gayet tabii ki kütüphane filan yoktur. Kütüphane olsaydı bile öğle saatlerindeki ve muhtemelen saat beşteki kuyrukları kaldırabilecek kadar büyük ve diğer saatlerdeki tenhalıkla idare edebilecek kadar küçük olamazdı.

Kalabalığa hitap eden işletmelerin yanı sıra, sabit masraflarını anormal derecede düşük tutabilen başka perakendeciler de ayakta kalabilir. İlginç, medeni ve alışılmadık mekânların hayatta kalabilmesinin, ama öte yandan son derece eski ve bakımsız yerlerde bulunmasının sebebi budur.

Aşağı Manhattan'daki iş merkezleri ve finans kurumları bölgeyi canlandırmak için yıllardır belediyeyle işbirliği halinde gayretle planlar hazırlıyor ve çalışmalar yürütüyor. Ortodoks planlama inançları ve ilkeleri uyarınca hareket ediyorlar.

Akıl yürütme süreçlerindeki ilk adım fena değil. Sorunla yüzleştikleri gibi genel yapısıyla da yüzleşiyorlar. Manhattan Alt Kesim Birliği'nin hazırladığı planlama broşüründe şöyle deniyor: "Aşağı Manhattan'ın ekonomik sağlığını tehdit eden faktörleri görmezden gelmek, uzun zaman önce kurulmuş teşekküllerin, çalışanlarına daha iyi çalışma koşulları ve daha elverişli ve kullanışlı bir ortam sağlamak için bu bölgeden kaçmayı sürdürmesini kabullenmek demektir." Hatta broşürde insanları günün saatlerine yayma ihtiyacının anlaşıldığına dair bir ışıltı da var, çünkü şöyle deniyor: "Semtte ikamet eden bir nüfusun da bulunması alışveriş merkezlerinin, restoranların, eğlence ve garaj tesislerinin gelişimini hızlandıracaktır; kaldı ki bu tür teşekkülleri gündüz çalışan nüfus da arzu edecektir."

Ama anlayışa dair bu ışıltı pek zayıftır ve planlar hastalığı tedavi edemeyecek devalar peşindedir.

Önerilen planlarda, konutlarda ikamet eden bir nüfus vardır kuşkusuz. Siteler, otoparklar ve boş alanlarla birlikte epeyce büyük bir yüzölçümüne yayılmıştır, ama oturacak insan sayısı –broşürde de aynen ifade edildiği üzere– gündüzki nüfusun yüzde biri civarındadır sadece. Bu küçücük grup Herkül gibi bir ekonomik güce sahip olacak herhalde! "Gündüz çalışan nüfusun da arzu edeceği... alışveriş merkezlerinin, restoranların, eğlence tesislerinin gelişimini" hızlandırmak için akıllara durgunluk veren bir zevk ve sefa âlemine dalmaları bekleniyor olmalı!

Yeni konut nüfusu planın sadece bir parçası olacak elbette. Diğer parçaları ise mevcut dertleri artıracak. Bunu da iki şekilde yapacaklar. Birincisi, mesai saatinde bu alanı kullananların sayısını artırmaya yönelikler – yapacakları binalar arasında yeni imalat ve uluslararası ticaret merkezleri ile devasa bir federal büro binası da var. İkincisi, bu ilave çalışma alanlarını, toplu konutları ve bağlantı yollarını inşa etmek için yıkılacak yerler arasında –boş binaların ve bozulmuş iş alanlarının yanı sıra– çalışan nüfusa hizmet etmekte olan düşük sabit giderli hizmet ve alışveriş tesisleri de var. Kapsam ve sayı bakımından zaten çalışan nüfus için yetersiz olan tesisler daha azalacak, üstelik *daha fazla* çalışan nüfus ve son derece anlamsız sayıda mukim getirmek için yapılanların bir yan ürünü olacak bu. Zaten elverişsiz olan koşullar iyice katlanılmaz bir hal alacak. Üstelik planlar yeterli hizmetlerin ortaya çıkmasını da önleyecek, çünkü yeni işletmeler açmaya uygun ucuz kiralık yer kalmayacak.

Aşağı Manhattan'm başı gerçekten ciddi bir belada ve ortodoks planlamanın rutin akıl yürütmeleri ve çareleri belayı büyütmekten başka bir işe yaramayacak. Belanın kökeninde yatan asıl sorunu, yani semtteki olağanüstü kullanıcı dengesizliğini *etkin bir şekilde* gidermek için ne yapılabilir peki?

Ne kadar konut yapılırsa yapılsın, etkili olmayacaktır. Semti mesai saatinde kullananların nüfusu o kadar yoğun ki, en yoğun şekilde yerleştirilecek mukimler bile etkili olacak sayıya erişemeyecek, üstelik yapacakları ekonomik katkıyla çok orantısız bir alanı kaplayacaklardır.

Yeni potansiyel kullanımların semte zerk edilmesi için plan yapmanın ilk adımı, semtin temel sorununu aşmak için bu enjeksiyonun neyi başarması gerektiğine dair pratik bir fikre sahip olmaktır.

Bu aşılama sonucunda, muhitin zaman dengesini sağlamak için en çok ihtiyaç duyulan vakitlerde (öğleden sonraları, yani iki ile beş arasında, akşamları, cumartesi-pazar) azami miktarda insanın dışarıda bulunması gerektiği apaçık ortadadır. Farklılık yaratmaya yetecek kadar çok insanın toplanmasının tek yolu, bu vakitlerde semte çok sayıda ziyaretçinin gelmesidir; yani gereken şey hem turistlerin gelmesi, hem de şehirde yaşayanların boş vakitlerinde tekrar tekrar burayı kullanmasıdır.

Yeni insanların semte zerk edilmesini sağlayan şey, semtte çalışan insanlar için de çekici olmalıdır. Hiç değilse varlığı onları bunaltmamalı, itmemelidir.

Üstelik bu yeni farazi kullanım (ya da kullanımlar), semtte meydana gelen zaman yayılımının oraya çekeceği başka işletmelerin ve tesislerin serbestçe ve esnek bir biçimde açılacağı binaların ve arsaların tamamını işgal etmemelidir.

Son olarak da, bu yeni kullanım (ya da kullanımlar) semtin karakteriyle uyumlu olmalı, ters amaçlara hizmet etmemelidir. Aşağı Manhattan'ın karakterinde yoğunluk, heyecan, çarpıcılık vardır ve en değerli yönlerinden biri de budur. Suyla çevrili sihirli bir şato gibi aniden göğe yükselen aşağı Manhattan'ın o düzensiz kulelerinden daha çarpıcı, hatta romantik ne olabilir ki? En ihtişamlı yönü bu sıkış tıkışlık ve kulelerle çevrili kanyonlardır. Bu muhteşem kentsel varlığı yavanlık ve tekdüzelikle sulandırmak büyük bir vahşet olacaktır (şu anki proje planları tam da böyle bir vahşetin ürünleridir).

Aşağı Manhattan'da insanları boş vakitlerinde, örneğin hafta sonlarında çekecek ne vardır? Ne yazık ki, ziyaretçiler için çekici olabilecek eşsiz tesislerin neredeyse tamamı yıllar içinde planlama yoluyla yok edilmiştir. Adanın ucundaki Battery Park'ta bulunan ve parkın en çekici tesisi olan akvaryum kaldırılmış ve en son ihtiyaç duyulacağı yer olan Coney Adası'na taşınmıştır. Yaşamsal önem taşıyan şaşırtıcı bir Ermeni muhiti (bu muhitin bir anlamı vardı, çünkü eşsiz nitelikleri sebebiyle turist ve ziyaretçi çekiyordu) tünel yapımı gerekçesiyle tamamen yok edildi, şimdi rehberler ve gazetelerin kadın sayfaları ziyaretçileri bu muhitin kalıntılarının ve olağandışı dükkânlarının taşındığı Brooklyn'e gönderiyorlar. Gezinti tekneleri, Özgürlük Heykeli turları süpermarketteki kasa sırası kadar bile çekici değil. Parklar Müdürlüğü'nün Battery'deki kafeteryası ise ancak okul kantini kadar cezbedici bir yer. Şehrin en hareketli yerinde bulunan, gemi pruvası gibi limana doğru uzanan Battery Park'ın kendisi de huzurevi bahçesi gibi dizayn edilmiş. Planlamayla bu semte yapılmış olan her şey (ayrıca planda önerilen diğer her şey) insanlara en açık şekilde şöyle sesleniyor: "Defolun! Beni yalnız bırakın!" Ama "Haydi gelin!" diyen hiçbir şey yok.

Oysa çok şey yapılabilirdi.

Liman bölgesi insanları boş vakitlerinde çekebilecek olan ama

israf edilmiş alanlar arasında ilk sırada gelir. Semtin kıyı şeridinin bir kısmı kocaman bir deniz müzesine dönüştürülebilir – ilginç antika gemilerin sürekli demirli bulunduğu bir liman herhalde görülebilecek en iyi gemi koleksiyonuna sahiptir. Böylece semte öğleden sonra turistler, hafta sonlarında ve tatillerde hem turistler hem de şehir sakinleri gelecektir, üstelik yazın akşamları geçirmek için de çok uygun bir yer olacaktır. Kıyı şeridinden faydalanmanın bir başka yolu da limanda ve ada çevresinde düzenlenen tekne turlarında uğranan iskeleleri geliştirmek olabilir; bu iskeleler elden geldiğince gözalıcı ve çekici olmalıdır. Yakın çevresinde kısa sürede yeni deniz ürünü restoranları ve daha pek çok tesis açılmazsa, ıstakozu kabuğuyla yemeye hazırım.

Ziyaretçileri daha içlere çekmek için, kıyıya değil de sokakların bulunduğu kesime, kıyıdakilerle alakalı tesisler kurulmalıdır. Örneğin yeni bir akvaryum inşa edilebilir ve Coney'dekinin aksine giriş bedava olabilir. Neredeyse sekiz milyonluk bir şehir iki akvaryumu ve balıkları bedava göstermenin maliyetini kaldırabilir. Çok ciddi bir ihtiyaç olan halk kütüphanesi de kurulabilir, ama sadece sıradan bir kütüphane değil, her türden denizcilik ve finans bilgisinin bulunduğu özel bir kütüphane olmalıdır.

Tüm bu çekim merkezlerinde düzenlenecek özel olaylar bilhassa akşamları ve hafta sonları organize edilmeli; pahalı olmayan tiyatro ve operalar da bunlara eklenmelidir. Aşağı Manhattan'a yardımcı olacak ipuçları bulma umuduyla Avrupa şehirlerindeki deneyimleri dikkatle incelemiş olan yayıncı ve şehir araştırmacısı Jason Epstein, Paris'teki gibi bir çadır sirki kurulmasını önermektedir. Bu sirk meselesi iyi kotarılırsa, semtin uzun vadeli ticari değerine vereceği ekonomik destek bakımından, yer kaplayan ama semtin gücünü korumak için ihtiyaç duyduğu hiçbir şeyi sağlamayan, (üstelik şehrin gerçekten imalat tesisine ihtiyaç duyan kesimlerinin önünü kesen) daha fazla imalat tesisinin iç karartıcı bir şekilde eklenmeye devam etmesinden çok daha etkili olacaktır.

Semt akşamları ve hafta sonları canlandıktan sonra, kendiliğinden yeni konut yerleşimlerinin ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Aşağı Manhattan'da çok sayıda eski ev bulunmaktadır; bunlar köhneleşmiştir, fakat hayatın canlandığı yerlerde restore edilen diğer eski evler gibi esasen çekicidir. Hem eşsiz hem de canlı şeylerin pe-

şindeki insanlar bu evleri eliyle koymuş gibi bulacaktır. Ama böyle bir yerde iskân, semtin canlılığının ispatı olmalıdır, sebebi değil.

Boş vakti olanları eğlendirme amaçlı bu ilave kullanım önerileri önemsiz ve pahalı mı görünüyor?

Öyleyse Manhattan Alt Kesim Birliği ile belediyenin hazırladığı, daha fazla iş merkezi, toplu konut, otopark ve toplu konutlarda yaşayan insanların hafta sonları semtten çıkmasını sağlayacak anayolları içeren planın maliyetinin ne olduğuna bir bakalım.

Plancıların tahminlerine göre bu işlerin hepsi toplamda *bir milyar dolarlık* kamusal ve özel fona mal olacak!

Aşağı Manhattan'daki insanların günün saatlerine dengesiz dağılmış olmasının yarattığı uç durum, diğer semtler için de aynı ölçüde geçerli olan bazı ciddi ilkelere işaret ediyor:

Hiçbir muhit ya da semt, istediği kadar sağlam ve prestijli olsun, nüfusu tek amaçlı olarak istediği kadar yoğunlaşsın, çeşitlilik yaratma potansiyelini yitirmeyi göze almadan insanları günün saatlerine yayma zorunluluğunu yok sayamaz. Üstelik bir muhit ya da semt, tek bir fonksiyonu yerine getirmek üzere kusursuz bir biçimde hesaplanmış, bu fonksiyon için zorunlu görünen her şey düşünülmüş bile olsa, o tek fonksiyonla sınırlı kaldığı müddetçe zorunlu olanı sahiden sağlayamaz. İnsanların günün saatlerine dağıtılamadığı bir muhitte yapılan planlar sorunun kökünü inemezse, olabilecek en iyi şey eski sönüklüğün yerini yenisinin almasıdır. Yeni muhit bir süre daha temiz görünecektir, ama bir sürü para israfına değmeyecek kadar kısa bir süre.

İki farklı türde çeşitlilikten bahsettiğim artık açıktır herhalde. Birincisi, yani birincil kullanımlar, temel direk niteliğinde oldukları için insanları belli bir yere tek başına çekebilen kullanımlardır. İş merkezleri ve fabrikalar birincil kullanımlardır. Konutlar da öyledir. Belli başlı eğlence, eğitim ve dinlenme yerleri de birincil kullanımlardır. Pek çok müze, kütüphane ve galeri de bir ölçüde (yani kullanıcıların makul bir oranı için) birincil kullanım sıfatı taşır, ama kesinlikle hepsi değil.

Birincil kullanımlar bazen olağandışı olabilir. Louisville'de savaş sonrasında, az sayıda kelepir ayakkabı satan mağazalardan iba-

ret bir seri sonu ayakkabı pazarı yavaş yavaş büyüyüp tek bir sokağın dört bloğunda otuz mağazaya kadar ulaştı. *Louisville Courier-Journal* emlak sayfası editörü ve önde gelen bir şehir tasarımı ve planlaması eleştirmeni Grady Clay, bu mağaza grubunun vitrinde ve depoda toplam yarım milyon çifte yakın ayakkabı bulundurduğunu belirtiyordu. "Burası gri bölgenin tam ortası," diye yazıyordu Bay Clay bana, "ama nam yayıldıktan sonra müşteriler yığınlar halinde gelmeye başladı; Indianapolis, Nashville, Cincinnati'den alışverişe gelenler oldu. Üstelik iyi bir Cadillac ticareti de başladı. Bu konu üzerinde düşünüp duruyorum. Kimse bu büyümeyi planlı olarak gerçekleştiremezdi. Kimse bunu teşvik edemezdi. Aslında en büyük tehdit, bu bölgeyi çapraz kesecek olan otoyol. Belediyede hiç kimse bu konuyu umursuyormuş gibi görünmüyor. Umarım ben biraz ilgi uyandırabilirim..."

Buradan da anlaşıldığı gibi, belli bir birincil kullanımın insanları çekmek bakımından ne kadar etkili olacağını dış görünüşünün çarpıcılığından ya da başka sözde önem alametlerinden çıkartamazsınız. Çok çarpıcı *görünen* mekânlar bile son derece yetersiz bir performans gösterebilir. Örneğin Philadelphia'nın anıtsal kültür merkezinde bulunan halk kütüphanesinin ana binası, diğer üç küçük şubeden daha az kullanıcı çekiyor, ki bu şubelerden biri de merkezi Chestnut Sokağı'ndaki mağazaların arasına sıkışmış cazibeli ama gösterişsiz bir bina. Pek çok kültür tesisi gibi kütüphaneler de birincil kullanım ile elverişli kullanım niteliklerini bünyesinde birleştirir ve ancak ikisini birleştirebildiği zaman herhangi birinde başarılı olabilir. Öyleyse kütüphanenin ana binası büyüklük ve görünüm bakımından, ayrıca kitap stoğu bakımından daha önemlidir; ama görünenin tersine, kentsel kullanım unsuru rolü bakımından şubeler daha önemlidir. Birincil kullanım karışımlarının nasıl işlediğini anlamak için daima kullanıcı sayısı konusundaki performansa bakmak gerekir.

Her tür birincil kullanım, kentsel çeşitlilik yaratmak bakımından kendi başına görece etkisizdir. Üstelik insanları aynı saatlerde içeri sokup dışarı, sokağa çıkaran başka bir birincil kullanımla birleşirse yine hiçbir şey başarmış sayılmaz. Pratikte bunları faklı birincil kullanımlar olarak bile adlandıramayız. Gelgelelim, belli bir birincil kullanım insanları farklı saatlerde sokağa çıkaran başka bir birincil

kullanımla etkin biçimde birleşirse, o zaman netice ekonomik bakımdan canlandırıcı olabilir: İkincil çeşitlilik için bereketli bir ortam oluşur.

İkincil çeşitlilik, birincil kullanımların varlığına karşılık olarak, birincil kullanımların çektiği insanlara hizmet etmek için ortaya çıkan teşebbüslere verilen addır. Bu ikincil çeşitlilik tek bir birincil kullanıma hizmet ederse, türü ne olursa olsun bu kullanım otomatikman verimsiz olacaktır.* Karışık birincil kullanımlara hizmet ederse –çeşitlilik yaratmanın diğer üç şartı da elverişliyse– otomatikman verimli ve bereketli olacaktır.

Sokak kullanımının bu yayılımı, farklı farklı tüketici ihtiyaçlarını ya da beğenilerini de günün saatlerine yayabilirse, kentlere özgü ve özelleşmiş her türden tesis ve dükkân varlığını sürdürebilecektir; üstelik ilerledikçe hızlanıp sağlamlaşan bir süreçtir bu. Kullanıcı havuzları ne kadar girift bir şekilde birbirine karışır ve verimli olursa, nüfusun her kesiminden müşteriye ihtiyaç duyan o kadar çok tesis ve dükkân açılacak, böylece muhite daha çok insan gelecektir. Bu yüzden yeni bir ayrım daha yapmamız zorunlu.

İkincil çeşitlilik yeterince artar ve yeterince alışılmadık ya da eşsiz unsur barındırırsa, belli bir eşiği aştıktan sonra birincil kullanım haline gelir. İnsanlar özellikle onun için gelir. İyi alışveriş muhitlerinde, hatta mütevazı ölçüde Hudson Sokağı'nda aynen böyle olmuştur. Bu durumu küçümser görünmek istemem; sokakların, semtlerin ve bütün olarak şehirlerin ekonomik sıhhati açısından hayati önem taşır.Şehirdeki kullanım akışkanlığı, seçenek artışı, sokaklar ile semtlerin karakterlerinde ilginç ve faydalı farklılaşmalar meydana gelmesi bakımından da hayatidir.

Gelgelelim, ikincil çeşitlilik nadiren "başlı başına" bir birincil kullanım haline gelebilir. Gücünü kalıcılaştırmak, büyüme ve de-

*Örneğin sadece konutsal birincil kullanıma hizmet eden alışveriş merkezleri aşağı Manhattan'la aynı dertten muzdariptir, aralarındaki tek fark ise saatler bakımından sorunun tam zıt olmasıdır. Bu yüzden pek çok alışveriş merkezi sabahları kapalı ve akşamları açık kalmaktadır. *New York Times*'a beyanat veren bir alışveriş merkezi yetkilisi şöyle diyor: "İşler öyle bir halde ki, gün ortasında alışveriş merkezinin ortasında bir top ateşleyebilir ve kimseye dokunmayacağından emin olabilirsiniz." Tek bir birincil kullanıma hizmet etmenin kendiliğinden verimsizliği, pek çok alışveriş merkezinin standartlaşmış, yüksek devirli işletmelerden başkasını tutamamasının sebeplerinden biridir.

ğişme enerjisini korumak istiyorsa, karışık birincil kullanım –insanların sabit sebeplerle günün saatlerine yayılması– temelini terk etmemelidir. Merkezi yerlerdeki mağazalar için bile aynı şey geçerlidir; ikincil kullanımlar esasen başka karışık birincil kullanımlardan dolayı mevcuttur ve bu kullanımlarda ciddi bir dengesizlik yaşandığında (yavaşça da olsa) yok olup gider.

Birincil kullanım karışımlarının çeşitlilik yaratabilmesi için *etkili* olması gerektiğini yeri geldikçe belirttim. Peki bu karışımları etkili kılan nedir? Çeşitliliği kamçılayan diğer üç şartla bir arada bulunmalıdırlar elbette. Ama buna ilaveten birincil karışımın kendisinin de etkili olması gerekir.

Etkililik öncelikle, farklı zamanlarda sokakları kullanan insanların *aynı* sokakları kullanmasıdır. Kullanıcıların yolları birbirinden ayrıysa ya da yolların arasında bir engel varsa gerçek bir karışımdan söz edemeyiz. Yani böyle bir durumda farklılıkların birbirini karşılıklı olarak desteklemesi sokak iktisadı bakımından uydurmadır, ya da farklı kullanımların sadece haritada anlamlı olacak şekilde yan yana koyulduğu bir soyutlama olarak görülmelidir.

İkincisi, etkililik, farklı zamanlarda aynı sokakları kullanan insanların bir kısmının aynı tesisleri kullanması anlamına gelir. Semte her türden insan gelip gidebilir, ama belli bir saatte belli bir sebepten orada bulunan kişiler, farklı bir sebeple farklı bir saatte gelenlerden tamamen farklı olmamalıdır. Uç bir örnek vermek gerekirse, New York'taki Metropolitan Operası yeni yerindeki bir sokağı hemen karşıdaki sosyal konutlarla paylaşmaktadır; bu anlamsız bir birleşmedir – dayanışmacı bir çeşitliliğin gelişebileceği bir yer olsaydı bile anlamlı olmayacaktı. Bu tip umutsuz ekonomik talihsizlikler bir şehirde nadiren doğal olarak yaşanır, çoğunlukla planlama sonucu ortaya çıkar.

Son olarak, etkililik demek günün belli bir saatinde sokakta bulunan insan karışımının, günün diğer saatlerinde orada bulunan insan karışımıyla orantılı olması demektir. Manhattan'ın aşağı ucuna dair planları tartışırken bu noktaya zaten değinmiştim. Canlı merkezlerin ya içinde ya da çok yakınında konutlar olduğu ve bu konutlarda oturanların gece açık yerleri kullanıp ayakta tuttuğu çok sık gözlemlenmiştir. Kuşkusuz doğru bir gözlem, ama bunu gören pek çok şehir, tıpkı aşağı Manhattan planında olduğu gibi, merkezlere

konut inşa etmekle her şeyin hallolacağını sanıyor. Halbuki gerçek hayatta, bu tip bileşimlerin canlılık sağladığı yerlerde konutlar aslında makul bir dengeye sahip gündüz, gece ve hafta sonu kullanımlarından oluşan çok karmaşık bir havuzun parçasıdır.

Benzer şekilde, on binlerce ya da yüz binlerce konutun arasına birkaç bin çalışan serpiştirmek sayısal bakımdan makul bir denge sağlamayacağı gibi, herhangi bir anlam da ifade etmez. Tiyatro ve sinema salonlarından oluşan bir muhitin ortasına tek bir iş merkezi dikmek de pratik açıdan neredeyse hiçbir anlama gelmez. Sadede gelirsek, insanları birbirini ekonomik olarak destekleyecek şekilde havuzlarda karıştırmayı günlük, sıradan bir icraat haline getirmek birincil karışımlar açısından bir anlam ifade edebilecek tek şeydir. İşte asıl olan budur, üstelik muğlak bir "atmosfer" meselesi değil, son derece elle tutulur bir iktisadi meseledir.

Buraya kadar merkezlere odaklandım. Ama bunun sebebi birincil kullanım karışımlarına şehrin diğer yerlerinde ihtiyaç duyulmaması değil. Aksine ihtiyaç duyulur ve merkezdeki (ya da adına ne derseniz deyin, şehrin en yoğun nüfuslu kesimlerindeki) karışımların başarısı şehrin diğer kesimlerinde de karışımın mümkün olmasıyla ilişkilidir.

Merkezler üzerinde özellikle iki sebeple duruyorum. Birincisi, yetersiz birincil karışım genellikle merkezlerdeki en önemli kusurdur ve çoğu durumda da en zararlısıdır. Pek çok büyük şehrin merkezi çeşitlilik yaratmak için gereken dört zorunlu şartın hepsine sahiptir – ya da eskiden sahipti. Merkez haline gelmeleri böyle mümkün olmuştur. Günümüzde de genellikle şartlardan üçüne sahipler. Ama bu merkezler fazlasıyla iş hayatına yönelmiş halde ve mesai saatinden sonra çok az insan barındırıyor (bunun sebebini On Üçüncü Bölüm'de tartışacağız). Bu durum resmi planlama jargonunda da az çok kabul görmüştür ve böyle yerlere artık "şehir merkezi" değil, İş Merkezi Semti (İMS) denmektedir. Adına yakışır bir İş Merkezi Semti, fiyaskodan başka bir şey değildir. Manhattan'm aşağı ucundaki dengesizlik seviyesine ulaşmış merkez sayısı (şimdilik) çok azdır. Pek çok merkezde çalışanların yanı sıra mesai saatlerinde ve cumartesileri alışveriş yapan bol miktarda insan bulunur. Ama mer-

kezlerin büyük çoğunluğu bu dengesizlik haline doğru ilerlemektedir ve kendilerini kurtarmak için aşağı Manhattan'ın sahip olduğu kadar imkâna sahip değildirler.

Merkezdeki birincil karışıma vurgu yapmamın ikinci sebebi, şehrin diğer kesimleri üzerinde merkezin doğrudan etkisinin olmasıdır. Herhalde bir şehrin kalbine bağımlı olacağının herkes farkındadır. Şehrin kalbi durduğunda ya da parçalandığında, bütün bir muhit olarak şehir bunun acısını çeker: Merkezi faaliyetler yoluyla bir araya gelmesi gereken insanlar bir araya gelemez, bu faaliyetler yürütülemez. Ancak merkezi canlılığın bulunduğu bir yerde karşılaşabilecek fikirler ile para bir araya gelemez. Şehrin kamusal hayat ağında ölümcül boşluklar doğar. Güçlü ve *kapsayıcı* bir kalp olmazsa, şehir birbirinden yalıtılmış çıkarlar yığınına döner. Ayrı ayrı parçaların toplamını sosyal, kültürel ve ekonomik olarak aşan daha büyük bir şey üretemez.

Bu meselelerin hepsi önemli, ama benim aklımda güçlü bir şehir kalbinin diğer semtler üzerindeki ekonomik etkilerinden özel bir tanesi var. Şehirlerin çeşitlilik için uygun bir iklim yaratmasının en verimli ve sağlam yolu, daha önce de işaret ettiğim gibi, en karmaşık kullanım havuzlarının oluşmasıdır. Bu iklimde ortaya çıkan küçük işletmeler gelecekte güçlerini şehrin diğer kesimlerine de aktarabilir – hatta gerçek hayatta aktarır.

Bu hareket, Wisconsin Üniversitesi'nde arazi iktisadı profesörü olan Richard Ratcliff tarafından çok iyi tarif edilmiştir: "Ademi merkeziyet, ancak arkasında bir boşluk bırakıyorsa bozulma ve çöküşün belirtisidir. Ademi merkeziyetin merkezcil kuvvetlerin bir ürünü olduğu yerler sıhhatli yerlerdir. Bazı kentsel fonksiyonların dışa doğru hareketi büyük ölçüde, uzaktaki yerlerin çekimine kapılmalarından değil, merkez tarafından itilmelerinden kaynaklanır."

Sıhhatli bir şehirde, der Profesör Ratcliff, az yoğunlukta kullanımların yerine sürekli daha yoğun kullanımlar geçer.* Yapay yollardan dağılma ise bambaşka bir konudur. Toplam verimlilik ve üretkenlikte kayıp yaşama tehlikesi barındırır.

* Bu süreç aşırıya kaçıp kendi kendini yok etmeye dönüşebilir, ama meselenin bu boyutuyla kitabın Üçüncü Kısım'ında ilgileneceğim. Şimdilik görmezden geliyorum.

Raymond Vernon'un *Anatomy of a Metropolis*'te dikkat çektiği üzere, New York'ta Manhattan Adası'nın bazı kesimlerinde beyaz yakalı çalışanların yoğunlaşması, imalatçıları başka ilçelere doğru itmektedir. (Şehirdeki imalatçılar yeterince büyüyüp kendi kendilerine yeter hale geldiğinde banliyölere ya da küçük kasabalara gidebilir, ama bu banliyöler ve kasabalar da o müthiş üretken yerlerin, yani yoğun büyük şehirlerin güçlü kuluçka etkisine ekonomik bakımdan bağımlıdır.)

Çeşitlilik ve teşebbüs kuluçkasının dışına atılan kullanımlar, tıpkı diğer kentsel çeşitlilikler gibi, iki türlüdür. Birincil kullanım karışımlarının çekimine kapılan insanlara hizmet eden tali çeşitlilikler dışarı atılmışsa, yine ikincil çeşitliliğin serpilip gelişebileceği başka yerler –başka faktörlerin yanı sıra birincil kullanım karışımlarının da bulunduğu yerler– bulmalıdırlar, aksi takdirde zayıflar ve büyük ihtimalle ölürler. İkincil çeşitlilikler kendilerine uygun yerler bulabildikleri müddetçe, hareketlilikleri şehir için iyi fırsatlar doğurabilir. Şehrin karmaşıklaşmasını artırabilir ve hızlandırabilirler. Hudson Sokağı dışından gelen ve bizi etkileyen faktörlerden biri budur örneğin. Dalgıç ekipmanı satanlar, posterci ve çerçeveci, ayrıca boş bir dükkâna yerleşen heykeltıraş böyle gelmiştir. Bunlar daha yoğun çeşitlilik üreten yerlerden taşma neticesinde dışarı atılmışlardır.

Bu hareket (ekonomik bakımdan yeterince bereketli topraklar bulamayıp heba olmazsa) değerlidir değerli olmasına, ama yoğun merkezlerden taşıp dışarıda kalan birincil kullanımlar kadar önemli ve temel nitelikte değildir. Zira birincil kullanımlar, mesela imalat sektörü, artık yarattığı her şeyi taşıyamayan kullanım havuzlarından dışarı taştıklarında, birincil kullanım karışımlarına çok ihtiyaç duyulan yerlere kayabilir ve buralarda faydalı olabilirler. Bu kullanımların varlığı yeni birincil kullanım karışımı havuzlarının yaratılmasına yardım edebilir.

Arazi kullanımı iktisatçısı Larry Smith ofis binalarını satranç taşlarına benzetir. Gerçekçi olmayan planlarla yeni ofis binaları inşa ederek mümkün olandan çok daha fazla sayıda noktayı canlandırmak isteyen bir plancıya, "o taşlarla zaten hamle yapmıştın," dediği söylenir. İster ofis, ister konut ya da konser salonu olsun, tüm birincil kullanımlar bir kentin satranç taşlarıdır. Diğerlerinden farklı şekilde oynanan taşlar, çok iş başarmak için *koordinasyonlu* ola-

rak kullanılmalıdır. Ayrıca satrançta piyonlar vezir olabilir. Ama şehir inşasının satrançtan bir farkı vardır: Taşların sayısı sabit değildir. İyi kullanılan taşlar çoğalır.

Şehir merkezlerinde insanlara mesai saati sonrası hizmet verecek, bölgeyi canlandıracak ve güçlendirecek tamamen özel teşebbüsler doğrudan kamu politikalarınca merkeze zerk edilemez. Keza kamu politikaları herhangi bir kararname vs. yoluyla bu kullanımları şehir merkezinde tutamaz. Ama kamu politikaları, kamu baskısına duyarlı kendi satranç taşlarını doğru yerlere yerleştirip ateşleme fitili gibi kullanarak bu teşebbüslerin büyümesini dolaylı olarak teşvik edebilir.

New York, Batı Elli Yedinci Sokak'taki Carnegie Hall böyle bir ateşleme fitilinin çarpıcı bir örneğidir. Blokların çok uzun olması gibi ciddi bir engele rağmen bulunduğu sokağa büyük faydası dokunmuştur. Geceleri sokağa yoğun kullanım sağlayan Carnegie Hall'un varlığı zaman içinde yine gece kullanımı gerektiren iki de sinemanın açılmasını sağlamıştır. Ayrıca Carnegie Hall bir müzik merkezi olduğu için, pek çok küçük müzik, dans ve tiyatro stüdyosunun ve salonunun açılmasına da vesile olmuştur. Tüm bunlar konutlarla karışmış ve iç içe geçmiştir: Hemen yakında iki otel ve birçok apartman vardır; buralarda her türden insan yaşamaktadır, ama mukimlerin büyük bir çoğunluğu müzisyen veya müzik öğretmenidir. Sokak gündüzleri de işlek, çünkü küçük ofis binaları ile doğuda ve batıda bulunan büyük ofis binaları var, ayrıca hem gece hem gündüz kullanılması zaman içinde başlı başına çekici bir şey haline gelen ikincil çeşitliliği de güçlendiriyor. Kullanıcıların zamana yayılması lokantaları da bölgeye çekiyor; o kadar çeşitliler ki: iyi bir İtalyan lokantası, ihtişamlı bir Rus lokantası, bir deniz ürünleri lokantası, bir espressocu, birkaç bar, bir yiyecek otomatı, birkaç gazoz otomatı, bir hamburgerci. Lokantalar arasındaki dükkânlardan nadir madeni paralar, antika mücevher, eski ya da yeni kitap, çok güzel ayakkabılar, sanat eserleri, çok ince işçilikli şapkalar, çiçek, ince bir damak zevkine hitap eden türlü türlü yiyecek, sağlıklı gıdalar, ithal çikolata da alabilirsiniz. Üç kere giyilmiş Dior elbiseleri, geçen senden kalma minkler alıp satabilir ya da bir İngiliz spor arabası kiralayabilirsiniz.

Carnegie Hall burada çok önemli bir satranç taşı ve diğer taşlarla koordineli hareket ediyor. Tüm bu muhite en fazla zarar verecek

hamle, Carnegie Hall'u yıkıp yerine yine bir ofis binası dikmek olurdu. New York belediyesinin en etkileyici, daha doğrusu potansiyel olarak en etkileyici kültürel taşlarını oyundan çıkarıp Lincoln Gösteri Sanatları Merkezi adlı bir planlama adasına kapatma kararının bir parçası olarak tam da böyle bir şey yapmaya niyet edilmişti. İnatçı yurttaşların baskısı sayesinde Carnegie Hall kıl payı kurtuldu, ama artık şehrin bayağılığından kendini arındıracak olan New York Filarmoni Orkestrası'na ev sahipliği yapmayacak.

Mevcut kullanım havuzlarını körlemesine yıkıp otomatik olarak, yeni rüyaların peşinden koşmanın düşüncesizce bir yan ürünü niteliğinde yeni durgunluk sorunları doğuran içler acısı planlama böyle bir şeydir işte. Satranç taşları –ve şehir merkezlerinde, kamu politikaları ya da baskısıyla yerini bulan gece kullanım taşları– mevcut canlılığı sağlamlaştıracak ve genişletecek şekilde konuşlanmalıdır; ayrıca zaman dengesizliği olan stratejik yerlerde dengenin korunmasına da yardım etmelidir. New York'un merkeziyle banliyöleri arasında kalan kısımda geceleri meşum bir ölüm sessizliği hüküm sürerken, gündüzleri yoğun olarak kullanılan pek çok yer vardır. Park Caddesi'nde, Büyük Merkez İstasyonu'ndan Elli Dokuzuncu Sokak'a kadar devam eden kısımda, yeni ofis binalarının yoğunlaştığı kesim tam da böyledir. İstasyonun hemen güneyinde kalan alan da aynıdır. Otuz Dördüncü Sokak'ta yoğunlaşan alışveriş muhiti de farklı değildir. Kendisine çekicilik, popülarite ve yüksek ekonomik değer kazandıran birincil kullanım karışımını kaybetmiş olan pek çok muhitte üzüntü verici bir çöküş yaşanmıştır.

Kültür ya da kent merkezi gibi projelerin, bu bir kuralmış gibi acıklı bir şekilde dengesiz olmasının yanı sıra, şehirler üzerinde trajik etkiler yaratmasının sebebi budur. Kullanımları –pek çok durumda yoğun gece kullanımlarını da– kent parçalarından tecrit ederler, oysa bu parçalar kullanımlar olmazsa bozulacaktır.

Boston kendisine kirlenmemiş bir kültür muhiti planlayan ilk Amerikan şehriydi. 1859'da bir Kurumlar Komitesi "Kültürel Koruma" çağrısı yaparak, "sadece eğitim, bilim ve sanat niteliği taşıyan kurumlarla" uğraşma politikasından saptı. Boston'ın uzun, yavaş bir çöküş dönemine girerek Amerikan şehirlerinin canlı kültür lideri sıfatını yitirmesi tam da bu süreçle birlikte başlamıştır. Sayısız kültür kurumunun sıradan şehirden ve sıradan hayattan kasten ayrılıp arın-

dırılması Boston'ın kültürel çöküşünün sebeplerinden miydi, yoksa başka sebeplerden zaten kaçılmaz hale gelmiş yozlaşmanın bir belirtisinden mi ibaretti, o kadarını bilemiyorum. Emin olduğum bir şey var: Boston merkezi iyi birincil kullanım karışımlarının çok ciddi eksikliğini çekti, özellikle de gece kullanımlarının ve canlı kültürel kullanımların (müzelik ve bir varmış bir yokmuş tadında kullanımların değil) iyi karışımlarından yoksun kaldı.

Büyük kültür teşebbüsleri için para bulmakta zorlananlar, zengin insanların şehir matrisine kurulan münferit binalardan ziyade kirlenmemiş, büyük anıtsal adalara yardım yapmaya meyilli olduğunu söylüyorlar. New York'taki Lincoln Gösteri Sanatları Merkezi'nin planlarıyla sonuçlanan mazeretlerden biriydi bu. Para bulma konusunda böyle bir zorunluluk var mıdır bilmem, ama yıllar boyu uzmanlardan tek dikkate değer şehir inşasının proje inşası olduğunu dinleyerek bu konuda belli bir donanım edinmiş varlıklı kimselerin böyle düşünmesi pek de şaşırtıcı olmazdı.

Şehir merkezi plancıları ve onlarla çalışan işadamı grupları arasında dolaşan bir efsaneye (ya da mazerete) göre Amerikalılar bütün gece oturup TV seyreder ya da okul-aile birliği toplantılarına katılır. Akşamları bomboş kalan ve bu yüzden gündüzleri de canlılığı yarıya düşen Cincinnati şehir merkezinin durumunu sorduğunuzda size verecekleri cevap budur. Ama Cincinnati halkı nehrin karşısında bulunan Kentucky, Covington'daki (kendine özgü bir dengesizlik marazı bulunan) pahalı gece hayatına her yıl yaklaşık yarım milyon ziyaret gerçekleştirir. "İnsanlar dışarı çıkmıyor" mazereti Pittsburgh'de de merkezin boşluğunu açıklamak için kullanılan mazeretlerden biridir.*

Şehir merkezinde, Pittsburgh Otopark İdaresi'nin otoparklarının doluluğu akşam sekiz gibi yüzde 10 ila 20'ye düşer, tek istisna otellerde bir etkinlik olduğunda yüzde 50'ye ulaşan merkezi Mellon Meydanı garajıdır. (Tıpkı parklar ve dükkânlar gibi, otopark ve diğer trafik tesisleri de kullanıcıların zamana yayılmaması durumunda verimsiz ve beyhudedir.) Bu arada merkezden beş kilometre ka-

* İşadamlarının biraz da gururla dile getirdiği diğer mazeret de şudur: "Wall Street gibi bir şehir merkezimiz var." Herhalde Wall Street muhitindeki güçlükler hakkındaki haberleri hiç duymamışlar.

dar uzaktaki Oakland'da otopark problemi feci bir hal almıştır. "Arabaların biri gidiyor biri geliyor," diyor bir Otopark İdaresi görevlisi. "Çalışmaktan başımızı *kaldıramıyoruz*." Bu da çok anlaşılır bir durum. Pittsburgh senfoni, Civic Light Opera, Little Theater grubu, en gözde lokanta, Pittsburgh Atletizm İştirakı, iki büyük kulüp, Carnegie Kütüphanesi ana binası, müze ve sanat galerileri, Historical Society, Shriners Tapınağı, Mellon Enstitüsü, sık sık parti düzenlenen gözde bir otel, Y.M.H.A, Okullar Birliği merkezi ve bütün büyük hastaneler Oakland sınırları içindedir.

Tatillerde ve mesai sonrasında kullanım oranının yüksekliğinden dolayı Oakland da dengesiz bir yerdir. Pittsburgh'ün ne Oakland'da ne de merkezde metropolitan ikincil çeşitliliği yoğun bir şekilde üretecek yeri yoktur. Standart mağazalar ve kültürsüz çeşitlilik merkezde yer almaktadır. Kültürlü ticari çeşitlilik ise iki yer arasında daha iyi görünenini tercih ederek büyük ölçüde Oakland'a kaymıştır; ama burada da kansız ve marjinal kalmaktadır, çünkü Oakland bir metropol kalbinin etkili kullanım havuzu yaratma kapasitesinden yoksundur.

Pittsburgh'ün *bu iki yönlü dengesizliğe* düşmesine vesile olan kişi, emlak spekülatörü merhum Frank Nicola'dır. Nicola, elli sene önce güzelşehir döneminde, bir çiftliğin bozulmamış çayırları üzerinde kültür merkezi inşa etmek istiyordu. Başlamak için de iyi bir noktadaydı, çünkü Schenley topraklarından bir kısmı halihazırda Carnegie kütüphanesi ve sanat merkezine armağan edilmişti. O günlerde Pittsburgh merkezi böyle kuruluşların gözünde çekici bir yer de değildi, çünkü fena halde boğucu, dumanlı ve isliydi.

Ama Pittsburgh şehir merkezi, işadamlarının kurduğu Allegheny Birliği'nin öncülüğünde yapılan çok geniş çaplı temizlik sayesinde, boş vakit geçirmek için çekici bir yer olma potansiyeli edindi. Üstelik kısa süre içinde merkezin tek vardiya *dengesizliğini* teoride kısmen giderecek olan bir toplantı salonu yapılacak, sonra da merkezin çok yakınma bir konser salonu ve apartmanlar inşa edilecek. Ama çiftlik ruhunun ve şehirden arınmış kültür ruhunun saltanatı sürüyor. Bu projeleri merkezin işleyen kısmından yalıtan her türlü araç –otoyollar, park kuşakları, otoparklar– aradaki bağın harita üzerinde bir soyutlama olarak kalmasını, aynı sokakları farklı zamanlarda kullanan insanların yarattığı canlı bir ekonomik gerçek-

liğe dönüşmemesini daha fazla garantiye alıyor. Amerikan şehir merkezleri gizemli yollardan, anakronik olduklarından ya da otomobiller yüzünden bu merkezlerin kullanıcıları tükendiğinden çökmüyor. Düzenli şehir planlaması yaptıkları yanılsamasına kapılanların boş vakit kullanımlarını iş kullanımlarından ayırma yönündeki kasıtlı politikalarıyla kafasızca katlediliyorlar.

Kullanımların ta kendilerinin ihtiyaçlarını –mesela en uygun yerde bulunma ihtiyacım– görmezden gelip sadece insanları günün saatlerine yayma ihtiyacını hesaba katarak birincil kullanım taşlarını şehirde sağa sola oynatmak mümkün değil elbette.

Ama böyle bir keyfilik gereksizdir. Şehirlerin altında yatan girift düzenden daha önce zaman zaman hayranlıkla bahsetmiştim. Bu düzenin bir başka güzel yönü de başlı başına karışımın başarısı ile karışımın kendine has, özgül unsurlarının başarısının birbiriyle çelişmek yerine uyum gösterme eğiliminde olmasıdır. Bu çıkar özdeşliğinin (ya da mütekabiliyetinin) bazı örneklerini yine bu bölümde vermiş, bazılarına da kısaca değinmiştim: Örneğin aşağı Manhattan için planlanan yeni iş kullanımları semtin temel derdini büyütmekle kalmayacak, aynı zamanda yeni çalışanlara ve memurlara ekonomik açıdan sönük ve elverişsiz bir şehir ortamının ağırlığını yükleyecektir. Şimdi, şehir canlılığının bu içsel düzeni görmezden gelindiğinde doğabilecek son derece karmaşık zararlara dair çarpıcı bir örnek vereceğim.

Bunun adını mahkemeler ve opera vakası koyabiliriz. San Francisco kırk beş yıl önce bir sosyal merkez inşasına başladı ve bu merkez daha ilk günden beri başına bela oldu. Şehir merkezinin hemen yakınına yerleştirilen ve merkezi kendisine çekmesi planlanan bu sosyal merkez haliyle canlılığı dışladı ve onun yerine bu tip ölü ve yapay yerleri umumiyetle çevreleyen çöküntü ortaya çıktı. Bu merkezin parklarındaki keyfi nesneler arasında bir opera binası, belediye binası, halk kütüphanesi ve çeşitli belediye tesisleri vardı.

Burada opera binasını ve kütüphaneyi satranç taşları sayarsak, şehre yardım etmelerini en iyi şekilde nasıl sağlayabiliriz? Her biri ayrı ayrı yüksek yoğunluklu merkezi ofisler ve dükkânların çok yakınında kullanılabilirdi. Bu yoğunluk ve oraya kök salmasını sağla-

dığı ikincil çeşitlilik bu iki binadan birinin kendisi için de daha elverişli bir ortam yaratırdı. Opera binasının mevcut haliyle hiçbir şeyle ilişkisi yok, en yakındaki tesis olan belediye binasının arkasındaki İş ve İşçi Bulma Kurumu bekleme odası da hiç elverişli bir komşu sayılmaz. Kütüphanenin dış duvarının dibi de serseri yuvası olup çıktı.

Ne yazık ki bu tip meselelerde yapılan bir hatayı başka hatalar izliyor. 1958'de mahkeme binası için yer aranmaya başladı. Herkesin kabul ettiği üzere, avukatlar ve avukatlara yönelik hizmetler açısından elverişli olan en mantıklı yer, diğer belediye binalarının civarıydı. Öte yandan, mahkeme binasının civardaki kefalet-rehin dükkânları ve üçüncü sınıf barlar gibi bir ikincil çeşitliliği desteklemesi gerektiği de kabul ediliyordu. Ne yapılmalıydı? Mahkeme binası sosyal merkezin yakınına ya da içine yerleştirilerek avukatların iş yaptığı binalardan bir kısmının yakınında olması mı sağlanmalıydı? Ama ceza mahkemesi ortamı operanın çekiciliğini artıracak bir şey değildir kesinlikle! Muhitin tarifi zor harabiyeti zaten yeterince kötüdür.

Böyle gülünç bir ikileme getirilecek her alternatif çözüm zayıf kalacaktır. Bulunan çözüm mahkeme binasını sıkıntı yaratacak kadar uzak bir mesafeye yapmaktı, ama böylece opera "medeni" olmayan hayat (artık bu her ne demekse) tarafından daha fazla kirletilmekten kurtulacaktı. Bu bıktırıcı keşmekeş organizma olarak şehrin talepleri ile çeşitli özgül kullanımların talepleri arasındaki çelişkiden kaynaklanmaz kesinlikle, keza planlama keşmekeşlerinin çoğunun temelinde böyle çatışmalar yoktur. Karmaşanın temelinde esasen hem şehirlerin düzeniyle hem de bireysel kullanımların yarattığı ihtiyaçlarla amansızca çelişen teoriler yatmaktadır.

Bu elverişsiz teori –elimizdeki vakada estetik teorisi– meselesi o kadar önemlidir ve şehrin birincil karışımlarını şu ya da bu şekilde o kadar çok hüsrana uğratmaktadır ki, bu durumun sonuçları üzerinde biraz daha durma ihtiyacı hissediyorum.

Uzun yıllar boyunca Washington, D.C., Güzel Sanatlar Komisyonu'nun muhalif üyelerinden biri olan Elbert Peets bu çatışmayı çok iyi ifade eder, Washington'dan bahsediyor olmasına rağmen sözleri San Francisco'daki sorun ve daha pek çok yerdeki sorunlar için de geçerlidir:

[Washington'ın mevcut kent planlamasının] önemli veçhelerinde yanlış prensiplerin devrede olduğunu düşünüyorum. Bu prensipler tarihsel olarak gelişmiş ve gerek alışkanlıktan gerek çıkarlara uyduğundan o kadar destek görmüştür ki Washington'ın mimari gelişimini yönlendiren meşgul insanlarca sorgusuz sualsiz kabul edilmiştir – ama yapmamamız gereken şey tam da buydu.

Olup biten kısaca şudur: Devletin başkenti şehre sırtını dönüyor; devlet binaları aynı yerde yoğunlaşarak şehrin binalarından kopuyor. L'Enfant'ın aklındaki şey bu değildi. Aksine iki tür binayı kaynaştırmak, birbirlerine hizmet etmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Devlet başkenti hissini kentin her yerine yaymayı kafasına koymuşçasına, devlet binalarını, pazarları, ulusal yardım kuruluşlarını, akademileri ve devlet anıtlarını şehrin çeşitli bölgelerindeki mimari açıdan avantajlı noktalara düzenli bir biçimde dağıtmıştı. Sağlam bir sezgi ve yine sağlam bir mimari muhakeme ürünüydü bu karar.

1893'teki Chicago Fuarı'yla birlikte, şehri süfli ve karmakarışık "imtiyazlar" alanından tam anlamıyla kopmuş anıtsal bir şeref divanı olarak gören mimari ideoloji ortaya çıktı... Bu usulde şehrin bir organizma olarak, anıtlarına layık ve onlarla dost bir matris olarak görüldüğüne dair hiçbir kanıt yoktur... Burada kayıp hem estetik hem de toplumsaldır...

Yüzeysel bir bakışla burada iki karşıt estetik görüşün söz konusu olduğu, bunun bir zevk meselesi olduğu ve zevkin tartışılamayacağı söylenebilir. Fakat buradaki mesele daha derindir. Görüşlerden biri –bir araya toplanmış "şeref divanları" görüşü– hem şehirlerin hem de şehirlerin özgül kullanımlarının işlevsel ve ekonomik ihtiyaçlarıyla çatışmaktadır. Diğer görüş –gündelik matrisle yakından çevrelenmiş münferit mimari odak noktaları olan kaynaşmış şehir görüşü– şehirlerin ekonomik ve diğer işlevsel davranışlarıyla uyum içindedir.*

İster anıtsal ve özel kisveye bürünsün, ister bürünmesin, her birincil şehir kullanımı "süfli" şehir matrisince yakından kuşatılmalıdır ki bir işe yarasın. San Francisco'daki mahkeme binası belli bir matrise ve onun ikincil çeşitliliğine ihtiyaç duyar. Opera ise başka türden bir matrise ve onun ikincil çeşitliliğine ihtiyaç duyar. Şehrin

* Beşinci Cadde ve Kırk İkinci Sokak'taki New York Halk Kütüphanesi bu tip mimari odak noktalarına örnek verilebilir; Greenwich Village'in merkezindeki eski Jefferson Mahkemesi de iyi bir örnektir. Bir şehir matrisindeki münferit anıtsal odak noktalarına her okurun aşina olduğundan şüphem yok.

matrislerinin böyle kullanımlara ihtiyacı vardır, çünkü bu kullanımların varlığının yarattığı etki şehrin matris oluşturmasını destekler. Hatta şehir matrisinin pek göze çarpmayan içsel kaynaşmalara da (sadelik isteyenler buna "karmaşa" da diyebilir) ihtiyacı vardır. Yoksa ortaya bir matris değil, toplu konutlardaki gibi "süfli" monotonluk çıkar ve San Francisco'nun sosyal merkezindeki "kutsal" monotonluktan daha makul bir şekilde işlemez.

Bir prensibin işleyişini anlayamayan insanların onu keyiflerince ve yıkıcı bir biçimde kullanabileceklerine şüphe yok. L'Enfant'ın, çevresini saran gündelik şehir matrisiyle karşılıklı bağımlılığı olan odak noktaları öngören estetik teorisi, birincil kullanımları –bilhassa anıtsal görünüş kapasitesi olanları– şehre serpiştirmeye çalışırken, bu kullanımların zorunlu kıldığı ekonomik ya da başka türden ilişkileri görmezden gelerek de uygulanabiliyordu. Ama L'Enfant'ın teorisi hayranlık vericidir; işlevden yalıtılmış soyut bir görsellik olduğu için değil, gerçek şehirlerdeki gerçek kuruluşların ihtiyaçlarıyla uyum sağlayacak şekilde uygulanabildiği ve uyarlanabildiği için. Bu işlevsel ihtiyaçlar göz önüne alınır ve gereken saygıyı görürse, ister "kutsal" ister "süfli" olsun, ayıklanmış ve tecrit edilmiş kullanımları yücelten estetik teorilerini uygulamak imkânsız olacaktır.

Ağırlığın konutlarda olduğu semtlerde, tıpkı şehir merkezlerinde olduğu gibi, ne kadar karmaşıklık ve birincil kullanım çeşitliliği yaratılabilirse o kadar iyi olur. Ama bu semtlerde ihtiyaç duyulan ana satranç taşı işyeri birincil kullanımıdır. Rittenhouse Meydanı'ndaki park ya da Hudson Sokağı örneklerinde gördüğümüz gibi, bu iki birincil kullanım gayet hoş bir şekilde birbirine eklenebilir; sokaklar gün ortasında konutlarından ayrılmış çalışanlar sayesinde şenlenirken, akşamları da işyerlerinden ayrılmaları sayesinde şenlenir.

Konutları işyerlerinden ayırma fikri öyle içimize işlemiştir ki gerçek hayata şöyle bir bakıp işyerleriyle karışmamış konut bölgelerinin kötü durumda olduğunu görmek için ciddi bir çaba gerekir. Harry S. Ashmore *New York Herald Tribune*'a yazdığı siyahların gettoları hakkındaki bir makalesinde, Harlem'in siyasi liderlerinden birinin şu sözlerini aktarır: "Beyazların buraya geri gelip Harlem'i

elimizden alacağı günler yakındır. Ne de olsa [Harlem] bütün bölgedeki en çekici arsalar üzerine kurulu. Tepelerimiz ve iki nehri de gören yerlerimiz var, taşıma sorunsuz ve sanayinin olmadığı merkeze yakın tek yer burası."

Bütün bunlar Harlem'i ancak planlama teorisinde "çekici arsalar üzerine kurulu" bir yer yapar. En baştaki beyaz orta ve üst sınıf döneminden beri Harlem hiçbir zaman iyi işleyen, ekonomik açıdan sağlam bir konut bölgesi olmamıştır ve muhtemelen orada kim yaşarsa yaşasın hiçbir zaman da olmayacaktır; ta ki başka fiziksel gelişmelerin yanı sıra konutların arasında ve çevresinde sağlıklı bir işyeri karışımı sağlanana dek.

Konut bölgelerindeki birincil işyeri kullanımları sadece irade yoluyla üretilemez, keza ikincil çeşitlilik de. İşyeri kullanımlarının şehirlerde eksik olduğu ve şiddetle ihtiyaç duyulduğu yerlerde devreye girmesi için, kamu politikalarının *müsaade etme* ve dolaylı olarak teşvik etme dışında yapabileceği pozitif bir şey yoktur.

Ama pozitif cazibeler yaratma girişimleri zaten en acil ihtiyaç olmadığı gibi, canlılığa gerek duyan gri bölgelerde çözüm üretmenin en verimli yolu da değildir. İlk sorun, başarısız konut bölgelerinde halihazırda bulunan işyeri kullanımı ve başka birincil kullanım taşlarını en iyi şekilde oynamaktır. Louisville'deki seri sonu ayakkabı pazarı, her ne kadar tuhaf bir örnek olsa da, bu tür bir oportünist yaklaşıma çok uygundur. Brooklyn ilçesinin büyük bir kısmı ve Bronx'un bazı kesimleri, hatta neredeyse tüm büyük şehirlerdeki iç gri alanlar aynı ihtiyacı duyar.

Halihazırda var olan işyerlerini oportünist bir şekilde nasıl kullanır ve akabinde hangi hamleleri yaparsınız? Verimli sokak kullanımı havuzları oluşturmak için işyerlerini konutlarla nasıl kaynaştırırsınız? Bu noktada tipik kent merkezinin olağan sorunları ile konut bölgesininkiler arasında bir ayrıma gitmeliyiz. Kent merkezlerinde en ciddi problem genellikle yeterli birincil karışımın olmamasıdır. Konut bölgelerinin çoğunda ve özellikle de gri alanların çoğunda birincil karışım sorunlardan sadece biridir, hatta kimi zaman en ciddisi de değildir. Nitekim işyerlerinin konutlarla karışmış olduğu, ama çeşitlilik ya da enerji yaratamayan yerler bulmak çok kolaydır. Çünkü pek çok şehirde konut bölgeleri fazla büyük bloklardan muzdariptir, ya da hepsi aynı anda inşa edilmiş, sonra da bu ilk

handikabı binalar eskidiği halde bir türlü aşamamıştır, bazı durumlarda da bölgede yeterli nüfus yoktur. Kısacası, çeşitlilik üretmenin dört şartından sadece biri değil, daha fazlası eksiktir.

Öncelikli sorun yeterli işyerinin nereden getirileceği değil, konut bölgelerinin nerelerinde işyerlerinin bulunduğunu ve birincil kullanım unsuru olacak yerde boşa harcandığını tespit etmektir. Kentlerde serveti artırmak istiyorsanız mevcut servetten yola çıkmanız gerekir. İşyeri ve konut karışımlarından bulundukları ya da bulunma potansiyeli taşıdıkları yerlerde en iyi şekilde faydalanabilmek için, diğer üç çeşitlilik üreticinin rolünü de anlamak şarttır.

Gelgelelim, tartışmayı sonraki üç bölüme taşırken şunu belirtmek gerekiyor: Dört çeşitlilik üreticiden ikisi, gri bölgelerin dertleriyle ilgilenirken karşımıza çıkan kolay sorunları temsil eder – eski binalar zaten kendi paylarına düşeni yapmak için oradadır; ayrıca ihtiyaç duyulan yerlere sokak eklemek de tümden zor bir iş değildir. (Bunlar, bize paramızı harcamamız öğretilen büyük ölçekli arazi temizleme projelerine kıyasla küçük sorunlardır.)

Ama diğer iki şartı –birincil çeşitlilik karışımları ve yeterli konut yoğunluğu– yaratmak daha zordur. En mantıklısı, bu iki şarttan en az *birinin* zaten bulunduğu ya da görece kolay gelişebileceği bir yerde işe başlamaktır.

Başa çıkılması en güç şehir bölgeleri, zemin oluşturacak kadar işyerinin bulunmadığı, aynı zamanda konut yoğunluğunun da düşük olduğu gri konut alanlarıdır. Kötüye giden ya da tümden başarısız olmuş şehir alanları ellerinde olan şeyler yüzünden değil (çünkü bunları temel alarak hareket etmek her zaman mümkündür), ellerinde olmayan şeyler yüzünden bu hale düşmüştür. En vahim ve yeri doldurulması zor yoksunlukları olan gri alanları sağlıklı bir hale getirmek için öncelikle, birincil karışımında başlangıç teşkil edebilecek bir şeyler bulunan gri alanların güçlendirilmesi ve kent merkezlerinde insanların günün saatlerine daha iyi yayılmış olması gerekir. Bir kent herhangi bir kesimde çeşitlilik ve canlılık yaratmada ne kadar başarılı olursa, diğer kesimlerde de –nihayetinde en umutsuz durumda olanlarda da– aynı başarıyı gösterme şansı o kadar artar elbette.

Birincil karışımları iyi olan ve şehir çeşitliliği yaratmada başarı gösteren sokakların ya da semtlerin, tam da karışımları yüzünden hor görülüp unsurlarına ayrılmak üzere yıkılmak yerine, kıymetinin

bilinmesi gerektiğini de ayrıca söylemeye gerek yoktur herhalde. Ama ne yazık ki, geleneksel plancılar bu tip popüler ve çekici yerlerde ortodoks şehir planlamasının yıkıcı ve at gözlüklü maksatlarını gerçekleştirme imkânından başka bir şey göremiyorlar anlaşılan. Eline yeterince federal fon ve güç geçen plancıların, plansız bölgelerde belli bir hızda ortaya çıkan birincil karışımları daha hızlı imha ederek net bir temel birincil karışım kaybı yaratmaları işten bile değildir. Nitekim günümüzde tam da öyle olmaktadır.

9

Küçük Blok İhtiyacı

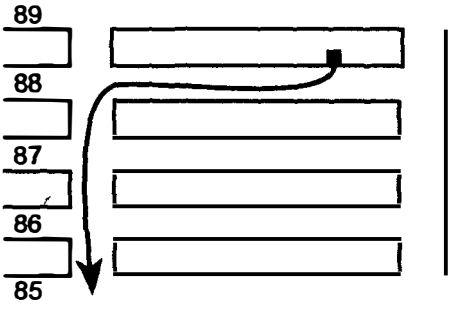
İKİNCİ ŞART: *Blokların çoğunluğu kısa olmalıdır, yani sokaklar ve köşe dönme fırsatları sık olmalıdır.*

KISA BLOKLARIN avantajları gayet basittir. Manhattan'ın Batı Seksen Sekizinci Sokak'ında, Batı Central Park ile Columbus Caddesi arasında oturan bir adamı ele alalım. Columbus Caddesi'ndeki dükkânlara ulaşmak için 250 metrelik bloğu batıya doğru kateder ya da otobüse binip doğuya doğru giderek parka ulaşır, metroya geçer ya da başka bir otobüse biner. Hemen bitişiğindeki Seksen Yedinci Sokak'a ya da Seksen Dokuzuncu Sokak'a yıllarca girmeyebilir.

Bu durum ciddi bir sorun yaratır. Yalıtılmış, tek kalmış sokak muhitlerinin sosyal açıdan âciz olduğunu görmüştük. Bu adamın Seksen Yedinci ve Seksen Dokuzuncu sokakların kendisiyle hiçbir ilgisi olmadığını düşünmek için her türlü gerekçesi vardır. Aksini düşünmek için ise gündelik hayatının sunduğu sıradan kanıtların ötesine geçmek zorundadır.

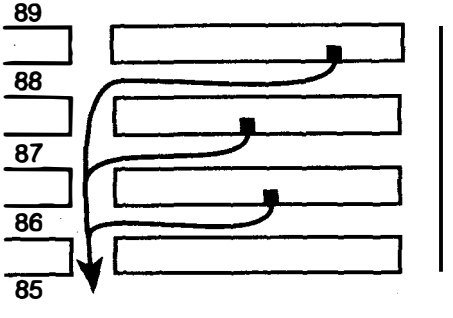
Bu adamın muhitinde, kendini çevresinden yalıtan sokakların *ekonomik* etkisi de bir o kadar kısıtlayıcıdır. Onun sokağında oturanlarla komşu sokaklarda oturanlar ancak uzun ve ayrı yollarının buluştuğu, tek bir akışta birleştiği noktada bir ekonomik kullanım havuzu yaratabilirler. Bu sokaklarda böyle bir şeyin olabileceği en yakın yer de Columbus Caddesi'dir.

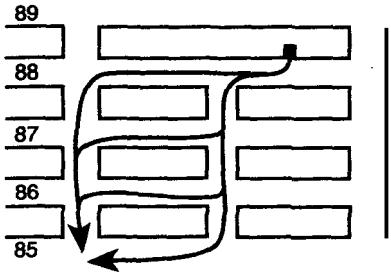
Bu durgun, uzun bloklarda oturan on binlerce insanın buluşup bir kullanım havuzu yarattığı tek yer olan Columbus Caddesi, tam da bu yüzden kendine has bir monotonluğa sahiptir: bitmek bilmez

dükkân dizileri ve ticari standartlaşmanın boğucu ağırlığı. Bu muhitte coğrafi bakımdan ticaretin yaşayabileceği cephe o kadar azdır ki, dükkânlar yaptıkları ticaretin tipine, ihtiyaç duydukları müşteri sayısına ya da elverişlilik durumuna (kullanıcılara mesafeye) bakmadan buldukları yere sıkışmışlardır. İç karartıcı ölçüde uzun, monoton ve karanlık şeritlere –Büyük Yavanlık– uzun aralıklarla ışıltılı kesikler atılmıştır adeta. Şehrin başarısızlığa uğradığı alanların tipik düzenlenişidir bu.

Bir sokağın düzenli kullanıcılarının diğer sokağın kullanıcılarından fiziksel olarak net bir şekilde ayrılması, ziyaretçiler üzerinde de etki yaratır elbette. Örneğin ben, on beş yıldan uzun bir süredir Columbus Caddesi'nin yakınında, Batı Seksen Altıncı Sokak'ta bulunan bir dişçiye giderim. Tüm bu süreç boyunca Columbus Cadde-

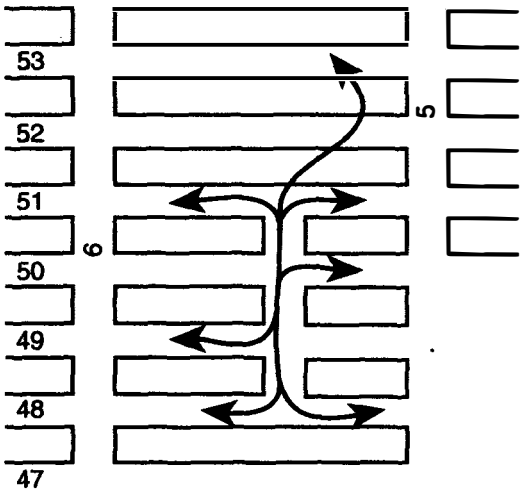

si'ne kuzeyden ve güneyden ulaşmama, Batı Central Park'a da kuzeyden ve güneyden geçmeme rağmen asla Batı Seksen Beşinci Sokak'ı ya da Batı Seksen Yedinci Sokak'ı kullanmadım. Bu sokakları kullanmak hem uygunsuz hem de gereksiz olacaktı. Çocukları dışçiden sonra Columbus Caddesi ile Batı Central Park arasındaki Batı Seksen Birinci Sokak'taki gökevine götürmek istersem, tek bir güzergâh var: Columbus'tan ileri, sonra da Seksen Bir'den içeri.

Şimdi de doğudan batıya uzanan bu geniş blokları kesen fazladan sokaklar olsaydı ne olurdu, onu düşünelim – ama süper-blok projelerinde bolca yapılan kısır "gezinti yollarından" bahsetmiyorum, bir şeylerin başlayabileceği ve ekonomik açıdan yaşayabileceği (alışveriş, yemek yeme, etrafı seyretme, iki kadeh bir şeyler içme amaçlı) yapıların bulunduğu bir sokaktan bahsediyorum. Seksen Sekizinci Sokak'ta oturan adam bu fazladan sokaklar sayesinde artık bir yere gitmek için o monoton, hiç değişmeyen yolu kullanmak zorunda kalmayacak. Alternatif güzergâhlardan canının istediğini seçebilecek. Böylece muhit de önünde tamamen açılmış olacak.

Aynı şey diğer sokaklarda yaşayanlar ve Columbus'a yakın oturup da parka ya da metroya gitmek isteyenler için de geçerlidir. Yollar yalıtılmış kalmak yerine artık karışacak ve birbiriyle iç içe geçecektir.

Ticarete uygun noktaların sayısı ciddi ölçüde yükselecek, böylece dükkânların dağılımı ve elverişliliği de artacaktır. Batı Seksen Sekizinci Sokak'ta bir gazete bayiini ve bizim köşedeki Bernie'nin Yeri gibi muhitin merkezi işlevi görecek bir dükkânı döndürmeye yetecek insan sayısının üçte biri varsa, Seksen Yedinci ve Seksen

Dokuzuncu sokaklarda da bir o kadar insan varsa, demek ki fazladan köşelerden birine bu dükkânların açılması mümkün olacaktır. Bu insanlar tek bir sokakta toplam sayıyı asla tutturamayacağı için hizmetlerin, ekonomik fırsatların ve kamusal hayatın böyle dağılması mümkün olmayacaktı oysa.

Bu uzun bloklar yüzünden, muhitte aynı birincil sebeplerle bulunan insanlar bile makul ölçüde girift çapraz-kullanım havuzları oluşturamayacak kadar birbirinden ayrı kalmaktadır. Farklı birincil kullanımlar söz konusu olduğunda da uzun bloklar verimli karışımları tam olarak aynı şekilde engeller. Otomatik olarak insanları çok nadir kesişen yollara dağıtır, böylece coğrafi bakımdan birbirine çok yakın olan farklı kullanımlar pratikte birbirinden tam anlamıyla koparılmış olur.

Bu uzun blokların durgunluğu ile fazladan bir sokağın yaratacağı akışkanlığı kıyaslamak için hayal gücümüzü çok zorlamamıza gerek yok. Böyle bir dönüşümün örneğini Rockefeller Center'da görebiliriz. Beşinci ve Altıncı caddeler arasındaki uzun bloklardan üçünü işgal eden Merkez'de böyle bir ekstra sokak vardır.

Rockefeller Center'ı bilen okurlarımdan, kuzeyden güneye giden fazladan sokak, yani Rockefeller Plaza olmadan Rockefeller

Center'ı hayal etmelerini istiyorum. Rockefeller Center'ın yapıları Beşinci Cadde'den Altmcı Cadde'ye kadar kesintisiz devam etseydi, burası artık bir kullanım merkezi olmaktan çıkardı. Sadece Beşinci ve Altıncı caddelerde havuz oluşturan bir grup yalıtılmış sokaktan ibaret kalırdı. Başka bakımlardan en zekice tasarımlar dahi Rockefeller Center'ın unsurlarını birbirine bağlayamazdı, çünkü şehir muhitlerini (ister ağırlıklı olarak işyerlerinden oluşsun, ister konutlardan) birbirine bağlayıp şehir kullanımı havuzları haline getiren şey mimarinin homojenliği değil, kullanım akışkanlığı ve yolların karışmasıdır.

Rockefeller Center'ın sokak akışkanlığı kuzeye doğru azalarak devam eder, blok boyunca uzanan bir geçit ve insanların sokağın devamıymış gibi kullandığı bir pasaj sebebiyle Elli Üçüncü Sokak'a kadar ulaşır. Güneye doğru ise kullanım havuzu olarak akışkanlığı Kırk Sekizinci Sokak'ta aniden sona erer. Kırk Yedinci Sokak yalıtılmıştır. Bu sokak büyük ölçüde toptancılardan oluşmaktadır (değerli taş toptancılarının merkezidir). Şehrin en büyük çekim merkezlerinden birinin hemen yanı başındaki bir sokak için şaşkınlık verecek kadar marjinal bir kullanımdır bu. Ama tıpkı Seksen Yedinci ve Seksen Sekizinci sokakların kullanıcıları gibi, Kırk Yedinci ve Kırk Sekizinci sokakların kullanıcıları da birbirlerinin sokağına karışmadan yıllar geçirebilir.

Gelişime, deneyciliğe ve gelip geçen insanların kesiştiği noktalardan müşteri çekmeye bağımlı olan pek çok küçük ya da özel teşebbüse şehirlerin sunduğu potansiyel avantajları engellemek uzun blokların doğasında vardır. Ayrıca şehirlerdeki kullanım karışımlarının harita üstünde kurgulardan ibaret kalmaması için, farklı amaçlar taşıyan farklı kişilerin farklı zamanlarda dışarı çıkması ama *aynı* sokakları kullanması ilkesi de uzun bloklarca kösteklenir.

Manhattan'daki yüzlerce uzun bloktan en fazla sekiz ya da on tanesi zaman içinde kendiliğinden canlanmış ya da çekim kuvveti kazanmıştır.

Greenwich Village'den taşan çeşitlilik ve popülerliğin nerelere yayıldığını ve nerede durduğunu görmek de öğreticidir. Greenwich Village'de kiralar düzenli olarak yükselmektedir ve en az yirmi beş yıldır, tam kuzeydeki bir zamanlar moda olan Chelsea'de bir canlanma olacağı yolundaki tahmin tekrar tekrar gündeme gelmektedir.

Chelsea'nin konumu, ayrıca karışımların, bina tiplerinin ve dönüm başına birim konut yoğunluğunun Greenwich Village'dekilerle neredeyse aynı olması, hatta konutlar ile işyerlerinin belli bir düzeyde karışmış olması sebebiyle bu tahmin mantıklı görünebilir. Ama bu canlanma hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Aksine, Chelsea uzun, yalıtılmış bloklarının arkasında ıstırap çekmekte, bazı kesimleri iyileştirilirken başka kesimleri daha büyük bir hızla çökmektedir. Bugün geniş çaplı gecekondudan arındırma projeleri yürütülmekte ve daha da büyük, daha da monoton bloklar inşa edilmektedir. (Planlama adı verilen sahte bilim ampirik başarısızlıklarını örnek alma ve ampirik başarılarını görmezden gelme konusunda adeta nevrotik bir davranış gösterir.) Bu arada Greenwich Village doğuya doğru genişleyerek çeşitliliğini ve popülerliğini de oraya taşıdı; bunu yaparken sanayi merkezleri arasındaki dar bir boğazdan geçti ve hiç şaşmadan kısa blokları ve akışkan sokak kullanımlarını takip etti, hem de doğu yönündeki binalar Chelsea'dekiler kadar çekici ve müsait görünmemesine rağmen. Canlılığın bir yönde ilerlemesi, diğer yönde durmasının altında yatan şey ne bir kapris, ne bir sır, ne de "kaotik bir kaza". Şehir çeşitliliği açısından neyin ekonomik olarak iyi işleyeceğini ve neyin işlemeyeceğini gösteren son derece dünyevi bir tepki söz konusu yalnızca.

New York'taki daimi "sırlardan" biri de şudur: Batı Yakası'ndaki Altıncı Cadde boyunca yükseltilmiş tramvayın kaldırılması çok az değişim yaratır ve popülerliği çok az artırırken, Doğu Yakası'ndaki Üçüncü Cadde boyunca uzanan yükseltilmiş tramvayın kaldırılması büyük değişim yaratmış ve popülerliğini ciddi ölçüde artırmıştır. Ama gerçekte uzun bloklar Batı Yakası'nı ekonomik açıdan garabete dönüştürmüş, tam da adanın ortasında, yani Batı Yakası'nın en verimli kullanım havuzlarının fırsat bulsa oluşacağı yerde yoğunlaştıkları için olumsuz etkileri daha da büyümüştür. Doğu Yakası'nda adanın ortasına doğru, tam da en verimli kullanım havuzlarının oluşma ve genişleme şansının yüksek olduğu yerde kısa bloklar vardır.*

* Beşinci Cadde'den batıya doğru giderken ilk üç blok, hata bazı yerlerde ilk dört blok 250 metre uzunluğundadır, sadece belli bir yerde Broadway bunları çaprazdan keser. Beşinci Sokak'tan doğuya doğru gittiğinizde ilk dört bloğun 120 ile 130 metre arasında değiştiğini görürsünüz. Central Park'ın adanın iki yakasını böl-

Doğu Yakası'ndaki Altmışlı, Yetmişli ve Seksenli kısa sokakların hemen hepsi teoride sadece konutlardan oluşmaktadır. Kitabevleri, terziler ya da lokantalar gibi özel dükkânların her köşeye değilse de çoğu köşeye hoş bir şekilde yerleşmiş olması öğreticidir. Bu sokakların Batı Yakası'ndaki muadillerinde kitabevi açılamaz, hiçbir zaman da açılmamıştır. Buralarda oturmaktan memnun olmayan ve kısa sürede kaçan insan gruplarından hiçbirinin kitap okumaktan hoşlanmaması ya da kitap alamayacak kadar yoksul olması değildi bunun sebebi. Aksine Batı Yakası entelektüellerle doludur ve hep de öyle olmuştur. Muhtemelen en az Greenwich Village kadar iyi bir "doğal" kitap pazarıdır ve muhtemelen Doğu Yakası'ndan da daha iyi bir "doğal" pazardır. Batı Yakası uzun blokları yüzünden hiçbir zaman şehir çeşitliliğini kaldıracak akışkanlıkta, girift sokak kullanım havuzları üretememiştir.

New Yorker'dan bir muhabir, insanların Beşinci ve Altıncı caddeler arasındaki çok uzun blokların içinde fazladan kuzey-güney geçişleri bulmaya *çalıştığını* fark etmiş, Otuz Üçüncü Sokak'tan Rockefeller Center'a kadar blokların arasından kesintisiz bir yol aramıştır. Bloğu enine kateden dükkânlar ve geçitler ile Kırk İkinci Sokak Kütüphanesi'nin arkasındaki Bryant Parkı sayesinde intizamsız ama makul bir kestirme bulmayı başarmıştır. Ama bloklardan dördünü geçmek için çitlerin altından emeklemek, pencerelerden tırmanmak ya da kapıcıları kandırmak zorunda kalmış, iki tanesinde de metro geçitlerini kullanarak yolu uzatmıştır.

Başarılı ya da çekim gücüne sahip mahallelerde sokaklar asla bitmez. Tam tersi olur. Mümkün olan yerde sokaklar çoğalır. Bu yüzden, Philadelphia'nın Rittenhouse Meydanı muhitinde ve Georgetown'daki Columbia Mahallesi'nde blokların ortasındaki geçitler zaman içinde apartmanların yüzünü bu tarafa döndüğü sokaklara dönüşmüştür ve insanlar da bu geçitleri sokak olarak kullanmaktadır. Philadelphia'da bunlar çoğunlukla dükkânları da barındırır.

---

düğü hatta gelişigüzel seçebileceğimiz bir nokta olan Yedinci Sokak'ta, Batı Central Park ile West End Caddesi arasındaki 750 metrelik bina hattı *sadece iki* cadde ile kesişmektedir. Doğu Yakası'nda ise Beşinci Cadde'den İkinci Cadde'nin biraz ötesine kadar devam eden eşit uzunlukta bir bina hattı *beş* cadde ile kesişir. Doğu Yakası'ndaki, beş caddeyle kesişen bina hattı, iki caddeyle kesişen Batı Yakası'ndaki hattan çok daha popülerdir.

Uzun bloklar başka şehirlerde de New York'takinden daha faydalı değildir. Philadelphia'da, şehir merkezi ile kamu toplu konut projelerinden oluşan geniş kuşak arasındaki bölgede binaların yıkılmaya terk edildiği bir muhit vardır. Bu muhitin umutsuzluğunun pek çok sebebi vardır, mesela sosyal çözülme ve tehlike arz eden yeniden inşa edilmiş şehre yakındır, ama kendi fiziksel yapısının da pek faydalı olmadığı ortadadır. Philadelphia'da standart blok büyüklüğü yaklaşık 120x120 metredir (şehrin en başarılı olduğu yerlerde bunlar geçitten dönme sokaklarca ikiye bölünmüştür). Bu çökmekte olan muhitte ise ilk sokak planında "lüzumsuz" sokaklardan kaçınılmıştır, bloklar 215 metre uzunluğundadır. Muhit daha ilk inşa edildiği gün atıllaşmıştır elbette. "Lüzumsuz" sokakları had safhada olan ve çapraz kullanımın akışkanlığı mucizevi boyutlara ulaşmış Boston, North End ise resmi kayıtsızlık ve mali olumsuzluklara rağmen varoşluktan kurtulma mücadelesinde destanlar yazmaktadır.

Ortodoks plancılığın verili saydığı, sokak sayısını artırmanın "israf" sayılacağı mitinin kaynağında bahçeşehir ve ışıyanşehir teorisyenleri vardır elbette. Bu teorisyenler, toplu konut çayırlarına ayırmak istedikleri arsaların sokaklara ayrılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu mit özellikle yıkıcıdır, çünkü durgunluğun ve başarısızlığın en basit, en gereksiz ve en kolay düzeltilecek sebeplerinden birini görme yetimizi köreltmektedir.

Süper-bloklu toplu konutlar uzun blokların tüm yetersizliklerine, çoğu durumda fazla fazla sahiptir; hatta aralarına gezinti yolları, yeşillikler serpiştirilip teoride insanların geçebileceği sokaklar makul aralıklarla temin edilmiş olsa bile bir şey değişmez. Bu sokaklar anlamsızdır, çünkü insanların kestirme kullanmaları için geçerli bir sebep yoktur ortada. Hatta bir noktadan diğerine giderken manzarayı değiştirmek gibi basit ihtiyaçlar açısından da bu sokaklar anlamsızdır, çünkü manzara esasen hep aynıdır. Buradaki durum, *New Yorker* muhabirinin Beşinci ve Altıncı caddeler arasındaki bloklarda gözlemlediği durumun tam tersidir. Orada insanlar sokak bulmaya çalışıyordu ama bulamıyordu. Konut projelerinde ise gezinti yerlerinden uzak dururlar, çünkü bunlar anlamsızdır.

Bu meseleyi gündeme getirmemin amacı proje planlamasının anormalliklerine yeniden yüklenmek değil, sık aralıklı sokakların

ve kısa blokların şehir muhiti kullanıcıları arasında girift bir çapraz kullanım dokusu yarattıkları için değerli olduklarına işaret etmek. Sık aralıklı sokaklar başlı başına bir amaç değildir. Bunlar belli bir amaca yönelik araçlardır. Bu amaç, yani çeşitlilik yaratmak ve plancıların yanı sıra pek çok insanın planlarını işin içine katmak, çok sıkı bir bölgeleme politikasıyla ya da çeşitliliğin esnek gelişimine ket vuran tekdüze yapılarla engellenirse, kısa bloklarla anlamlı bir başarı sağlanamaz. Tıpkı birincil kullanım karışımları gibi, sık aralıklı sokaklar da *sırf işleyiş biçimleri nedeniyle* çeşitlilik yaratılmasına yardımcı olur. İşleyiş biçimleri (kullanıcı karışımlarını kendilerine çekmeleri) ve katkı yaptıkları neticeler (çeşitliliğin artması) kopmaz bir biçimde birbirine bağlıdır. Buradaki ilişki karşılıklıdır.

10

Eski Bina İhtiyacı

ÜÇÜNCÜ ŞART: *Mahallede farklı yaşta ve durumda binalar karışık halde olmalı, yeterince eski bina bulunmalıdır.*

ŞEHİRLERİN eski binalara o kadar çok ihtiyacı vardır ki, herhalde eski binalar olmasa sıhhatli sokaklar ve semtler asla ortaya çıkmazdı. Eski binalar derken kastettiğim şey müzelik eski binalar ya da bol para dökülerek kusursuz bir şekilde ıslah edilmiş eski binalar değil –ama ikinci tür binaların bulunması hiç fena olmaz– aynı zamanda gayet sade, sıradan, değeri düşük eski binalar, hatta harap durumda eski binalar.

Şehrin belli bir bölgesinde sadece yeni binalar varsa, orada bulunacak teşebbüsler otomatik olarak yeni inşaatın yüksek maliyetlerini karşılayabilecek olanlarla sınırlı kalır. Yeni binaları kullanmanın yüksek maliyetleri kira şeklinde tahsil edilebileceği gibi, inşaatın ana maliyeti üzerinden faiz ya da amortisman ödemesi şeklinde de tahsil edilebilir. Ama maliyetler daima karşılanır, karşılanmak zorundadır. Bu yüzden de yeni inşaat maliyetlerinin altına giren teşebbüsler görece yüksek –eski binalarda zorunlu olan masraflarla kıyaslandığında yüksek– sabit masrafları ödeyebilecek güçte olmalıdır. Bu kadar yüksek sabit masrafları ödeyebilmek için de teşebbüslerin ya (a) yüksek kâr elde etmesi, ya da (b) sübvansiyon alması gerekir.

Çevrenize bakarsanız sadece iyi kurulmuş, devir hızı yüksek, standartlaşmış ya da çok büyük sübvansiyonlar alan teşebbüslerin yeni inşaat maliyetlerini karşılayabildiğini görürsünüz. Mağaza zincirleri, lokanta zincirleri ve bankalar yeni binalara yönelir. Ama ye-

rel barlar, yabancı lokantalar ve rehin dükkânları daha eski binaları seçer. Süpermarketler ve ayakkabı mağazaları genellikle yeni binaları tercih eder, iyi kitapçılar ve antika satıcıları nadiren yeni binaları tutar. Yüksek sübvansiyonlu operalar ve sanat müzeleri de genellikle yeni binalarda açılır. Ama sanatı besleyen gayriresmi kuruluşlar –stüdyolar, galeriler, müzik aleti ve sanat malzemesi mağazaları; ekonomik olmayan tartışmaların, bir masa ve sandalyenin düşük gelir yaratma gücü tarafından yutulduğu arka odalardaki teşebbüsler– eski binalara gider. Belki de daha önemlisi, sokakların ve muhitlerin asayişi ve kamusal hayatı bakımından zorunlu olan yüzlerce sıradan teşebbüs eski binalarda başarı gösterebilir, ama yeni binalarda yüksek sabit giderler nedeniyle amansızca katledilir.

Yüksek sabit giderler yüzünden, gerçekten yeni fikirleri yeni binalarda deneme ve yanılma lüksü yoktur. Bu fikirlerden bazıları sonradan büyük başarı ve para kazanabilir, ama yine de ilk andaki durum değişmez. Eski fikirler bazen yeni binaları kullanabilir. Ama yeni fikirler eski binaları kullanmaya mecburdur.

Şehirlerde yeni binaları tercih edebilen teşebbüsler bile yakın çevrelerinde eski binalar olmasına ihtiyaç duyar. Aksi takdirde ekonomik bakımdan çok sınırlı olan bütüncül bir çekimin ve ortamın bir parçası olurlar; bu yüzden işlevsel bakımdan da canlı, ilginç ve elverişli olamayacak kadar sınırlı kalırlar. Şehrin herhangi bir yerinde çeşitliliğin bereketinden faydalanmak için yüksek kazançlı, orta kazançlı, düşük kazançlı ve kazançsız teşebbüslerin aynı ortamda birbiriyle karışmış olması gerekir.

Eski binaların bir muhite ya da sokağa vereceği tek zarar, nihayetinde *sadece eskiliğin* getireceği bir zarar olabilir ki eskiyen ve yıpranan her şey bu zararı verir zaten. Ama binaları tümden eskimiş bir şehir alanı sırf bu yüzden başarısız olmaz. Aslında durum tam tersidir. Bu şehir alanı başarısız olduğu için binaları tümden eskimiştir. Başka sebeplerden ötürü bu alandaki teşebbüsler ve insanlar yeni yapıları destekleyemediği için bu muhit eskimiştir. Belki de yeni binaları ya da rehabilitasyonu destekleyebilecek kadar başarılı olan insanları ya da teşebbüsleri elinde tutmayı becerememiştir, yani bu insanlar başarı kazanır kazanmaz muhiti terk etmiştir. Seçeneği olan yeni insanları çekmeyi de başaramamıştır, yani insanlar burada herhangi bir fırsat ya da cazibe görmemiştir. Kimi durumlar-

da ise bu muhit ekonomik bakımdan o kadar verimsizdir ki, başka yerlerde başarı kazanabilecek ve barındıkları yerde inşaat ve tadilat yapabilecek teşebbüsler bu muhitte asla o kadar para kazanamamaktadır.*

Başarılı bir semt inşaat konusunda hiç tükenmeyen bir ambar haline gelir. Her yıl eski binalardan bazılarının yerine yenileri gelir ya da binalar yeni inşaata tekabül edecek ölçüde ıslah edilir. Bu yüzden yıllar boyunca sürekli farklı yaşlarda ve tiplerde binalar birbirine karışmış halde bulunur. Bu dinamik bir süreçtir elbette, karışımda yeni olan unsurlar bir vadede karışımın eski unsurları haline gelir.

Tıpkı birincil kullanım karışımında olduğu gibi burada da zamanın ekonomik etkileriyle karşı karşıyayız. Fakat bu kez zamanın gün boyunca saat saat düzenlenişiyle değil, yıllar ve kuşaklar bakımından düzenlenişiyle uğraşıyoruz.

Zaman, bir kuşağın yüksek inşaat maliyetlerini sonraki kuşağın kelepir maliyetleri yapar. Zaman içinde anapara ödenir ve bu şekilde giden para binadan elde edilen kazançlara yansıtılabilir. Zaman geçtikçe bazı yapılar, içindeki teşebbüs için demode olur ve başka teşebbüslere uygun hale gelir. Zaman bir kuşağın ihtiyaç duyduğu mekânı başka bir kuşak için fuzuli mekâna dönüştürebilir. Bir yüzyılın inşaat klişesi başka bir yüzyılda faydalı bir sapma olabilir.

Eski binaların yenileriyle karışmasının ekonomik zorunluluğu, savaş sonrasında ve özellikle de 1950'lerde inşaat maliyetlerindeki ani yükselişle bağlantılı anormal bir durum değildir. Savaş sonrası binaların getirdiği kazanç ile Büyük Buhran öncesi binaların getirdiği kazancın çok farklı olduğuna şüphe yok. Ticari alanda metrekare başına işletme maliyetleri arasındaki fark, eski binalar yenilerinden daha iyi yapılmış olsa bile, hatta eskiler de dahil tüm binaların bakım masrafları yükselse bile yüzde 100 ile 200 arasında olabilir. 1920'lerde, hatta 1890'larda eski binalar şehir çeşitliliğinin zorunlu

* Bunların hepsi içsel, bünyevi sorunlarla ilgili sebeplerdir. Ama bazı semtlerin sürekli yaşlanmasının başka bir sebebi daha vardır ve bu diğer sebebin illa ki içsel kusurlarla bir alakası olması gerekmez. Semtin ta kendisi Boston, North End gibi kredi kurumlarınca kara listeye alınmış olabilir. Belli bir muhiti insafsızca yıpranmaya terk etmenin bu yolu hem yaygın hem de zararlıdır. Ama şu anda bir şehir alanının çeşitlilik ve kalıcı güç üretme konusundaki bünyevi ekonomik yeteneklerini etkileyen şartları inceliyoruz.

bir parçasıydı. Bugünün yeni binaları eskidiğinde de eski binaların varlığı bir zorunluluk olacak. İnşaat maliyetleri ne kadar inişli çıkışlı ya da sabit olursa olsun bu zorunluluk varlığını sürdürecektir, zira anaparasını ödememiş bir binaya nazaran değeri düşmüş bir bina daha az gelir gerektirir. Sürekli yükselen inşaat maliyetleri sadece eski bina ihtiyacının daha da yakıcı hissedilmesine yol açar. Muhtemelen toplam sokak ya da semt karışımında eski bina *oranının* da yükselmesini gerektirir, çünkü inşaat maliyetlerinin yükselmesi demek, yeni bir inşaatın maliyetlerini kaldırmak için gereken maddi başarı eşiğinin de yükselmesi demektir.

Birkaç yıl önce bir kent tasarımı konferansında şehirlerdeki ticari çeşitliliğin toplumsal bir ihtiyaç olduğu hakkında bir konuşma yaptım. Kısa süre sonra sözlerim tasarımcılar, plancılar ve öğrenciler tarafından sloganlaştırılarak bana geri döndü (bu sloganı uyduran kesinlikle ben değilim): "Köşedeki bakkala yer bırakmalıyız."

İlk başta bunu bir tür mecaz, bütünsel bir anlayışı temsil eden bir düstur sandım. Ama bir süre sonra postayla bana ulaştırılan proje ve yenileme plan ve çizimlerinde gerçekten geniş aralıklarla şuraya buraya bakkal için yer ayrılmış olduğunu gördüm. Bu çizimlerin yanındaki mektuplarda da özetle şöyle deniyordu: "Bakın, söylediğiniz şeyi sapına kadar uyguluyoruz."

Köşedeki bakkal denen bu zımbırtı geçtiğimiz yüzyılda bir köye uygun olabilecek zayıf, tepeden bakan bir şehir çeşitliliği anlayışını yansıtır, günümüzün hayat dolu bir semtine uygun değildir. Aslında minik ve yalnız bakkalların şehirde başarısız olması bir kural gibidir. Bu bakkallar durgun ve tektip gri alanların simgesidir adeta.

Gelgelelim, bu iyi niyetli saçmalıkları tasarlayanların sapıttığını söylemek yeterli olmaz. Muhtemelen önlerindeki ekonomik şartların izin verdiği ölçüde ellerinden gelenin en iyisini yapıyorlar. Projenin bir yerine kondurulmuş banliyö tipi bir alışveriş merkezi ve köşelere serpiştirilmiş birkaç bakkaldan fazlasını beklemek doğru olmaz. Zira bu planlarda hedeflenen şey ya geniş çaplı yeni inşaatlar yapmak ya da geniş çaplı, önceden tertiplenmiş rehabilitasyonla birleştirilmiş yeni inşaatlar yapmaktır. Yüksek sabit giderler yüzünden her türden sağlıklı çeşitlilik peşinen engellenir. (Birincil kulla-

nım karışımlarının yetersizliği, dolayısıyla müşterilerin güne yeterince yayılamaması sebebiyle manzara iyice ümitsizleşir.)

Bu yalnız bakkallar inşa edilse bile* tasarımcıların hayal ettiği türden sıcak ve rahat teşebbüsler olamaz. Yüksek sabit giderleri karşılamak için (a) ya sübvanse edilmelidirler –ama kim tarafından ve niçin?– (b) ya da tekdüze, devir hızı yüksek fabrikalara dönüşmelidirler.

Hepsi aynı anda inşa edilmiş büyük bina grupları geniş bir kültür, nüfus ve ticaret çeşitliliğini barındırmakta bünyesi gereği verimsizdir. Hatta sırf ticari çeşitliliği barındırmakta bile verimsizdirler. New York'taki Stuyvesant Town gibi bir yerde bunu görmek mümkündür. 1959'da, faaliyet başladıktan on küsur yıl sonra, Stuyvesant Town'ın ticari mekânını oluşturan 32 dükkân vitrininden yedisi boştu ya da ekonomik olmayan biçimlerde kullanılıyordu (depolama, sadece teşhir vb. amaçlarla). Demek ki cephelerin yanlış ya da yetersiz kullanılma oranı yüzde 22'ydi. Aynı süreçte, her yaşta ve durumda binanın karışık halde olduğu komşu sokaklarda 140 dükkân vitrini vardı ve bunlardan 11'i boştu ya da ekonomik olmayan biçimlerde kullanılıyordu, yani yanlış ya da yetersiz kullanılma oranı sadece yüzde 7'ydi. Aslında aradaki fark daha da büyüktür, çünkü eski sokaklardaki vitrinlerin çoğu küçüktür ve metre bazında hesaplandığında yüzde 7'den de düşük bir oran çıkacaktır, oysa projedeki mağazalar için aynı şey geçerli değildir. Sokağın iyi iş yapan tarafı bina yaşlarının karışık olduğu taraftır, hem de müşterilerden çoğunun Stuyvesant Town halkı olmasına, ayrıca o tarafa geçmek için geniş ve tehlikeli bir trafiği aşmaları icap etmesine rağmen. Mağaza zincirleri ve süpermarketler de bu gerçekliği kabul ettiklerinden, projenin boş cephelerini doldurmak yerine bina yaşlarının karışık olduğu yerlerde şubeler açmaktadırlar.

Şehir alanlarında aynı yaşta yapılaşmanın, daha verimli ve duyarlı ticari rekabet tehdidine karşı korunduğu da oluyor. Bu koruma –aslında aşağı yukarı ticari tekel anlamına geliyor– planlama çevrelerinde son derece "ilerici" bir tavır olarak görülüyor. Philadelphia'daki Society Hill yenileme planı, bütün bir semt dahilinde müteah-

* Bakkallar genellikle plandan çıkarılır ya da kiraların ekonomik gerçekliğiyle karşılaşılınca belirsiz bir tarihe ertelenir.

hidin alışveriş merkezlerini rekabete karşı korumak için bölgelendirmeye başvuracak. Şehir plancıları bölge için bir "yiyecek planı" da oluşturdular, yani tüm bir semt için tek bir lokanta zincirine tekelci lokantacılık imtiyazları verecekler. Başka kimsenin yiyeceğine izin vermeyecekler! Chicago'nun yenilenmiş Hyde Park-Kenwood semtindeki hemen her türlü ticari kalemde, planın asıl müteahhidinin mülkü olan banliyö tipi alışveriş merkezlerinin tekeli devam ediyor. Washinton'da devasa bir yeniden imar edilmiş semt olan Southwest'te ana konut müteahhidi kendisiyle rekabet edilmesini önlemek konusunda fazlasıyla ileri gitmiş. Bu semtin orijinal planlarında merkezi, banliyö tipi bir alışveriş merkezinin yanı sıra yer yer bakkallar düşünülmüş – yani eski dostumuz, köşedeki yapayalnız bakkal zımbırtısı. Bir alışveriş merkezi iktisatçısı bu bakkalların, kendisi de yüksek sabit giderleri karşılamak zorunda olan ana, banliyö tipi merkezin işini azaltacağı tahmininde bulunmuş. Merkezi korumak için bakkalları plandan çıkarmışlar. Tekdüzeleşmiş tekelci ikame şehir paketleri işte böyle allanıp pullanıp "planlı alışveriş" diye pazarlanıyor.

Yapısı gereği verimsiz ve atıl, aynı yaştan binalardaki işletmeler tekelci planlamayla finansal açıdan başarılı kılınabilir. Ama adeta sihirli bir değneği varmış gibi şehir çeşitliliğinin dengi bir şey yaratamaz. Ayrıca şehirlerdeki karışık yaşlardan binaların ve farklı sabit giderlerin bünyevi verimliliğini de ikame edemez.

Binaların yaşı, faydalılık ya da arzu edilirlikle karşılaştırıldığında son derece göreli bir şeydir. Canlı bir semtte hiçbir şey seçeneği olanlar tarafından tercih edilmeyecek –ya da sonunda yerini yeni bir şeye bırakacak– kadar eski değildir. Eskinin bu faydalılığı sadece mimari üstünlükle ya da çekicilikle de alakalı değildir. Chicago, Back-of-the-Yards'taki yıpranmış, vasat, harabeye dönmüş, kullanım dışı sayılabilecek ahşap yapıların hiçbiri tasarrufları çekemeyecek ya da kredi verilmeyecek durumda değildir – çünkü bu muhitte insanlar tercih yapabilecek kadar başarılı olunca çekip gitmez. Canlı bir semtte kelepir arayan orta sınıf aileler ya da altın yumurta arayan rehabilitasyoncular Greenwich Village'deki hiçbir eski binayı hor görmez. Başarılı mahallelerde eski binalar kalburun üstünde kalır. Diğer uçta ise Miami Beach vardır. Burada en etkili çare yeniliktir. On yıldan eski oteller yaşlı sayılarak atlanır ve daha yeni otel-

ler tercih edilir. Yenilik ve yarattığı yüzeysel refah hissi çok çabuk tükenen bir metadır.

Pek çok şehir sakininin ve şehir teşebbüsünün yeni yapılara ihtiyacı yoktur. Bu kitabın yazıldığı binanın zemininde şunlar var: spor salonu da bulunan bir sağlık tesisi, dini dekorasyon firması, muhalif bir Demokrat parti reform derneği, Liberal parti tesisi, müzik derneği, akordiyoncular birliği, Paraguay çayı satan emekli bir ithalatçı, kâğıt satan ve Paraguay çayının nakliyatıyla ilgilenen bir adamın yeri, diş laboratuvarı, suluboya dersleri verilen bir stüdyo, kostüm mücevheri imalatçısı. Eskiden burada bulunan, ben gelmeden kısa süre önce taşman kiracılar arasında ise smokin kiralayan bir adam, yerel bir sendika ve Haitili dans kumpanyası varmış. Yeni binalarda bizim gibilere yer yok. Son ihtiyaç duyacağımız şey yeni bir inşaat olacaktır.* Bizim ve daha pek çok kişinin ihtiyacı, canlı bir semtte eski binaların bulunması; hem aramızdan bazıları semti daha da canlandırabilir.

Şehirlerdeki yeni konutlar da su katılmamış bir iyilik timsali değildir. Şehirlerde yeni konut yapılaşmaları pek çok dezavantajı beraberinde getirir; üstelik çeşitli avantajlara verilen değer ya da kimi dezavantajların getireceği zararlar farklı insanların gözünde farklı ağırlıklarda olacaktır. Mesela kimileri cüceler için tasarlanmış yeni bir minik yemek odasına verecekleri para karşılığında daha fazla alan isteyecektir (ya da aynı alan için daha az para vermeyi tercih edecektir). Kimileri ses geçiren duvarlardan hoşlanmıyordur. Bu tip talepleri pek çok eski binada karşılamak mümkündür, ama ister odası ayda 14 dolara gelen toplu konutlara çıksınlar, ister odası ayda 95 dolara gelen lüks konutlara çıksınlar, yeni binalarda bu talepler karşılanamaz.** Kimi insanlar hayat şartlarındaki iyileşmeler için, kısmen verilen emeğe ve yaratıcılığa bakarak ödeme yapmayı

* Hayır, *son* ihtiyaç duyacağımız şey ütopyacı bir rüya şehrin sübvansiyonlu dükkânlarına kabul edilmeye uygun olup olmadığımıza paternalist bir bakış açısıyla karar verilmesi.

** Pahalı bir New York yeniden imar projesinde oturan kiracıların protestolarının sırasında kullandığı bir karikatürde kadın sorar: "Tatlım, Washington Square Village'de oturmamızın 51 heyecan verici sebebinden birinin şu ocak olduğundan emin misin?" Kocası da şu cevabı verir: "Biraz yüksek sesle konuş hayatım. Komşu tuvaletin sifonunu çektiğinden seni duyamadım."

tercih edebilir, ayrıca hem para verip hem de ayrım gözetmeyen iyileştirmeye maruz kalmak yerine hangi iyileşmelere önem verileceğini seçmek de isteyebilirler. İnsanların tercih ederek oturduğu, kendiliğinden mutenalaşan yerlerde çok sayıda sıradan insanın kuytu ya da iç karartıcı mekânları hoş ve kullanışlı odalara çevirmeye yarayacak renkler, ışıklandırma ve döşeme hakkında, yatak odası iklimlendirme ve elektrikli pencere fanları hakkında, kolon olmayan bölmeleri yıkma hakkında, hatta iki küçük daireyi birleştirme hakkında bilgi sahibi olduğunu görmek işten değildir. Gerek konut gerekse işyeri alanlarında çeşitlilik ve istikrar yaratmanın temelinde eski binaların kaynaşması, dolayısıyla farklı barınma maliyetlerinin ve beğenilerin de birbirine karışması bulunmaktadır.

Büyük şehirlerin kaldırımlarında yürürken görülebilecek en hayranlık verici ve hoş manzara, dâhice uyarlamalarla yeni kullanıma açılmış eski binalardır. Bir zanaatkârın eserlerini sergilediği eski bir konak salonu, eve çevrilmiş bir ahır, göçmen derneği olmuş bir bodrum, tiyatro yapılmış bir garaj ya da mahzen, eski bir güzellik salonundan bozma dubleks ev zemini, Çin yemeği fabrikasına dönüşmüş bir depo, matbaa olmuş bir dans okulu, çok hoş renkli camları olan –yoksulların boyalı camları– bir kiliseye dönüşmüş bir ayakkabı tamircisi, kasaptan bozma bir lokanta: Semtlerin canlılık gösterdiği ve insan ihtiyaçlarına duyarlı olduğu yerlerde sürekli meydana gelen ufak tefek değişimler bunlardır işte.

Louisville Sanat Birliği'nin kısa süre önce restore edip tiyatro, müzik salonu, sanat galerisi, kütüphane, bar ve lokantaya çevirdiği mekânın geçmişini ele alalım. Gözde bir spor kulübü olarak hayata başlamış, sonra okul olmuş, mandıracılar tarafından ahır olarak kullanılmış, binicilik okulu olmuş, adabı muaşeret ve dans okulu olmuş, yeniden spor kulübü haline gelmiş, bir sanatçının stüdyosu olmuş, tekrar okul olmuş, ardından nalbant olmuş, fabrika olmuş, depo olmuş ve şimdi de gelecek vaat eden bir sanat merkezi olarak hizmet veriyor. Böyle bir umutlar ve tasarılar silsilesinin aynı binada yer alabileceğini kim tahmin edebilir ya da bütün bunları kim önceden planlayabilirdi? Ancak hayal gücünden yoksun bir kişi bunu yapabileceğini düşünür, ancak küstah bir kişi bunu yapmak ister.

Eski binalardaki bu daimi değişiklik ve permütasyonları geçici çözümler saymak ukalalıktan başka bir şey değildir. Aslında, belli

bir hammadde biçimi doğru zamanda doğru yerde elde edilmiştir. Bu hammadde, aksi takdirde hiç ortaya çıkmayacak bir kullanıma vakfedilmiştir. Asıl geçici ve hazin olan, şehir çeşitliliğini yasadışı saymaktır. Standartlaştırılmış, tekdüzeleşmiş ticaretin (ve boş cephelerin) proje dahilinde izinsiz rekabet ya da eklenmelere karşı korunduğu, Bronx'taki orta gelirlilere yönelik Parkchester projesinin dışında, tam da Parkchester halkının desteğiyle ortaya çıkan böyle bir kaçak kalabalığı görmek mümkündür. Projenin köşelerinden birinin hemen ötesinde, benzin istasyonunun yarattığı bir asfalt cebine feci şekilde yığılmış halde, projede oturanların ihtiyaç duyduğu aşikâr olan dükkânlar vardır: küçük bir rehin dükkânı, müzik aletleri satanlar, ikinci el elektronik eşya satıcısı, Çin lokantası, seri sonu giysi mağazası. Karşılanamayan daha kaç ihtiyaç var kim bilir! Farklı yaşlardan binaların yerini alan aynı yaştaki binaların ekonomik katılığı, içsel verimsizliği ve müteakip "himayecilik" biçimleri ihtiyacıyla birlikte önümüze geldiğinde, eksik olanlar artık akademik araştırma konusudur.

Şehirlerde birincil çeşitlilik karışımlarının yanı sıra ikincil çeşitliliğin de oluşması için eski binaların yapılar arasına karışması gerekir. Özellikle de yeni birincil çeşitliliklerin doğması için eski binalara ihtiyaç vardır.

Bu doğum başarılı olursa, binaların sağladığı kazanç yükselebilir ve çoğunlukla da yükselir. Grady Clay bunun örneğin Louisville ayakkabı piyasasında gözlenebileceğini bildiriyor. "Bu piyasa müşteri çekmeye başladığı sırada kiralar çok düşüktü," diyor Clay, "beş metreye on metre bir dükkân aylık 25 ila 50 dolara gidiyordu. Ama şimdiden hepsi 75 dolara fırladı". Şehirlerdeki, ekonomik açıdan değerli hale gelen teşebbüslerin pek çoğu küçük ve yoksul olarak işe başlamış ve çok sonra restorasyon ya da yeni inşaat maliyetlerini karşılayacak hale gelmiştir. Ama işe başlamak için doğru yerdeki düşük giderli mekânlar olmadan bu süreç işleyemez.

Daha iyi birincil çeşitlilik karışımlarının üretilmesi gereken alanlar, bilhassa çeşitliliği artırma çalışmalarının başında eski binalara ihtiyaç duyacaktır. Örneğin New York, Brooklyn'in, ihtiyaç duyduğu çeşitlilik, çekicilik ve canlılık derecesini yakalamak için konut ve işyeri bileşiminden azami ekonomik avantaj sağlaması gerekir. Bu yeterince etkili ve yoğun birincil bileşimler olmadan Brooklyn'in

ikincil çeşitlilik potansiyelini hayata geçirmenin bir yolunu bulmak çok zordur.

Brooklyn, yer arayan büyük ve kurumsallaşmış imalatçıları çekme konusunda varoşlarla rekabet edemez. En azından şu anda, hele de varoşları onların oyunlarıyla, onların şartlarıyla yenmeye çalışarak hiç rekabet edemez. İşyeri-konut birincil karışımlarını en iyi şekilde değerlendirmesinin koşulu, esasen ticari teşebbüsler için kuluçka vazifesi görmesi, sonra da onları mümkün mertebe elinde tutmaya çalışmasıdır. Barındırdığı teşebbüsleri de en iyi şekilde değerlendirmek için onları yeterince yüksek yoğunlukta konut nüfusuyla ve daha kısa bloklarla birleştirmelidir. İşyerlerinin varlığını ne kadar iyi değerlendirirse, iş kullanımlarını elinde o kadar sıkı tutar.

Ama Brooklyn'in bu iş kullanımlarına kuluçka vazifesi görmesi için eski binalara ihtiyacı vardır; hem de tam olarak yaptıkları işi yapmaları, yani eski bina vazifesi görmeleri için. Zira Brooklyn tam bir kuluçka makinesidir. Yıllık bazda, Brooklyn'den ayrılan imalat teşebbüslerinin sayısı başka yerlerden Brooklyn'e gelen imalatçıların sayısından fazladır. Yine de Brooklyn'deki fabrika sayısı sürekli artar. Brooklyn'deki Pratt Enstitüsü'nden üç araştırmacının* yaptığı bir araştırma bu paradoksu çok güzel açıklıyor:

> İşin sırrı Brooklyn'in sanayi için kuluçka işlevi görmesindedir. Pek çok küçük işletme ilk olarak burada açılmıştır. Mesela birkaç teknisyen başkaları için çalışmaktan sıkılıp bir garajın arka tarafında kendi işlerini başlatabilir. İşleri iyi gider ve büyürler, bir süre sonra garaja sığmaz olurlar ve daha geniş bir yer kiralarlar, sonra da bir bina alırlar. Binaya da sığmaz olup da kendi binalarını yapmaları gerekince büyük ihtimalle Queens'e, Nassau'ya ya da New Jersey'e taşınırlar. Ama bu süreçte yirmi ila elli, hatta yüz yeni işletme açılmış olur.

Kendi binalarını yapmaları gerektiğinde neden taşınıyorlar? Bir kere, Brooklyn yeni işletmelerin zorunlu buldukları dışında pek az çekici yöne sahiptir – esasen eski binalardan ibarettir ve küçük bir teşebbüsün ihtiyaç duyacağı geniş bir beceri ve kaynak yelpazesine yakındır. İkincisi, işyeri ihtiyaçları için planlama yönünde hemen hiç çaba gösterilmemiştir – şehre akın akın girip çıkan özel otomobillerle tıka basa dolan otoyollara büyük paralar harcanmış-

* Stuart Cohen, Stanley Kogan ve Frank Marcellino.

tır, ama şehrin eski binalarını, doklarını ve demiryollarını kullanan imalatçıların kamyonlarına uygun yollara benzer bir kaynak ayrılmamıştır.*

Zayıf düşen pek çok şehir alanında olduğu gibi, Brooklyn'de de ihtiyaç duyulandan fazla eski bina vardır. Bir başka deyişle, sokaklarından pek çoğu uzun zamandır tedrici yeni bina artışından yoksundur. Yine de Brooklyn'in bünyevi değerlerini ve avantajlarını kullanarak durumunu düzeltmesi için (kaldı ki şehir inşaatında başarılı olmanın tek yolu budur) o eski binaların uygun bir şekilde dağılmış olması esastır. Eski binaları toptan yıkıp geçmektense, çeşitlilik yaratma şartlarını oluşturarak iyileşme sağlanabilir. Proje inşaatı devrinden önceki zamanlardan beri, hepsi aynı anda yapılmış muhitlerin yozlaşmasına şahit oluyoruz. Bu muhitler çoğunlukla gözde alanlar olarak ömürlerine başlıyor, kimi zaman da tümden orta sınıfa yönelik olarak ortaya çıkıyor. Her şehirde böyle homojen muhitler bulunur. Genellikle, bu tür muhitler çeşitlilik yaratma bakımından tamamen sakatlanmış olur. Kalıcılık bakımından yetersizlikleri ve sönüklükleri sırf aynı anda inşa edilmiş olmalarına, yani ilk göze çarpan talihsizliklerine mal edilemez elbette. Yine de bu muhitlerin sakat yönlerinden biri aynı anda inşa edilmiş olmaktır ve ne yazık ki bu durumun etkisi binalar eskidikten sonra bile uzun süre devam eder.

Bu tür bir şehir alanı yeniyken iktisadi bakımdan hiçbir çeşitlilik imkânı yaratmaz. Bu yüzden ve başka sebeplerden, yavanlığın pratikteki ceremesi erkenden hissedilmeye başlar. Muhit terk edilecek bir yer haline gelir. Binalar hakikaten eskidiğinde, şehir açısından tek faydalı niteliği değerinin düşüklüğü olacaktır ki bu da kendi başına yeterli değildir.

* Arsa maliyetini büyüyen işletmelerin şehirde inşaata girişmesinin önündeki önemli bir engel saymak âdettendir; ancak bu maliyet, gerek inşaat maliyetine gerekse diğer maliyetlere oranla düzenli olarak düşmektedir. Örneğin Manhattan'ın kenarındaki ucuz arsalar yerine merkezin yakınlarında pahalı bir araziye bina yapmaya karar veren Time Inc.'in birçok gerekçesi arasında, uzak bir yerdeki işyerinde çalışanların iş amaçlı taksi paralarının yıllık tutarının arsa bedelleri arasındaki farkı aşacağını görmüş olmaları da vardı! *Architectural Forum*'dan Stephen G. Thompson, yeniden imar destekleri sayesinde şehirdeki arsaların binanın halılarından bile ucuza geldiği gözlemini yapıyordu (herhangi bir yerde yayımlanmadı). Arsa maliyetinin halı maliyetini aşması için şehrin *şehir* olması gerekir, makine ya da çöl değil.

Aynı anda inşa edilmiş muhitler zaman içinde fiziksel açıdan genellikle çok az değişir. Meydana gelen bu fiziksel değişim de kötüye doğrudur: tedrici bakımsızlaşma ve şurada burada birkaç kendiliğinden, adi türden yeni kullanım. İnsanlar bu az sayıdaki kendiliğinden farklılıklara bakar ve onları vahim değişikliğin kanıtı, hatta bazen sebebi sayar. Yavanlığa karşı savaş! Muhit değişmiş olduğu için kederlenirler. Ama gerçekte muhit fiziksel olarak çok az değişmiştir. Daha ziyade insanların muhit hakkındaki duygularıdır değişen. Muhit kendini güncelleme, canlandırma, tamir etme ya da yeni bir nesil tarafından tercih edilme kabiliyetinden tuhaf bir şekilde yoksun kalmıştır. Aslında ölmüştür. Hatta ölü doğmuştur, ama ceset kokmaya başlayıncaya kadar kimse fark etmemiştir bunu.

Durumu düzeltme ve yavanlıkla savaşma öğütleri başarılı olamayınca, en sonunda her şeyi dümdüz edip yeni bir döngü başlatma kararı gelir. Belki eski binalardan bazılarına dokunulmaz, ama sadece iktisadi bakımdan yeni binaların dengi sayılacak kadar "yenilenmiş" olanlara. Yeni bir ceset doğmaktadır. Henüz kokmuyordur, ama bir önceki gibi ölüdür; yaşam süreçlerini oluşturan sürekli ayarlama, uyarlama ve permütasyonlar yaratma yeteneğinden yoksundur.

Bu kasvetli, baştan yok olmaya yazgılı kısırdöngüleri tekrar tekrar yaratmaya hiç gerek yok. Böyle bir alan incelenerek diğer üç çeşitlilik yaratma şartlarından hangilerinin eksik olduğu anlaşılabilirse ve sonrasında bu şartlar da mümkün mertebe sağlanabilirse, eski binalardan bazıları yıkılacaktır; çünkü yeni sokakların eklenmesi, insan yoğunluğunun artırılması, kamusal ve özel yeni birincil kullanımlar için alan bulunması gereklidir. Ama eski binaların çürüme ve başarısızlık göstergesinden daha fazla şey ifade etmesinin tek yolu belli bir oranda karışımın sağlanmasıdır. Orta, düşük ve sıfır kazanç çeşitliliğinin muhitte varlığını sürdürmesi eski binalar sayesinde mümkün olur. Şehirlerde yeni binaların ekonomik değerinin yeri doldurulabilir. Bunun için daha fazla inşaat masrafı yapmak yeterlidir. Ama eski binaların ekonomik değerinin yeri istendiği zaman doldurulamaz. Bu değer zaman içinde yaratılır. Çeşitliliğin bu ekonomik şartı canlı şehir muhitlerinin ancak devralabileceği ve yıllar boyu koruyacağı bir şarttır.

11

Yoğunluk İhtiyacı

DÖRDÜNCÜ ŞART: *Semtteki insan yoğunluğu –her türden insan yoğunluğu– yeterli olmalıdır. Mukim nüfus için de bu yoğunluk gereklidir.*

İnsan yoğunluğu ile özelleşmiş teşekküllerin ayakta kalması arasında bir ilişki olduğunu, yüzyıllardır şehirler üzerine düşünen herkes fark etmiştir herhalde. Örneğin Samuel Johnson bu ilişkiyi 1785'te dile getiriyordu. "Seyrek haldeki insanlar," diyordu Boswell'e, "değişiklik yapar ama kötü yönde yapar, pek çok şeyden yoksundur... Ancak yoğunluk üretebilir elverişliliği". Gözlemciler bu ilişkiyi yeni zamanlarda ve yerlerde sürekli yeniden keşfetmeyi sürdürüyor. Nitekim 1959'da, Amerikan banliyölerini ve İngiliz "yeni kasabalarını" inceleyen Arizona Üniversitesi işletme profesörü John H. Denton, bu tip yerlerin kültürel fırsat imkânlarını korumak için şehre çabuk ulaşıma bağımlı olduğu sonucuna varıyordu. *New York Times*'ın haberine göre, "Bulgularını dayandırdığı şey, kültürel tesislerin açık kalmasına yetecek nüfus yoğunluğunun yokluğuydu. Bay Denton'a göre... ademi merkeziyet öyle seyrek bir nüfus yaratmış ki banliyölerde ancak çoğunluğun talebi ekonomik bir şekilde karşılanabiliyor. Ancak çoğunluğun ihtiyaç duyduğu türden mallar ve kültürel faaliyetler söz konusu olabiliyor," vesaire vesaire.

Hem Johnson hem de Profesör Denton çok sayıda insanın yaratacağı ekonomik sonuçlardan bahsediyorlardı, seyrek nüfusların alt alta toplanmasıyla ortaya çıkan insan sayısının değil. İnsan yoğunluğunun azlığı ya da çokluğunun ne kadar büyük fark yaratacağını

gösteriyorlardı. Bizim yüksek ve düşük yoğunluk dediğimiz şeylerin sonuçlarını karşılaştırıyorlardı aslında.

Yoğunluk –ya da sıklık– ile elverişlilik ve başka çeşitlilik türleri arasındaki bu ilişki şehir merkezleri düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Şehir merkezlerinde korkunç sayılarda insanın toplandığını herkes bilir, zaten o kadar insan toplanmasaydı merkezin merkezliği kalmazdı – hele merkez çeşitliliğinin adı bile anılmazdı.

Ne var ki yoğunluk ile çeşitlilik arasındaki bu ilişki konutların ağırlıkta olduğu semtlerde hemen hiç göz önünde tutulmaz. Ama pek çok semtin büyük çoğunluğunu konutlar oluşturur. Bir semtte yaşayan insanlar aynı zamanda o semtin sokaklarını, parklarını ve dükkânlarını kullananların da büyük bir kısmını oluşturur genellikle. Orada yaşayan insanların yarattığı yoğunluğun desteği olmasa, insanların yaşadığı ve dolayısıyla da ihtiyaç duyduğu yerlerde elverişlilik, rahat erişim ya da çeşitlilik çok az olacaktır.

Belli bir semtin konutları (tıpkı diğer arsa kullanımlarında olduğu gibi), Sekizinci Bölüm'de açıklanan ekonomik sebeplerden dolayı, sokaklardaki insanların günün saatlerine iyi yayılması için başka birincil kullanımlarla desteklenmeye ihtiyaç duyar. Bu diğer kullanımların (işyerleri, eğlence yerleri ya da artık her neyse) yoğunluğa etkin bir şekilde katkı yapabilmek için şehir arazisini yoğun bir şekilde, sıkıdüzenle kullanması gerekir. Sadece fiziksel alan kaplayıp az insanı çekerlerse çeşitliliğe ya da canlılığa katkıları çok az olur, hatta hiç olmaz.

Bu noktayı daha fazla detaylandırmaya gerek yok sanırım. Ama bu mesele konutlar için de aynı ölçüde önemlidir. Arsa maliyetinden çok daha derin sebeplerden, konutlar da araziyi yoğun bir şekilde kullanmalıdır. Öte yandan, bunun anlamı herkesin asansörlü yüksek apartmanlara –ya da benzer iskân modellerine– geçebileceği ya da geçirilmesi gerektiği değildir. Bu tür bir çözüm çeşitliliği başka bir yönden köstekleyerek ortadan kaldıracaktır.

Konut yoğunluğu, pek çok semt ve bu semtlerin gelecekteki gelişimi için çok önemlidir ama canlılık faktörü olarak hemen hiç dikkate alınmaz. O yüzden bu bölümü şehir yoğunluğunun konutlarla ilgili yönüne ayırıyorum.

Ortodoks planlama ve iskân teorisinde yüksek konut yoğunluğunun kötü bir namı vardır. Her türden güçlüğün ve başarısızlığın

temelinde bu yoğunluğun olduğu düşünülür. Fakat hiç değilse bizim şehirlerimizde yüksek yoğunluk ile yaşanan sorunlar ya da yüksek yoğunluk ile çöküntü arasında kurulan bağ tamamen yanlıştır ve gerçek şehirlere bakma zahmetine giren herkes bunu görebilir. Buna birkaç örnek verelim.

San Francisco'daki en yüksek konut yoğunluklu –aynı zamanda konut alanındaki binaların oranının en yüksek olduğu– semt North Beach-Telegraph Hill'dir. Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda kendiliğinden ve düzenli olarak standartlarını yükselten gözde bir semttir burası. Öte yandan, San Francisco'nun başlıca varoş sorunu Western Addition denen bir semttir. Bu semt sürekli kötüye gitmiştir ve şimdi geniş çapta yıkım işlemlerine tabi tutulmaktadır. Yeni olduğu sırada iyi bir adres sayılan Western Addition'ın konut yoğunluğu North Beach-Telegraph Hill'in yoğunluğundan ciddi ölçüde düşüktür, ayrıca hâlâ popüler olan Russian Hill ve Nob Hill semtlerininkinden de düşüktür.

Philadelphia'da kendiliğinden standartlarını yükselten ve giderek genişleyen tek semt Rittenhouse Meydanı'dır. Ayrıca yenileme ya da yıkım planlarında yer almayan tek iç şehir alanı da burasıdır. Philadelphia'daki en yüksek konut yoğunluğu Rittenhouse'dadır. Günümüzde Philadelphia'nın en ciddi toplumsal sorunlarından bazıları kuzeydeki gecekondu bölgesinde yaşanıyor. Bu bölgenin ortalama konut yoğunluğu Rittenhouse Meydanı'ndakinin yarısı kadar. Philadelphia'da yozlaşma ve toplumsal düzensizliğin yaşandığı başka geniş alanlarda da konut yoğunluğu Rittenhouse Meydanı'ndakinin yarısından daha az.

New York, Brooklyn'de genel olarak en beğenilen, gözde ve standartları yükselen muhit Brooklyn Heights'tır ve Brooklyn'de konut yoğunluğunun en yüksek olduğu yer de burasıdır. Brooklyn'deki müthiş büyük başarısız ya da zayıflayan gri alanların yoğunluğu, Brooklyn Heights'takinin yarısı ya da daha azıdır.

Manhattan, Doğu Yakası'nın orta kesimindeki en gözde nişi ve Greenwich Village'in en gözde nişi, Brooklyn Heights'ın merkeziyle aynı konut yoğunluğuna sahiptir. Ama arada ilginç bir fark vardır. Manhattan'da bu çok popüler nişleri canlılık ve çeşitlilik oranı yüksek, çok gözde alanlar kuşatır. Çevredeki bu gözde alanlarda konut yoğunluğu daha da fazladır. Öte yandan, Brooklyn Heights'ta gözde

niş, konut yoğunluğu düşük muhitlerce kuşatılmıştır, üstelik bu muhitler o kadar canlı ve popüler de değildir.

Kitabın girişinde bahsedildiği üzere Boston, North End kendi kendine mutenalaşmıştır ve şehrin en sağlıklı alanlarından biridir. Boston'daki en yüksek konut yoğunluğu da buradadır. Bir nesildir sürekli kötüye giden Roxbury semtinin ise konut yoğunluğu North End'in konut yoğunluğunun dokuzda biridir.*

Planlama literatüründe geçen aşırı kalabalık çöküntü alanları, yüksek konut yoğunluğuna sahip bereketli alanlardır. ABD'nin gerçek hayatındaki aşırı kalabalık çöküntü alanları ise, gitgide daha ağırlıklı olarak, konut yoğunluğunun düşük olduğu sönük alanlardır.

* Bu örnekler için yoğunluk rakamlarını verelim. Bu rakamlar, konut alanında dönüm başına düşen birim konut olarak gösteriliyor. İki rakam veriliyorsa, ilgili yerin hangi aralığa düştüğü gösteriliyor demektir (yoğunluk verileri genellikle bu şekilde yazılır). San Francisco: North Beach-Telegraph Hill, 20-35; bu aralık Russian Hill ve Nob Hill için de geçerlidir, ama North Beach-Telegraph Hill'de binalar konut alanında daha fazla yer kaplar; Western Addition, 14-15. Philadelphia: Rittenhouse Meydanı, 20-25; Kuzey Philadelphia gecekondu bölgesi, yaklaşık 10; sorunlu sıra evler bölgesi, umumiyetle 8-11. Brooklyn: Brooklyn Heights, merkezde 31-44 ve geri kalanının büyük bir kısmında 19-31; diğer yerlerde 11-19'a düşer; Brooklyn'in zayıflayan ya da sorun yaşayan kesimlerinden, Bedford-Stuyvesant'ın yarısı 19-31, diğer yarısı da 11-19; Red Hook, çoğu kısmı 11-19; Brooklyn'in bazı çöküntü alanlarında 4-6'ya kadar düşer. Manhattan: Doğu Yakası'nın orta kesimindeki nişlerin en gözde olanında 31-44, Yorkville'de 44-64'e yükselir; Greenwich Village'de en gözde niş 31-44, geri kalanının çoğunda 44-64, ama istikrarlı, eski, standartlarını yükseltmiş İtalyan cemaatinin bulunduğu nişte 64'ün üzerinde. Boston, North End'de 69; Roxbury'de 5-10.

Boston ve New York'taki rakamlar planlama komisyonu ölçümlerinden ve tablolarından gelmektedir; San Francisco ve Philadelphia'da ise planlama ya da yeniden imar ekibi üyelerinin tahminleridir.

Tüm şehirler proje planlamasında ayrıntılı yoğunluk analizleri yapmayı fetiş haline getirmiş olmasına rağmen, proje dışı yoğunluklar üzerine geçerli veri miktarı şaşırtıcı ölçüde azdır. (Bir planlama müdürü bana, proje dışı alanların yıkımı neticesinde ortaya çıkacak yeniden yerleştirme probleminin büyüklüğünü ölçmek hariç, bu alanlarla ilgili başka bir çalışma yapmak için herhangi gerekçe görmediğini söylemişti.) Başarılı ve gözde muhitlerde yoğunluk ortalamalarını yaratan yerel, bina bina yoğunluk farklarını ölçen hiçbir şehir bilmiyorum. Şehrin en başarılı semtlerinden birinde küçük ölçekli özgül yoğunluk farklarını sorduğum bir planlama müdürü, "Bu tip semtler hakkında genellemede bulunmak çok zor," diye yakınmıştı. Bu tip semtler hakkında genellemede bulunmak, tam da bir araya getirildiklerinde "genel" ya da standart nitelikler göstermedikleri için zor, hatta imkânsızdır. İşte başarılı şehirlerdeki yoğunluk ortalamaları hakkındaki en önemli ve en çok ihmal edilen olgu, öğelerinin bu değişkenliği ve çeşitliliğidir.

California, Oakland'daki en kötü ve yaygın çöküntü sorunu, birbirinden uzak, bir-iki ailelik evlerden oluşan ve gerçek şehir yoğunluğu sayılamayacak kadar seyrek nüfuslu iki yüz blokluk bir alanda yaşanmaktadır. Cleveland'ın en kötü çöküntü sorunu 2,5 kilometrekarelik, aynı türden bir alanda görülür. Günümüzde, Detroit'in büyük bir kısmı düşük yoğunluklu uçsuz bucaksız alanlardan oluşmaktadır. Doğu Bronx, şehirlerin umutsuz vakası haline gelen gri kuşakların sembolü gibidir ve New York'un geneline nazaran düşük yoğunlukludur; Doğu Bronx'un pek çok kesiminde yoğunluklar şehir ortalamasının epeyce altındadır. (New York'un ortalama konut yoğunluğu dönüm başına 14 birimdir.)

Gelgelelim, bütün bunlara dayanarak şehirlerdeki yüksek konut yoğunluklu her alanın iyi durumda olduğu sonucuna varamayız. İyi durumda değillerdir ve çözümü "burada" bulacağımızı sanmak sorunu fena halde basitleştirmek olacaktır. Örneğin hepsi de Manhattan'da bulunan Chelsea, Batı Yakası'nın üst kesimindeki fena halde başarısız konut bölgesinin büyük bir kısmı ve Harlem'in büyük bir kısmı ile Greenwich Village, Yorkville ve Doğu Yakası'nın orta kesimi neredeyse aynı konut yoğunluğuna sahiptir. Günümüzde pek çok dertle uğraşan, bir zamanların ultra gözde semti Riverside Drive'ın nüfusu daha da yüksektir.

İnsan yoğunluğu ile çeşitlilik üretimi arasındaki ilişkinin basit, düz bir matematiksel ilişki olduğunu düşünürsek yüksek ve düşük yoğunluğun etkilerini anlayamayız. Bu ilişkinin sonuçları (Dr. Johnson ve Profesör Denton'un genel hatlarıyla basitçe ifade ettiği sonuçlar) başka faktörlerden ciddi ölçüde etkilenirler ki bu faktörlerden üçünü önceki üç bölümde anlatmıştık.

Konut yoğunluğu, ne kadar yüksek olursa olsun, çeşitliliği bastıran ya da engelleyen başka yetersizlikler olduğu takdirde "yeterli" gelmeyecektir. Uç bir örnek vermek gerekirse, tekdüze projelerde konut yoğunluğu, ne kadar yüksek olursa olsun "yeterli" gelmez, çünkü tekdüzelik her koşulda çeşitliliği engelleyecektir. Öte yandan, plansız muhitlerde de binalar çok standartlaştırılmışsa, bloklar çok uzunsa ya da birincil kullanım karışımı yaratacak öğeler eksikse aynı sonuca ulaşılabilir. Ama yine de insan yoğunluğu şehir çeşitliliğinin artması için zorunlu koşullardan *biridir*. Ayrıca, insanların oturduğu semtlerde bunun anlamı, konutlara ayrılmış alandaki

konut yoğunluğunun yüksek olması gerektiğidir. Çeşitliliğin nerede ne kadar üretildiğini belirleyen diğer faktörler, ilgili alanda yeterince insan yoksa etkili olamaz.

Düşük şehir yoğunluğunun aksi yöndeki kanıtlara rağmen iyi bir nama sahip olmasının ve yüksek şehir yoğunluğunun gene kanıtlar hilafına kötü bir nama sahip olmasının sebeplerinden biri, yüksek konut yoğunluğu ile hane içi kalabalığın birbirine karıştırılmasıdır. Yüksek yoğunluk belli bir toprak parçası üzerindeki konutların çok sayıda olması anlamına gelir. Kalabalık ise hanedeki insan sayısına odaların yetmemesi demektir. Nüfus sayımlarında yapılan tanıma göre bir evde oda başına 1,5 ya da daha fazla insan bulunması o evin kalabalık olduğunu gösteriyor. Kalabalığın belli bir toprak parçası üzerindeki konutların sayısıyla hiçbir ilgisi yok, tıpkı gerçek hayatta yüksek yoğunluğun kalabalıkla hiçbir ilgisi olmadığı gibi.

Yoğunluğun rolünü anlamayı sık sık engellediği için kısaca değineceğim bu yüksek yoğunluk ve kalabalık karışıklığı, bahçeşehir plancılığından devraldığımız yanılgılardan biridir. Bahçeşehir plancıları ve onların takipçileri hem belli büyüklükte bir toprak parçası üzerinde çok sayıda konutun bulunduğu (yüksek yoğunluk) hem de tek tek konutların içinde çok fazla insanın bulunduğu (kalabalık) varoşlara baktılar, ama kalabalık odalar ile ondan tamamen farklı olan bina yoğunluğu yüksek toprak arasındaki ayrımı göremediler. İkisinden de eşit derecede nefret ettiler ve bunları birbirinden ayrılmaz şeyler saydılar, hatta günümüz iskân uzmanları ve plancıları bunları tek bir kelimeymiş gibi kullanmaya başladılar: "yüksekyoğunlukvekalabalık".

Toplu konut projesi seferberliklerine destek isteyen reformcuların çok sık başvurduğu meşhur istatistiki garabet de –dönüm başına düşen insan sayısı– karışıklığı iyiden iyiye artırdı. Bu ürkütücü rakamlar *dönüm* başına kaç konut ya da oda düştüğünü kesinlikle göstermez; ayrıca çok sorunlu bir alana dair olduğunda –daima da öyledir– rakamların yarattığı afallatıcı etki yüksek insan yoğunluklarının ancak ilk bakışta ürkütücü olduğunun anlaşılamamasına yol açar. Dört kişinin bir odada yaşamasının ya da başka türden bir sefalet içinde olmasının yoğunlukla bir alakası yoktur. Boston, North

End'de, konut alanında dönüm başına düşen insan sayısı 240'tır, ama ölüm oranı (1956 rakamlarıyla) binde 8,8'dir ve veremden ölüm oranı da binde 0,6'da kalmaktadır. Boston, South End'de, konut alanında dönüm başına düşen kişi sayısı 90'dır, ölüm oranı ise binde 21,6 ve veremden ölüm oranı da binde 12'dir. South End'de bir şeylerin çok yanlış olmasını, konut alanında dönüm başına düşen insan sayısının 250'nin üzerinde değil de sadece 90 olmasına bağlamak gülünç kaçacaktır. Durum bundan daha karmaşıktır. Öte yandan, dönüm başına insan sayısının 250 olduğu yoksul nüfusun durumundan bu rakamı sorumlu tutmak da bir o kadar gülünçtür.

Bahçeşehir plancılarının en büyüklerinden biri olan Sör Raymond Unwin'in kalabalıkla değil, konut yoğunluğu düşük süperblok düzenlemeleriyle ilgili bir risalesine *Kalabalık Hiçbir Şey Kazandırmaz* adını vermesi, yüksek yoğunluk ile kalabalığın birbirine karıştırılmasının örneklerinden biridir. 1930'larda hane içi insan kalabalığı ile arazilerdeki farazi bina "kalabalığı" (yani şehirdeki konutların yoğunluğu ve kapladığı alan) hem anlam hem sonuçlar bakımından fiilen bir tutuluyordu, yani aralarında hemen hiç ayrım görülmüyordu. Lewis Mumford ve Catherine Bauer gibi gözlemciler kimi çok başarılı şehir alanlarında konut yoğunluğunun yüksek olduğunu ve binaların geniş yer kapladığını, ama tek bir konutta ya da odada gereğinden fazla insan bulunmadığım dikkate alarak, bu popüler yerlerde konforlu bir hayat süren talihli insanların aslında çöküntü alanlarında yaşadığı ama bunu anlayamayacak ve bu duruma içerlemeyecek kadar duyarsız olduğu sonucuna vardılar (Mumford hâlâ bu konumu savunuyor).

Konutlardaki kalabalık ile yüksek konut yoğunluğu asla bir arada bulunmaz. North End, Greenwich Village, Rittenhouse Meydanı ve Brooklyn Heights bulundukları şehirlere oranla yüksek yoğunlukludur, ama çok az istisnayla bu yerlerdeki konutlar kalabalık değildir. South End, Kuzey Philadelphia ve Bedford-Stuyvesant'ta yoğunluk çok daha azdır, ama konutların *çoğu* kalabalıktır, yani tek bir konutta çok fazla kişi yaşar. Günümüzde genellikle yüksek yoğunluktan ziyade düşük yoğunlukta insan kalabalıklarına rastlanır.

Keza şehirlerimizde uygulandığı biçimiyle gecekondu yıkımı da kalabalık sorununu çözmekle alakalı değildir hiçbir şekilde. Aksine, gecekondu yıkımı ve yenileme genellikle bu sorunu artırır. Es-

ki binaların yerine yeni projeler geldiğinde, genellikle konut yoğunluğu azaltılır ve bölgede öncekinden daha az konut kalır. Konut yoğunluğu aynen korunsa ya da birazcık artırılsa bile, evinden atılanlardan daha az insan yeni evlere yerleştirilir, çünkü yıkılan gecekondular genellikle kalabalıktır. Neticede kalabalık başka bir yere aktarılmış olur, özellikle de yaşayacak çok az yer bulabilen siyahların veya Latinlerin gecekonduları yıkılmışsa. Her şehirde hane içi aşırı kalabalığa karşı yasalar vardır, ama şehrin kendi yeniden inşa planları yeni alanlarda aşırı kalabalığı dayattığı zaman yasalar bir işe yaramaz.

Bir şehir muhitinde çeşitlilik yaratmaya destek verecek kadar yüksek bir insan yoğunluğunun, yeterince yüksek konut yoğunluğuna sahip bir yerde bulunması ile düşük yoğunluklu ama kalabalık konutlara sahip bir yerde bulunması arasında teoride bir fark olmadığı sanılabilir. İki durumda da verili bir alandaki insan sayısı aynı olacaktır. Ama gerçek hayatta sonuçlar çok farklı çıkar. Ancak yeterli sayıda konutta yeterli sayıda insan varsa çeşitlilik yaratılabilir ve insanlar muhitlerindeki eşsiz karışıma bağlılık ve sadakat geliştirebilirler (diğer yandan da, amaçların çatışmasının kaçınılmaz olarak getirdiği içsel yıkıcı kuvvet, yani odalarında çok insan yaşayan konutların kalabalığı bertaraf edilebilir). Yeterli sayıda insan için yeterli sayıda konut bulunduğunda, çeşitliliğin çekici yönleri katlanılabilir hayat şartlarıyla birleşir ve seçenekleri artan insanlardan daha fazlası kalma eğilimi gösterir.

Konutların ya da odaların kalabalık olması bizim ülkemizde hemen her zaman yoksulluğun ya da ayrımcılığa maruz kalmanın göstergesidir, ayrıca çok yoksul olmanın ve/veya mekânsal ayrıma maruz kalmanın en öfkelendirici ve yıldırıcı yönlerinden de bir tanesidir (ama sadece bir tanesidir). Nitekim düşük yoğunluklu yerlerde kalabalık, yüksek yoğunluklu yerlerdekinden daha iç karartıcı ve yıkıcı olabilir; çünkü düşük yoğunluklu yerlerde insanın oyalanabileceği ve sıkılınca kaçabileceği, ayrıca adaletsizliğe ve ihmale karşı siyasi mücadele verebileceği bir kamu hayatı yoktur.

Kalabalıktan herkes nefret eder, en çok nefret edenler de kalabalığa maruz kalanlardır. Kimse isteyerek kalabalık bir evde yaşamaz. Ama insanlar yüksek yoğunluklu muhitlere genellikle isteyerek taşınırlar. İster düşük yoğunluklu ister yüksek yoğunluklu olsun, ha-

ne içi kalabalık muhitler genellikle seçeneği olan insanlar tarafından kalabalık olmayan bir şekilde kullanılırken başarısızlığa uğramış muhitlerdir. Seçeneği olan insanlar artık gitmiştir. Zamanla kalabalık sorununu aşan ya da nesiller boyu kalabalıktan uzak kalan muhitler ise iyi işleyen muhitlerdir ve seçeneği olan insanları hem tutar hem de yenilerini çekerler. Şehirlerimizi çevreleyen görece düşük yoğunluklu, zayıflayan ve terk edilen ya da zayıflayan ve hane içleri kalabalıklaşan muazzam gri kuşaklar, büyük şehirlerdeki *düşük* yoğunluğun tipik başarısızlığının önemli işaretleridir.

Şehir konutları için uygun yoğunluklar nelerdir? Bu sorunun cevabı, "Bir insanın ayağı ne kadar uzun olmalıdır?" diye sorduklarında Lincoln'ün verdiği cevaba benzer: Yere ulaşacak kadar uzun.

Aynen öyle, şehirdeki konut yoğunluğunun ölçeği performanstır. Şu kadar insan (uysal, hayali bir toplumda yaşayan insan) için şu kadar alan idealdir türünden soyutlamalara dayandırılamaz.

Yoğunluk şehir çeşitliliğini desteklemek yerine köstekliyorsa ya çok düşüktür ya da çok yüksektir. Çok yüksek ya da düşük olmasının *sebebi* de bu performans eksikliğinin ta kendisidir. Tıpkı kaloriye ve vitamine baktığımız gibi bakmalıyız yoğunluğa. Doğru miktar doğrudur, çünkü işe yaramaktadır. Doğru miktar da her vakada farklılaşır. Aynı yoğunluğun bir yerde çok iyi sonuç verirken diğerinde niçin işe yaramadığını görmek için öncelikle yoğunluk ölçeğinin en düşük ucundan başlayalım.

Çok düşük yoğunluklar, yani dönüm başına 1,5 ya da daha az konut banliyölerde işe yarayabilir. Bu yoğunlukta arsa ortalaması 20'ye 30 metre ya da daha fazladır. Kimi banliyö yoğunlukları daha da yüksektir elbette; dönüm başına 2,5 konut düşen yerlerde arsa ortalaması 15'e 27 metreden biraz daha azdır; bu da biraz sıkışık bir banliyö hayatı demektir, ama zekice bir site planlaması, iyi tasarım ve gerçek bir banliyö konumu söz konusuysa makul sayılabilir.

Dönüm başına 2,5 ila 5 konut düşüyorsa, mendil desenine göre düzenlenmiş müstakil ya da ikili evlerden ya da görece geniş bahçeleri veya yeşil alanları olan sıra evlerden oluşan bir tür yarı-banliyöden bahsediyoruz demektir. Bu türden dizilişler yavan olabilir, ama şehir hayatından uzak kalabilirlerse, mesela büyük bir şehrin

dış kenarında bulunuyorlarsa yaşanabilir ve güvenli olacaklardır.* Canlılık ya da kamusal hayat yaratamazlar –nüfus çok seyrektir– ayrıca kaldırım asayişini de sağlayamazlar. Ama buna ihtiyaçları da kalmayabilir.

Gelgelelim, şehri çevreleyen bu türden yoğunluklar uzun vadede gri alan olmaya mahkûmdur. Şehir büyümeye devam ederken, bu yarı-banliyöleri yeterince çekici ve işlevli yapan nitelik ortadan kalkar. Bu alanlar kuşatılıp şehrin derinliklerine gömülürken, asıl banliyölere ya da kıra yakınlıklarını da yitirir. Ama daha da önemlisi, ekonomik ya da toplumsal olarak birbirinin mahremine "uygun düşmeyen" insanlardan koruma niteliklerini ve şehir hayatının kendine has sorunlarından azadeliklerini yitirir. Şehrin sıradan sorunlarının pençesine düşerler, üstelik bu sorunlarla başa çıkacak bir canlılıktan yoksundurlar.

Kısacası, dönüm başına 5 ya da daha az konutun düştüğü yoğunluklar, ancak konutlar ve muhit büyük şehrin ayrılmaz bir parçası haline gelmemişse bir anlam taşıyabilir. Bu yarı-banliyö yoğunluklarının üstüne çıkıldığında, şehir hayatının gerçeklerinden kısa bir an için bile kaçmak mümkün değildir.

Kasabalar gibi kendi içine kapalı yerler olmayan şehirlerde, dönüm başına 5 konutun ve daha fazlasının düştüğü yoğunluklar, coğrafi olarak birbirine çok yakın oturan pek çok kişinin birbirine yabancı olduğu ve hep yabancı kalacağı anlamına gelir. Sadece bu da değil; hemen yakında aynı yoğunlukta ya da daha yüksek yoğunlukta başka muhitler de bulunduğu için muhit dışından yabancılar da bu alana rahatça girip çıkacaktır.

Yarı-banliyö yoğunluğu aşılınca ya da bir banliyö yerleşimi şehir tarafından kuşatılınca tamamen başka bir şehir yerleşimi türü ortaya çıkıverir: artık farklı türden gündelik işlerin ve bunları halletme yollarının bulunduğu, belli türden avantajlarını kaybeden ama başka türden avantajlar kazanan bir yerleşim. Bu noktadan sonra şehir yerleşimi şehir canlılığına ve şehir çeşitliliğine ihtiyaç duyar.

Ama ne yazık ki, beraberinde içsel şehir sorunları getirecek kadar yüksek yoğunluklar, şehir canlılığı, asayişi, elverişliliği ve il-

* Katı bahçeşehir plancılığının klasik ideali de bu aralıktadır: dönüm başına 3 konut.

gınçliği yaratmakta paylarına düşen rolü illa oynayacak diye bir şey yok. Bu yüzden, yarı-banliyö niteliği ve işlevinin yitirildiği nokta ile şehir canlılığı ve kamu hayatının doğduğu nokta arasında, belli bir diliinde yer alan büyük şehir yoğunlukları kalıyor ki bunlara "arada" yoğunluklar adı veriyorum. Arada yoğunluklar ne banliyö hayatına ne de şehir hayatına uygundur. Bu yoğunluklar beladan başka hiçbir şeye uygun değildir genellikle.

"Arada" yoğunluklar *tanım* gereği sahici şehir hayatının filizlenmeye başlaması ile yapıcı kuvvetlerinin devreye girmesi arasındaki kısmı kapsar. Son noktası yere göre değişir. Şehirden şehre farklılaştığı gibi, konutların diğer birincil kullanımlardan ve canlılığa ya da eşsizliğe kapılıp semt dışından gelen kullanıcılardan ne kadar yardım aldığına göre de farklılaşır.

Kullanım karışımı ve dışarıdan kullanıcıları çekme konusunda çok talihli olan Philadelphia'daki Rittenhouse Meydanı ve San Francisco'daki North Beach-Telegraph Hill gibi semtler dönüm başına yaklaşık 25 birim konut düşmesi sayesinde canlılığı korumaktadır. Diğer yandan, Brooklyn Heights'ta bu yoğunluk yeterli değildir. Oradaki dönüm başına birim konut sayısı 25'e düştüğünde canlılık da inişe geçer.*

Dönüm başına 25'ten az konutun düştüğünü bildiğim tek yer Chicago'daki Back-of-the-Yards. İstisna olmayı becermiştir, çünkü bu semt ancak yüksek yoğunluğun yaratacağı siyasi avantajlara sahiptir. "Arada" yoğunluklara sahip olmasına rağmen, büyük şehirde ağırlığını hissettirecek kadar çok insan barındırır; çünkü semtin iş-

* Bazı planlama teorisyenleri bir yandan kent çeşitliliği ve canlılığı çağrısı yaparken bir yandan da "arada" yoğunluklar önermektedir. Örneğin, *Landscape* dergisinin 1960-61 Kış sayısında Lewis Mumford şöyle diyordu: "Artık şehrin en büyük işlevi... tüm kişiler, sınıflar ve gruplar arasında mümkün olan en fazla buluşmayı, karşılaşmayı, hesaplaşmayı sağlamak, adeta sosyal hayat dramasının sahnelenebileceği bir salıne tedarik etmektir; aktörler sırası gelince izleyici olmalı, izleyiciler de aktör olmalıdır." Ama sonraki paragrafta dönüm başına 50 ila 125 *kişi* (italik bana ait) düşen şehir alanlarını kınıyor ve "parklarla bahçeleri tasarımın ayrılmaz bir parçası yapan, yoğunluğu 25'i geçmeyen, en fazla çocuksuz evlerde dönüm başına 30 kişinin yaşadığı konutları" öneriyordu. Dönüm başına 25 *kişinin* anlamı, dönüm başına 6-12 aralığında bir konut birimi yoğunluğudur. Bu türden kentlilik ve "arada" yoğunluklar ancak teoride birleşebilir; şehir çeşitliliği yaratmanın iktisadı yüzünden asla bağdaşmazlar.

leyen alanı, diğer semtlerin ancak ismen sahip olabileceği genişliktedir ve ihtiyacı olan şeyleri elde etmek için siyasi ağırlığını olağanüstü bir beceri ve katiyetle kullanmaktadır. Ama Back-of-the-Yards bile görsel monotonluktan, gündelik küçük elverişsizliklerden ve çok yabancı görünen yabancılardan korkmaktan, kısacası "arada" yoğunluğun neredeyse daima beraberinde getirdiği sorunlardan kurtulamaz. Back-of-the-Yards semti, nüfusunun doğal artışını karşılamak için yoğunluğunu tedricen artırıyor. Burada yapıldığı şekliyle yoğunluğu tedricen artırmak, hiçbir şekilde semtin sosyal ve ekonomik değerlerine zarar vermez, aksine onları güçlendirir.

"Arada" yoğunlukların nerede sona erdiğine dair işlevsel bir yanıt belirlemek için şöyle diyebiliriz: Konutlara ayrılan alan, ikincil şehir çeşitliliği ve canlılığının serpilip gelişmesine yardımcı olacak birincil çeşitlilik vazifesini yerine getirmeye yeterliyse, semt "arada" yoğunluktan kurtulmuş demektir. Belli bir yerde bu vazifeyi yerine getiren bir yoğunluk miktarı başka bir yerde çok yetersiz kalabilir.

Sayısal bir yanıt işlevsel bir yanıttan çok daha az şey ifade eder (ne yazık ki hayatın verdiği daha hakiki ve incelikli mesajların dogmatik fikirlilerin kulağına girmesine engel de olur). Gene de sayısal olarak "arada" yoğunluklardan kurtulmanın dönüm başına 25 konuta yakın bir rakama denk düştüğünü söyleyebilirim, tabii çeşitlilik üretmeye *tüm diğer bakımlardan en uygun* koşullarda. Genel bir kural olarak, dönüm başına 25 konutun çok düşük bulunacağı kanaatindeyim.

Dert yaratan "arada" yoğunluklardan kaçılabildiğini varsayarak, şimdi de yaşayabilir şehir yoğunluklarına dikkatimizi verelim. Şehirlerde konut yoğunluğu en fazla ne kadar yüksek "olmalıdır"? Bu yoğunluk nereye kadar artırılabilir? Hedef canlı bir şehir hayatıysa, konut yoğunluklarının semtteki azami çeşitlilik potansiyelini harekete geçirebilecek kadar yükselmesi gerektiği açıktır elbette. Şehir semtinin ve şehir nüfusunun ilginç ve sağlam bir şehir hayatı yaratma potansiyeli neden boşa harcansın ki?

Gelgelelim, yoğunluk bir noktadan sonra çeşitliliği teşvik etmek yerine çeşitli nedenlerle bastırabilir. Neyin aşırıya kaçtığını görme imkânı tam da böyle durumlarda doğar. Konut yoğunluklarının çok

yükseldiğinde çeşitliliği bastırmaya başlamasının sebebi, bir noktadan sonra aynı toprak parçası üzerinde çok sayıda konuta yer açmak için binalarda standartlaştırmaya gitmenin gerekmesidir. Bu çok kritiktir, çünkü bina yaşları ve tiplerindeki büyük çeşitlilik ile nüfus çeşitliliği, teşebbüs çeşitliliği ve manzara çeşitliliği arasında doğrudan ve açık bir bağlantı vardır.

Şehirdeki bina tipleri (eski ya da yeni binalar) içinde bazıları o alana konut eklemek bakımından daima daha verimsiz kalacaktır. Şu kadar dönümlük bir alan üzerindeki konut sayısı üç katlı bir binada beş katlı bir binadakinden az olacaktır, beş katlı binada da on katlı binadakinden az olacaktır. Niyetiniz yukarı çıkmaksa, belli bir toprak parçası üzerine yerleştirebileceğiniz konut sayısı olağanüstüdür – Le Corbusier park içindeki gökdelen silsilelerinden oluşan şehir planlarında bunu gayet iyi göstermiştir.

Ama eldeki toprak parçası üzerinde konutları sıkıştırma sürecinde bu da çok verimli değildir, asla da verimli olmamıştır. Binalar arasında bir çeşitlilik olması şarttır, ama azami verimlilik seviyesinin altında kalan tüm çeşitlilikler ortadan kalkacaktır. Azami verimli ya da bu verimliliğe yaklaşanların ağırlık kazanması da standartlaşma demektir.

Belli bir yer ve zamanda, verili yönetmelikler, teknoloji ve finans koşulları altında binaları belli bir toprak parçası üzerinde toplamanın en verimli yolu oraya özgü çözümler bulmaktır. Örneğin kimi yer ve zamanlarda, üç katlı bitişik nizam evler arsa üzerine konut inşa etmenin azami verimlilikte çözümü olabilir. Ama bunlar tüm diğer konut tiplerini yok ettiğinde korkunç bir monotonluk ortaya çıkar. Başka bir dönemde daha geniş, beş-altı katlı, asansörsüz apartmanlar daha verimliydi. Manhattan'daki Riverside Drive inşa edildiğinde azami sıkıştırma verimliliğinin cevabı görünüşte on iki-on dört katlı asansörlü apartmanlardı ve bu standartlaşma temelinde Manhattan'daki en yüksek konut yoğunluğu kuşağı üretilmiş oldu.

Günümüzde belli bir inşaat alanı üzerine konutları sıkıştırmanın en verimli yolu asansörlü apartmanlardır. Ayrıca bu türün, düşük hızlı asansörler için azami yükseklikteki en verimli alt türü günümüzde on iki katlı apartmanlar ve betonarme için azami ekonomik yükseklikteki lerdir. (Bu yükseklik de vinçlerdeki teknolojik gelişmelere bağlı olduğu için rakam üç-beş yılda bir yükselir. Bu metin

yazıldığı sırada yirmi iki kattır.) Asansörlü apartmanlar insanları belli bir toprak parçası üzerinde sıkıştırmanın en verimli yolu olmakla kalmaz; aynı zamanda şartların iyi olmadığı hallerde, sosyal konutların pek çoğunda görüldüğü üzere, muhtemelen en tehlikeli yoldur. Kimi koşullarda ise mükemmel netice verir.

Asansörlü apartmanlar sırf asansörlü oldukları için standartlık yaratmazlar, tıpkı üç katlı konutların sırf üç katlı olduklarından standartlık yaratmadıkları gibi. Ama asansörlü apartmanlar bütün muhitteki neredeyse tek konut türüyse standartlaşmaya yol açacaktır – tıpkı üç katlı evlerin de bir muhitteki neredeyse tek konut türü olması halinde tekdüze bir standartlaşmaya yol açtığı gibi.

Şehir muhitlerinde iskânın tek bir iyi yolu yoktur, iki ya da üç iyi yolu da yoktur. Ne kadar çok çeşitlilik varsa o kadar iyidir. Bina çeşitliliği aralığı ve çeşitlerin sayısı azalır azalmaz, nüfus ve teşebbüs çeşitliliği de yükseleceği yerde ya durağanlaşır ya da azalır.

Yüksek yoğunlukla azami bina çeşitliliğini bir araya getirmek zordur, ama yine de bu yönde çaba harcanmalıdır. Şehir karşıtı plancılık ve bölgelemenin bunu nasıl engellediğini ileride göreceğiz.

Yüksek yoğunluklu popüler şehir alanlarındaki binalar çok çeşitlidir – hatta bu çeşitlilik bazen muazzam boyutlara ulaşır. Greenwich Village böyle bir yerdir. Dönüm başına 30 ila 50'nin üzerinde konuta kadar bir yoğunluğa sahiptir, üstelik bunu standartlaşmadan başarmıştır. Bu ortalamalar tek bir ailenin yaşadığı evlerden, çok katlı evlere ve her türden küçük ev ve daireye kadar farklı farklı konutların karışımlarından elde edilmiştir, üstelik bu evler farklı yaş ve büyüklüklerde asansörlü apartmanlarda bulunmaktadır.

Greenwich Village'in bu kadar büyük bir çeşitlilikle bu kadar büyük bir yoğunluğu birleştirebilmesinin altında, konutlara ayrılan geniş alanın (yani net konut alanının) binalarla dolu olmasıdır. Açık ve inşaat yapılmamış alan görece azdır. Pek çok kesimde, oturulabilir alanların tahminen yüzde 60 ila 80'i binalarla kaplıdır, sadece yüzde 40 ila 20 oranında bir kısım bahçe ya da avlu olarak bırakılır. Bu oranlar yüksek bir arazi kullanım oranına işaret etmektedir. Arazi kullanımı son derece verimli olduğu için, binalarda epeyce bir "verimsizliğe" alan bırakabilmektedir. Binaların çoğunun konutları sıkıştırma bakımından çok verimli olması gerekmez, buna rağmen yüksek yoğunluk ortalamalarına ulaşılır.

Konut alanının sadece yüzde 15 ila 25'ine inşaat yapıldığını ve geri kalan yüzde 75 ila 85'inin açık kaldığını varsayalım. Toplu konutlarda durum genelde böyledir, şehir hayatında kontrolü çok zor olan ve çok fazla boşluk ve sorun yaratan geniş açık alanlar bırakılır. Daha fazla açık alan, daha az bina alanı demektir. Açık alan yüzde 40'ken ikiye katlanıp yüzde 80 oluyorsa, üzerine bina yapılacak alanın üçte ikisi kaybedilmiştir! Yüzde 60'lık bir alan üzerine bina yapacağınıza, yüzde 20'lik bir alan üzerine yapmanız gerekir.

Çok fazla alan açık bırakıldığında, arazinin ta kendisi konutların sıkıştırılması bakımından "verimsiz" kullanılıyor demektir. Alanın ancak yüzde 20 ila 25'ine konut yapılabiliyorsa, konutlar çok sıkışık olacaktır. Konut yoğunluğu ya çok düşük olmalıdır, ya da inşaat yapılabilen alana konutlar çok büyük bir verimlilik gözetilerek yerleştirilmelidir.

Bu koşullar altında yüksek yoğunluklar ile çeşitliliği birleştirmek imkânsızdır. Asansörlü apartmanlardan, çoğunlukla da hayli yüksek olanlarından kaçınmak mümkün olmaz.

Manhattan'daki Stuyvesant Town konutlarında bir dönüme 30 konut düşmektedir; bu yoğunluk Greenwich Village'de olsa düşük sayılırdı. Ama konut yapılabilir alanın sadece yüzde 25 olduğu (yüzde 75'i açık bırakılır) Stuyvesant Town'da, bu kadar çok konutu sığdırabilmek için son derece katı bir şekilde, adeta birbirinin aynısı olan çok yüksek asansörlü apartmanlar inşa etmek gerekmiştir. Nispeten yaratıcı mimarlar ve site plancıları binaların düzenini farklılaştırmış olabilir, ama çok yüzeysel bir fark yaratmanın ötesine geçememiştir. Matematiksel imkânsızlık yüzünden, dar bir inşaat alanında bu yoğunluğu koruyarak sahici, elle tutulur bir çeşitlilik yaratmaya hiçbir deha yetmeyecektir.

Mimar ve toplu konut uzmanı Henry Whitney, toplu konutlarda ve hemen her türlü federal sübvansiyonlu yenilemede şart koşulan dar zemin alanını kullanarak, teorik olarak mümkün pek çok asansörlü bina ve alçak bina kombinasyonu bulmuştur. Bay Whitney, binaları çok az istisnayla standartlaştırmadan, mevcut arsayı nasıl dilimlerseniz dilimleyin düşük şehir yoğunluklarının (dönüm başına 10 civarı) üstüne çıkmanın fiziken imkânsız olduğunu bulmuştur – *tabii zemin alanı genişletilmezse*, yani açık alan azaltılmazsa. Düşük zemin payıyla, dönüm başına 25 konut bile çeşitliliğe kapı aç-

maz – ama elverişsiz "arada" yoğunluklardan kaçınmak bakımından bu yoğunluk asgari yeterlilikte sayılabilir.

Demek ki düşük zemin payı (ister yerel parsellemeden ister federal kararnamelerden kaynaklansın), bina çeşitliliği ve sürdürülebilir şehir yoğunlukları birbiriyle bağdaşmayan şartlardır. Zemin payı düşükse, şehir çeşitliliği doğurmaya destek olabilecek kadar yüksek yoğunluklar, otomatik olarak çeşitliliğe *müsaade etmeyecek* kadar yüksek hale gelir. Bu tamamen içsel bir çelişkidir.

Peki zemin payının yüksek olduğunu varsayarsak, muhit standartlaştırılmaya kurban edilmeden yoğunluk ne kadar artırılabilir? Bu büyük ölçüde, muhitte geçmişten gelen ne kadar ve ne tür farklılıklar olduğuna bağlıdır. Geçmişten gelen farklılıkların oluşturduğu temel üzerinde bugünkü farklılıklar (sonra da gelecektekiler) yükselecektir. Geçmişte zaten standartlaşmış, üç ya da beş katlı apartmanlardan oluşan bir muhite sadece yeni bir apartman tipi ekleyerek yoğunluğu yükseltmek iyi bir çeşitlilik aralığı yaratamaz. En kötü durum da geçmişten gelen bir temelin olmaması, yani boş alana inşaat yapılmasıdır.

Gerçekten farklı türden pek çok konutun ya da bu konutların bulunduğu binaların *aynı anda* inşa edilmesi pek mümkün değildir. Bunun olabileceğini düşünmek de hüsnükuruntudan ibarettir. Bina yapımında modalar vardır. Modanın ardında da ekonomik ve teknolojik sebepler bulunur, üstelik bu modalar şehirlerde *aynı anda* inşa edilebilecek konutlardaki sahici farklılık imkânını neredeyse tamamen ortadan kaldırır.

Yoğunluğun çok düşük olduğu semtlerde ancak ayrı noktalara aynı anda yeni binalar dikerek yoğunluk ve çeşitlilik artırılabilir. Sadede gelirsek, yoğunluk tedricen artırılmalı –ve yeni binalar da tedricen dikilmeli–, uzun yıllar sürecek bir durgunluğun takip edeceği ani ve sarsıntılı bir altüst ediş yaşanmamalıdır. Tam da yoğunluğu tedricen ama devamlı artırma süreci çeşitlilikte artış yaratabilir ve böylece standartlaşma olmadan yüksek nihai yoğunluklara ulaşılmasına müsaade edebilir.

Nihai yoğunluğun standartlaşma olmadan artma kabiliyeti, zemin payı çok yüksek olduğunda bile arsanın yüzölçümüyle sınırlıdır elbette. Boston, North End'de, ortalaması dönüm başına 69 olan yüksek yoğunluk ciddi bir çeşitliliği de beraberinde getirmektedir;

ama bu iyi bileşim kısmen, bazı binaların arkasında çok geniş zemin payları pahasına elde edilmiştir. Geçmişte pek çok bina arka bahçelerde ve küçük bloklar içindeki avlularda ikinci bir katman oluşturacak şekilde inşa edilmişti. Aslında bu iç binalar yoğunluğa görece az katkıda bulunmuştu, çünkü küçük ve az katlıydılar. Ayrıca hepsi de hata ürünü değildi; yer yer yarattıkları tuhaflık insanlara çekici geliyordu. Asıl sorun yaratan çok sayıda olanlardır. Semte birkaç asansörlü apartmanın –North End'de eksik olan bir çeşitti bu– eklenmesiyle birlikte, semtin yoğunluğunu azaltmadan blok içi açık alanların artırılması da mümkün oldu. Aynı zamanda semtin konut çeşitliliği de azalmadı, aksine arttı. Ama sahte şehre özgü düşük zemin paylarına asansörlü apartmanlar eşlik etmese bu mümkün olmazdı.

Ciddi bir standartlaştırmaya başvurmadan, North End'in dönüm başına 69 konutluk yoğunluğunun üstüne çıkmanın mümkün olacağından şüpheliyim. Kendine has ve uzun farklı inşaat tipleri mirasını paylaşmayan pek çok semtte, ibre daha düşük bir seviyede standartlaşmayı dayatan nihai tehlikeyi gösterir; bu seviyenin dönüm başına 50 konuta yakın bir şeyler olacağını söyleyebiliriz.

Bu noktada işin içine sokakları katmalıyız.

Yüksek yoğunluklarda çeşitlilik için zorunlu olan yüksek zemin payları bir yerden sonra, özellikle de yüzde 70'e yaklaştığında tahammül edilmez bir hal alabilir. Hele sokak sıklığı düşükse kesinlikle tahammül kaldırmaz. Zemin payı yüksek olan uzun bloklar bunaltıcıdır. Sık sokaklar binalar arasında açıklık bıraktığı için sokak harici yüksek zemin payını dengeler.

Çeşitlilik üretilebilmesi için, şehir alanlarında sokakların sık olması zaten ihtiyaçtır. Yüksek zemin payına eşlik etme bakımından önemleri bu ihtiyacı artırabilir ancak.

Gelgelelim sokakların çok sayıda olmasının, açık alanı sokak biçiminde artıracağı aşikâr. Canlı alanlara kamusal parklar eklediğimizde farklı türden bir açık alan daha yaratmış oluruz. Konut harici binalar konutlarla iyi harmanlanırsa (birincil kullanımların iyi karışması için bu zaten zorunludur), toplamdaki konut ve mukim sayısı daha az olacağından yine benzer bir sonuç alırız.

Bu araçların bileşimi –çok sayıda sokak, canlı alanlarda canlı parklar ve çeşitli iskân harici kullanımların harmanlanması, bir de konutlar arasında büyük farklılıklar– yüksek yoğunluğun ve yüksek zemin payının amansız tekdüzeliğinden tamamen farklı sonuçlar yaratacaktır. Ama bu bileşim, iskân alanlarındaki boşluklarla "etkisi azaltılan" yüksek yoğunluktan çok farklı sonuçlar da üretir. Sonuçlar çok farklıdır, çünkü yukarıda saydığım araçlar yüksek zemin payının "etkisini azaltmaktan" çok daha fazla getiriye sahiptir. Her biri kendi farklı ve vazgeçilmez yöntemiyle bölgenin çeşitliliğine ve canlılığına katkı yapar, bu sayede yüksek yoğunluklardan da durağan değil yapıcı bir şey doğar.

Şehirlerin yüksek konut yoğunluğuna ve yüksek zemin payına ihtiyaç duyduğunu, yani benim burada söylediğim şeyi söylemeyi, insan yiyen bir köpekbalığının tarafını tutmaktan daha aşağılık bir şey saymak âdettendir. Ama Ebenezer Howard'ın Londra varoşlarına bakıp da insanları kurtarmak için şehir hayatının terk edilmesi gerektiğini düşündüğü günlerden bu yana işler değişti. Şehir plancılığı ve konut reformu kadar sönük olmayan alanlarda, yani tıp, sağlık önlemleri ve epidemiyoloji, beslenme ve çalışma yasaları gibi alanlarda kaydedilen ilerlemeler bir zamanlar yüksek yoğunluklu şehir hayatının ayrılmaz parçası olan tehlikeli ve aşağılayıcı şartlarda önemli devrimlere kapı açtı.

Bu arada metropol alanlarındaki (banliyöleri ve bağlı kasabalarıyla birlikte merkez şehirlerdeki) nüfuslar büyümeyi sürdürerek toplam nüfus artışının yüzde 97'sini içine çeker hale geldi.

"Bu trendin sürmesi beklenebilir," diyor Chicago Üniversitesi nüfus araştırmaları merkezi müdürü Dr. Philip M. Hauser, "... çünkü bu tür nüfus yığınları toplumumuzun bugüne kadar doğurduğu en verimli üretici ve tüketici birimlerini temsil ediyor. Kimi şehir plancılarının karşı çıktığı standart metropol alanlarının büyüklüğü, yoğunluğu ve sıkışıklığı en önemli ekonomik avantajlarımızdan biridir."

Dr. Hauser'in işaret ettiği üzere, ABD nüfusunun 1958 ila 1980'de yaklaşık 57 milyon (1942-44'teki düşük doğum oranına göre) ile 99 milyon (1958 itibariyle doğum oranının yüzde 10 artacağı varsa-

yımıyla) arasında bir artış gösterecektir. Doğum oranları 1958 düzeyinde devam ederse artış 86 milyon olacaktır.

Bu büyümenin neredeyse tamamı metropollerde gerçekleşecektir. Doğum oranındaki yükselme de büyük şehirlerde yaşanacaktır elbette, çünkü büyük şehirler çok uzun olmayan bir zaman önceki gibi insanları yutmamaktadır artık. Aksine insan kaynağı olmuşlardır.

Bu artış sönük, esasen canlılığı düşük "arada" yoğunlukta şehir içlerinden yayılarak banliyölere, yarı-banliyölere ve yeni yavan "arada" kuşaklara sızabilir. Ya da metropol alanındaki bu büyümeden faydalanabilir ve hiç değilse bir kısmıyla, "arada" yoğunlukta sendeleyip duran mevcut elverişsiz semtleri toparlayabiliriz – nüfus yoğunluğu karakter ve canlılık sahibi bir şehir hayatını (çeşitlilik yaratmanın diğer şartlarıyla birlikte) destekleyecek duruma gelinceye kadar bu semtleri toparlamaya devam edebiliriz.

Önümüzdeki zorluk bir yandan insanları metropollere sıkıştırıp, öte yandan hastalık, kötü sağlık koşulları ve çocuk emeğinin zararından kaçınmaya çalışmak değildir artık. Hâlâ bu terimlerle düşünmek anakronik kalacaktır. Günümüzdeki zorluk daha ziyade insanları metropol alanlarında tutmak ve apatik, çaresiz muhitlerin zararından kaçınmaya çalışmaktır.

Metropol alanlarında yeni, kendine yeten kasabalar ya da küçük şehirler planlamak için beyhude çaba harcamakla bu iş çözülmez. Metropol alanlarımız zaten *bir zamanlar* kendi kendine yeten ve bütünleşmiş durumda olan kasabalar ya da küçük şehirlerle dolu. İşyeri, dinlenme ve alışveriş merkezleri konusunda çok seçeneğin bulunduğu metropol alanın girift ekonomisinin içine çekildikleri gün, bu kasabalar ve küçük şehirler bütünlüklerini, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan göreli donanımlarını kaybetmeye başlar. İkisini birden elde edemeyiz: on dokuzuncu yüzyılın tecrit edilmiş kasaba ya da küçük şehir hayatıyla birleştirilmiş bir yirminci yüzyıl metropol ekonomisi mümkün değildir.

Büyük ve daha da büyüyecek olan büyük şehir ve metropol nüfuslarıyla karşı karşıya olduğumuzdan, sahici şehir hayatı geliştirme ve şehrin ekonomik gücünü artırma işini becermekle yükümlüyüz. Biz Amerikalıların şehir halkı olduğumuzu, şehir ekonomisinde yaşadığımızı inkâr etmeye kalkmak budalalıktan ibaret – ve bu inkâr sürecinde metropol alanlarının hakiki kırsalını da kaybediyo-

ruz, zaten son on yılda her gün 12 kilometrekarelik bir kısmını düzenli olarak kaybediyorduk.

Gelgelelim, bu dünyayı akıl yönetmez ve burada da yönetmesi zorunlu değildir. Yüksek yoğunluklu alanlardaki insanlar meselesini ele almanın temelde iki farklı yolu olmasaydı ve bu iki yol eninde sonunda duygusal olmasaydı, Boston'm yüksek yoğunluklu North End semti gibi sağlıklı yerlerin çöküntü alanı ya da gecekondu bölgesi olması *gerektiği*, çünkü buralarda yoğunluğun yüksek olduğu gibi akılsızca dogmalar bugün plancılar tarafından kabul görmezdi.

İnsanların büyük şehir boyutunda ve yoğunluğunda bir alanda toplaşması –illa bir nitelik atfedilecekse– kendiliğinden kötü sayılır. Bu çok yaygın bir önkabuldür: insanlar az sayıdaysa çekicidir, çok sayıdaysa habistir. Bu bakış açısından, insanların yoğunluğunu fiziken asgariye çekmek için her yol denenmelidir: mümkün mertebe sayıları azaltarak, bunun ötesinde ise banliyö çimenleri ve küçük kasaba sükûneti yanılsamalarına yönelerek. Dolayısıyla, sıkışık düzende yaşayan çok sayıdaki insanın bünyesinde barındırdığı bereketli çeşitlilik azaltılmalı, saklanmalı, daha seyrek nüfuslarda rastlanan nispeten takip edilebilir, düşük çeşitliliğe ya da tümden homojenliğe benzetilmelidir. Dolayısıyla, bu kafa karıştırıcı mahluklar –bir arada duran çok sayıda insan– olabildiğince düzenli ve sessiz bir şekilde ayıklanmalı ve saklanmalıdır, tıpkı modern bir tavuk çiftliği fabrikasındaki piliçler gibi.

Ama büyük ve yoğun bir şehirde toplaşmış insanlar olumlu bir şey olarak da görülebilir, çünkü bu insanlar muazzam bir canlılık kaynağıdır; aynı zamanda farklılıkların ve imkânların büyük ve bereketli zenginliğini küçük bir coğrafi ölçekte temsil ederler ki bu farklılıklardan pek çoğu eşsiz ve öngörülemezdir ve bu yüzden daha da değerlidir. Bu bakış açısından, şehirlerde çok sayıda insanın toplaşmış olmasını sadece fiziksel bir olgu sayıp dürüstçe kabul etmek yetmez, aynı zamanda kıymetlerini takdir etmek ve varlıklarından dolayı müteşekkir olmak da gerekir: şehir hayatının filizlenmesi için gerek duyulan yerde yoğunluğu artırarak, hatta bunun da ötesinde gözle görünür ölçüde canlı bir kamusal sokak hayatı yaratarak ve hem ekonomik hem görsel açıdan mümkün olduğunca çok çeşitliliği barındırarak ve daha fazlasını teşvik ederek.

Kendilerini ne kadar nesnel gösterirlerse göstersinler, düşünce sistemlerinin altında duygusal bir temel ve değerler bulunur. Modern şehir planlamasının gelişiminin ve konut reformunun duygusal temelinde, şehirlerdeki insan yoğunluğunu kabullenemeyip burun kıvırmak vardır; insanların şehirdeki yoğunluğuna yönelik bu olumsuz duygu, planlamanın entelektüel bakımdan sönüp gitmesinde etkili olmuştur.

Şehir nüfusu yoğunluğunun başlı başına istenmeyen bir şey olduğu yönündeki duygusal önkabülden ne şehirlere ne de tasarıma, planlamaya, ekonomiye ya da insanlara bir fayda gelir. Bana göre bu yoğunluk bir servettir. Asıl yapılması gereken, insanların şehir hayatını geliştirmesi için doğru düzgün bir şans yaratacak kadar yoğun ve çeşitli şekillerde iskân edilmiş şehir insanlarının şehir hayatını desteklemektir.

12

Çeşitlilik Hakkındaki Bazı Efsaneler

"KARIŞIK KULLANIM çirkin görünür. Trafik sıkışıklığına yol açar. Tahrip edici kullanımlara davetiye çıkarır."

Bunlar şehirlerin çeşitlilikle savaşmasına yol açan hurafelerden bazılarıdır. Şehir bölgeleme kurallarının biçimlenmesinde bu hurafeler etkili olmuştur. Şehir yeniden inşasının kısır, disiplinli, boş bir çaba haline gelmesinin rasyonelleşmesinde rol oynarlar. Spontan çeşitliliğin serpilip gelişmesi için gereken şartları oluşturacak tipte planlamayı da engeller bu hurafeler.

Şehirlerdeki farklı kullanımların girift bir şekilde iç içe geçmesi kaos yaratmaz. Aksine çok karmaşık ve gelişmiş bir düzene işaret eder. Bu kitapta şu âna kadar yazılan her şey bu iç içe kullanımların karmaşık düzeninin nasıl işlediğini göstermeye yönelikti.

Gelgelelim binaların, kullanımların ve manzaraların girift karışımları semtlerin başarısı için zorunluysa da, çeşitlilik –planlama kültürünün ve literatürünün geleneksel olarak kendisine atfettiği üzere– çirkinliğin, çatışan kullanımların ve izdihamın dezavantajlarını da barındırır mı?

Bu sözde dezavantajların kanıtları çeşitliliğin çok değil az olduğu başarısız semtlerde bulunur. Birkaç köhne, perişan halde teşebbüsün bulunduğu yavan, feci görünümlü konut bölgelerine dair tasavvurlar temel alınır. Çöplükler ya da hurdalıklar gibi düşük değerli arazi kullanımları temel alınır. Ucuz gösterişe dayanan, biçimsiz, tatsız bir tekrardan ibaret ticaret tasavvurları temel alınır. Ama bu şartların hiçbiri şehir çeşitliliğinin filizlenmesini temsil etmez. Aksine bu şartlar tam da bereketli çeşitliliğin gelişemediği ya da zaman içinde sönüp gittiği muhitlerin payına düşen dermansızlığı simge-

lerler. Şehrin kuşattığı ama diğer başarılı semtler gibi gelişip ekonomik faaliyet göstermeyi becerememiş yarı-banliyölerin başına gelenleri simgelerler.

Karışık birincil kullanımlar, sık sokaklar, farklı yaşlardan binalar ve diğer yüksek yapılar, son olarak da kullanıcıların yüksek yoğunluğunun birleşmesiyle daha hızlı filizlenen şehir çeşitliliği, planlama sahte-biliminin âdet olduğu üzere varsaydığı çeşitlilik dezavantajlarını barındırmaz. Şimdi de söz konusu çeşitliliğin bu dezavantajları neden barındırmadığını ve bu dezavantajların niçin fantaziden ibaret olduğunu ve fazla ciddiye alınan tüm fantaziler gibi gerçeklikle başa çıkmaya engel teşkil ettiğini anlatacağım.

Öncelikle, çeşitliliğin çirkin göründüğü inancını ele alalım. Kötü yapılan her şey çirkin görünür elbette. Ama bu inanç başka bir çağrışım yaratır. Buna göre şehirdeki kullanım çeşitliliği bünyesi gereği görünüm bakımından fecidir; oysa kullanım homojenliğine sahip yerler daha iyi görünür, daha doğrusu estetik açıdan genellikle hoş ve düzenli muamelesi görür.

Ama homojenlik ya da kullanımlar arasında büyük benzerlik gerçek hayatta çok kafa karıştırıcı estetik sorunlar yaratır.

Kullanımların aynılığına sırf aynılık sağlamak uğruna başvurulduğu safça gözler önüne serildiğinde monoton görünecektir bu. Yüzeysel bakıldığında bu monotonluğun yavan da olsa bir düzen getirdiği düşünülebilir. Ama ne yazık ki estetik bakımdan bu monotonluk ciddi bir düzensizlik yaratır: hiçbir yön tayin edememenin düzensizliği. Monotonluk ve aynılığın tekrarıyla damgalanmış böyle yerlerde hareket ederken hiçbir yere gitmiyormuşsunuz gibi gelir. Kuzey güneyin tıpkısıdır, doğu da batının. Kimi zaman kuzey, güney, doğu, batı hepsi birbirinin aynıdır, tıpkı büyük bir projenin ortasında durduğunuzda gördüğünüz manzara gibi. Yolumuzu şaşırmamamız için farklı yönlerde değişiklikler gerekir, hem de çok sayıda. Hiç bitmeyen aynılık, bu doğal yön ve hareket işaretlerinden ya yoksundur, ya da çok azına sahiptir ve bu yüzden de son derece kafa karıştırıcıdır. Bir nevi kaostur.

Bu türden monotonlukların genellikle herkesin bir ideal sayıp peşine düşmeyeceği kadar bunaltıcı olduğu ve sadece bazı proje

plancılarına ya da çok basmakalıp fikirlere sahip müteahhitlere çekici geleceği düşünülür.

Onun yerine, kullanımların aslında homojen olduğu yerlerde binalar arasında bilinçli ayrımlar *yapılıp farklar* yaratıldığını görürüz. Ama bu farklar estetik güçlükleri de beraberinde getirir. Gerek binalar, gerekse bulundukları ortamlar arasında içsel farklar –sahiden farklı kullanımlardan kaynaklanan farklar– olmadığından, yaratılan farklar en fazla farklı *görünme* arzusuna işaret edebilir.

Bu fenomenin nispeten bariz görünümlerinden biri *Architectural Forum* dergisinin editörü Douglas Haskell tarafından 1952'de "googie mimari" terimiyle tanımlanmıştı. Googie mimarinin en parlak örneklerini yol kenarlarındaki standartlaşmış ticari teşebbüslerde görmek mümkündü: sosisli sandviç şeklinde sosisli sandviç dükkânları, dondurma külahı şeklinde dondurmacılar. Bunlar sanal aynılık çabasının ve benzer komşu teşebbüslerden farklı olmaya, eşsiz görünmeye yönelik teşhirciliğin bariz örnekleridir. Haskell daha sofistike yapılarda da benzer bir özel görünme itkisinin (özel *olmadığı* halde) devreye girdiğine işaret ediyordu: tuhaf çatılar, tuhaf merdivenler, tuhaf renkler, tuhaf işaretler, *tuhaf* ne varsa.

Haskell geçenlerde benzer teşhircilik işaretlerinin mağrur sanılan kuruluşlarda da kendini gösterdiğinden bahsediyordu.

Gerçekten de göstermişti: ofis binalarında, alışveriş merkezlerinde, şehir merkezlerinde, havalimanlarında. Columbia Üniversitesi'nde mimarlık profesörü olan Eugene Raskin, *Columbia University Forum*'un Yaz 1960 sayısında "Çeşitliliğin Doğası Üzerine" başlıklı yazısında aynı konuya dikkat çekiyordu. Raskin'e göre sahici mimari çeşitlilik farklı renkler ya da desenler kullanmakla hallolacak bir şey değildi.

> Karşıt biçimler kullanarak elde edilebilir mi? [diye soruyor]. Büyük alışveriş merkezlerinden birini (New York'un Westchester bölgesindeki Cross Bölge Alışveriş Merkezi aklıma geliyor, ama istediğinizi seçebilirsiniz) ziyaret ettiğimizde bunu açıkça görürüz: her taraf beton yollar, kuleler, daireler, asma merdivenlerle dolu, ama netice cehennem azabı gibi korkunç bir aynılık. Teninize farklı aletler batırıyor olabilirler, ama hepsi acıtıyor...
>
> Herkesin (ya da hemen hemen herkesin) geçim sağlama peşinde olduğu bir işyeri bölgesi inşa ederken, herkesin evle ilgili taleplere sahip olduğu bir konut bölgesi inşa ederken ya da nakit ve mal değiştokuşuna yönelik

bir alışveriş bölgesi inşa ederken, kısacası insan faaliyeti örüntüsünün tel bir unsurunu barındıran bir yer inşa ederken, mimarinin ikna edici –insa çeşitliliğinin bilinen gerçekleri açısından ikna edici– bir çeşitlilik yaratma sı imkânsızdır. Tasarımcı çizim aletlerini kırıncaya kadar rengi, deseni v biçimi çeşitlendirebilir, ama sanatın başarıyla yalan söylenemeyen bir va sıta olduğu gerçeğini bir kez daha vurgulamaktan başka bir şey yapamaz.

Bir sokak ya da muhitte ne kadar çok homojenlik olursa, geriy kalan tek yoldan farklılaşma itkisi de o kadar büyük olur. Los Ange les'taki Wilshire Bulvarı, millerce devam eden esasen monoton ofi binaları arasında yüzeysel bir fark yaratma çabasının örneklerinde sadece biridir.

Ama Los Angeles bu tip manzaraları gördüğümüz tek yer değildir. Los Angeles'takine benzer yerlerin alayla karşılandığı San Francisco, yeni dış mahallelerindeki birbirine benzeyen alışveriş merkezleri ve toplu konutlar bakımından aynı durumdadır, hem de aynı temel sebeplerden. Eskiden pek çok eleştirmenin Amerikan caddelerinin en güzeli saydığı Cleveland'daki Euclid Caddesi (eski günlerde geniş, güzel bahçeleri olan büyük, güzel evlerden oluşan bir banliyö caddesiydi) *Architectural Forum*'da yazan eleştirmen Richard A. Miller tarafından haklı olarak şehir caddelerinin en çirkini ve en düzensizi ilan edildi. Euclid Caddesi tümden kentsel kullanıma doğru bir dönüşüm yaşarken homojenleşmişti: yine ofis binaları ve yine göze sokulan, ama yüzeysel olan farklılıkların yarattığı kaos.

Kullanımların homojenliği kaçınılmaz bir estetik ikilem yaratır: Homojenlik nasılsa öyle olup homojen görünerek dürüstçe monotonluğa mı teslim olmalı? Yoksa homojen görünmemeye çalışarak göze çarpan ama anlamsız ve kaotik farklara mı sığınmalı? İşte bu, homojen banliyölerin eski, tanıdık estetik bölgeleme sorununun şehirdeki versiyonudur: Görünümde uyumluluk sağlamak için mi yoksa aynılığı engellemek için mi bölgeleme yapılmalı? Aynılığı engellemek için bölgeleme yapılıyorsa, tasarımda çok uyumsuz olanla olmayan arasındaki çizgi nereye çekilmeli?

Belli bir şehir alanı işlevsel bakımdan kullanım homojenliği arz ediyorsa, şehir açısından da ortaya estetik bir ikilem çıkmış demektir; üstelik bu ikilem banliyödekinden daha yakıcıdır, çünkü binalar şehrin genel manzarasında çok daha başattır. Şehirler için bu gülünç bir ikilemdir aslında ve doğru dürüst bir çözümü de yoktur.

Öte yandan kullanım çeşitliliği, çoğu durumda yeterince ele alınmamasına rağmen, içerik bakımından sahici farklılıklar gösterme yönünde makul bir imkân sunmaktadır. Dolayısıyla sahteliğe, teşhirciliğe ya da cılkı çıkmış yenilikçiliğe gerek kalmadan farklılıklar göze ilginç ve uyarıcı görünecektir.

New York'taki Kırkıncı Sokak ile Elli Dokuzuncu Sokak arasındaki Beşinci Cadde küçüklü büyüklü dükkânları, banka binaları, ofis binaları, kiliseleri ve kurum binalarıyla dehşetli bir çeşitlilik arz eder. Caddenin mimarisi binaların yaşları, yapımlarında kullanılan teknoloji ve dönemin beğenisindeki farklardan doğan kullanım farklarını gözler önüne serer. Ama Beşinci Cadde düzensiz, parçalara ayrılmış ya da dağılmış bir görüntü arz etmez.* Beşinci Cadde'nin mimari zıtlıkları ve farkları esasen içerik farklarından ileri gelir. Bunlar akla yatkın, doğal zıtlıklar ve farklardır. Hepsi bir arada gayet güzel durur, üstelik monotonluk da yaratmaz.

New York'taki Park Caddesi'nde bulunan yeni ofis dizisi içerik bakımından Beşinci Cadde'den çok daha standartlaşmış durumdadır. Park Caddesi'nin avantajı ise yeni ofis binalarından birkaç tanesinin modern tasarım şaheserleri olmasıdır.** Peki ama kullanım homojenliği ya da yaş homojenliği estetik açıdan Park Caddesi'ne bir şey katıyor mu? Aksine, Park Caddesi'ndeki ofis bloklarının görünüşü feci halde düzensiz, Beşinci Cadde'den kesinlikle daha düzensiz, hatta bütünde yarattığı kaotik mimari inatçılık etkisi yavanlık sınırlarına çoktan dayanmış durumda.

Konut kullanımını da barındıran ve başarılı olan şehir çeşitliliği alanlarının sayısı çoktur. Philadelphia'daki Rittenhouse Meydanı, San Francisco'daki Telgraph Hill, Boston'daki North End'in bazı kısımları bu tip alanlara örnek verilebilir. Küçük konut binası grupları monotonluk yaratmadan benzer, hatta aynı olabilir, ama bu grubun kısa bir sokak blokundan daha büyük olmaması ve her blokta

* Gözü rahatsız eden ve düzensizlik yaratan tek şey Kırk İkinci Sokak'ın kuzeydoğu köşesindeki bir grup ilan panosudur. Bunlar herhalde iyi bir amaç için oradadır, zira bu kitap yazıldığı sırada ailelere dua etmeyi, kötü günler için tasarruf etmeyi ve suçla mücadeleyi vazeden manasız ilanlarla dolular. İlan panolarının reform yaratma gücü tartışılır. Ama kütüphaneden Beşinci Cadde'ye bakıldığında *görülen manzarayı* berbat ettikleri tartışılmaz.

** Lever House, Seagram, Pepsi-Cola, Union Carbide.

da tekrarlanmaması gerekir. Böylece gruplara tek bir birim gibi bakar ve bir sonraki kullanım ya da konut tipinden içerik ve görünüş bakımından farklı olduğunu düşünürüz.

Kimi zaman kullanım çeşitliliği yaş çeşitliliğiyle birleşerek çok uzun blokların üzerindeki monotonluk lanetini bile kaldırabilir – üstelik gerçek ve somut farklılıklar var olduğu için teşhirciliğe de gerek kalmadan. Bu türden çeşitliliğin örneklerinden biri New York'ta Beşinci ve Altıncı caddeler arasındaki On Birinci Sokak'tır, bu sokak hem oturaklılığı hem de ilginç bir yürüyüş olanağı sağlaması bakımından hayranlıkla karşılanır. Güney tarafında batıya doğru on dört katlı bir apartman, bir kilise, yedi tane üç katlı ev, bir tane beş katlı ev, on üç tane dört katlı ev, bir tane dokuz katlı apartman, sokak seviyesinde bir lokantası ve barı bulunan beş tane dört katlı ev, beş katlı bir apartman, küçük bir mezarlık, sokak seviyesinde bir lokantası bulunan altı katlı bir apartman vardır; kuzey tarafında ise yine batıya doğru bir kilise, içinde kreş bulunan dört katlı bir ev, dokuz katlı bir apartman, üç tane beş katlı ev, altı katlı bir apartman, sekiz katlı bir apartman, beş tane dört katlı ev, altı katlı bir rezidans kulübü, iki tane beş katlı apartman, çok farklı bir devirden beş katlı bir apartman, dokuz katlı bir apartman, sokak seviyesinde bir kütüphanesi ve dışarıdan görünen avlusu bulunan New School for Social Research müştemilatı, dört katlı bir ev, sokak seviyesinde bir lokantası bulunan beş katlı bir apartman, temiz ve ucuz görünüşlü tek katlı bir çamaşırhane ve kurutemizlemeci, sokak seviyesinde bir pastanesi bir de gazetecisi bulunan üç katlı bir apartman. Konut binaları aşağı yukarı bu kadardır, ama pek çok yerde on farklı kullanıma ayrılır. En saf konut binaları bile farklı teknoloji ve beğeni dönemlerini kucaklar, farklı hayat tarzları ve maliyetlerini barındırır. Sıradan, mütevazı şekillerde kendini gösteren farklardan muazzam bir yelpazeyi içerirler: birinci kat seviyesinde farklı yükseklikler, girişlerde ve kaldırım bağlantısında farklı düzenlemeler. Bu durum tam da binaların farklı tür ve yaşlarda olmasından kaynaklanır. Netice hem huzur verici hem de doğaldır.

On Birinci Sokak'takinden çok daha radikal (çünkü radikal içsel farklara dayanırlar) bina karışımlarının bulunduğu yerlerde çok daha ilginç görsel etkiler yaratılabilir, hem de teşhirciliğe ya da başka türden sahteliklere yine gerek kalmadan. Şehirlerdeki pek çok önem-

li yer ve odak noktası –bunların daha az değil daha çok olmasına ihtiyacımız var bu arada– çevresinden kökten farklı bir kullanımın yarattığı zıtlıktan doğmuştur, dolayısıyla bu yerler kendiliğinden özel görünür, içsel farklılığım çarpıcı ve zıt gösterecek bir konuma sahiptir. Anıtsal ya da soylu binaların bir yere toplanması ve içsel olarak benzer komşularının bulunduğu "şeref avlularına" çekilmesi yerine şehir matrisine yerleştirilmesini savunan Peets'in (bkz. Sekizinci Bölüm) aklındaki şey de buydu elbette.

Keza şehir karışımlarındaki daha mütevazı unsurların içkin radikal farkları da estetik bakımdan hor görülmemelidir. Onlar da zorlama yüzeyselliklere yer vermeyerek zıtlığın, hareketin ve yönünü bilmenin tatlarını barındırabilir: konutlarla iç içe geçmiş atölyeler, imalathanelerin bulunduğu binalar, her balık almaya gittiğimde hoşnutlukla baktığım sanat galerisi, İrlanda'dan yeni gelmiş göçmenlerin iş duyumu almak için uğradığı salaş bir barla hem barışçıl bir tezat oluşturan hem de uyum içinde olan züppe bir gurme dükkânı.

Raskin'in mükemmel bir şekilde dile getirdiği üzere, şehrin mimari manzarasındaki sahici farklılıklar,

> ... *insan* örüntülerinin iç içe geçmişliğini ifade eder. Şehirler farklı sebeplerle ve farklı amaçlarla farklı şeyler yapan insanlarla doludur, mimari de –sadece biçime değil içeriğe de dair olan– bu farklılığı yansıtır ve ifade eder. İnsanlar insan oldukları için bizi ilgilendirirler. Edebiyat ve tiyatroda olduğu gibi *mimaride de insanların ortamına* canlılık ve renk veren şey o müthiş insan çeşitliliğidir...
>
> Monotonluğun zararını göz önüne alırsak... bölgeleme yasalarımızdaki en önemli hata, koca koca alanların tek bir kullanıma ayrılmasına *müsaade etmeleridir.*

Şehirler görsel düzen sağlamak için üç alternatiften birini seçebilir, ama bu alternatiflerden ikisi umutsuz, biri umut vericidir. Homojen görünen homojen alanlar hedefleyip bunaltıcı ve yanıltıcı sonuçlar elde edebilirler. Homojen görünmemeye çalışan homojen alanlar hedefleyip kaba saba ve yalan yanlış sonuçlar elde edebilirler. Ya da büyük çeşitlilik arz eden alanlar hedeflerler; bu sayede gerçek farklar ifade edileceği için, en kötü ihtimalle sadece ilginç, en iyi ihtimalle memnuniyet verici sonuçlar elde edebilirler.

Şehir çeşitliliğinin görsel olarak nasıl sağlanacağı, hem serbestliğine hürmet edip hem görsel bakımdan bunun bir düzen biçimi ol-

duğunun nasıl gösterileceği, şehirlerin merkezi estetik sorunudur. Bu kitabın On Dokuzuncu Bölümü'nde bu konuya değineceğim. Şimdilik söylemek istediğim şu: Şehir çeşitliliği içsel olarak çirkin değildir. Çirkin olduğunu düşünmek yanılgıdır, hem de en safçasından bir yanılgı. Fakat şehir çeşitliliğinin yokluğu bir yandan içsel olarak bunaltıcı, diğer yandan en bayağısından kaotiktir.

Çeşitliliğin trafik sıkışıklığına sebep olduğu doğru mudur? Trafik sıkışıklığına kendi başlarına insanlar değil, araçlar sebep olur.

Yerleşimin yoğun değil de seyrek olduğu yerlerde ya da çeşitli kullanımların sık olmadığı yerlerde çekim gücüne sahip her şey trafik sıkışıklığına yol açacaktır. Klinik, alışveriş merkezi ya da sinema gibi yerler beraberlerinde trafik yoğunluğu getirirler – özellikle de onlara çıkan ya da onlardan başlayan güzergâhlar üzerinde. Bu tesisleri kullanma ihtiyacında ya da arzusunda olan kişi bunu ancak arabayla yapabilir. Böyle bir muhitte bir ilkokul bile trafik sıkışıklığına yol açar, çünkü çocukların okula arabayla bırakılmaları gerekir. Bir bölgede yoğunlaşmış, geniş bir çeşitlilik aralığının eksikliği, insanları neredeyse tüm ihtiyaçları için arabaya binmek zorunda bırakır. Yollar ve park yerleri için gereken alan her şeyi daha da uzaklara yayar ve daha fazla araç kullanımını getirir.

Nüfusun seyrek olduğu yerlerde buna katlanmak mümkündür. Ama nüfusun yoğun veya sürekli olduğu yerlerde tüm diğer değerleri ve tüm diğer kolaylıkları yok eden tahammül edilemez bir durum yaratır.

Yoğun ve çeşitlilik barındıran şehir alanlarında insanlar işlerini yaya olarak halleder, ama bu faaliyet banliyölerde ve gri alanların büyük bir kısmında pratik değildir. Belli bir bölgede ne kadar yoğun ve sık dokunmuş bir çeşitlilik olursa o kadar çok yürünür. Canlı, çeşitli bir alana dışarıdan arabayla ya da toplu taşımayla gelenler bile oraya ulaşınca yürümeyi tercih ederler.

Şehir çeşitliliğinin habis kullanımlara davetiye çıkardığı doğru mudur? Belli bir bölgede her türden (ya da hemen her türden) kullanıma müsaade edilmesi zararlı mıdır?

Bunu değerlendirmek için birkaç farklı kullanım türüne bakmamız gerek – bunlardan bazıları gerçekten zararlıdır ve bazıları da geleneksel olarak zararlı kabul edilmesine rağmen öyle değildir.

Hurdalıkların örnek teşkil ettiği zararlı kullanım kategorisi mahallenin genel elverişliliğine, çekiciliğine ya da insan yoğunluğuna hiçbir katkıda bulunmaz. Bu kullanımlar karşılığında hiçbir şey vermeden toprak –ve estetik hoşgörü– bakımından fahiş taleplerde bulunurlar. Kullanılmış araba parkları bu kategoriye girer. Terk edilmiş ya da mukimi feci halde azalmış binalar için de aynı şey geçerlidir. Bu kullanım kategorisinin bozucu olduğuna muhtemelen herkes hak verecektir (herhalde bu nesnelerin sahipleri hariç).

Ama buradan yola çıkarak hurdalıkların ve benzerlerinin şehir çeşitliliğiyle birlikte ortaya çıkan tehditler olduğu sonucuna varılamaz. Başarılı semtlerin içinde hurdalık olmaz, ama bu semtlerin başarısının *nedeni* bu değildir. Tam tersine, başarılı olmaları *nedeniyle* sınırları dahilinde hurdalık kalmamıştır.

Hurdalıklar ve kullanılmış araba parkları gibi geniş alanları heba eden düşük marjlı ekonomik kullanımlar *zaten* gelişememiş ve başarısız olmuş yerlerde ayrık otu gibi çoğalır. Yaya trafiği yoğunluğunun düşük olduğu, çevredeki cazibenin yetersiz kaldığı ve aynı mekân içinde değeri yükselten bir rakibin olmadığı yerlerde böyle yapılar filizlenir. Doğal yuvaları gri alanlar ve şehir merkezlerinin, çeşitlilik ve canlılık ateşinin harlı olmadığı çeperleridir. Toplu konut alanı alışveriş merkezlerindeki tüm denetim kalksa ve bu ölü, yeterince kullanılmayan alanlar doğal ekonomik seviyelerine ulaşsa, pek çoğunun içinden hurdalıklar ve miadı dolmuş araba parkları fışkıracaktır.

Hurdalıkların temsil etmekte olduğu dert, Yavanlıkla Savaşanlar'ın iddia ettiğinden çok daha derindir. "Kaldırın bunları! Burada durmasınlar!" diye bağırmakla bir yere varılamaz. Asıl sorun aynı arazi üzerinde daha kârlı ve mantıklı kullanımların söz konusu olacağı bir ekonomik ortam yaratmaktır. Eğer bunu başaramazsanız

arazi hurdalık olarak kullanılmaya başlar ki bu da *bir nevi* kullanımdır neticede. Buralarda başka kullanımların başarıya ulaşması pek mümkün değildir; hatta bu durum parklar ya da okul bahçeleri gibi kamusal kullanımlar için de geçerlidir, çünkü ekonomik ortamın çok kötü olduğu, cazibeye ve çevredeki canlılığa bağlı kullanımlara uygun olmadığı yerlerde onlar da felakete uğrayacaklardır. Sadede gelirsek, hurdalıkların simgelediği türden sorunlar çeşitlilikten korkarak ya da baskı uygulayarak çözülemez, onun yerine çeşitliliğe uygun ve bereketli bir ekonomik ortamın doğmasına destek olmak ve serpilip gelişmesini sağlamak gerekir.

Plancıların ve bölgelemecilerin, bilhassa konut alanlarıyla iç içe geçtiğinde zararlı saymayı âdet haline getirdiği ikinci bir kullanım kategorisi daha vardır. Bar, tiyatro, klinik, işyeri ve imalathaneler bu kategoridendir. Bu kategori zararlı filan değildir; söz konusu kullanımların çok sıkı kontrol gerektirdiği savının kaynağında, bunların banliyölerdeki ve yavan, içsel olarak tehlikeli gri alanlardaki etkileri yatmaktadır, canlı semtlerdeki etkileri değil.

Gri alanlara konut dışı kullanımların seyrekçe serpiştirilmiş olması pek az fayda getirir, hatta zararlı etkiler de yaratabilir, çünkü gri alanlar yabancılarla başa çıkacak ya da yeri geldiğinde yabancıları koruyacak donanımdan yoksundur. Ama yine hâkim yavanlık ve karanlıktaki çeşitlilik yoksunluğundan kaynaklanan bir sorundur bu.

Çeşitlilikten yana nasibini almış canlı semtlerde ise bu kullanımların bir zararı yoktur. Hem asayişe, kamusal temasa ve çapraz kullanıma doğrudan katkı yaptıkları, hem de yine doğrudan aynı sonuçları veren diğer çeşitlilikleri destekledikleri için olumlu anlamda gereklidirler. İşyeri kullanımları başka bir öcüyü daha akla getirir: duman savuran bacalar ve kurum. Hiç kuşku yok ki bacaların savurduğu duman ve kurum zararlıdır, ama yoğun şehir imalathaneleri (ki çoğu bu tür iğrenç yan ürünler çıkarmaz) ya da başka işyeri kullanımlarının konutlardan ayrı tutulması gerektiği anlamına gelmez bu. Nitekim duman ve kurumla, bölgeleme ve arazileri sınıflandırma yoluyla mücadele etmeye kalkışmak tam bir maskaralıktır. Hava bölge sınırlarında durmaz. Duman ya da kötü koku seviyeleriyle ilgili düzenlemelerden başka bir şey işe yaramaz.

Plancıların ve bölgelemecilerin geçmişteki en büyük heyulası tutkal fabrikasıydı. "Mahallende bir tutkal fabrikası olsun ister miy-

din?" sorusuyla insanın damarına basarlardı. Niye tutkal fabrikası derlerdi bilmiyorum, belki o zamanlarda tutkal demek at leşi ve bayat balık demekti, bu göndermenin nazik insanları ürküteceğine ve dimağlarını felce uğratacağına şüphe yoktu. Bizim evin yakınlarında da bir tutkal fabrikası vardı. Kırmızı tuğladan, küçük, şirin bir binaydı ve içinde bulunduğu sokaktaki en temiz görünümlü yerdi.

Günümüzde tutkal fabrikasının yerini farklı bir öcü aldı: kullanımlar üzerinde sıkı denetimi olmayan muhitlere sinsice yaklaşan korkunç şeylerin timsali olarak gösterilen morglar. Ama morgların, ya da şehirlerdeki adıyla cenaze evlerinin de kimseye bir zararı yokmuş gibi görünüyor. Belki de canlı ve çeşitlilik sahibi semtlerde, hayatın ortasında ölümün hatırlanması, çöküntü içindeki banliyö sokaklarındaki kadar kötü bir etki yaratmıyordur. Tuhaf bir şekilde, şehirde ölüme kesinlikle karşı çıkan katı kullanım kontrolü yanlıları, şehirde hayatın artışına da aynı kesinlikle karşı çıkıyorlar.

Greenwich Village'in, cazibe, ilgi çekicilik ve ekonomik değer bakımından kendiliğinden gelişmekte olan bir bloğunda çok eskiden beri, bu kitap yazıldığı sırada bile bir cenaze evi vardı. Sokaktaki konakların rehabilitasyonuna para yatıran aileler, işyeri açmak ya da yenilemek için masraf eden işletmeciler ya da oraya yüksek kiralı yeni bir apartman diken müteahhit bu durumdan hiç de rahatsız olmuş görünmüyordu.*

Ölümün şehir hayatının bir parçası olmasına rağmen gözden saklanıp dile getirilmemesi yolundaki tuhaf fikir, yüz yıl önce şehir müteahitleri Boston merkezindeki eski küçük mezarlıkların kaldırılmasını savununca tartışma konusu olmuştu. Görüşlerini sonunda kabul ettiren Bostonlı Thomas Bridgman şöyle diyordu: "Ölülerin gömüldüğü yerin bir nüfuzu varsa, erdem ve din alanındadır... Budalalık ve günaha karşı bize daima nasihat eden bir sestir."

* Şu işe bakın ki bu bloğun bulunduğu sokağın ne kadar hoş bir sokak olduğu mahallelinin dilinden düşmez, üstelik burası bir konut sokağıdır, hem görünüm açısından hem de sayısal bakımdan konutlar ağırlıktadır. Ama bu kitap yazıldığı sırada konutlar dışında sokakta neler bulunduğuna bir bakalım: elbette ki cenaze evi, bir emlakçı, iki çamaşırhane, bir antikacı, bir finans firması, üç doktor muayenehanesi, bir kilise ve sinagog (birleşik), kilise ve sinagogun arkasında küçük bir tiyatro, bir kuaför, bir ses stüdyosu, beş lokanta ve gizemli bir bina; okul ya da fabrika da olabilir, rehabilitasyon merkezi de olabilir, dışarıdan belli olmuyor.

Cenaze evlerinin şehirdeki zararına dair bulabildiğim tek ipucu Richard Nelson'ın *The Selections of Retail Locations* (Perakendeci Yeri Seçimi) adlı kitabındadır. Nelson'm istatistiklerle gösterdiği üzere, cenaze evine giden insanlar bu ziyaretlerini alışverişle birleştirme âdetinde değildir. Demek ki cenaze evi yanına perakendeci açmanın bir avantajı yoktur.

Büyük şehirlerde düşük gelirlilerin yaşadığı Doğu Harlem gibi yerlerde cenaze evlerinin olumlu ve yapıcı bir etkisi olur. Çünkü cenaze evi demek cenaze kaldırıcısı demektir. Tıpkı eczacılar, avukatlar, diş doktorları ve din adamları gibi cenaze kaldırıcıları da bu tip mahallelerde asalet, başarma tutkusu ve bilgililik gibi niteliklerin temsilcisidir. Genellikle herkesin tanıdığı tiplerdir ve yerel sosyal hayatta faaldirler. Sıklıkla siyasete de atılırlar.

Ortodoks planlamanın büyük bir kısmında olduğu gibi, şu ya da bu kullanımın zararına dair fikirler "Niçin zararlı? Tam olarak nasıl zarar veriyor ve ne zarar veriyor?" gibi sorular sorulmadan bir şekilde kabul edilmiştir. Bir semte, büyük bir çeşitlilik yokluğu kadar zarar verecek yasal bir (hatta birkaç yasadışı) ekonomik kullanım olduğundan cidden şüphem var. Şehir çöküntüsünün hiçbir özel biçimi Büyük Yavanlık kadar zararlı ve yıkıcı olamaz.

Bunu da söylediğimize göre, bulunduğu yerler denetlenmezse çok çeşitliliği olan semtlere zarar verebilecek son bir kullanım kategorisini gündemimize alabiliriz. Bu kategoriye giren kullanımların sayısı bir elin parmaklarını geçmez: açık otoparklar, çok büyük kamyon hangarları, benzin istasyonları, devasa açık alan ilan panoları* ve tam anlamıyla içsel niteliklerinden değil "bazı sokaklarda" boyutları yanlış olduğundan zarar veren teşebbüsler.

Bu beş sorunlu kullanım (hurdalıkların aksine) canlı ve çeşitliliğe sahip alanlarda yer bulacak kadar kârlı olabilir. Ama aynı zamanda da sokakları ıssızlaştırırlar. Sokaklarda görsel bakımdan düzensizlik yaratırlar, üstelik o kadar baskındırlar ki gerek sokak kullanımında gerekse sokağın görünümünde yapılacak bir değişikliğin düzen hissi yaratması çok zor, kimi zaman da imkânsızdır.

Bu sorunlardan ilk dördünün görsel etkileri kolayca görülebilir

* Genellikle, ama her zaman değil. Devasa açık alan ilan panoları olmadan Times Meydanı neye benzerdi?

ve sık sık üzerinde düşünülür. Bu kullanımların sorun yaratması tamamen ne *tür* kullanımlar olduklarından kaynaklanır.

Gelgelelim, bahsettiğim beşinci sorunlu kullanım farklıdır, çünkü bu sefer mesele kullanım *türü* değil kullanım *boyutudur*. Bazı sokaklarda, sokak cephesini orantısız kaçacak ölçüde fazla kaplayan bir dükkân görsel olarak sokağı parçalar ve ıssızlaştırır, halbuki tam olarak aynı türden küçük kullanımlar zarar yerine fayda getirir.

Örneğin pek çok şehrin "konut" sokaklarında evlerin yanı sıra türlü türlü dükkânlar ve işyerleri bulunur ve kapladıkları sokak cephesi tipik bir konutun cephede kapladığı alanı geçmediği müddetçe bunlar sokağa gayet iyi uyum sağlarlar. Böyle durumlarda sokağın görsel karakteri tutarlılığım korur, hem çeşitli hem düzenli kalır.

Ama tam da böyle bir sokakta aniden sokak cephesinin büyük bir kısmı tek bir kullanıma ayrılırsa adeta bir patlama yaşanır – sokak parça parça olur. Bu sorunun kullanımla, yani bildiğimiz bölgelemedeki anlamıyla kullanımla bir ilgisi yoktur. Bir lokanta ya da büfe, bir bakkal, ya da mesela bir mobilyacı, bir matbaa böyle bir sokağa gayet iyi uyum sağlayabilir. Ama tam da aynı *türden* bir kullanım –örneğin büyük bir kafe, bir süpermarket, kocaman bir kereste fabrikası ya da dev bir matbaa tesisi– görsel hasar verebilir (kimi zaman işitsel hasar verir), çünkü *büyüklüğü* farklıdır.

Bu tip sokakların her şeye müsaade eden bir çeşitliliğin yaratacağı hasardan korunması için denetime ihtiyaç vardır. Ama denetim kullanım türleri üzerinde olmamalıdır. Belli bir kullanıma tahsis edilecek sokak cephesinin boyutuyla ilgili denetim gereklidir.

Bu o kadar göz önünde ve yaygın bir şehir problemidir ki, insan bölgeleme teorisinin buna çoktan çare bulmuş olacağını düşünüyor. Fakat bölgeleme teorisi bu sorunun varlığını bile kabul etmiyor. Bu kitap yazılırken New York Şehir Planlama Komisyonu yeni, ilerici, güncel ve kapsamlı bir bölgeleme tasarısını değerlendirmek üzere toplantılar yapıyordu. Şehirdeki ilgili örgütler ve kişiler de çağrılmış ve başka şeylerin yanı sıra şunu da yapmaları istenmişti: Hangi sokakların bölgelemede hangi kategoriye düştüğünü inceleyecek ve gerek duyarlarsa sokakların o kategoriden bu kategoriye geçirilmesi için tavsiyede bulunacaklardı. Her biri dikkat ve titizlikle ayrıştırılmış yirmi-otuz kullanım kategorisi vardı – ve hiçbiri de semtlerin gerçek hayattaki sorunlarıyla uzaktan yakından ilgili değildi.

Altında yatan teorinin neredeyse tamamının (sadece ayrıntılarının değil) elden geçirilip yeniden düşünülmesi gereken böyle bir bölgeleme tasarısı hakkında nasıl yorum yapılır? Bu üzücü durum, örneğin Greenwich Village'in sosyal örgütlerinde komik komik strateji oturumları yapılmasına yol açtı. Pek çok beğenilen ve gözde konut sokağında karışımlar vardır ve küçük işletmeler şuraya buraya serpiştirilmiş durumdadır. Bunlar genellikle mevcut konut bölgelemesine istisna teşkil ederler, ya da bölgelemeyi düpedüz ihlal ederler. Herkes bu sokakların varlığından hoşlanır ve kimse arzu edilir olup olmadıklarını tartışmaz. Onun yerine tartışmalar genellikle yeni bölgelemede ne tür kategorilerin gerçek hayattaki ihtiyaçlarla en az çatışacağı sorusu etrafında döner. Ortaya atılan her kategorinin korkunç dezavantajları vardır. Bu tip sokaklar için önerilen bir ticari kategoriye karşı çıkanlar, faydalı olan küçük ölçekli kullanımlara izin verildiğini; ama bunların sırf kullanım olma sıfatları üzerinden, ölçekleri göz önünde bulundurulmadan değerlendirildiğini belirtmektedir. Örneğin büyük süpermarketlere izin verilecektir, oysa bunlar sokaklarda bomba etkisi yaptığı ve konut sokağı niteliğine zarar verdiği için sokak sakinleri tarafından (haklı olarak) korkuyla karşılanmaktadır. Konutlarla ilgili kategoriler konusunda ise, küçük işletmelerin tıpkı geçmişte olduğu gibi bölgelemeyi ihlal ederek içeri sızacağı söylenmektedir. Konut kategorisine karşı çıkanlara göre ise, birileri tutup bu kategoriyi ciddiye alabilir ve "uyum göstermeyen" küçük ölçekli kullanımlara karşı bir bölgeleme anlayışı doğabilir! Komşularının medeni çıkarlarını samimiyetle temsil eden namuslu yurttaşlar hangi yasanın en yapıcı boşlukları doğurduğunu bulmak için uğraşıyorlar.

Buradaki açmaz çok acil ve somut. Örneğin Greenwich Village sokaklarından biri kısa süre önce, Standart ve Temyiz Kurulu'na iletilen bir başvuru nedeniyle tam da böyle bir sorunla karşı karşıya kaldı. Eskiden bu sokakta esasen perakende usulü çalışan küçük ölçekli bir fırın zaman içinde işi büyüterek toptancıya dönüşmüş, metrekaresini ciddi biçimde artırmak için bölgeleme muafiyeti başvurusu yapmıştı (bitişiğindeki, toptan hizmet veren eski çamaşırhanenin yerini almak istiyordu). Çok uzun zamandan beri "konut" bölgesi olarak değerlendirilen sokağın kısa süre önce standartları yükselmişti, mülk sahipleri ve kiracıların büyük bir kısmı hem gururla-

rını çiğnetmemek için hem de sokak hakkında endişe duydukları için muafiyet başvurusuyla mücadele etmeye karar verdiler. Mücadeleleri başarısızlıkla sonuçlandı. Kaybetmelerine de şaşmamak gerek, çünkü kafalar çok karışmıştı. Mücadelenin liderlerinden bazıları ya mülk sahibiydi ya da zemin katlardaki konut dışı küçük ölçekli kullanımları işletiyorlardı ve bizzat bu insanlar da "konut" bölgelemesiyle doğrudan ya da dolaylı olarak çatışma yaşıyorlardı – yani durumları fırından hiç farklı değildi. Ama sokağın konut alanı olarak çekiciliğinin ve değerinin artması da büyük ölçüde, sokakta sayıları giderek artan küçük ölçekli konut dışı kullanımların ta kendisinden kaynaklanıyordu. Sokağı yaşayan insanlar durumun farkındaydı, bu kullanımların hepsi kazançtı, çünkü sokağı hem ilginç hem emniyetli kılıyordu. Söz konusu işyerleri arasında emlakçı, küçük bir yayınevi, kitapçı, lokanta, çerçeveci, mobilyacı, eski poster ve resim satan bir dükkân, şekerci, kafe, çamaşırhane, iki bakkal ve küçük bir deneysel tiyatro bulunuyordu.

Fırının muafiyetine karşı savaşanların liderlerinden biri ve aynı zamanda sokaktaki elden geçirilmiş konutların önde gelen sahiplerinden olan adama, konutunun değerine şu iki seçenekten hangisinin zarar vereceğini sordum: Tüm "konut dışı" kullanımların sokaktan tedricen atılması mı, yoksa fırının genişlemesi mi? Birinci seçeneğin daha çok zarar vereceğini söyledikten sonra ekledi: "İyi ama bu seçenek çok saçma değil mi?"

Saçma gerçekten. Geleneksel bölgeleme teorisine göre bu sokak kullanımlar bakımından tam bir muammadır ve anormal sayılır. Ticari bölgeleme sorunu olarak değerlendirildiğinde bile muammadır. Kentsel ticari bölgeleme daha "ilerici" hale geldikçe (yani banliyö şartlarını daha çok taklit ettikçe) "mahalle dükkânı" ile "semt alışverişi" gibi şeyler arasındaki ayrımı daha çok vurgulamaya başlamıştır. New York'un son tasarısında tüm bunlar da vardır. Ama fırının bulunduğu bu sokağı nasıl sınıflandıracaksınız? Safi mahalli işletmeler (çamaşırhane ve pastane gibi) ile semt ölçeğinde çekici işletmeler (mobilyacı, çerçeveci, kafe) ve şehir çapında çekici işletmeler (tiyatro, sanat galerileri ve poster dükkânı) bu sokakta birleşmiş durumdadır. Bu sokaktaki karışımın eşi benzeri yoktur, ama temsil ettiği sınıflandırılamaz çeşitlilik örüntüsü kesinlikle eşsiz değildir. Canlılık ve sürprizlerle dolu, yaşayan, çeşitliliğe sahip şehir

alanları banliyönün alışveriş dünyasından çok farklı bir dünyada var olurlar.

Her şehir sokağının cephe ölçeği bakımından bölgelenmeye ihtiyacı yoktur kesinlikle. Pek çok sokak, özellikle de büyük ya da geniş binaların (ister konut olarak kullanılsın, ister başka bir kullanıma sahne olsun, isterse de her iki kullanıma birden açık olsun) ağırlıkta olduğu sokaklar, sokak cephesi büyük teşebbüsleri barındırabilir ve bunların küçük işletmelerle karışmalarını sağlayabilir; üstelik patlamadan ve dağılmadan, tek bir kullanımın ağırlığıyla işlevsizleşmeden yapabilir bunu. Beşinci Cadde'de bu türden büyük ve küçük ölçek karışımları vardır. Ama ölçek bölgelemesine ihtiyaç duyan sokakların bu ihtiyacı çok elzemdir; sırf kendilerinin sıhhati için değil, tutarlı karaktere sahip sokaklar şehrin kendisine çeşitlilik kattığı için.

Raskin, çeşitlilik üzerine makalesinde şehir bölgelemesinin en büyük kusurunun monotonluğa *müsaitliği* olduğunu yazıyordu. Belki de ikinci büyük kusuru, dikkate alınması gereken önemli bir unsur olan kullanım *boyutunu* görmezden gelmesi ya da kullanım *türüyle* birbirine karıştırmasıdır. Bu durum bir taraftan sokakların görsel (ve kimi zaman işlevsel) bakımdan parçalanmasına, öte yandan boyutlarına ya da somut etkisine bakmadan kullanım türlerinin hepsini aynı yerde toplama girişimlerine yol açmaktadır. Böylelikle, bazı yerlerde tekil kullanımın kısıtlanması yerine çeşitliliğin ta kendisinin yok yere bastırılması gibi bir talihsizlik yaşanmaktadır.

Çeşitliliğin serpilip geliştiği şehir alanlarında tuhaf ve öngörülemez kullanımlar ve acayip sahneler ortaya çıkar, ona şüphe yok. Ama bu çeşitliliğin yarattığı bir dezavantaj değildir. Tam da çeşitliliğin hedefi, daha doğrusu çeşitliliğin bir parçasıdır. Bu tuhaflıklar şehrin amaçlarından birine gayet uygun düşmektedir.

Harvard'da teoloji profesörü olarak görev yapan Paul J. Tillich şöyle der:

> Doğası gereği metropol, ancak seyahatle elde edilebilecek bir şeyi kendi bünyesinde tedarik eder: yabancı olan. Yabancı olan sorulara yol açtığı ve tanıdık geleneği baltaladığı için akla müthiş bir anlam yükler... tüm totaliter rejimlerin insanları yabancı olandan korumaya çalışmasından daha

iyi bir kanıtı olamaz bu durumun... büyük şehir dilim dilim kesilmiş, her bir parçası da incelenmiş, arındırılmış ve eşitlenmiştir. Yabancının gizemi ve insanın eleştirel aklı şehirden uzaklaştırılmıştır.

Bu fikir şehirlerin kıymetini bilenlere ve keyfini çıkaranlara tanıdık gelecektir, ama genellikle daha naif bir biçimde ifade edilir. *New York Places and Pleasures* adlı kitabın yazarı Kate Simon neredeyse aynı şeyi şöyle ifade ediyordu: "Çocukları Grant's'a (lokanta) götürün... başka hiçbir yerde göremeyecekleri ve muhtemelen asla unutmayacakları insanlarla karşılaşacaklar."

Keşfe, meraka, farklılığa vurgu yapan popüler şehir rehberlerinin varlığı, Profesör Tillich'in savını kanıtlar gibidir. Şehir herkese bir şeyler verme kapasitesine sahiptir, ama bunun tek sebebi herkes tarafından yaratılmış olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Çöküşe Yol Açan Kuvvetler ve Yenilenme Getiren Kuvvetler

13

Çeşitliliğin Kendi Kendini Yok Etmesi

ŞU ÂNA KADARKİ gözlemlerimin ve vardığım sonuçların özeti şu: Amerikan şehirlerinde her türden çeşitliliğe ve dayanışan unsurların girift bir şekilde iç içe geçmesine ihtiyacımız var. Şehir hayatının düzgün ve yapıcı bir şekilde devam etmesi, şehirde yaşayanların toplumu ve medeniyeti sürdürebilmesi (ve daha da ilerletebilmesi) için duyuyoruz bu ihtiyacı. Şehir çeşitliliğine katkı yapan bazı teşebbüslerin arkasında kamusal ve yarı kamusal yapılar vardır – örneğin parklar, müzeler, okullar, toplantı salonlarının çoğu, hastaneler, kimi ofisler, kimi konutlar. Gelgelelim, şehir çeşitliliğinin büyük bir kısmı çok sayıda, farklı fikirlere ve amaçlara sahip farklı insanların ve farklı özel teşebbüslerin ürünüdür. Bunlar resmi kamusal icraat çerçevesinin dışında planlar yapıp gerçekleştirirler. Şehir planlaması ve tasarımının ana sorumluluğu –kamu politikaları ve icraatlarının gücü yettiği ölçüde– bu geniş gayriresmi gelişim planları, fikirleri ve fırsatları yelpazesinin, kamu teşekkülleriyle birlikte serpilip büyümesine elverişli şehirler geliştirmektir. Semtler çeşitliliğin kendi kendini çoğaltıp en yüksek potansiyeline ulaşmasına ekonomik ve sosyal olarak elverişli yerler olabilir, ama elbette bunun için semtlerin iyi birincil kullanım karışımlarına, sık sokaklara, farklı yaştan binaların çok iyi karışmış olmasına ve yüksek insan yoğunluğuna ihtiyacı vardır.

Çöküş ve yenilenme üzerine olan bu bölümlerde şehir çeşitliliğinin ve canlılığının artışına iyi ya da kötü yönde etki edebilecek bazı önemli kuvvetler üzerinde durmayı düşünüyorum. Tabii öncelikle belirli bir alanın çeşitlilik üretimi için gereken dört şarttan bi-

rinin ya da daha fazlasının eksikliği yüzünden sakatlanmamış olduğunu varsayıyorum. Bu kuvvetlerin kötü yönde işleyenleri şunlardır: şehirlerdeki çok başarılı çeşitliliğin kendi kendini yok etme eğilimi, şehirlerdeki devasa tekil unsurların (pek çoğu zorunludur ya da en azından arzu edilirdir) ölümcül bir etki yaratma eğilimi, nüfus istikrarsızlığının çeşitlilik artışını engelleme eğilimi, hem kamuya ait hem de kişiye ait paranın gelişim ve değişimi ya paraya boğma ya da züğürt bırakma eğilimi.

Bu kuvvetler birbiriyle bağlantılıdır elbette, şehirlerin değişimindeki her faktör diğer tüm faktörlerle ilişkilidir. Ama yine de bu kuvvetlerin her birini tek başına ele almak mümkün ve faydalıdır. Onları tanımaya ve anlamaya çalışmamızdaki amaç, bu kuvvetlerle daha iyi mücadele etmek, hatta mümkün olursa onları yapıcı kuvvetlere dönüştürmektir. Bu kuvvetler çeşitliliğin artışını etkilemenin yanı sıra, kimi zaman temel çeşitlilik üretme şartlarını oluşturmayı kolaylaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır. Bu kuvvetleri hesaba katmazsa, canlılığa yönelik en iyi planlama bile ileri doğru her iki adımına karşılık bir adım geri gidecektir.

Bu büyük kuvvetlerden *birincisi*, şehirlerdeki göz kamaştırıcı başarının kendi kendini yok etme eğilimidir – hem de sırf başarılı olduğu için. Bu bölümde çeşitliliğin kendi kendini yok etmesini, yani başka etkilerinin yanı sıra şehir merkezlerimizin de sürekli odak değiştirmesine ve hareket etmesine yol açan kuvveti tartışmaya açacağım. Bu kuvvet pek çok "eski" semt yaratmıştır ve şehir içi durgunluk ve çöküntünün büyük bir kısmından sorumludur.

Çeşitliliğin kendi kendini yok etmesi sokaklardaki minik canlılık düğümlerinde, sokak gruplarında ya da bir semtin tümünde gerçekleşebilir. Zaten en kötüsü de bir semtin tümünde gerçekleşmesidir.

Kendi kendini yok etme hangi biçimi alırsa alsın, genel hatlarıyla şöyle bir şey yaşanır: Şehirdeki belli bir yerde çeşitli kullanımların karışımı çarpıcı ölçüde popülerleşir ve bir bütün olarak başarılı olur. Tam da serpilen ve çekim gücü artan bir çeşitlilikten kaynaklanan başarı, burada yer kapmak için vahşi bir rekabetin başlamasına sebep olur. Geçici heves dediğimiz şeyin ekonomideki muadili olan bir durum yaşanır.

Yer kapma yarışında galip gelenler, başarıyı hep birlikte yaratan pek çok kullanımın sadece dar bir kesimini temsil ediyor olacaktır. Mekânda en fazla kâr getiren bir ya da birkaç kullanım çoğaldıkça çoğalacak, daha az kâr getiren kullanım biçimlerini dışarı atacaktır. Elverişlilik ve ilginçlikten etkilenen ya da canlılık ve heyecana kapılan çok sayıda insan bu alanda oturmayı ya da çalışmayı isterse, yine yarışmanın kazananları kullanıcı nüfusunun çok dar bir kesimini oluşturacaktır. Çok fazla talebin yol açtığı pahalılık yüzünden orada oturanlar hep aynı tipten insanlar olacaktır.

Perakende kârlılığına dayanan rekabet genellikle sokakları etkiler. Çalışma ya da yaşama alanı rekabeti ise genellikle büyük sokak gruplarını, hatta tümden semtleri etkiler. Bu süreçten bir ya da birkaç baskın kullanım muzaffer çıkar. Ama boş bir zafer kazanmışlardır. Zira ekonomik ve sosyal dayanışmayı yaratan son derece girift ve başarılı bir organizma aynı süreçte yok olup gitmiştir.

Bu noktadan sonra, rekabetten galip çıkanlar kalır, farklı amaçlarla muhiti kullanan insanlar gitmeye başlarlar – çünkü bu muhit artık o amaçlar için uygun değildir. Hem görsel hem işlevsel olarak mekân monotonlaşır. Günün farklı saatlerine yeterince iyi yayılamamış insanların yarattığı her türlü ekonomik dezavantaj da büyük ihtimalle bunun peşinden gelir. Mekânın baskın kullanım için uygunluğu bile aşama aşama azalacaktır, ki Manhattan merkezinin idari ofisler için uygunluğu tam da bu yüzden sona ermiştir. Önceden büyük başarı gösteren ve sert bir rekabete konu olan mekân zaman içinde zayıflayacak ve marjinalleşecektir.

Bu süreçten geçmiş ve artık can çekişir hale gelmiş pek çok sokak görmek mümkündür. Halihazırda süreci yaşamakta olanlar icraat halinde de izlenebilir. Benim oturduğum muhitin yakınlarındaki Sekizinci Sokak, yani Greenwich Village'in ana ticari sokağı bu haldedir. Otuz beş yıl önce alelade bir sokaktı burası. Sonra sokağın önde gelen mülk sahiplerinden biri olan Charles Abrams (ki aynı zamanda son derece açık fikirli bir planlama ve barınma uzmanıydı) sokağa minik bir gece kulübü ve o dönem biraz olağandışı sayılan bir sinema yaptırdı. (Ekranın iyi görünmesi için dar bir salon, kafeterya ve o gün bugündür kopyalanan samimi bir atmosfer.) Bu teşebbüsler çok sevildi. Söz konusu teşebbüsler sayesinde, gündüz oradan geçen insanlara başkaları da eklendi, akşamları ve hafta sonları

sokağa daha fazla insan gelmeye başladı ve böylece gerek kolay ulaşılan dükkânların gerekse özel dükkânların çoğalmasını sağladılar. Bunlar da gündüz ve akşam daha fazla insanı sokağa çekmeye başladı. Daha önce de ifade ettiğim gibi, bu tür bir çift vardiya sokak lokantalar için ekonomik bakımdan sağlam bir yerdir. Sekizinci Sokak'ın tarihinde bu gerçek kendini gösterdi. Lokantaların sayısı ve çeşitleri ilginç bir şekilde artmaya başladı.

Zaman içinde, Sekizinci Sokak'taki teşebbüsler arasında metrekare başına en yüksek geliri sağlayanlar lokantalar oldu. Doğal olarak Sekizinci Sokak'ta daha da fazla lokanta açıldı. Bu arada Beşinci Cadde'yle köşesinde, dümdüz, tektip ve çok yüksek kiralı apartmanlar, çeşitlilik oluşturan kulüpleri, galerileri ve küçük ofisleri dışarı atmaya çalışıyordu. Bu hikâyedeki tek olağandışı faktör Abrams'ın kendisiydi. Olup bitenlerin sonuçları üzerine muhtemelen düşünmeyecek ya da başarı karşısında endişelenmeyi gereksiz bulacak pek çok mülk sahibinin aksine, Abrams kitapçıların, galerilerin, kulüplerin, zanaatkârların ve türünün tek örneği dükkânların dışarı atılmasını üzüntüyle izliyordu. Diğer sokaklarda yeni fikirlerin peyda olduğunu görmek mümkündü, ama Sekizinci Sokak'a giderek daha az yeni fikir geliyordu. Diğer sokakları daha canlı ve çeşitli kılanın kısmen bu hareketlilik olduğunu görebiliyordu, ama öte yandan Sekizinci Sokak'ın yavaş yavaş ama kesintisiz bir şekilde çeşitliliğini kaybettiğini de görebiliyordu. Bu sürecin mantıki sonucuna ulaşması halinde popülerliğin sona ereceğini, Sekizinci Sokak'ın çorak bir yer hale geleceğini fark etti. Sokağın stratejik bir kesiminde bulunan kendi mülkünün büyük bir kısmını özellikle karışıma yeni lokantalardan başka bir şey ekleyecek teşebbüslere ayırmaya çalıştı. Ama böyle teşebbüsler bulmakta zorlanıyordu, çünkü bunların lokantaların yüksek gelir oranına biraz olsun yaklaşmaları gerekiyordu. Dolayısıyla ihtimaller azalıyordu – sırf ticarete yönelik teşebbüslerin bile gelmesi çok zordu. Sadece gelirsek, Sekizinci Sokak'ın çeşitliliğine ve uzun vadeli başarısına yönelik en büyük tehdit parlak başarısının yarattığı güçtü.

Hemen yakındaki Üçüncü Sokak, başka türden bir tekleşme yüzünden benzer bir batağın çok daha derinlerine batmıştı. Bu sokağın birkaç yapı adası uzunluğundaki kesimi turistlerin gözdesi olmuştu. Turistler önce kafelerdeki, civar barlardaki, birkaç gece kulübünde-

ki (başta sayıları azdı) bohem hayatın çekimine kapılmışlardı; ayrıca istikrarlı ve eski bir İtalyan muhitinin bütün bunlarla iç içe geçmiş dükkânları ve çoğu sanatçılardan oluşan sakinlerinin hayatı da ilgilerini çekiyordu. On beş yıl kadar önce, akşam ziyaretçileri bölgenin karışımında yapıcı bir rol oynuyordu. Yaratılmasına yardımcı oldukları genel canlılık orayı hem yaşamak hem de ziyaret etmek için çekici bir yer haline getiriyordu. Bugün gece kulüpleri ve barlar hem sokağı hem de bölgedeki hayatın ta kendisini boğuyor. Yabancılarla başa çıkma ve onları korumakta kusursuz bir alana, hiçbir şehir alanının doğal yollardan başa çıkamayacağı kadar çok sayıda sorumluluk taşımayan yabancı topladılar. Şehirlerde tek bir kullanımın orantısız biçimde çoğalmasında ya da abartılmasında daima görüldüğü üzere, en kârlı kullanımın çoğalması kendi çekiciliğinin temellerini zayıflatıyor.

Sokakları ya da sokakların çevrelerini işlevsel kullanımlara –eğlence, işyerleri, konutlar, alışveriş yerleri, vs.– bölünmüş gibi düşünmeye alışkınız. Gerçekten de öyle olabilirler, ama başarılarını koruduklarını müddetçe. Örneğin konfeksiyon alışverişi gibi bir ikincil çeşitlilik açısından çok kârlı hale gelen ve neredeyse sadece konfeksiyoncuların kaldığı bir sokak, diğer ikincil amaçlar için dışarı çıkan insanlar giderek daha az geleceğinden yavaş yavaş ıssızlaşır. Böyle bir sokak, iç içe geçmiş çapraz kullanım havuzu niteliğini iyice azaltacak şekilde uzun yapı adalarından oluşuyorsa, kullanıcıların uzaklaşması ve durgunluk daha hızlı gerçekleşecektir. Üstelik bu sokak tek bir birincil kullanımın –mesela işyerlerinin– toplandığı bir semtteyse, durumun kendiliğinden düzelmesini beklemek beyhude olacaktır.

Çeşitliliğin kendi kendini yok etmesi sokakların belli uzunluklardaki kesimlerinde görülebileceği gibi, çok başarılı küçük faaliyet noktalarında da görülebilir. Süreç aynı şekilde işler. Mesela Philadelphia'daki Chestnut ve Broad sokaklarının kavşağına bakalım; burası birkaç yıl önce Chestnut Sokağı'ndaki alışveriş ve faaliyet çeşitliliğinin doruğa ulaştığı yerdi. Bu kavşaktaki köşeler emlakçıların "%100 konum" saydığı yerlerdendi. Burada olmak kıskanılacak bir şeydi. Köşedeki kuruluşlardan biri bankaydı. Diğer üç köşeyi de üç ayrı banka aldı, anlaşılan onlar da %100 konumda olmak istiyorlardı. Ama o andan itibaren orası %100 konum niteliğini kaybetmiş ol-

du. Kavşak bugün Chestnut Sokağı'nda ölü bir engel gibi duruyor, çeşitlilik ve faaliyet tepetaklak olmuş durumda.

Bu bankaların yaptığı hatanın aynısını tanıdığım bir aile yapmıştı. Kırda ev yapmak için dört dönüm yer almışlardı. Yıllar boyunca evi yapacak parayı bulamadılar, ama arsayı düzenli olarak görmeye gittiler ve en çekici yeri olan tümsekte piknik yaptılar. Orayı o kadar sevmişlerdi ki kendilerini hep oradaymış gibi hayal ediyorlardı, bu yüzden evi o tümseğin üzerine yaptılar. Ama bu sefer tümsek gözden kaybolmuştu. Nasıl olduysa, üzerine yerleşerek tümseği yok edeceklerini düşünememişlerdi.

Bilhassa yapı adaları kısa olan sokaklar kimi zaman epeyce başarılı kullanım artışını kaldırabilir ya da düşüşe geçip bir süre durgunluk yaşadıktan sonra kendiliğinden yenilenebilir. Çevresindeki semt güçlü ve sağlam bir çeşitlilik karışımı barındırıyorsa –özellikle de güçlü, sağlam bir birincil çeşitlilik temeli varsa– bu tür kaçışlar mümkün olur. Fakat komşu sokaklar ve semtin tamamı en kârlı ya da prestijli kullanımların aşırı artışından muzdaripse problem çok daha ciddi demektir.

Bu facia düzeyindeki ayıklanmaların çarpıcı örneklerini pek çok şehir merkezinde görmek mümkündür. Boston'ın geçmişten bugüne kadarki müteakip merkezleri, tıpkı arkeolojik katmanlar gibi, ayıklanmış kullanımların fosilleşmiş tabakalarıyla doludur; her tabakada birincil karışım eksikliği vardır, her tabakada durgunlaşma yaşanmıştır. Şehir merkezi kullanımlarını tahlil eden Boston Planlama Kurulu her kullanıma farklı bir renk vererek bir harita hazırladı – idari ve finansal ofisleri göstermek için bir renk, hükümet binaları için bir renk, alışveriş merkezleri için bir renk, eğlence alanları için bir renk, vs. Durgun alanların hepsi haritada tek bir soluk renkle gösteriliyordu. Öte yandan, şehir merkezinin diğer yanında, Back Bay'in Public Gardens'la buluştuğu bir köşede kırmızı ve sarı şeritlerle renklendirilmiş bir alan vardır. Bu alan özgül kullanımlara göre renklendirilemeyecek kadar karmaşık olduğundan, uygun temsili renkler kullanılarak "karışık" olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Burası Boston şehir merkezindeki kendiliğinden değişen, büyüyen ve canlı bir şehir gibi davranan tek yerdir.

Genellikle, Boston merkezindeki gibi bu tür ayıklanmış muhit silsilelerinin, hareket eden şehir merkezinin kalıntıları olduğu düşünülmüştür nedense. Bunlar merkezin başka bir yere hareket etmesinin neticesi sanılmaktadır. Ama öyle değillerdir. Bu aşırı çoğalma kümeleri merkezin hareketinin doğrudan *sebepleridir*. Başarının çoğaltıcı etkisiyle çeşitlilik dışarı atılmıştır. Bu sokaklar yeni bir başlangıç yapmak için finanse edilmediği ya da aniden başarı kazanmadığı (ki bu nadiren olur) takdirde yeni fikirler bir sonraki iyi mekâna gidecektir; böylece bir sonraki iyi mekân en iyi mekân olacaktır, bir süre serpilip gelişecek ama eninde sonunda kendi büyük başarısının çoğaltıcılığı sebebiyle yok olacaktır.

1880'lerde New York'un merkezindeki ayıklanma dönemin bir şarkısı sebebiyle hâlâ hatırlanmaktadır:

Sekizinci Sokağın aşağısında adamlar ter döker
Sekizinci Sokağın yukarısında kadınlar yer
Budur işte yaptığımız koca kentte
Sekizincinin aşağısında, Sekizincinin yukarısında

Willa Cather *Amansız Düşmanım*'da Madison Meydanı'ndan bahsederken, çevresinin yoğun bir çeşitlilik merkezi haline gelişini şöyle tasvir ediyor: "O zamanlar Madison Meydanı bir yol ayrımındaydı; ikili bir karakteri vardı, yarı ticari, yarı sosyal; güneyde dükkânlar, kuzeyde konutlar."

Bayan Cather bu karışım ve "ikili karakter" niteliğine parmak basıyordu. Bunlar tam da merkezin zirveye ulaştığının ve orada kaldığının, parlak bir başarıya ulaştığının işaretleriydi. Ama karışım pek de "yol ayrımına" işaret etmez. Yolların bir araya gelmesi ve birbirine karışmasıdır.

Bugün kasvetli bir yer haline gelmiş olan Madison Meydanı, devasa ofis binalarını ve eskilere nazaran çok marjinal kalan işletmeleri barındırmaktadır; zirvede olduğu dönemde eski Madison Square Garden buradaydı (artık yerinde bir ofis binası var). New York'un o kadar kibar, ihtişamlı ve cazibeli bir toplantı salonu daha olmadı; çünkü New York'ta, iyi bir karışıma sahip, cazibeli, pahalı bir merkezde başka büyük toplantı salonu yapılmadı.

Madison Meydanı'nın en sonunda ayıklanması ve uzun süren çöküşü yalıtılmış bir olay olarak cereyan etmedi elbette. Başarılı

kullanım karışımları üzerindeki ekonomik baskıların üst üste binmesiyle ortaya çıkan daha büyük bir hareketin parçasıydı bu çöküş. Mekân konusunda rekabet yaratan bu baskılar, Madison Meydanı'ndan daha büyük bir ölçekte, alt kesimin ortasında sürekli olarak çeşitliliği azaltıyor, üst kesimde ise tamamen yok ediyordu; sonuçta merkez çoraklaşan semtlerini geride bırakarak hareket ediyordu.

Hareket eden bir şehir merkezi arkasında genellikle, aşırı kopyalanma kümelerinin yanı sıra üzerinde pek kullanım olmayan cepler de bırakır; en yoğun yeni çeşitlilik bileşimleri bu ceplerin çevresinden dolaşır. Bu cepler ya da şeritler artık bir işe yaramaz, çünkü bitişiklerinde bulunan ayıklanmış kümeler insanların günün saatlerine yayılmasını sağlayamayacak durumdadır. Yani yer vardır, ama kullanımların orada yeşermesini sağlayacak bir şey yoktur.

Anlaşılan semt çeşitliliğinin aşırı kopyalanma neticesinde kendi kendini yok etmesine Londra'da da rastlanıyor, hem de tam olarak Amerikan şehir merkezlerini hareket ettiren kuvvetler sebebiyle. Ocak 1959 tarihli *Journal of the Town Planning Institute* adlı İngiliz dergisinde çıkan, Londra merkezinin planlama sorunlarıyla ilgili bir makalede şöyle deniyor:

> Uzun yıllardır şehirde (banka ve finans ofisleri merkezinde) çeşitlilik yok. Gündüz müthiş yüksek olan nüfus, gecenin beş bin kişilik nüfusuyla tezat oluşturuyor. Şehre ne olduysa şimdi West End'e de oluyor. West End'de ofisleri olan pek çok kişinin iddiasına göre, müşterileri için otel, kulüp, lokanta gibi rahat erişilir mekânlar, çalışanları için de dükkânlar ve parklar var şu anda. Süreç devam ederse bu avantajlar da ortadan kalkacak ve West End ürkütücü bir ofis blokları denizine dönüşecek.

Amerikan şehirlerinde, parlak bir başarı kazanan konut semtlerinin sayısı acınacak derecede azdır; bir kere pek çok konut semtinde, bereketli bir çeşitlilik yaratmak için gereken dört temel şart hiçbir zaman bulunmamıştır. Bu yüzden, çarpıcı başarıyı takip eden kendi kendini yok etme örnekleri şehir merkezlerinde daha yaygındır. Ama çeşitlilik ve canlılık yaratmada başarı kazanıp çok cazip hale gelen görece az sayıda konut bölgesi de tıpkı şehir merkezi gibi kendini yok etme kuvvetinden etkilenecektir. Bu durumda çok sayıda insan burada yaşamak isteyecek, dolayısıyla inşaat kârlı hale gelince aşırı ve tahrip edici miktarda bina yapılacak, en çok para ödeyene satılacaktır. Genellikle çocuksuz olan bu insanlar, günü-

müzde sadece genele göre en yüksek miktarı ödemekle kalmazlar, en küçük yer için en yüksek miktarı öderler. Bu dar ve kârlı nüfus kesimi için yapılan mekânlar, diğer dokular ve kesimler pahasına artacaktır. Aileler bu tip yerlerden çıkmak zorunda kalacak, manzara çeşitliliği kalkacak, yeni inşaat maliyetlerini karşılayamayan teşebbüsler çekip gidecektir. Bu süreç Greenwich Village, Yorkville ve Manhattan Doğu Yakası'nın orta kesiminde şu an büyük bir hızla yaşanmaktadır. Aşırı şekilde kopyalanan kullanımlar, şehir merkezinde aşırı kopyalanan kullanımlarla bir değildir; ama süreç aynıdır, sebepler aynıdır ve nihai sonuçlar da aynıdır. Hayranlık uyandıran cazibeli tümsek yeni gelenlerce, tam da ikamet sebebiyle yok edilmiştir.

Tarif ettiğim süreç ancak küçük alanlarda ve bir kereliğine yaşanabilir, çünkü sadece çarpıcı başarıyı takip eden bir süreçtir. Yine de bu sürecin yıkıcı gücü, belli bir zamandaki coğrafi kapsamının işaret ettiğinden çok daha büyük ve ciddidir. Bu sürecin çarpıcı bir başarı kazanmış yerlerde yaşanıyor olması, şehirlerimizi bu çarpıcı başarıyı daha da ileri götürme konusunda zora sokmaktadır. Pek çok kez süreç alıp başını gitmiş ve bölge düşüşe geçivermiştir.

Üstelik çarpıcı başarıyı düşüşe çevirme vasıtaları, süreci şehirler açısından iki kat daha yıkıcı yapmaktadır. Aynı zamanda yeni inşaat ve kullanımların dar bir kanaldan çoğalması da belli bir bölgedeki dayanışmaya zarar vermekte, fiilen diğer bölgeleri bu kullanımlardan yoksun bırakmaktadır, hem de çeşitliliği artırıp dayanışmayı güçlendirecek olan kullanımlardan.

Bankalar, sigorta şirketleri ve prestijli ofisler çeşitli sebeplerle daima en azılı çifte-yokediciler olmuşlardır. Bankaların ve sigorta şirketlerinin toplaştığı yerlere baktığınızda, bir çeşitlilik merkezinin yok edilmiş, bir canlılık tümseğinin düzlenmiş olduğunu görürsünüz. Yani bir şeylerin yitip gitmiş ya da gitmekte olduğunu fark edersiniz. Korkarım bu acayip durum iki olguya dayanıyor. Böyle kuruluşlar muhafazakârdır; yani, iş şehirde yer seçmeye gelince, başarının zaten yerleşmiş bir olgu haline geldiği yerlere yatırım yapmaktır muhafazakârlık. En çok halihazırda ulaşılmış noktaya önem verenler, yatırımın başarıyı yok edeceğini idrak edecek kadar uzağı

göremezler. Bunlar başarı potansiyeline sahip yerelliklerin büyüsüne kapılmışlardır ya da şehirlerdeki bazı yerler başarılı olurken bazılarının neden başarısız olduğunu anlayamadıkları için bulundukları yerde kendilerini güvensiz hissediyorlardır. İkincisi, bu tip kuruluşların parası vardır, bu yüzden istedikleri mekânı elde etme konusunda rakiplerini mağlup edebilirler. Dolayısıyla tümseğin üzerine yerleşme arzusu ve becerisi bankalar, sigorta şirketleri ve prestij amaçlı ofislerde (onlar da bankalar ve sigorta şirketleriyle çalışır) en etkili şekilde bir araya gelmiştir. Birbirine yakın olmanın kolaylığı pek çok diğer şehir faaliyetinde olduğu gibi burada da bir yere kadar önemlidir. Ama böyle güçlü kuruluşların başarılı çeşitlilik bileşimlerinin yerini kesinlikle ve büyük ölçüde almasını açıklamaya yetmez. İş kullanımları (diğer dokular pahasına) aşırı çoğalıp da mahalde durgunluk başlayınca, parası daha çok olanlar artık çekici bulmadıkları kolaylık alanını derhal terk eder.

Fakat farklı şehir kullanımları arasından bir ya da birkaçını suçlu ilan etmek yanıltıcı olacaktır. Pek çok başka kullanım da aynı şekilde ekonomik baskılar yaratıp aynı türden boş zaferler kazanabilir. Bana kalırsa bu meseleye şehirlerin ta kendisinde meydana gelen bir aksaklık gözüyle bakmak gerek.

Birincisi, çeşitliliğin kendini yok etmesine başarısızlığın değil başarının yol açtığını anlamamız gerek. İkincisi, bu sürecin tam da başarıya yol açan sürecin bir devamı olduğunu ve kaçınılmaz olarak yaşanacağını anlamamız gerek. Şehir alanında çeşitlilik ekonomik fırsatlar ve ekonomik çekicilik sayesinde artar. Çeşitliliğin artması sürecinde rakip mekân kullanıcıları dışarıda kalır. Tüm şehir çeşitliliği kısmen de olsa başka dokular pahasına artacaktır. Artış sırasında eşsiz kullanımlar dahi dışarıya itilebilir, çünkü işgal ettikleri arsadan elde ettikleri gelir fazlasıyla düşüktür. Bu eşsiz kullanımlar hurdalıklar, kullanılmış araba parkları ya da terk edilmiş binalarsa hayırlı bir şey olmuş diye düşünürüz ki gerçekten de öyle olmuştur. Artış sürecinde yeni çeşitlilik sadece eşsiz düşük değerli doku pahasına değil, aynı zamanda mevcut kullanım kopyalamaları pahasına ortaya çıkacaktır. Çeşitlilik eklenirken aynılık dışarı atılacaktır. Mekân için ekonomik rekabetin bu neticesi çeşitlilikte net bir yükseliş sağlar.

Bir yerde çeşitlilik artışı öyle bir noktaya gelir ki yeni çeşitliliğin eklenmesi mevcut çeşitlilikle rekabet yaratır. Dışarı atılan aynı-

lık görece azdır, hatta bazen aynılık hiç atılmaz. Faaliyet ve çeşitlilik merkezinin zirveye ulaştığı yer burasıdır. Ekleme gerçekten farklı bir şeyse (Philadelphia'daki köşeye açılan ilk banka gibi), çeşitlilik bakımından net bir eksiklik söz konusu olmaz.

Demek ki bu süreç belli bir dönem için sıhhatli ve hayırlı bir işlev üstlenir, ama kritik noktada kendini değiştiremediği için aksaklıklar ortaya çıkar. Bu durum "hatalı geri besleme" tabirini getiriyor insanın aklına. Bilgisayarların ve otomatik cihazların gelişimiyle birlikte elektronik geri besleme kavramı tanıdık bir hale geldi: Makinenin bir eyleminin ya da bir dizi eyleminin son ürünlerinden biri, sonraki eylemi değiştiren ve yönlendiren bir sinyaldir. Elektronik değil kimyasal olarak işleyen benzer bir geri besleme sürecinin ise canlı hücre davranışlarından bazılarını değiştirdiği düşünülüyor. *New York Times*'daki bir haberde durum şöyle izah ediliyor:

> Hücre ortamında bir son ürünün bulunması, son ürünü üreten mekanizmanın yavaşlamasına ya da durmasına yol açar. Wisconsin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Dr. (Van R.) Potter, bu tip hücre davranışını "akıllı" davranış olarak niteler. Tersine, değişikliğe ya da mutasyona uğrayan hücre "budalaca" davranır, yani geri besleme düzenlemesi olmadan ihtiyaç duymadığı maddeleri bile üretmeyi sürdürür.

Son cümlenin, çeşitlilik başarısının kendini yok ettiği şehir mahalleri için uygun bir tanım olacağı kanaatindeyim.

Olağanüstü ve girift bir ekonomik ve sosyal düzen sahibi olan başarılı şehir alanlarını bu açıdan kusurlu saydığımızı varsayalım. Biz insanlar şehirlerde başarı sağlarken mucizeler yaratmış olduk, ama geri beslemesiz kaldık. Bu ihmali telafi etmek için şehirlerde neler yapabiliriz?

Şehirlerde otomatik ve kusursuz çalışan gerçek bir geri besleme sistemine denk bir şey oluşturabileceğimizden şüphem var. Ama bunun kusurlu versiyonlarıyla da çok şey başarabileceğimizi düşünüyorum. Mesele tek bir yerde aşırı kopyalanmayı engellemek ve fazlalıkları aşırılık yaratmayacakları, sıhhatli ilaveler olacakları yerlere yönlendirmek. Bu başka yerler uzakta da olabilir yakında da. Ama hiçbir koşulda keyfi olarak tayin edilemezler. Söz konusu kullanımın başarıyı sürdürme konusunda mükemmel bir fırsat sunaca-

ğı yerler *olmalıdır* bunlar – ya da en azından kendi kendini yok edeceği yerdekinden daha iyi bir fırsat sunmalıdır.

Bu sapmanın üç yolun bileşimiyle teşvik edilebileceğini düşünüyorum: çeşitlilik amaçlı bölgeleme, kamu binalarının sağlam durması; saptırıcı rekabet. Bu yolların hepsine kısa kısa değineceğim.

Çeşitlilik amaçlı bölgelemenin alışıldık uyum amaçlı bölgelemeden farklı olduğu görülmelidir, ama her bölgeleme gibi bu da baskıcıdır. Çeşitlilik amaçlı bölgelemenin biçimlerinden biri zaten bazı şehir semtlerine tanıdık gelecektir: tarihsel değer taşıyan binaların yıkılmasında denetim. Halihazırda çevrelerinden farklı olan bu binalar, farklılıklarını sürdürmek üzere bölgelemeye tabi tutulurlar. Bu kavramın biraz daha ileri bir versiyonu Greenwich Village sosyal grupları tarafından kendi bölgeleri için önerilmişti ve 1959'da belediye tarafından benimsenmişti. Bazı sokaklarda bina yüksekliği ciddi ölçüde sınırlandı. Bu sınırlamadan etkilenen sokakların çoğunda yeni yükseklik sınırını aşan birçok bina bulunuyordu. Ama bu mantıksızlığın delili değildir, aksine tam da yeni sınırlamalar talep edilmesinin nedenidir: Böylece geriye kalan alçak binalar daha değerli yüksek binaların aşırı kopyalanmasıyla yok olup gitmeyecekti. Yine çok sınırlı bir biçimde ve görece az sayıda sokakta olmakla birlikte aynılık da bölgelemeyle engellenmişti, daha doğrusu fiilen farklı yerler bölgeleme yoluyla korunmuştu.

Çeşitlilik amaçlı bölgeleme, şartları ve kullanımları dondurup aynen korumaya yönelik olmamalıdır. Zaten bunu yapmak sokağı öldürmek olacaktır. Buradaki maksat daha ziyade değişikliklerde ya da yeni bina yapımında tek tipin ağırlık kazanmasını engellemektir. Genellikle çok kısa süre içinde çok sayıda binanın yeniden inşasını sınırlamak gerekir. Bana kalırsa, parlak bir başarı kazanan yerelliklerin ihtiyaç duyduğu çeşitlilik amaçlı özgül tasarılar ya da tasarıların özgül bileşimleri, gerek yerellik gerekse yerelliği tehdit eden özel kendini yok etme biçimi bakımından farklıdır. Ama doğrudan bina yaşlarına ve boyutlarına yönelik bölgeleme prensipte mantıklı bir araçtır, zira konut tiplerindeki çeşitlilik genellikle kullanım ve nüfus çeşitliliğine yansır. Sayısı çok artan yüksek ofis binaları ya da apartmanlarca kuşatılan bir park, bilhassa güney tarafında inşa edilecek binaların alçak olmasının şart koşulmasından fayda görebilir, böylece iki faydalı amaç tek seferde gerçekleştirilmiş olur: parkın

kış güneşi alına imkânı korunmakla kalmayacak, dolaylı olarak bir ölçüde de çevresindeki kullanımların çeşitliliği korunacaktır.

En kârlı kullanımların aşırı kopyalanmasının önüne geçmek istendiğine göre, tüm bu çeşitlilik amaçlı bölgelemeye vergi ayarlamaları da eşlik etmelidir. En yüksek kârlı kullanıma geçmesi engellenen arsalarda vergilendirmenin de ona göre olması gerekir. Bir mülkün gelişimine (yükseklik, genişlik, tarihi veya estetik değer, vb.'nin denetimi aracılığıyla) sınır koyup sonra da hemen yakınındaki daha kârlı mülklerle aynı vergiye tabi tutmak gerçekçi değildir. Şehirdeki mülklerde komşuların kârlılığı sebebiyle vergi artırmak aslında aşırı kopyalanmayı en çok tetikleyen icraatlardan biridir. Çoğalmayı önlemek için denetimler artsa bile bu faktörün baskısı sürecektir. Şehrin vergi matrahını yükseltmenin yolu her bölgenin kısa vadeli vergi potansiyelini son haddine kadar sömürmek değildir. Böyle yapılırsa koca koca muhitlerin uzun vadeli vergi potansiyeli zayıflatılmış olacaktır. Şehrin vergi matrahını yükseltmenin yolu şehrin başarılı alanlarını genişletmekten geçer. Kuvvetli şehir çekiciliğinin yan ürünlerinden biri sağlam bir vergi matrahıdır ve bunun olmazsa olmazlarından biri de –eğer amaç başarıyı sürdürmekse– çeşitliliği sağlamlaştırmayı ve kendi kendini yok etmesini önlemeyi sağlayacak şekilde, yerel vergileri itinayla, kasten ve hesaplayarak çeşitlendirmektir.

Bazı kullanımların aşırı kopyalanmasını engelleyecek ikinci potansiyel araç, "kamu binalarının sağlam durması" dediğim şeydir. Bu tabirle kamu ve yarı-kamu kurumlarının, Sekizinci Sokak'ta Charles Abrams'ın izlediği politikalara benzer politikaları izlemesi gerektiğini söylemeye çalışıyorum. Abrams mülkü üzerinde lokantaların aşırı çoğalmasıyla mücadele etmek için başka türden kullanımlar aramaya koyulmuştur. Kamu ve yarı-kamu kurumları binalarının ve tesislerinin yerini seçerken (kendi benzerlerinin yanına taşınmak yerine) öncelikle çeşitliliğe etkin bir şekilde katkı yapmayı hedefleyebilirler. Sonra da kullanım rolüyle sağlam durmalı; mülk çevresindeki başarı nedeniyle ne kadar değerli hale gelirse gelsin (konumları iyiyse bunda kendilerinin de katkısı olmuştur), onların yerine çevredeki başarılı kullanımları geçirmek isteyenler ne kadar yüksek teklifler yaparlarsa yapsınlar bu kurumlar yerlerinde kalmalıdır. Belediyeler ve kurumlar açısından bunun adına ufak şeylerde

müsrif, büyük şeylerde hasis olmak denir, çünkü semtin başarısından pay alacaklardır – çeşitlilik amaçlı bölgeleme araçlarını destekleyen vergi politikası da ufak şeylerde müsrif, büyük şeylerde hasis bir anlayışın ürünü olacaktır. Müthiş değerli bir arsa üzerine kurulu olan New York Halk Kütüphanesi, çevresindeki kullanımların kârlı bir kopyasından çok daha fazla değer kazandırır içinde bulunduğu muhite – çünkü hem görsel hem de işlevsel açıdan çok farklıdır. Şehir halkından gelen baskı New York belediyesini yarı-kamusal bir kuruma fon sağlamaya ikna etti, böylece sahibinin yakındaki kullanımları çoğaltacak birine satacağı Carnegie Hall kurum tarafından satın alındı. Sonuçta Carnegie Hall konser ve toplantı salonu olarak varlığını sürdürebildi, bu sayede muhitteki verimli birincil kullanım karışımı aynı sağlamlıkla devam etti. Kısacası kamu organları ve kamusal nitelik taşıyan organlar *farklılaşan* kullanımların ortasında, para çevrelerindeki her şeyi kaplarken ve onları da kaplamaya çalışırken sağlam durarak çeşitliliği pekiştirmekte büyük rol oynayabilirler.

Çeşitlilik amaçlı bölgeleme ve kamusal kullanımların sağlam durması, çeşitliliğin kendini yok etmesine karşı savunmada kalan icraatlardır. Bunlar ekonomik basınçların rüzgârlarına dayanabilir, ama kasırgalar karşısında sağlam kalmaları beklenemez. Yeterince güçlü ekonomik baskı karşısında her türlü bölgeleme, her türlü kamusal inşaat politikası, her tür vergilendirme politikası, ne kadar açık fikirli olursa olsun, eninde sonunda teslim olacaktır. Şu ana kadar genellikle böyle olmuştur ve gelecekte de böyle olacak gibi görünmektedir. Demek ki savunma araçlarının yanı sıra bir başka araca daha ihtiyacımız var: saptırıcı rekabet.

Amerikalıların şehirlerden nefret ettiği yönünde yaygın bir inanç vardır. Bana kalırsa Amerikalıların şehirlerin başarısızlığından nefret ettiği doğrudur, ama kanıtlara bakılırsa başarılı ve canlı şehir alanlarından kesinlikle nefret etmiyoruz. Aksine o kadar çok kişi böyle yerlerden faydalanmak istiyor, o kadar çok kişi buralarda çalışmak, oturmak ya da buraları ziyaret etmek istiyor ki bölge kendi kendini yok etme sürecine giriyor. Başarılı çeşitlilik bileşimlerini parayla öldürürken, herhalde iyi niyetten öldürmeye en yakın şeyi yapıyoruz. Kısacası, canlı ve çeşitli şehir alanlarına talep, arzdan çok daha fazladır. Parlak başarı kazanmış şehir mahallerinin kendini

yok etme kuvvetlerine karşı durabilmesi için –kendini yok etmeye karşı savunmaya geçme zahmetine değmesi için– çeşitliliğe sahip, canlı, ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durabilen muhitler artmalıdır. Böylece şehir çeşitliliği için ekonomik bakımdan zorunlu olan dört şarta sahip *daha fazla* sokak ve semt ihtiyacına geri dönmüş oluyoruz.

Tarihin herhangi bir evresinde, en fazla çeşitliliğe sahip olan, en gözde yerler haline gelen ve o sırada en kârlı olanın kopyalanması neticesinde yıkıma uğramaya en müsait olan semtler muhakkak bulunacaktır. Ama fırsat ve cazibe bakımından çok geride olmayan başka semtler, hatta ona yetişmeye çalışan semtler, en gözde semtle saptırıcı rekabete girebilirler. Bu semtlerin yarattığı çekim gücü, en popüler semtlerdeki –saptırıcı rekabetin zaruri tamamlayıcısı olan– kopyalamayı engelleme çabaları sayesinde daha da artacaktır. Ama rekabete dayalı çekim olmadan olmaz, güçsüz de olsa bir çekime ihtiyaç vardır.

Rekabet halindeki muhitler şehrin geri besleme sinyallerine ihtiyaç duyacak kadar başarılı olduğunda, aşırı çoğalmaya karşı savunma araçları elde etmeye yönelmelidir.

Şehirdeki bir muhitin "budala" hücre gibi davranmaya başladığını görmek zor değildir. Üstün başarıya ulaşmış semtleri iyi bilenler, bu niteliksel dönemecin ne zaman alındığını fark edebilirler. Ortadan kaybolmaya başlayan tesisleri kullananlar ya da keyifle seyredenler, bağlılık duydukları muhitin çeşitliliği ve ilginçliği düşüşe geçtiğinde hemen anlarlar. Nüfusun belli kesimleri dışarı sürüldüğünde ve nüfus çeşitliliği azaldığında –özellikle de sürülen kendileriyse– hemen anlarlar. Hatta önerilen ya da yaklaşan fiziksel değişiklikler gündelik hayata ve gündelik manzaraya yansımaya başladığı zaman başlarına ne geleceğini de anlarlar. Semt sakinleri bu konuyu aralarında konuşurlar, çeşitliliğin kendini yok edişini ve yarattığı sonuçları da hantal haritalar ve istatistikler olup bitenin talihsizliğini iş işten geçtikten sonra açıklamadan epeyce önce fark ederler.

Üstün başarının kendini yok etmesi sorununun temelindeki ihtiyaç, canlı, çeşitlilik sahibi şehir sokağı arzı ile talebi arasında daha akıllıca ilişkiler kurmaktır.

14

Sınır Vakumlarının Laneti

ŞEHİRLERDEKİ devasa tekil kullanımların ortak bir niteliği vardır. Bu kullanımlar sınır yaratır ve şehirlerde sınırlar genellikle yıkıcı komşuluklara yol açar.

Sınır denen şey –çok geniş bir tekil arazi kullanımının dış hatları– "sıradan" şehre kenar teşkil eder. Çoğunlukla sınırların sırf kenar anlamına geldiği ve pasif olduğu düşünülür. Ama sınır aktif bir etkiye sahiptir.

Demiryolu klasik sınır örneklerindendir. Hatta uzun zaman önce sosyal sınır anlamına da gelirdi; mesela büyük şehirlerden ziyade küçük kasabalar söz konusu olduğunda, "demiryolunun öte yanı"* tabiri kullanılırdı. Burada sınırlarla bölünmüş alanların sosyal çağrışımlarıyla değil, sınırların yakın çevrelerindeki şehir alanları üzerinde ne gibi fiziksel ve işlevsel etkiler yaptıklarıyla ilgileneceğiz.

Demiryolu sınırına bakarsak, yolun bir tarafındaki alan diğer tarafındaki alandan daha iyi durumda da olabilir, daha kötü durumda da. Ama fiziksel açıdan en kötü durumda olan alan, demiryolunun her iki tarafındaki sınıra en yakın alandır. Her iki tarafta canlılık ve çeşitlilik adına gelişen ne varsa, eski ve yıpranmış binaların yerine ne geliyorsa, hepsi demiryolundan uzakta, daha iç kesimlerde meydana gelecektir. Şehirlerimizde bulunan demiryollarının yanı başındaki düşük değerli, çürüyen bölge, demiryolunun ana veya yan hatlarından doğrudan faydalanan binalar haricindeki tüm binaları etki-

* Bir kasabadan geçen demiryolu genellikle refah içindeki semtleri fakir semtlerden ayırdığı için, kasabanın daha gözde bu kesimine "demiryolunun doğru tarafı", diğerine de "demiryolunun yanlış tarafı" denirdi. *–ç.n.*

si altına alır. Bu tuhaf bir durum, çünkü bu çöküntü ve çürüme bölgesine bir zamanlar insanların yeni binalar, hatta çok iddialı binalar yapmış olduklarını görürüz.

Demiryolu kenarlarının çöküntüye yatkınlığı genellikle gürültünün, buharlı lokomotif döneminde is çıkmasının ve genel olarak çevrede demiryolunun arzu edilmemesinin bir sonucu olarak görülür genellikle. Ama bence bu dezavantajlar sebebin sadece bir parçası, hatta küçük bir parçası. Eğer bunlar mazeretse, binanın yapılmasına en baştan niçin engel teşkil etmemiş?

Üstelik aynı türden bir çöküntüyü şehirdeki su kıyılarında da görebiliriz. Genellikle burada durum daha kötüdür ve sıkıntı daha fazladır. Ama su kıyıları gürültülü, pis ya da nahoş ortamlar değildir.

Ayrıca tuhaf bir şekilde, büyük şehirlerdeki üniversite kampüslerini, güzelşehir sosyal merkezlerini, büyük hastane komplekslerini, hatta büyük parkları yakından çevreleyen muhitler çoğunlukla olağandışı ölçüde çöküntüye eğilimlidir; hatta fiziksel çürümenin darbesini yemediklerinde dahi durgunlaşma eğilimi gösterirler ki bu da çürümeden bir önceki aşamadır.

Yine de geleneksel planlama ve arazi kullanım teorisi doğruysa, sessizlik ve temizlik zannedildiği kadar olumlu etkiler yaratıyorsa, tam da bu hüsran yaratan kesimlerin ekonomik açıdan üstün bir başarı elde etmesi ve toplumsal açıdan canlı olması gerekirdi.

Demiryolları, su kıyıları, kampüsler, otoyollar, büyük park yerleri ve büyük parklar pek çok açıdan birbirinden çok farklıdır, ama bunların –çok kötü ya da kötüleşen ortamlarda var olma eğilimlerini göz önüne alırsak– pek çok ortak noktası da vardır. Ayrıca şehrin gerçekten cazibeli –yani insanları gerçekten çeken– kısımlarına bakarsak, neredeyse hiçbirinin devasa tekil kullanımların çok yakınındaki bölgelerde bulunmadığını görürüz.

Birer komşu olarak sınırların temel sorunu, pek çok sokak kullanıcısı için çıkmaz sokak anlamına gelmeleridir. Çoğu insan için bu sınırlar engelleri temsil eder.

Dolayısıyla, bir sınıra bitişik olan sokak genel kullanımın bittiği yerdir. "Sıradan" şehir alanındaki insanlar için yolun sonu anlamına gelen bu sokak, tek kullanım sınırının içindeki insanlar tarafından da ya az kullanılıyor ya da hiç kullanılmıyorsa, ister istemez çok az kullanılan cansız bir bölge haline gelecektir. Bu cansızlığın başka

yankıları da olabilir. Sınıra çok yakın sokağı az kişi kullandığına göre, ona çıkan yan sokaklar da (kimi zaman da paralel sokak da) az kullanılıyor demektir. Bu sokakların sınıra giden insanlar için ayakaltı olduğu da doğru değildir, çünkü çok az insan sınırın ötesine doğru gider. Dolayısıyla bu bitişik sokaklar fazlasıyla ıssızlaşır ve sakınılan yerler haline gelirse, onlara bitişik sokaklar da daha az kullanılır. Güçlü çekime sahip bir alanın kullanımları karşı bir ağırlık sağlayana kadar bu böyle devam eder.

Demek ki sınırlar yakın çevrelerinde kullanım vakumları oluşturabiliyor. Ya da bir başka şekilde ifade edecek olursak, şehir kullanımını büyük ölçekte tek bir yere indirgeyerek, insanların bitişik alandaki kullanımlarını da basitleştiriyorlar ve kullanımın basitleşmesi –yani daha az kullanıcının, daha az farklı maksatlar ve hedeflerle bu alanı kullanması– sonucunda da bu alandaki durum kendi kendine vahimleşiyor. İndirgenen alan ekonomik teşebbüsler için verimsizleştikçe, kullanıcılar azalıyor ve söz konusu alan daha da verimsiz bir hale geliyor. Bir nevi yapılaşmama, düşüşe geçme süreci yaşanıyor.

Bu ciddi bir sorundur, çünkü farklı amaçlarla gelmiş insanların gerçekten ve sürekli olarak birbirine karışması sokaklarda asayişi sağlamanın tek yoludur. İkincil çeşitliliği beslemenin tek yoludur. Parça parça olmuş ve yalıtılmış muhitlerin yerine semtler oluşturmanın tek yoludur bu. Farklı şehir kullanımları arasındaki soyut ya da daha dolaylı destek (başka düzlemlerde faydalı olsa da) bu tür amaçlara hizmet etmez.

Düşüşe geçme sürecinin görsel kanıtları bazen açık ve nettir. New York'un Aşağı Doğu Yakası'ndaki bazı yerlerde durum böyledir; özellikle de geceleyin kendini çarpıcı bir şekilde gösterir. Düşük gelirlilere yönelik devasa sosyal konut projelerinin karanlık ve boş arazisinin sınırlarında sokaklar da karanlık ve insansızdır. Sosyal konutlarda oturanların bizzat ayakta tuttuğu birkaç tanesi haricinde mağazalar iflas etmiştir ve pek çok sokak cephesi bomboş kalmıştır. Proje sınırındaki sokaklardan uzaklaştıkça hayat belirtileri artar, biraz ışık gelir, ama ekonomik faaliyetin ve insanların hareketinin yeterince güçlü bir hal aldığını görmek için daha pek çok sokak geçmek gerekir. Her yıl vakum biraz daha yayılıyor gibi görünmektedir. Bu türden birbirine yakın iki sınır arasında kalan mahalle-

ler ya da sokaklar büsbütün ıssızlaşacaktır. Kimi zaman gazetelerde düşüşe geçme sürecinin çarpıcı örneklerini okumak mümkündür. *New York Post*'un Şubat 1960'ta meydana gelen bir olayla ilgili haberi şöyledir:

> 164 Doğu Yakası 174. Sokak'taki Cohen's kasabında pazartesi gecesi yaşanan katliam fevri bir olay değil, sokaktaki hırsızlık ve silahlı soygun silsilesinin bir parçasıydı... İki sene önce sokakta Cross-Bronx Otoyolu çalışmaları başlatıldığından beri, bir bakkalın dediğine göre, bölgede bela hiç eksik olmamıştı. Normalde 9'a, 10'a kadar açık kalan mağazalar artık 7'de kapatıyordu. Geceleyin dışarı çıkmaya cesaret edebilen müşterilerin sayısı iyice azalmıştı, bu yüzden mağaza sahipleri de geç saatlere kadar açık kaldıklarında kazanacakları üç-beş kuruş uğruna böyle bir riske girmenin âlemi olmadığını düşünüyorlardı. Katliam hemen yakındaki, saat 10'a kadar açık kalan eczanenin sahibini çok etkilemişti. "Korkudan ödümüz patlıyor," diyordu adam. "Çevrede bu saate kadar açık kalan tek dükkân biziz."

Gazetelerde şaşırtıcı bir indirim gördüğümüz zaman bir yerlerde vakum oluştuğunu anlayabiliriz. Mesela on odalı bir tuğla ev, daha yeni tadilattan geçmiş, bakır tesisatlı – 12 bin dolar. Adrese baktığımızda dev bir sosyal konut projesi ile otoyol arasında olduğunu görürüz.

Kimi zaman vakumun ana etkisi basit kaldırım asayişsizliğinin tedricen, sokak sokak yayılması da olabilir. New York'taki Morningside Heights'ta, bir tarafında kampüs diğer tarafında uzun bir kıyı parkı olan dar bir bina şeridi vardır. Bu şerit yer yer de aradaki kurum binaları engeliyle bölünmüştür. Bu şeritte nereye giderseniz gidin kısa zamanda sınıra ulaşırsınız. Uzun yıllardır, bu sınırlardan akşamları en çok korku salanı park tarafındaki olmuştur. Ama neredeyse hissedilmeyecek kadar yavaş bir biçimde, herkesin asayişsizliğe rıza göstermesi bu alanın giderek daha geniş bir kesimini etkiledi – geceleri yalnız ayak seslerine tek bir sokağın tek bir tarafı ev sahipliği ediyor artık. Broadway'in bir parçası olan bu tek taraflı sokak, büyük kampüsün cansızlaşmış çeperlerinin tam karşısına düşüyor; başka bir sınır tarafından engellendiği yerlerde, yani şeridin büyük bir kısmında bu cılız hayat belirtileri bile kaybolup gidiyor.

Ama pek çok durumda sınır vakumu çarpıcı bir durum arz etmiyor. Sadece canlılığın burada bulunmadığı düşünülüyor ve eşyanın doğası gereği böyle olacağı sanılıyor. John Cheever'ın romanı *The*

Wapshot Cronicle'da (Wapshot Günlüğü) vakum çok iyi tarif edilir: "Parkın kuzeyinde bozulmuş görünen bir muhite geliyorsunuz – kötü muamele görmeyen ama sevilmeyen bir yer, sanki sivilceleri var ya da nefesi kötü kokuyor, mizacı da iyi değil – renksiz, yamalı ve yer yer bazı özelliklerini yitirmiş."

Kullanım kıtlığının kesin sebepleri sınırdan sınıra değişir.

Kimi sınırlar geçişleri tek yönlü yaparak kullanımı azaltır. Örneğin toplu konutlarda oturan insanlar sınırın her iki tarafına doğru geçerler (genellikle toplu konutların ya bir tarafından ya da en fazla iki tarafından kayda değer miktarda geçiş yapılır). Yakın çevredeki insanların büyük bir kısmı sınırın kendilerine ait tarafında kalır ve çizgiyi bir tür kullanım çıkmaz sokağı gibi görür.

Bazı sınırlar çapraz kullanımları her iki taraftan da durdurur. Açıktan geçen demiryolları, otoyollar ya da su engelleri en yaygın örneklerdendir.

Kimi sınırlar her iki taraftan da çapraz kullanıma müsaittir, ama sadece gündüz müsaittir ya da yılın bazı zamanlarında kullanım ciddi şekilde azalır. Büyük parklar yaygın örneklerdir.

Ayrıca bazı sınırları oluşturan devasa tekil unsurlar sahip oldukları geniş çeperlere göre düşük arazi kullanım yoğunluğuna sahipse, bu sınırlarda da kullanım kıtlığı çekilecektir. Geniş bir alana yayılmış sosyal merkezler bilinen örneklerdendir. New York Şehir Planlama komisyonu bu kitap yazılırken Brooklyn'e bir sanayi sitesi kurmaya çalışıyordu ve bunun için 400 dönüm arazi kullanacağını, ama yaklaşık 3 bin işçi çalıştıracak kadar firmaya yer olduğunu ilan etmişti. Dönüm başına 8 işçi şehir alanı kullanımı açısından o kadar düşük bir yoğunluktur ve 400 dönüm o kadar muazzam bir çevre uzunluğuna sahiptir ki bu teşebbüs sınırlarının tamamı boyunca kıt kullanıma yol açacaktır.

Sebep her ne olursa olsun, büyük ölçekli ya da uzun bir çevre uzunluğu boyunca kullanım kıtlığı sonucuna ulaşılacaktır (yani orada fiilen bulunan kullanıcı sayısı az olacaktır).

Sınır vakumu meselesi şehir tasarımcılarına çok kafa karıştırıcı gelmektedir, özellikle de kent canlılığına ve çeşitliliğine içtenlikle değer veren, cansızlığı ve ne idüğü belirsiz yayılmaları sevmeyen tasarımcılar için bir muammadır. Tıpkı ortaçağdaki surla çevrili kentlerde olduğu gibi yoğunluğu artırmak ve şehre net, açık bir biçim vermek için sınırların makul vasıtalar olduğunu düşünürler bazen. Bu akla yakın bir fikirdir, çünkü kimi sınırlar sahiden de bir yerde toplaşmayı sağlamış, böylece şehir alanlarının yoğunluğunu artırmıştır. San Francisco ve Manhattan'ın su engelleri tam da böyle bir etki yaratmıştır.

Yine de, bahsettiğimiz yerlerde büyük bir sınır şehir yoğunluğunu artırmış olsa da, sınıra yakın bölge nadiren bu yoğunluğu yansıtmış ya da bu yoğunluktan payını almıştır.

Şehir arazisinin tamamını zihnimizde iki tipe bölersek, bu "sapkın" davranışı anlamaya başlayabiliriz. Genel arazi diyebileceğimiz birinci tip yayaların genel kamusal dolaşımı için kullanılmaktadır. İnsanların serbestçe, tercih ederek şuraya ya da buraya giderken, sonra da eve dönerken kullandığı yolların geçtiği yerlerdir bu araziler. Sokaklar ve pek çok küçük park bu kategoridedir, hatta kimi zaman serbestçe sokak gibi kullanılabilen bina girişleri de bu kategoriye dahil olur.

Özel arazi diyebileceğimiz ikinci arazi tipi yayalar tarafından pek kamusal mekân gibi kullanılmazlar. Bu arazi gelişebilir de gelişmeyebilir de, kamu arazisine dönüşebilir de dönüşmeyebilir de, fiziksel olarak insanların erişebileceği durumda olabilir de olmayabilir de. Mesele bu değil. Mesele insanların bu arazinin çevresinden dolaşması, kenarından geçmesi, ama içinden yürümemesidir.

Şimdi bir an için özel arazinin yürüyerek geçilen genel kamusal alanda yolumuza çıktığını varsayalım. Hem insanların geçmesine mani olduğu, hem de onlarla hiç alakalı olmadığı için coğrafi bir engeldir. Bu açıdan bakılırsa şehirdeki tüm özel araziler genel arazinin kullanımını engellemektedir. Ama başka bir açıdan bu özel araziler genel arazilerin kullanımına büyük katkı yapmaktadır. Yaptığı katkı insandır. Özel alan dolaşıma girecek insanları tedarik eder. Onları evde ya da işte barındırarak, ya da başka amaçlarla genel arazilere

çekerek şehre katkı yapar. Şehrinizde hiç bina yoksa sokaklar da bir işe yaramaz.

Demek ki her iki arazi tipi de dolaşıma katkı yapar. Ama ikisinin ilişkisi daima gerilimlidir. Özel arazilerin iki rolü arasında daima bir yöne doğru meyil vardır: Genel arazilerin kullanımına ya katkı yapacaklardır ya da engel olacaklardır.

Şehir merkezinde ticaretle uğraşanlar bu ilkeyi uzun zamandır gayet iyi bilirler, dolayısıyla bunun en iyi açıklaması da onların terimleriyle yapılabilir. Merkezdeki bir sokakta önemli bir "ölü bölge" ortaya çıkarsa, o sokaktaki yaya sirkülasyonunun yoğunluğunda ve şehrin o noktadaki kullanımında düşüşe yol açar. Kimi zaman ekonomik bakımdan bu düşüş o kadar ciddidir ki işletmeler ölü bölgenin her iki yönüne doğru açılır. Bu ölü bölge gerçekten boş bir arsa olabileceği gibi, az kullanılan bir tür anıt, açık otopark ya da saat üçte kapanan bir grup banka da olabilir. Ne olursa olsun, bu ölü bölgenin genel araziye coğrafi engel teşkil etme rolü genel araziye kullanıcı katma rolüne baskın çıkmıştır. Gerilim bir tarafın zaferiyle sona ermiştir.

Genel araziler, özel arazi olan ölü bölgelerin etkilerinden pek çoğunu yutabilir ve hazmedebilir, özellikle de bu bölgeler küçükse. Özel arazi ile genel arazi arasındaki karşılıklı özverinin yoğunluğunda çeşitlemelere ihtiyaç vardır, çünkü küçük sakin noktalar ve giderek kalabalıklaşan yoğun noktalar illa ki sokak ve semt çeşitliliğinin sonuçları ve veçheleridir.

Gelgelelim, özel arazi muazzam bir engele dönüşmüşse, iki tür arazi arasındaki gerilim tamamen kaybolabilir ve özel arazinin normal yollardan yutulması ya da telafi edilmesi mümkün olmaz. Fiziksel bir engel olduğu (ya da tercihli kullanıma engel olduğu) için genel araziden neler götürür? Bunun ne kadarını genel araziye kullanıcı yoğunluğu olarak iade eder? Bu denklemin sonucunun zayıf olması çoğunlukla genel arazide bir vakum oluştuğu anlamına gelir. Buradaki mesele kullanım yoğunluğunun niçin iyi ve keskin bir sınıra kadar ulaşmayı başaramayacak kadar sapkın olabildiği değildir. Niçin bunu yapacak kadar sapkın olmasını beklediğimizdir.

Sınırlar, yakındaki genel arazide bu vakumları (dolayısıyla çeşitliliğin ve sosyal canlılığın artamayacağı kadar anormal düzeyde yoksun yerleri) üretmenin yanı sıra şehri parçalara bölerler. Her iki taraflarındaki "sıradan" şehrin muhitlerini birbirinden ayırırlar. Bu bakımdan küçük parkların tam tersi bir davranış gösterirler. Küçük parklar popülerse, çevrelerindeki farklı muhitleri birleştirir ve bu muhitlerin sakinlerini iç içe geçirir. Sınırlar aynı zamanda sokakların da tam tersine davranır, çünkü sokaklar da normalde her iki taraftaki toprakları ve kullanımları bir araya getirerek kullanıcıları iç içe geçirir. Sınırlar pek çok çarpıcı ama küçük ölçekli kullanımın da tersine davranış gösterir, aksi takdirde bu kullanımlarla sınırlar arasında ortak noktalar olurdu. Örneğin demiryolu istasyonunun çevresiyle etkileşimi, demiryolunun etkileşiminden farklıdır; tek bir hükümet binasının çevresiyle etkileşimi, büyük bir sosyal merkezin çevresiyle etkileşiminden farklıdır.

Sınırların bu ayırıcı ve dilimleyici etkisi her koşulda zararlı değildir. Birbirinden sınırla ayrılan mahaller kuvvetli bir semt oluşturacak kadar büyükse, yeterince büyük ve çeşitli bir kullanım ve kullanıcı havuzu varsa, ayrışmanın etkisi kötü olmayabilir. Hatta insanların yönlerini bulmaları, şehrin haritasını zihinlerinde canlandırmaları ve söz konusu semti bir yer olarak akıllarında tutabilmeleri bakımından olumlu bir katkısı da olabilir. Sınırlar tarafından ikiye ya da daha fazla parçaya bölünen semtlerin parçaları zayıf kaldığında ve neredeyse şehir boyutlarında bir semt işlevsel olarak var olamadığında sorun çıkar (Altıncı Bölüm'de bu konuya değinmiştik). İster otoyollar, ister kurumlar, toplu konutlar, kampüsler, sanayi siteleri ya da başka devasa özel arazi kullanımları yaratmış olsun, sınırlar çok sıksa bir şehri parça parça edebilir.

Sınırların dezavantajlarını anlayabilirsek, bol miktarda sınır yaratmanın şehirlerde daha ileri bir düzen yarattığı yanılgısının peşine takılarak bugün yaptığımız gibi gereksiz sınırlar üretmekten artık vazgeçebiliriz. Fakat bunun anlamı, şehirleri sınırlarla bölen ve genellikle kendi etrafını vakumlarla çevreleyen her tür kurumun ya da başka türden tesisin şehir hayatının düşmanı sayılması gerektiği değildir. Aksine kurum ve tesislerden çoğu şehirlerde açıkça arzu edi-

lir ve çok büyük önemdedir. Büyük şehrin üniversitelere, büyük tıp merkezlerine, metropole özgü çekicilikleri olan büyük parklara ihtiyacı vardır. Şehrin demiryollarına ihtiyacı vardır; su kıyıları sayesinde ekonomik fayda elde edebilir ve ulaşım kolaylığı sağlayabilir; çevre yollarından bazılarına ihtiyacı vardır (özellikle kamyonla nakliye için).

Yapılması gereken şey bu tip tesisleri nefretle karşılamak ya da olduğundan değersiz saymak değildir. Onların karışık halde gelen nimetler olduğunu kabul etmek gerekir. Bu tesisler, zararlı etkileri ortadan kaldırıldığında daha iyi işleyecektir. Çöküntü şöyle dursun, yavanlık ya da vakum tarafından kuşatılmak bile onların ya da onları kullananların nimet sayacağı bir şey değildir kesinlikle.

Bana kalırsa düzeltilmesi en basit olan vakalar, çeperlerinin çok daha fazla kullanılması mantıklı bir şekilde teşvik edilebilecek sınırlardır. Örneğin New York'taki Central Park'ı ele alalım. Doğu şeridi boyunca ve buna yakın yerlerde birkaç yoğun kullanım örneğine sahiptir (çoğunluğu gündüz kullanımlarıdır): hayvanat bahçesi, Metropolitan Sanat Müzesi, maket gemi yüzdürme göleti. Batı tarafında ise çeperler tuhaf bir şekilde kırılıp içeri girilmiştir, bu giriş bilhassa dikkate değerdir çünkü geceleri kullanılır ve bizzat kullanıcılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Parkın içine doğru girip çıkan yollardan biri akşamları ve geceleri ortak rıza neticesinde köpek gezdirmek için kullanılmakta, dolayısıyla başkaları için de, yani kendini emniyette hissederek parka girmek isteyenler için de faydalı olmaktadır.

Fakat parkın çevresinde –özellikle batı tarafında– büyük vakum alanları vardır ve bu da sınırın büyük bir kısmında kötü bir etki yaratır. Öte yandan parkın derinliklerinde yapısı gereği değil de yeri gereği ancak gündüz kullanılabilen pek çok tesis bulunmaktadır. Üstelik muhtemel kullanıcıların çoğu bu tesislere ulaşmakta zorlanır. Ürkütücü bir garajı andıran satranç salonu buna örnektir. Atlıkarınca da başka bir örnek olarak verilebilir. Bekçiler kış mevsiminde daha dört buçuktan itibaren insanları kendi emniyetleri için buralardan uzak tutarlar. Üstelik bu tesisler, ağır ve çirkin mimarileri bir yana, parkın derinliklerindeki yerlerinde muazzam ölçüde ruhsuzlaş-

mıştır. Muhteşem bir atlıkarıncayı yitik ve kasvetli göstermek çok zordur, ama Central Park'ta bu zorlu görev başarılmıştır.

Parklardaki bu tip kullanımlar büyük parkların sınırlarına yakın yapılmalı ve park ile bitişik sokak arasındaki bağlar gibi tasarlanmalıdır. Böylece sokağın dünyasına dahil olabilirler, diğer yanlarıyla da parkın dünyasına dahil olup çekici bir çifte hayat yaşayabilirler. Bunların parkı dış dünyadan ayıran kabuklar gibi tasarlanmamaları gerekir (bu çok korkunç olurdu), aksine yoğun ve çekici sınır faaliyeti noktaları olarak tasarlanmalıdırlar. Geceleyin kullanılmaları da özendirilmelidir. Devasa yapılar olmalarına gerek yok. Her biri mimari bir özellik taşıyan üç-dört satranç ve dama pavyonunun çok büyük bir parkın kenarlarına yerleştirilmesi, dört kat daha büyük tek bir satranç ve dama salonundan çok daha fazla işe yarayacaktır.

Park vakumuyla mücadele için sokağın diğer tarafının da –şehir tarafının da– uygun olması gerekir. Şehirdeki büyük parklara şaibeli kullanımlar ekleme önerilerini çok sık duyuyoruz. Ayrıca parkı ticarileştirme yönünde de daima baskı oluyor. Ortaya atılan önerilerden bazıları çok kafa karıştırıcı, mesela kimileri Central Park'ta yeni bir kafe açmanın iyi olacağını düşünüyor. New York'ta pek çok tartışmaya yol açan bu örnek mecazi bakımdan bir sınır vakadır, ama kelimenin tam anlamıyla da bir sınır vakasıdır. Park sınırının şehir tarafına ait olan bu türden pek çok yarı-ticari ya da ticari kullanım, ileriye ve geriye doğru çapraz kullanımı (ve çapraz-gözetimi) artıracak ve yoğunlaştıracak şekilde yerleştirilmiştir. Genellikle park tarafındaki sınır kullanımlarıyla ortak iş görürler: Park sınırının hemen kenarına yapılmış paten pisti buna örnek verilebilir; şehir tarafında ise patencilerin bir şeyler içip dinlenebileceği, ayrıca izleyicilerin kapalı ya da açık balkonlardan patencileri izleyebileceği bir kafe bulunmaktadır. Yine burada da hem pistin hem de kafenin akşam ya da gece kullanılmasının önünde hiçbir engel yoktur. Büyük parklarda bisiklet sürmek hoştur, ama bisiklet kiralamak için sınırın şehir tarafında bulunmak gerekir.

Kısacası buradaki mesele, sınır vakalar arar ve yenilerini icat ederken şehri şehir, parkı ise park olarak tutmaya devam etmek; ama ikisi arasındaki ortaklıkları açık, canlı ve yeterince sık hale getirmektir.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde planlama doçenti olan, *The Image of The City* (Şehrin İmgesi) adlı kitabın yazarı Kevin Lynch başka bir bağlamda buradaki ilkeye parlak bir tanım getirir: "Kenardan görsel olarak ya da hareket bakımından nüfuza izin veriliyorsa, iki taraftaki bölgelerin bir ölçüde derinine işleyecek şekilde yapılandırılmışsa, o zaman kenar bir engelden ibaret kalmayabilir. Engelden ziyade bir dikiş yerine dönüşür, iki alanın birleştiği alışveriş çizgisi haline gelir."

Lynch sınırlarla ilgili görsel ve estetik sorunlardan bahsediyordu; aynı ilke sınırların yol açtığı pek çok işlev sorunu için de aynı ölçüde geçerlidir.

Üniversiteler kamuya yönelik kullanımlarını çeperlerdeki stratejik noktalara yerleştirir, halkın ilgisini çeken unsurlarını gizlemek yerine çeperlere yerleştirip izlenebilir hale getirirse kampüslerinin (hiç değilse bir parçasının) engel olmaktan çıkıp dikiş yeri işlevi görmesini sağlayabilir. New York'taki New School for Social Research, içinde kütüphane bulunan yeni bir binasında bunu küçük ölçekte yaptı (zira kendisi de küçük bir kuruluştur). Kütüphane sokak ile okulun küçük "kampüsü", yani çekici bir avlu arasında bağlantı kuruyor. Hem kütüphanenin kendisi hem de içinde yer aldığı manzara sokağın görselliğine katkıda bulunuyor ve canlılığı artırıyor. Gözlemleyebildiğim kadarıyla, şehirlerdeki büyük üniversiteler ne kadar eşsiz yapılar olduklarının farkında değiller. Umumiyetle ya şehre naklini nostaljik bir hisle reddederek manastır veya kırsal bir mekân gibi, ya da ofis binaları gibi davranıyorlar. (Ama bunlardan hiçbiri değiller elbette.)

Su kıyıları da günümüzdeki hallerinden kurtulup daha ziyade dikiş yerine benzeyebilir. Çöküntüye uğramış bir su kıyısı vakumunu kurtarmanın alışıldık yolu buraya bir park yapmaktır ki o park da bir sınır unsuruna dönüşür –bekleneceği üzere genellikle çok az kullanılır– ve vakum etkisi karaya doğru ilerler. Sorunu kaynağında, yani kıyıda yakalamak ve kıyıyı dikiş yeri haline getirmeye çalışmak daha mantıklı olacaktır. Genellikle ilgi çeken su kıyısındaki işyeri kullanımlarının bitmek bilmez kıyı şeritleri boyunca sıradan bakışlardan uzak tutulmamaları gerekir, ayrıca suyun kendisi de zemin düzeyinde şehirlilerin gözlerinden saklanmamalıdır. Kıyıdaki işlere ve su trafiğine göz atmak ya da uzun uzun bakmak isteyenler için,

uzun sahil şeritleri yer yer minik, hatta gelişigüzel kamusal açıklıklarla kesilmelidir. Oturduğum yerin yakınlarında eski bir açık dok var, kilometreler boyunca başka da tesis yok zaten. Bu dok koca bir çöp yakma tesisinin ve mavna iskelesinin yanında. İnsanlar yılanbalığı avlamak, güneş banyosu yapmak, uçurtma uçurmak, araba tamir etmek, piknik yapmak, bisiklet sürmek, dondurma ve sosisli satmak, gelip geçen gemilere el sallamak ya da canı ne isterse onu yapmak için kullanıyor bu doku. (Burası Parklar Dairesi'ne ait olmadığından hiçbir şey yasak değil.) Sıcak bir yaz akşamı ya da yazın sakin bir pazar günü buradan daha neşeli bir yer bulamazsınız. Zaman zaman bir çöp kamyonu yükünü bekleyen çöp mavnasına boşaltırken büyük bir foşurtu ve tangırtı duyuluyor. Pek hoş bir şey değil, ama doktakiler bu olayın bile tadını çıkarıyor. Herkes adeta büyülenmiş gibi bakıyor. Su kıyısına nüfuz edilen yerler tam da her iki tarafta çalışılan yerler (yükleme, boşaltma, yanaşma yeri) olmalıdır, görülecek bir şey kalmayacak şekilde ayrıştırılmamalıdır. Tekne gezileri, balık tutma ve uygun yerlerde yüzme gibi faaliyetler, karayla su arasındaki problemli sınırda engelden ziyade dikiş yeri oluşmasını sağlar.

Kimi sınırları dikiş yerine çevirmeye çalışmak boşa uğraşmak olacaktır. Çevre yolları ve bu yolların rampaları bu tiplere örnektir. Üstelik büyük parklarda, kampüslerde ya da su kıyılarında, engel etkisi ancak çeperlerin bazı kesimlerinde ortadan kaldırılabilir.

Bence bu tür vakalarda vakumla mücadelenin tek yolu yakınlardaki olağanüstü ölçüde sağlam karşı kuvvetlere başvurmaktır. Yani sınırların yakınlarında nüfus yoğunluğunun yüksek (ve çeşitli) olması için çaba harcanabilir, sınırlara yakın bloklar özellikle kısa yapılabilir ve sokak kullanım potansiyeli son derece akışkan kılınabilir, birincil kullanım karışımları zenginleştirilebilir, keza bina yaşlarının karışımları da. Bunlar sınırların hemen dibinde çok fazla kullanım yoğunluğu yaratmaz belki ama vakumu dar bir alana sıkıştırmaya yardımcı olabilir. Central Park'ın yakınlarında, Madison Caddesi'nin doğuya doğru giden kısmı parkın sınır vakumuna karşı bir kuvvet oluşturur. Batı tarafında ise böyle yakında bir karşı kuvvet yoktur. Güney tarafında karşı güç parkın karşısındaki kaldırıma ka-

dar iş görür. Greenwich Village'de karşı kuvvet su kıyısı vakumunu tedricen geriletmektedir, ama tabii bunun nedeni kısmen yapı adalarının çok kısa olması (yaklaşık 50 metre) ve canlılığın küçük bir sıçrayış daha yapmasının gayet kolaylaşmasıdır.

Zorunlu şehir sınırlarına karşı dengeleyici kuvvet kullanmanın anlamı şudur: Canlı, karışık bir alan inşa etmek için olabildiğince çok sayıda şehir unsuru kullanılmalıdır, öte yandan gereksiz yere sınırlar oluşturmaya ne kadar az unsur ayrılırsa o kadar iyidir.

Sübvansiyonlu ya da sübvansiyonsuz konutlar, büyük salonlar, oditoryumlar, hükümet binaları, pek çok okul, sanayinin büyük bir kısmı, şehirde ticaretle uğraşanların hepsi karışık ortamlarda, şehrin girift karmaşık dokusunun ayrılmaz parçaları olarak varlıklarını sürdürürler. Bu unsurlar karışımdan çekilip de devasa tekil kullanımlar halinde ayrıştırılırlarsa, bol miktarda sınır yaratmakla kalmazlar, şehir karışımlarının diğer unsurlarından ayrıldıkları için karşı kuvvet yaratma konusunda eskisi kadar çok malzeme de sağlayamazlar.

Yayalara yönelik planlı sokak şemaları, içsel olarak zayıf ve parçalanmış alanların çevresinde hareket sağlamak ve araç park etmek için heybetli sınırlar koyduklarında, *çözdüklerinden daha fazla sorun yaratabilirler*. Ama şehir merkezindeki alışveriş sokaklarında ve yenileme alanlarındaki "sosyal merkezlerde" planlama modası böyledir. Öncelikle şehirlerin nasıl işlediğini anlamadan trafik projeleri ve otoyol sistemleri yapmanın tehlikesi şudur: Arkasında son derece iyi niyetler barındıran bu projeler çok geniş sınır vakumları ve kullanım kesintileri yaratabilir, hem de en büyük zararı verecekleri yerlerde.

15

Mutenalaşma ve Gecekondulaşma*

GECEKONDULAR ve gecekondularda yaşayanlar birbirini azdıran sonsuz sayıda belanın kurbanlarıdır (ve bunların daimi hale gelmesinde etkilidir). Gecekondular daima bir kısırdöngü yaratır. Zaman içinde bu kısırdöngüler tüm şehrin işleyişini arapsaçına çevirir. Gecekonduların yayılması kamu parasının daha fazla harcanması demektir – sadece kamu finansmanıyla ıslah ya da muhafaza için para harcanmaz, artan gerileme ve çekilmeyle başa çıkmak için de para harcanır. İhtiyaçlar arttıkça karşılama imkânı azalır.

Mevcut kentsel yenileme yasalarımız, kısırdöngüleri yaratan bu bağı koparmak için doğrudan gecekonduları yıkıp onların yerine daha yüksek vergi getirecek projeler üretmeye ya da kamusal ihtiyaçları daha ucuza mal olacak bir nüfus yaratmaya yönelik. Bu yöntem başarısız. En iyi ihtimalle gecekonduları bir yerden diğerine kaydırıyor, güçlüklere ve aksaklıklara yenilerini ekliyor. En kötü ihtimalle yapıcı ve gelişen cemaatlerin bulunduğu, yıkımdan ziyade teşvik gerektiren muhitleri yok ediyor.

Gecekonduya dönüşen mahallelerdeki Yavanlıkla Savaş ve Muhafaza seferberliklerinde olduğu gibi, gecekonduların yerini değiştirmek de meseleyi belirtileri ortadan kaldırarak halletmeye çalıştığı için başarısız oluyor. Kimi zaman, gecekonduların yerini değiştirmeye niyetlenenler tam da mevcut ya da gelecekteki sıkıntıların dikkate değer göstergeleriyle değil, esasen eski dertlerin kalıntılarıyla uğraşıyor.

* Burada *unslumming* tabiri karşılığında mutenalaşmayı kullandık. Her ne kadar tabir bir dönem *gentrification* için önerilmiş olsa da, burada hem anlamı doğru verdiğini hem de metnin okunmasını kolaylaştıracağını düşünüyoruz. –*ç.n.*

Geleneksel planlama yaklaşımları gecekondulara ve buralarda oturanlara tümden paternalist bir gözle bakıyor. Paternalistlerin kusuru son derece derin değişiklikleri son derece yüzeysel yollardan gerçekleştirmeye kalkmaları. Gecekondularla başa çıkmak için oralarda yaşayan insanların kendi çıkarlarını anlama ve korumaya muktedir olduğunu düşünmemiz gerekir, ki gerçekten de öyledirler. Bizatihi gecekondularda bulunan ve gerçek şehirlerde işe yarayan yenileme güçlerini ayırt etmeli, saygıyla karşılamalı ve desteklemeliyiz. Tepeden bakan bir tavırla insanlara daha iyi bir yaşam dayatmaya çalışmaktan ve bugün alınan tavırlardan çok farklı bir şeydir bu.

Kısırdöngüleri takip etmenin çok zor olduğu kuşkusuz. Sebep ve sonuç konusunda bir karmaşa yaşanır, çünkü birbirleriyle anlaşılması güç yollardan tekrar tekrar bağ kurarlar. Üstelik kritik bir bağ daha vardır. Bu bağ kopartılabilirse (ama daha iyi konutlar sağlamak gibi kolay yollardan kopartılamayacak kadar karmaşık bir bağdır), gecekondular kendiliğinden mutenalaşır.

Bir daimi gecekondu bölgesindeki ana bağlantı çok sayıda insanın çok hızlı uzaklaşmasıdır – ve o zamana kadar da çekip gitmeyi hayal etmiş olması. Gecekonduların ve gecekondu hayatının üstesinden gelmenin diğer yolları işe yaramıyorsa bu bağın koparılması gerekiyor demektir. North End gibi yerlerde, ya da Chicago'daki Back-of-the-Yards, San Francisco'daki North Beach veya benim oturduğum mutenalaşmış eski gecekondu bölgesi gibi yerlerde bu bağ koparılmış ve kopuk kalmıştır. Amerikan şehirlerindeki gecekondulardan çok azı bu bağı koparabilmiş olsaydı, bunu umutlu olmak için yeterli sayanlara şüpheyle bakabilirdik. Bu mekânlar çok sıradışı olabilir. Ama asıl önemli olan, mutenalaşmanın fark edilmeden başladığı ve çoğu durumda kösteklendiği ya da yok edildiği çok sayıda gecekondu muhiti olmasıdır. New York'taki Doğu Harlem'in mutenalaşmakta epey ilerleme kaydetmiş kesimleri ilk başta, gereken paranın tedarik edilmemesi yüzünden bozguna uğradı; sonra bir yandan bu durum mutenalaşma sürecini yavaşlattığı, diğer yandan gecekondulaşma şartları aynen devam ettiği için, bu kez çoğu tamamen yıkıldı – onların yerine gecekondu sorunlarını neredeyse patalojik düzeyde taklit eden toplu konutlar dikildi. Mutenalaşmaya başlamış olan Aşağı Doğu Yakası'nda pek çok yer yıkıldı. Benim oturduğum muhit ise 1950'lere kadar sırf oturanlar belediyeye karşı mü-

cadele edebildiği için bu facia düzeyindeki budamadan yakayı sıyırabildi – hatta bu bile yetmedi, yetkililerin önüne bölgenin paralı yeni sakinler kazandığına dair mahcup edici kanıtlar koymak gerekti; gerçi bu mutenalaşma belirtisi, gözden kaçan yapıcı değişikliklerin belki de en önemsiziydi.*

Pennsylvania Üniversitesi'nden bir sosyolog olan Herbert Gans, Amerikan Plancılar Enstitüsü'nün Şubat 1959 tarihli dergisinde, farkına varılmadan mutenalaşan bir gecekondu bölgesi olan Boston, West End'in portresini temkinli ama çarpıcı bir biçimde çizdi; muhit yok edilmek üzereydi. West End'in resmen "gecekondu bölgesi" olarak geçtiğine, ama "istikrarlı, düşük kiralı bir bölge" olarak adlandırılmasının daha doğru olduğuna işaret etti Gans. Eğer gecekondu bölgesi derken "sosyal ortamının tabiatı sebebiyle sorunlar ve hastalıklar yarattığı ispatlanabilen bir bölgeyi" kastediyorsak, West End gecekondu bölgesi değildi. West End'de ikamet edenlerin mahallesine ne kadar bağlı olduğunu, gayriresmi sosyal denetimin ne kadar gelişmiş olduğunu, ikamet edilen apartmanlardan pek çoğunun içinin ne kadar modernleştirilmiş ve ıslah edilmiş olduğunu anlatıyordu ki bunların hepsi de mutenalaşan bir gecekondu bölgesinin tipik özellikleriydi.

Mutenalaşma paradoksal bir biçimde tam da gecekondu bölgesindeki nüfusun büyük bir kısmının alıkonmasıyla mümkün olur. Bir gecekondu bölgesinde ikamet edenlerin ve orada işyeri olanların ciddi bir kısmının orada kalıp kendi planlarını gerçekleştirmek mi istediğine, yoksa hemen hepsinin başka bir yere taşınmak mı istediğine bağlıdır.

Zaman içinde sosyal ya da ekonomik iyileşme emaresi göstermeyen, ya da kısa süreli iyileşmenin ardından tekrar kötüleşen gecekondu mahallelerine "daimi gecekondu bölgesi" adını veriyorum. Ama bir gecekondu mahallesinde şehir çeşitliliği yaratma koşulları ortaya çıkarsa ve her türlü mutenalaşma göstergesi engellenmek yerine teşvik edilirse, gecekonduluğun daimi olması için hiçbir neden yoktur bana kalırsa.

* 1961'e geldik ve belediye bizi "yenileyip" beyhude bir sahte-banliyöye çevirmek için yeniden yetki ve maddi kaynak peşinde koşmaya başladı. Elbette muhit sakinleri sert bir mücadele başlattı.

Daimi gecekondunun mutenalaşmaya yetecek bir nüfusu alıkoymayı başaramaması, daha gecekondulaşma başlamadan önce kendini gösteren bir özelliktir. Oluşum evresindeki gecekonduların sağlıklı dokunun yerini alan çürümüş doku olduğu düşüncesi hayal ürünüdür. Hiçbir şey gerçekten bu denli uzak olamaz.

Gözle görülür çöküntüden çok önce ortaya çıkan ilk gecekondulaşma işaretleri durgunluk ve sönüklüktür. Nispeten faal, hırslı, varlıklı yurttaşlar sönük muhitleri kaçınılmaz olarak terk eder, ayrıca elinde imkânı olan gençler de böyle yerlerden çekip gider. Bu insanların yerine kimin geleceğini kesinlikle seçemezler. Dahası, bu tercihe dayalı ayrılıklar ve taze kanı seçememe durumu bir yana, böyle muhitler gecekondu-harici kitlelerin aniden toptan terkine de maruz kalmaya meyillidir. Bunun böyle olmasının sebeplerini demin belirtmiştik; Büyük Yavanlık'ın şehir hayatını sürdürmenin bir yolu olmadığını temcit pilavı misali tekrar ısıtmaya mahal yok.

Bugünlerde gecekondu-harici kitlelerin toptan terkinin (gecekondu mahallesinin oluşmaya başlamasına yol açan olayın) suçu, yakınlardaki başka bir gecekondu mahallesine (bilhassa siyahların mahallesiyse) ya da birkaç siyah aileye atılıyor; tıpkı eskiden gecekondu mahallesi oluşumunda suçun İtalyan, Yahudi ya da İrlandalı ailelerin varlığına ya da yakınlığına atılmasında olduğu gibi. Kimi zaman mahallenin terk edilmesi konutların yaşlılığına ve bakımsızlığına bağlanıyor ya da oyun sahalarının yokluğu veya fabrikaların yakınlığı gibi muğlak, genel dezavantajlar sıralanıyor.

Gelgelelim, bu faktörlerden hiçbirinin konuyla ilgisi yok. Chicago'da göl kıyısındaki parklara sadece bir-iki blok mesafede, azınlık gruplarının yerleşimlerinden uzakta, yeşili bol, son derece sessiz, binaları gayet sağlam, hatta gösterişli muhitler görmeniz işten değildir. Bu muhitlerde terk edilişin gayet okunaklı işaretleri vardır: "Kiralık", "Devren Satılık", "Boş Oda", "Kalıcı ve Geçici Oda", "Yerimiz Var", "Çift Kişilik Odalar", "Eşyalı Oda", "Eşyasız Oda", "Boş Daire". Siyah ve Latin yurttaşların çok kalabalık evlerde yaşadığı ve acımasızca yüksek kiralara mahkûm edildiği bir şehirde bu binalar insan çekmekte zorlanmaktadır. Bu evler hiç rağbet görmüyor, zira sadece beyazlara satılıyor ya da kiralanıyor ve çok daha fazla seçeneği olan beyazlar da burada yaşamak istemiyor. Şimdilik bu

çıkmazdan tek kazançlı çıkan, ekonomik seçeneği az olan ve şehir hayatına aşinalığı nispeten düşük kalan göçmen çiftçiler. Üstelik onlarınki de şaibeli bir kazanç: Şehir hayatına uymayışı yüzünden onlardan daha sofistike ve yetenekli kişileri dışarı atmış yavan ve tehlikeli bir muhiti devralmışlar.

Kimi zaman, bir muhitin nüfusunu toptan değiştirmek için özellikle çaba gösteriliyor da olabilir kuşkusuz – emlakçılar panik halindeki beyazlardan ucuza aldıkları evleri sürekli konut ihtiyacında olan ve oradan oraya itilen siyah ve Latin nüfusa fahiş rakamlarla satmaya meyillidir. Ama bu numara bile ancak durgunlaşmış, canlılığı az muhitlerde işe yarar. (Kimi zaman bu numara aksine muhitin durumunu düzeltebilir, yani giden beyazların yerine daha yetenekli ve ekonomik güç sahibi bir siyah ve Latin nüfus gelir; ama sömürüye yönelik iktisat zaman zaman da seyrek ve cansız bir muhiti tam bir curcunanın yaşandığı aşırı kalabalık bir muhite çevirebilir.)

Şehrin başarısızlıklarını gecekondu sakinleri ya da yoksul göçmenler devralmasaydı, seçeneği olanların terk ettiği canlılığı düşük muhitler daha büyük bir bela yaratabilirdi. Bu durum Philadelphia'nın çeşitli kesimlerinde yaşanmaktadır. Burada "düzgün, emniyetli ve sıhhi" binalar durgunlaşmış muhitlerde boş durur, binaların eski sakinleri şehrin dış tarafındaki yeni muhitlerine geçmişlerdir. Bu yeni muhitlerin eskilerden en büyük farkı henüz şehir tarafından kuşatılmamış olmalarıdır.

Günümüzde yeni gecekondu mahallelerinin nerelerde kendiliğinden oluştuğunu ve yarattıkları sokakların ne kadar yavan, karanlık ve çeşitlilikten yoksun olduğunu görmek çok kolaydır, çünkü süreç şu an yaşanıyor. Ama geçmişte kaldığı için zor farkına varılan şey, canlı bir kentselliğin eksikliğinin genelde gecekondu mahallelerine özgü niteliklerinden biri olduğudur. Gecekondu mahalleleriyle ilgili klasik reform literatüründe bu yönde bir şey bulamayız. Bu literatürdeki eserler –Lincoln Steffens'm *Autobiography*'si (Otobiyografi) iyi bir örnektir– başlangıçtaki yavanlığını zaten yenmiş (ama bu arada bir sürü yeni dert edinmiş) olan gecekondu mahallelerine yönelir. Şu anda gecekondu olan yerin geçmişte de gecekondu olduğu –bu durumda kökünden yıkılmadığı müddetçe yarın da gecekondu kalacağı– gibi sapına kadar yanlış bir akıl yürütmeyle canlı, dopdolu bir gecekondu mahallesi hedef alınabilmektedir.

Benim oturduğum mutenalaşmış eski gecekondu mahallesi bu yüzyılın başlarında tam da böyle dopdolu bir yermiş, burayı kontrol eden Hudson Dusters adlı çeteyi şehirde tanımayan yokmuş, ama mahallenin gecekondulaşması bu canlılık ve doluluk yüzünden başlamamış. Sokağın birkaç blok aşağısındaki Episkopal şapelinin geçmişi, neredeyse yüz yıl önce meydana gelen gecekondulaşmayı gayet iyi anlatıyor. Bu muhit eskiden tarlaların, köy yollarının ve yazlıkların bulunduğu bir yermiş, sonra evrim geçirerek yarı-banliyö haline gelmiş ve hızla büyüyen şehrin içinde kalmış. Çevresinde siyahlar, Latinler ve Avrupalı göçmenler oturuyormuş, muhit fiziksel ya da sosyal olarak onların varlığını kaldıracak durumda değilmiş. Bu sessiz konut alanını –eski resimlerden anlaşıldığı kadarıyla bu büyüleyici mekânı– ilk başta cemaatten pek çok aile gelişigüzel terk etti, kalan cemaat mensupları ise en sonunda telaşa kapılarak kitleler halinde gitti. Kilise binası, yarı-banliyöyü devralan yoksulların dini görevlerini ifa edebilmeleri için çalışan Teslis cemaatine bırakıldı. Önceki cemaat kilisesini şehrin üst kesiminin öbür ucunda tekrar kurdu ve mahallesinde inanılmayacak kadar yavan bir konut alanı yarattı; artık Harlem'in bir parçası. Mahalleyi terk edenlerin diğer müstakbel gecekondu bölgesini nereye inşa ettikleri kayda geçmemiş.

Gecekondulaşma sebepleri ve süreçleri uzun yıllardır şaşırtıcı ölçüde az değişiklik geçirdi. Yeni olan şey elverişsiz muhitlerin daha hızlı boşaltılması, gecekonduların daha seyrek olarak ve daha uzak mesafelere doğru yayılabilmesi. Zira eskiden, otomobiller ve banliyö yapımı için devlet-güvenceli ev kredileri yoktu. Şehir hayatının bazı normal ve kaçınılmaz şartlarını (yabancıların varlığı gibi) yerine getiren, ama bu şartları olumlu niteliklere çevirmesini sağlayacak doğal araçların hiçbirine sahip olmayan mahallelerdeki seçeneği olan ailelerin uzaklaşması şimdiki kadar kolay değildi.

Bir gecekondunun ilk oluşum safhasında nüfusu ciddi ölçüde artabilir. Ama bu bir popülerlik göstergesi değildir. Aksine, konutların kalabalıklaştığını gösterir; çünkü en az seçeneği olan, yoksulluğun ve ayrımcılığın etkisiyle kalabalıklaşmaya zorlanan insanlar popülerliğini yitirmiş yerlere doğru kayar.

Konut birimlerinin yoğunluğu yükselebilir de yükselmeyebilir de. Eski gecekondu mahallelerinde, ucuz apartman inşası sebebiyle

genellikle artmıştır. Ama konut yoğunluğundaki artış çoğu durumda kalabalıklaşmayı azaltmamıştır. Toplam nüfus bina sayısından çok daha hızlı artmış, yüksek konut yoğunluğuna kalabalıklaşma da eklenmiştir.

Gecekondulaşma tamamlandıktan sonra, gecekondulaşmayı yaratan göç örüntüsü varlığını sürdürür. Gecekondulaşma öncesindeki göçte olduğu gibi, iki türden hareket söz konusudur. Gerçekten mütevazı kazançları olanlar da dahil başarılı insanlar mahalleyi terk etmeyi sürdürür. Ama daha büyük kitleler mütevazı kazançlar elde etmeye başlaymca dönem dönem toplu göçler de yaşanır. Her iki hareket türü de yıkıcıdır, ama elbette ikincisi daha büyük zarar verir.

Nüfus istikrarsızlığının belirtilerinden biri olan kalabalıklaşma devam eder. Kalabalık, insanlar kaldığı için değil, aksine gittiği için devam edebilmektedir. Kalabalık yaşamayı gerektiren iktisadi şartları aşabilenlerin pek çoğu, mahallede paylarına düşen iyileşmeyi yaratmak yerine tümden mahalleyi terk ederler. Kısa süre içinde, az ekonomik seçeneği olanlar tarafından yerleri doldurulur. Tabiatıyla da binalar bu koşullar altındaki orantısız devirdaimden dolayı yıprandıkça yıpranır.

Daimi gecekodu mahallelerinde ikamet edenler sürekli bu şekilde değişir. Kimi zaman bu değişim dikkat çeker, çünkü ekonomik nedenlerle dışa göçler ve içe göçler etnik değişiklik yaratır. Ama bu hareket tüm daimi gecekondularda vardır, etnik olarak aynı kalanlarda bile. Büyük bir şehirdeki siyah gecekondu mahallesi, örneğin New York'taki Harlem'in merkezi uzun süre siyah mahallesi olarak kalabilir, ama nüfusu muazzam bir şekilde, sürekli değişir.

Sürekli dışarıya göç vermek boş evlerden daha fazla soruna yol açar elbette. Cemaat de daima embriyo aşamasında kalır ya da çaresiz tekrar tekrar bebeklik evresine geriler. Binaların yaşı cemaatin yaşını göstermez, cemaat insanların sürekliliğiyle meydana gelen bir şeydir.

Bu bakımdan daimi gecekondu sürekli olarak ileriye gideceğine geriye gider ki bu durum diğer sorunlarını da büyütür. Toplu devirdaimin kimi tesirli vakalarında ortaya çıkan şey, bir cemaatten ziyade tam bir keşmekeştir. İçeriye akan yeni insanların bir başlangıç

için çok az ortak noktası varsa ve en insanlıktan uzak ve acımasız tipler bu atmosferi hissederse olacağı budur. Orman kanunlarıyla yaşamak istemeyenler –açıkça görülüyor ki hemen hiç kimse istemez, zira bu tip yerlerde devirdaim korkunç derecede yüksektir– ya elinden geldiğince hızla çekip gider, ya da çekip gitmenin hayalini kurar. Ama bu kadar çaresiz görünen ortamlarda bile, nüfus alıkonabilirse ağır ağır iyileşme görülebilir. New York'ta bunun gerçekleştiği bir sokak biliyorum, ama yeterince insanı alıkoymak olağanüstü zor bir iş.

Daimi gecekondu mahallesindeki gerileme hem planlı hem de plansız gecekondularda görülür. Aradaki esas fark planlı gecekondu mahallelerinde daimi hane kalabalığı gibi bir belirti görülmemesidir, zira konutlarda ikamet edeceklerin sayısı yasalarla sınırlanmıştır. *New York Times*'da suç konusunda bir yazı dizisi hazırlayan Harrison Salisbury, sosyal konutlardaki kısırdöngünün önemli hatlarından birini şöyle tanımlıyordu:

> ... Pek çok yerde... yeni binalar gecekondu mahallelerinin etrafını sarmıştır. Dehşet ve yoksunluk bu buz gibi yeni duvarların arkasına hapsedilmiştir. Bir toplumsal derde derman olmak için iyi niyetli hamleler yapılırken başka kötülüklerin etkisi artırılmış ve yeni kötülükler yaratılmıştır. Sosyal konutlara kabul, gelir düzeyine göre denetlenmektedir... Dinler ya da ırklar arasında değil, gelir sahibi olanla olmayan arasında insafsızca ayrımcılık yapılmaktadır. Bunun toplumsal dokuya ne zararlar verdiğini anlamak için gözle görmek gerekir. Muktedir, durumu iyileşen aileler sürekli dışarı çıkmaktadır... öte yandan gelenlerin de ekonomik ve sosyal düzeyi giderek düşmektedir... Toplumsal dertleri büyüten ve sürekli dışarıdan yardım gerektiren bir insan havuzu oluşmaktadır.

Bu planlı gecekonduları inşa edenler, "cemaatin oluşması zaman istediği için" gelecekte durumun mutlaka düzeleceğini umar. Ama burada zaman, tıpkı plansız daimi gecekondularda olduğu gibi, yapıcı değil yıkıcı bir role sahiptir. Bu yüzden, tahmin edileceği üzere, Salisbury'nin bahsettiği türden binalar arasında kalmış gecekonduların en kötü örnekleri hemen her zaman en eski sosyal konutlardır, çünkü buralarda daimi gecekondunun sürekli gerilemesi diğerlerine nazaran daha uzun zamandır iş başındadır.

Gelgelelim, bu örüntüde uğursuz bir değişiklik başlamıştır. Planlı gecekonduların yer değiştirmesindeki artışla ve yeni sosyal konut-

lardaki "tekrar yerleştirilmiş" insan oranının yükselmesiyle birlikte, günümüzde bu yeni sosyal konutlar daha yolun başındayken –gençliklerinde pek çok yıkıcı ve bozucu etkiye maruz kalmışçasına– eski sosyal konutlara ya da eski daimi plansız gecekondulara has kasvetli bir havaya bürünmekte ve başarısızlığa uğramaktadır. Bunun sebebi muhtemelen, yeni sosyal konutlarda ikamet edenlerden pek çoğunun önceki gecekondularda yaşadıklarını duygusal bir yük olarak yanlarında getirmeleridir. Union Yardımlaşma Derneği'nden Bayan Ellen Lurie yeni sosyal konutlardaki şartları şöyle anlatıyor:

> Konutlarda oturanlara [eski evleri şehrin yeniden inşası sebebiyle yıkıldığı için sosyal konutlara yerleştirilmiş ailelere] yaptığımız ziyaretler doğrultusunda rahatlıkla bir gözlemde bulunabilirim. Büyük bir projeyi yürütme işi zor olmasına zordur, ama kendilerini evlerinden çıkardığı için İskân Müdürlüğü'ne kızgın, taşınma sebeplerini tam olarak anlayamamış, yabancı olduğu yeni ortamda kendilerini yalnız ve güvensiz hisseden, daha en baştan mutsuz ailelerin varlığı bu konutları idare etmeyi kesinlikle çok daha güç hale getirmektedir.

Gecekonduların yerini değiştirmek ya da çevresini yüksek binalarla çevirmek daimiliğe yol açan asıl sebebi yok edemez, yani çok sayıda insanın çok hızlı terk etme eğilimini (ya da zorunluluğunu) durduramaz. Her iki yöntem de daimi gerileme süreçlerini güçlendirir ve yoğunlaştırır. Amerikan gecekondu mahalleleriyle ancak mutenalaşma başa çıkabilir, daha doğrusu başa çıkmıştır. Mutenalaşma diye bir şey olmasaydı, böyle bir şey icat etmemiz gerekirdi. Ama mevcut olduğuna ve işe yaradığına göre daha hızlı işlemesini ve daha çok yerde devreye girmesini sağlamamız gerek.

Mutenalaşmanın sağlam bir temele oturması için, muhitte kamusal hayatın sürmesine ve kaldırım asayişinin sağlanmasına yetecek kadar canlılık olması şarttır. Bu temelin en çürük olduğu yerlerde gecekondulaşmayı ortadan kaldırmak yerine yaratan yavan muhitlerdir.

Gecekondularda ikamet edenlerin artık ekonomik açıdan mecbur olmadıkları halde gecekondu mahallesinde kalmayı sürdürmelerinin sebepleri, hayatlarının son derece kişisel bir alanında yatar, plancıların ve kent tasarımcılarının asla doğrudan ulaşıp manipüle

edemeyeceği –manipüle etmek de istemeyeceği– kadar kişisel bir alana. Bu tercihin temelinde büyük ölçüde gecekondu mahallesinde ikamet edenlerin komşularıyla olan kişisel bağları, mahalledeki itibarları ve hayatlarında neye önem verip neye vermedikleri yatar.

Ama kalma isteği mahalledeki fiziki faktörlerden dolaylı olarak etkilenir elbette. Pek kıymet verilen, merkez üssün "emniyeti", kısmen fiziksel korkudan uzak ve emniyette olmak anlamına gelir. Sokakların boş ve ürkütücü olduğu, insanların kendini emniyette hissetmediği yoksul mahalleler kendiliğinden mutenalaşmaz. Bunun da ötesinde, mutenalaşan bir gecekondu mahallesinde oturan ve muhitte kendi payına düşen iyileşmeyi gerçekleştiren insanlar genellikle sokaklarının bulunduğu muhite yoğun bir bağlılık duyar. Burası onların hayatında büyük bir yer kaplar. Mahallelerinin eşsiz olduğuna, dünyadaki hiçbir şeyle değişilmeyeceğine, tüm eksiklerine rağmen çok değerli olduğuna inanırlar. Gerçi bu bakımdan haklıdırlar, çünkü canlı bir sokak muhitini oluşturan ilişki ve kamusal karakter çokluğu daima eşsiz ve çapraşıktır, üstelik asla kopyalanamayan orijinal bir şey gibi değerlidir. Mutenalaşmış ya da mutenalaşmakta olan muhitler karmaşık yerlerdir, genellikle gecekondu mahallelerinin doğduğu daha basit, fiziksel açıdan tekdüze yerlerden çok ama çok farklıdır.

Fakat yeterince çeşitlilik barındıran ve yeterince ilginç ve elverişli bir hayata ev sahipliği yapan her gecekondu mahallesinin otomatik olarak mutenalaşacağını söylemek istemiyorum. Kimileri bunu başaramaz – daha doğrusu bir süreliğine mutenalaşma sürecine girerler, ama ihtiyaç duyulan değişikliklerin önüne genellikle çok fazla (büyük bir kısmı finansal) engel çıktığından sürecin pratik olmadığı anlaşılır ve mahalle ya tekrar geriler ya da tamamen yıkılır.

Her koşulda, bir gecekondu mahallesine bağlılığın, onun mutenalaşmasını sağlayacak kadar kuvvetli olması için, bağlılığın mutenalaşma öncesinde başlamış olması gerekir. Ancak mahalleye çoktan bağlanmış insanlar tercih şansına sahip olduğunda kalmayı düşünebilir. O zamana kadar mahalleye bağlanmamışlarsa, iş işten geçmiş demektir.

İnsanların mahallede kalmayı tercih ettiğinin ilk belirtilerinden biri nüfus azalmasıdır; ama bu azalmayı ne boş ev sayısında artış takip eder ne de konut yoğunluğunda azalma. Kısacası, aynı sayıdaki

konutta artık daha az insan ikamet etmektedir. Paradoksal bir biçimde, aslında bir popülerlik belirtisidir bu. Demek ki eski kalabalık hanelerin geliri artmış ve kalabalıktan kurtulma imkânı doğmuştur; onlar da eski mahallelerini yeni bir kalabalık hane akınına terk etmek yerine, bulundukları yerde bu imkânı değerlendirmektedirler.

Nüfus azalmasında giden insanların da payı olduğuna ve ileride göreceğimiz üzere bunun da önemli olduğuna şüphe yok. Ama bu noktada dikkat edilmesi gereken şey, mahalleyi terk edenlerin boş bıraktığı yerlerin büyük ölçüde kalmayı tercih edenler tarafından doldurulduğudur.

Eskiden İrlandalıların oturduğu bir gecekondu mahallesi olan muhitimizde mutenalaşma daha 1920'de gözle görülür bir şekilde başlıyor; nüfus sayımına göre 1910'da 6500 olan nüfus (mahalle nüfusunun tepe noktası) on yıl içinde 5000'e iniyor. Buhran döneminde haneler kalabalıklaşınca nüfus biraz artıyor, ama 1940'ta 2500'e inip 1950'ye kadar bu düzeyde kalıyor. Gene kayıtlara göre bu dönemde çok az yıkım var, dahası yer yer iyileştirmeler yapılıyor; boş daire sayısı az; nüfus ise esasen 1910'larda mahallede olanlardan, onların çocuklarından ve torunlarından oluşuyor. 1910'daki mahalle nüfusunun yarıdan çok azalması esasen, ikamete ayrılmış alandaki konut yoğunluğunun yüksek olduğu bu mahallede kalabalığın seyrelmesinin ölçütü olarak görülebilir. Ayrıca bu nüfus azalması dolaylı olarak da kalan kimselerin gelirlerinin arttığını ve kalmayı tercih ettiğini göstermektedir.

Greenwich Village'deki tüm mutenalaşan muhitlerde nüfus benzer şekillerde azalmıştır. Son derece aydınlatıcı sayım kayıtlarına göre, İtalyanların gecekondu mahallesi olarak bilinen South Village'deki inanılmaz ölçüde kalabalık kiralık dairelerde nüfus 1910'da yaklaşık 19 bin iken 1920'de 12 bin civarına düşmüş, Buhran zamanında yaklaşık 15 bine yükselmiş ve sonrasındaki refah döneminde 9500'e düşüp o düzeyde kalmıştır. Tıpkı bizim mahalledeki gibi, mutenalaşmanın getirdiği bu azalma eski mahalle nüfusunun yerine farklı bir orta sınıf nüfusunun geçtiğini göstermez. Eski mahalle nüfusunun büyük bir kısmının bizzat orta sınıf haline geldiğini gösterir. Kalabalığın seyrelmesinin örnekleri olarak seçtiğim sayım bölgelerinin ikisinde de konut sayısı neredeyse aynı kalmıştır, çocuk nüfusu genel nüfusa oranla biraz daha az düşmüştür; bunlar esasen

orada kalmaya karar veren ailelerdir.*

Boston, North End'deki kalabalıklaşmanın azalması, Greenwich Village'deki mutenalaşmayla karşılaştırılabilir. Kalabalık seyrelmesinin yaşanmış ya da yaşanmakta olup olmadığını ve nüfustaki azalmanın (mahalleyi en iyi tanıyanlar açısından) mahalle popülerliğini gösterip göstermediğini anlamak için, bu azalmayla birlikte boş daire sayısının hissedilir derecede artıp artmadığını bilmek gerekir. Örneğin Aşağı Doğu Yakası'nın bazı kesimlerinde (kesinlikle tamamında değil) 1930'larda nüfusun ara ara azalması sadece kısmen seyrelmeden kaynaklanıyordu. Bu azalmalar aynı zamanda çok sayıda dairenin boş olduğuna da işaret ediyordu. Bu boş daireler tekrar dolduğunda, tahmin edileceği gibi kalabalık hanelere dönüştü. Demek ki bu kesimleri seçeneği olanlar terk etmişti.

Yeterli sayıda insan tercih ederek bir gecekondu mahallesinde oturmaya başladığında, başka önemli şeyler de olur.

Cemaatin ta kendisi yetkinlik ve kuvvet kazanır; bunun sebebi kısmen güven tesisi ve artışıdır, kısmen de en nihayetinde (bu çok daha uzun sürer) taşra halinden uzaklaşmaktır. Bu meseleleri Altıncı Bölüm'de, muhitlerle ilgili tartışmamızda değerlendirmiştik.

Bu noktada, meydana gelen üçüncü bir değişikliğin altını çizmek istiyorum – en nihayetinde taşra halinden uzaklaşmayla bağlantılı bir değişikliktir bu: Nüfus tedricen kendisini çeşitlendirmeye başlar. Mutenalaşan bir gecekondu mahallesinde kalanların gelir ve eğitim açısından ilerlemesi farklı düzeylerde olur. Büyük çoğunluğu mütevazı bir ilerleme kaydeder, kimisi ciddi mesafeler alır, kimisinde ise hiçbir ilerleme olmaz. Beceriler, ilgiler, faaliyetler ve mahalle dışından tanıdıklar zaman içinde çeşitlendikçe çeşitlenir.

Belediye yetkilileri bugün "orta sınıfları geri getirmek" türü laf-

* Aynı yıllarda, Greenwich Village'deki daima orta ya da üst gelir seviyesinin bulunduğu, asla gecekondulaşmamış sayım bölgelerinde nüfus azalmamıştır, çünkü kalabalıklaşma sorunu hiç yaşanmamıştır. Bu sayım bölgelerinde genel olarak birim konut sayısının (esasen apartman dairelerinin sayısının) artması nedeniyle nüfus artışı olmuş, hatta yer yer çok ciddi nüfus artışları yaşanmıştır. Ama bu bölgelerde çocuk nüfusu *hep düşük kalmış*, genel nüfusla orantılı şekilde yükselmemiştir.

lar yumurtluyorlar; sanki şehri terk edip çiftlik evi ve barbekü alıp kıymete binmeden önce kimse orta sınıftan değildi. Şehirler orta sınıf nüfusunu kaybediyor, ona şüphe yok. Ama şehirlerin orta sınıfı "geri getirmeye" ve takma bir uzuv gibi özenle korumaya ihtiyacı yok. Orta sınıf şehirde büyür zaten. Ama büyürken onu muhafaza etmenin, yani kendi kendine çeşitlenen bir nüfus biçimindeki istikrar sağlayan bir kuvvet olarak muhafaza etmenin yolu, şehir halkını orta sınıf haline gelmeden önce, nerede oturuyorsa orada değerli ve elde tutmaya layık görmekten geçer.

Mutenalaşan bir gecekondu mahallesinde en yoksullar bile mutenalaşma sürecinden kazançlı çıkar – dolayısıyla şehre de kazanç sağlarlar. Oturduğum muhitteki eski gecekondu mahallesi nüfusunun en talihsiz ve iddiasız kesimi, başka koşullarda gecekondu mahallelerinden asla çıkamazdı, ama bizim muhitte bu kaderden kurtulmayı başardılar. Üstelik pek çok ölçüte göre başarısız sayılan bu en dipteki insanların çoğu bulunduğu sokaklarda başarılı oluyor. Gündelik kamusal hayat ağının önemli bir parçasını oluşturuyorlar. Sokağı gözetlemeye ve idare etmeye o kadar çok vakit ayırıyorlar ki, biz onların yanında parazit gibi kalıyoruz.

Mutenalaşan ya da mutenalaşmış bir gecekondu mahallesine zaman zaman yoksul ve cahil göçmenlerin gelmesi sık rastlanan bir olaydır. Bu kitabın girişinde sözlerini aktardığım Bostonlı banker North End'le alay ediyordu, çünkü "burası hâlâ göçmen alıyor"du. Bizim muhit için de aynı şey geçerli. Yabancıları medeni bir şekilde kabul etme ve idare etme kapasitesine sahip mahallelere insanların bir anda akın akın değil, aşama aşama yerleşmelerinde ve asimile olmalarında yanlış bir şey yok. Göçmenler pek çok göçmenlik sorunuyla burada da boğuşuyorlar elbette –bize gelenlerin çoğu Porto Rikolu ve zamanla şehrin kaybetmek istemeyeceği bir orta sınıf yaratacaklar– ama en azından daimi bir gecekondu mahallesinde oturmanın çilesini çekmiyor ve moral bozuculuğunu yaşamıyorlar. Şehrin kamusal sokak hayatına çabucak uyum sağlıyorlar, ekstra canlılık yaratıyor ve üstlerine düşen yükümlülükleri yerine getiriyorlar. Bu insanlar daimi bir gecekondu mahallesinde gidenlerin yerini dolduran karmakarışık bir topluluğun parçası olsalardı ne mahallede şu anki olumlu konumlarına sahip olabilirlerdi, ne de burada uzun süre oturmak isterlerdi.

Mutenalaşmadan kazançlı çıkan diğer bir kesim de tercih ederek yeni gelmiş olanlardır. Şehir hayatına uygun bir yerde oturmanın keyfini sürerler.

Yeni gelen her iki kesim de mutenalaşmış ya da mutenalaşan mahallenin nüfus çeşitliliğine katkıda bulunur. Ama bu ekstra nüfus çeşitliliğinin altında muhakkak eski gecekondu mahallesi halkının kendi kendine çeşitlenmesi ve istikrar kazanması olmalıdır.

Mutenalaşma sürecinin başında, mahallenin en başarılı kişilerinden –ya da onların en başarılı ve hırslı çocuklarından– pek azı mahallede kalacaktır. Mutenalaşma mütevazı bir kazanç elde eden ama bireysel başarılarındansa kişilerle bağlarına önem verenler sayesinde başlar. Daha sonra koşullar iyileştikçe, mahallede kalanların başarı ve hırs eşiği gözle görülür ölçüde yükselebilir.

En başarılı ve cüretkâr olanların mahalleyi terk etmesi de mutenalaşma için gereklidir diye düşünüyorum. Çünkü bu kişilerin gitmesi pek çok gecekondu mahallesinin muzdarip olduğu korkunç bir belanın aşılmasını kolaylaştırır: ayrımcılık. Günümüzde en şiddetli şekillerde yaşanan ayrımcılık türü siyahlara karşı yapılan ayrımcılıktır elbette. Ama büyük gecekondu mahallelerinin hemen hepsinde bir ölçüde yaşanan bir adaletsizliktir bu.

Getto tanımı itibariyle pek çok sağduyu sahibi insanın, özellikle de asla vazgeçmeyen gençlerin seve seve oturmayacağı bir yerdir. Fiziksel şartlar ve sosyal çevre nesnel açıdan ne kadar iyi olursa olsun bu gerçek değişmeyecektir. Orada oturmak zorunda kalabilirler. Getto dahilinde ciddi ölçüde bir çeşitlilik gösterebilirler. Ama kabullenmekten ve memnuniyetle bağlılık duymaktan son derece uzaktırlar. Bana kalırsa, gettolarda oturanlardan büyük bir kısmının teslimiyetçi ya da yenilgiyi kabullenmiş olmaması iyi bir şey; efendi-ırk psikolojisine eğilimimiz karşısında hiçbir direnişle karşılaşmasaydık, asıl o zaman toplumumuz hakkında endişelenmemiz gerekirdi. Ne olursa olsun gerçek şu ki, gettolarımızda sağduyu sahibi insanlar yaşıyor ve gettolardan hoşlanmıyorlar.

Ayrımcılığa uğrayanların daha başarılı çocukları sayesinde ayrımcılık gettonun dışında hissedilir ölçüde azalırsa, bu muhitler ağır bir yükten kurtulmuş olacaktır. Artık buralarda oturmak illa ki bir astlık göstergesi sayılmayacaktır. Sahici bir tercih anlamına da gelebilecektir. North End'den genç bir kasap bu söylediğime bir örnek

verdi: Orada yaşamanın artık insanların "itibarını azaltmadığını" ayrıntısıyla açıkladıktan sonra, beni dükkânının önüne götürüp karşı taraftaki üç katlı sıra evlerden birini gösterdi. Orada yaşayan aile evi modernleştirmek için (kendi birikimini kullanarak!) 20 bin dolar dökmüştü. "Bu adam nerede isterse yaşayabilir," dedi. "İsteseydi üst sınıfların yaşadığı bir banliyöye taşınabilirdi. Ama burada kalmak istiyor. Burada oturanlar mecburiyetten oturmuyor yani. Burayı seviyorlar."

Bir gecekondu mahallesi dışındaki konut ayrımcılığının fiilen kırılması ile mutenalaşan bir gecekondu mahallesindeki kendi kendine çeşitlenmenin anormallikten uzaklaşması el ele yürüyen süreçlerdir. Amerika siyahlar konusunda bu sürecin artık fiilen durduğu ya da genel olarak gelişmesinin durduğu bir evreye girdiyse –ki bunun olmadığını ve kesinlikle mazur görülmeyeceğini düşünüyorum– siyah mahalleleri diğer etnik grupların ve etnik karışımların mutenaşmasıyla aynı yolu izleyerek etkin bir şekilde mutenalaşamaz demektir. Böyle bir durumda şehirlerimizin göreceği zarar herhalde dertlerimizin en küçüğü olur; mutenalaşma başka canlılık türlerinin ve başka ekonomik ve toplumsal değişim biçimlerinin bir yan ürünüdür.

Mutenalaşan bir bölgenin bir zamanlar ne kadar kötü durumda olduğunu, hem muhitin hem de nüfusunun ne kadar çaresiz olduğunu unutmak çok kolaydır. Benim oturduğum bölge de bir zamanlar tümden değersiz bir yer sayılıyordu. Siyah mahallelerinin de mutenalaşmaması için bir sebep göremiyorum, işleyen süreçler anlaşılıp desteklenirse eski gecekondu mahallelerinden daha hızlı mutenalaşabilirler. Diğer gecekondu mahallelerinde olduğu gibi, gecekondu mahallesi dışındaki ayrımcılığı aşma süreci ile mahallenin kendi içinde mutenalaşma süreci el ele yürümelidir. Biri diğerinin tamamlanmasını bekleyemez. Dışarıdaki ayrımcılığı yenme konusunda kaydedilen her aşama içerideki mutenalaşmaya, içerideki mutenalaşma da dışarıda ayımcılığın azalmasına destek olacaktır. İkisi ancak birlikte ilerleyebilir.

Mutenalaşma için gereken içsel kaynaklar –ilerleme ve nüfusun kendi kendini çeşitlendirmesi– beyazlarda olduğu kadar siyahlar ve Latinlerde de vardır, bilhassa da gecekondu mahallelerinde yaşayan ya da bir tarihte oralarda bulunmuş kişilerde. Söz konusu kaynakla-

rın beyaz olmayanlarda kesin ve açıkça bulunması bir bakıma daha da çarpıcıdır, çünkü önlerine konan orantısız ölçüde büyük engellere rağmen ortaya çıkar bu kaynaklar. Nitekim siyah veya Latin nüfusun ilerleme kaydetmesi, kendi kendini çeşitlendirmesi ve gettolardan memnun kalmayacak kadar sağduyu sahibi olması neticesinde şehir içlerimiz istemeyeceği kadar çok orta sınıf siyahı çoktan kaybetmiş bulunuyor.

Şehir içindeki yoksul mahallelerinin orta sınıf siyahların çoğunu neredeyse gelir gelmez kaybetmesinin sona ermesi için, o mahallelerde kalma tercihinin siyahlar veya Latinler açısından dolaylı olarak getto vatandaşlığını ve statüsünü kabul anlamına gelmemesi gerekiyor. Kısacası, ayrımcılık mutenalaşmayı hem dolaylı hem dolaysız olarak engellemektedir. Bu noktada kitabın başlarında, 91. ve 92. sayfalarda, sokak kullanımının ve sokaktaki hayatın kentsel niteliği ile konut ayrımcılığını aşma imkânları arasındaki bağ hakkında yazdıklarımı hatırlatmak isterim.

Biz Amerikalılar değişimi kabul etme çabukluğumuz hakkında çok laf etsek de, korkarım düşünsel değişim konusunda pek iddialı değiliz. Gecekondu mahallelerinde ikamet etmeyenler, gecekondu mahalleleri ve bu mahallelerde oturanlar hakkındaki aynı saçma fikirleri nesiller boyu savunup durdular. Kötümserler, gecekondu mahallelerinde oturanlarda bir süflilik olduğu düşüncesinden hiç kurtulamıyor ve şu anki gecekondu sakinlerinin önceki göçmenlerden güya çok farklı olduğunda ısrar ediyorlar. İyimserler ise gecekondu mahallelerinde konut ve arazi kullanımı reformları ve yeterli sayıda sosyal hizmet görevlisiyle çözülemeyecek hiçbir sorun olmadığı fikrine saplanıp kalmışlar. Bu sadeleştirmelerden hangisinin daha aptalca olduğuna varın siz karar verin.

Nüfusun kendi kendine çeşitlenmesi ticari ve kültürel teşebbüslerin çeşitliliğine de yansır. Tek başına gelir çeşitliliği ise muhtemel ticari çeşitlenme yelpazesinde çoğunlukla en mütevazı yollardan fark yaratacaktır. Aydınlatıcı bir örnek olarak, çevresindeki muhitte yaşayanlar oradan ayrılırken ve yeni sosyal konutlar inşa edilirken ayakta kalmayı başaran bir New Yorklu ayakkabı tamircisinin durumuna bakalım. Yeni müşterilerini uzun süre umutla bekledikten son-

ra dükkânını kapatmak zorunda kalmış. Durumu şöyle açıklıyor: "Sağlam çizmeler ve kendince kâr getiren kaliteli ayakkabılar yapardım. Ama yeni gelenlerin *hepsi*, iş sahibi olanlar da dahil olmak üzere, çok yoksul. Ayakkabıları o kadar ucuz ve kalitesiz ki ayaklarında paralanıyor. Bana getirdikleri şu ayakkabılara bakın. Böyle ayakkabılar tamire gelmez. Ne yapayım şimdi ben bunları... baştan mı imal edeyim? Etsem bile parasını ödeyemezler ki. Benim burada bir işim kalmadı artık." Eski mahallede de ağırlıklı olarak yoksullar oturuyormuş, ama ortalama gelir sahibi insanlar da varmış. Mahalle tümden yoksullardan oluşmuyormuş.

Mutenalaşan mahallelerde kalabalığın seyrelmesi nedeniyle nüfusun ciddi ölçüde düşmesiyle birlikte, bu durumla doğrudan bağlantılı olarak gelirler çeşitlenir – kimi zaman da diğer mahallelerden ve semtlerden ziyaretçilerin sayısı ve dolayısıyla çapraz-kullanım epeyce artar. Bu koşullar sebebiyle, nüfusun ürkütücü ölçüde düşmesi (zaten bu bir anda değil, aşama aşama gerçekleşen bir süreçtir) ticari bir felakete yol açmaz. Aksine mutenalaşan mahallerde teşebbüslerin çeşitleri ve gelirleri genellikle artar.

Herkesin çok yoksul olduğu mahallelerde gerçekten bol ve ilginç bir çeşitlilik üretmek için çok yüksek yoğunluklar gerekir; eski gecekondu mahallelerinin bazılarında, bu çeşitlilik ancak çok yüksek konut yoğunluklarının üzerine bir de müthiş bir hane kalabalığının binmesi sayesinde gerçekleşmiştir – ama elbette çeşitlilik yaratmak için zorunlu olan diğer üç şartla birlikte.

Başarılı bir mutenalaşma için yeterince çok insanın mahalleye bağlılık duyup orada kalmak istemesi gerekir, ama aynı zamanda kalmaları için koşullar da elverişli olmalıdır. Mutenalaşma sürecindeki pek çok mahallenin çarpıp battığı kayalıktır elverişsizlik. Genellikle iyileştirmelere, yeni binalar ve ticari teşebbüslere en çok ihtiyaç duyulduğu ve bu işlerin engellenmesinin büyük darbelere yol açacağı anlarda gereken paranın bulunmaması gibi olaylar elverişsizliği doğurur. Elverişsizlik mutenalaşan mahallelerde pek çok ayrıntıyı değiştirmekte zorluk yaşanmasıdır. Önümüzdeki iki bölümde bu sorunla ilgileneceğim. Bu anlaşılması zor (ama çok etkili) engellerin yanı sıra, günümüzde mutenalaşma sık sık en nihai engele çarparak durmaktadır: yıkım.

Kalabalığın seyreldiği bir gecekondu mahallesi, tümden ya da

kısmi kentsel "yenileme" amaçlı yıkım için son derece çekici bir yer haline gelir. Daimi gecekonduların müthiş kalabalığıyla kıyaslandığında yer değiştirme sorunu da basit görünür. Ayrıca bu alanın sosyal açıdan nispeten sıhhatli bir hal alması, yüksek gelirlilerin yerleşmesi amacıyla yıkma arzusunu körükler. "Orta sınıfı geri getirmek" için uygun bir yer gibi görünmektedir. Daimi gecekondunun aksine, "yeniden imar edilecek kadar olgunlaşmıştır"; sanki tam da o toprak parçası üzerinde gizemli bir medenilik erdemi vardır ve yeni yerleşime transfer olacaktır. Boston'daki canlı, istikrarlı, düşük kiralı West End'in yıkımını anlatan Gans, yeniden imara yönelen diğer büyük şehirler için de *geçerli bir gözlem yapar:* "Bu arada daha yaşlı, yıpranmış ve hatta zararlı hale gelmiş konutların bulunduğu diğer alanların yenilenmesine öncelik verilmez, çünkü gerek potansiyel müteahhitler, gerekse diğer güçlü çıkar grupları buralara ilgi göstermez."

Plancılar, mimarlar ya da hükümet yetkililerine öğretilen hiçbir şey, mutenalaşan gecekondu mahallelerini yıkmanın cezbediciliğine ters düşmez. Aksine bu kişileri uzman kılan her şey yıkımın çekiciliğini artırmaya yarar, çünkü başarılı bir şekilde mutenalaşan bir gecekondu mahallesi ışıyanbahçeşehir idealine –kaçınılmaz olarak– tümden ters düşen yerleşim, kullanım, zemin payı, karışım ve faaliyet özelliklerine sahiptir. Zaten bu özelliklere sahip değilse mutenalaşması da asla mümkün olınaz.

Mutenalaşan bir gecekondu mahallesi başka bir açıdan daha saldırıya açıktır. Bu mahallelerden kimse servet edinemez. Şehirlerde en çok para kazanılan yerlerden biri başarısız, daimi gecekondu mahalleleri, diğeri ise yüksek kiralı ya da yüksek masraflı alanlardır. Bir mahalle mutenalaşıyorsa, artık aşırı kazanç sağlayamıyor demektir; yeni gelmiş safları söğüşleyen ev sahipleri paraları üst üste yığamıyordur, veya daimi gecekondu mahallelerine has tedbir, uyuşturucu, suç ya da koruma kargaşası artık eskisi kadar bol ve yoğun değildir. Öte yandan çeşitliliğin kendi kendini yok etmesine yol açan aşırı yüksek arsa ve bina fiyatları da söz konusu değildir. Sadece ortalama koşullarda yaşayan insanlar için nezih, canlı bir yer olmuştur ve pek çok küçük teşebbüs sahibi için çok da göz doldurmayan bir geçim alanı haline gelmiştir. Bu yüzden, mutenalaşan bir mahallenin –özellikle de tercih şansı olan kişileri henüz çekmeye

başlamamışsa– yıkılmasına yalnızca orada işyeri olanlar ve oturanlar karşı çıkar. Burasının iyi bir yer olduğunu ve giderek de güzelleştiğini sağır uzmanlara açıklamaya çalışsalar da bir sonuç elde edemezler. Her şehirde, bu tip itirazlar ilerlemenin ve yüksek vergi kazancının önüne dar görüşlülerin çıkardığı engeller gibi görülür.

Mutenalaşma sırasında ortaya çıkan süreçler, bir metropol ekonomisinin (eğer iyi işliyorsa) sürekli olarak pek çok yoksul insanı orta sınıfa çıkarmasına, pek çok vasıfsız kişiyi vasıflı (hatta eğitimli) kişiler haline getirmesine, pek çok safdili hakkını koruyan yurttaşlar haline getirmesine bağlıdır.

Boston'da North End'in durumundaki iyileşmeyi bana izah etmeye çalışan pek çok semt dışından insan, "North End'lilerin Sicilyalı" olması gibi çok kendine has, hatta mantıkdışı bir sebeple iyileşme yaşandığını iddia etti. Ben küçük bir kızken Sicilyalılar ve onların soyundan gelenler gecekonduda yaşıyorlardı ve o sırada bu da Sicilyalı olmalarına bağlanıyordu. North End'deki mutenalaşmanın ve kendini çeşitlendirmenin Sicilya'yla hiçbir ilgisi alakası yok. Bu durumun metropol ekonomisinin canlılığıyla ve bu aktif ekonomilerin ürettiği (kimisi iyi, kimisi kötü) seçenekler ve imkânlarla alakası var.

Bu aktiflik ve yarattığı –çok eski günlerdeki köylü hayatındakinden bir hayli farklı– etkiler büyük şehirlerde o denli göz önündedir ve doğal karşılanır ki, plancılarımızın bunu önemli ve bariz bir gerçek olarak değerlendirmemesi hayret vericidir. Şehir planlamasında şehir nüfusunun kendiliğinden çeşitlenmesine ehemmiyet verilmemesi, hatta bunun dikkate bile alınmaması çok tuhaftır.

Bu tuhaf düşünsel ihmalin kökünde, tıpkı şehir planlamasındaki ve kent tasarımındaki pek çok dile getirilmeyen varsayımda olduğu gibi, şu bahçeşehir saçmalığı var bana kalırsa. Ebenezer Howard'ın bahçeşehir hayaline baktığımızda adeta feodal bir manzarayla karşılaşırız. Howard'ın hesabına göre sanayi işçisi sınıfı aynı sınıfta kalacak, hatta aynı sınıfta ve işte kalacak, tarım işçileri tarım sektöründe kalacak, işadamları (düşman) ise onun ütopyasında asla önemli bir rol oynayamayacaktır; plancılar da iyi ve âli işlerini eğitim görmemişlerin kaba saba saçmalıklarıyla uğraşmadan yapabilecektir.

On dokuzuncu yüzyılın yeni sanayi ve metropol toplumunun akışkanlığı ve bu dönemde iktidarın, insanların ve paranın büyük değişiklikler geçirmesi, Howard'ı ve takipçilerini (mesela ondan sonra gelen Amerikan Ademimerkeziyetçilerini ve Bölge Plancılarını) derinden sarsmıştı. Howard iktidarı, insanları ve paranın kullanımını ve artışını kolayca idare edilebilen durağan bir kalıba döküp dondurmak istemişti. Hatta onun istediği şey daha o zamandan çağdışıydı. "Günümüzün ana sorunlarından biri kırdan kente geçişin önüne set çekmektir," demişti. "Belki emekçiler yeniden toprağa döndürülebilir, ama kırsal sektörler nasıl İngiltere kırsalına döndürülecek?"

Howard pıtırak gibi çoğalması hiç bitmeyecek gibi görünen, şaşırtıcı ölçüde çok sayıdaki yeni şehir tüccarını ve diğer müteşebbisi kurnazlıkla altetme peşindeydi. Onlara iş yapacakları alan bırakmayacak, tekelci kurumsal planın sıkı talimatlarına tabi kılacaktı – Howard'ın bahçeşehirleri tasarlarken aklındaki temel meselelerden biriydi bu. Şehirleşmeye içkin aktif kuvvetler ile sanayileşmenin birleşmesinden korkuyor ve buna karşı durmanın yollarını arıyordu. Gecekondu hayatını aşma konusunda onların adını bile anmıyordu.

Yeni bir fedakâr planlama uzmanı aristokrasisinin –önemli her konuda– idaresinde statik bir toplumun restorasyonu, modern ABD'de gecekondu yıkımı, gecekondu mahallesinin bir yerden başka yere kaydırılması, binalarla çevrilmesi gibi faaliyetlerden çok uzak görünebilir. Ama bu yarı-feodal hedeflerden türetilmiş olan planlama anlayışı bir daha asla yeniden değerlendirilmemiş, gerçek yirminci yüzyıl şehirleriyle başa çıkmak için doğrudan devreye sokulmuştur. Amerikan şehirlerindeki gecekondu mahallelerinin planlamaya rağmen ve şehir planlaması ideallerinin aksine mutenalaşmasının sebeplerinden biri de budur.

Geleneksel planlamada iç tutarlılığı sağlamak için, gelirleri gecekonduda ikamet edenlerin gelirlerinden farklı olan insanların "gecekondu mahallelerindeki" şaşırtıcı varlığıyla ilgili bir fantaziye başvurulur. Bu insanların biraz itelenmesi gereken atalet kurbanları olduğu iddia edilir. (Haklarında böyle bir iddiada bulunulan kişilerin konu hakkındaki yorumları ise asla yazılmaz.) Bu fantaziye göre, gelir düzeyi yüksek insanlar ne kadar karşı çıkarlarsa çıksınlar, yıkım bir iyilik yapıp onları daha yüksek standartlarda yaşamaya zorlamaktadır. Yüksek standartlarda yaşamak derken nüfusun fiyat

etiketlerine göre ayrıldığı bir dünyada kendi taburunu bulup orada yürümek kastedilir.

Geleneksel planlama ve yeniden inşa bilgisinin loş ışığında, mutenalaşma ve ona eşlik eden kendini çeşitlendirme –muhtemelen aktif Amerikan metropol ekonomilerinin bünyevi yenilenme kuvvetlerinin en büyüğü– sadece sosyal nizamsızlığı ve ekonomik karmaşayı temsil eden şeyler gibi görülmekte ve bu istikamette muamele görmektedir.

16

Tedrici Para ve Yıkıcı Para

ŞU ÂNA KADAR neredeyse tamamen şehirlerin içsel başarısı için gerekli nitelikler üzerine yazıp çizdim. Bir benzetme yaparsak, çiftçiliği tartışıp durdum; ama iyi mahsul elde etmek için gereken toprak, su, makine, tohum ve gübreden bahsettim sadece; tüm bunları elde etmek için gereken finansal kaynaklara hiç değinmedim.

Tarımsal ihtiyaçları satın almakta kullanılan finansal araçların ve yöntemlerin niçin çok önemli olduğunu anlamak için, öncelikle mahsul yetiştirme şartlarının niçin çok önemli olduğunu ve bu şartların içeriğini *anlamamız* gerek. Bunları anlamazsak, güvenilir bir su kaynağını finanse etme sorununu görmezden gelip kendimizi büyük bir coşkuyla daha sağlam çitler dikmek için para bulmaya adayabiliriz. Veya suyun önemini bir şekilde kavrayıp bizim işimize yarayacak kaynaklar hakkında cahil kalırsak, boru almak için para arayacağımıza tüm *varımızı yoğumuzu* yağmur dualarına yatırabiliriz.

Paranın da bazı sınırları vardır. Bir şehirde içsel başarının koşulları yoksa ve para kullanılarak bu koşullar oluşturulamıyorsa, içsel başarının kendisini satın alamazsınız. Üstelik para içsel başarı koşullarını yok ettiği noktada son derece büyük zararlar da verebilir. Öte yandan, koşulların oluşması için kaynak sağlayarak şehirlerde içsel başarının inşasında rol oynayabilir. Hatta bu bakımdan vazgeçilmezdir.

Bu sebeplerle para, şehrin çöküşünde de yenilenmesinde de büyük bir rol oynar. Ama en önemli konunun paranın bulunabiliyor olması değil, paranın hangi yollardan ve ne için bulunduğu olduğunu anlamamız gerek.

Şehir konutlarında ve işyerlerinde meydana gelen değişimleri finanse eden ve biçimlendiren üç ana para türü vardır. Para çok kuvvetli bir *araç* olduğu için, para döndükçe şehir de döner.

Üç para türünden birincisi ve en önemlisi alışıldık, hükümetdışı kredi kurumlarının verdiği paralardır. Bu kurumların en önemlilerini verdikleri ev kredisi miktarına göre büyükten küçüğe doğru şöyle sıralayabiliriz: tasarruf ve kredi kurumları, hayat sigortası şirketleri, ticaret bankaları ve tasarruf ortaklığı bankaları. Bunlara ilaveten çeşitli küçük kredi kurumu kategorileri vardır – bunlardan bazıları da, örneğin emeklilik fonları, hızla büyümektedir. Şu anda şehirlerdeki (ve şehir dışında bulunan banliyölerdeki) inşaat, tadilat, iyileştirme, yer değiştirme ve genişletme işlerinde aslan payı bu türden paraya aittir.

İkinci tür para ya vergi kazancı ya da devlet tahvilleri vesilesiyle devletten gelir. Devletin üstlenmesi gelenek halini almış şehir inşası (okullar, otoyollar, vs.) dışında, konut ve işyerleri de zaman zaman bu parayla finanse edilir. Kısmi finansman ya da başka kredilerin sigortalanması için kullanıldığından, görünenden daha fazlasını biçimlendirir ve etkiler. Özel kuruluşlarca finanse edilen yeniden imar etme ve yenileme projelerinin uygulanabilir olması için devlet ya da belediyelerin arazi-temizleme yardımı yapması bu kategoriye girer; keza devlet, eyalet ya da belediyenin yüklendiği konut projeleri de aynı kategoridedir. Buna ilaveten, Federal İskân Müdürlüğü'nün onayladığı planlama standartlarına uygunsa, devlet özel kredi kuruluşlarının verdiği ev kredilerinin yüzde 90'ını teminat altına almakta, hatta kredi kuruluşlarının teminatlı kredilerini satın almaktadır.

Üçüncü para yatırımın karanlık dünyasından, yani tabiri caizse nakit ve kredinin yeraltı âleminden gelir. Bu paranın ilk kaynağının ne olduğu ve hangi yollardan geçtiği konusu gizli ve dolambaçlıdır. Bu para en az yüzde 20 gibi faiz oranlarıyla verilir, ama pazar müsaitse komisyon ve kesintilerin eklenmesiyle faiz yüzde 80'e kadar yükselebilir. Bu para pek çok iş için kullanılır –aslında bunlardan çok azı yapıcı ve faydalıdır– ama en çok da atıl binaları yüksek kârlarla varoş binalarına çevirmek gibi istismara yönelik işlerde devreye girer. Şahsi kredilerde tefeciliğin oynadığı rolü ev kredisi piyasasında da bu para oynar.

Bu üç tür paranın faaliyet gösterme biçimleri birbirinden büyük ölçüde ayrıdır. Şehir mülklerindeki değişimlerin finansmanında her birinin rolü ayrıdır.

Bu paraların farklarının kesinlikle bilincinde olarak –özellikle de karanlık dünyanın parası ile kamusal ya da özel teşebbüslerin yasal parası arasındaki ahlaki farkı bilerek– bir açıdan aslında benzer şekilde davrandıklarına işaret etmeyi planlıyorum. Bu paraların hepsi şehirlerde yıkıcı değişimlere yol açar. Görece çok az bir kısmı tedrici değişim için faydalı olur.

Yıkıcı para bir bölgeye yoğunlaşmış olarak akarak büyük değişiklikler yaratır. Bu davranışının sonuçlarından biri de yıkıma maruz kalmayan yerlere görece az akmasıdır.

Biraz mecazi bir dille anlatırsak, bu üç para türünün pek çok sokak ve semtteki etkilerine baktığımızda, sulama sistemleri gibi davranmadıklarını, hayat vererek düzenli ve sürekli bir büyüme sağlamadıklarını söyleyebiliriz. Onun yerine insanın denetiminin dışındaki kötü iklimler gibi davranırlar: Ya kavurucu kuraklıklar getirirler ya da her şeyi alıp götüren büyük seller.

Elbette şehirleri beslemenin *yapıcı* bir yolu değil*dir* bu. Sağlam temelleri olan şehir inşası sürekli ve tedrici değişim üretir, karmaşık bir çeşitlilik yaratır. Çeşitlilik artışının ta kendisi, giderek daha etkili kullanım bileşimleri yaratmak için birbirine ihtiyaç duyan değişiklikler yoluyla ortaya çıkar. Mutenalaşma, şu anki buzul yavaşlığından kurtulup biraz hızlanması gerekse de, sürekli ama tedrici bir süreçtir. Yeni olma niteliğini kaybettikten sonra da gücünü muhafaza eden, sokaklarının özgürlüğünü koruyan ve yurttaşların özyönetimini ön planda tutan bir şehir yapılanması bulunduğu yerde yeni durumlara adapte olabilmeli, güncel kalmalı, ilginçliğini sürdürmeli, elverişliliğinden ödün vermemelidir ve bu da sayısız tedrici, sürekli, sık dokunmuş değişiklik gerektirir.

Sokakları ve semtleri iyi işler hale getirmek (yani esasen çeşitlilik yaratma şartlarını sağlamak) ve işler tutmak, öyle ha deyince başlayacak bir şey değildir. Ama öte yandan hiçbir zaman tamamlanamamış ve tamamlanamayacak bir iştir.

Mevcut olana yatırım yapmak, bunu desteklemek ve geliştirmek için tedrici para gerekir. Ama bu vazgeçilmez araç eksiktir.

Bu durum kesinlikle kaçınılmaz değildir. Aksine, bir sürü iyi ni-

yetli icraat yüzünden (ve biraz da sürüklenerek) bu aşamaya geliriz. Holmes'un deyişiyle, "kaçınılmaz" olan, ancak büyük çabalarla yaratılmaktadır; şehirlerde paranın yıkıma yol açacak şekilde kullanımında da durum budur. Yıkıp yenileme faciasına yatırım yapmayı teşvik eden konuşmaların ve broşürlerin hepsini bir araya toplasak bu kitaptan en az elli kat daha daha kalın olacaktır, bundan daha açık bir kanıt olamaz herhalde. Üstelik tüm bu desteğe ve arka planındaki muazzam veri toplama ve hukuki çalışmaya rağmen, bu şehir yatırımı biçimi o kadar işlevsizdir ki pek çok vakada para kullanımını teşvik etmek ve mükafatlandırmak yerine felce uğratmakta ve cezalandırmaktadır. Bu türden felaket alanlarına yeni bir şans tanımak için her seferinde daha fazla teşvik gerekir. ABD Ticaret Odası başkanı Arthur H. Motley'nin 1960 sonlarındaki yenileme konferansında dediği gibi, "Devlet fonlarını kullanan bazı şehirler yeniden inşa etmediği o kadar çok arazi edindi ki, Federal İskân ve Konut Finans Dairesi en büyük ot yetiştiricisi haline geldi."

Motley'nin kasvetli gerçekçiliği bu tip konferansların ruhuna pek uygun değildi, çünkü bu konferanslarda esasen "güçlüklerle", "işadamlarının sıhhatli ve güzel şehirlerin ortaya çıkmasındaki payıyla" ilgili beylik laflar edilir ve "bu alanda gelecekte yapılacak yatırımın anahtarı kâr faktörüdür" gibisinden bilgece sözler söylenir.

Ev kredisi ve inşaat parasının kullanımının arkasında kâr faktörü kaygısının bulunduğuna şüphe yok – çoğu durumda da yasal kâr hakkındaki yasal kaygılar söz konusu. Ama buna ilaveten, paranın kullanımının ardında şehirlerin kendisiyle ilgili daha soyut fikirler vardır ve şehirlerde paranın ne yapılacağını ciddi ölçüde bu fikirler belirler. Kredi veren kuruluşlar da en az park tasarımcıları ya da bölgeleyiciler kadar ideolojik ve hukuki bir alanda hareket eder.

Önce para kıtlığı ve etkileriyle başlayalım, çünkü kredi yokluğu gereksiz yere şehirlerde gerileme yaratan bir faktördür.

Harvard Hukuk Fakültesi'nden Profesör Charles M. Haar, ev inşaatı yatırımlarına verilen devlet teşviklerini analiz ettiği bir çalışmasında şöyle diyor: "Vergilendirme gücü yıkım gücüne denkse... o zaman kredi mercisi sadece yıkım gücüne değil, yaratma ve yönetme gücüne de sahiptir." Kredi üzerindeki yetkinin ya da kredi idare-

sinin yıkıcı gücü olumsuzdur: Kredi vermeme gücüdür bu. Bu hareketin şehirlerdeki muhitler üzerindeki etkilerini anlamak için en iyi yol birkaç mucizeyi inceleyerek işe başlamaktır – zira bu gerileme kuvvetiyle başa çıkabilmek için mucize gerekmektedir. Boston, North End bu tür bir mucize eseri kurtuluşun örneklerinden biridir.

Hiçbir koşulda inşaat yapılamayan Büyük Buhran ve ardından gelen savaşın sonrasında North End geleneksel kredi kuruluşlarınca ev kredisi konusunda kara listeye alınmıştı. Yani North End'de bina yapma, genişletme ya da rehabilitasyon amacıyla Amerikan kredi sisteminden para alma şansı Tazmanya'daki bir cemaatin para alma şansına fiilen eşitti.

Buhran'la başlayıp Kara Liste dönemine kadar uzanan otuz yıllık süre içinde bu semtte verilen en yüksek klasik ev kredileri üç bin dolar düzeyindeydi ki bunlar da nadirdi. Tahmin edileceği üzere, en nezih banliyö bile bu koşullar altında ayakta kalamazdı. Maddi bir ilerleme kaydetmek ancak mucize eseri mümkün olabilirdi.

North End neyse ki özel bir durumdaydı da böyle bir mucize yaratmayı başardı. Bu semtte ikamet edenler, çalışanlar, onların akrabaları ve dostları arasında inşaat ve konut sektöründe çalışan pek çok kişinin bulunduğu ortaya çıktı: sıvacılar, elektrikçiler, marangozlar, müteahhitler. Bu insanlar North End binalarını modernleştirmek ve iyileştirmek için ya ellerinden hangi iş geliyorsa onu yaptılar ya da başkalarının yaptıkları işlere karşılık onlara hizmet verdiler. Maliyetler esasen malzeme maliyetinden ibaret kaldı ve bunları da mevcut tasarruflardan yeri geldiğince karşılamak mümkün oldu. North End'de bir işadamının ya da ev sahibinin *öncelikle* parayı bulması gerekir, yapmayı planladığı iyileştirmelerin masrafına değip değmeyeceği konusunda fazla endişelenmesine gerek yoktur. Kısacası, North End'de bankacılık sisteminden önce var olan değiştokuş ve istifçilik gibi ilkel yöntemlere başvuruldu. Sürekli mutenalaşma ve topluluğun ayakta kalması için bu şarttı. Fakat bu yöntemler, her canlı semtte olduğu gibi North End'de de tedricen gerçekleştirilmesi gereken yeni inşaatları kapsayacak nitelikte değildi.

Mevcut duruma bakılırsa, North End ancak yenileme ve yeniden imar etme felaketine boyun eğerek yeni inşaatlara kapı açabilecek, fakat bu felaket de semtin karmaşık çeşitliliğini yok edecek, insanları dağıtacak ve işletmecileri kaçıracak.* Ayrıca North End'in

düzenli, sürekli bir gelişme ve yıprananların yerine yenisini koyma işinde ihtiyacı olan parayla kıyaslandığında muazzam bir miktara ihtiyaç duyuluyor.

Chicago'daki Back-of-the-Yards ölüm fermanı imzalandıktan sonra ayakta kalmış, hatta gelişmiş başka bir örnektir, üstelik bunu olağanüstü bir kaynak sayesinde başarmıştır. Bildiğim kadarıyla Back-of-the-Yards yaygın kredi kara listesine alınma sorununa cepheden savaş açıp bunu doğrudan yenebilmiş tek semttir. Bunu nasıl yaptığını anlamak için semtin tarihini biraz incelemek gerekir.

Back-of-the-Yards eskiden herkesin bildiği bir gecekondu mahallesiydi. Her türlü düzenbazlığı ifşa etmekle ve mücadeleciliğiyle nam salmış olan Upton Sinclair, *The Jungle* (Orman) adlı kitabında şehir hayatının ve insan sömürüsünün kötülüğünü göstermek için Back-of-the-Yards'ı ve civarındaki mezbahaları anlatmıştı. Semt dışında iş arayanlar, 1930'lara kadar hep sahte adres vererek semtte oturanlara yönelik ayrımcılıktan sıyrılmaya çalışıyordu. Semt 1953 gibi yakın bir tarihte köhne binalardan bir yumak halindeydi ve tümüyle dümdüz edilmesi gereken yerlerin timsali olarak gösteriliyordu.

1930'larda ekmek parasını kazanan kesimin büyük bir kısmı mezbahalarda çalışıyordu. Bu on yıl içinde hem semt hem de semtteki insanlar, et paketleme tesislerinde sendikalaşmayla birlikte anılır oldular. Bir grup çok becerikli insan, yeni militan ruha dayanarak ve bunun daha önce semt halkını birbirine düşüren eski milliyet çatışmalarını bastırma yönünde sunduğu fırsatı değerlendirerek yerel bir örgütlenme deneyi başlattılar.** Back-of-the-Yards Konseyi adlı bu örgütlenme şu cesur sloganı benimsedi: "Biz halk olarak kendi kaderimizi kendimiz tayin edeceğiz." Konsey tıpkı hükümet gibi iş-

* Bu afetin birinci aşaması şimdiden planlanmış durumda: Tarihi binaların çevresinde büyük çapta bir yıkım yapılması düşünülüyor. Bostonlılar (hiç değilse Boston'ın geleneksel yönlerine sahip çıkanlar) bu durumdan utanç duyuyorlar, çünkü North End böyle bir hale gelirse, Amerikan özgürlüğünün anlamını özümsemeye çalışan turistlerin ve öğrencilerin kafalarının karışacağını düşünüyorlar.

** Bu örgütlenmenin liderleri Piskopos Bernard J. Sheil, sosyolog ve kriminolog Saul D. Alinsky ve mahalle parkının müdürü Josehp B. Meegan'dır. Alinsky örgütlenme teorisini ve araçlarını *Reveille for Radicals* (Radikallere Kalk Borusu) adlı kitabında tasvir eder.

liyordu. Sıradan yurttaş derneklerinden daha kapsayıcı ve resmi bir örgütlenmeydi ve gerek kendi kamu hizmetlerini gerçekleştirmek, gerekse belediyeye iradesini dayatmak konusunda çok daha büyük bir gücü vardı. Politikaları *belirleyenler* daha küçük örgütlenmeler ve sokak birliklerinden seçilen iki yüz kadar temsilciydi. Semtin belediyeden hizmet, tesis, yasal düzenleme ve gerektiğinde yasal düzenlemeye istisna tedarik etme gücü Chicago'daki tüm insanların ağzını açık bıraktı. Kısacası, Back-of-the-Yards siyasi topluluğun bir mücadelede hafife alınacak ya da görmezden gelinecek bir parçası değildi artık, zaten hikâyenin en önemli noktası da bu.

Konsey'in oluşturulmasıyla 1950'lerin başı arasındaki süreçte semt halkı ve çocukları başka türden ilerlemeler de kaydettiler. Pek çoğu vasıflı sanayi işçisi, beyaz yakalı işçi ya da uzmanlık gerektiren bir meslek sahibi oldu. Bundan sonraki "kaçınılmaz" hamle, gelir düzeyine göre ayrılmış banliyölere kitlesel göç ve akabinde pek seçeneği bulunmayan yeni bir halk dalgasının terk edilmiş semte yerleşmesi olmalıydı. Gerileme ve nihayet daimi gecekondu.

Ama mutenalaşan çoğu muhitte olduğu gibi bu semtte de insanlar kalmak istedi. (Zaten nüfusu seyreltmelerinin ve mutenalaşmaya gönül vermelerinin sebebi de buydu.) Oradaki kurumlar, özellikle kiliseler de kalmalarını istiyordu. Aynı zamanda binlerce mukim, konutlarını seyreltmenin ve zaten çoktan yaptıkları gibi konutlarının şurasını burasını yenilemenin ve yeniden döşemenin ötesinde birtakım gelişmeler istiyordu. Artık gecekonduda oturmuyorlardı ve eskisi gibi yaşamak zorunda değillerdi. Bu iki arzu, kalma ve şartları iyileştirme arzusu birbiriyle uyumlu değildi, çünkü kimse iyileştirme için kredi alamıyordu. Tıpkı North End gibi Back-of-the-Yards da kredi kurumları tarafından kara listeye alınmıştı.

Ama bu semtte kara listeye alınma sorunuyla başa çıkabilecek kudrette bir örgütlenme vardı. Konsey'in yaptığı bir araştırma sonucunda semt dahilindeki işyerlerinin, mukimlerin ve kurumların Chicago'daki tasarruf ve kredi kurumları ve bankalardaki paranın üçte birine sahip olduğu ortaya çıktı. Semtteki kurumlar, işyerleri ve bireyler, kredi kuruluşları semti kara listede tutmaya devam ederse mevduatlarını çekeceklerini belirttiler.

2 Temmuz 1953'te bankaların ve tasarruf ve kredi kurumlarının temsilcileri, Konsey'in araştırmasını tartışmak üzere toplantıya da-

vet edildiler. Semtteki kredi sorunu gündeme getirildi ve ılımlı bir havada tartışıldı. Konsey sözcüleri semtteki mevduat sahiplerinin sayısını kibarca ifade ettiler, toplam mevduatı açıkladılar, şehir sakinlerinin tasarruf yatırımlarının şehirde neden bu denli az kullanıldığını anlamanın zor olduğunu belirttiler, semtteki sorunla ilgili somut kaygılarını bildirdiler, kamu anlayışının değerini hatırlattılar.

Toplantı daha bitmeden kredi kuruluşlarından birkaçı yardımcı olmayı teklif etti – yani kredi taleplerinde semte kolaylık sağlayacaklardı. Aynı gün Konsey kırk dokuz yeni konut yapımı için görüşmelere başladı. Kısa zaman sonra 90 bin dolarlık kredi kullanılarak en bakımsız sıra evlerin sıhhi tesisatları yenilendi ya da başka türden modernleştirmeler yapıldı. Üç yıl içinde beş bin ev sahipleri tarafından ıslah edildi, sonraki rehabilitasyonların sayısı o kadar yüksekti ki takip etmek mümkün olmadı. 1959'da birkaç küçük apartman inşaatına başlanmıştı. Konsey ve semtte oturanlar bankaların bu iyileştirmelere yatırım yapmasını ve işbirliğini şükranla karşılıyorlar. Bankalar da kendi adlarına bölgenin sağlam bir yatırım alanı olduğunu belirterek hayranlıklarını ifade ediyorlar. Kimse semtten dışarı atılıp "tekrar yerleştirilmedi". İşyerleri yok edilmedi. Kısacası, kredi ihtiyacının hayati hale geldiği –eninde sonunda her yerde böyle olur– noktadan sonra da mutenalaşma devam etti.

Şehir alanlarının kara listeye alınması şahsi bir mesele değildir. Mukimlerin ya da işyeri sahiplerinin şahıslarına değil, muhite yönelik bir icraattır. Örneğin, New York'un kara listeye alınmış semti Doğu Harlem'den tanıdığım bir tüccar, bu semtteki başarılı işyerini genişletmek ve modernleştirmek için 15 bin dolar kredi alamamıştı, ama Long Island'da bir ev yapmak için 30 bin dolar istediğinde hiç güçlük çıkarmamışlar. Benzer bir şekilde, North End'de oturan bir kişi salt hayatta olduğu ve duvarcılık, kitapçılık ya da tornacılık yaparak geçindiği için normal faizle otuz yılda ödenecek miktarı banliyöde ev almak için talep ettiğinde hiç zorluk çekmez. Ama North End'de ne o tek kuruş kredi alabilir, ne komşuları, ne de ev sahipleri.

Bu çok sinir bozucu ve harap edici bir şeydir, ama sinirlerimizi bozmadan önce şöyle bir durup şehrin bazı kesimlerini kara listeye alan bankaların ve diğer klasik kredi kuruluşlarının geleneksel şehir

planlama derslerini ciddiye almaktan başka bir şey yapmadığını hatırlamakta fayda var. Onlar bunu hainliklerinden yapmıyorlar. Kredi kara listesi haritaları hem kavramsal olarak hem de sonuçları bakımından belediyelerin gecekondu temizleme haritalarıyla bire bir aynıdır. Belediyelerin gecekondu temizleme haritaları da sorumlulukla üretilmiş ve sorumluluk isteyen amaçlarla kullanılacak araçlardır – aslında bu amaçlardan biri de kredi kuruluşlarını bu bölgelere yatırım yapmamaları için uyarmaktır.

Bazen plancılar kredi kuruluşlarından önce davranır, bazen kredi kuruluşları plancılardan önce davranır; ama her ikisi de ne yaptığını gayet iyi biliyordur, çünkü ışıyangüzelbahçeşehir planlaması hakkında çok şey öğrenmiştir. Bu iki araç (kara liste haritaları ve gecekondu temizleme haritaları) hemen hemen aynı dönemde, 1940'ların başında yaygın olarak *kullanılmaya başlamıştır. Kredi kuruluşları* ilk olarak Büyük Buhran'da çok fazla iflasın yaşandığı, dolayısıyla gelecekte kredi verildiğinde risk doğurabileceği varsayılan alanların haritalarını çıkartarak işe başlamışlardır. Ama bu kriter sonradan geri plana düşmüştür. (Çünkü kafa karıştırıcıydı. New York'taki Büyük Merkez, yani işyeri bölgesi şehrin en kötü iflas siciline sahipti, yani şimdi orası da mı gelecekte yatırım için riskli bir yerdi?) Modern kriter ise kredi kuruluşlarının şu ve şu alanların çoktan gecekondu mahallesine dönüştüğü ya da yakında böyle bir mahalleye dönüşeceği yolundaki kararına dayanır. Bu alanların geleceği ise ortodoks şehir planlamasının çareleri çerçevesinde hesaplanır sadece: en sonunda tamamen düzlenme, ama ondan önce gerileme.

Dolayısıyla, kredi gücünü yıkım için kullanan kuruluşlar kendi icraatlarının kaçınılmaz olanı gösterdiği ve bu kaçınılmazlık yüzünden de basiretli olduğu varsayımına dayanır. Bu kuruluşlar kehanette bulunmuştur.

Genellikle onların bu kehanetleri de tasdikli kehanetlerdir. Örneğin geniş çaplı ve iyi tanıtılan bir yeniden imar etme programının hazırlandığı bir New England şehrine (bu kez Boston değil) göz atalım. Yeniden imar etme ekibi çalışmasına bir temel oluşturmak için, gerilemenin yıkımı zorunlu kılacak seviyeye geldiği yerleri gösteren bir harita hazırladı. Harita hazırlandıktan sonra plancılar, bunun yıllar önce kredi verilmeyecek yerleri göstermek için bankacıların hazırladığı haritayla bire bir uyuştuğunu keşfettiler. Bankacılar bu

alanların umutsuz gecekondu bölgeleri haline geleceği kehanetinde bulunmuşlardı ve haklı çıkmışlardı. İki harita arasında sadece küçük bir fark vardı. Plancıların haritasında bir yerde, tümden yıkım değil de sadece belli kesimlerin yıkılması kararlaştırılmıştı. Bu tek vakada, kara listeye alınmış bir alan –küçük işletmelerin bulunduğu bazı kesimleri de dahil olmak üzere– kısmen korunacak kadar iyi durumda görünüyordu. Sadece bu alanın bağımsız bir kredi kaynağı vardı: Eski günlerden kalma küçük bir aile bankası bu kara listeye alınmış yere kredi sağlamıştı. İhtiyaç duyulan işyeri genişletmeleri ve yenilemeleri bu banka sayesinde finanse edilmişti. Bu muhitin seçkin ticari tesisinin –şehrin dört bir yanından müşterilerin geldiği lokantanın– gerektiği gibi iyi malzemeler alabilmesini, işyerini genişletmesini ve tesisin içini yenilemesini sağlayan da bu kredi kaynağıydı örneğin.

Kara liste haritaları, tıpkı gecekondu temizleme haritaları gibi kehanetlerinde haklı çıkar, çünkü kehanetin gerçekleşmesine bizatihi katkıda bulunur.

North End ve Back-of-the-Yards'ta kara liste haritalarının kehaneti gerçekleşmedi. Ama bu semtler mucizevi bir beceriyle ipten kurtulmanın yollarını bulmuş olmasalardı, kimse bu kehanetlerin potansiyele dair yanlış tahminler içerdiğini bilmeyecekti.

Diğer canlı muhitler de çoğunlukla bu şekilde idam edilmeye direnir. Benim oturduğum muhit on iki yıl boyunca direndi (plancıların bir gecekondu temizleme haritasıyla ortaya atıldığı ve kredi kuruluşlarının da onların peşine takıldığı bir durumda). 1942'den bu yana, Doğu Harlem'deki çok az sokak kara listeye rağmen durumunu düzeltebildi, ama bu ancak ailelerin ve akrabaların birbirine verdiği borçlar sayesinde mümkün oldu.*

Kaç semtin kara liste sebebiyle yok olduğu bilinmiyor. Büyük potansiyele sahip bir alan olan –hiç değilse Greenwich Village ka-

* 1960'ta bu sokaklardan birindeki mülk sahipleri, on sekiz yıldır Doğu Harlem'e verilen ilk klasik ev kredisini aldılar. Şehir meclisi üyesi ve Demokrat Parti'nin New York Eyaleti Komitesi'nde etkili bir şahıs olan John J. Merli bu konuda devreye girmişti. Bay Merli önce gerekli malzeme için kendisi para koydu, ardından North End'deki gibi emek değiştokuşu ve emek bağışı üzerinden düzenlemeler yaptı. İş bittikten sonra ilgili mülk sahiplerine banka kredisi almayı başardı ve onlar da bu krediler sayesinde malzemeye verdikleri parayı ona geri ödeyebildi.

dar potansiyeli olan– New York, Aşağı Doğu Yakası kara liste yüzünden mahvolmuştu. Philadelphia'daki Society Hill semtinde resmi açıklamalara göre "orta sınıfı geri getirmek" için büyük miktarda kamusal yenileme parası kullanılması planlanıyor. Oysa orta gelirli pek çok insan geçmiş yıllarda buraya kendi isteğiyle gelmişti – ancak bu semtte ev satın almak ya da ıslah etmek için kredi bulamayınca çekip gitmişlerdi.

Bir mahallede olağanüstü canlılık, bunun yanı sıra da olağanüstü bir kaynak yoksa, klasik parada yaşanacak kıtlık amansız bir gerilemeye yol açacaktır.

En kötü vakalar zaten durgunlaşmış ve içsel olarak sağlıksız mahallelerde yaşanacaktır. Eski mukimlerini zaten kaybetmekte olan bu mahalleler genellikle özel bir yatırım felaketine maruz kalır. Klasik kredilerde kara listeye alındıktan kısa süre sonra karanlık yatırım dünyasından vakum parası gelmeye başlayabilir. Bu para artık alıcısı bulunmayan ve muhtemelen bulunmayacak, üstelik mevcut sahiplerinin ve kullanıcılarının derin bir bağlılık duymadığı muhitleri ucuza kapatmakta kullanılır. Binalar bir çırpıda, en büyük sömürünün döndüğü gecekondu apartmanlarına çevrilir. Karanlık dünyanın yıkıcı parası klasik paranın bıraktığı boşluğu doldurmaktadır.

Bu silsile pek çok büyük şehirde yaşanır ve artık normal karşılanıyor gibidir, oysa üzerine çok az araştırma yapılmıştır. Bu az sayıdaki araştırmadan biri de, iktisatçı ve plancı Dr. Chester A. Rapkin' in New York'un Batı Yakası'ndaki feci gerilemiş alan hakkındaki raporudur. Bu raporda klasik kaynaklardan gelen para akışının kesildiği ve onun yerine yüksek faizli, ahlaksızca edinilen paranın geçtiği ve mülk sahiplerinin mülklerini istismarcı alıcılara satmaktan başka çıkış yolu bulamadığı anlatılır. Raporun sunulduğu kişi olan Şehir Planlama Komisyonu Başkanı James Felt'le görüşen *New York Times* durumu gayet net ve tarafsız olarak ortaya koyuyor:

> [Felt'e göre bu rapor] yirmi blokluk alandaki yeni inşaatların neredeyse tamamının sonlandırıldığını gösteriyor. Ayrıca bankalar ve başka kredi kuruluşları gayrimenkul kredilerini kesmiş, mülkler yeni bir yatırımcı tipine devrolmuş, aldıkları evleri oturmak dışında amaçlarla kullananlar artmış, bölgedeki hane niteliğinde konutların çoğu mobilyalı kiralık odalara dönüşmüş.

Bu fiyaskoda üç tür yıkıcı para da rol almıştır ki şehirde yaşanan gerilemelerde çoğunlukla öyle olur. Önce tüm klasik para çekilir, sonra karanlık dünyanın parasıyla finanse edilen tahribat başlar, ardından Planlama Komisyonu bu alanı yenileme yıkımı için devlet tarafından finanse edilecek bir yer olmaya aday gösterir. Bu son aşama yenileme projesi inşaatları ve rehabilitasyon için klasik paranın bölgeye tekrar girişini mümkün kılar. Bu üç farklı tür para birbirinin yarattığı felaketlerin yolunu öyle güzel döşer ki insan başlı başına çok gelişmiş bir düzene sahip olan bu süreci izlerken hayran olmadan edemez, ama keşke aynı süreç diğer tüm şehir düzenleri için yıkım anlamına gelmeseydi. Bu bir tür "tezgâh" değildir. Saçma ama geleneksel şehir planlama inançlarını rehber edinmiş mantıklı insanların icraatlarının mantıksal sonucudur.

Ama güç durumdaki pek çok mahallenin ne kadar kuvvetli ve cazibeli olduğunun en büyük göstergesi, finansal olarak ölüm emirleri verilmesine rağmen büyük bir güçle direnmeleridir. Bu durum 1950'lerde New York City'de yeni yasalar apartmanlarda merkezi ısıtmayı mecburi kılınca keşfedildi. Ev sahiplerinin masrafı kiraların yükseltilmesi ya da vergi indirimiyle tazmin edilecekti. Bu düzenleme hiç beklenmedik engellerle karşılaştı, hem de bu tip engellerin çıkabileceğinin tahmin bile edilemeyeceği yerlerde: gayet iyi durumda olan, toplumsal bakımdan istikrarlı ve kiracıların zammı karşılayabileceği yerlerde. Bu işleri yapmak için gereken para (yüzde 20'nin altında faizlerle) bir türlü bulunamadı.

Yasayı ihlal ettiği için mahkemeye çıkan ev sahiplerinden birinin yaşadığı güçlük Aralık 1959'da gazetelere yansıdı, çünkü bu kişi Kongre üyesi Alfred E. Santangelo'ydu ve bu yüzden haber yapmaya değerdi. Santangelo son denetimin ardından merkezi ısıtmayı yaptırdığını söyledi, ama bu işin ailesinin sahip olduğu altı binanın her birinde 15 bin dolar tuttuğunu, toplamda 90 bin dolar harcadığını belirtti. "Bunun ancak 23 bin dolarını, beş yıllık ödeme planlı kredilerin yanı sıra bir tane de şahsi kredi şeklinde bankalardan alabildik," dedi. "Geri kalanını şahsi tasarruflarımızdan karşılamak zorunda kaldık."

Kara listeye alınan yerlere kredi verme konusundaki alışıldık uygulamayı düşünürsek, Santangelo aslında epeyce yüksek meblalar almış. New York gazeteleri zaman zaman bu konu hakkında mek-

tuplar basar. Bunlardan bir tanesinde, 1959 başında bir ev sahibi avukatı şöyle diyordu:

Bankalar ve sigorta şirketleri ucuz kiralık evlerin, özellikle de şehirde istenmeyen alan ilan edilen yerlerde bulunanların sahiplerine kredi vermekten kaçınır. Süresi dolan ev kredileri yenilenmez ve ev sahipleri çoğu kez tefecilere başvurmak zorunda kalıp kısa vadeli krediler için yüzde 20'ye kadar ulaşan faizlere mahkûm olurlar (Dikkat: bu oranın da üstüne çıkılabilmektedir). Sadece merkezi ısıtmaya geçmekten daha fazlasını yapmak isteyen ev sahipleri var. Odaları genişleterek, mutfakları yenileyerek, tesisatı değiştirerek apartmanlarını modernleştirmek istiyorlar... Finans kurumlarının kapıları yüzlerine kapanınca ev sahipleri yardım için belediyeye başvurdular, ama bir faydası olmadı... Onların sorununu çözebilecek bir makam yok.

Binanın ucuz kiralık dairelerden mi oluştuğu, tarihsel açıdan değerli eski bir konak mı olduğu, yoksa tümden ticari bir mülk mü olduğu pek önemli değil, çünkü esas mesele kara listeye alınmış bölgede bulunmak. Kara listeye almanlar insanlar ya da bina değil, bölgenin kendisi.

New York'ta 1959'da küçük bir deneme programı başlatıldı; Manhattan'da bulunan, bir yandan yeni binaların yapılmadığı, ama öte yandan durumu fiziksel bakımdan hiç de umutsuz olmayan ve toplumsal bakımdan kurtarılmaya değer görünen mahallelerin korunması hedefleniyordu. Ne yazık ki, kredi kuruluşları çoktan bu mahallelerin umutsuz olduğuna karar vermişti. Sırf yapı ihlallerinin düzeltilmesi için belediye bu mahallelerdeki mülk sahiplerine 15 milyon dolarlık devlet kredisi verecek bir daire kurdu. Tedrici değişim için para bulmak o kadar zordu ki, en temel ihtiyaçlardan biri için düşük bir miktarı toplamak bile yeni bir kredi kurumunun yaratılmasını gerektirmişti. Bu sorunun halledilmesi için çıkarılması gereken yasa o kadar beceriksizce hazırlanmıştı ki bu kitap yazıldığı sırada kredi neredeyse kullanılamaz haldeydi, üstelik zaten çok az olduğu için şehirde ciddi bir değişim yaratmasına imkân yoktu.

Daha önce de değinmiştik, kara listeye girmiş bölgelerin tekrar klasik tipte kredi alabilmesinin tek yolu yıkıcı, oluk oluk gelen paraya kapılarını açmasıdır; üstelik bu krediler ancak ışıyanbahçeşehire yakın kullanımlara ve gelir düzeyine göre ayrışmaya yarar.

Manhattan İlçe Başkanı, özel teşebbüs tarafından finanse edilen bir Harlem ışıyankent projesini överken, bu olayın çok mühim olduğunu belirtiyordu; zira "özel finansman tedarik eden proje sponsorları, bankaların Harlem'de dişe dokunur yeni konut inşasına koydukları engeli yıkmış oldu" diyordu. Ama bu engelin yıkılması Harlem'de yeni bir proje felaketi yaratmaktan başka bir işe yaramadı.

Devlet banliyö inşaatları ve yeni ışıyanbahçeşehir projelerindeki gibi cömertliğini gösterip kredileri güvenceye alırsa, kara listeye alınmış yerlerde klasik krediler tekrar boy göstermeye başlayabilir. Ama planları onaylanmış yenilenme alanları dışındaki yerlerde, devlet müstakil inşaatları ve rehabilitasyonu teşvik edecek ölçüdeki ev kredilerini güvenceye almaya yanaşmıyor. Planların onaylanması da bölgeyi ışıyanbahçeşehre en yakın hale getirmek için mevcut binaların bile yeniden yapılandırılması anlamına geliyor. Bu yenileme planları genellikle –düşük yoğunluklu yerlerde bile– nüfusun yarısı ila üçte ikisinin dağılıp gitmesiyle sonuçlanıyor. Yani paralar yine felaketi finanse etmekte kullanılıyor. Ayrıca paranın kullanımı şehir çeşitliliğini artırmıyor, aksine silip atıyor. "Nokta-temizliği" gerektiren bir yenileme çalışmasında görevli bir kişiye, çevreye yayılmış işyerlerinin (teşvik edilecek yerde) niçin yerlerinden edileceğini ve tüm alışverişin niçin banliyö hayatı taklit edilerek tekelci bir alışveriş merkezine devredileceğini sorduğumda, ilk cevabı iyi planlamanın böyle bir şey olduğuydu. Sonra ekledi: "Ama asıl mesele akademik. Bahsettiğiniz türden karışık kullanımlar için Federal İskân İdaresi'nin onayını alamayız." Haklıydı. Semtleri şehir hayatına uygun hale getirmek isteyenlere para verecek kimse yok, üstelik devlet bu durumu teşvik edip temellerini sağlamlaştırıyor. Bu konuda kedimizden başka suçlayacak kimse yok.

Kara listeye girmiş semtlerde alınabilecek bir para türü daha var: sosyal konut projesi kredisi. Bu projelerin küçüklüğüne atıfla "avuç içi projesi" adı da kullanılıyor, ama bir devin avuçlarından bahsediyor olmalılar. Bu para da hemen her zaman yıkıcıdır ve daima insanları gelir gruplarına göre ayrıştırır.

Doğu Harlem –tıpkı Aşağı Doğu Yakası gibi– bu türden paranın akınına uğramıştır. 1942'de en azından North End kadar mutenalaşma şansına sahip bir yer gibi görünüyordu. Daha beş yıl önce, 1937'de belediyenin sponsorluğuyla bölgede yapılan bir çalışmada o ka-

dar umut verici sonuçlar ve gelişmelerle karşılaşılmıştı ki, Doğu Harlem'in, İtalyan etkisindeki kültürün New York'taki merkezi olacağı öngörülüyordu. Semtteki binlerce işletmecinin işleri gayet tıkırında ve istikrarlıydı, hatta bazılarını ilk işletmecilerin çocukları ya da torunları yürütüyordu. Semtte yüzlerce kültürel ve sosyal örgütlenme vardı. Pek çok yıpranmış ve yoksul konut vardı (tabii bunların yanı sıra iyi durumda konutlar ve dikkate değer ölçüde mutenalaşan evler de bulunuyordu), ama aynı zamanda muazzam bir canlılık da vardı ve semt *sakin*leri açısından cazibe sürüyordu. Şehirdeki Porto Riko cemaatinin büyük bir kısmı da buradaydı; feci durumdaki evlerde oturuyorlardı, ama Porto Riko'dan göçün ilk dalgasından pek çok kişi burada bulunuyordu ve daha o zamandan liderlik vasıflarını göstermeye başlamışlardı. Ayrıca geniş bir Porto Riko kültürel, sosyal ve ticari teşekkülleri yelpazesi de semtte faaliyetteydi.

1942'de kredi kuruluşlarınca gözden çıkarılan Doğu Harlem'de de iki küçük mucize yaşandı. Triborough Köprüsü'nün dibindeki bir bölge her türlü engele rağmen mutenalaşmaya ve iyileşmeye devam etti. İskân Müdürlüğü'nün kendi yöneticileri, duvarlarla çevrili devasa yoksul semti Wagner Evleri'nin inşa edilmesi için bu bölgedeki insanları sürüp çıkarmaya kalktıklarında, göz dolduran ve değerli iyileştirmeleri yıkmak zorunda kaldıklarını fark ederek hayretler içinde kalmışlardı. Ama hiçbir mucize Doğu Harlem'i kurtarmaya yetmedi. Planlarını gerçekleştirmek için (şehir planlarında doğrudan kapsanmayan alanlarda bile) insanları eninde sonunda bölgeyi terk etmek zorunda bıraktılar. İyileştirmenin kösteklenmesine, bulabildiği her çatlaktan içeri sızan karanlık dünyadan gelen paranın zararlı etkisine rağmen kalmaya karar verenler de olağanüstü önlemlerle ve müthiş bir azimle ayakta kalabildi.

Doğu Harlem adeta geri kalmış yoksul bir ülke ilan edilmiş, ulusumuzun normal finansal hayatından kopartılmıştı. Yüz binden fazla insanın oturduğu ve binlerce işletmenin bulunduğu koca bir alanda banka şubesi bile kalmadı, ticaretle uğraşanlar günlük ödemelerini yapmak için bile dışarı çıkmak zorundaydı. Semtte bulunan okulların tasarruf hesapları bile iptal edildi.

En nihayetinde, tıpkı geri kalmış ve yoksul bir ülkeye zengin bir ülkenin cömertçe büyük yardımlarda bulunması gibi, bu semte muazzam miktarda "dış" yardım aktı; buna karar verenler ise iskân uz-

manlarının ve plancıların oturduğu uzak bir kıtadaki uzmanlardı. İçeri akan –yaklaşık üç yüz milyon dolar değerinde– yardımın amacı insanları yeni konut sahibi yapmaktı. Akan yardım miktarı arttıkça Doğu Harlem daha da çalkantılı ve sorunlu bir yer haline geldi, geri kalmış yoksul bir ülkeye benzedi. Konut yapımı için tespit edilen alanlarda bulunma talihsizliğine uğrayan 1300 işletme yıkıldı ve sahiplerinin yaklaşık beşte dördü iflasa sürüklendi. Kâr amacı gütmeyen beş yüzden fazla "dükkân önü" teşekkülü de yerinden edildi. Aslında ayakta kalmış olan mutenalaşan nüfusun neredeyse tamamı kökünden söküldü ve "daha çok kazanması" için etrafa dağıtıldı.

Doğu Harlem'deki sorun para eksikliği değildi. Kuraklığı fantastik boyutlarda seller takip etti. Doğu Harlem'e sadece toplu konut idaresinden akıtılan para en az Edsel'de yitirilen kadardı. Edsel'de yapılan hatada olduğu gibi, harcamanın tekrar değerlendirmeye tabi tutulup durdurulduğu bir noktaya varıldı. Ama bugün Doğu Harlem'de insanlar hâlâ para akışı kapaklarını kontrol edenlerin ders çıkarmadığı hataları tekrarlamak üzere gelen parayla mücadele etmeyi sürdürüyorlar. Yabancı ülkelere yardım yaparken umarım yurtiçinde olduğundan daha zekice hareket ediyoruzdur.

Tedrici para eksikliği, bünyesi şehir hayatına uygun olan ve hızla iyileşme potansiyeli taşıyan semtleri heba ediyor. Bu da demek oluyor ki çeşitlilik üretmenin bir ya da daha fazla şartının eksikliğini çeken, normal değişiklikler yapmak ve yıpranmış yapıları yenilemek için para ihtiyacı duymakla kalmayıp çeşitlilik üretme şartlarını oluşturmakta da yardıma ihtiyaç duyan semtler için hiç umut yok.

Geleneksel kaynaklardan tedrici değişim için niçin para alınamıyor? Daha doğrusu bu para nereye gidiyor? Bir kısmı planlanmış yeniden imar etme ve yenileme felaketlerine gidiyor, daha da fazlası ise çeşitliliğin kendi kendini yok etmesi ve şehrin kendi başarısı tarafından mahvedilmesi için harcanıyor. Büyük bir kısmı da zaten şehirlere değil, şehir çeperlerinin dışına harcanıyor. Haar'm dediği gibi, kredilendirme mercisi sadece yok etme gücüne değil, yaratma ve yönlendirme gücüne de sahiptir. Haar bunu söylerken özellikle devletin kredilendirme mercilerini ve bu mercilerin şehir inşasından ziyade banliyö inşasını teşvik etmelerini kastediyordu.

Amerikan şehirlerindeki muazzam genişlikte alanlara yayılmış yeni banliyöler tesadüf eseri ortaya çıkmadı – hele şehir ile banliyö arasında serbestçe yapılan tercihler neticesinde ortaya çıktığı tamamen uydurma. Geniş alanlara yayılmış banliyölerin yapılması, ABD'nin 1930'lara kadar eksikliğini çektiği bir şeyin yaratılmasıyla mümkün (pek çok aile için de esasen mecburi) hale geldi: özellikle banliyö tipi ev inşasını teşvik edecek şekilde düzenlenmiş ulusal bir ev kredisi piyasası. Devletin kredi güvencesiyle yarattığı emniyet hissi sayesinde New Haven'daki bir banka Güney California'daki banliyö kredilerini satın alabiliyor ve alıyor da. Bir hafta Chicago'daki bir banka Indianapolis'teki kredileri alıyor, sonraki hafta Indianapolis'teki bir banka bu kredileri Atlanta ya da Buffalo dışındaki banliyö konutları için alıyor. Hatta günümüzde bu kredilerin devlet güvencesinde olması da şart değil. Devlet güvencesinin rutinleştirdiği ve kabul ettiği planlama ve inşa türüne uymaları, güvence verilmemişse de yeterli olabiliyor.

Ulusal kredi piyasası, para talebiyle uzaktaki para arzını çabucak ve yeterli düzeyde buluşturması bakımından açık avantajlara sahip. Ama özellikle tek bir büyüme tipine yönlendirilince dezavantajlar da yaratıyor. Back-of-the-Yards'ta yaşayanların da keşfettiği üzere, şehrin yarattığı ve ihtiyaç duyduğu tasarruflar ile şehirdeki inşaat yatırımı arasında bir ilişki yok. Daha doğrusu bu ilişki o kadar zayıf ki 1959'da tasarruf bankalarından biri kredilerin yüzde 70'ini yakındaki teşekküllere verdiğini açıkladığında, *New York Times* bu konuyu iş dünyası sayfalarında büyük bir sütun ayıracak kadar önemli bulmuştu. Aslında yakın derken kelimenin anlamını biraz esnetmişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla kredilerin yüzde 70'i Brooklyn'in ötesinde, Long Island'da bulunan devasa bir yeni banliyö olan Nassau County'de kullanılmıştı. Bu sırada Brooklyn de kara listeye alınmış, cezasını çekiyordu.

Banliyölerin yapımını şehirde yaşayanlar finanse eder. Hiç şüphe yok ki, hayranlık verecek ölçüde üretken ve verimli yerler olan şehirlerin tarihi misyonlarından biri de kolonileşmeyi finanse etmektir.

Ama eninde sonunda her şeyi çökertmek mümkündür.

Son otuz yılda şehir inşasının para kaynaklarında değişiklikler yaşandığı çok açık. Borçlanma ve harcama konuları geçmişe nazaran daha çok kurumsallaştı. Örneğin 1920'lerde borç veren bireylerin bugünkü muadilleri parayı gelir vergisine ve hayat sigortasına yönlendiriyor; şehir inşası için harcanan ya da ödünç verilen para da devlet ya da hayat sigortası şirketleri tarafından harcanıyor ya da ödünç veriliyor. New England'daki aykırı banka gibi, kara listedeki mahallelere ödünç para veren küçük yerel bankalar Büyük Buhran ve sonra yaşanan birleşmeler neticesinde yok oldu.

Peki ama bu, günümüzde kurumsal paranın ancak yıkıcı biçimlerde kullanılabileceği anlamına mı geliyor? Parayı tedarik eden yüksek bürokrasi ancak devasa müstakrizlerin bulunduğu, büyük ve ani değişikliklerin mümkün olduğu şehirlerde mi iş görebiliyor? Bir yönüyle ansiklopediler ve seyahatler için kredi verebilen bir sistem, diğer yönüyle ancak toptan krediler mi verebiliyor?

Bu şehir inşası parası içsel ihtiyaçlarının ya da kuvvetlerinin yönlendirmesiyle hareket etmiyor. Yıkıcı bir şekilde iş görüyor, çünkü toplum olarak ondan tam da bunu istiyoruz. Bizim için bunun daha iyi olduğunu düşünüp ona göre davrandık. Şimdi de Tanrının takdiri ya da sistemin gereğiymiş gibi kabul ediyoruz.

İstemiş olduğumuz ve açıkça izin verdiğimiz şey açısından, şehirlerimizi şekillendiren üç tür para açısından duruma bakalım şimdi – en başta da bunların en önemlisini, yani klasik, hükümet dışı kredi kaynaklarını ele alalım.

Büyük miktarda parayı *mahrumiyet bölgesi halindeki semtlere değil* seyrek banliyölerin büyümesine akıtma fikrini kredi kuruluşları bulmadı (gerçi hem onlar hem de banliyö müteahhitleri artık bu rutinden en çok çıkar sağlayan kesim). Bu işin altındaki fikirler ya da yöntemler de kredi sistemimizin mantiki bir sonucu değildi. Bu işin kaynağında ülkülerine bağlı toplum düşünürleri vardı. 1930'larda Federal İskân İdaresi banliyölerin büyümesini teşvik metotları üzerinde çalıştığı sırada, hükümetteki –sağcısından solcusuna– bütün allameler aynı hedefleri savunuyor, sadece yöntemler konusuda birbirlerinden ayrılıyorlardı. Birkaç yıl önce Herbert Hoover ilk Beyaz Saray İskân Konferansı'nın açılışında şehirlerin ahlaki çöküntü-

sünden dem vurmuş ve sade kulübelere, küçük kasabalara ve çayır çimene methiyeler düzmüştü.

Siyasi yelpazenin karşı tarafından Rexford G. Tugwell de (New Deal'ın Yeşil Kuşak örnek banliyölerinden sorumluydu) şöyle diyordu: "Bana kalırsa nüfus merkezlerinin hemen dışına çıkalım, ucuz arazileri satın alalım, koca koca mahalleler yapıp insanları oraya çekelim. Ardından şehirlere geri dönüp yoksul semtleri yerle bir edelim ve yerlerine parklar yapalım."

Geniş alanlardaki banliyöler için paranın yıkıcı biçimde kullanılması ve ortodoks plancıların yoksul semt damgasını vurduğu tüm alanların paradan mahrum edilmesi tam da allamelerimizin bizden istediği şeydi; bunun için çok çaba harcadılar, her yolu denediler. Sonuçta başardılar.

Yeniden imar ve yenileme projelerine yıkıcı miktarda, oluk oluk özel kredi açılmasına verilen toplumsal destek de ortadadır. Bir kere, sırf müteakip yıkıcı özel yatırım finansal bakımdan mümkün olsun diye, toplum bu felaket düzeyinde değişikliklere arazi temizleme yardımı yapar. Ayrıca toplum, özel yatırımın *muhakkak* sahteşehir formları yaratmak ve kentsel çeşitlilikle savaşmak için kullanılmasına nezaret eder. Hatta daha da ileri giderek yenileme kredisi güvencesiyle teşvik sağlar, ama bu şekilde güvence altına alınan yenilemenin yatırım ömrü boyunca olabildiğince statik tutulmasında ısrar eder. Tedrici değişim gelecekte de yasaklanır.

Tüm bu felaketlerin masrafını toplumun karşılaması alışıldık bir durumdur. Şehrin yeniden inşasına halkın katkısıdır bu.

Şehirlerde bu felaket düzeyinde özel yatırımlara sponsor olan halk, çeşitli özel yatırım biçimleri arasında bazı tercihler yaptığının, bazılarına iltimas geçtiğinin de farkında değildir. Bunun farkına varmak için arazi temizleme ya da nokta-temizliği için verilen kamu sübvansiyonlarının salt sübvansiyondan ibaret olmadığını anlamamız gerekir.

Birikince muazzam miktarlara ulaşan gönülsüz sübvansiyonlar da bu teşebbüslere gitmektedir. Yeniden imar ya da yenileme için arazi alımında istimlak yetkisine başvurulmaktadır ki bu yetkiye de yalnızca devlet sahiptir. Buna ilaveten, istimlak edilmemiş yerlerde de yenileme planlarına uyum sağlanması için istimlak tehdidi kullanılabilmektedir.

Kamu yararı için gereken mülkleri almanın uzun zamandır aşina olduğumuz faydalı yollarından biri olan istimlak yetkisinin kapsamı, yeniden imar yasası çerçevesinde özel kullanım ve özel kâra yönelik mülklere kadar genişletilmiştir. Yeniden imar ve yenileme yasasının anayasaya uygunluğu tam da bu ayrımda yatıyordu oysa. Yüksek Mahkeme toplumun –yasama vasıtasıyla– özel teşebbüsler ve mülk sahipleri arasında bu türden bir tercihte bulunabileceği kararını verdi; birinin yararına diğerinin mülkü elinden alınabilecek, bu yolla yasama organı nazarında kamu yararına olan hedefler gerçekleştirilmeye çalışılacaktı.

İstimlak yetkisinin bu şekilde kullanılması proje arazilerinin tedarikinin ötesinde işlere de yarar. Gönülsüz sübvansiyon vasıtasıyla finansal bakımdan mümkün olmalarını da sağlayacaktır. Gönülsüz sübvansiyonun bu yönü işletme uzmanı Anthony J. Panuch'un belediye başkanı için 1960'ta hazırladığı, New York City iskân ve yeniden imar keşmekeşiyle ilgili raporda gayet iyi izah ediliyordu:

> Kiralık işyerleri üzerinde istimlak yetkisinin kullanılması doğrudan sert ve harap edici etkiler doğurur. Devlet bir mülkü istimlak ettiğinde sadece *edindiği* şeyin parasını ödemek zorundadır, bu işin mülk sahibinden *götürdüklerini* ödemez.
>
> Devlet hiçbir zaman işletmeyi almaz, sadece tesisi alır. Sadece tesise para ödemek zorundadır. Mülk sahibi ticari kaybı ya da iyi niyeti karşılığında hiçbir şey kazanmaz, vakitsiz kesilen kira sözleşmesi bile tazmin edilmez, çünkü istimlakla birlikte kira sözleşmesi geçersiz olur ve kiracı da zararını tazmin edemeden çıkıp gider.
>
> Mülk sahibinin bütün mülkü ve yatırımının tamamı elinden alınmıştır ve karşılığında dişe dokunur hiçbir şey alamamıştır.

Raporda çarpıcı bir de örnek veriliyor:

> Bir eczacı 40 bin doların üzerinde bir paraya eczane satın alır. Birkaç yıl sonra eczanenin bulunduğu bina istimlak edilir. Neticede eline geçen toplam para demirbaşlar için üç bin dolar tazminattır ve bu para da taşınabilirleri ipotekleyen kuruluşa ödenir. Dolayısıyla eczacının yatırımı tamamen silinip süpürülmüş olur.

İskân ya da yenileme alanlarında sık rastlanan bu üzücü hikâye, işyeri sahiplerinin bu planlara niçin bütün güçleriyle karşı çıktıklarını da açıklıyor. İşyeri sahipleri, diğerleri gibi vergi ödemelerinin bir kısmıyla sübvanse etmiyor bu planları; geçimleri için gereken

parayı, çocuklarının üniversiteye gitmesi için yaptıkları tasarrufu kaybediyorlar, yıllarca çalışıp çabalayarak elde ettiklerini, geleceğe yönelik umutlarını kaybediyorlar – neredeyse ellerindeki her şey gidiyor.

Panuch'un raporunda önerilen şey, gazetelere gönderilen sayısız mektupta, kamuya açık oturumlarda ve gazetelerin makalelerinde önerilenlerle aynı: "Toplumun ilerlemesinin maliyeti toplumun bütününe yüklenmelidir, toplumsal ilerlemenin talihsiz kurbanlarının sırtına yüklenmemelidir."

Toplumun bütünü o kadar masrafı taşımayı şu âna kadar makul bulmadı, asla da bulmayacak. Yeniden iskân yetkilileri ve imar uzmanları bunun önerildiğini bile duysa tüyleri diken diken oluyor. Tüm masrafların taşınması yeniden imar ve iskân projelerine yapılan sübvansiyonları çok maliyetli hale getirecektir. Şu anda özel kâr amaçlı yeniden imara gerekçe olarak, iyileştirme yapılan yerde verilen verginin artmasıyla kamu sübvansiyonu yatırımının makul bir sürede geri dönecek olması gösteriliyor. Bu projelerin gerçekleşmesini mümkün kılan gönülsüz sübvansiyon da kamu maliyetine eklenseydi, kamu maliyeti tahmini vergi getirisiyle kıyaslanamayacak ölçüde büyürdü. Mevcut toplu konutlar ev başına 17 bin dolar gibi bir maliyetle üretiliyor. Gönülsüz sübvansiyonlar da maliyete dahil edildiğinde, bu evlerin maliyeti siyaseten gerçekdışı düzeylere fırlayacaktır. Hem "yenileme" projeleri hem de sosyal konut projeleri, yarattıkları toptan yıkım yüzünden şehri yeniden inşa etmenin en müsrif yollarıdır ve tüm maliyetleriyle kıyaslandığında şehrin değerine yaptıkları katkı çok cılız kalmaktadır. Şu anda toplum bu maliyetten kurtarılıyor, zira maliyetin çok büyük bir kısmı gönülsüz kurbanların sırtından karşılanıyor ve resmi rakamlar arasında görünmüyor. Fakat bu maliyet var. Kentsel dönüşümün bir biçimi olarak toplu konut inşası, toplumsal açıdan akıldışı olduğu gibi mali açıdan da akıldışı.

Bir hayat sigortası şirketi ya da emeklilik fonu, nüfusu gelir gruplarına göre ayrıştıran yenileme planlarına ya da disipline tabi kılıcı projelere çok büyük miktarlarda para döktüğünde, yirminci yüzyıl yatırım anlayışına ters bir şey yapmış olmaz. Aksine, tam da toplumun istediği ve mümkün kıldığı şeyi, olağanüstü ve amansız sosyal güçleri devreye sokarak gerçekleştirmiş olur.

Klasik kredinin feci şekillerde kullanımıyla çeşitliliğin kendi kendisini yok etmesine yol açıldığında durum farklılaşır. Böyle vakalarda facia düzeyinde etkiler ortaya çıkar, artık mesele sadece kredinin toptan verilmesi değil, aynı zamanda kısa bir süre içinde tek bir yerde aşırı derecede yoğunlaşan bireysel para işlemlerinin de yığılmasıdır. Bu göze çarpan şehir başarılarının yok edilmesini toplum kasti olarak teşvik etmez. Ama öte yandan şehri yok eden bu para nehrini yavaşlatmak ya da akışın yönünü değiştirmek için de bir şey yapmaz. Özel yatırımlar şehirleri şekillendiriyor olabilir, ama onları şekillendirenler de toplumsal fikirlerdir (ve yasalardır). Önce sahip olmak istediğimiz şeyin imgesini üretiriz, ardından mekanizmayı bu imgeyi üretecek şekilde ayarlarız. Finansal mekanizma şehir karşıtı imgeler üretecek şekilde ayarlanmıştır ve bunun tek sebebi de toplum olarak böylesinin bizim için daha iyi olduğunu düşünmemizdir. Sürekli ve sağlam bir iyileşme ve değişiklik yaratmaya muktedir, canlı, çeşitli bir şehrin bizim için arzulanır olduğunu düşünmeye başladığımızda, işte ancak o zaman finansal mekanizmayı onu elde etmek için ayarlayacağız.

Şehrin yeniden inşası için kamu fonlarının yıkıcı biçimde kullanılmasına gelince, bunun kendi kendine olduğunu düşünmek için özel krediler vakasındaki kadar bile sebep yok. Toplu konut parası, sokakların ve semtlerin kesintisiz olarak tedricen iyileştirilmesi için kullanılacağına, yıkıcı biçimde nehir misali akıtılmaktadır; çünkü yoksul semtlerinde oturanlar için facianın iyi bir şey olduğunu, hem de biz geri kalanlar için iyi şehir hayatına örnek teşkil edeceğini düşünüyoruz.

Vergi fonlarının ve kamu kredilerinin, yoksul semtlerin yerini değiştirmek ya da onları yüksek binalarla çevirmek yerine mutenalaşmayı hızlandırma amacıyla kullanılmaması için herhangi bir yapısal sebep bulunmuyor. İskânın sübvansiyonu için bugünkünden çok farklı yöntemler kullanmak mümkün. Sonraki bölümde bu konuyu tartışmaya açacağım. Keza kamu binalarının aynı yerde toplanmasının ve sosyal ya da kültürel felaketlere dönüşmesinin de yapısal bir sebebi yok. Bu binalar tedrici değişimin yapıtaşları olarak kullanılabilir, yaşayan şehrin matriksine eklenip canlılığını artırabi-

lirler. Tersini yapıyoruz, çünkü bunun doğru olduğunu sanıyoruz.

Karanlık dünyadan gelen parayı toplumsal düzeyde denetlemek zor, ama bu paranın felaket yaratmasını engellemek ya da hızını azaltmak için çok şey yapabiliriz. Semtleri kara listeye almak sömürücü paranın felaket yaratması için büyük fırsatlar doğurur. Bu bakımdan mesele sömürücü paranın kendisi değil, geleneksel yatırımın kısıtlanmasıdır (üstelik bunun toplumsal düzeyde teşvik edilmesidir).

Devlet parasını kullanarak felaket yaratmak da yan ürün olarak karanlık dünyanın parasına fırsat kapılarını ardına kadar açar. Bunun niçin böyle olduğunu anlamak için, yoksul semtlerindeki mülk sahiplerinin, Panuch'un raporundaki eczane sahibinin tersine, istimlak yetkisinin yaygın kullanımından nasıl çıkar sağladığını anlamamız gerek. Bir bina istimlak edilirken kural olarak tazminat (alım bedeli) için üç faktör göz önüne alınır. Bunlar mülkün tahmini değeri, binanın ikame değeri ve binanın gelir yaratma gücüdür (ama içinde yürütülmekte olan işin gelir yaratma gücü hesaba katılmaz). Bu değerlendirmeler yoksul mahallelerdeki mülk sahiplerine öyle yüksek kâr getirir ki bu işi ticarete dökmüş, istimlak edilen binaları satın alarak içini çok ev alacak şekilde düzenlemiş, kiracılardan daha fazla para koparmaktan ziyade binayı devlete satarken daha fazla kâr etmek uğruna da kiraları artırmışlardır. Bu hileyle mücadele için bazı şehirler "hızlı alım" yasaları çıkardılar, yani istimlak onaylanır onaylanmaz mülk devlete geçiyor – satış fiyatı üzerine pazarlıklar sonra yapılıyor.*

Binaların istismar edildiği yerlerde, mülk sahipleri yoksul semtlerin yıkılmasından büyük kazançlar elde ediyor. İstimlak tazminatıyla, yoksul mahallesi haline gelmekte olan başka yerlerde önce-

* Bu yasaların amacı mülkün arada el değiştirmesini ve devletin hesapladığı maliyetin yükselmesini engellemek elbette. Hızlı alım yasaları bu konuda başarılı oluyor, ama bir yan etkileri var ki o da meşru mülk sahiplerini büyük bir güçlük içinde bırakmaları. Örneğin Boston, West End'de kendi apartmanında oturan ev sahipleri hızlı alım yasası yüzünden zarara uğradılar. İstimlak gününden itibaren kiracılar kirayı eski ev sahibi yerine belediyeye ödemeye başladı, öte yandan mülk sahibi de belediyeye kira ödüyordu. Bu durum aylar boyu devam etti, hatta bazı yerlerde bir yıl sürdü. Ev sahibi taşınamıyordu, çünkü parasını alamamıştı ve ne kadar alacağı da belli değildi. En sonunda neredeyse her şeyi kabul edecek hale geldiler.

kinden daha fazla mülk alabiliyorlar. Yeni yoksul mahallesi istimlak edildiğinde de bu yatırımının ödülünü parasını katlayarak alıyorlar. New York'ta bu türden yatırımcılar yeni semte sadece paralarını değil, eski kiracılarını da götürerek şehrin "yeniden yerleştirme" sorununun çözülmesine de yardımcı oluyorlar. Yoksul semtlerinin yerini değiştirmek de kendi çapında verimli bir şey. Kendi kendini finanse ediyor.

Tekrarlıyorum, karanlık dünyadan oluk oluk akan paranın yeni yoksul mahalleleri yaratmak için kullanılması sadece karanlık dünyanın parasından kaynaklanan bir sorun değildir. Kısmen yoksul mahallelerinin yerini değiştirmekten (ve bunun toplumsal düzeyde teşvikinden) kaynaklanan bir sorundur bu.

Son olarak, gölge dünyadan gelen paranın kullanılması vergilendirme yoluyla kontrol altına alınabilir. Panuch raporunda bu yöntemi şöyle izah ediyor:

> New York City İskân Müdürlüğü, iskân rehabilitasyonu için istediği kadar yasa çıkarsın ya da vergi indirimi yapsın, *yoksul mahallelerindeki kârı vergilendirme yoluyla çekip almazsa* gecekonduların oluşum hızına yetişemez. Gecekondu sahipliğini çok kârlı bir spekülasyon alanı haline getiren Federal Gelir Vergisi yapısının, aşınma payının ve sermaye kazançları vergisinin etkisiyle başa çıkmak için kâra bağlı vergilendirme zorunludur...
>
> Barınma ihtiyacının çok yüksek ve kiraların da kiracı trafiğinin kaldırabileceği ölçüde yüksek olduğu yüksek nüfuslu gecekondu mahallelerinde köhne bir apartman sahibinin mülkü elinde tutmasına gerek yok. Yıllık yıpranma payını her yıl cebe atıyor, apartmanın resmi değeri sıfıra kadar indikten sonra *yüksek kira gelirine uygun bir* fiyata satıyor. Bu satışı yaptıktan sonra satış fiyatıyla resmi değer arasındaki farkın %25 sermaye kazanç vergisini ödüyor sadece. Ardından ikinci bir köhne bina alıp aynı süreci tekrar başlatıyor. Haksız yıpranma payını cebe atmaları neticesinde çıkan sonraki vergiler ve cezalar (gecekondu mahallesinde mülk sahiplerinin gelirlerini denetleyen İç Gelir Dairesi'nin doygunluk denetimiyle) saptanıyor.

Kinikler, ya da en azından benim konuştuğum kinikler, yasama ve yürütmede gizli ilişkileri olan güçlü çıkar gruplarının karanlık dünyadan yaptıkları yatırımlar sebebiyle, şehirlerde sömürücü paranın binaları kolayca ele geçirebildiğini söylüyorlar. Bunun doğru olup olmadığını söylemem mümkün değil. Ama diğerlerimizin olup bitene kayıtsız kalmasının bu duruma katkı yaptığını düşünüyorum. Günümüzde kimi iskân uzmanları, karanlık dünyanın şehir yeniden

inşa süreçlerinin yan ürünü olarak elde ettiği kâr için makul bir gerekçe sunuyorlar. "Gecekondu mahallelerini toplum yaratıyor," diyorlar. "Ancak toplumun bu mahalleleri ortadan kaldırmak için para vermesi doğru olabilir." Ama meseleyi bu şekilde ele alırsak, toplumun kime ödeme yaptığı ve paranın daha sonra nereye gittiği sorularından kaçmış oluruz. Öte yandan, eski gecekondu binalarının yıkılmasıyla gecekondu sorununun her koşulda çözülebileceği gibi rahatlatıcı bir anlayışa sığınarak, kaygısızlık biraz maruz gösteriliyor. Bu da kesinlikle gerçekten çok uzaktır.

Şehirlerin çöküşünden trafiği, göçmenleri ya da orta sınıfın heveslerini sorumlu tutmak çok kolay. Oysa şehirlerin çöküşü çok daha derin ve karmaşık sebeplerden olur. Aslında en temelde bizim taleplerimiz ve şehirlerin işleyişi konusundaki cehaletimiz yatar. Paranın şehir inşası için kullanılma –ya da kullanılmama– biçimleri günümüzde şehirlerin çöküşünün güçlü etkenleri arasındadır. Paranın kullanılma biçimleri yenilenme sağlayacak şekilde dönüştürülmelidir: Şiddetli tufanlar yaratmak için değil, sürekli, tedrici, karmaşık ve daha nazik değişiklikler yapmak için kullanılan araçlar olmalıdır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Farklı Taktikler

17

Konut Yardımı

BAHSETTİĞİM hedeflerden büyük çoğunluğu, yani gecekondu mahallelerini mutenalaştırmak, çeşitliliği kolaylaştırmak, canlı sokakları güçlendirmek gibi hedefler günümüzde şehir planlamasının hedefleri arasında değildir. Bu yüzden, plancılar ve planları hayata geçiren icra kurumları bu tip hedefleri gerçekleştirecek stratejilerden ya da taktiklerden çok uzaktırlar.

Şehir inşasına yönelik ve gerçekten işleyebilecek taktiklerden yoksun olsa da, şehir planlamasının taktik bakımından kesinlikle eksiği yoktur. Bu taktikler stratejik delilikleri hayata geçirmekte kullanılır. Ne yazık ki bir hayli de etkilidirler.

Bu kısımda halihazırda şehir planlamasının kapsamında sayılan bazı başlıklara değineceğim: sübvansiyonlu konutlar, trafik, görsel kent tasarımı, analiz yöntemleri. Tüm bu başlıklarda geleneksel modern planlamanın hedefleri ve dolayısıyla da taktikleri vardır. Bu taktikler o kadar çok, o kadar köklüdür ki amaçları sorgulandığında *genellikle başka taktiklerin yarattığı koşullar çerçevesinde* gerekçelendirilir (örneğin, şunu federal kredi güvencesi almak için yapmak zorundayız). Kendi taktiklerimizin esiri olmuşuz, nadiren onların ötesine, stratejilere bakıyoruz.

Sosyal konutları yoksullar için bir gerçeklik haline getirmek amacıyla üretilen ve allanıp pullanan taktikler tüm planlama taktiklerine bulaştığından, istediğimiz taktikten başlayabiliriz, ama gelin konut sübvansiyonu taktikleriyle başlayalım. İskân uzmanı Charles Abrams, sosyal konutları amaçlarına ulaşamayacak kadar kötü tasarlanmış ve kentsel yenileme yıkımlarıyla birlikte "saçmalık" düzeyine ulaşmış olmakla itham ettikten sonra, "Sosyal konutçuluk tümden başarısız mı oldu?" diye soruyor ve şöyle yanıt veriyordu:

Hayır. Pek çok şeyi ispatladı... Geniş çöküntü alanlarının toplanabileceğini, yeniden planlanabileceğini ve yeniden inşa edilebileceğini gösterdi. Büyük ölçekli kentsel iyileştirmeyi kamuoyu nezdinde kabul edilebilir kıldı ve bunun hukuki temelini oluşturdu. İskân bonolarının AAA sınıfı yatırım olduğunu, halka barınma imkânı vermenin devletin görevi olduğunu, iskân kurumlarının en azından yolsuzluk olmadan yürüyebileceğini gösterdi. Tüm bunlar az değildir.

Gerçekten de bunlar az değildir. Büyük ölçekli yıkım, yoksul mahallelerin yerini değiştirme, yoksul mahalleleri yüksek binalarla çevreleme, toplu konut planlaması, insanları gelir düzeylerine göre ayrıştırma, insanları kullanımlara göre ayrıştırma gibi araçlar öyle köklü planlama imgeleri ve taktik kümeleri haline geldiler ki şehri yeniden inşa edenler ve onların yanı sıra sıradan yurttaşlar bu araçlar olmaksızın şehri yeniden inşa etme konusunu düşünmeye kalktıklarında koca bir boşluk çıkıyor karşılarına. Bu engeli aşmak için, tüm hayali yapının altındaki ilk yanlış anlamayı çözmeniz gerek.

Arkadaşlarımdan biri on sekiz yaşına kadar bebeklerin annenin göbeğinden doğduğunu sanıyormuş. Küçük bir çocukken bu fikri edinmiş ve daha sonra bu konuda duyduğu her şeyi değiştirip ilk hatasına uydurmuş, çünkü zeki bir çocukmuş. Dolayısıyla ne kadar çok şey öğrenirse kafasındaki fikri o kadar sağlam temellere oturtuyormuş. Aslında, insanın en evrensel, dâhice ve can sıkıcı yeteneklerinden birini tuhaf bir şekilde kullanmakmış tek yaptığı. Yıkılan her aklileştirmenin yerine bir yenisini inşa ediyormuş, bu yüzden dış taraflarını budayarak kafasındaki yanlış anlamayı yok etmeye imkân olmamış. Kafasındaki hayali düşünsel tertibi baş aşağı etmek için işe göbeğin anatomisini anlatarak başlamak gerekmiş. Göbek deliğinin nasıl bir şey olduğuna dair ilk yanlış anlaması ailesi tarafından ortadan kaldırılınca, derhal daha zekice ve yüreklendirici bir insani yeteneği kullanmaya başlamış. O koca yanlış anlamalar yorganını öyle kolay kaldırıp atmış ki, sonradan biyoloji öğretmeni olmuş (şu anda geniş bir ailenin de annesi).

Sübvansiyonlu sosyal konut nosyonu çevresinde oluşan karmaşa artık sadece zihinlerimizi işgal etmiyor. Şehirlerin işleyişiyle ilgili bu karmaşa, şehirlere yönelik hukuki, finansal, mimari ve analitik her türlü aracı kapsıyor.

Şehirlerimizdeki bazı insanlar, kamu vicdanının onlara (bence haklı olarak) uygun gördüğü barınma koşullarında yaşayamayacak kadar yoksullar. Üstelik pek çok şehirde konut arzı kalabalığa yol açmadan nüfusu barındıramayacak kadar az ve yapılan ilave konutların durumu da onlara taşınması gereken insanların maddi durumuna her zaman uymuyor. Bu sebeplerden, hiç değilse şehirdeki konutların bir kısmı için sübvansiyona ihtiyaç duyuyoruz.

Bunlar konut sübvansiyonu için basit ve düz sebepler gibi görünüyor. Ayrıca sübvansiyonların gerek finansal gerek fiziksel olarak nasıl hayata geçirileceği konusunda da epeyce boşluk bırakıyorlar.

Gelgelelim görünüşte basit ama birazcık farklı başka bir soru sorduğumuzdaysa bu sebeplerin ne kadar karmaşık ve esneklik yoksunu olduğunu görebiliriz: Şehirlerdeki konutları sübvanse etme sebebimiz nedir?

Uzun zaman önce kabul ettiğimiz cevap şöyle: Konut sübvansiyonuna ihtiyacımız olmasının sebebi, özel teşebbüs tarafından iskân edilemeyen kesimlere hizmet götürmektir.

Sonra da, diye devam ediyor cevap, bu zorunlu olduğu sürece, sübvansiyonlu konutlar sağlıklı iskân ve planlama ilkelerini de cisimleştirmeli ve örnek teşkil etmelidir.

Korkunç yerlere çıkan korkunç bir cevaptır bu. Cümlenin içinde aniden, *özel teşebbüsle iskân edilemeyecek* bir nüfus konuyor önümüze, demek ki bunların başkası tarafından iskân edilmesi gerekiyor. Gerçek hayatta bu insanların iskân ihtiyacı kendine has ve özel teşebbüsün alanı ya da yetenekleri dışında değildir; yani mahkûmların, denizdeki gemicilerin ya da ruh hastalarının iskânına benzemez. Tamamen sıradan olan bu iskân ihtiyacı özel teşebbüs tarafından gayet rahat karşılanabilir. Bu insanların kendilerine has olan durumu sadece *gereken parayı ödeyememeleridir.*

Ama "özel teşebbüsçe iskân edilemeyecek kişiler" göz açıp kapayıncaya kadar kendine has barınma şartları olan, sadece tek bir istatistiğe, yani gelirlerine bakılarak tıpkı mahkûmlar gibi ayrıştırılan bir istatistiki gruba dönüştürülmüştür. Bu istatistiki grup sosyal konut meselesine yoğunlaşan ütopyacılar için kobay haline getirilmiştir.

Ütopyacılar şehirlerde toplumsal bakımdan makul tasarılar geliştirmişse de, nüfusun bir kısmını gelirine bakarak ayırmak, kendine has cemaat yapısına sahip bir mahallede ayrı tutmak yanlıştır. Ayrışmış ama kendi içinde eşit olan bir kesim, kast hayatının ilahi düzenin bir parçası olduğu öğretilmemiş herhangi bir toplumda beladan başka bir şey getirmeyecektir. Ayrışmanın bir astlık biçimince dayatıldığı bir ortamda, ayrışmış ama iyi olmak bünyevi bir çelişkiyi ifade eder.

Bu insanların özel teşebbüs ve normal ev sahipleri dışında birilerince iskân edilebilmesi için sübvansiyon gerekmesi zaten başlı başına bir sapmaya işaret eder. Devlet sübvansiyon verdiği çiftliklerin ya da havayolu şirketlerinin mülkiyetini üzerine almaz. Devlet kamu fonundan sübvansiyon alan müzelerin işletmesini de kesinlikle devralmaz. Günümüzde yapımı çoğunlukla devlet yardımıyla mümkün olan gönüllülük temelli yerel hastanelerin de mülkiyetini ya da işletmesini devletin aldığı görülmemiştir.*

Sosyal konutlar kapitalizmin mantıken benzer biçimlerinden ve geliştirmiş olduğumuz devlet ortaklığı anlayışından ayrı bir yerde durur; sosyal konut anlayışına göre, devlet *sırf* sübvansiyon sağladığı için bir tesisi üzerine almak zorundadır.

Ev sahibi olan ve sosyal konutları mülk edinen devleti ulusal hayatımızın geri kalanıyla bağdaştıran bir ideolojimiz olmadığı için bu meseleyle nasıl uğraşacağımızı bilmiyoruz. Bu tesisleri inşa eden ve işleten bürokrasi kurumları (ki bu kurumlar, efendileri olan vergi mükellefleri temizlik ve bakım, ahlak ya da konfor standartları konusunda hata bulup bürokratları suçlar diye sürekli korku içindedir) kimi konularda inanılmayacak kadar küstah, kimilerinde ise inanılmayacak kadar çekingen davranıyor.

Hükümet de ev sahibi olduğu için tek tek ev sahipleriyle rekabet potansiyeli her zaman vardır ve haksız rekabeti engellemek için kartel düzenlemeleri gerekli olmuştur. Toplumun kendisi kartelleştiril-

* Hastane yapımı yardımı için devlet programını geliştiren ve uzun yıllar idare eden, ABD Halk Sağlığı Hizmetleri'nin en parlak yetkililerinden merhum Marshall Shaffer, masasının çekmecesinde zaman zaman kendisine bir şeyi hatırlatması için çıkarıp baktığı bir kâğıt bulunduruyordu. Kâğıtta şunlar yazıyordu: "Bir budala kendi giysilerini bilgenin giydireceğinden daha iyi giyer."

mek zorundadır, yani insanlar kazandıkları paraya göre bir kartelin bölgesinden çıkarılıp diğerine yerleştirilmelidir.

Bu insanların "özel teşebbüs tarafından iskân edilemeyecek" olması şehirlerde de mutlak bir felaket yaratmış, bir organizma olarak şehir göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kaybolmuştur. Bu ayrıştırılmış istatistiki kümeleri yerleştirmek için statik bir arsa toplamı haline gelmiştir teoride.

Tüm bu anlayış daha baştan itibaren sorunun özüyle alakasızdır, ilgili kişilerin açık mali ihtiyaçlarıyla alakasızdır, şehirlerin ihtiyaçları ve işleyişiyle alakasızdır, ekonomik sistemimizin geri kalanıyla alakasızdır, hatta ev dediğimiz şey geleneğimizde başka türlü evrimleştiğinden "ev"in anlamıyla da alakasızdır. Bu anlayış hakkında söylenebilecek en iyi şey, bize bazı fiziksel ve toplumsal planlama teorilerini gerçek hayatta sınama şansı sunarak eninde sonunda işe yaramaz olduklarını anlamamızı sağlamasıdır.

Kendi barınma maliyetlerini karşılayamayan insanlara yapılacak yardımın nasıl yönetileceği temelde ne ödeyebildikleri ile barındıkları yerin maliyeti arasındaki farkın nasıl kapatılacağıyla ilgili bir meseledir. Konutun sahibi özel kişiler ve ev sahipleri olduğunda, yardım mülk sahiplerine yapılabilir – ya doğrudan yardım şeklinde ya da dolaylı olarak kiracılara verilen kira yardımı şeklinde. Hem eski binalarda, hem de yeni ya da iyileştirilmiş binalarda sübvansiyon enjekte etme taktiklerinin sonu yoktur.

Burada bir yöntem önerisinde bulunacağım – ama en makul yöntem bu olduğu için değil, şehirde iyileştirme yapmanın şu andaki en güç sorunlarından bazılarını çözme kapasitesine sahip olduğu için. Bu yöntem bilhassa yeni inşaatların yıkıcı bir şekilde değil tedricen yapılmasını, yeni inşaatların bir standartlaşma formu değil mahalle çeşitliliğinin unsuru olmasını, kara listedeki semtlerde yeni özel inşaatlar yapılmasını ve gecekonduların daha hızlı mutenalaşmasını sağlayacaktır. Barınak olarak fayda sağlamanın yanı sıra, başka sorunların çözümünde de rol alabilir ki bunları ileride göreceğiz.

Önereceğim bu yönteme kira-garantisi yöntemi diyebiliriz. Yöntemin fiziksel birimleri toplu konutlar değil binalar olacak, yani şehir sokaklarındaki başka binaların arasındaki eski ve yeni binalar.

Bu kira-garantili binalar içinde bulundukları mahalleye, planın boyutlarına ve ortalama binaların büyüklüğü ve tipini normalde etkileyen tüm benzer değerlendirmelere göre farklı tiplerde ve büyüklüklerde olacak.

Özel mülk sahiplerinin ihtiyaç duyulan mahallelerde yıpranmış binaların yerine ya da konut arzını artırmak üzere bu binaları dikmesini sağlamak için, İskân Sübvansiyon Dairesi (İSD) olarak adlandıracağım devlet kurumu müteahhitlere iki tür garanti verir.

Birincisi, İSD müteahhite inşaat için gerekli finansman garantisi verir. Müteahhit geleneksel kredi kurumlarından borç alabilirse İSD krediyi güvence altına alır. Ama böyle bir borç almak mümkün değilse, İSD kendisi borç vermelidir – bir yandan geleneksel kredi kurumlarının hepsinin birden aynı şehir alanlarını kara listeye alması sebebiyle, diğer yandan ise geleneksel kredi kurumlarından program için makul faiz oranlarına sahip güvenceli kredi almak mümkün olmadığı sürece bu borcun verilmesi zorunludur.

İkincisi, İSD bu müteahhitlere (ya da binaların daha sonra satılacağı mülk sahiplerine) ekonomik bakımdan işlerlik sağlayacak kadar yüksek kira garantisi verir.

İSD, finansman kanalı açmasının ve binanın tüm dairelerinde sağlam bir kira gelirini garanti etmesinin karşılığında, mülk sahibinin (a) binasını belli bir mahallede ve kimi zaman da belli bir noktada yapmasını ister ve (b) pek çok durumda, kiracıları belli bir alandan ya da belli bir bina grubundan başvuru yapanlar arasından seçmesini ister. Genellikle yakınlardaki bir alan seçilir, ama kimi durumlarda başka yerler de seçilebilir. Bu şartların neden faydalı olduğunu birazdan göreceğiz, ama önce sübvansiyon kurumumuz olan İSD'nin üçüncü ve son işlevinden bahsetmeliyiz.

Ev sahibi başvuranlar arasından kiracılarını seçtikten *sonra* İSD seçilen kiracıların gelirlerine bakar. Onlar hakkında başka hiçbir şeyi inceleme hakkı yoktur, sadece gelirlerine ve istenen alandan ya da binalardan gelip gelmediklerine bakar. Bu konuyla ilgili her meseleyi halledecek hukuk ve icra kurumuna sahibiz; örneğin ev sahibi-kiracı yükümlülükleriyle ilgilenen bir polis gücü ve sosyal yardım kuruluşları var, İSD'nin bu organların işlevlerini yerine getirmesine gerek yok. İnsan ruhunun yüceliğine yakışmayan muğlak, beyhude ve alçaltıcı bir işlem yok burada. Barınma kirasının belir-

lendiği onurlu, ticari bir işlem var, ne bundan daha azı, ne de daha fazlası.

Böyle bir programın en azından başlangıcında, başvuran kiracıların çoğu ya da hiçbiri ekonomik bir kirayı (üstüne düşen maliyet payını) ödeyemeyecektir. İSD aradaki farkı kapatır. Hane büyüklüğünü de hesaba katan gelir incelemeleri gelir vergisi beyanına benzer bir şekilde yıllık bazda yapılır. Sosyal konutlarda bu anlayışa zaten başvuruluyor (sık sık her şeye burnunu sokma ve tamamen başka konular hakkında bin türlü dedikoduyla birlikte), zaten daha başka pek çok amaç için de bu anlayıştan gayet güzel faydalanılıyor. Örneğin üniversiteler ihtiyaç sahiplerine verdikleri akademik bursların idaresinde bu yöntemi kullanıyor.

Hanenin geliri artarsa kiradaki payı artar ve dolayısıyla yardım oranı da düşer. Hane ekonomik kiranın tamamını ödeyecek noktaya varınca –yani gerçekten bu duruma gelince– İSD'nin sorumluluğundan çıkar. Böyle bir hane ya da bina ekonomik kirayı ödeyerek konutta sonsuza dek kalabilir artık.

Bu tip kira-garantili binalar mali durumu iyileşen kiracıları tutmayı ne kadar becerirse, o kadar fazla yardım başka binalar ve başka haneler için de ulaşılabilir hale gelecektir. Programın teşvik ettiği istikrar düzeyi ve beraberinde insanların kendi kendilerine çeşitlenmesi, inşaat programının sabit bir kira yardımı miktarıyla ne kadar ve ne hızla genişleyeceğine doğrudan bağlı olacaktır. Seçeneklerini artıran insanların ihtiyaçlarına ve insanların kalmayı tercih edeceği cazibeli, emniyetli ve ilginç muhitler inşa etme ilkelerine duyarlı olmak zorunda kalacaktır. Bu alanlarda başarısız olursa da kendi başarısızlığı genişlemesini otomatik olarak köstekleyecektir. Genişleme özel müteahhitlere ve ev sahiplerine tehdit oluşturmayacaktır (sosyal konutların genişlemesinin aksine), çünkü özel müteahhitler ve ev sahipleri genişlemenin doğrudan sahipleri olacaklardır. Keza özel kredi kurumlarına yönelik bir tehdit de oluşturmaz, çünkü bu kurumların işlevleri ancak sermaye maliyeti finansmanında yer almak istemedikleri zaman devlet kurumlarınca üstlenilecektir.

Mülk sahibine verilecek yıllık ekonomik kira garantisi ev kredisi için amortisman süresinin sonuna kadar uzatılır. Bu süre otuz ile elli yıl arasında değişir ve bu değişiklik arzu edilir bir şeydir; çünkü farklı bina tiplerini teşvik eder, aynı zamanda da kira-garantili bina-

ların yıkılma ya da farklı kullanımlar için dönüştürülme yaşında çeşitlilik temin eder. Belli bir semtte zaman ilerledikçe, sadece yeni binaların tedrici sürekliliği, binaların hayatının ya da ilk kullanımlarının gerektiğinde sonlandırılma zamanlarında çeşitlenme yaratacaktır.

Sabit amortisman ve borç hizmet maliyetleri, alım gücündeki değişikliklere (sabit kira ya da ikamet masrafı maliyetlerinin çoğunda yaygın olarak hesaba katılır) göre ayarlanacak bakım ve işletme masrafları, kâr ya da kâr-ve-idare toplamı ve taşınmaz mal vergileri de ekonomik kiranın tanımına eklenecektir.

Mülk sahibinin binasına Federal İskân İdaresi güvenceli banliyö inşa kredilerinde gerekenin biraz altında özsermaye koyması şart koşulur ve böylece şehirlerin inşaat parasını emmekte olan dengelerin değişmesi için ilk adımlar atılabilir.

Neticede, kira-garantili mesken yardımının büyük bir kısmı inşaatın sermaye maliyetini sübvanse etmeye yönelik olacaktır – tıpkı sosyal konut yardımında olduğu gibi. Ama taktik bakımdan sosyal konutlardaki yöntemin tam tersi bir süreç yaşanacaktır.

Sosyal konutlarda inşaatın sermaye maliyetleri doğrudan devletin sırtındadır. Yerel iskân kurumları inşaat maliyetlerini karşılamak için uzun vadeli bono çıkarır. Bu bonoların ödemeleri de federal hibeyle (kimi durumlarda eyalet hibesiyle) karşılanır. Düşük gelirli kiracıların kiraları sadece yerel idari maliyetleri, işletme ve bakım giderlerini karşılamaya yeter – sosyal konutlarda bunların toplamı çok yüksek meblaları bulur. Sosyal konut kiracıları kira parasıyla dünyanın başından beri gelmiş geçmiş tüm kiracılardan daha çok teksir kâğıdı, daha çok konferans süresi, daha çok vandallık karşıtı savaşçı satın alırlar. Sosyal konutlarda kiralar, doğrudan sermaye maliyeti yardımı yapıp bu maliyeti denklemden kaldıran araç tarafından karşılanır.

Kira-garantili sistemde sermaye maliyetleri kira denkleminin içinde tutulur. Sermayenin amortismanı kiraya dahil edilir ve kira yardımının gerekli olduğu süre içinde sermaye maliyeti de otomatik olarak sübvanse edilir. Her iki durumda da, yani ister doğrudan ister kiralar yoluyla, sermaye maliyetlerinin ödenmesi zorunludur. Kira yardımı yoluyla bunları sübvanse etmenin avantajı şudur: Sermaye sübvansiyonu kiracılara etkisi bakımından çok daha esnek bir unsur

haline gelir. İnsanları şu ya da bu gelir düzeyine göre ayrıştırmak için kullanılamaz, oysa kiracılık nosyonuna katı bir şekilde eklenen sabit bir faktör olarak sermaye sübvansiyonu ayrıştırıcıdır.

Sübvansiyonlu inşaatlarda insanları gelir düzeyine göre ayrıştıran bir başka sabit faktör de kira-garantili inşaat sisteminde ortadan kaldırılabilir. Bu faktör taşınmaz mal vergisi indirimi ya da vergi muafiyetidir. Düşük gelirlilere yönelik pek çok sosyal konut devlete ait olduğundan taşınmaz mal vergisi ödemez. Orta gelirlilere yönelik pek çok sosyal konutta ise kiraları (kooperatiflerde ikamet masraflarını) düşük tutmak için vergi indirimleri ya da ertelemeleri yapılır. Bunların hepsi sübvansiyon biçimleridir ve kiracıların –hiç değilse başlangıçta– gelirinin sınırlı olmasını gerektirir ki barınma maliyetlerinin parçası olarak taşınmaz mal vergisi ödeme imkânı bulunanlar diğer vergi mükelleflerinin sırtından geçinmesin.

Kira garantili sistemde taşınmaz mal vergileri kiraya eklenebilir ve eklenmelidir; tıpkı sermaye maliyetlerinde olduğu gibi, bunların tek bir hane ya da birey için sübvanse edilme derecesi katı, yapısal bir faktör olmamalı, kiracıların kendi kira maliyetlerinin ne kadarını taşıyabildiğine (bu da çeşitlidir) bakılarak saptanmalıdır.

Kira sübvansiyonunun kaynağında bugün hemen her sosyal konut sübvansiyonunda olduğu gibi federal yardım bulunacağından, belediyenin meskenlerden aldığı taşınmaz mal vergisinin kayda değer bir kısmını devlet aslında dolaylı olarak ödüyor demektir. Ama aradaki fark yine sübvansiyon kullanımındaki taktiklerdedir. Şu anda, özünde normal şehir işletme giderleri olan pek çok tesis ve işlem, doğrudan ya da dolaylı olarak federal iskân desteğiyle karşılanıyor. Toplu konut anlayışının gerektirdiği fiziksel ve finansal formüllere uydurmak için de bu giderlere anormal biçimler veriliyor. Örneğin devlet yardımıyla toplu konut yeşil alanlarının ve kamuya açık toplanma yerlerinin, oyun odalarının, klinik mekânlarının vs. sermaye maliyetleri ödeniyor; dolaylı olarak ise –toplam hesabın büyük bir kısmını üstlendiği için– toplu konutun güvenlik çalışanlarının ve sosyal hizmet görevlilerinin ücretleri de buradan ödeniyor. Sübvansiyonlardan bu tür giderler çıkartılır –çünkü artık ürünle alakaları kalmamıştır– ama yerine taşınmaz mal vergisi konursa, şehirlerin çok ihtiyaç duyduğu bazı şeylerin ödenmesi mümkün olabilir: düşman gibi toplu konut çitleri yerine konumu iyi hesaplanmış

mahalle parkları, müdürlük polisi yerine normal polis, müdürlüğün bakım kontrolörleri yerine yapı ihlal müfettişleri.

İskân birimlerindeki oda sayısıyla ilgili şartlar (bu sayede aynı büyüklükte çok fazla konut olmasının önüne geçilebilir) hariç, İSD'nin kendi tasarım ya da inşaat standartlarını dayatma sorumluluğu ya da gücü olmamalıdır. Fiziksel standartlar ve kurallar şehrin kendi kod ve kuralları olmalı, aynı yerde sübvansiyonsuz inşaat için geçerli olan tüm kurallar kira-garantili konutlar için de geçerli olmalıdır. Konut standartlarını emniyet, sıhhi tesisat, rahatlık ya da sokak tasarımı bakımından iyileştirme ya da değiştirme yönünde bir kamu politikası varsa, bu politika keyfen seçilen kobaylara uygulanmak yerine kamuya açıklanmalıdır.

Kira-garantili binanın sahibi ticari ya da başka türden iskân-dışı kullanım amacıyla zemin ya da bodrum katlarından veya her iki kattan birden faydalanmak isterse, bu mekânların payına düşen maliyetler kira ya da finansman garantisine dahil edilmez. Bu sıhhatli teşebbüsün maliyetleri ve gelirleri İSD'yle arasındaki düzenlemenin dışında kalır.

İnşaatları bu şekilde sübvanse etmek büyük ölçekli bina yapımı ve yıkım gerektirmeyeceğinden, kira-garantili konutlar için kullanılacak arsalar çoğu durumda istimlak yetkisi kullanmayı gerektirmeyecektir. Uygun görülen muhitlerdeki arsaların alım ve satımı, kimin ne kadar para istediğine bakılarak özel inşaatlardaki gibi normal şekilde yapılabilecektir. Elbette arsa maliyetinin de bütçeye katılması gerekecektir, ama unutmamak gerek ki şu anda sübvansiyon için zorunlu gördüğümüz büyük ölçekli yıkım maliyeti bu sistemde zorunlu olmaktan çıkmaktadır.

İstimlak yetkisinin kullanıldığı vakalarda satış fiyatı gerçekçi, eksiksiz maliyet hesabına göre saptanmalıdır – mesela iptal olan işletme kirasının değeri ya da işletmeyi taşıma ve yeniden kurmanın gerçekçi maliyeti hesaplanmalıdır. İşyeri kiracılarının başka birinin planını gönülsüz sübvanse etmesinin beklenmediği özel satış işlemlerinde hesap böyle yapılır.*

* İstimlak yetkisiyle yapılan alımların bazılarında, planlarına kurban gidenlere yaptığı haksızlığın planlarını siyaseten zora sokacağını fark eden belediyelerin bulunduğu yerlerde zaten böyle bir politika izlenmektedir. Bu yüzden New York

Gönülsüz sübvansiyon almak yerine para ödemek şehir çeşitliliğini yok yere imha etmekten kaçınma amacına hizmet edebilir. Para verme zorunluluğu bir yandan yerinden edilmiş teşebbüslerin gerçekçi bir biçimde yeni bir yer bulmasını ve varlığını devam ettirmesini (mümkünse mahalle dahilinde) sağlayacak, diğer yandan da yok edilecek şeyler konusunda otomatik olarak seçici davranmayı gerektirecektir. Bu tür bir seçicilik –dokunulmamayı daha çok hak edeni rahat bırakmak– mevcut şehir yeniden inşası taktiklerinin hepsinde eksiktir ve şehrin ekonomik açıdan değerli kalemlerinin aşırı derecede çarçur edilmesinin sebeplerinden de biridir. Kira-garantili konutların ardındaki amaç mevcut ya da potansiyel başarının üstüne bir şeyler bina etmektir.

Bu yöntem de büyük ölçekli yıkım ve yeniden inşa gerektirmeyeceği için, programa çok sayıda müteahhit ve mülk sahibi katılabilir. Büyük şehirlerimizin –çeşitlilik sahibi, canlı, sürekli değişen şehirlerimizin– yeniden inşa için bir avuç yüksek memur ve zengin müteahhide mecbur olduğunu düşünmek gülünçtür. Çok konutlu kira-garantili binaların sahipleri arzu ettikleri takdirde kendileri de kiracı gibi binada oturabilmelidir, üstelik yerinde-mülk-sahipliğini beraberinde getireceği için hayırlı bir şeydir bu. Yine de kesinlikle şart koşulmamalı, ama inşaat programına bu tip katkıları teşvik ederek, ya da daha gerçekçi bir şekilde bu tür mülk sahiplerine müteahhitlerin satış yapmasını engellemeyerek desteklenmelidir.

Kira-garantili inşaat gibi bir taktiğimiz olsaydı bunu nasıl kullanabilirdik?

Mülk sahiplerinin garanti karşılığında uyması gereken iki koşuldan demin bahsetmiştim: Binalar belirlenmiş bir mahallede ve kimi zaman da belirlenmiş bir arsada yapılmalıdır; ayrıca pek çok durumda da kiracıların aym alanda yaşamakta olan adaylar arasından, veya belli bir sokaktaki ve bina grubundaki adaylar arasından seçil-

---

City, su tedariki planları neticesinde su altında kalacak olan arazileri satın alırken, eyalet çapında yasa çıkartarak yer değiştirmek zorunda kalan işletmelere adil ve eksiksiz maliyet ödemesi yaptı, hatta iş şerefiyesi alımı bile istimlak bedeline dahil edildi.

mesi şart koşulmalıdır. Bu iki basit koşul sayesinde, alanların kendilerine has sorunlarına göre değişen birkaç farklı şeyi başarmak mümkün olacaktır.

Artık kritik duruma gelmiş ama halen kara listede olan yerlerde yeni inşaatlar yapmak, aynı zamanda da halen muhitte oturan insanların alıkonmasına yardımcı olmak mümkün olacaktır mesela. İhtiyaç duyulan mahallelerde konut birimlerinin net sayısını yükseltmek ve bu yükselişi bitişikteki (yasal işgal oranlarının en sonunda uygulanabilir hale geldiği) daha eski binalardaki hane kalabalığının aynı süreçte giderilmesiyle birleştirmek mümkün olacaktır.

Ya başka bir kullanıma yer açmak amacıyla ya da yıpranma sebebiyle yıkılması gereken binalarda oturan insanları mahallede tutmak mümkün olacaktır. Şehir karışımının başka birincil unsurlarının, mesela işyerlerinin yanı sıra bir birincil kullanım ihtiyacı duyulan yerlerde *meskenleri artırmak* ya da birincil kullanım unsuru olarak verimli sayılara çıkarmak mümkün olacaktır.

Eskiden çok uzun olan yapı adalarını yeni sokaklar kestiğinde oluşan yeni cephelerdeki boşlukları doldurmak mümkün olacaktır.

Belli bir alanın bina yaşı ve türü açısından temel çeşitliliğine katkıda bulunmak mümkün olacaktır.

Konut yoğunluğunun çok yüksek olduğu istisnai alanlarda konut birimlerinin yoğunluğunu azaltmak, üstelik halkta facia düzeyinde kitlesel altüst oluşlar yaratmadan bunu tedricen yapmak mümkün olacaktır.

Son olarak da tüm bunları yaparken farklı gelir düzeylerini birbirine karıştırmak ve karışımın zamanla daha da artmasını teşvik etmek mümkün olacaktır.

Bunların hepsi nüfus *istikrarını ve çeşitliliğini artırma* yollarıdır – kimileri doğrudan, düzelmekte olan bir mahallede kalmak isteyen insanların kalmasını mümkün kılarak; kimileri de dolaylı yoldan (şehirdeki çok sayıda farklı kullanımlardan *birinin* ancak *bir kısmı* sıfatıyla rolünü oynayarak), insanların kalmayı tercih edeceği canlı, emniyetli, ilginç, çeşitlilik barındıran sokak ve semtler yaratılmasına yardımcı olarak.

Üstelik böyle bir program herhangi bir yere tedrici para ve tedrici değişim getireceğinden, tercih imkânı bulunan insanların ya da sübvansiyonsuz binaların daha sonra ya da aynı anda mahalleye

girmesinin önünde engel teşkil etmeyecektir. (Tabii çeşitlilik kendi kendini yok etmeden harekete geçileceğini umuyoruz.) Ayrıca bu program tek seçeneği başını sokacak bir yer bulmak olanlar da dahil başka kişilerin de gelişine mani olmayacaktır. Çünkü bir mahallede yeniden yerleştirmede istikrar sağlamaya tahsis edilmemiş ve kiracıların coğrafi kökeninin önem taşımadığı pek çok başka bina olacaktır.

Belli bir yerdeki binalar ne kadar eski olursa olsun, tüm nüfusun ya da neredeyse tüm nüfusun eninde sonunda yeniden yerleştirilmesi ihtiyacı ne kadar büyük olursa olsun, bu süreç bir kerede halledilemez.*

Çok hızlı yeniden yerleştirme şehir çeşitliliğine ekonomik açıdan engel olup toplu konut inşasının standartlaştırıcı, doğallığı bozucu etkilerini yaratmanın yanı sıra, mümkün olduğunca çok sayıda tercih imkânı olan insanı –yeni binalardakilerin yanı sıra eski binalardakileri, inşaat ya da rehabilitasyon konusunda kendilerine has fikirleri olan insanları– alıkoyma hedefiyle de çatışacaktır.

Yeni binalar için kira ve finansman garantisi verilen bir sistemde rüşvet ve yozlaşmaya çok fırsat çıkacağı aşikâr. Rüşvet, hile ve

* Burada durup biraz farelerden bahsedelim. Yeni iskânın ortadan kaldırdığı ve eski binaların yaydığı düşünülen en temel kötülüklerden biridir fareler. Ama fareler bunu bilmez ne yazık ki. Farelerin soyu tamamen tüketilmemişse, yıkılan fareli binaların tüm fareleri hemen yakındaki iskân bölgesine taşınır. Bu kitap yazıldığı sırada New York, Aşağı Doğu Yakası'nın en büyük problemlerinden biri, yeni devasa kooperatif projesi Seward Evleri'nin inşaatı için yıkılan binalardaki farelerin ve başka haşaratın semti basmasıydı. St. Louis şehir merkezinin büyük bir kısmı yıkıldığında, yurdundan edilen fareler kilometrelerce genişlikte bir alandaki binaları işgal ettiler. Fareler tamamen imha edilmezse yeni binalarda da ortaya çıkacaktır. Pek çok şehirde yıkılan binaların farelerini imha etmek yasal bir zorunluluktur (1960 yılında New York'ta rüşvetçi ilaçlamacılar mülk sahiplerine 5 dolardan imha belgesi veriyordu). İskân Müdürlüğü gibi kamu kuruluşları yasayı nasıl çiğniyor bilmiyorum, ama imha sürecindeki alanlara alacakaranlıkta gidip de korkutucu fare cümbüşlerine ve sürüler halinde göçlerine şahitlik edenler bir şekilde çiğnediğini anlayacaktır. Fare sorununu yeni binalar çözmez. Fare sorununu insanlar çözer. Eski binalarda fare imhası en az yenilerdeki kadar kolaydır. Satın aldığımızda bizim bina da koca koca farelerle doluydu. Farelerden ve tüm diğer haşarattan kurtulmanın maliyeti yılda 48 dolar. Bunu yapan da kanlı canlı bir insan. Binaların fareleri imha ettiği fikri yanılgıdan daha kötüdür, çünkü fareleri imha etmemek için bir bahaneye dönüşür. ("Yakın zamanda bu fare basmış binalardan kurtulacağız.") Yeni binalardan çok şey, kendimizden az şey bekliyoruz.

tırtıklamayı istersek makul sınırlar içinde tutabiliriz. (Bunu yapabileceğimiz bir ülkede yaşadığımız için ne kadar şanslı olduğumuzu düşünün bir.) Aptallaşmayla mücadele çok daha zordur.

Konut sübvansiyonuna özgü taktiklerin zaman içinde giderek rutinleşeceğinden, daha kalıplaşmış sonuçlar yaratacağından, gerçek dünyanın ihtiyaçlarından sürekli uzaklaşacağından şüphemiz olmamalı. Hiçbir yaratı ilk akla geldiği andaki gibi kalmaz, zaman içinde aşınır. Ama yozlaşma –ister para uğruna, ister iktidar uğruna yozlaşma– bağnaz bürokrasiden özünde farklıdır. Yozlaşmanın nesnesi ne kadar uzun dayanırsa, yaratıcılığı o kadar artar.

Hem aptallaşma hem yozlaşmayla mücadele etmek için en az sekiz-on yılda bir yeni konut sübvansiyon yöntemleri denememiz ya da bunların vazgeçilemeyecek ölçüde iyi işleyenlerini çeşitlendirmemiz gerek. Hatta zaman zaman bu işler için tamamen yeni kurumlar oluşturmalı, eskilerini rafa kaldırmalıyız. Her koşulda, belli yerlerde açığa çıkan duruma özgü ihtiyaçlar karşısında taktikleri sürekli denetlemek zorunludur. Sürekli şu soruyu sormalıyız: "Bu araç *burada* ihtiyaç duyulan işi yerine getirebiliyor mu? Eğer getiremiyorsa, hangi araç getirir?" Sübvansiyon taktiklerinde bilinçli ve periyodik değişiklikler yapmak, zaman içinde ortaya çıkan ama kimsenin öngöremediği yeni ihtiyaçları karşılama fırsatı doğuracaktır. Bu yazdıklarım, elinizde tuttuğunuz kitapta benim verdiğim reçeteler konusunda da bir uyarı olarak görülmelidir. Mevcut durumda akla yakın çözümler olduğunu düşünüyorum, zaten mevcut durum dışında bir kalkış noktası bulmak da mümkün değil. Ama şehirlerimiz elle tutulur iyileşmeler kaydettiği ve şehirlerimizin canlılığı ciddi ölçüde arttığı zaman en akla yakın çözümlerin yine bunlar olacağı, hatta bunların akla yakın kalmaya devam edeceği anlamına gelmiyor bu. Keza şehirlerimiz sonra da şimdiki gibi kötü yönetilirse ve biz hâlâ bağımlı olduğumuz ve temel aldığımız yapıcı davranış kalıplarını ve kuvvetleri yitirirsek, akla yakın kalmaları mümkün değildir. Facia düzeyinde büyük değişiklikler yerine esnek ve tedrici değişimi temel aldıkları sürece bugünkü sübvansiyon yöntemlerinin bile pek çok çeşidini üretmek mümkündür. Baltimore'da ev kredisi bankacılığı yapan ve çeşitli şehir yenileme ve yeniden inşa faaliyetlerinin sivil önderlerinden biri olan James Rouse kiracıların daha sonra ev sahibi olabileceği bir sübvansiyon çeşidi önermişti ör-

neğin – ağırlıklı olarak sıra evlerin bulunduğu yerler için son derece makul bir fikirdi bu:

Sosyal konutlar başlı başına amaç değildir. Ancak şehirlerimizi yaşamaya uygun yerler haline getirme amacına yönelik bir araç olarak gerekçelendirilebilirler. Peki nasıl bir sosyal konut?.. Kiracının kirası geliriyle birlikte yükseltilmelidir ve saptanan gelir düzeyini aştı diye kiracı evinden çıkartılmamalıdır. Kirası bildiğimiz ev kredisi koşullarında kredi taksidi seviyesine yükseldiği zaman ev ona resmi değerinden satılmalı ve kirası da kredi taksidine dönüştürülmelidir. Böyle bir program sadece ferdi değil, aynı zamanda evi de tekrar serbest piyasa akışına katacaktır. Sosyal konut gettolarının oluşmasını önleyecek ve şu anda programı çevreleyen koruma kompleksinin tamamını kısıtlayacaktır...

New Yorklu bir mimar olan Charles Platt uzun zaman boyunca, sübvansiyonlu yeni evleri çevredeki diğer eski binalarla birlikte hane kalabalığını gidermek ve böylece bir taşla iki kuş vurmak için kullanmayı savunmuştur. Pennsylvania Üniversitesi'nden şehir planlama profesörü olan William Wheaton dönüşümlü sosyal konut tedariki kavramı ve bu konutların toplumda özel konut çeşitlerinden ayırt edilemeyeceği konusunda anlamlı iddialarda bulunmuştur. Californialı mimar Vernon DeMars benim kira-garantili adını verdiğim sisteme benzer bir özel inşaat ve mülk edinme sistemi önermiştir; bu sisteme herkes dahil olabilir ve devlet iskân kurumları onlara sübvansiyonlu kiracılar da gönderebilir. New York Bölge Planlama Birliği için çalışan bir plancı olan Stanley Tankel şu soruyu sorar:

Gecekondu mahallelerinin ta kendilerinde iyi imar politikalarının bazı unsurlarının bulunup bulunmadığına bakmak niçin şimdi aklımıza geliyor? Gecekondu mahallelerindeki ailelerin gelirleri yükselince illa ki taşınmadığını, gecekondu mahallelerinde paternalist idari politikaların bağımsızlığı bastıramadığını; son olarak da (tam bir mucize!) gecekondu mahallelerinde oturanların, tıpkı başka yerlerde oturanlar gibi mahallelerinden atılmaktan hoşlanmadığını... yeni keşfediyoruz sanki... Bir sonraki adım büyük bir tevazu istiyor, çünkü artık büyük inşaat projeleri ile büyük toplumsal başarıları birbirine karıştırır olduk. Topluluk yaratmanın herhangi bir kişinin hayal gücünün yeteceği bir şey olmadığını kabul etmek zorundayız. Elimizdeki toplulukları el üstünde tutmayı öğrenmeliyiz, zira kolay kolay ortaya çıkmıyorlar. "Binaları düzelt ama insanlara dokunma." "Yeniden yerleştirme için mahalle dışını seçme." – Sosyal konutların popüler olması için sloganlar bunlar olmalı.

Sosyal konutları inceleyenlerin hemen hepsi kiracılara gelir sınırlaması getirmenin zararını eninde sonunda anlamış ve sınırlamanın iptal edilmesini savunmuştur.* Benim önerdiğim kira-garantili konutlar da kesinlikle bana ait fikirlerden doğmadı, sadece pek çok başka insan tarafından ortaya atılan birbiriyle ilişkili iki sistemi birleştirdim.

Peki bu tür fikirler neden sosyal konut kavramına çoktan dahil edilmiş değil?

Cevap zaten sorunun içinde.

Bu fikirlerin kullanılmamasının sebebi tam da ya toplu konut anlayışına, ya da devlet mülkiyetinde sübvansiyonlu iskân anlayışına *dahil edilecek* değişiklikler olarak tasarlanmaları ve önerilmeleridir. Sosyal konut hakkındaki bu temel fikirlerin her ikisi de toplumumuzda iyi şehir inşasına asla uymamıştır ve uymayacaktır. Bu fikirlere ulaşmak için kullanılan taktikler –gecekondu mahallelerini binalarla çevreleme, gecekondu mahallelerinin yerini değiştirme, insanları gelir düzeylerine göre ayrıştırma, standartlaştırma– gerek insani açıdan gerekse şehirlerin ekonomik ihtiyaçları açısından kötüdür, ama toplu konut inşası ya da bürokratik mülk sahipliği ve idaresi için iyi ve mantıklıdır. Nitekim bu amaçlara ulaşmak için başka taktiklere başvurmak o kadar mantıksız ve zorlamadır ki, bu taktikleri *dahil etme* girişimleri daha halkla ilişkiler bültenlerinin mürekkebi kurumadan suya düşer.

Konut sübvansiyonu için yeni taktiklere ihtiyacımız var, ama bunun sebebi mevcut taktiklerin tümden çürük çıkması değil. Yeni taktiklere ihtiyacımız var, çünkü şehir inşasında farklı amaçlara yönelmemiz; keza çöküntüyle başa çıkmak ve artık çöküntü bölgesi, gecekondu mahallesi olmayan yerlerde nüfus çeşitliliğini korumak için de yeni stratejiler geliştirmemiz gerekiyor. Farklı hedefler ve yeni stratejiler için, bunlara uygun ve çok farklı taktikler gerekiyor.

* Bu fikirlerin çoğu bir sempozyumda ifade edildi, bkz. "The Dreary Deadlock of Public Housing", *Architectural Forum*, Haziran 1957.

18

Şehir Erozyonu ya da Otomobil Aşınması

GÜNÜMÜZDE şehirlere değer veren herkes otomobillerden rahatsız oluyor.

Trafik arterleri, park yerleri, benzin istasyonları ve otoban tesisleri şehri yok etmenin güçlü ve amansız araçları. Otomobillere yer açmak için sokaklar geniş ve dağınık parçalara bölünüyor, yayalar için uygunsuz ve boş yerler haline getiriliyor. Sık dokunmuş çapraşıklık ve özlü dayanışma harikaları olan şehir merkezleri ve benzeri mahallelerin karını gelişigüzel deşiliyor. Nirengi noktası niteliğindeki binalar ya ufalanıp gidiyor ya da şehir hayatındaki bağlamından o kadar kopuyor ki anlamsız boş yapılara dönüşüyor. Şehrin kendine has karakteri bulanıyor ve nihayet her yer birbirine benzeyerek neticede Hiçbiryer'e dönüşüyor. En kötü yenilgiyi alan alanlarda işlevsel bakımdan tek başına ayakta duramayan kullanımlar –alışveriş merkezleri, konutlar, açık toplanma yerleri ya da iş merkezleri– birbirinden koparılıyor.

Ama otomobilleri biraz fazla suçluyoruz.

Diyelim ki otomobiller hiç icat edilmedi ya da önemsenmedi ve otomobil yerine verimli, rahat, hızlı, kolay erişilen kitlesel ulaşım araçları kullanıyoruz. Hiç şüphe yok ki daha iyi işler için kullanılabilecek muazzam miktarda para cebimizde kalırdı. Ama bu para daha iyi işler için kullanılmayabilirdi de.

Aynı zamanda proje imgesine ve geleneksel planlamanın diğer şehir-karşıtı ideallerine göre şehirleri yeniden inşa ettiğimizi, genişlettiğimizi ve yeniden örgütlediğimizi düşünün.

Birkaç paragraf önce otomobillerle ilişkilendirdiğimiz sonuçların aynılarına ulaşırız esasen. Bu sonuçlar kelimesi kelimesine tekrarlanabilir: Sokaklar geniş ve dağınık parçalara bölünüyor, yayalar için uygunsuz ve boş yerler haline geliyor. Sık dokunmuş çapraşıklık ve özlü dayanışma harikaları olan şehir merkezleri ve benzeri mahallelerin karnı gelişigüzel deşiliyor. Nirengi noktası niteliğindeki binalar ya ufalanıp gidiyor ya da şehir hayatındaki bağlamından o kadar kopuyor ki anlamsız boş yapılara dönüşüyor. Şehrin kendine has karakteri bulanıyor ve nihayet her yer birbirine benzeyerek neticede Hiçbiryer'e dönüşüyor. En kötü yenilgiyi alan alanlarda vesaire vesaire...

Ondan sonra otomobilin icat edilmesi ya da unutulduğu yerden kurtarılması gerekecektir. Çünkü bu kadar elverişsiz şehirlerde yaşayan insanların boşluk, tehlike ve tümden kurumsallaşmadan kurtulması için otomobiller zorunlu olacaktır.

Otomobillerin şehirlere verdiği zararın ne kadarının aslında taşıma ve trafik ihtiyaçlarından kaynaklandığı, ne kadarının ise salt diğer şehir ihtiyaçlarına, kullanımlarına ve ihtiyaçlarına saygısızlıktan kaynaklandığı şüphelidir. Şehir organizasyonu için başka saygın ilkeler bilmediklerinden, şehri yeniden inşa edenlerin yenileme projeleri dışında bir şey düşünmeye kalkınca koca bir boşlukla karşılaşmalarında olduğu gibi, trafik mühendisleri ve yine şehri yeniden inşa edenler bu konuda da gerçekte ne yapabileceklerini düşünmeye kalktıklarında koca bir boşlukla karşılaşıyorlar. Tek yapabildikleri trafiğin arapsaçına döndüğü yerlerdeki sorunları çözmek ve gelecekte daha fazla aracın hareket etmesi ve park edilmesi için olabildiğince öngörülü davranmak. Duyarlı ve pratik insanların işe yaramaz taktikleri rafa kaldırması –kendi yaptıkları işlerin neticeleri yüzünden kuşkuya düşmüş olsalar bile– mümkün değil, çünkü tek alternatif neyin niçin yapılacağı konusunda yoğun bir karmaşanın içine düşmek.

İyi nakliye ve iletişim hem ulaşılması en zor hedeflerdendir, hem de temel ihtiyaçlardır. Şehir demek seçeneklerin çoğalması demektir. Öte yandan etrafta rahatça dolaşamazsak, seçenek çokluğundan faydalanmamız mümkün değildir. Keza çapraz-kullanım yolu açmasa seçenek çokluğu söz konusu bile olmazdı. Üstelik şehirlerin ekonomik temeli ticarettir. İmalatın bile şehirlerde yapılmasının ana

sebebi malları şehirde üretmenin daha kolay olması değil, ticaret konusunda şehrin sağladığı avantajlardır. Fikir, hizmet, vasıf ve personel ticareti, ayrıca mal ticareti için kuşkusuz verimli, akışkan nakliye ve iletişim gereklidir.

Ama seçenek çokluğu ve yoğun şehir ticareti aynı zamanda muazzam yoğunlukta insana, kullanımların çapraşık karışımlarına ve yolların karmaşık bir şekilde iç içe geçmesine bağımlıdır.

Çapraşık ve yoğun arazi kullanımına zarar vermeden şehirde nakliyeyi nasıl sağlarız? – soru budur. Ya da bir başka şekilde ifade edersek, nakliye yollarına zarar vermeden çapraşık ve yoğun şehir arazisi kullanımını nasıl sağlarız?

Otomobil seli için yetersiz kaldığı gayet aşikâr şehir sokaklarının atlı arabalara uygun, modası geçmiş sokaklar olduğu, o dönemin trafiğine göre olduğu, vs. şeklinde bir efsane dolaşıyor bugünlerde.

Bunun kadar gerçeğe uzak bir şey olamaz. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl şehir sokaklarının genellikle yaya kullanımlarına ve onlara komşu karışık kullanımların dayanışmasına gayet uygun olduğundan şüphemiz olmasın. Ama at trafiğine hiç de uygun değillerdi ve bu da pek çok açıdan yaya trafiğine de uygun olmalarını engelliyordu.

Texas, Fort Worth şehir merkezinde otomobillere geçit vermeyen bir plan (bu bölümde aym plana yine döneceğim) hazırlayan Victor Gruen, tasarısını izah etmek için bir dizi slayt hazırlamıştı. Tanıdık otomobil keşmekeşini gösteren bir fotoğrafın ardından bir sürpriz yapıyor, Fort Worth'un eski bir fotoğrafındaki at ve atlı araba keşmekeşini gösteriyordu.

Atlı günlerde büyük ve nüfusu yoğun şehirlerdeki sokak yaşamının neye benzediğini merhum İngiliz mimar H. B. Cresswell'den dinleyelim. Cresswell, İngiliz *Architectural Review*'un Aralık 1958 sayısında gençliğindeki, yani 1890'daki Londra'nın tasvirini yapıyordu:

> O günlerde Strand Caddesi... insanların esasen Londra dediği yerin kalbiydi. Hiç kesilmeyen sokaklar ve avlulardan bir çit labirentince kuşatılan Strand'ın cephelerinde pek sevilen nezih restoranlar; meyhaneler, barlar, deniz ürünü lokantaları, et lokantaları; değişik ve ilginç mallar satan çok çeşitli küçük dükkânlar, tezgâhlar bulunurdu, hepsi de bitişik nizam dizilip

müşteri beklerdi... Ama o çamur!* O gürültü! O koku! Tüm bu çirkinlikler atın izleriydi...

Londra'nın kalabalık –hatta şehrin bazı yerlerinde zaman zaman tamamen duran– tekerlekli trafiğinin tamamı ata bağımlıydı: Yük arabası, katar, otobüs ve faytonu, ayrıca her türden özel aracı atlar çekiyordu. Meredith Londra'ya demiryoluyla yaklaşırken duyulan, "araba durağının kötü kokusu"ndan bahseder: Ama asıl yaygın koku ahır kokusuydu – insan sırf kokusundan Londra'ya geldiğini anlayıp heyecana kapılabilirdi. Ahırlar genellikle üç ya da dört katlıydı ve önlerinde zikzak şeklinde çıkış yolları vardı. Gübreliklerinde Londra'daki üst ve alt orta sınıf evlerinin salonlarını süsleyen demir avizelerden olurdu; bunlar sonbaharda ölü sineklerden bir tabakayla kaplanır, yazları ise sinek bulutları içinde kalırdı.

Atların daha belirgin izlerinden biri de çamurdu, hem de çok sayıda kırmızı ceketli oğlanın tekerler ve toynaklar arasına küreklerle dalıp çamuru kaldırım kenarlarındaki teneke kovalara doldurmasına rağmen. Bu çamur ya "bezelye çorbası" misali sokakları doldurur, yer yer göllenip kaldırımlara taşar, yer yer dingil yağı ya da tozla karışıp tüm yola yayılır ve yayaların bir anlık dikkatsizliğini kollardı. Bazen hızlı geçen bir fayton bu çorbayı sıçratıverir, pantolonların ve eteklerin yanı sıra kaldırım da berbat olurdu. Böylece Strand'a bakan cepheler boylu boyunca, yarım metre yüksekliğe kadar bu çamura bulanırdı. Tekerli "çamur arabalarıyla" geçen iki adam, bezelye çorbasının icabına bakmaya çalışırdı. Adamlar Kuzey denizlerindeki gemiciler gibi uzun çizmeler giymiş, muşambalarını çenelerine kadar çekmiş, başlarına da itfaiyeci şapkaları geçirmiş olurdu. Floşş! Çamur oradan geçmekte olan yayanın gözüne geldi! Dingil yağı da atların çektiği fırçalarla halledilirdi ve yolun tenhalaştığı saatlerde insanlar hortumlarla kalanları yıkardı...

Çamurdan sonra bir de gürültü vardı; yine atların yarattığı bu ses Londra hayatının en merkezi bölgelerinde gümleyip dururdu. Aklın hayalin almayacağı bir gürültü. Londra'nın yoğun sokakları "granit" taşlarla döşenmişti... muazzam sayıda demir nallı kıllı toynağın çekiç gibi bu taşlara vurması; bir taştan diğerine zıplayan tekerleklerin, tıpkı parmaklıklara sürtülen çubuk sesi gibi, sağır edici takırtısı; yıpranmış hafif ya da ağır araçların gıcırtısı, homurtusu, çatırtısı, cırıltısı; arabalardaki zincirlerin ve akla gelebilecek her türlü koşum ve donanımın şıngırtısı, tıngırtısı, buna ilaveten birbirine haberler veren ya da isteklerini bildirmeye çalışan her türlü mahlukun nidaları ve feryatları – hiçbir kavramla ifade edilemeyecek bir şamata yaratırdı. Gürültü deyip geçilecek bir şey değildi bu, sesin en uç haliydi...

* Burada bir örtmece vardır.

Ebenezer Howard'ın yaşadığı Londra böyle bir yerdi; şehir sokaklarının insanlara uygun olmadığını düşünmesine şaşmamak gerek.

Le Corbusier 1920'lerde ışıyanşehrini tasarladığında, Howard'ın küçük-kasaba bahçeşehrinin parklı, gökdelenli ve otoyollu versiyonu olan eseriyle böbürleniyor, yeni bir çağa göre tasarım yaptığını ve onunla birlikte de yeni bir trafik sistemine hitap ettiğini söylüyordu. Ama bu doğru değildi. Yeni çağ açısından düşünürsek, tek yaptığı eskide kalmış sade hayata yönelik nostaljik arzulara, aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıldaki at (ve salgın) şehrine hitap eden yüzeysel reformları kendi koşullarına uyarlamaktı. Yeni trafik sistemi açısından ise, aynı ölçüde yüzeysel şeyler yapmıştı. Görünüşe bakılırsa, ışıyanşehir tasarımını kendi tasarım anlayışını tatmin edecek miktarda otoyol ve trafikle süslemişti (herhalde yaklaşımı için en uygun sözcük buydu); ama bu miktarın tekdüze, dikey yerleşmiş ve boşluklarla ayrılmış yoğun nüfusun ihtiyaç duyacağı çok daha fazla sayıdaki otomobil, yol, park ve bakım yeriyle uzaktan yakından alakası yoktu. Onun park içinde gökdelen hayali bozulup gerçek hayatta otopark içinde gökdelene dönüştü. Üstelik parkyerleri hiçbir zaman yeterli gelmedi.

Sadede gelirsek, şehirlerle otomobiller arasındaki mevcut ilişki tarihin zaman zaman ilerlemeye taktığı çelmelerden biridir aslında. Otomobillerin gündelik taşıma aracı olarak gelişim süreci, tam da banliyöleşmiş, şehir karşıtı idealin mimaride, sosyolojide, hukukta ve finansta geliştiği sürece tekabül eder.

Ama otomobil doğası gereği şehirleri yok eden bir unsur değildir. On dokuzuncu yüzyıl sokaklarının at trafiğine uygunluğu ve cazibesi konusunda kendimize masallar anlatmayı kesersek, içten yanmalı motorun şehir yoğunluğunu azaltmakta ve aynı anda şehirleri en zararlı zorunluluklarından birinden kurtarmakta kusursuz bir araç olma potansiyeli taşıdığını görebiliriz.

Otomobil motorları atlardan daha sessiz ve temiz olmakla kalmıyordu, aynı zamanda motor sayesinde az güçle çok atın işini yapmak mümkündü. Mekanik araçların gücü ve atlardan daha yüksek hızlara ulaşması, çok yoğun nüfuslar ile insanların ve malların verimli bir şekilde hareket etmesini bağdaştırmayı kolaylaştırabilirdi. Yüzyıl başında demiryolları zaten demir atların yoğunluk ile hare-

keti bağdaştırmakta verimli araçlar olduğunu göstermişti. Otomobiller ve kamyonlar demiryollarının erişemediği yerlere gitmeyi, demiryollarının yapamayacağı işleri yapmayı vaat ediyordu; şehirlerin eskiden beri var olan araç yığılması sorununu azaltmanın başka bir yoluydu bu.

Aslında kalabalık şehir sokaklarındaki altı-yedi atın yerine tek bir mekanik araç geçirmeyip, her atın yerine altı-yedi mekanik araç geçirmekle yoldan sapmış olduk. Aşırı bol bulunan mekanik araçlar hımbılca kullanılıyor ve genelde garajda yatıyor. Bu düşük verimliliğin sonuçlarından biri de, güçlü ve hızlı araçların çok fazla olmaları yüzünden atlardan daha hızlı ilerleyememeleri.

Şehirlerde mekanik araçlardan beklenebilecek işlerin büyük bir kısmını kamyonlar yapıyor. Hamalların ya da atlı arabaların taşıyabileceğinden çok daha fazla yük taşıyorlar. Ama yolcu araçları böyle bir işe yaramadığı için, sıkışıklık neticede kamyonların verimliliğini de büyük ölçüde azaltıyor.

Günümüzde, potansiyel müttefikler *olan otomobiller ile şehirlerin* savaşı yüzünden umutsuzluğa kapılanlar, otomobiller ile yayalar arasındaki pat durumunu savaş gibi tasvir etme eğiliminde.

Çözümün bazı yerleri yayalara bazı yerleri de araçlara ayırmakta olduğunu varsaymak pek moda. Eninde sonunda bu tip ayrımlar yapabiliriz, ama gerçekten istersek. Öte yandan, bu tür tasarılar ancak şehri kullanan otomobil sayısında ciddi bir düşme olacağı *varsayımına* dayanarak uygulanabilir. Aksi takdirde, yayalara ayrılmış yerlerin çevresindeki zorunlu parkyerleri, garajlar ve araç yoluna erişim yolları o kadar hantal ve sönükleştirici boyutlara ulaşır ki, şehri kurtarmaya değil, ancak şehri parçalamaya yarayabilirler.

Yayaya özel tasarıların en ünlüsü Fort Worth merkezindeki Gruen planıdır. Victor Gruen ve Ortakları şirketinin mimarları ve plancıları yaklaşık 2,5 kilometrekarelik bir alanın çevresine daire şeklinde bir yol yapılmasını ve bu yoldan her biri on bin araç alan ve ortadaki alanın altına yerleştirilmiş olan altı tane devasa diktörtgen garaja geçiş yapılmasını önerdiler. Alanın geri kalanı otomobilden arındırılacak ve yoğun bir şekilde geliştirilerek karışık kullanım merkezi haline getirilecekti. Bu tasarı Fort Worth'te siyasi muhale-

fetle karşılaştı, ama taklit planlar yaklaşık doksan şehirde önerildi ve birkaç tanesinde hayata geçirildi. Ne yazık ki planı taklit edenlerin görmezden geldiği bariz bir gerçek vardı: Bu tasarı Fort Worth'ün iç içe geçmiş, kesintisiz bir bütün olarak şehre benzetilebilecek koca bir kesimini içeriyordu ve bu bakımdan bir mantığı vardı; ayrıştırmadan ziyade toplamaya yönelik bir araçtı, basitleştirmeden ziyade karmaşıklaştırmaya hizmet ediyordu. Taklitlerde ise hemen her seferinde anafikirden sapıldı ve alışverişin yoğun olduğu birkaç sokağı banliyö alışveriş merkezlerine benzer bir şekilde tecrit eden ve ölü park ve yol sınırlarıyla çevreleyen minik ve ürkek tasarımlar ortaya çıktı.

Çalı yerleştirmekten ve bank dizmekten daha zor bir işle karşılaşılmadığı sürece başka bir şeye gerek duyulmaz aslında – kaldı ki Fort Worth için de planlanabileceklerin hepsi bundan ibaretti. Sözünü ettiğimiz daha zor iş, şehri kullanan araç sayısını ciddi bir şekilde nasıl azaltabileceğimizdir.

Fort Worth için Gruen planında bile böyle bir azalma olacağı varsayılmıştı, hem de bu şehir büyük şehirlerimize kıyasla küçük ve sade olmasına, ayrıca araçlar için incelikle düşünülmüş çok geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen. Gruen'in tasarısında şehir merkezini şehrin tamamına ve banliyölere bağlayan bir ekspres otobüs hizmeti de vardı, böylece mevcut toplu taşımaya nazaran çok daha fazla sayıda şehir merkezi kullanıcısının ulaşım sorunu çözülecekti. Böyle bir düzenleme ve varsayım olmadan, daire-yol tasarısı Le Corbusier'nin hüsnükuruntu geleneğinin gerçekdışı süslemelerinden biri olacaktı; ya da güçlüklerle gerçekçi bir şekilde yüzleşilecekti ve tüm şehir merkezi garajlara çevrilip daire-yol yetersiz kılınacaktı. Garajlar uzaklara yerleştirildiğinde, bir hayli geniş bir çevreye hizmet verilecekti kuşkusuz, ama bu sefer de yaya olarak kolayca kullanılabilen sıkışık ve yoğun bir semtin pratikliği ortadan kalkacaktı. Yani planın hiçbir anlamı kalmayacaktı.

Büyük bir yığılmanın yaşandığı merkezi sokaklar için tasarlanan bazı trafik ayrıştırma yöntemlerinde Gruen tasarısındaki gibi yatay ayrıştırma değil, yayaların otomobillerin ve sokağın üstünden geçtiği ya da otomobillerin yayaların üstünden ilerlediği dikey ayrıştırma öngörülüyordu. Ama yollardan yayaları çıkarmak arabalar için çok az yer açar. Yayaları getiren araçlar için –tıkanıklığın ve ay-

rıştırılanın sebebi bunlardır– gereken yol genişliğini sağlamak, buna tekabül eden yaya yollarının yayaların rahat hareket etmesini engelleyecek kadar genişletilmesine yol açar. Bu tasarıların da gerek arabalar gerekse yayalar açısından uygulanabilir olmaları için otomobil sayısı ciddi ölçüde azaltılmalı ve toplu taşımaya bağımlılık çok daha fazla artırılmalıdır.

Yayalara yönelik tasarıların ardında bir başka güçlük daha vardır. Yayaların sokak kullanımına hitap eden ve karşılıklı olarak daha fazla yayanın sokağı kullanmasına yol açan pek çok şehir teşekkülü hizmet ve mal tedariki ya da kendi ürünlerinin nakliyesi için araçlara rahat erişmeye ihtiyaç duyar.

Araç trafiği ile yaya trafiği tamamen ayrıştırılacaksa iki alternatiften birini kabul etmek gerekir. Birinci alternatif, yayalara ayrılan sokaklarda bu tip teşekküllerin bulunmamasıdır. Bu tabii ki otomatik olarak saçma sayılacaktır. Ama gerçek hayatta böyle saçmalıklara rastlamak mümkündür ve tam da bekleneceği üzere yayalara ayrılmış kısımlar boştur. Yayalar gidip araçlara ayrılmış ve dükkânların bulunduğu yerden geçerler. Haşmetli "yarının şehri" planlarının pek çoğu bu yapısal çelişkiden muzdariptir.

Diğer alternatif, yaya alanından ayrı olarak araç ikmali için tasarılar geliştirmek zorunda kalmaktır.

Gruen'in Fort Worth tasarısı ikmal sorununu yer altından geçen tünellerle çözüyordu, kamyonlar ve otellere hizmet veren taksiler için bodrum katlarında indirme bindirme yerleri vardı.

Buna alternatif olarak tasarıda çok gelişmiş bir "postane" sistemi de önerilmişti. Bu yöntem yıllar önce New Yorklu mimar Simon Breines tarafından New York'ta yayalara ayrılmış bir orta kesim tasarısında da gündeme getirilmişti. "Postane" sisteminde tüm mallar tek bir bölgede merkezi olarak tasnif edilir. Tasnif edilen her türden ve her kaynaktan mal bir araya getirilip akılcı bir şekilde dağıtılır, tıpkı gelen postaların postanede tasnif edilip dağıtılması gibi. Buradaki amaç kamyon teslimatlarının sayısını ciddi ölçüde azaltmaktır; böylece az sayıdaki teslimat (ve sevkiyat) yayalar azaldığında, tercihen geceleri yapılabilir. Böylece araç-yaya ayrımı hiç değilse kamyonlar açısından mekân değil de zaman ayrışması haline gelir. Tabii bunun ciddi bir maliyeti olacaktır, çünkü malların sevkiyatında ek bir adım söz konusudur.

Yoğun şekilde kullanılan şehir merkezi alanları haricinde, yayalar ile araçların ayrıştırılmasını gerektirecek hizmet sorunları olduğu pek söylenemez. Ama benim tümden ayrıştırmanın birçok avantajı olacağı konusunda şüphelerim var. Şehir sokaklarında yayalar ile araçlar arasında çıkan çatışmaların kaynağında genellikle araçların çok fazla sayıda olması vardır. En asgari yaya ihtiyaçları bile aşama aşama ama hiç durmadan bu aşırı miktarda araç için feda edilir. Araçların tahammülün ötesinde baskın durumda olması, sadece otomobillerle ilgili bir sorun değildir. Hiç şüphe yok ki atların çok sayıda olması da benzer çatışmalar yaratmıştır; Amsterdam ya da Yeni Delhi'de iş giriş çıkış saatlerine denk gelen insanlar, çok sayıda bisikletin yayalarla karışıp tam bir keşmekeş yarattığını söyler.

İmkân buldukça, insanların yayalara özel sokakları nasıl kullandıklarını izliyorum. En sonunda ortadan yürümeye ve nihayet yolların kralı olmanın tadını çıkarmaya başladıklarını söyleyemem. Yine kenarlardan yürüyorlar. Merkezi alışveriş sokaklarından ikisini trafiğe kapatarak (elbette sevkiyat sorunu kördüğüm olmuştu) bunu deneyen Boston'da neredeyse boş yolları ve sıkış tepiş daracık kaldırımları seyretmek çok ilginçti. Kıtanın diğer tarafında, Disneyland'in örnek anacaddesinde de aynı şey oluyor. Disneyland'in araç yolunu uzun aralıklarla tur attırmak için bir tramvay kullanıyor sadece, bir de ara sıra atlı arabalar geçiyor. Gelgelelim ziyaretçiler yolun ortasından yürümektense kaldırımlardan yürümeyi tercih ediyor; tuhaf ama sadece araçların ya da gösteri alaylarının geçişi sırasında kaldırım yerine sokağı seçtiklerini görüyorum. Sonra sokaktaki hayata *katılmak* üzere geri dönüyorlar.

Boston ya da Disneyland'deki gibi bir sakınganlık kısmen hepimizin bordürleri aşmamaya şartlanmış olmamızdan kaynaklanıyor belki. Araç yolu ile kaldırımın ayırt edilmesini önleyen bir döşeme tarzı muhtemelen araç yolunun daha fazla kullanılmasını sağlayacaktır; gerçekten de kaldırımların geniş olduğu yerlerde (Boston'da bile), insanlar Disneyland'de ya da Boston merkezinde bulunan dar kaldırımlardaki gibi gülünç bir şekilde sıkışmaya meyilli değildir.

Ama bunun sadece çözümün bir kısmı olduğu aşikâr. "Sokakların" geniş olduğu, ama tamamen yayalara ait olduğu ve kaldırım yüksekliği farkının bulunmadığı banliyö alışveriş merkezlerinde de insanlar kenarlardan yürür ve ancak "sokağın" ortasına ilginç bir

şey konmuşsa kenardan ayrılır. Yollar o kadar geniştir ki seyrek bir şekilde bile olsa doldurmak için çok sayıda insan gerekir. Yayaların araç yolunu bu şekilde kullanır göründüğü ya da kullanmak istediği durumlar sadece iş giriş-çıkış saatlerinde Wall Street semtindeki, Boston finans alanındaki ya da paskalya bayramında Beşinci Cadde'deki gibi insanlar sel misali aktığında ortaya çıkar. Daha sıradan durumlarda insanların kenara doğru çekilmesi, bana kalırsa kenarların daha ilginç olmasındandır. Yürürken bir şeylere bakarak oyalanırlar – pencerelere, binalara, birbirlerine bakarlar.

Ama Boston, Disneyland ya da alışveriş merkezlerinin yaya sokaklarındaki insanlar, çok sayıda aracın kullandığı sıradan şehir sokaklarındaki insanlardan bir konuda farklı davranır. İstisnalar önemlidir. İnsanlar bir kenardan karşı kenara daha rahat geçerler ve bu rahatlıktan faydalanırken bordürlerden de etkilenmiyormuş gibi görünürler. Bu gözlemlere insanların becerebilirlerse –kimi zaman hayatlarını bile tehlikeye atıp– yasak yerleri kullanarak karşıdan karşıya geçmelerini ve karşıya geçmek için beklerken çok sabırsız davranmalarını da eklediğimde, yayalara özel sokakların çekiciliğinin tamamen araçtan yoksun olmalarından değil, vızır vızır geçen araç kalabalığının yokluğundan ve kolayca karşıdan karşıya geçilebilmesinden kaynaklandığını düşünmeye başlıyorum.

Çocuklar açısından bile asıl mesele, arabaları ayrı tutmaktan ziyade araba hâkimiyetini azaltmak ve araçlara yer açmak için kaldırım oyunlarının erozyona uğramasını engellemek olabilir. Elbette çocukların oynadığı şehir sokaklarından arabaları tamamen kaldırmak en iyisidir, ama kaldırımların daha faydalı özelliklerinin ve bu özelliklerle birlikte gözetimin yok olmasına yol açarsak sonuçta daha beter sorunlarla karşı karşıya kalabiliriz. Kimi zaman bu tip tasarılar zaten kendi kendini iptal eder. Cincinnati'deki bir toplu konut projesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu projedeki evler yayalara özel yeşil alanlar ve kaldırımlara bakıyordu, arkalarında ise arabalar ve sevkiyatlar için servis yolları bulunuyordu. Bütün gidiş gelişler evlerle yollar arasında gerçekleştiği için işlevsel bakımdan evlerin arkası öne dönüşmüş, önleri ise arka olmuştu. Elbette çocuklar da oynamak için yollara gidiyordu.

Canlılık daha fazla canlılık getirir. Soyut bir şıklık uğruna yaya yolu ayrılıyorsa ve bu şıklık uğruna pek çok hayat formu ve faaliye-

te yer bırakılmıyor, baskı uygulanıyorsa, kimse yapılan şıklığı takdir etmeyecektir.

Şehrin trafik sorunlarını basitleştirip yayalara karşı arabalar bağlamında düşünmek ve asıl hedef olarak bu ikisini ayrıştırmayı koymak, sorunu yanlış ucundan yakalamak demektir. Şehirlerdeki yayaları, şehir çeşitliliğinden, canlılığından ve kullanım yoğunluğundan ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Şehir çeşitliliği yoksa, büyük yerleşimlerdeki insanların yürümektense arabaya binmesi muhtemelen daha iyi olacaktır. İdare edilemez haldeki şehir boşluklarını idare edilemeyen şehir trafiğine tercih etmek olacak iş değildir.

Yayalara göre hesap yapmanın temelindeki soru, tüm diğer şehir trafiği güçlüklerinin temelindekiyle aynıdır: Yüzeydeki araçların toplam sayısını nasıl azaltırız ve kalanları da nasıl daha fazla ve verimli çalıştırırız? Özel otomobillere aşırı bağımlılık ile şehrin yoğun kullanımı birbiriyle bağdaşmaz. Ya birinden ya ötekinden vazgeçmek gerekir. Gerçek hayatta ise hangi tarafın daha fazla zafer kazandığına göre iki süreçten biri gerçekleşir: Ya otomobiller şehri erozyona uğratır, ya da şehir otomobilleri aşındırır.

Herhangi bir şehir trafiğiyle baş etme taktiğinin artılarını ve eksilerini anlayabilmek için bu iki aşındırma sürecinin özünü ve yarattığı etkileri anlamamız gerekir öncelikle. Ayrıca şehirlerdeki yüzey trafiğinin *kendisi* üzerinde baskı uyguladığının da bilincine varmamız gerekir. Araçlar mekân için ve düzenlenişlerinin rahatlığı için birbiriyle rekabet eder. Ayrıca diğer mekânların ve rahat ulaşım gerektiren tesislerin kullanımlarıyla da rekabet halindedirler.

Otomobillerin şehirleri aşındırması, pek tarif gerektirmeyecek kadar aşina olduğumuz bir dizi olaya yol açar. Aşındırma dediğimiz şeyin etkisi kemirmenin etkisine benzer; önce minik ısırıklar alınır, ama sonra koca koca lokmalar gelir. Araçların yarattığı tıkanıklık yüzünden şurada bir sokak genişletilir, burada bir tanesi düzleştirilir, geniş bir bulvar tek yönlü yapılır, kademeli işaretlemeyle hız artırılır, kapasitesini dolduran bir köprüye ikinci kat yapılır, bir otoyol geçirilir, nihayetinde her yer otoyol ağlarıyla kaplanır. Gittikçe daha fazla alan parkyerlerine ayrılır, çünkü sürekli sayısı artan araçlar çalışmadığı sırada onları bir yere koymak gerekir.

Bu sürecin hiçbir adımı tek başına kritik değildir. Ama birikince ortaya çıkan toplu etkileri muazzamdır. Her adım kendi başına önemli olmasa da, toplam değişiklikte ufak da olsa bir rol almanın yanı sıra sürecin kendisini de hızlandırdığı için önemlidir. Otomobillerin şehirleri erozyona uğratması bu yüzden "olumlu geri besleme" diye bildiğimiz şeye örnektir. Olumlu geri besleme vakalarında etki tepki doğurur ve tepki de ilk etkiyi doğuran koşulları güçlendirir. Bu durum ilk etkiyi tekrarlama ihtiyacını artırır, ilk etki de tepkiyi yoğunlaştırır ve bu böyle sonsuza dek devam eder. Bu süreç insanın alışkanlıklarının pençesine düşmesine benzer.

Olumlu geri beslemenin yaşadığı trafik süreçlerine –ya da sürecin bir kısmına– dair çarpıcı bir açıklama, 1955'te Victor Gruen tarafından, Fort Worth planıyla bağlantılı olarak yapılmıştır. Önündeki sorunun boyutlarını anlamak isteyen Gruen, işin en başında Fort Worth'ün mevcut gelişmemiş ve durgun –ama trafik sıkışıklığı yaşanan– merkezinde 1970 itibariyle yapılabilecek potansiyel ticareti hesaplamak için öngörülen nüfusu ve ticaret alanını temel alır. Ardından bu ekonomik faaliyet miktarını kullanıcı sayısına, yani işçi, müşteri ve başka amaçla gelen ziyaretçi sayısına çevirir. Sonra da Fort Worth'te merkez kullanıcısı başına düşen araç miktarını hesaplayıp gelecekteki varsayılan kullanıcıları da araç sayısı bakımından saptar. Herhangi bir saatte yola çıkacak araçlar üzerinden de ne kadar sokak alanı gerektiğini hesaplar.

Gruen'in hesaplarına göre çıkan araç yolu alanı saçma bir rakamdır: 1,5 kilometrekare, hem de park alanı hariç. Üstelik bunu bir de gelişmemiş merkezdeki 0,5 kilometrekarelik araç yolu alanıyla kıyaslayın.

Ama Gruen bu 1,5 kilometrekareyi hesapladığı anda, elde ettiği rakam çoktan miadını doldurmuş, yetersiz kalmıştı. Bu kadar araç yolu alanı elde etmek için merkezi muazzam boyutlara gelene kadar genişletmek gerekecekti. Dolayısıyla, hesaplanan ekonomik kullanım miktarının da seyrek bir şekilde dağılması kaçınılmazdı. İnsanlar farklı unsurları kullanmak için daha az yürüyecek, daha çok araç kulanacaktı. Bu da doğal olarak daha fazla sokak alanı gerektirecekti, aksi takdirde korkunç bir tıkanma yaşanacaktı. Mecburen geniş bir alana seyrek bir şekilde yayılacak olan farklı kullanımlar birbirinden o kadar uzak olacaktı ki park alanlarını iki katma çıkarmak

gerekecekti, zira farklı saatlerde insanları çeken kullanımlar aynı alanların kesintili kullanımını kaldıracak kadar kompakt olmayacaktı.* Bunun anlamı merkezin daha da seyrek bir şekilde yayılması, dolayısıyla daha uzun iç mesafelerde daha fazla araç kullanılmasıdır. Daha sürecin başında, hem müşterinin hem de operatörün gözünde toplu taşıma son derece verimsiz olacaktır. Kısacası düzenli bir şehir merkezinden ziyade geniş, seyrek bir yerleşim olacaktır ki bu da nüfus ve ekonomi için teoride mümkün olan metropol avantajlarını, çeşitliliğini ve seçeneklerini yaratmaktan âciz kalacaktır.

Gruen'in de gösterdiği gibi, şehirlerde araçlara ne kadar çok yer ayrılırsa araç kullanımı ihtiyacı o kadar artar ve daha fazla yer gerekir.

Gerçek hayatta 0,5 kilometrekarelik şehir yolu alanım bir anda 1,5 kilometrekareye çıkaramayız, bu yüzden de sayıca artan araçlar için azar azar yer açmanın sonuçlarını çıplak gözle fark etmek pek kolay olmaz. Ama olumlu geri besleme yavaş da olsa hızlı da olsa iş başındadır. Araç kullanma imkânlarının artırılması, yavaş da olsa hızlı da olsa, toplu taşıma elverişliliğinin ve verimliliğinin azalmasını; ayrıca kullanımların konumlarının seyrekleşmesi ve birbirinden uzaklaşması nedeniyle daha fazla araç kullanımını kaçınılmaz olarak beraberinde getirir.

Arabayla erişimin artmasıyla beraber kullanıcı yoğunluğunun azalması paradoksunun en uç örneğini Los Angeles'ta ve neredeyse aynı ölçüde Detroit'te görmek mümkündür. Ama erozyon sürecinin ilk aşamalarındaki, yüzeydeki trafik akışının artışıyla sadece küçük bir kullanıcı azınlığına yer açılan şehirlerde bu kombinasyonu görmek kaçınılmazdır. Manhattan tam da böyle bir yerdir. Araç trafiğindeki tıkanıklığı aşmak için burada kullanılan yöntemlerden biri geniş bulvarları kuzeye ya da güneye doğru tek yönlü yapmaktır. Otobüsler bulvar üzerinde iki yöne birden gidecekleri yerde, tıpkı

* Aralıklı kullanımın planlandığı merkezlerde bu tip israfa zaten rastlanmaktadır. Bu yüzden, Pittsburgh'ün şehir merkezinin kenarına tampon gibi parça parça yerleştirilmiş yeni sosyal merkezinde akşam kullanımı için ayrılan park alanı, şehir merkezinin işyeri tarafında mecburen iki katına çıkartılmış, akşamları da boş kalmıştır. Parklar ve mağazalar kadar park yerleri ve kaldırımların da dahil olduğu her türden şehir tesisinin birbirini desteklemesi için çok iyi sıkıştırılmış olmaları gerekir.

diğer araçlar gibi bir bulvardan kuzeye, başka bir bulvardan güneye gider. Bu da otobüs kullanıcılarının herhangi bir yere gitmek için boş yere iki uzun blok boyunca yol çekmesi anlamına gelir.

New York'ta bir bulvar tek yönlü yapıldığında otobüs kullanımında azalma meydana gelmesi hiç şaşırtıcı değil. Peki, bu otobüs yolcuları nereye kayboluyor? Bunu bilen yok, ama otobüs şirketinin teorisine göre bu yolcular seçenek sınırında bulunan kişilerden oluşuyor. Şirket yetkililerine göre bu yolculardan kimileri otobüse binmek ile özel araç kullanmak arasında tercih yapan, kimileri de semte dışarıdan gelen insanlar. Onlar da semti kullanıp kullanmama arasında tercih yapıyorlar, ayrıca içerideki yolu kullanmamak gibi başka seçenekler de söz konusu olabiliyor. Hangi seçeneklere sahip olurlarsa olsunlar, rahatlık ölçeği bu insanların fikrini değiştirmeye yetecek kadar farklılık gösteriyor. Burada tartışılmaz olan nokta, toplu taşımada zaten kötü etki yaratan yoğun trafik akışının araç sayısında artışa yol açtığıdır. Ayrıca bu akış böyle bulvarlardaki ışıklarda yayaların bekleme sürelerini artırarak onların rahatını da kaçırmaktadır.

Manhattan kâh şu kâh bu geçici çözüme başvurarak, 1948-56 arasındaki sekiz yıllık dönemde gündelik olarak dışarıdan trafiğe giren araç sayısının yüzde 36 artmasına yol açmıştır – gerçi bu Manhattan'ın dışarıdan gelen kullanıcılarının (yüzde 83'ü toplu taşımayla gelir) küçük bir kısmını temsil eder. Aynı süreçte dışarıdan toplu taşımayla gelen yolcular yüzde 12 azalmış, günde yaklaşık 375 bin insan "açığı" yaratmıştır. Şehirde araç kullanımının artışı *daima* toplu taşıma hizmetlerinde düşüşle el ele gider. Transit geçen yolcuların sayısındaki düşüş daima özel otomobil yolcularının sayısındaki artıştan fazladır. Bir semte araçla ulaşım artıyorsa, semtin insanlarca çapraz-kullanımı muhakkak düşer; bu da, en önemli vazifelerinden biri çapraz-kullanımı mümkün kılmak ve teşvik etmek olan şehir taşımacılığı açısından ciddi bir sorundur.

Bu türden sonuçlar –araçla erişimin artması, yoğunluğun azalması– bazılarında ciddi paniğe yol açar. Kullanım yoğunluğundaki azalmanın standart çözümü araçla erişimi daha da artırmaya çalışmak, öncelikle de park etmeyi kolaylaştırmak için yollar bulmaktır. Bu yüzden Manhattan'dan başka bir örneğe de bakarsak, büyük mağazaların park sorununu çözmek üzere trafik uzmanlarının şevkle

savunduğu çarelerden biri belediyeye ait çok sayıda garaj inşa etmektir. Bu çare Manhattan'm orta kesiminde yaklaşık on bloğa zarar verecek, bu arada yüzlerce küçük işletmeyi de yavaş yavaş batıracaktır.*

İşte bu erozyon, zarar gören semti kullanma gerekçelerini böyle azar azar ortadan kaldırır ve aynı zamanda hâlâ kullanma gerekçesi olanlar için de semti daha cansız, elverişsiz, seyrek ve emniyetsiz hale getirir. Bir bölge ne kadar yoğun ve gerçekten kentsel hale gelirse, sevk edilenin azlığıyla erozyon sürecinde kaybedilenin önemi arasındaki zıtlık o kadar artacaktır.

Şehirlerdeki araç trafiği sabit bir ihtiyaç miktarını temsil ediyor olsaydı, bu ihtiyacı karşılama edimleri tatmin edici ve tamamlayıcı bir netice doğurabilirdi. En azından bazı şeyler çözülebilirdi. Ama daha fazla araç ihtiyacı her geçici çözümle birlikte daha da arttığı için, gerçek çözümden gittikçe uzaklaşılmaktadır.

Yine de hiç değilse teorik bir çözüm noktası olmalıdır – bu noktada erişimin artışı ile kullanım yoğunluğunun azalışı bir denge durumuna gelmelidir. Trafik sorunu bu noktada artık haraket ve depolama sıkıntısı çeken araçların baskısının ortadan kalkması bakımından çözülecektir. Tedrici erozyonla şehrin çeşitli kesimlerindeki trafik baskısı yavaş yavaş eşitlenmeli, sonra da devam eden yayılma bu eşitlenmiş baskıları tatmin edecek düzeyde olmalıdır. Bir şehir homojenleşme ve seyrelme konusunda belli bir eşiği geçtikten sonra her koşulda trafik sorunu yaşar. Bahsettiğimiz türden bir denge, şehir erozyonu türünden bir olumlu geri besleme sürecinin tek muhtemel çözümüdür.

* Trafik uzmanlarının savunduğu bu garajlardan birinin (büyük bir mağaza ile köprünün ayağı arasına, çok "mantıklı bir yere" yerleştirilmişti) yapıldığı alanda 129 işyeri saydım: metropol alanının her yerinden müşteri çeken birkaç aktar, iki-üç tane sanat galerisi, köpekler için güzellik salonları, iki tane çok iyi lokanta, bir kilise ve aralarında daha yeni iyileştirilmiş eski evlerin de bulunduğu çok sayıda konut. İşyerlerinden kimileri garaj için yıkılacaktı, kimileri de sokağın karşı kaldırımındaydı ve yıkılacak işyerleriyle bir bütün oluşturuyordu. Kocaman sönük bir garajın karşısında dayanışma kümesinden yoksun kaldıkları için, yıkılmayan işyerleri de sönükleşti. Şehir Planlama Komisyonu neyse ki trafik uzmanının garaj tasarısına karşı çıkıyor, üstelik bu satırlar yazıldığı sırada doğru bir gerekçeyle karşı çıkıyordu: Daha fazla araç kullanımını teşvik etmenin diğer değerler açısından zararlı olduğunu belirtiyordu.

Bu denge noktasına hiçbir Amerikan şehrinde ulaşılamamıştır. Erozyona maruz kalan büyük şehirlerin gerçek hayattaki örnekleri hep baskının arttığı aşamadadır. Los Angeles'ta denge noktasına ulaşıldığı yönünde bir anlayış oluşabilir, çünkü artık Los Angeles'ta yolculukların yüzde 95'i özel otomobillerle yapılmaktadır. Ama burada da baskılar yeterince eşitlenmemiştir, çünkü Los Angeles'm erozyona uğramış şehir merkezine kullanıcıların yüzde 66'sı hâlâ toplu taşıma araçlarıyla gelmektedir. 1960'ta ulaşım alanındaki işçilerin yaptığı bir grev neticesinde Los Angeles yollarına normalden fazla otomobil çıkınca, trafik öyle bir tıkandı ki havadan çekilen fotoğraflarda görüldüğü üzere araçlar tampon tampona kaplumbağa hızıyla ilerlemek zorunda kaldı. Yetersiz park yerlerini kullanmak için yumruk yumruğa kavga eden şoför görüntüleri haberlere yansımıştı. Bir zamanlar ABD'nin en iyi ulaşım sistemi olarak nitelenen (hatta kimi uzmanlar dünyanın en iyisi olduğunu söylüyordu) Los Angeles ulaşım sistemi toplu taşımacılığın yavaş ve rahatsız bir taklidine dönüşmüştü, öte yandan otoyollarda ve park alanlarında yeri olmayan daha pek çok kullanıcının şehirde bulunduğu da aşikârdı. Üstelik Los Angeles'ta park yeri baskısı hâlâ artmaktadır. Birkaç yıl önce "şehre" geri taşınanlar için daire başına iki park yeri fazla bulunuyordu. Günümüzde yeni apartmanlarda daire başına üç park yeri ayrılıyor; biri koca, biri karısı için, ortalama bir tane de hanedeki başka bir kişi ya da ziyaretçi için. Araba kullanmadan bir paket sigara bile alınamayan bir şehirde daha azı yetersiz kalıyor; dairelerden birinde parti verildiğinde bu ortalama hesabına göre ayrılan üçer park yeri bile yetmiyor. Keza normal, gündelik koşullarda hareket halinde olan araçların yarattığı baskı da kalkmış değil. Harrison Salisbury *New York Times*'da bu konuyu şöyle ifade ediyor:

> Los Angeles otobanlarında akış sık sık kazalar yüzünden kesiliyor. Bu sorun öyle kronik bir hal aldı ki mühendisler hareket edemeyen araçları otobanlardan helikopterle almayı öneriyor. Gerçek şu ki bir atlı araba Los Angeles'ı 1900 yılında, en az günümüzde saat 17.00'de otobana çıkmış bir otomobil kadar hızlı geçebilirdi.

Denge noktası nerede olursa olsun, trafiğin sıkışıklık yaratan sorunların ötesinde olduğuna şüphe yok. Sokaklarda yürüyen insanların diğer insanlarla arasındaki emniyet mesafesinin ötesindedir. Ken-

diliğinden kamusal şehir hayatının ötesindedir. Hatta yatırım ve verimlilik arasındaki herhangi bir ilişkinin çok çok ötesindedir. Tekrar Salisbury'ye dönelim:

İşin kötü yanı, otomobillere giderek daha çok alan açtığınızda, altın yumurtlayan tavuğu kesmiş oluyorsunuz. Devasa alanlar vergilendirme listesinden çıkıyor ve verimli ekonomik amaçlar bakımından kullanılamaz hale geliyor. Toplumun sürekli artan otobanların maliyetini karşılama kabiliyeti azalıyor... Aynı zamanda trafiğin hareketi de giderek daha tesadüfi bir hal alıyor... Lastik tekerli cinlerin en ıstıraplı imdat çığlıklarının duyulduğu yer Los Angeles'tır. Havayı bulandıran hidrokarbon zerrelerinin salınımını önleyecek cihazları olmayan araçların trafiğe çıkmasını engellemeye yönelen şehir Los Angeles'tır. Yetkililerin endişeli bir yüzle sistemin insan hayatı için zorunlu unsurları –toprak, hava ve su– tükettiğini söylediği yer Los Angeles'tır.

Los Angeles bu tür sorunları büyütmeyi planlamamıştı, tıpkı kendi kendilerini otobanlarla yiyip bitiren ve yeni otobanlarla parçalayıp daha da fazlasını yemeyi planlayan New York, Boston, Philadelphia ve Pittsburgh gibi. Görünüşte mantıklı adımlar birbirini izler, her adım kendi başına akla yakın ve görünüşte savunulabilirdir; ama ortaya çıkan sonuç kolay kullanılan ve kolay dolaşılan bir şehir değil, aksine dağılmış, kullanışsız, zaman israf eden, çapraz-kullanımı pahalı ve çileden çıkarıcı bir şehirdir. Çeşitli şehirlere iş ziyaretleri yapan New Yorklu bir imalatçı, belli bir sayıdaki randevuya yetişip işi tamamlamak için San Francisco ya da New York'ta harcadığı zamanın neredeyse iki katını Los Angeles'ta harcadığını söylemişti. Bir danışmanlık firmasının Los Angeles şubesinin başındaki bir kişi ise, aynı sayıda ve çeşitlilikte temaslar kurabilmek için, Chicago'da ihtiyaç duyulandan iki fazla personel gerektiğini belirtiyordu.

Erozyon hiçbir şeyi çözmemesine ve ciddi ölçüde verimsizlik yaratmasına rağmen, bundan neden vazgeçmek gerektiğini gösteren sağlam ya da bariz bir nokta yakalamak da mümkün değildir; çünkü süreç başta minik ve zararsız görünür, ama ilerledikçe geri döndürülmesi zorlaşır ve en nihayetinde artık elverişsiz görünmeye başlar.

Erozyon taktikleri şehirlere zararlı ve çözüm yaratma konusunda çok zayıf olsa da, şehir taşımacılığında kullanışsızlığın ve tedrici elverişsizlik ile pahalılığın tek suçlusu değildir. Erozyonun olma-

dığı pek çok semt de özel otomobiliniz yoksa kullanım için elverişsiz ve seyrektir – hatta buralar otomobillerden önce de böyleydiler.

Banliyölerde otomobilin ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğunu hepimiz iyi biliriz. Evli kadınların günlük işlerinde aldığı mesafenin, kente gidip gelen kocalarının aldığı mesafeden fazla olması da çok yaygındır. Banliyölerde park yerlerinin çokluğu da alışık olduğumuz bir şeydir: Okullar, süpermarketler, kiliseler, alışveriş merkezleri, hastaneler, sinemalar, ayrıca tüm konutlar kendi park yerlerine sahip olmak zorundadır ve bu da zamanın büyük bir kısmında park yerlerinin boş olduğu anlamına gelir. Banliyöler, hiç değilse banliyö kaldıkları sürece, bu arazi israfını ve özel otomobille seyahat oranının yüksekliğini kaldırabilir, çünkü böyle yerlerde nüfus yoğun değildir. (Buralarda yakalanması zor bir denge noktasına ulaşılmıştır, ama karışıma işyerleri de dahil olduğu anda banliyölerde bile denge bozulur.)

Şehir çeşitliliği koşullarının –yeterince yüksek yoğunluk da dahil– bulunmadığı şehir içlerinde de aynı ihtiyaç, yani mecburen sürekli otomobil kullanılması ve park yerlerinin kopyalanarak çoğalması ihtiyacı hasıl olabilir. Dostum Bayan Kostritsky, "bizim ailede şehir ile banliyö arasında gidip gelen benim," diyordu. Kostritsky'ler Baltimore'un şehir içinde, Bay Kostritsky'nin işyerine yakın bir yerlerde oturuyor. Ama kadın çocukları okula bırakmak için araba kullanarak (başka pratik ulaşım aracı yok) banliyölere gidiyor; ekmek, konserve ya da pörsümüş marul dışında bir şey alacaksa, kütüphaneyi kullanacaksa, bir gösteri izleyecekse, toplantılara katılacaksa banliyölere gidiyor; ayrıca, tıpkı banliyölerde yaşayan anneler gibi, bu şehir içi annesi de çocuklarına kıyafet almak için banliyölerdeki alışveriş merkezlerine özel aracıyla gitmek zorunda. Evine yakın yerlerde uygun dükkân olmadığı gibi, şehir merkezindeki dükkânlarda da artık çeşit çeşit çocuk kıyafeti bulunmuyor, çünkü talep yok. Hava kararlığında özel araçtan başka bir şeyle seyahat etmek tehlikeli. Üstelik semtin tenhalığı yüzünden semt içinde ya da semtten başka yerlere toplu taşıma da pratik değil, hatta otomobiller hiç olmasa bile yine pratik olmayacak.

Bu tip semtler sürekli otomobil kullanımı gerektirmeleri bakımından banliyölere benzer. Öte yandan, banliyölerin aksine böyle semtlerde insan yoğunluğu tüm otomobillere ve park alanlarına yer

açılamayacak kadar yüksektir. "Arada" yoğunluklar –şehir için düşük, banliyö için yüksek yoğunluklar– başka ekonomik ve toplumsal amaçlar için olduğu gibi ulaşım için de elverişsizdir.

Günümüzde bu tip semtlerin kaderi genellikle seçeneği olanlar tarafından terk edilmektir. Semti çok yoksul insanlar devralırsa, ulaşım ve kullanım elverişsizliği çok ciddi trafik sorunları yaratmayabilir, çünkü semtte oturanların parası trafiği problem haline getirmeye yetmeyecektir. Zaten paraları olduğu zaman da semti terk edeceklerdir.

Ama böyle semtler "orta sınıfı geri getirmek üzere yenilendiğinde" ya da henüz gitmemiş nüfusu alıkoymak üzere koruma altına alındığında, arabalara çok fazla yer açma ihtiyacı derhal başlıca ve her şeyin üstündeki sorun olacaktır. Bu da cansızlığı ve kullanım seyrekliğini daha vahim bir hale getirecektir.

Büyük Yavanlık trafik tıkanıklığının çirkinliğiyle ittifak yapacaktır.

Planlı ya da plansız alanların sönükleşmiş kesimleri ne kadar büyürse, trafiğin canlı semtler üzerindeki baskısı o kadar artacaktır. Oturduğu sönükleşmiş semti kullanmak ya da semtten çıkmak için otomobil kullanmak *zorunda olanlar*, arabaların gereksiz, zararlı ve kendi şoförlerini çileden çıkaran araçlar haline geldiği yerlere de sırf keyiflerinden gitmezler.

Büyük Yavanlık'ın görüldüğü alanlarda, eksik olan çeşitlilik üretme koşulları sağlanmalıdır. Bu alanların derdi trafik filan değil, çeşitlilik üretme koşullarının eksikliğidir. Ama çok sayıda arabaya yer açmak en önemli kaygıysa ve diğer şehir kullanımları arka planda kalıyorsa, bu koşulları tedarik etmek de imkânsızlaşacaktır. Bu yüzden, otomobiller yoluyla erozyon yaratma stratejisi sadece mevcut haliyle böyle bir şehir yoğunluğuna zararlı olmakla kalmaz, aynı zamanda ihtiyaç duyulan yerlerde yeni ya da ilave yoğunluk sağlama amacıyla da çelişir.

Şehrin çeşitli kullanımları ve farklı farklı çıkarlar sürekli olarak erozyon sürecine mani olur. Erozyonun pek çok şehirde yavaş yavaş gerçekleşmesinin sebeplerinden biri, halihazırda başka amaçlar için kullanılan çok fazla araziyi satın almanın çok pahalıya mal ol-

masıdır. Ama hiç bitmeyen yüzeysel trafik akışında sürtünmeye yol açan diğer faktörlerin de haddi hesabı yoktur. Örneğin yayaların karşıya geçmesine uygun olan köşeler sürtünme yaratır.

Daha fazla araca yer açma baskısıyla diğer pek çok kullanımın yarattığı baskı arasındaki çatışmayı derinden anlamak için en yakın kamuya açık toplantı mekânına gidip oturmanız yeterlidir. Burada sokak genişletme, çevre yolu güzergâhı saptama, yeni köprü inşası, bir yeşil alandan yol geçirme, bir bulvarda trafiği tek yönlü yapma, bir grup yeni belediye garajı inşası ya da halka duyurulması gereken başka bir devlet destekli erozyona uğratma teklifini dinlemeniz işten bile değildir.

Bu tip toplantılarda erozyon savunucularının bakış açısından farklı bakış açıları da öne çıkar. Muhitleri ya da mülkleri etkilenecek olan yurttaşlar genellikle plana savaş açarlar; hatta kimi zaman sadece seslerini yükselterek ya da dilekçeler vererek değil, gösteriler yapıp dövizler taşıyarak da itirazlarını dile getirirler.* Bu insanlar yer yer Salisbury'ye, Gruen'e, Wilfred Owens'ın *Cities in the Motor Age* (Motor Çağında Şehirler) kitabına, yer yer de Lewis Mumford'un dengeli ve çeşitli ulaşım argümanlarına dayanarak, benim temas ettiğim erozyon karşıtı argümanlarla aynı hatta ilerlerler.

Ama yurttaşların argümanlarının özünde şehirlerin nereye gittiği konusundaki genellemeler ya da felsefe yoktur aslında, keza coşkuyla savundukları, en ikna edici iddialarının altında da bunlar yoktur. Gerçekte yurttaşlar tam da kendi evlerine, sokaklarına, işyerlerine, mahallelerine zarar verecek şeylere saldırırlar. Çoğu durumda seçilmiş yerel görevlilerin de protestolara katıldığım görürüz, eğer katılmazlarsa bir daha asla seçilemezler.

Plancılar, trafik müdürleri, başlıca seçilmiş yetkililer ve şehir idaresinin en üst kademesindeki diğer insanlar bu süreci öngörebilir. Protestocular hakkında her şeyi bilirler: Bunlar iyi niyetli insanlardır, ama böyle konularda bilgi sahibi değildirler, mahalli çıkarlarıyla ilgilenirler, "büyük resmi" göremezler.

Ama bu yurttaşların söylediği şeyler dinlemeye değer.

* Philadelphia planlama komisyonu yöneticisi Edmund Bacon, kendisinin taraf olduğu çevre yoluna karşı çıkan yurttaşların taşıdığı dövizlerde "Fry Bacon" (Domuz Kızartalım) yazdığını söylemişti.

Yurttaşların somut ve özgül yerel etkiler konusundaki muhakemelerinin sağlamlığı ve doğrudanlığı, şehirleri trafik tarafından yok edilmekten korumakta kilit önemdedir bana kalırsa. Ayrıca şehir halkının epeyce bir kısmının son derece elle tutulur sebeplerden dolayı erozyondan hoşlanmadığını da bize hatırlatır.

Protestolar, kamuya yapılan duyuruların zorunluluğu ve erozyon yaratacak pek çok değişiklik için doğrudan yapılan masraflar, şehirlerin erozyon sürecinde kısmi bir sürtünme yarattığım gösterseler de, erozyon sürecinin geri döndürülmesiyle uzaktan yakından ilgileri yoktur. En iyi ihtimalle bir pat durumunu temsil ederler. Ama başka baskıların trafik üzerindeki zaferi bir adım daha ileri götürülerek araç trafiği iyice *kısıtlanırsa*, bu sefer de şehirlerin otomobilleri aşındırması söz konusu demektir.

Şehirlerin otomobilleri aşındırması günümüzde hep şans eseri meydana gelmektedir. Erozyondan farklı olarak aşınma nadiren birileri tarafından bilinçli olarak planlanır, ayrıca bir politika olarak da görülmez ve uygulanmaz. Ama yine de bir şekilde meydana gelir.

Bu aşınmalar çoğunlukla geçicidir. Örneğin Greenwich Village' in birkaç dar sokağının kesiştiği bir yerde tiyatro açılmış, oyun aralarında ve sonrasında trafik tıkanmaya başlamıştı. Tiyatronun sahipleri sokağı bir nevi açıkhava lobisi gibi kullanıyorlardı, çünkü kaldırım çok dardı ve insanlar yoldan çekilmekte ağır davranıyorlardı. Madison Square Garden'a giden izleyiciler bir gösterinin ardından geceleyin dağılırken New York'ta da benzer bir tıkanmayla karşılaşılır, hem de çok daha geniş bir caddede. Kalabalığın basıncı o kadar yüksektir ki araçların haklarını ihlal eder. Trafik ışıklarında araçlara yeşil yanarken de yoldan geçerler. Trafik tıkanıklığı sokaklar boyunca uzar gider. Bu vakalarda, eğer şoförler bir dahaki sefere araba getirmeme tercihinin sınırındaysa, aşındırma geçici bir şekilde de olsa iş başında demektir.

Bir diğer yaygın aşındırma şekline de New York City'nin çok fazla kamyon trafiği yaratan konfeksiyon bölgesinde rastlıyoruz. Yolda yer sahibi olmak için birbiriyle rekabet eden bu kamyonlar verimsiz bir şekilde iş görür; sayıları o kadar fazladır ki otomobil trafiğinin de verimsizleşmesine yol açarlar. Özel yolcu araçlarındakiler zaman içinde konfeksiyon bölgesinden uzak durmayı öğrenir. Tercih yapmanın sınırında bulunanlar, gidecekleri yere kadar özel araca

binmek yerine yürümeye ya da metro kullanmaya karar verdiklerinde araçların aşındırması söz konusu demektir. Hatta konfeksiyon bölgesinde taksi ya da özel araçla dolaşmak o kadar güçleşmiştir ki, daha önce Manhattan'ın sakin ve ücra bir yerinde bulunan tekstil firmaları müşterilerine yürüme mesafesinde olmak için son yıllarda konfeksiyon bölgesine taşınmaya başlamışlardır. Böyle bir hamle şehir arazisi kullanımında toplaşma ve yoğunlaşmaya yol açacaktır, ama şehirde araç kullanımını azaltır ve aşındırmanın en nihayetinde araçlara *ihtiyacın* azaltılması noktasına ulaşmasının bir örneğidir.

Şehirlerin otomobilleri aşındırması o kadar nadiren bilinçli bir biçimde gerçekleştirilir ki, yakın dönemden örnekler bulmak çok zordur. (Sokakların yaya kullanımına kapatılması aşındırma değil trafiğin yeniden düzenlenmesidir, çünkü araçların uğradığı yer kaybı daima telafi edilir.) Fakat New York'ta 1958 itibariyle Washington Meydanı Parkı'nın trafiğe kapatılması bize incelenmeye değer bir örnek sunmaktadır.

Yaklaşık yirmi sekiz dönüm büyüklüğündeki Washington Meydanı Parkı, Beşinci Cadde'nin güney ucunda bulunur. Ama 1958 yılına kadar Beşinci Cadde'nin kuzey-güney yönlü trafiğini kesmiyordu. Eskiden atlı araba yolu olan bir geçiş sayesinde trafik parkın içinden akıp Beşinci Cadde'nin sonundan parkın aşağısındaki diğer kuzey-güney yönündeki yollara bağlanıyordu.

Yıllar içinde bu park geçişi üzerindeki trafik elbette yavaş yavaş arttı ve bu parkı yoğun ve sürekli kullananlar için rahatsız edici bir hal aldı. 1930'larda park yetkilisi Robert Moses bu yolu kaldırmaya niyetlenmişti. Ama onun planı bu yolun kapanmasını telafi etmekti; hatta telafi etmenin çok daha ötesine geçip çevredeki dar yolları genişletmek için parkın kenarlarını tıraşlamak, böylece parkı geniş, yüksek hızla kullanılan bir trafik arteri haline getirmek istiyordu. Yöre insanlarının (parktan geriye ne kadar az şey kalacağını ifade etmek için) "paspas planı" adını verdiği bu tasarı direnişle karşılaştı ve yenildi. Pat durumu.

Sonra 1950'lerin ortalarında Bay Moses yeni bir erozyon planıyla çıkageldi. Bu sefer parkın ortasından geçen, yer düzeyinden aşağıda geniş bir yol öneriyordu. Bu yol Manhattan'ın orta kesimi ile Bay Moses'ın parkın güneyinde planladığı geniş, büyüyen bir ışıyanşehir ve otobanı birbirine bağlayacaktı.

İlk başta yöre halkının büyük bir kısmı yola karşı çıktı, pat durumundan öte bir beklentileri de yoktu. Ama iki cesur kadın, Bayan Shirley Hayes ve Bayan Edith Lyons diğerleri gibi geleneksel düşüncelere saplanıp kalmadılar. Çarpıcı bir düşünsel adım atarak, araç trafiğini kesip başka şehir kullanımlarım, yani çocukların oynaması, gezinti, binicilik gibi kullanımları iyileştirmeyi amaç edindiler. Mevcut yolun kaldırılmasını savundular, yani park tümden otomobil trafiğine kapatılacaktı, ama kenardaki yollar da *genişletilmeyecekti.* Kısacası, yolun kapatılmasını ve bu durumun telafi edilmemesini öneriyorlardı.

Bu fikir destek buldu, parkı kullanacaklar için avantajları ortadaydı. Üstelik civardaki teorisyenler bu sefer pat durumunun bir seçenek olmadığım anlamaya başlamışlardı. Çünkü Moses Işıyanşehri ve Merkezi Otoban tasarısı gerçekleştiğinde, parktan geçen yol otobandan geçenler kadar çok araca açılacaktı. Eski yol ne kadar rahatsız edici olsa da kapasitesinin epeyce altında kullanılıyordu zaten, gelecekte otobana çıkan yolun yükünü taşımaya başlarsa çok farklı ve tahammül edilemez bir hal alacaktı.

Yöredeki halkın çoğunluğu savunma durumunda kalmak yerine saldırıya geçmeye karar vermişti.

Yetkililer eğer yol kapatılırsa –delilik gözüyle baktıkları bir hamleydi bu– park çevresindeki sokakları muhakkak genişletmek gerekeceğini, aksi takdirde bu sokakların zıvanadan çıkmış bir trafik keşmekeşiyle karşı karşıya kalacağını belirtiyorlardı. Planlama Komisyonu toplanıp yolu kapatma önerilerini geri çevirdi ve onun yerine komisyon üyelerinin "asgari yol" dediği parkın içinden geçen bir yolu onayladı; zira onlara bakılırsa, civarda yaşayanların böyle budalaca bir şey yapmasının ceremesini diğer insanlar çekecekti. Parkı çevreleyen sokaklarına yönelen trafik tıkanmaya yol açacaktı. Trafik müdürü civar sokakları araçların sayısındaki artışın yıl bazında milyonlar düzeyinde olacağını tahmin ediyordu. Bay Moses'a bakılırsa, yöre halkı yolu kapatırsa insanlar kısa süre sonra yolu tekrar açması ve anayola çevirmesi için yalvaracaktı, zira yaratılan karmaşa onlara iyi bir ders olacaktı.

Parka giremeyen araçlar için telafi önlemleri *alınsaydı,* bu vahim öngörüler muhtemelen gerçeğe dönüşecekti. Ama alternatif bir düzenleme yapılamadan –çevredeki mevcut yollarda akışı artırmak

için düzenlemeler bile yapılamadan– yöre halkı siyasi baskıyı aniden artırarak yolu önce deneme mahiyetinde, sonra sürekli olarak kapattırdı.

Park çevresinde trafiğin artacağına dair öngörülerden hiçbiri doğru çıkmadı. Zaten doğru çıkmalarına da imkân yoktu, çünkü parkın çevresindeki sokaklar zaten dardı, trafik ışıklarıyla doluydu, park etmiş arabalardan geçilmiyordu, sağma soluna bakmadan yola fırlayan yayalarla kaynıyordu, bir sürü viraj vardı. Dolayısıyla otomobiller için zaten elverişsiz ve yavaş bir güzergâhtı. Parkın içinden geçen ve artık kapatılmış olan yol, en rahat kuzey-güney güzergâhıydı.

Yolun kapatılması akabinde parkın çevresindeki trafik hiçbir parametreye göre artmamıştı, hatta çoğu parametrede kısmi bir düşüş meydana gelmişti. Beşinci Cadde'nin alt tarafında ise trafik yoğunluğu hissedilir derecede düştü, göründüğü kadarıyla daha önceki trafiğin büyük bir kısmı sırf transit amaçlıydı. Parkta yaratılan engel, yeni tıkanıklık problemlerine yol açmak şöyle dursun, önceki sorunları bir nebze çözmüştü.

Peki trafik müdürünün sözünü ettiği, yılda milyonlarcası geçen arabalar nereye gitmişti?

İşte hikâyenin en ilginç ve *önemli* kısmı da burasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla bu arabalar herhangi bir yere gitmemişti. Park yolunun kesilmesiyle oluşan yükü paylaşmaları beklenebilecek olan, Beşinci Cadde'nin doğusundaki ve batısındaki paralel caddelerin trafiğinde ekstra bir yoğunluk göze çarpmıyordu. En azından, toplam trafikteki artmaya ve azalmaya karşı hassas olan otobüs saatlerinde bir değişim görünmüyordu. Keza otobüs şoförlerinin kendileri de trafiğin arttığına dair bir gözlem yapmamıştı. (Trafik ihtiyacı hesaplamalarını ve kalkış-varış yolu çalışmalarını yapma araçlarına sahip olan trafik müdürü, sözünü ettiği kalabalığın nereye *gittiğini öğrenmeye* pek meraklı görünmüyordu. Bu konudan bahsetmek de istemiyordu.)

Tek yönlü caddelerde otobüs kullanıcılarının buharlaşması gibi, bu arabalar –veya *bazı* arabalar– da ortadan kaybolmuştu. Bu arabaların kayboluşu otobüs kullanıcılarının kayboluşundan daha gizemli ve beklenmedik değildir. Nasıl bir şehirdeki toplu taşıma kullanıcılarının sayısı mutlak ve tartışılmaz değilse, özel otomobil kullanı-

cılarının sayısı da mutlak ve tartışılmaz değildir; şehirde dolaşmanın hızındaki ve kolaylığındaki değişimlere göre sayıları değişebilir.

Otomobillerin aşındırılması, şartların arabalar için elverişsizleşmesiyle mümkün olur. Sürekli ve tedrici bir süreç olarak aşındırma (ama şu anda böyle bir şey mevcut değildir) şehirde özel otomobil kullanan insan sayısını düzenli bir şekilde düşürecektir. Eğer düzgün bir şekilde, yani çeşitliliği artırıcı ve şehir kullanımını yoğunlaştırıcı bir şekilde yapılırsa, aşındırma araç ihtiyacını azaltırken aynı anda araç kullanımım da elverişsizleştirecektir, tıpkı erozyonun araba ihtiyacım artırırken ayın anda araç kullanımım daha elverişli hale getirmesi gibi.

Rüya şehirlerindeki hayattan çok çok farklı olan gerçek hayatta, şehirlerin otomobilleri aşındırması mutlak araç sayısını azaltmanın tek yoludur büyük ihtimalle. Daha iyi toplu taşımayı teşvik edecek, aynı anda şehir kullanımının yoğunluğunu ve canlılığını da mümkün kılacak tek gerçekçi yol otomobillerin aşındırılması gibi görünmektedir. Fakat şehirlerin otomobilleri aşındırması için saptanacak bir strateji keyfi ya da negatif olamaz. Ayrıca böyle bir yönelim de bir anda çarpıcı sonuçlar yaratmaz. Etkileri toplamda devrimci bir etki yaratsa da, işlerin yürümeye devam etmesine yönelik her strateji gibi evrimci bir şekilde yürütülmelidir.

Şehirlerin otomobilleri aşındırmasına yönelik stratejilere uygun taktikler hangileridir? Amacımızın şehirlerdeki otomobillerin aşındırılması değil, şehirlerin otomobilleri aşındırması olduğunu anladığımız zaman, pek çok taktik zaten açıkça görülebilecektir. Otomobil trafiğinin ihtiyaçlarıyla yarışan başka zorunlu ve arzu edilen şehir kullanımlarına yer açmaya yönelik taktikler bulunmalıdır.

Örneğin insanların popüler sokaklardaki, mağazaların açık hava reklamlarından tutun da çocukların oyunlarına kadar, türlü türlü kaldırım kullanımı için yer yaratma sorununu ele alalım. Bunun için daha geniş kaldırımlar gerekir. Ayrıca kimi kaldırımlarda çift sıra ağaç çok güzel durur. Aşındırma taktikleriyle uğraşanlar kaldırımların yoğun ve çeşitli kullanımım amaçlar, kaldırımların genişletilmesini ve büyütülmesini şehrin kazancı sayar. Bu da otomatik olarak araç yolunun daraltılması anlamına gelecektir.

Şehirlerimiz dört temel çeşitlilik üretici unsuru bilinçli olarak güçlendirmeyi öğrendiği zaman, popüler ve ilginç sokakların sayısı daha da artacaktır. Bu tip sokakların kullanımı arttıkça kaldırımları genişletmek ihtiyaç haline gelecek ve bu yönde tasarılar yapılabilecektir.

Peki para nereden bulunacak? Şu anda kaldırımları daraltma hatasını işlemek için nereden bulunuyorsa oradan bulunacak.*

Zaten göz önünde olan diğer kullanımların lehine araç yolunu daraltmanın pek çok yolu vardır. Okulların, bazı tiyatroların, dükkân gruplarının dışındaki toplanma alanlarına üstü açık eklemeler yapılabilir ve araç yoluna taşılması sağlanarak aşındırma etkisi sürekli kılmabilir. Küçük parklar sokaklardan geçirilerek çıkmaz sokaklar yaratılabilir. Sokağa iki yandan araçla girilebilir yine, ama acil durumlar haricinde sokağın bir ucundan girip diğerinden çıkmak mümkün olmaz. Parklar yeterince yoğun bir şekilde kullanılıyorsa, parklardan geçen yollar Washington Meydanı'nda olduğu gibi araç trafiğine kapatılabilir.

Araç yoluna yönelik bu ve benzeri müdahalelerin yanı sıra blokların daha kısa olması (dolayısıyla kavşak sayısının artması) trafik akışını yavaşlatacaktır, üstelik zaten çeşitlilik yaratmak için de zorunlu bir koşuldur.

Görsel düzenle ilgili bir sonraki bölümde, aynı anda hem şehir hayatına olumlu katkılarda bulunan hem de otomobil trafiğini köstekleyen taktikler hakkında daha ayrıntılı önerilerde bulunacağım. Şehirlerde rahatlığı, yoğunluğu ve neşeyi artırırken aynı anda otomobilleri engelleme imkânları sınırsızdır. Günümüzde, otomobillerin açgözlü ve doymak bilmez ihtiyaçlarıyla çatıştığı için pek çok değişikliği –yayaların kolayca ve sık sık karşıdan karşıya geçmesini sağlamak gibi salt işlevsel zorunlulukları saymıyorum bile– otomatik olarak, hatta kimi zaman içimiz kan ağlayarak, baştan reddediyoruz. Aradaki çatışma gerçektir. Yapay taktikler icat etmeye hiç gerek yoktur.

* Sadece Manhattan 1955-58 yıllarında 453 sokakta araç yolunu genişletti ve ilçe başkanı bunun yalnızca başlangıç olduğunu ilan etti. Sağduyulu bir aşındırma programı yapılsaydı kaldırım daraltma durdurulabilir, dört yıllık bir süreçte en az 453 sokakta kaldırımların genişletilmesi (ve daha başka şeyler) hedeflenebilirdi, üstelik de buna sadece başlangıç gözüyle bakılabilirdi.

Ayrıca bu tür iyileştirmeleri istenmeyen yerlerde yapmaya da gerek yoktur. Bu tür değişiklikler, makul sayıda insanın böyle değişiklikleri istediği ve bunların tadını çıkaracağı sokaklarda ve semtlerde yapılmalıdır, insanların değişikliklere destek vermeyeceği sokaklarda ya da semtlerde değil.

Canlı ve çeşitli semtler ile sokakları kullanan mutlak araç sayısının azaltılması arasında o kadar sıkı ve organik bir bağ vardır ki, tek bir önemli sorun dışında, iyi bir aşındırma stratejisi canlı, ilginç semtler inşa etmeye ve bunun otomobil trafiği üzerindeki yan etkilerini görmezden gelmeye dayanabilir sadece – zaten bu durum otomatik olarak aşındırma etkisi yaratacaktır.

Aşındırma belli bir seçicilikle yapılmalıdır. Bu bölümde daha önce ifade edildiği üzere, trafik *kendisi* üzerinde baskı oluşturur; araçlar başka kullanımlarla rekabet ettikleri gibi birbirleriyle de rekabet ederler. Diğer kullanımlar ve bunların trafiği nasıl birbirine adapte oluyor, uyum sağlıyorsa ve böylece erozyon ya da aşındırma süreçlerini üretiyorsa, araçlar da birbirinin varlığına adapte olur ve uyum sağlar. Örneğin şehirlerde kamyonların verimsizliği büyük ölçüde, kamyonların çok sayıda araçla rekabet etmeye adapte olmasından kaynaklanır. Verimsizlik yeterince ciddi bir sorun haline gelince, kamyonları kullanan şirketler ya taşınır ya da kapanır; bu da şehirlerde erozyon ve seyrelmenin başka bir veçhesidir. Araçların kendi aralarındaki elverişlilik farklarına zaten bir örnek vermiştim: bir caddeyi tek yönlü yapmanın özel otomobiller ve otobüsler üzerindeki farklı etkileri. Otomobillerin avantajına olan her şey otobüsler için dezavantaj demekti.

Araç aşındırmada hiç seçici davranmamak, özel otomobillerin yanı sıra kamyonların ve otobüslerin de engellenmesi demektir.

Kamyonlar ve otobüsler, şehir yoğunluğu ve konsantrasyonunun önemli göstergeleridir. Biraz sonra değineceğim gibi, bu araçların verimliliğinin teşvik edilmesinin yan etkilerinden biri de otomobillerin aşındırılması olabilir.

Bu düşünce hattı için New Haven trafik müdürü William McGrath'a minnettarım. Zaten bildiğimiz trafik tekniklerinin seçici araç teşviği ya da caydırıcılığı için çeşitli şekillerde kullanılabileceğini gösterdi bana. Aslında bunu yapma fikrinin ta kendisi çok parlaktı. McGrath bu durumun yavaş yavaş bilincine vardığını ifade ediyor-

du. New Haven plancılarıyla birlikte çalıştığı dört yıl içinde, daha fazla aracı hareket ettirmek ve park halinde tutmak, ayrıca araç yolunu azami şekilde kullanmak için okulda öğrendiği tekniklerin altında şehir sokaklarıyla ilgili sakat bir anlayışın yattığını fark etmişti.

McGrath'm amaçlarından biri de toplu taşımanın daha verimli kullanılmasını özendirmekti ki günümüz New Haven'ında toplu taşıma deyince akla otobüsler geliyor. Bu amacına ulaşmak için merkeze girip çıkan otobüsleri hızlandırması gerekiyordu. Trafik ışıklarının sürelerinin kısaltılmasının ve kademelendirme yapılmamasının otobüsleri hızlandıracağını öne sürüyordu McGrath. Otobüslerin her koşulda ihtiyaç duyduğu köşe durakları sayesinde kısa süreli ışıklar uzun süreli ışıklara nazaran otobüs hızını daha az etkileyecekti. Öte yandan, kademelendirme yapılmamış bu kısa süreli ışıklar özel araçları yavaşlatacak, dolayısıyla özel araçlar bu sokakları kullanmaktan vazgeçecekti. Bu da yolu daha da tenhalaştıracak ve otobüslerin daha hızlı gitmesini mümkün kılacaktı.

McGrath'a göre çok yoğun kullanılan merkezi yerlerde yaya sokağı yaratmanın en gerçekçi yolu –büyük ölçüde sinyalizasyon sistemini kötüleştirerek– sokağı arabaların kullanmak istemeyeceği bir hale getirmektir, öyle ki, "ancak kafasının yerinde yeller esen bir sürücü bir-iki kez denedikten sonra bir daha bu yola girmeye kalkmalıdır". Ayrıca araçların park etmesi ve durması da yasaklanmalıdır. Bir sokak bu hale getirildikten, yani sadece mal taşıyan kamyonların ve başka birkaç aracın gireceği bir yer olduktan sonra, pek fazla kimseyi ayaklandırmadan yaya sokağı yapılabilir, üstelik trafik ve park yeri yükünü civardaki sokaklara aktarmasına da gerek kalmaz. Alışkanlıklarda gereken değişiklikler ise aşındırma sayesinde zaten hazmedilmiş olur.

Teoride, şehir otobanları arabaları sokaklardan çıkarmaya ve şehir sokaklarındaki trafiği azaltmaya yönelik bir araç olarak gösterilir. Gerçek hayatta bu ancak otobanlar kapasitesinin çok altında kullanıldığında mümkün olacaktır, çünkü artan araç akışının otoban dışında nereye gittiğini de göz önüne almak gerekir. Şehirlerdeki otobanlar, kısayol olarak hizmet verecek yerde çoğu durumda yükü bir yerden bir başka yere boşaltır. Örneğin Bay Moses'ın teklif ettiği Manhattan'm alt kesimindeki otoban (Washington Meydanı'ndan etkilenmiş gibi görünmektedir), trafiği şehirden uzak tutan, Doğu

Nehri köprüleri ile Hudson Nehri tünelleri arasındaki cazip ve hızlı bir güzergâh olarak tanıtılır daima. Ama bu plan aslında şehri spagetti tabağı gibi bir giriş-çıkış yolu labirentiyle dolduracaktır. Sadece yükü bir yerden bir yere boşaltacak ve böylece şehrin ortasına giden trafiğe yer açarak baypas trafiğe fayda yerine zarar getirecektir.

McGrath'a bakılırsa, otobanların sahiden sokakları rahatlatması isteniyorsa, tüm etkileri hesaba katılmalıdır. Bir kere, teoride trafiğin azaltılacağı sokaklardan ulaşılan yerden yüksekte park alanları olmamalıdır. Keza teoride rahatlatılmış sokaklara sürücülerin dalmasına imkân veren çıkış rampaları da yapılmamalıdır. McGrath bunun için şöyle önerilerde bulunuyor: Tıkanan arterlerin yerine kullanılma ihtimali olan sokaklar makul ölçüde çıkmaz yollarla korunmalıdır; bu çıkmazlar sokakların yerel kullanımını engellememeli, ama sokakları otobanlar ya da arterler arasında kısayol olarak kullanmak isteyenleri engellemelidir. Bu yöntemler sayesinde otobanlar sadece baypas güzergâhlar olarak kullanılabilir.

Şehrin yoğun olduğu yerlere çıkan rampalar sadece kamyonlara ve otobüslere açık olmalıdır. McGrath'ın seçicilik fikrini daha da ileri götürmek gerekirse, şehirlerde kamyonlara kolaylık sağlanmalıdır. Kamyonlar şehirler açısından hayatidir. Kamyon hizmet demektir. Kamyon istihdam demektir. Şu anda az sayıda sokakta kamyonların ayırt edildiği trafik taktikleri uygulanıyor, ama tersinden. New York'ta Beşinci Cadde ve Park Caddesi'nde sevkiyat yapanlar hariç kamyon girişi yasaklanmış durumda.

Bazı sokaklar için bu makul bir politika olabilir, ama otomobillerin aşındırılması stratejisi izleniyorsa, söz konusu taktiklerin ters çevrilip kullanılması gerekir. Yani sokakların daraltıldığı ya da kesintiye uğradığı yerlerde hangi araçların sokağı kullanacağına karar verme noktasına gelinirse, kamyonlar tercih edilmeli ve diğer araçlar da ancak (insan) sevkiyat(ı) yapıyorsa buralara girebilmelidir.

Bu arada, çok şeritli arterlerin ya da geniş bulvarların en hızlı şeritleri sadece kamyonlara ayrılabilir. Ama bu, New York'un en hızlı otoban arterlerini tasarlama yönündeki hayret verecek kadar ciddiyetsiz politikalarını tümden tersine çevirmek anlamına gelecektir. Zira şu anda trafiğin en yoğun olduğu yerlerden kamyonlar çıkartılmakta, uzun araçlar bile mahallelerin sokaklarına sürülmektedir.

Seçici aşındırmayla gözetilen kamyonlar zaten büyük ölçüde

kendi kendilerine ayrışacaktır. Uzun araçlar anayolların en hızlı arterini kullanacaktır. Dar ya da yoğun sokaklar ise esasen teslimat ve yükleme işleri için kullanılacaktır.

Otomobillerin aşındırılması işinin düzenli ve seçici olarak yapıldığı bir semtte kamyonların şu âna nazaran çok daha fazla bir yüzey alanı kaplamasını da bekleyebiliriz. Ama bu daha fazla kamyon olduğundan değil, binek otomobillerinin azalmasından kaynaklanacaktır; özel araçların aşmdırılmasmda ne kadar başarılı olunursa, kamyonlar da o kadar az yerde görülecektir büyük ihtimalle, çünkü şimdiki kadar duraklamayacak, trafikte oyalanmayacaklardır. Üstelik şu anda işe gidip gelmek için değil, iş için kullanılan kamyonlar, park alanlarına yığılmak yerine gün boyunca faaliyette olacaktır.

Taksiler ve özel binek otomobillerine gelince, park yerlerinin seçici bir şekilde yetersiz kılınması taksilerin işine gelecektir. Bu önlem trafik seçiciliği için de uygun olabilir, çünkü taksiler ayın sayıda özel otomobilden çok daha fazla iş yapar. Kruşçev bu ülkeyi ziyaret ettiğinde verimlilik farkını hemen ayırt etmişti. San Francisco' daki trafiği gördükten sonra belediye başkanına tüm bu israfa hayret ettiğini söylemişti ve anlaşılan gördüğü şey kafasında epey yer etmişti. Çünkü eve dönerken Vladivostok'a uğradığmda, Sovyet şehirlerinde özel otomobilleri değil taksi filolarını özendirme yolunu izleyeceğini ilan etmişti. Ama araçlar arasındaki rekabetin gerektirdiği yerlerde başarılı bir aşındırma stratejisinin unsurları arasında olması gereken seçicilik, kendi başına hemen hiçbir şey ifade etmez. Şehirlerdeki mutlak araç sayısını azaltmaya yönelik daha büyük bir stratejinin parçası olarak işe yarayabilir ancak.

Aşındırma için uygun taktikleri ve ilkeleri değerlendirirken, erozyon sürecine tekrar bir göz atmakta fayda var. Otomobillerin şehirleri erozyona uğratması, etkileri bakımından hiç de hayranlık verici olmamasına rağmen, bazı işleyiş ilkeleri gerçekten insanı hayran bırakır. Bu kadar etkili bir süreçten ders çıkarmak gerekir, ayrıca gereken saygıyı göstermeli ve meseleyi bu sürecin perspektifinden görmeliyiz.

Erozyonun gerektirdiği ya da yarattığı değişimler parça parça gerçekleşir – o kadar ki neredeyse gizlice gerçekleşiyormuş gibi ge-

lir insana. Şehir hayatını bir bütün olarak ele alırsak, süreçteki en büyük aşamalar bile parça parça değişimler gibi görünecektir. *Bu yüzden, her değişim parça parça hazmedilir.* Erozyonun her adımı insanların şehir yollarını kullanma alışkanlıklarında değişimler gerektirir, ama harkesin aynı anda alışkanlıklarını değiştirmesi gerekmez, ayrıca herkesin (yerinden edilenler hariç) bir seferde çok fazla alışkanlığını değiştirmesi de gerekmez.

Otomobillerin aşındırılması hem alışkanlıkların değiştirilmesini hem de kullanımda düzenlemeler yapılmasını gerektirir. Ama tıpkı erozyon sürecinde olduğu gibi, aynı anda çok fazla alışkanlığı bozmamalıdır.

Parça parça, evrimci aşındırmanın arzu edilirliği, toplu taşımanın gelişimi bakımından da önemlidir. Mevcut toplu taşıma yetersizdir, ama bunun sebebi potansiyel teknik iyileştirmelerin yapılmaması değildir. Bir sürü dâhice teknik askıya alınmış beklemektedir, çünkü şehrin erozyona uğradığı bir zamanda gereği yoktur, kaynak ayırmak zordur, işe yarayacağına inanç yoktur. Otomobil aşındırma taktikleri neticesinde kullanım artınca toplu taşıma biraz canlansa bile, birdenbire devrimci bir iyileştirmenin gerçekleşmesini ya da yoktan var olmasını beklemek gerçekçi değildir. Yirminci yüzyıl toplu taşımacılığının gelişimi (asla sahip olmadığımız bir şeydir) davranış biçimlerinde bir yükselmenin ve bu yükselmenin devam edeceği tahmininin sonucu olacaktır, tıpkı toplu taşımadaki düşmenin de, davranış biçimlerindeki bir düşmenin ve bu düşmenin devam edeceği tahmininin sonucu olduğu gibi.

Toplu halde şehri kemiren parça parça erozyon süreçleri tanrısal bir tasarı ya da plan uyarınca önceden düşünülmüş değildir. Öyle olsaydı kesinlikle şu andaki kadar etki yaratamazlardı. Bu değişiklikler esasen doğrudan, pratik problemler ortaya çıkar çıkmaz verilen doğrudan, pratik tepkilerdir. Bu yüzden her hamlenin bir anlamı vardır, pek azı sadece jest ya da boş hamledir. Otomobillerin aşındırmasında ise benzer türden bir fırsatçılık azami sonuçlar verecektir, hatta şehrin kullanımı ve iyileştirilmesi bakımından en iyi sonuçları vereceği söylenebilir. Trafik akışı ile diğer şehir kullanımları arasında çatışma olan yerlerde ve bu türden yeni çatışmaların ortaya çıktığı yerlerde aşındırma taktikleri kullanılmalıdır.

Son olarak, şehri erozyona uğratanlar çözülecek sorunlara daima olumlu yanından yaklaşır. Mesela anayol yapımının aynı zamanda çöküntü bölgesinde yıkıma da vesile olacağına dair kısa ve soyut konuşmalar yapılır. Ama gerçek hayatta hiç kimse bir şeylerden kurtulmak gibi negatif bir amaçla anayolları desteklemez. Elverişliliğin, hızın ve erişilebilirliğin artmasıdır (ya da arttığının sanılmasıdır) amaç.

Aşındırma da pozitif terimlerle iş görmelidir, yani şehrin çok çeşitli ve elle tutulur çıkarlarına hitap eden, pozitif, kolayca anlaşılır ve arzu edilen gelişmelerin vesilesi olarak görülmelidir. Böyle bir yaklaşım ikna edicilik ve siyasi fayda bakımından daha üstün olduğu için değil (ki aslında üstündür), belli yerlerde şehir çeşitliliğini, canlılığını ve işlerliğini artırmaya yönelik somut ve pozitif hedeflere ihtiyaç olduğu için. Bir şeylerden kurtulmayı başlıca amaç yapmak, "Arabalar gitsin, gitsin işte" diyen çocuklar gibi otomobilleri tabu ilan edip yasaklamak mağlup olmaya yazgılı olmakla kalmaz, mağlup olmayı hak etmiştir. Unutmamamız gerek ki şehir boşluğu sıkışık trafikten daha iyi bir şey değildir ve insanlar bir şeyi kaldırıp yerine hiçbir şey koymayan programlara haklı olarak şüpheyle yaklaşır.

Peki ya otomobillerin şehri erozyona uğratmasını durdurmayı başaramazsak? İşler ve canlı şehirlerin oluşumunu hızlandırmamız, erozyonun gerektirdiği pratik adımlarla çatışan pratik adımlar atmamızı gerektirdiği için engellenirse?

Ama unutmamalı ki her gecenin bir sabahı vardır.

Böyle bir durumda biz Amerikalılar bin yıldır insanlığı meşgul eden bir giz üzerinde düşünmeyi artık bırakacağız: Hayatın amacı nedir? Bizim için yanıt çok açık, net ve pek çok açıdan tartışılmaz olacak: Hayatın amacı otomobil üretmek ve tüketmektir.

General Motors idaresindekilerin hayatın amacını araba üretmek ve tüketmek olarak görmesini anlamak mümkün, hatta ekonomik ve duygusal bakımdan aynı amacın peşinden koşan başka erkekler ve kadınlar da olabilir. Eğer hayatı böyle görüyorlarsa onları günlük görevlerle felsefeyi özdeşleştiren bu düşünceye karşı uyarmalı, tavsiyede bulunmalıyız. Çözüm onları eleştirmekte değildir.

Ama otomobil üretme ve tüketmenin tüm bu ülkenin amacı haline niçin geldiğini anlamak kesinlikle mümkün değil.

Benzer şekilde, 1920'lerde gençlerin otobanlı ışıyanşehir hayaline kendilerini kaptırmaları, otomobil çağına uygun olduğunu düşünmeleri anlaşılır bir şeydir. O sırada hiç değilse yeni bir fikirdi bu; örneğin New Yorklu Robert Moses'ın kuşağı için zihinlerinin olgunlaştığı ve fikirlerinin biçimlendiği bir dönemde radikal ve heyecan vericiydi. Bazı insanlar eski düşünsel heyecanları hiç terk etmezler, tıpkı yaşlandıkları zaman bile heyecanlı gençliklerindeki gibi modayı takip edip kuaförden çıkmayan güzel kadınlar gibi. Ama bu duraklamış zihinsel gelişim belirtisinin kuşaklar boyu plancıların ve tasarımcıların zihnini nasıl işgal ettiğini anlamak çok zor. Bugün genç olan insanların, mesleklerine atılmak için eğitim gören insanların, *"modern" düşünmek zorunda oldukları gerekçesiyle*, şehirler ve trafik hakkında hem işlemeyen hem de babalarının çocuk olduğu dönemden beri hiçbir şekilde yenilenmemiş fikirleri kabul ettiğini düşünmek çok rahatsız edici.

19

Görsel Düzen: Sınırları ve İmkânları

ŞEHİRLE UĞRAŞMAK, hayatın en karmaşık ve yoğun olduğu mekânla uğraşmak demektir. Böyle olduğu için de şehirlerde yapılabileceklerin temel bir estetik sınırı vardır: *Şehir sanat eseri olamaz.*

Hayatın başka alanlarında olduğu gibi şehir düzenlemesinde de sanata ihtiyacımız var: bize hayatı kavramamıza yardım etmesi, anlamları göstermesi, her birimizin cisimleştirdiği yaşam ile dışımızdaki yaşam arasındaki ilişkiyi aydınlatması için. En çok da kendi insanlığımızdan emin olmak için sanata ihtiyacımız var belki de. Ama sanat ile hayat her ne kadar iç içe geçmiş olsa da, bir ve aynı şey değildir. Kentsel tasarımın bu denli hüsran yaratmasının sebeplerinden biri de bu ikisinin birbirine karıştırılmasıdır. Daha iyi tasarım stratejilerine ve taktiklerine ulaşmak için bu karışıklığa bir son vermek gerekir.

Sanatın kendine özgü düzen formları vardır ve bunlar gayet sağlamdır. Sanatçılar hangi vasıtayı kullanırlarsa kullansınlar, çevrelerinde kaynaşan hayat malzemesi içinden *seçimler yaparlar* ve bunları kendi kontrolleri altındaki eserleri oluşturacak şekilde düzenlerler. Hiç şüphe yok ki sanatçı, eserin (yani malzemeler arasında yaptığı seçimlerin) taleplerinin onu kontrol ettiğini de hisseder. Bu sürecin biraz da mucizevi sayılabilecek neticesi ise –seçicilik, düzenleme ve kontrol kendi aralarında bir tutarlılık sağlayabiliyorsa– sanat dediğimiz şeyin kendisidir. Ama bu sürecin özünde hayatın *içinden* yapılan bir seçim, çok disiplinli, son derece ayrımcı bir seçicilik yatar. Hayatın kapsayıcılığı ve tam anlamıyla sonsuz giriftli-

ği karşısında sanat keyfi, sembolik ve soyuttur. Sanatın değeri buradan gelir, sanatsal düzen ve tutarlılığının kaynağı da buradadır.

Bir şehri ya da şehrin bir semtini, disipline edilmiş bir sanat eserine dönüştürülerek düzenlenebilecek büyük bir mimari sorun saymak, hayatın yerine sanatı ikame etme hatasını işlemek demektir.

Sanat ile hayat arasındaki bu derin karışıklıktan ne sanat doğar ne de hayat. Bu tahnitçiliktir. Yerine göre tahnitçilik de faydalı ve düzgün bir zanaat olabilir. Ama doldurulmuş hayvanlar yerine doldurulmuş ölü şehirleri sergilemeye kalkmak çok ileri gitmek olacaktır.

Hakikatten çok çok uzaklaşan ve uğraştığı şeye karşı saygısını yitiren tüm sanatsal girişimler gibi, bu şehir tahnitçiliği zanaatı da ustaların elinde giderek daha nadide ve kıymetli bir hale gelir. Bu zanaatın ilerlemesi ancak bu yoldan mümkün olabilir.

Tüm bunlar sanatın hayatı öldürecek (ve sanatı öldürecek) şekilde yanlış kullanılmasıdır. Sonuçlar hayatı zenginleştirmek yerine yoksullaştırır.

Sanat yaratısının genel itibariyle toplumumuzdaki kadar bireysel bir süreç olmaması da mümkün kesinlikle.

Bazı durumlarda sanat eseri genel ve fiilen anonim bir mutabakatla yaratılabilir. Örneğin kapalı bir toplumda, teknolojik olarak geri bir toplumda ya da gelişmesi durmuş bir toplumda, gerek zorlamayla gerekse gelenek ve âdetler yoluyla herkese disipline edilmiş bir amaç ve malzeme tercihi dayatılabilir. Bu disiplin, malzemelerin düzenleyicilerden ne talep ettiğine dair bir mutabakata ve yaratılan biçimler üzerinde kontrole dayanıyor olabilir. Böyle toplumlar bize fiziksel toplamı bakımından sanat eseri gibi görünen köyler üretebilir, hatta kendilerine özgü şehirler de üretebilir.

Ama bizim durumumuz böyle değil. Bizim için bu tür toplumlar üzerine düşünmek ilginç olabilir, uyumlu çalışmalarını hayranlıkla takip edebilir ya da nostaljiye kapılıp niye onlar gibi olamadığımızı düşünmeye dalabiliriz.

Biz onlar gibi olamayız, çünkü bu tip toplumlarda imkânlara getirilen sınırlamalar ve bireylere yönelik kısıtlamalar, gündelik hayatın unsurlarından çıkarılan sanat eserlerinde kullanılacak malzemelerin ve kavrayışların çok ötesine uzanır. Sınırlamalar ve kısıtlamalar her fırsat âlemine (düşünsel fırsatlar da dahil) uzandığı gibi, doğ-

rudan insanlar arasındaki ilişkilere de uzanır. Bu sınırlamalar ve kısıtlamalar bize gereksiz yere hayatın tahammül edilemeyecek ölçüde alçaltılması gibi görünür. Ne kadar uyumlu olursak olalım, kendi aramızda mutabakata vararak ahenkli bir sanatçılar toplumu olamayacak kadar maceracı, meraklı, egoist ve rekabetçiyiz. Üstelik ahenkli bir sanatçılar toplumu olmamızı önleyen özelliklerimize büyük değer veriyoruz. Keza şehirlerden yapıcı bir şekilde faydalanma tarzımız ya da onlara değer verme sebebimiz de geleneği canlı tutmak ya da ahenkli mutabakatı ifade etmek (ve dondurmak) değil.

On dokuzuncu yüzyıl ütopyacıları kent toplumunu reddediyorlardı, "doğal" ya da ilkel insanın soyluluğu ve sadeliği konusundaki on sekizinci yüzyıl romantizmine kendilerini kaptırmışlardı, ahenkli mutabakatla sanat eseri sayılan sade ortamları daha cazip buluyorlardı. Ütopyacı reform geleneğimizin içinde bu ilk duruma dönme umudu da var.

Bu beyhude (ve son derece gerici) umut, bahçeşehir planlama hareketinin ütopyacılığının da bir parçasıydı ve hiç değilse ideolojik bakımdan, otoriter planlamanın dayattığı ve dondurduğu baskın uyum temasını biraz yumuşatıyordu.

Mutabakata dayalı sanatın oluşturduğu nihai, sade ortam umudu –ya da bu umudun hayaletvari kalıntısı– kendisini ışıyanşehir ve güzelşehir planlamasından yalıtan bahçeşehir planlama teorisinde yankılanmayı sürdürdü. Bu yüzden, 1930'larda Lewis Mumford *The Culture of Cities*'inde bizim için hâlâ sepet örme, çömlek yapma ve demircilik gibi işler öngördüğü planlanmış cemaatlere önem veriyordu – zaten böyle bir gelenek olmasa Mumford'un bu yaptığı da epeyce kafa karıştırıcı bir şey olacaktı. 1950'ler gibi geç bir tarihte, önde gelen Amerikan bahçeşehirplancılarından Clarence Stein, Amerikan Mimarlık Enstitüsü'nün mimarinin ilerlemesine katkılarından dolayı verdiği altın madalyayı alırken yaptığı konuşmada, hayal ettiği ideal toplumlarda ahenkli mutabakat yoluyla ulaşılabilecek bir hedeften söz açıyordu. Yurttaşların bir anaokulu inşa etmesine –elbette kendi elleriyle– izin verilmesini öneriyordu Stein. Ama Stein'ın mesajının özünde, anaokulu imtiyazının dışında kalan tüm alanlarda, toplumun tüm fiziksel ortamının ve bu ortamı oluşturan tüm düzenlemelerin toplamda, mutlak ve rakipsiz olarak proje mimarlarının kontrolünde kalacağı vardı.

Işıyanşehir ve güzelşehir konusundaki önkabüller de hiçbir şekilde bundan aşağı kalmaz elbette. Bunlar her zaman için sosyal reform kültlerinden ziyade mimari tasarım kültleridir.

Ütopya geleneğinin dolaylı, daha gerçekçi olan dayatmacı sanat doktrininin dolaysız etkisiyle, modern şehir planlaması daha başlangıçta, şehirleri disipline edilmiş sanat eserlerine çevirmek gibi yanlış bir amacın peşine düşmüştür.

İskân alanlarını gelirlere göre ayrıştıran projeler dışında bir şeyler düşünmeye çalışan iskân uzmanlarının ya da daha fazla arabaya yer açmanın ötesinde bir şeyler düşünmeye çalışan otoban uzmanlarının koca bir boşlukla karşılaşmasında olduğu gibi, şehir tasarımıyla uğraşan mimarlar da şehirlerde görsel bir düzen yaratmaya kalkınca karşılarında genellikle koca bir boşluk bulur; yapabilecekleri tek şey, sanatın düzenini ondan çok farklı olan hayatın düzeninin yerine geçirmektir. Başka pek bir şey yapmaları mümkün değildir. Şehirlere faydası dokunacak bir tasarım stratejileri olmadığından, alternatif taktikler geliştiremezler.

Şehir tasarımcıları hayatı sanatla ikame etmek yerine hem sanatı hem de hayatı yüceltecek bir strateji belirlemelidir: Hayatı aydınlatacak ve netleştirecek, anlamlarını ve düzenini kavramamıza yardım edecek bir strateji olmalıdır bu – şehirlerin düzenini aydınlatmaya, netleştirmeye ve açıklamaya yardım edecek bir strateji olmalıdır.

Şehir düzeni hakkında sürekli basit yalanlar işitiyoruz, çok tekrar edildiğinden doğru zannedilen bu yalanlar kopyalayarak çoğaltmanın düzeni temsil ettiğine temin ediyor bizi. Birkaç biçimi benimseyip onlara disiplinli bir düzenlilik verdikten sonra, düzen adına aynısını başka yerlerde yapmak dünyanın en kolay işi. Ama disiplinli basit düzenlilik ile işlevsel düzen sağlayan anlamlı sistemler bu dünyada çok nadir birbirine tesadüf eder.

İşlevsel düzen sağlayan karmaşık sistemleri kaos değil düzen olarak görmek için anlayış gerekir. Sonbaharda ağaçlardan dökülen yapraklar, bir uçak motorunun içi, karnı yarılmış bir tavşanın iç organları, bir gazetenin yerel haberler sayfası – tüm bunlar anlaşılmadığı takdirde kaotik görünür. Ama düzenli sistemler olarak kavrandıklarında gerçekten göze farklı *görünürler*.

Şehirleri kullandığımız ve şehirde yaşama deneyimine sahip olduğumuz için, aslında çoğumuz şehir düzenini anlamak ve takdir etmek için gereken temele sahibiz. Şehirleri anlamakta çektiğimiz bazı güçlükler ve hoşumuza gitmeyen kaotik görünümün büyük bir kısmı yeterince görsel takviye bulunmadığı için işlevsel düzenin önemini kavrayamamaktan, daha da kötüsü gereksiz görsel çelişkilerden kaynaklanır.

Ama ortaya çıktığı zaman her şeyi açıklığa kavuşturacak çarpıcı bir kilit unsur aramak da faydasızdır. Aslında şehirdeki hiçbir unsur tek başına her şeyi açıklığa kavuşturamaz. Kilit unsur karışımın ta kendisi, karışımın müşterek destekçisi de düzendir.

Şehir tasarımcıları ve plancıları şehir yapısının "iskeletini" açık ve kolay anlaşılır bir şekilde ifade edecek bir tasarım vasıtası aradıklarında (otobanlar ve yeşil alanlar bu amaç için şu an pek gözde), esasen yanlış yola sapmış oluyorlar. Şehir bir memeli canlı ya da çelik yapı iskeleti gibi bir arada duran bir şey değildir – hatta arı kovanına ya da mercana da benzemez. Şehrin *yapısı* kullanımların karışımından oluşur ve yapısal sırlarına en çok yaklaştığımız an çeşitlilik yaratan koşulları çözdüğümüz andır.

Kendine özgü bir yapısal sistem olan şehir, ancak kendine özgü bir şekilde değerlendirilirse tam olarak anlaşılabilir, başka türden organizmalara ya da nesnelere benzetilerek değil. Yine de kısaltma amacıyla bir benzetme yapacaksak, geceleyin baktığımız geniş bir arazi parçası getirebiliriz gözlerimizin önüne. Arazide pek çok ateş yanmaktadır. Bazıları çok büyüktür, bazıları küçüktür, bazıları seyrektir, bazıları bir alana yığılmıştır; kimileri çok parlaktır kimileri sönmeye yüz tutmuştur. İster büyük ister küçük olsun, her ateş aydınlığını çevresindeki karanlığa yayar ve aydınlık bir alanı şekillendirir. Ama bu alan ancak ateşten gelen ışık devam ettiği sürece var olabilir ve şeklini koruyabilir.

Işık sayesinde şekillenen aydınlık yerler haricinde, karanlığın bir şekli ya da deseni yoktur. Aydınlık alanlar arasındaki karanlık koyulaştığında, tanımlanamaz ve biçimsiz hale geldiğinde, ona biçim ya da yapı vermenin tek yolu karanlıkta yeni ateşler yakmak ya da yakındaki mevcut ateşleri büyütmektir.

Şehrin unsurlarına, uygun bir yapı ve biçim verebilecek tek şey giriftlik ve canlılıktır. Kevin Lynch, *The Image of the City* kitabında

"kayıp" alanlar fenomeninden bahseder. Lynch'in araştırma kapsamında görüştüğü kişiler, "kayıp" yerleri tümüyle gözardı ediyor ve kendilerine hatırlatılana kadar bu yerlerin farkına varmıyorlardı; hatta kimi zaman –fiilen veya hayalde– bir uçtan öbür uca katettikten sonra bile bu yerlerin farkına varmıyorlardı, halbuki söz konusu mekânların konuları böylesine unutulmayı hiç mi hiç hak etmiyordu.*

Bir şehirde kullanım ve canlılık ateşlerinin ulaşamadığı yerler karanlıkta kalmıştır, yani esasen şehir formu ve yapısı olmayan yerlerdir. Hayati önemdeki ışık olmadan mekâna katılacak "iskeletler", "çerçeveler" ya da "hücreler" şehir formu oluşturamaz.

Alan tanımlayan bu mecazi ateşler –elle tutulur gerçekliğe dönersek– çeşitli şehir kullanımlarının ve kullanıcılarının sıkı ve canlı bir dayanışma içinde olduğu yerlerde yanar.

Şehir tasarımının destekleyebileceği düzen temelde budur. Söz konusu canlılık alanlarının çarpıcı işlevsel düzeni netleştirilmelidir. Şehirlerdeki bu tür alanlar arttıkça karanlık, yani gri alanlar da azalacak, bu düzeni netleştirme ihtiyacı ve fırsatları artacaktır.

Bu düzeni, bu girift hayatı netleştirmek için yapılacak her şey, esasen vurgulama ve telkin taktikleriyle yapılmak zorundadır.

Telkin –bütünü simgeleyen parça– sanatın ana iletişim araçlarından biridir, zaten bu sebeple sanat az şey göstererek çok şey söyleyebilir. Bu telkin ve simge iletisini anlamamızın bir sebebi de hepimizin hayatı ve dünyayı tam da buradan görmemizdir bir ölçüde. Duyularımıza ulaşan tüm o şeyler arasından uygun ve tutarlı bulduklarımızı sürekli olarak seçip düzenleriz. O an için amaçlarımıza uygun olmayanları, eğer görmezden gelinemeyecek kadar güçlü bir etki yaratmıyorlarsa, ikincil bilince atar ya da tıkıştırırız. Alıp düzenleyeceğimiz şeyler konusundaki seçimlerimizi bile amaçlarımıza göre değiştirebiliriz. Bu bakımdan hepimiz sanatçı sayılırız.

Sanatın bu özelliği ve bizim şeyleri görme tarzımızın bu özelliği, şehir tasarımı uygulamasının yatırım yapabileceği ve avantaja

* Anayollarla ilgili benzer bir fenomene değinen Profesör Lynch durumu şöyle ifade eder: "Pek çok [Los Angeleslı] denek, Boston vakasındaki gibi, hızlı bir anayol ile şehir yapısının geri kalanı arasında zihinsel bir bağ kurmakta güçlük çekti. Yürüdüklerini zihinlerinde canlandırdıklarında, Hollywood Otoyolu'nu sanki hiç yokmuş gibi geçip gidiyorlardı. Merkezi bir semti görsel olarak sınırlandırmanın en iyi yolu hız limiti yüksek bir otoban inşa etmek olmayabilir.

çevirebileceği bir şeydir. Tasarımcıların şehirlere görsel düzen katmak için tüm görsel alanı düz anlamıyla kontrol etmesi gerekmez. Sanat zaten nadiren düz anlamlarla ilgilenir, ilgilendiğinde de zayıf bir sanat olur. Şehirlerde düz anlamıyla görsel kontrol sağlamak vazifeli tasarımcılardan başka herkesi sıkacaktır, hatta kimi zaman vazifeleri bittikten sonra onları bile sıkar. Böyle bir kontrol hiç kimseye keşfetme, düzenleme ya da merak etme alanı bırakmaz.

İhtiyaç duyulan taktikler, insanların gördükleri şeyden kendileri için kaos yerine düzen ve mana çıkarmalarına hizmet etmelidir.

Şehirlerdeki ana görsel manzara sokaklardadır. Ama çok fazla sokak olduğunda da gözlerimizin önünde derin ve kafa karıştırıcı bir çelişki doğar. Ön planda bize her türden ayrıntıyı ve faaliyeti gösterirler. Karşımızdakinin yoğun bir hayat olduğu ve bünyesinde çok farklı şeyleri barındırdığı yönünde (şehrin düzenini anlamamızda çok faydalı olan) bir görsel mesaj verirler. Böyle bir mesaj alırız, çünkü sadece ciddi ölçüde faaliyet görmekle kalmayız; aynı zamanda farklı tipte binalar, tabelalar, vitrinler ya da başka türden teşebbüsler veya kurumlar, faaliyetin ve çeşitliliğin hareketsiz kanıtlarıyla da karşılaşırız. Ama böyle bir sokak, ön planın yoğunluğu ve giriftliğiyle, sonsuz bir amorflukla kendini tekrarlayarak uzaklara doğru devam ediyorsa ve uzaklarda da fark edilmeden gözlerden yitip gidiyorsa, biz de açıkça sonsuzluk anlamına gelen bir görsel mesaj alıyoruz demektir.

İnsan deneyimi açısından, biri büyük bir yoğunluğa, diğeri sonsuzluğa işaret eden bu iki mesajı mantıklı bir bütün halinde birleştirmek çok zordur.

Birbiriyle çatışan bu iki izlenim kümesinden birinin öncelik kazanması gerekir. Bakan kişi diğer izlenim kümesiyle ya mücadele edecek ya da onu bastıracaktır. İki seçenekte de kafa karışıklığı ve düzensizlik hissinin doğmaması mümkün değildir. Ön plan ne kadar canlı ve çeşitli olursa (yani içsel çeşitlilik düzeni ne kadar iyiyse), iki mesajın çelişkisi o kadar keskin ve dolayısıyla rahatsız edici olacaktır. Çok fazla sokak bu çelişkiyi yaratırsa, bu ikiliğin koca bir semte ya da şehre damga vurmasına yol açarsa, genel etki ister istemez kaotik olacaktır.

Böyle bir sokağı görmeye çalışmanın iki yolu vardır elbette. Eğer insan önce başını kaldırıp uzağa bakarak tüm o tekrar ve sonsuzluk çağrışımlarıyla birlikte sokağı gördükten sonra yakın plana bakarsa, gördüğü yoğunluk yüzeysel ve rahatsız edici olabilir. Mimarlık eğitimi almış olanların genellikle şehir sokaklarını böyle gördüklerini düşünüyorum, zaten büyük çoğunluğunun (hepsinin değil) şehir çeşitliliği, özgürlüğü ve hayatının fiziksel kanıtlarına karşı son derece sabırsız ve hatta aşağılayıcı olmalarının sebeplerinden biri de bu bence.

Öte yandan, ön plandaki görüntüye öncelik verilirse, o zaman uzak, görülemeyen bir yerlere doğru sonsuzca tekrar ve süreklilik yüzeysel, rahatsız edici ve anlamsız bir unsur olarak görülecektir. Bana kalırsa büyük çoğunluğumuz şehir sokaklarına genellikle böyle bakıyoruz, çünkü sokakta bulunan şeye duygusuzca bakmak yerine onu kullanmak isteyen kişinin bakış açısıdır bu. Sokağa böyle bakan kişi yakındaki görüntüde hiç değilse asgari düzeyde bir düzen yakalar, ama elbette ki bunun bedeli uzakları da lanetlenecek bir karmaşa olarak görmek, mümkünse zihinden hemen kovmaktır.

Bu tip sokaklara –ve bu tip sokakların baskın olduğu semtlere– görsel düzen gelmesinin ihtimal düzeyine çıkması için bile kuvvetli görsel izlenimlerin bu temel çelişkisini ele almak gerekir. Şehirlerimizin çirkinliğini genellikle sokaklarımızın ızgara şeklinde olmasından kaynaklandığını söyleyen Avrupalı ziyaretçilerimizin de esasen bunu kastettiğini düşünüyorum.

Şehrin işlevsel düzeni için yoğunluk ve çeşitlilik zorunludur, bunları sokaklardan kaldırmanız için zorunlu işlevsel düzeni yok etmeniz gerekir. Öte yandan, şehrin düzeni için sonsuzluk izlenimi şart değildir, bu izlenim işlevsel düzene müdahale etmeden asgariye çekilebilir. Hatta böylece çok önemli bir nitelik olan yoğunluk da artırılmış olur.

Bu yüzden pek çok şehir sokağında (hepsinde değil) görsel kesintiler gerekir; sonsuz uzakların görüntüsü kesilmeli ve aynı zamanda biraz kapanım ve mevcudiyet hissi yaratılarak şehir kullanımının yoğunluğu görsel olarak artırılmalı ve takdir edilmelidir.

Sokak örüntülerinin düzensiz olduğu eski mahallelerde bunun örneklerini görmek mümkündür. Ama bu mahalleler de sokak sisteminin güç anlaşılması gibi bir dezavantaja sahiptir, insanlar böyle

mahallelerde kolayca kaybolur ve neyin nerde olduğunu kafalarında bir yere oturtmakta epeyce zorlanır.

Sokakların ızgara planlı olduğu yerlerde, ki bunun pek çok avantajı vardır, şehir manzarasına yeterince görsel düzensizlik ve kesinti eklemenin temelde iki yolu vardır.

Birinci yol, ızgara planındaki sokakların birbirinden çok uzak kaldığı yerlerde ek sokaklar kullanmaktır – örneğin Manhattan'ın Batı Yakası'nda böyle yapılmıştır. Kısacası çeşitlilik yaratılmasına yönelik işlevsel amaç nerede gerektiriyorsa orada ek sokaklar bulunmalıdır.

Bu yeni sokaklar bina yaşı karışımı yaratmak için ekonomik biçimlerde eklenirse, potansiyel yolları üzerindeki binaların en değerli, iyi görünüşlü ya da çeşitlilik barındıranlarına saygı gösterilirse ve bunlar kurtarılmaya çalışılırsa, ayrıca mümkün olan yerlerde mevcut binaların yanları ya da arkaları da cephe haline getirilirse, o zaman yeni sokaklar asla dümdüz uzayıp gidemez zaten. Zaman zaman kıvrılmaları, yer yer daralıp genişlemeleri gerekecektir. Büyük bir bloğu iki blok haline getiren düz bir sokak bile tam anlamıyla sürekli ve düz bir hat oluşturmayacaktır. Çünkü başında ve sonunda başka bloklar tarafından kesintiye uğratılacaktır. Dolayısıyla bu yeni sokakların dik açıyla kestiği sokaklarda T'ler oluşacaktır. Sıradan sağduyu ve şehir çeşitliliğine saygı ile bu tip yerlerde düzensizliğin başlı başına avantaj sağladığı bilinci, yeni ek sokaklar için potansiyel yolların en uygunlarının seçilmesini sağlayacaktır. Asgari maddi yıkım azami görsel kazançla birleştirilmelidir; bu iki hedef birbiriyle çelişmez.

Ağırlıklı olarak ızgara düzeninde bir yere düzensizlik ilave edilmesi zor anlaşılır bir şey olmamalı. Hatta iki ızgara düzeni sokak arasına eklenen bu türden ekstra sokaklar ızgara düzeniyle ilişkilerine göre adlandırılabilir.

Basit, kolay anlaşılır bir ızgara sistemi ile, ızgaranın şehir işlevlerini iyi bir şekilde yerine getirmeye müsaade etmeyecek kadar büyük olduğu yerlere bilinçli olarak serpiştirilmiş düzensiz sokakların birleştirilmesi, bana kalırsa Amerikalıların şehir tasarımı taktiklerine yaptığı en seçkin ve değerli katkı olabilir.

Gerekli yerlerde düzensizlikler ve görsel kesintiler yaratmanın ikinci yolu tam da ızgara düzeni sokakların kendilerinden geçer.

San Francisco ızgara düzeni sokak deseninde doğal görsel kesintilerin çok fazla olduğu bir şehirdir. İki boyutlu plan üzerinde bakarsak, San Francisco sokaklarının genel olarak düzenli ızgara planına oturduğunu görürüz, ama üç boyutlu plana baktığımızda bu sokaklar görsel kesinti şaheserleri olarak çıkar karşımıza. Çok sayıda dik yokuş ve iniş yakın plan ile uzak plan arasında sürekli bir ayrışma sağlar ve ister yokuş yukarı ister yokuş aşağı bakın, bu ayrışma hissinden kopamazsınız. Bu düzen yakın plan sokak manzaralarına ağırlık kazandırır ve şehrin ızgara düzenine de hiçbir zarar vermez.

Böyle engebeli olmayan şehirler doğal yollardan görsel kesinti sağlayamaz. Ama onlar da organizasyon ve hareket netliğini feda etmeden doğrusal ve düzenli sokak desenlerinde görsel kesintiler yaratabilir. Kimi zaman sokak seviyesinin yukarısında iki binayı birbirine bağlayan bir köprü, ya da sokağın üzerine yayılmış bir bina bu işi görebilir. Bazı büyük binalar (mümkünse kamusal açıdan önemli binalar) düz sokakları yer seviyesinde de geçebilir. New York'taki Büyük Merkez İstasyonu bunun çok iyi bilinen bir örneğidir.*

Düz ve "sonsuz" sokaklar bir meydan ya da parkla kesintiye uğratılabilir. Hatta kesinti için meydan kullanılıyorsa içine bir bina da yapılabilir. Trafiğin tamamen durdurulabildiği düz sokaklarda kaldırımların arasına minik parklar serpiştirilebilir, böylece görsel kesinti ya da farklılık ağaçlar ya da minik (ve umalım ki neşeli) parklarla temin edilebilir.

Bazı durumlarda görsel kesintinin düz sokağın hizasında olması gerekmez, normal bina hizasını aşıp içeri giren bir ya da birkaç bina da kaldırımdan kesinti yaparak bir çıkıntı yaratabilir. Bir diğer çıkıntı biçimi ise sokağın bir tarafında bulunan meydanın bitimindeki binanın görsel kesinti işlevini görmesidir.

Sokak kullanımı yoğunluğuna yapılan bu görsel vurgunun bunaltıcı, hatta insanlıkdışı olduğu düşünülebilir. Ama hiç de öyle değildir. Gerçek hayatta görsel sokak kesintilerinin çok sayıda olduğu semtler genellikle insanları ne ürkütür ne de bunaltır. Aksine bu

* Bu yapı aynı zamanda ek sokağa da örnek teşkil eder: T şeklinde biten Vanderbilt Caddesi. Vanderbilt'in kuzey tarafındaki T'de fiilen kaldırımları birleştiren yepyeni, güzel bir bina vardır: Union Carbide. Vanderbilt ile Madison arasındaki kısa bloklar da genel olarak kısa blokların yapısında var olan canlılığı ve yayalara sağlanan kolaylığı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

semtlerin çoğu "sıcak" ve makul yerlerdir, ayrıca böyle yerleri bir semt olarak kavramak daha kolaydır. Kabul edilip vurgulanan, hatta anlaşılır, yakından görülen veçheleriyle vurgulanan şey insan hayatının yoğunluğudur ne de olsa. Çoğu insana bunaltıcı, insanlıkdışı ve anlaşılmaz gelen şey asıl şehrin sonsuzluğu ve tekrarlanmasıdır.

Ama görsel sokak kesintisinde de bazı tuzaklara düşmek mümkündür.

Birincisi, sokak yoğunluğunun görsel bir hikâyesi ve anlatılacak ayrıntıları yoksa, görsel kesintiler de bir işe yaramayacaktır. Sokak aslında tek bir kullanımın uzun bir mesafe boyunca tekrarıysa, faallik azsa, görsel kesinti burada bulunan düzen formunu netleştirmeyecektir. Ortada şehir yoğunluğu bakımından neredeyse hiçbir şey yokken, görsel kapalılık sağlamak tasarım gösterişinden başka bir anlam ifade etmez. Görsel kesintiler ve manzaralar kendi başlarına şehir canlılığı ve yoğunluğu ya da bunlarla beraber asayiş, ilgi, kendiliğinden kamusal yaşam ve ekonomik fırsat getirmez. Ancak dört temel çeşitlilik üreticisi yapabilir bunu.

İkincisi, tüm şehir sokaklarında görsel kesintiler olması gereksiz, hatta yer yer yavan bir şeydir. Büyük bir şehir büyük bir alan kaplar ne de olsa, bu gerçeği zaman zaman görmenin ya da göstermenin bir zararı yoktur. (San Francisco tepelerinin bir başka avantajı da zirvelerden görülen manzaranın tam da böyle bir his uyandırması, hem de bunu uzaklar ile yakındaki sokak manzarasını birbirinden ayırarak yapmasıdır.) Yer yer sonsuzluk hissi yaratan ya da sokağı birleşiyormuş gibi gösterecek kadar uzun olan doğrusallıklar da çeşitliliğe katkıda bulunur. Su kıyısına, kampüslere ya da geniş spor sahalarına çıkan sokaklara görsel kesinti eklenmese de olur. Sonuçta gelip bir sınıra dayanan her sokak için geçerli değildir bu, ama bazıları uzakta farklı bir şey gösterir ve sınırın yeri konusunda kendiliklerinden mesaj verirler – yön bulmak için bir tür ipucu sağlarlar. Kaldı ki Lynch de mülakat yaptığı şehrin "hayal edilebilirliği" ile ilgili araştırmasında tesadüfen, bunun insanlar için çok önemli olduğunu bulmuştu.

Üçüncüsü, görsel sokak kesintileri işlevsel bakımdan çıkmaz sokak değil "köşe" olmalıdır. Yaya trafiğinin fiilen kesilmesi şehirlerde yıkıcı sonuçlar doğurur. Görsel kesintinin çevresinden ya da içinden muhakkak bir yol geçmelidir, ayrıca bu yol kolayca görülmeli-

dir ve bittiği zaman da yeni sokak manzarası belirmelidir. Görsel kesinti tasarımlarının bu baştan çıkarıcı niteliği, merhum mimar Eliel Saarinen tarafından gayet iyi özetlenir. Saarinen kendi tasarım ilkelerini açıklarken şöyle der: "Görüş alanında daima bir bitiş olmalıdır, ama bu bitiş son anlamına gelmemelidir."

Dördüncüsü, görsel kesintiler güçlerini kısmen kuralı bozmasından alır. Aynı türden çok fazla kesinti etkisizlikle sonuçlanabilir. Örneğin sokağın kenarlarındaki meydanlar çok fazlaysa, sokak görsel bakımdan sokak sıfatını kaybeder ve işlevsel bakımdan da sönüp gider. Binaların çıkıntıları istisna değilse ve sayıca fazlaysa, sadece sokağın darlaşmasına yol açıp klostrofobi yaratır.

Beşincisi, görsel sokak kesintisi doğal olarak göze çarpar ve kendi nitelikleri bütün manzaranın yarattığı izlenimlerle yakından ilişkilidir. Kesinti nesnesi yavan, boşluk hissi yaratan ya da çirkin görünüşlü bir şeyse, orada bulunmaması daha hayırlı olacaktır. Bir benzin istasyonu, üst üste reklam panoları ya da bakımsız ve boş bir bina büyüklüğüyle orantısız bir ters etki yaratarak sokağı daha yavan bir hale getirecektir. Aynı zamanda güzel olan bir görsel sokak kesintisi nesnesi bulmak için büyük şans gerekiyor; şehirlerde güzelliğin peşine düştüğümüzde genellikle gösterişle, cafcafla karşılaşıyoruz. O yüzden güzellik peşinde koşmamıza gerek yok, ama görsel kesintilerin hiç değilse yüzüne bakılır, hatta ilginç olmasını bekleyebiliriz.

Nirengi noktaları, adından da anlaşılacağı üzere, yön bulmak için en sık başvurulan ipuçlarıdır. Ama şehirde bulunan iyi bir nirengi noktası şehirlerin düzenini netleştirmekte iki işleve daha sahiptir. Birincisi, şehirlerin çeşitliliğini vurgular (aynı zamanda yüceltir); komşularından farklı olduklarına ve tam da farklılıklarından dolayı önem arz ettiklerine dikkat çekerek yaparlar bunu. Kendileri hakkındaki bu bariz beyan, şehirlerin yapısı ve düzeniyle ilgili örtük bir beyanı barındırır içinde. İkincisi, bazı durumlarda nirengi noktaları, işlevsel olarak önemli olan ama bu önemin görsel bakımdan kabul edilmesine ve değerinin bilinmesine ihtiyaç duyan şehir alanlarının önemini gösterir bize.

Bu iki işlevi anladığımız zaman farklı farklı kullanımların, şehrin bağlamına göre, nirengi noktası kadar geçerli ve faydalı olabil-

diğini de anlarız. Öncelikle nirengi noktalarının çeşitliliği ilan etme ve çeşitliliğe değer kazandırma rolünü ele alalım. Bir nesnenin nirengi noktası olması, yön bulma avantajı sağlayacak bir yerde bulunmasından kaynaklanır elbette. Ama buna ek olarak, nirengi noktasının da başlı başına ayırt edilebilir nitelikte olması gerekir ki şimdi bu noktaya eğileceğiz.

Şehirdeki her nirengi noktası bina değildir. Ama başlıca nirengi noktaları binadır ve onların iyi ya da kötü nirengi noktaları olmalarını belirleyen ilkeler diğer nirengi noktaları, yani anıtlar, fıskiyeler vs. için de geçerlidir.

Bir binanın görünümündeki farklılık, hemen her zaman kullanımındaki farklılıktan kaynaklanır (bu konuyu On İkinci Bölüm'de tartışmıştık). Tek bir bina belli bir bağlamda farklı olduğu için fiziksel bir alanda ayrıksı kalabilir, ama kullanımının istisna değil kural olduğu başka bir ortamda farklılık göstermeyecektir. Bir nirengi noktasının ayrıksılığı büyük ölçüde, bu nokta ile komşularının mütekabiliyetine bağlıdır.

New York'ta, Wall Street'in başındaki Teslis Kilisesi tanınan ve işe yarar bir nirengi noktasıdır. Ama aynı kilise bir sürü kilisenin ya da benzer simgesel-görünümlü kurumun arasına yapılsaydı sönük kalacaktı. Kilise'nin kendi ortamında hiç de sönük görünmeyen fiziksel farklılığı kısmen iyi bir nirengi konumunda bulunmasından (T şeklinde bir kavşak ve yokuş) ama aynı zamanda büyük ölçüde de ofis binaları arasında farklı durmasından kaynaklanmaktadır. Bu fark o kadar baskındır ki, Kilise komşularından çok daha küçük olmasına rağmen sokak manzarasının gayet tatmin edici zirvesini teşkil eder. Kilise'yle aynı büyüklükte (hatta herhangi bir büyüklükte) bir ofis binası aynı avantajlı noktaya yapılmış olsaydı, nirengi noktası işlevini yerine getiremeyeceği gibi görsel düzene de bu kadar katkı yapamazdı. Oysa Kilise bunu hiç çaba harcamadan "doğal" bir şekilde yapıyor.

Benzer şekilde, New York'ta Beşinci Cadde ile Kırk İkinci Sokak'ın kesiştiği ticari alandaki Halk Kütüphanesi mükemmel bir nirengi noktasıdır; ama San Francisco, Pittsburgh ve Philadelphia'nın halk kütüphaneleri için aynı şey geçerli değildir. Bunların dezavantajı işlev ya da –kaçınılmaz olarak– görünüş bakımından yeterince tezat oluşturmayan kurumlar arasında bulunmalarıdır.

Birincil karışık kullanım ihtiyacıyla ilgili olan Sekizinci Bölüm'de, önemli sosyal binaları kültürel ya da sosyal projeler içinde bir araya getirmektense, şehrin işyerlerinin arasına dağıtmanın işlevsel değerinden bahsetmiştim. Bu projelerin yarattığı işlevsel hantallık ve ekonomik birincil çeşitlilik israfına ilaveten, böyle gösterişli adalara toplanan binalar nirengi noktası olarak kullanılma potansiyelinden yoksun kalmaktadır. Bu binalar birbirini silikleştirmektedir; oysa her biri tek başına çok büyük etki yaratabilir, şehir çeşitliliğinin önemli simgeleri olabilirdi. Bu ciddi bir sorundur, çünkü daha az değil daha fazla nirengi noktasına ihtiyacımız var – hem büyüklerine hem de küçüklerine.

Zaman zaman bir binayı salt komşularından daha büyük yaparak ya da binada üslup farklılıklarından yararlanarak nirengi noktası yaratılmaya çalışılıyor. Ama bu bina esasen komşularıyla aynı kullanımları barındırıyorsa, genellikle sönük kalacaktır – ne kadar uğraşırsanız uğraşın. Keza böyle bir binanın kullanım çeşitliliğini netleştirme ve yüceltme gibi ekstra bir işlevi de olmaz. Hatta bu bina bize şehir düzeninde önemli olanın salt büyüklük ve dış görünüm farklılıkları olduğunu söylemeye çalışır. Çok nadir olan gerçek mimari şaheserleri saymazsak, üslup ya da büyüklüğün her şey olduğunu söyleyenler, hiç de aptal olmayan şehir kullanıcılarından hak ettiği yanıtı daima almıştır.

Ama farklılığı büyüklüğünden kaynaklanan bazı binaların da iyi nirengi noktaları olduğu ve *ta uzaktan* insanların gözüne çarptığı da unutulmamalı. New York'taki Empire State binası ve devasa aydınlatılmış saatiyle Consolidated Edison Tower bu tip yapılara örnek verilebilir. Civardaki sokaklardan bakan insanlar için bu binalar komşu binalardan farkları bakımından da, nirengi noktası niteliği bakımından da vasattır. Kulesinin tepesine William Penn'in heykeli eklenmiş olan Philadelphia Belediye Binası uzaktan çok iyi bir nirengi noktasıdır, ayrıca çevresindekilerle arasındaki yüzeysel değil hakiki farklılık onu yakından da bir nirengi noktası yapar. Uzak nirengi noktalarının büyüklüğü zaman zaman işe yarar. Yakındaki nirengi noktalarında ise, kullanım farkı ve farkın derecesi temel niteliktedir.

Bu ilkeler küçük nirengi noktaları için de geçerlidir. Bulunduğu ortamdaki özel kullanımı ve bir de görünürlüğü sayesinde ilkokul yerel bir nirengi noktası olabilir. Pek çok farklı kullanım nirengi

noktası işlevi görebilir, tek şart kendi bağlamlarında özel görünmeleridir. Örneğin Washington, Spokane'de oturanlar fiziksel olarak ayrı duran ve sevdikleri bir nirengi noktası olarak Davenport Oteli'ni gösterir. Bu otel aynı zamanda eşsiz ve büyük bir kamusal yaşam ve toplanma mekânıdır. Konutların ağırlıkta olduğu bir semtte işyerleri de nirengi noktası olabilir, hatta çoğu yerde olmuştur bile.

Odak noktası ya da yer yer verilen isimle düğüm oluşturan bazı dış mekânlar da nirengi noktalarına çok benzer davranışlar gösterir ve tıpkı nirengi noktası olan binalar gibi, gücünü büyük ölçüde kullanım farkından dolayı düzeni netleştirmekten alır. New York, Rockefeller Center'daki meydan böyle bir yerdir; civarda zemin seviyesinde şehri kullananlar için arkasında yükselen binadan veya etrafındaki daha alçak binalardan çok daha fazla "nirengi noktası" niteliğindedir.

Şimdi nirengi noktalarının şehir düzenini netleştirmekteki ikinci ekstra işlevine gelelim: Nirengi noktaları aslında işlevsel bakımdan önemli bir mekânı açıkça ve görsel olarak öne çıkarabilir.

Pek çok insanın yolunun yoğunlaşarak bir araya geldiği faaliyet merkezleri ekonomik ve sosyal bakımdan şehirler için önemlidir. Bazen bütün olarak şehrin hayatı için önemlidirler, bazen de belli bir semt ya da mahalle için. Ama bu tip merkezler işlevsel hakikatın gerektirdiği görsel farka ya da öneme sahip olmayabilir. Hal böyle olunca, kullanıcılara çelişkili ve kafa karıştırıcı bilgiler verilir. Faaliyet ve arazi kullanımı yoğunluğu Önemli der. Görsel zirve ya da yücelten nesne yokluğu ise Önemsiz der.

Şehrin faaliyet merkezlerinde ticari yapılar ağırlıkta olduğundan, buradaki bir nirengi noktasının etki yaratması için ticari olmaması gerekir genellikle.

İnsanlar faaliyet merkezlerindeki nirengi noktalarıyla duygusal bağlar kurar ki bu da şehir düzenine dair içgüdülerinin ne kadar doğru olduğunu gösterir. Greenwich Village'de artık mahkeme olarak kullanılmayan Jefferson Mahkemesi semtin en işlek alanlarından birinde, hemen göze çarpan bir yerde durur. Viktoryen tarzda, titizlikle yapılmış bir binadır ve mimari bakımdan güzel mi çirkin mi olduğu hakkında çok uç görüşler vardır. Gelgelelim, *bu yapıyı mimari bakımdan beğenmeyenler de dahil olmak üzere*, herkesin üzerinde anlaştığı nokta bu binanın korunması ve bir şekilde kullanılması

gerektiğidir. Bölgede oturanlardan bazıları ve onların talebiyle gelen mimarlık öğrencileri çok fazla zaman harcayarak binanın içini, durumunu ve potansiyellerini araştırdılar. Mevcut sivil örgütler binayı kurtarmak için zaman ve emek harcadı, gerektiği yerde baskı oluşturdu, hatta kulesindeki meydan saatinin tamir edilmesi için yeni bir organizasyon düzenledi! Mimari ve ekonomik bakımdan uygulama kolaylıklarının iletildiği Halk Kütüphanesi sistemi, kısa süre önce binayı kütüphaneye çevirmek üzere belediyeden kaynak talep etti. Çevresindeki alanın büyük bir kısmında olduğu gibi ticaret ve konut için kullanılsaydı birilerine bolca para, şehre de fazladan vergi kazandıracak olan böyle merkezi bir bina yüzünden neden bu kadar zahmete katlanıldı?

Çeşitliliğin kendi kendini yok etmesini engellemek için burada kütüphane gibi farklı bir kullanıma işlevsel bakımdan ihtiyaç vardı. Gelgelelim çok az insan bu işlevsel ihtiyacın farkındaydı, bu tip bir binanın çeşitliliği sağlamlaştıracağını bilen pek yoktu. Ama bu nirengi noktasının yerine civardaki mevcut kullanımların bir kopyası gelirse, nirengi noktasını çevreleyen işlek muhitin *görsel* bakımdan anlamını yitireceğine –yani düzeninin netleşmeyeceğine, bilakis bulanıklaşacağına– dair güçlü bir halk mutabakatı oluşmuş gibi görünüyordu.

Bir faaliyet merkezinde tümden anlamsız bir nirengi noktası bile kullanıcıları tatmin edebilir. Örneğin St. Louis'teki sönükleşen gri alan içindeki bakımsız ticaret merkezinin tam ortasında yüksek bir beton kolon vardır. Bu kolon bir zamanlar su kulesiymiş. Yıllar önce su tankı kaldırıldıktan sonra yöre halkı belediyeye başvurup ayağa dokunulmamasını istemiş, gereken tadilatı da kendileri yapmışlar. Semt adını hâlâ bu yapıdan alıyor: "Su Kulesi". Ayrıca bu yapı aksi takdirde hiçbir şekilde tarif edilemeyecek olan bu semte az da olsa bir farklılık olanağı tanıyor.

Şehir düzenini netleştiren unsurlar olarak nirengi noktaları en çok komşularının arasındayken işe yarar; verdiğim örneklerde durum hep böyleydi. Çevrelerinden ayrıştırılır ya da genel manzaradan yalıtılırlarsa, şehirdeki farklılıklar hakkındaki önemli bir gerçeği, bu farklılıkların birbirini desteklediği gerçeğini açıklamak ve görsel bakımdan desteklemek yerine onunla çatışırlar. Bunun da telkin yoluyla söylenmesi gerekir.

Görsel sokak kesintilerinde bahsedildiği üzere, göze-çarpanlar, işgal ettikleri fiziksel alana oranla şehir görünüşünde öneme sahiptirler. Bazı göze-çarpanlar *tam da neyse o* olduğundan göze çarpar, bulunduğu yer yüzünden değil: Örneğin tuhaf bir bina ya da çevredekilere benzemeyen bir grup farklı bina, bir park alanındaki geniş açılı görüş alanında dikkat çekecektir. Bu göze-çarpanlar kategorisini yaratmak ya da denetlemek bana kalırsa ne gerekli ne de istenecek bir şeydir. Çeşitlilik yaratılmış, bina yaşları ve türleri karışık, pek çok insanın planlarına ve beğenilerine fırsat tanıyan yerlerde daima bu türden göze-çarpanlar vardır ve şehir tasarımıyla uğraşan herhangi bir kişinin planlayabileceğinden daha şaşırtıcı, çeşitli ve ilginçtir. Gerçek, kurgudan daha tuhaftır.

Ama kimi göze-çarpanlar *tam da bulundukları yer* sebebiyle dikkat çeker ve şehir tasarımında bunları göz önüne almak şarttır. Her şeyden önce, sırf bulundukları yer sebebiyle göze çarpan noktalar gereklidir – örneğin görsel sokak kesintileri. İkincisi, bu noktalarda görsel bir etki de yaratılmalıdır. Çok göz önünde olan bu noktalar az sayıda ve istisnaidir; sokak manzarasını oluşturan sayısız bina ve arsa arasında sadece bir-iki tane böyle yer vardır. Dolayısıyla, tam da bu doğal göze-çarpan noktalarda görsel mesajın verilmesi için sadece ortalamalar kanununa ya da şansa güvenemeyiz. Genellikle tek ihtiyaç, mevcut binaya güzel bir boya vurmak ve reklam panolarını sökmektir. Bazen bu noktalarda yeni bir binaya ya da kullanıma da ihtiyaç olur – hatta bir nirengi noktası gerekir. Kaçınılmaz olarak göze çarpan görece çok az sayıdaki noktada özenli davranarak genel manzaraya çok fazla karakter, ilginçlik ve vurgu kazandırılabilir. Üstelik tasarım disiplini asgaride kalır, vasıtalar ve taktikler bakımından da büyük tasarruf sağlanır.

Bu tip yerlerin önemi ve bunların hesaba katılmasının anlamı, belediye bölgesinde tasarım kontrolü problemlerini incelemek üzere New Yorklu plancılar ve mimarlardan oluşturulan komitenin hazırladığı *Planning and Community Appearance* (Planlama ve Mahalli Görünüm) başlıklı broşürde gayet iyi ifade edilmiştir. Komitenin başlıca önerisi mahallelerdeki kritik görsel noktaların saptanması ve *bu küçük noktalara ayrıcalıklı muamele yapılmasıydı*. Komi-

tenin raporunda, göze çarpan noktaları genel bölgeleme ve planlama tasarılarına umursamazca dahil etmekten kimseye bir fayda gelmeyeceği belirtiliyordu.* Bu az sayıdaki alanda bulunan binalar sırf konumları sayesinde özel ve istisnai bir önem kazanıyor, bu olguyu görmezden gelirsek en elle tutulur gerçekleri ihmal etmiş oluruz.

Bazı sokaklarda mükemmel göze-çarpanlar yoksa, hatta varsa bile ilaveten, başka türden bir tasarım desteği daha gerekir: sokağın tüm çeşitliliğine rağmen aynı zamanda bir bütünlük olduğunu gösterecek birleştirici bir araç.

Konutlarla işyerlerinin karışık durumda olduğu sokaklarda orantısız ölçüde büyük kullanımların görsel olarak dağılmaya yol açmaması için On İkinci Bölüm'de bir taktik önermiştim. Orada açıkladığımız üzere, bu sokaklarda görsel bütünlüğün sağlanması için uygun taktik tek bir teşekkülün kaplayacağı cephe uzunluğunun sınırlanmasıydı.

Başka bir sokak birleştirme taktiği kümesi ise, kuvvetli ama gösterişli olmayan bir tasarım unsurunun pek çok tesadüfi ayrıntıyı düzenli bir tarzda birbirine bağlayacağı ilkesine dayanır. Bu tür birleşmeler çok yoğun kullanılan, çok görülen ve fazla gerçek kullanım çeşitliliği olmaksızın çok fazla ayrıntı barındıran sokaklarda –örneğin neredeyse tamamı ticari olan sokaklarda– faydalı olabilir.

Bu türden araçların en basiti birleştirilmek istenen alana ağaç dikmektir, ama ağaçlar yakından bakıldığında süreklilik hissi verecek kadar sık dikilmeli, ayrıca uzaktan bakıldığında aralarındaki boşluklar ihmal edilebilmelidir. Kaldırımların da birleştirme potansiyeli vardır; örneğin açık ve basit desenli kaldırımlar kullanılabilir. Belirgin renkte tenteler de aynı işi görebilir.

Bu haldeki sokakların sorunları kendilerine has özellikler taşır ve büyük ihtimalle özgün çözümler gerektirir. Birleştirme araçlarının bünyevi bir tuzağı vardır. Bir birleştiricinin gücünün kaynağında yatan sebeplerden biri de uygulandığı yere has olmasıdır. Gök-

* New York Bölge Planlama Birliği'nden alınabilen broşürde bu yaklaşımın gerektirdiği hukuki değişiklikler ve vergi düzenlemeleri de tartışılıyor; bu yüzden broşür, şehrin görsel düzenine ilgi duyan herkes için büyük değer taşıyor.

yüzü hemen her manzarayı birbirine bağlar, ama böyle her yerde olması pek çok manzaranın görsel birleştiricisi olarak etkisini azaltmıştır. Bir birleştirici görsel olarak sadece bütünlük ve düzeni gösterir, gözlemci verilen ipucunu kullanarak birleştirme işinin büyük bir kısmını yapar ve gördüğü şeyi zihninde organize eder. Farklı yerlerde ve manzaralarda tam olarak aynı birleştiriciyi görürse farkına bile varmayacak, ihmal edecektir.*

Şehirdeki görsel düzeni yakalamakla ilgili bu farklı farklı taktikler şehrin parçalarına yöneliktir – şehrin devamlı ve mümkün olduğunca az yırtılmış dokusuna kuşkusuz nakşolmuş parçasına. Ama işin özü vurguyu parçalara yapmaktır: Zaten şehir böyle bir şeydir, parçalar birbirini tamamlar ve destekler.

Belki bunlar anayollardaki gidiş gelişler ya da kabile şeflerinin feyz alınacak kadar güzel, arı kovanına benzeyen kulübeleriyle kıyaslanınca çok basit gibi gelebilir. Ama şehirlerimizin durumunu ifade ederken söylediğimiz sözler hiçe sayılmamalı. Şehir sakinlerinin *girift düzeni* –sayısız plan yapan ve gerçekleştiren sayısız insanın özgürlüğünün tezahürü– pek çok açıdan olağanüstü bir hadisedir. Birbirine bağlı kullanımlardan oluşan bu capcanlı koleksiyonu, bu özgürlüğü, bu hayatı daha anlaşılır kılmakta gönülsüz davranmamalı, ayrıca bunun ne olduğunu bilmediğimizin de biraz bilincine varmalıyız.

* Farklı birleştiricilerin –ayrıca iyi ya da kötü görsel kesintilerin, nirengi noktalarının ve daha birçok şeyin– etkileri Gordon Cullen ve Ian Nairn tarafından İngiliz şehirlerinin, kasabalarının ve kırının tasarımıyla ilgili iki kitapta tasvir edilmiş ve açıklanmıştır: *Outrage* ve *Counter Attack*.

20

Kurtarma Projeleri

PROJELERİN başarısızlığının sebeplerinden biri, tam da şehirden yalıtılıp ayrıştırılmış *projeler* olmalarıdır. Projeleri kurtarmak ya da iyileştirmek için yeni *projeler* inşa etmek bu temel hatayı tekrarlamak demektir. Asıl hedef bu projeleri, yani şehrin üzerindeki bu yamayı tekrar kumaşa dikmek ve bunu yaparken de çevresindeki kumaşı sağlamlaştırmak olmalıdır.

Projelerin tekrar şehre dikilmesi, tehlikeli ya da atıl projelere yaşam vermek için gerekli değildir sadece. Aynı zamanda semt planlamasının genel amaçları açısından da gereklidir. Projeler ve sınırlarındaki vakumlar yüzünden fiziksel olarak kesintiye uğrayan, çok küçük mahallelerin yalıtılmışlığı yüzünden sosyal ve ekonomik bakımdan sakatlanan bir semtin semt sayılacak kadar tutarlı ve büyük olması mümkün değildir.

Bir proje alanına ve semtle kaynaşması gereken sınırlarına hayat vermenin temel prensipleri, canlılığın düşük olduğu bir şehir alanını düzeltme prensipleriyle aynıdır. Plancılar bu alanda çeşitlilik yaratma şartlarından hangilerinin eksik olduğunu tespit etmelidir – karışık birincil kullanım eksikliği mi var, yapı adaları çok mu büyük, bina yaşı ve tipinde karışım eksikliği mi var, yoksa insan yoğunluğu mu yetersiz kalıyor? Ondan sonra bu şartlarda eksiklikler –çoğu durumda tedricen ve fırsatları değerlendirerek– en iyi şekilde giderilmeye çalışılmalıdır.

Toplu konut projelerinin temel sorunları plansız, canlılığı düşük gri alanlar ve çevresi şehir tarafından kuşatılmış eski banliyölerin sorunlarıyla çok benzer olabilir. Konutlara yönelik olmayan, kültürel ya da sosyal merkez gibi projelerde ise temel sorunlar, şehir mer-

kezlerinin çeşitliliğin kendi kendini yok etmesine maruz kalmış kesimlerinin sorunlarına çok benzeyecektir büyük ihtimalle.

Ama projeler ve proje sınırları çeşitlilik üretmenin zorunlu şartlarını sağlamaya bazı özel engeller çıkarttıkları (ayrıca kimi zaman da mutenalaşma sürecine bazı özel engeller çıkarttıkları) için, kurtarılmaları bazı özel taktikler gerektirir.

Bugün en acil kurtarılması gereken projeler düşük gelirlilere yönelik toplu konut projeleridir. Bu projelerin başarısızlığı pek çok insanın, özellikle de çocukların gündelik yaşamını ciddi ölçüde etkilemektedir. Üstelik bu projeler başlı başına çok tehlikeli, moral bozucu ve istikrarsız olduğundan, pek çok durumda civardaki makul medeni durumun sürdürülmesini de fena halde zorlaştırmıştır. Devlet destekli toplu konut projelerine muazzam yatırımlar yapılmıştır; yapılan harcamalar hem yanlış yere yapılmıştır, hem de bizimki gibi zengin bir ülke için bile büyük miktarlara ulaşmıştır. Bu yatırımları kurtarmak için projelerin (en başta umut edildiği gibi) insan hayatına ve şehirlere faydalı olacak şekilde dönüştürülmesi gerekir.*

Tüm çöküntü alanları gibi bu projelerin de mutenalaştırılması gerekir. Yani başka şeylerin yanı sıra, bu alanların tercih imkânı olan nüfusu tutma kabiliyeti göstermesi şarttır. Yani emniyetli ve şehir hayatının işleyebileceği yerler olmaları gerekir. Başka şeylerin yanı sıra kendiliğinden kamusal şahsiyetlere; canlı, iyi gözetilen, sürekli kullanılan kamusal alanlara; çocukların kolayca ve doğal olarak gö-

* Kurtarma anlayışlarının en budalaca olanı, birinci başarısız projenin bir kopyasını üretip insanları birinci başarısız projeden pahalı kopyasına taşıyarak birinci başarısız projeyi kurtarmaya çalışmaktır! Ama şehirlerimizdeki gecekondu mahallelerinin yerini değiştirme ve gecekondu mahallelerini kopyalama faaliyetlerinin vardığı nokta budur. Örneğin Buffalo'da 1954'te devlet fonuyla inşa edilen Dante Place adlı bir sosyal konut projesi vardır. Dante Place çabucak iltihaplı bir yaraya dönüşmüştür; şehirdeki İskân Müdürlüğü yöneticisinin sözleriyle, "civarındaki arazide de gelişmeye engel teşkil etmiştir". Çözüm: Dante Place'e çok benzeyen bir konut projesi şehrin başka bir kesimine inşa edilmiş ve Dante Place'te oturanların kötü durumda olanları oraya taşınarak Dante Place kurtarılmaya çalışılmıştır – yani bu proje, orta gelirlilere yönelik bir konut projesine çevrilmeye çalışılmıştır. Kasım 1959'da New York Eyaleti İskân Müdürü, hatayı düzelteceğim derken çoğaltan bu usulü takdir ederek, "diğer iskân müdürlüklerine örnek teşkil eden" bir ilerleme olarak nitelendirmiştir.

zetimine; dışarıdan gelen insanların normal şehir çapraz-kullanımını sürdürmesine ihtiyaçları vardır. Kısacası, bu projelerin şehir dokusuna tekrar katılma sürecinde sağlıklı şehir dokusu niteliklerini edinmeleri gerekir.

Bu sorunu kafada çözmenin en kolay yolu en başta projeyi zemin düzeyinde (çevresindeki yollar da dahil olmak üzere) temiz ve boş bir levha olarak görmektir. Hemen yukarıda asılı duran apartman daireleri ise sadece merdivenler ve asansörlerle zemine bağlıdır. Aşağıdaki bu temiz levha üzerinde hemen her şey yapılabilir.

Gerçek hayatta bu teorik temiz levhanın pek o kadar temiz olmayacağına şüphe yok. Kimi zaman zemin seviyesinde asansörler ve merdivenlerden başka sabit yapılar da bulunabilir. Bazı projelerin zemin düzeyinde okullar, yardım kuruluşları ya da kiliseler bulunur. Bazı yerlerde aynı noktada tutulması icap eden büyük ağaçlar bulunur, nadiren de dışarıda yeterince iyi işleyen ve korunacak kadar eşsiz olan mekânlar vardır. Bu açıdan bakarsak, daha yeni projelerin –özellikle de 1950'den sonra inşa edilenlerden çoğunun– zemin seviyesinde, eski projelere nazaran çok daha temiz levhalar vardır. Zira zaman geçtikçe konut projesi tasarımı en geniş alanlara en yüksek kuleleri dikmek gibi bir rutine girmiştir.

Bu yeni levhada yeni sokaklar tasarlanmalıdır: binaları ve yeni kullanımları beraberinde getirecek gerçek sokaklar, bomboş "parkların" içinden geçen "yürüyüş yolları" değil. Bu sokaklar ancak küçük bloklara müsaade edecek şekilde düzenlenmelidir. Küçük parklar, oyun ve spor sahaları da eklenmelidir elbette, ama sadece yoğun yeni sokakların ve kullanımların asayişi sağlayabildiği, çekim yaratabildiği yerlerde. Bu yeni sokakların konumları saptanırken iki şey göz önünde tutulacaktır: Birincisi, bu sokaklar proje sınırlarının dışındaki sokaklara bağlanmalıdır, çünkü öncelikli hedef bu konutları dışarısıyla birleştirmektir. (Zaten sorunun önemli bir kesimi de sınırdaki sokakların projeye bakan tarafının yeniden tasarlanması ve burada yeni kullanımların temini olacaktır.) İkincisi, yeni sokaklar proje alanındaki birkaç sabit unsura da bağlanmalıdır. Sitenin üstünde asılı durduklarını ve sadece asansörler ve merdivenlerle zemine bağlandığını varsaydığımız apartman dairelerinin zemin katları tekrar tasarlanır ve sokak tarafındaki kullanımlara dahil edilebilirse, bu dairelerin bulunduğu apartmanlar sokağa bakan apartman-

lara dönüşebilir; ya da sokak bunların bitişiğinden geçmiyorsa, yeni sokağa bakan apartmanlar arasından kısa geçişlerle erişim sağlanabilir. Her koşulda, mevcut gökdelenler aşağıdaki yeni sokakların, yeni binaların ve yeni şehrin orasından burasından yükselecektir.

Hem çevredeki şehre bağlanan, hem içerideki kaldırılması imkânsız sabit proje unsurlarına çıkan, hem de öte yandan doğrusal ızgara düzenine uyan sokaklar yapmak mümkün değildir elbette. Çok uzun olan başka yapı adalarını kesen yeni sokaklardaki gibi, bu sokaklarda da kıvrımlar, çıkıntılar, "T" şeklinde kavşaklar olacaktır. Önceki bölümde de ifade ettiğim gibi, bunlar da ne kadar çok olursa o kadar iyi.

Peki hangi türden yeni sokak kullanımları ve binalar yaratmak mümkündür? Genel amaç konut dışındaki kullanımları getirmek olmalıdır, çünkü cansızlığın, tehlikenin ve elverişsizliğin baş sebeplerinden biri karışık kullanım yetersizliğidir. Bu farklı kullanımlar yeni sokağa bakan tüm binaları kaplayabileceği gibi, binaların zemin ya da bodrum katlarını da işgal edebilir. Hemen her türden işyeri değerli olacaktır; ayrıca akşam kullanılan yerler ve genel ticari faaliyetler, özellikle konut projesinin eski sınırlarının dışından gelenler sayesinde çapraz kullanım yarattıkları ölçüde çok işe yarayacaktır.

Bu çeşitliliği sağlamak lafta kolay ama fiiliyatta zordur, çünkü konut projesi alanındaki yeni sokaklara bakan binalar farklı yaşlarda olmayacaktır, ağır bir ekonomik yük taşıyan neredeyse tümüyle yeni inşaatlar olacaktır. Bu gerçekten çok büyük bir problemdir; ideal bir biçimde aşılmasına da imkân yoktur – projeleri miras alırken aldığımız problemlerden biridir. Ama bu problemi hiç değilse asgariye çekecek bazı yollar var.

Belki de en umut vaat edici olan birinci yol arabayla satış yapan ve bina gerektirmeyen satıcılara dayanır kısmen. Eksik kalmış olan eski, düşük masraflı depolama alanım bu satıcılar kısmen ikame ederler.

Özellikle seyyar satıcılar için yapılan sokak düzenlemeleri canlı, cezbedici ve ilgi çekici olabilir; insanlara pazarlık etme olanağı sağlayarak çapraz kullanımı teşvik edebilir. Dahası, bakan insana büyük bir zevk verebilir. Philadelphialı bir mimar olan Robert Geddes, şehrin yenilenmesi önerilen bir sokağında seyyar satıcılar için ilginç bir pazar düzenlemesi yaptı. Geddes'in bir sorunu vardı: Pa-

zar yeri küçük bir kamu binasının bulunduğu sokağın tam karşısındaydı; sokağa bakan tarafı sağdan ve soldan dükkânlar ve apartmanlarla çevriliydi, ama arka tarafını çevreleyen bir şey yoktu (bloğun yalnızca yarısına kadar sokuluyordu ve park yerine bitişikti). Bunun üzerine Geddes arka tarafı hem çekici hem de ekonomik bir biçimde kullanarak bu alanı satıcıların seyyar arabalarını bırakabilecekleri bir garaj olarak tasarladı. Pazar yeri tasarımında olduğu gibi, böyle bir seyyar araba garajı proje sokaklarında da kullanılabilir.

Açıkta satış "T" şeklinde kavşaklarda ya da sokak köşelerinde mükemmel bir şekilde göze çarpar. Sokak alanında göze çarpmanın bütün manzaraya bir nitelik katma izlenimi yaratmakla ilgili olduğunu hatırlayacaksınız. Proje kurtarmanın zorlu görsel sorunlarından biri de söz konusu alanı yeterince canlı ve gelişmiş göstermektir; proje alanlarında başa çıkılması gereken çok fazla çirkinlik ve görsel tekrar vardır.

Çok fazla yeni yapının doğurduğu sorunu kısmen aşmanın bir başka muhtemel yolu da kira garantili konutlardır. On Yedinci Bölüm'de anlatılan diğer sokaklarda olduğu gibi, toplu konut sokaklarına da bu binalardan yapılabilir. Ama sıra evler ya da çift dubleksler (üst üste iki dubleks, yani dört katlı evler) ağırlıkta olmalıdır. Nasıl şehrin eski tuğla evleri çok farklı şehir kullanımları ya da kullanım kombinasyonlarına dönüştürülebilen bir niteliğe sahipse (genellikle her seferinde bir iki bina, hatta her seferinde bir ya da iki kat), temelde onlara benzeyen bu küçük binalar da bünyeleri gereği esnektir. Daha en baştan kullanım-değiştirme deposu gibi görüleceklerdir.

New York'taki Union Yardımlaşma Derneği'nde kamu yararı için, bir dizi sosyal konut projesi tasarısı üreten Perkins & Will, Chicago ve White Plains mimarlarının geliştirdiği başka bir muhtemel çözüm daha vardır. Perkins & Will'in sunduğu tasarılar arasında dört katlı apartmanlar ve onların altında da yer düzeyinde ya da yerin bir metre altında bodrum katları vardı ve bu bodrum katlarının amaçlarından biri de dükkânlar ya da başka kullanımlar için ucuz dükkân sağlamaktı. Yarı bodrumlar daireleri bir kat değil, sadece yarım kat yükseltiyordu; bu düzenleme hem ekonomiktir hem de sokak çeşitliliği sağlamakta faydalıdır, çünkü sokaktan birkaç adım inilerek ulaşılan mağazalar ya da dükkânlar genellikle popüler ve caziptir.

Başka bir seçenek de ucuz ve geçici türden bazı sokak kenarı yapıları kurmaktır (ama bunların illa ki çirkin görünmesi gerekmez), böylece ekonomik açıdan en zor olan aşamada sabit giderler düşürülebilir ve gelecekte ekonomik başarı elde edenler pratik bir şekilde yenilenebilir. Ama bu yöntem diğerleri kadar ümit vaat edici değildir, çünkü beş-on yıl dayanacak kadar sağlam yapılan binalar, çok daha uzun süre dayanacak kadar sağlam yapılmak zorundadır. Binaların kullanılma sürelerini baştan hesaplayıp gerçekten büyük tasarruflar yapmak zor bir iştir.

Yüksek binalar içeren tüm konut projeleri özellikle çocukların gözetimi bakımından sorunludur ve bu proje alanları kurtarıldıktan sonra bile çocukların gözetimi, normal kaldırımlarda apartmanlardan ya da müstakil evlerden gözetime benzer bir şekilde yapılamaz. İşte bu yüzden zemin seviyesindeki tüm kamusal alanlarda yetişkinlerin dolaşımının ve yayılımının sağlanması, kamu düzenine ve hukuka saygıda kusur etmeyen küçük işletmecilerin bulunması, ayrıca başka kamusal karakterlerin ortaya çıkması zorunludur; sokaklar yeterince aktif ve ilginç olmalıdır ki çocuklar gözetimin en önemli olduğu ilk üç ya da dört kattan makul ölçüde izlenebilsin.

Proje planlamasının bir diğer yanılgısı da şehirdeki genel arazi iktisadı işleyişinden projelerin muaf kalabileceğidir. Ticarete ve başka kullanımlara iyi bir ekonomik ortam yaratma ihtiyacının mali yönünden kaçmak için sübvansiyonlardan ve istimlak hakkından faydalanmak mümkündür elbette. Ama bir mali problemin çevresinden dolanmak başka şeydir, temel ekonomik işleyişten muaf olmak başka şey. Proje alanları da en az şehir coğrafyasının diğer parçaları kadar kullanım yoğunluğuna bağımlıdır ve bu yoğunluğu elde etmek için iyi bir ekonomik ortam yaratmaları gerekir. Bu ekonomik ortamın ne kadar iyi olacağı ise kısmen eski proje alanındaki yeni düzenlemelere ve yeni kullanım karışımlarına, tedrici mutenalaşmaya ve proje nüfusunun kendi kendine çeşitlenmesine bağlıdır. Ama aynı zamanda çevresindeki alanın çeşitlilik ve çapraz kullanım yaratmaktaki başarısına da bağlıdır.

Eğer alan eski projelerle birlikte bir bütün olarak canlı, gelişen ve mutenalaşan bir yere dönüşürse, eski proje alanındaki konut dışı kullanımlar iyi bir gelir getirecektir nihayetinde. Ama unutmamak gerekir ki bu tip alanlar çok sorunludur ve en baştan bir sürü şey

yapmak gerekir, yani kurtarma edimi için ciddi miktarda devlet parasına ihtiyaç olacaktır: Hem zaman hem de yaratıcılık bakımından ağır yatırımlar gerektirecek olan proje alanının yeniden planlanması ve tasarım için para lazım olacaktır, çünkü bu sefer rutin bir şekilde ya da neyi niçin yaptığını bilmeyenlerce yapılmayacaktır bu iş. Sokakların ve diğer kamusal alanların inşası için para lazım olacaktır. Son olarak da muhtemelen hiç değilse yeni binaların bir kısmının sübvansiyonu için para lazım olacaktır.

Mevcut konutların mülkiyeti iskân müdürlüğünde kalsa da kalmasa da, yeni sokaklar ve yeni kullanımlar, ayrıca bunların arasına karışan yeni konutlar bu kurumun mülkiyeti ve mesuliyeti olamaz. Yoksa özel mülkiyet sahipleriyle anlamsız (ve buđalaca) bir rekabete girerler. Keza iskân müdürlüğüne eski büyük özel arazileri özgür şehirlere ekleme sorumluluğu da verilemez, kaldı ki böyle bir sorumluluğu alacak donanıma da kesinlikle sahip değildirler. Bu araziler devlet tarafından müdürlük için alınmıştır. Yine devlet tarafından geri alınıp yeniden planlanabilir ve pek çok bina satılabilir ya da uzun vadeli sözleşmelerle kiralanabilir. Bazı parçaları da parklar departmanı ya da sokaklar departmanı gibi diğer kurumların idaresine bırakılmalıdır elbette.

Sosyal konutların kurtarılması, zemin seviyesinde önerilen fiziksel ve ekonomik iyileştirmelerin yanı sıra başka değişimler de gerektirir.

Alışıldık yüksek sosyal konutların koridorları tıpkı kötü bir rüyadaki koridorlar gibidir: loş, dar, kötü kokan, çıkmazlarla đolu. İnsan kendini tuzağa düşmüş gibi hisseder ki gerçekten de düşmüştür. Bu koridorlara çıkan asansörler de aynıdır. İnsanların zaman zaman, "Nereye gidebiliriz ki? Sosyal konutlara değil herhalde? Çocuklarım var. Küçük kızlarım var," demelerine sebep olan da işte bu tuzaklardır.

Çocukların sosyal konut asansörlerine çiş yapması üzerine çok şey yazılmıştır. Bu çok göz önünde bir sorundur, çünkü hem koku yayar hem de mekanizmaya zarar verir. Ama sosyal konutların self-servis asansörlerinin kötüye kullanımının belki de en masumane örneğidir bu. Asıl önemli olan insanların bu asansörlerde korkuya kapılmalarıdır ki bunda haksız da değildirler. Bu soruna ve bununla

bağlantılı koridor sorununa karşı düşünebildiğim tek çözüm asansör görevlileri çalıştırmaktır. Başka hiçbir şey, zemindeki korumalar, kapıcılar, herhangi bir "kiracı eğitimi" bu binaları daha güvenli yapamaz; insanları dışarıdan ya da içeriden gelebilecek saldırılara karşı korumak hiçbirinin elinden gelmez.

Bunun da maliyeti olacaktır, ama kurtarılan devasa yatırımların –tek bir sosyal konut projesinde 40 milyon dolar gibi bir rakamdan bahsediyoruz– yanında çok az kalır. 40 milyon dolardan özellikle bahsettim, çünkü Manhattan, Yukarı Batı Yakası'ndaki yeni bir proje olan Frederick Douglass Evleri'ne verilen devlet yardımı bu kadardır. Bu konutlarda bildik suçların yanı sıra öyle dehşet verici asansör cinayetleri işleniyordu ki gazetelere manşet oluyordu.

Devrik diktatörün benzer tehlikeler içeren benzer sosyal konut projelerini miras bıraktığı Venezuela, Caracas'ta asansör ve koridor asayişini sağlamak için yapılan bir deney başarı sağlamıştı. Yarı zamanlı ya da tam zamanlı çalışabilecek kadın kiracılar asansörün faaliyete geçtiği sabah altıdan gece bire kadar çalışmak üzere işe alındılar. Venezuela'da epeyce iş yapmış olan ABD planlama danışmanı Carl Feiss binaların daha emniyetli olduğunu, ayrıca genel iletişimin ve sosyal düzeyin de geliştiğini çünkü asansör görevlilerinin en basitinden kamusal karakterler haline geldiklerini anlatıyordu.

Kadın kiracıların asansör görevlisi yapılması, başlıca asansör suçlarının gasp ve küçük çocukların büyük çocuklar tarafından taciz edilmesi olduğu bizim projelerimizde de gündüz saatlerinde işe yarayabilir. Ama yetişkinlerin saldırıya uğradığı, gasp olaylarının arttığı gece vardiyasında erkek görevlilere ihtiyaç olacaktır. Ayrıca geceleri bu hizmetin bitmesi de bize uymayabilir, zira öncelikle sosyal konutlarda oturan pek çok kiracı gece de çalışmaktadır, ikincisi, başka insanları bağlayanlardan farklı olan çok fazla keyfi kural projeleri parçalamakta ve konutlarda oturanların hıncını ve acısını artırmaktadır.*

* Günümüzde, görece az sayıda insan sosyal konut projelerine isteyerek taşınıyor, daha ziyade "kentsel yenileme" ya da otobanlara yer açmak için önceki mahallelerinden kovulmuş oluyorlar, veya beyaz değillerse ve iskân ayrımcılığına maruz kalmışlarsa başka seçenekleri olmadığından geliyorlar. Yerinden edilenlerin sadece yüzde 20'si (Philadelphia'da, Chicago'da ve New York'ta) sosyal konutlara gidiyor; gitmeyenler arasında sosyal konutlara kabul edilebilecek durumda

Sosyal konut projelerinin mutenalaşması için tercih şansına ulaşanları tutmayı başarması (yani tercih şansı edinmeden önce oturdukları yere bağlanmış olmaları) gerekir ve bunun için de demin önerdiğimiz içsel ve dışsal kurtuluş türleri zorunludur. Ama buna ek olarak, insanların tercih ederek kalmasına da izin verilmeli, yani azami gelir sınırı uygulamasından vazgeçilmelidir. Sınırı yükseltmek yeterli olmaz, sosyal konutta oturmayı gelir düzeyine bağlama mantığı tümden terk edilmelidir. Bu uygulama devam ettiği sürece en başarılı ve şanslı olanlar sürekli çekip gitmekle kalmayacaktır, aynı zamanda geride kalanlar da psikolojik bakımdan evleriyle özdeşleşerek kendilerini geçici ve "başarısız" görecektir.

Kiralar gelirle birlikte yükselmeli, ama demin açıkladığımız kira-garantili sistemde olduğu gibi, ekonomik bakımdan tam kiranın ödenmeye başladığı noktada durmalıdır. Bu ekonomik kira rakamı sermaye maliyetini tekrar kira denklemine sokmak için eşit şekilde bölünmüş amortisman ve borçlanma hizmeti içermelidir.

Burada yaptığım önerilerden biri kendi başına projeleri kurtarmaya yetmeyecektir, hatta iki tanesi de. Üçünün de uygulanması zorunludur – zemin seviyesinin dönüştürülmesi ve çevredeki şehirle iç içe geçirilmesi, bina içlerinde asayiş sağlanması, azami gelir sınırlarının kaldırılması. Hiç kuşku yok ki pozitif sonuçların en hızlı alınabileceği projeler moralsizliğin ve gerileyerek daimi çöküntü alanı haline gelme sürecinin en az zarar verdiği yerler olacaktır.

Orta sınıfa yönelik konut projeleri sosyal konut projeleri kadar acilen kurtarılmaya muhtaç değildir, ama bazı açılardan bu projeler de çok kafa karıştırıcıdır.

Sosyal konut projelerindeki kiracıların aksine, pek çok orta gelirli proje kiracısı başka insanlardan tamamen ayrı adalara kendilerini kapatmaktan hoşlanıyor gibidir. Benim edindiğim izlenim, ki

---

olan, ama başka bir çaresini bulup kurtulanların sayısı çok fazla. Hâlâ tercih yapabilecek kadar şanslı olanların çıldırtıcı inadından bahseden bir New York City iskân uzmanı, sosyal konutlarda üç odalı dairelere hak kazanmış olan 16 yerinden edilmiş aile olduğunu belirtiyordu. "Tahliye evrakı ellerine ulaştı, ama biri bile sosyal konutlara gitmiyor."

çok sağlıklı olmadığını kabul ediyorum, orta sınıfa yönelik toplu konutlarda, kendi sınıfı dışındakilerle temas kurmaktan korkanların zaman içinde anlamlı (en azından sesi yüksek çıkan) bir orana ulaştıkları yönünde. Bu tip eğilimler sınıfsal olarak ayrışmış ve disipline edilmiş toplu konutlarda yaşamayı seçen insanlarda ne ölçüde doğuştan gelir, ne ölçüde site yaşamının ta kendisi bu duyguları besleyip güçlendirir, orasını bilemiyorum. Orta sınıfa yönelik projelerde yaşayan bazı tanıdıklarım, komşularında proje sınırı dışındaki şehre karşı bir düşmanlık gözlemlediklerini, sitenin içinde ve kendi asansörlerinde rahatsız edici olaylar meydana geldikçe bu düşmanlığın arttığım – tabii bu arada kanıt olsa da olmasa da bu olaylardan daima dışarıdan gelenlerin sorumlu tutulduğunu anlatmışlardı. Gerçek tehlikeler –ya da zaten yabancı düşmanı insanların bir araya toplanması, artık hangisiyse– yüzünden site psikolojisinin güçlenmesi ve yerleşikleşmesi büyük şehirlerin önemli sorunlarından biridir.

Site sınırlarının ardında yaşayan ve sınırın öte tarafındaki şehri yabancı ve son derece emniyetsiz bir yer olarak algılayan insanlar, sınır vakumlarının ortadan kalkmasına pek yardımcı olamazlar, hatta onları çevrelerini saran semtin dokusuyla birleştirecek yeniden planlamaya müsaade edecekleri de şüphelidir.

İleri derecede yabancı düşmanlığı gösteren konut projeleri içeren semtlerin bu sakatlığa rağmen bir nebze düzeltilmesi mümkündür. Bu konut projelerinin dışındaki sokaklar yine de asayişi, çeşitliliği ve canlılığı artıracak, nüfusun istikrarını yükseltecek şekilde işe dahil edilebilirse; aynı zamanda site sınırları içinde boşluktan kaynaklanan yapısal tehlikeler giderilebilirse ve giderme tarzı proje sakinleri, sigorta şirketleri, sendikalar, kooperatifler ve mekânın sahibi olan özel müteşebbisler tarafından kabul görürse, belki zamanla bu tip siteleri yaşayan şehre bağlamak mümkün olabilir. Ama çevresindeki semtte kalıplaşmış ve tehlikeli sitelerin sayısı arttığı müddetçe, bu tip siteleri çevresine bağlama ihtimali azalmaktadır.

Kültürel ve sosyal merkezler gibi konut dışı projeleri şehir dokusuna tekrar kazandırmak için bazı durumlarda zemin seviyesinde yeniden planlama taktikleri uygulanabilir. En ümit vaat eden projeler şehir merkezinin kenarında bulunan, kendileri ile ilave yüksek yo-

günluklu kullanım potansiyeli arasındaki kendi varlıklarından kaynaklanan az miktarda tampon bölge ve sınır boşluğu olan merkezlerdir. Pittsburgh'ün yeni sosyal merkezinin hiç değilse bir tarafı şu anda ayrı durduğu şehir merkezine tekrar katılabilir. San Francisco' nun sosyal merkezinin bazı yerleri yeni sokaklar ve kullanımların eklenmesiyle tekrar şehre bağlanabilir.

Çok sayıda insanı görece kısa süreler için bir araya getiren oditoryum ve salon gibi binaları barındıranlar başta olmak üzere, sosyal merkezlerin yarattığı en büyük güçlük, günün diğer saatlerinde de hiç değilse orantılı bir kalabalığı oraya çekecek başka birincil kullanımlar bulmaktır. Üstelik bu birleşmiş yoğun kullanımların destekleyebileceği ikincil çeşitlilik yelpazesi için de yer kalmış olmalıdır, ayrıca sağlam bir ikincil çeşitlilik için eski binaların yetersiz olması sorunu da vardır elbette. Kısacası, asıl sorun şudur ki, pek çok sosyal ve kültürel merkez ancak yoğun şehir merkezi kullanımı ya da merkezi kullanım unsurları olarak anlam taşır ve bir kez adalara taşınıp soyutlandıktan sonra bu işlevi yerine getirmelerini beklemek, dağı dervişe götürmek olacaktır.

Pek çok durumda, yeniden bütünleştirmeye en pratik yaklaşım, bu merkezleri zaman içinde dağıtmak olacaktır bana kalırsa. Dağıtma işlemi fırsat çıktıkça ve para oldukça aşama aşama gerçekleştirilebilir. Asıl mesele uygun fırsat çıkmasını beklemektir. Örneğin Philadelphia'nın şehir merkezindeki Broad Street İstasyonu ile Pennsylvania Demiryolu hattının seti kaldırılıp yerine Penn Center adlı ofis-ulaşım-nakliye projesi geçirileceği zaman böyle bir fırsat doğmuştu. Şok edecek ölçüde az kullanıldığı bir kültür merkezi bulvarına sıkışıp kalmış olan Philadelphia Halk Kütüphanesi ciddi bir iyileştirme ihtiyacı içindeydi. Kütüphane yetkilileri uzun süre belediyeyi ikna etmek için uğraştılar; eski binanın yeniden yapılmasındansa kütüphaneyi kültür merkezinden çıkarıp Penn Center planının bir parçası olarak şehir merkezine almanın daha iyi olacağını söylüyorlardı. Anlaşılan şehir idaresinden sorumlu hiç kimse merkezi kültürel tesislerin şehir merkezine yeniden sızmasının –şehir merkezi için de kültürel tesislerin ta kendilerinin canlılığı için de– gerekli olabileceğini düşünememişti. Kültürel ve sosyal merkez adaları dağıtılıp tüm merkezler fırsat çıktıkça uzaklaştırılırsa, onların yerine tümden farklı kullanımlar geçirilebilir: tercihen farklı olmakla kalmayıp ay-

nı zamanda farklılıkları geri kalan binaları destekleyen kullanımlar.

Philadelphia bu eski kütüphane hatasını sürdürmekle birlikte, hiç değilse başka bir hata daha yapmaktan kendini kurtardı – zira Philadelphia, kültür merkezinin güya canlandırıcı güçlerinin büyüsüne kapılmayacak kadar uzun süre kültür merkezi deneyimi yaşamıştır. Şehir merkezindeki Müzik Akademisi'nin birkaç yıl önce iyileştirilmesi gerekince, kültür merkezine taşınması neredeyse hiç kimsenin aklına gelmemiştir. Bina ait olduğu yerde, yani şehir merkezinde kalmıştır. Baltimore yıllar boyunca soyut ve yalıtılmış bir sosyal ve kültürel merkez için farklı farklı planları inceledikten sonra, en nihayetinde bu tesislerin hem ihtiyaç duyulan birincil kullanımlar hem de nirengi noktaları olarak büyük değer taşıdığı şehir merkezine yapılmalarına karar verdi. Elbette her türden ayrımcı projeyi kurtarmanın en iyi yolu, onu inşa edilmeden evvel durdurmaktır, yine de zararın neresinden dönülse kârdır.

21

Semtleri Yönetmek ve Planlamak

BÜYÜK ŞEHİRLERDE düzenlenen açıkoturumlar aynı anda insanın hem hevesini kaçıran hem de insanı cesaretlendiren tuhaf faaliyetlerdir. Bildiğim kadarıyla en iyileri New York City Hall'da iki haftada bir perşembe günü toplanır. Şehrin ana idari kurumu olan Tahmin Kurulu'nun karar vermesi gereken konular tartışılır. O günün oturumunda gündeme alınacak konular, yönetimin içinden ya da dışından birilerinin itmesi, çekmesi, yönlendirmesi sayesinde belirlenir.

Düşündüklerini söylemek isteyen yurttaşlar belediye başkanına, beş ilçe başkanına, murakıba ve şehir konseyi başkanına hitap eder. Bu kişiler, yurttaşlara ayrılmış yüksek arkalıklı beyaz sıraların bulunduğu büyük ve güzel bir salonun bir ucunda yüksek bir platformun üzerindeki yarım daire şeklinde bir masanın çevresine dizilmiştir. Atanmış ya da seçilmiş kamu görevlileri de yurttaşlara ayrılan sıralara oturup tartışmalı meselelerde kendi konumlarını savunur. Kimi zaman bu oturumlar sakin ve hızlı geçer, ama genellikle çok hareketli olur ve mesai saatinde bitmeyip gecenin geç vakitlerine kadar uzar. Şehir hayatının farklı farklı alanları, sayısız mahallenin sorunları, semtlerin dertleri, önemli şahsiyetlerin gösterişli konuşmaları – hepsi bu salonda hayat bulur. Kurul üyeleri tıpkı ortaçağda şatosunda halkı kabul eden lortlar gibi dinler, müdahale eder, kimi zaman o anda kararlar alır.

Tahmin Kurulu oturumlarının müptelası oldum ve pek çok kez dişli ve köklü bir taraftar olarak içinde yer aldım, üstelik başka semtin sorunları dile getirilirken ya da başka mahallelerin dertleri anlatılırken müdahale etmeden de duramıyordum. Bir bakıma çok bıktırıcı bir süreç bu. Dile getirilen pek çok sorun orada tartışılmasına

gerek olmayan türden. Ama elbette ki belediye birimlerindeki ya da bağımsız kuruluşlardaki iyi niyetli görevliler, tasarılarının hayati etkiler yarattığı sokakları ve semtleri daha yakından tanısa ve umursasaydı –ya da hiç değilse o alanda yaşayanların neye niçin önem verdiği konusunda fikir sahibi olsaydı– bu tartışmalar gereksizleşecekti. Plancılar ve uzman olduğu söylenen diğer kişiler şehirlerin nasıl işlediğini biraz olsun anlasa ve bu işleyişe saygı göstermeyi öğrenseydi pek çok çatışma hiç çıkmayacaktı. Göründüğü kadarıyla, başka konularda da seçmenleri çileden çıkaran kayırmalar, anlaşmalar ya da keyfi idari edimler oluyor, ama mesul tutulacak ya da telafi talep edilecek merci bulunamıyor. Pek çok durumda (hepsinde değil), bir günlük ücretinden vazgeçen, çocuklarının bakımı için düzenlemeler yapmak zorunda kalan ya da çocuklarını yanlarında getirip saatlerce kucaklarında bebeklerle oturan yüzlerce insan aldatılıyor, duydukları şey hakkında önceden karar verilmiş oluyor.*

Tüm bunlardan daha cesaret kırıcı olan ise kimsenin kontrolünde olmayan sorunların yarattığı his. Bunlar son derece karmaşık konular, farklı türden çok sayıda dert, ihtiyaç ve hizmet tek bir yerde iç içe geçiyor – belediyenin farklı idari imparatorluklarının tek yanlı ve mesafeli saldırıları karşısında desteklenmek ve halledilmek şöyle dursun, pek çoğu anlaşılmıyor bile. Yine fili tanımlamaya çalışan körler işbaşında. Çaresizlik ve ona eşlik eden beyhudelik duygusu bu oturumlar sırasında adeta elle tutulur hale geliyor.

Öte yandan bu oturumlar cesaret verici, çünkü birçok yurttaşın ayağa kalkıp derdini anlatması bol miktarda canlılık, heves ve anlayış doğuruyor. Çok sade insanlar –ki bunların arasında yoksullar, ayrımcılığa uğrayanlar, eğitimsizler de var– içinde yücelik kırıntıları olan şahsiyetler olarak bir anlığına kendilerini gösteriyorlar; bunu kesinlikle alay olsun diye söylemiyorum. Doğrudan hayattan öğrendikleri hakkında bilgece ve genellikle gayet belagatle konuşuyorlar.

* Şehir Meclisi üyesi ve eski Manhattan'ın eski İlçe Başkanı Stanley M. Isaacs, tarife revizyonu hakkında *New York Times*'a gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: "Açıkoturum yapılacak mı? Elbette. Ama bizim gibi tecrübeli olanlar bunun ne anlama geldiğini bilir. Tahmin Kurulu'nun düzenli olarak yaptığı açıkoturumlar gibi olacak bu. Önce yetkililer toplanacaklar," [yetkililerin toplantısı çarşambadır, yani açıkoturumdan bir gün önce] "orada her şey kararlaştırılacak. Ardından açıkoturumda yurttaşlar nezaketen dinlenecek."

Yerel olan ama hiç de sığ olmayan kaygılarını tutkuyla dile getiriyorlar. Budalaca şeyler de söyleniyor elbette, yanlış şeyler de söyleniyor, arsızca ya da kibarca sırf kendi çıkarını gözeten şeyler de duyuluyor; bu tip ifadelerin etkisini görmek de gayet iyi oluyor. Biz dinleyiciler nadiren aptal yerine konuyoruz, bana kalırsa; verdiğimiz tepkilerden her fikri doğru anladığımız ve değerlendirdiğimiz açıkça belli oluyor. Şehir halkında hayat, sorumluluk ve ihtimam deneyimi hiç de az değil. Sinizmin yanı sıra inanç da var ki en önemlisi de bu elbette.

Yarım daire şeklindeki masanın arkasında oturan sekiz yönetici (yöneticilik geleneğine uyarak onlara halkın hizmetkârları diyemiyoruz, çünkü hizmetkârlar efendilerinin işlerini daha iyi bilirler), hiç de patetik ve faydasız kişiler değil. Salonda bulunanların çoğu, fili elleyen körlerin yani uzmanların aşırı sadeleştirmelerinden bizi korumaları için onlara baskı uygulama yönünde düşük de olsa (nadiren başarıya ulaşan) bir şansımız olmasından dolayı gayet müteşekkir. Yöneticilerimizi elimizden geldiğince takip ediyor ve inceliyoruz. Enerjileri, zekâları, sabırları ve insani tepkileri genel olarak itibar edilebilecek düzeyde. Daha iyisini bulmak için arayışa girmeyi çok gerekli görmüyorum. Bunlar bir adamın işini yapmak üzere gönderilmiş çocuklar değil. Süpermen'in işini yapmak üzere gönderilmiş adamlar. Asıl mesele, onlar büyük metropolün ince detaylarıyla uğraşırken, artık anakronik hale gelmiş bir örgütsel yapı tarafından kollanmaları, tavsiye almaları, bilgilendirilmeleri, yönlendirilmeleri ve baskı görmeleri. Bu durumdan sorumlu tutulacak bir hain yok, hatta suçu başkalarına atma hainliğini yapanlar da yok; eğer adına hainlik denebilecek bir şey varsa, o da tarihi değişimlerin taleplerine toplumumuzun ayak uydurmayı başaramaması gibi tamamen anlaşılır bir hainlik.

Burada bahsettiğimiz tarihi değişimler sadece büyük şehirlerin boyutlarında muazzam bir artış meydana gelmesi değil, aynı zamanda büyük belediyelerin omuzlarına binen –iskân, refah, sağlık, eğitim, idari planlama gibi alanlardaki– mesuliyet yükünün fena halde ağırlaşmasıdır. Şartlardaki bu büyük değişiklikleri idari alanda ve planlama yapısında uygun işlevsel değişikliklerle eşleştirmede başarısız olan tek şehir New York değildir. Tüm Amerikan şehirleri benzer bir çıkmazın içindedir.

İnsan hayatı yeni karmaşıklık düzeylerine ulaştığında yapılabilecek tek şey yeni düzeyde işleri iyi yürütmenin yollarını bulmaktır. Bunun alternatifi Lewis Mumford'un gayet yerinde deyişiyle "yapılandırmama"dır. Üzerine inşa edildiği ve bağımlı olduğu karmaşıklığı koruyamayan toplumların sonu budur.

Bugün karşı karşıya olduğumuz insafsız, aşırı basitleştirilmiş, sahte şehir planlaması ve sahte şehir tasarımı şehirleri "yapılandırmama"nın bir biçimidir. Esasen şehirlerin "yapılandırılmamasını" yücelten gerici teoriler tarafından biçimlendirilmiş ve putlaştırılmış olmasına rağmen, bu türden planlamanın uygulanması ve nüfuzu sadece teoriye dayanmaz.

Şehrin idari örgütlenmesi şehrin büyümesine ve karmaşıklaşmasına ayak uyduramadığı için, şehir "yapılandırmaması" fark edilmeden, yavaş yavaş yıkıcılaşmış, ama yine üyeleri Süpermen'e göre işlere koşulan planlama personeli ve diğer idari personel için pratik açıdan zorunluluk haline gelmiştir. Şehrin tüm fiziksel ihtiyaçlarına (yani sosyal ve ekonomik ihtiyaçları hiç saymazsak) rutin, insafsız, israfçı, aşırı basitleştirilmiş çözümler bulmak, sonsuz sayıda hayati, eşsiz, girift ve iç içe geçmiş ayrıntıyı anlama, işleme ve değerlendirme gücünü yitirmiş idari sistemlere düşmektedir. Şimdi şöyle bir durup şehir canlandırma planı yaparken hangi hedeflere yönelmek gerektiğini bir düşünelim.

Canlandırma planı büyük şehrin her semtinde kullanım ve insan çeşitliliğini hem kapsam hem miktar bakımından azamileştirmelidir. Şehrin ekonomik gücünün, sosyal canlılığının ve manyetizminin temeli buradadır. Bu hedefe ulaşmak isteyen plancılar çeşitlilik üretmek için nerede ne eksik olduğunu tespit etmeli, sonra da bu eksikleri en iyi şekilde kapatmaya yönelmelidir.

Canlandırma planı sokak muhiti şebekelerinin kesintisiz olmasını hedeflemelidir. Bu sokakların kullanıcıları ve gayriresmi sahipleri şehirdeki kamu alanlarında asayişi sağlamada, yabancıların tehditten ziyade avantaj haline gelmesinde, kamusal alanlarda çocukların gözetim altında tutulmasında başrolü oynayacaklardır.

Canlandırma planı sınır vakumlarının yıkıcılığıyla mücadele etmeli, insanların semtlerle özdeşleşmesine yardımcı olmalıdır. Ama bu özdeşleşmede bu semtlerin büyük şehir hayatının sert, kaçınılmaz, pratik sorunlarıyla başa çıkacak kadar büyük olması, içsel ve

dışsal temaslar bakımından çeşitli ve zengin olması da önemlidir elbette.

Canlandırma planı çöküntü alanlarını mutenalaştırmak için, zaman içinde tercih yapabilecek hale gelen yerli mukimlerin kalmaya ikna edilmesine yönelik koşullar sağlamayı hedeflemelidir. Böylece insanların çeşitliliği giderek artacak, ayrıca hem eski mukimlerde hem de yeni gelip asimile olanlarda topluluk hissini sürekli kılmak mümkün olacaktır.

Canlandırma planı çeşitliliğin kendi kendini imhasını ve paranın diğer facia yaratan kullanımlarını yapıcı güçlere çevirmek için bir yandan yıkım fırsatlarının çıkmasını engellemeli, diğer yandan daha fazla şehir arazisini başka insanların planları için uygun ekonomik ortamlar haline getirmelidir.

Canlandırma planı şehrin görsel düzenini netleştirmeyi amaçlamalı ve bunun için de işlevsel düzeyi engellemek ya da inkâr etmek yerine desteklemeli ve aydınlatmalıdır.

Bu hedefler göründüğü kadar büyük ve zorlu değildir, çünkü hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Bu hedeflerden birini gerçekleştirmek için harekete geçip de aynı anda (hatta bir ölçüde otomatik olarak) diğerlerinde de gelişme kaydetmemek mümkün değildir. Ama yine de teşhisten, taktik geliştirmekten, yapılacak işleri saptamaktan ve bu işleri yapmaktan sorumlu kişiler ne yaptığını bilmiyorsa bu hedeflere ulaşmaya imkân yoktur. Üstelik bu kişilerin ne yaptıklarını genel olarak bilmeleri yetmez, uğraştıkları şehrin değerli ve eşsiz mekânları hakkında da bilgi sahibi olmalıdırlar. Bilmeleri gereken şeylerin çoğunu da bu mekânlarda yaşayanlardan öğrenebilirler, çünkü onlardan başka bilen yoktur.

Bu tür bir planlama için farklı alanlardaki birçok idarecinin belli *hizmetleri* ve belli *teknikleri* anlamış olmaları yetmez. Aynı zamanda belli *mekânları* anlamaları, hem de adamakıllı anlamaları gerekir. Büyük şehri bütünüyle ya da kocaman semt grupları halinde anlamak, üstelik yapıcı eylemleri yönlendirecek ve akılsızca, müsrifçe, yıkıcı eylemlerden kaçınacak kadar ayrıntılı bir şekilde anlamak ancak Süpermen'in başarabileceği bir iştir.

Günümüzde şehir uzmanları arasında yaygın olan bir inanışa göre, halihazırda plancıların ve diğer idarecilerin anlayışının ve denetiminin dışında kalan şehir problemleri, ancak problemlerin ve

problemlerin yaşandığı alanın daha fazla büyütülmesi, böylece daha "geniş bir cepheden" saldırıya geçilmesi yoluyla iyi bir çözüme kavuşturulabilir. Düşünsel çaresizlik durumunun çevresinden dolaşmaktan başka bir şey değildir bu. Vaktiyle birilerinin dalga geçerek ifade ettiği gibi, "Sorunlarına çözüm bulamadığımız son alandan emniyetli ölçüde geniş olan alana bölge denir."

Günümüzde büyük şehir yönetimi, daha büyük işleri halletmesi için çok tutucu bir tarzda çekilip uzatılarak uyarlanmış küçük şehir yönetiminden başka bir şey değildir. Bunun tuhaf ve en nihayetinde yıkıcı sonuçları vardır, çünkü büyük şehirlerin işleyiş sorunları küçük şehirlerin sorunlarından yapısal olarak farklıdır.

Arada benzerlikler vardır elbette. Her yerleşimde olduğu gibi büyük şehirde de yönetilmesi gereken bir alan ve bu alanda yürütülmesi gereken hizmetler vardır. Ayrıca tıpkı küçük yerleşimlerde olduğu gibi, bu hizmetleri dikey olarak örgütlemek büyük şehirlerde de mantıklı ve pratiktir; yani her hizmetin kendi örgütlenmesi olacaktır: örneğin şehir çapında park müdürlükleri, sağlık hizmeti birimleri, trafik birimleri, iskân müdürlükleri, hastane birimleri, su tedarik birimleri, sokak birimleri, ruhsat birimleri, polis birimleri, halk sağlığı birimleri vs. Zaman zaman yeni hizmetler de yönetim bünyesine katılır: hava kirliliğiyle mücadele birimleri, yeniden imar birimleri, ulaştırma birimleri vs.

Ama büyük şehirlerde bu birimler olağanüstü miktarda iş yapmak zorunda olduğundan, en geleneksel şehirlerde bile zaman içinde sayısız iç bölünmeler meydana gelmiştir.

Bu bölünmelerin çoğu dikeydir: Birimler kendi içlerinde sorumluluk dallarına ayrılır, her dal bütün olarak şehirle ilgilenir. Bu yüzden, örneğin parklar müdürlüğü ayrı sorumluluk hatlarına bölünmüştür: ormancılık, bakım, oyun sahası tasarımı, rekreasyon programları vs. Bunların hepsi müdürlüğe bağlıdır. İskân müdürlükleri de benzer şekilde alan seçimi ve tasarımı, bakım, sosyal refah, kiracı seçimi vs. için ayrı sorumluluk hatlarına sahiptir. Bu hatların her biri kendi içinde karmaşık bir birimdir, ama müdürlüğün idaresinde bir araya gelir. Aynı durum eğitim kurulu, refah birimi, planlama komisyonları vs. için de geçerlidir.

Pek çok idari birimde bu dikey sorumluluk bölünmelerinin yanı sıra yatay bölünmeler de vardır: Bu birimler bilgi toplama, işlerin yapılmasını sağlama ya da her ikisi için birden belli toprak parçalarına da bölünür. Bu yüzden polis mıntıkalarımız, sağlık bölgelerimiz, refah bölgelerimiz, alt idari birimler olarak okul ve park bölgelerimiz vs. vardır. New York'ta beş ilçe başkanlığı esasen sokaklar (ama trafik değil) ve çeşitli mühendislik hizmetleri gibi birkaç alanda tam sorumluluğa sahiptir.

Bu dikey ya da yatay sorumluluk paylaşımlarının hepsi de kendi açısından rasyoneldir; daha doğrusu, eğer bir fanusta gerçekleşiyorsa rasyoneldir. Hepsini büyük şehir bağlamına yerleştirdiğinizde ortaya çıkan şey kaostur.

Oysa küçük şehirde ne türden içsel hizmet bölünmeleri olursa olsun, yapısal olarak büyük şehirdekinden farklı bir neticeye ulaşılacaktır. Örneğin nüfusu sadece 165 bin olan New Haven gibi bir şehri ele alalım. Bu küçük şehir ölçeğinde, idari bir birimin başındaki kişi ve personeli, diğer hizmetlerin yöneticileri ve personeliyle kolayca, hiçbir engelle karşılaşmadan iletişim ve koordinasyon kurabilir. (Birbirlerine iletecek ve koordine edecek iyi fikirleri olup olmadığı tamamen ayrı bir konudur elbette.)

Daha da önemlisi, küçük şehir ölçeğinde yöneticiler ve personel aynı anda iki konuda uzmanlaşabilir: kendi sorumlulukları ve bir şehir olarak New Haven'ın ta kendisi. Bir yöneticinin (ya da herhangi birisinin) belli bir yeri iyi anlamasının yolu, birinci elden bilgi ve zamana yayılan gözlemin yanı sıra, aym yer hakkında yönetim kadrosunun içindeki ve dışındaki kişilerin bildiklerini öğrenmekten geçer. Bu bilginin bir kısmı yazılı hale getirilebilir, bir kısmı getirilemez. Parlak zihinlerin New Haven'ı normal yollardan öğrenmesi bu yolların bir araya gelmesiyle mümkündür. Belli bir yeri yakından tanıyıp anlamanın ne parlak ne de sönük zihinler için başka bir yolu vardır. Kısacası, idari bir yapı olarak New Haven, boyutları dolayısıyla görece içsel bir tutarlılığa sahiptir.

New Haven gibi bir yerin göreli tutarlılığı idari bakımdan verili bir şeydir. İdari verimlilikte ya da başka performans cephelerinde iyileşme sağlamanın bazı yolları olabilir, ama herhalde hiç kimse tutup da şöyle bir yol önerecek kadar hayal dünyasında yaşamıyordur: New Haven'ı öyle bir şekilde yeniden düzenleyelim ki parklar

müdürlüğünün sekizde biri kalsın, altı çeyrek sağlık mıntıkası, refah mıntıkasının üçte biri, planlama personelinin on üçte biri, bir okul mıntıkasının yarısı, ikinci okul mıntıkasının üçte biri, üçüncü okul mıntıkasının dokuzda ikisi, iki buçuk polis birimi kalsın ve trafik müdürleri de geçerken şöyle bir görünsün.

Böyle bir tasarının hayata geçirilmesi durumunda, New Haven sadece 165 bin nüfusa sahip olmasına rağmen şehirden sorumlu hiç kimse tarafından anlaşılamayacaktır. Kimileri onun sadece bir parçasını görecektir, diğerleri ise sadece yüzeysel olarak bütününü görecek, çok daha büyük bir şeyin görece önemsiz bir parçası gibi algılayacaktır. Keza böyle bir tasarıda planlama dahil hiçbir hizmet verimli, hatta en azından mantıklı bir şekilde yerine getirilemeyecektir.

Ama büyük şehirlerde istihbarat toplamak, hizmetleri tedarik etmek ve mekânları planlamak için böyle bir tasarıyı kullanmaya çalışıyoruz. Doğal olarak da, hemen herkesin çözmek istediği ve çözülebilecek durumda olan sorunlar kimsenin kavrayamadığı ve denetleyemediği bir hal alıyor.

Nüfusu bir buçuk milyon ile sekiz milyon arasında değişen şehirler için, New Haven'da genel hatlarını çizdiğim hayali parçalanmayı onla ya da elliyle çarpın (ayrıca anlaşılması ve halledilmesi gereken bünyevi komplikasyonların nüfusla birlikte aritmetik olarak değil geometrik olarak arttığını da unutmayın). Ardından da, farklılaşan sorumlulukları çeşitli konumlardaki düzensizliklerin içinden çekip alarak birleştirin ve büyük bir departman ve bürokrasi imparatorluğu kurun.

Koordinasyon, toplanma ve irtibat labirentleri bu yayılmakta olan ve gelişigüzel parçalanıp bölünen imparatorlukları zayıf hatlarla birbirine bağlar. Labirentler haritası çıkarılıp açık tutulamayacak kadar dolambaçlıdır; hâlâ güvenilir ve duyarlı departmanlar arası anlayış kanalları, belli yerler hakkında bilgi havuzu kanalları ya da işlerin yapılmasını sağlayan faaliyet kanalları olarak hizmet etmeleri hiç mümkün değildir. Yurttaşlar ve yetkililer bu labirentlerde sonsuza dek dolaşabilir, şurada burada bitkinlikten can vermiş pek çok eski umudun kemiklerine basarak ilerleyebilirler.

Bu yüzden, Baltimore'da, içeriden bilgi alma avantajına sahip olan ve hiçbir yanlış ya da gereksiz hamle yapmayan sofistike bir

yurttaş grubu, sırf sokak parklarından birine ayı heykeli yerleştirme izni almak için tam bir yıl boyunca toplantılara katıldı, pazarlıklar yaptı, kâh ona havale edilerek, kâh bundan tasdik alarak uğraşıp durdu! Bu labirentlerde esasen basit işler inanılmaz derecede zorlaşır. Zor işleri başarmak ise imkânsızdır.

1960 Ağustosu'nda çıkan *New York Times*'daki bir haberde, belediyeye ait kiralık dairelerin bulunduğu bir binada çıkan yangında altı kişinin yaralandığı belirtiliyordu. Gazeteye göre Yangın Departmanı'nın şubatta Bina Departmanı'na gönderdiği raporda bu bina tam bir yangın tuzağı olarak nitelendiriliyordu. Bina Departmanı Müdürü kendi departmanını savunurken, bina müfettişlerinin uzun süredir binaya girmeye çalıştığını belirtiyor, belediyenin izin çıkardığı 16 Mayıs sonrasının da bu süreye dahil olduğunu söylüyordu. Haber şöyle devam ediyordu:

> Aslında, Müdür'ün söylediğine göre, Emlak Departmanı [binanın sahibi olan belediye birimi] mülkü aldığını 1 Temmuz'a kadar Bina Departmanı'na bildirmemiş. Ayrıca bu bilgiyi içeren evrakın Belediye Binası'nın yirminci kattaki Bina Departmanı'ndan on sekizinci kattaki [Bina Departmanı'nın] iskân birimine kadar olan yolculuğunu tamamlaması yirmi beş gün sürmüş. Evrak 25 Temmuz'da iskân birimine ulaştığında, denetim yapma izni almak için Emlak Departmanı'na telefon edilmiş. [Bina Departmanı] Müdürü'ne göre, Emlak Departmanı ilk başta bina anahtarlarının bulunamadığını belirtmiş. Görüşmeler devam etmiş... Cumartesi [13 Ağustos] günü yangın çıktığında hâlâ süreç devam etmekteymiş. Yangından haberi olmayan bir Bina Departmanı memuru sonraki pazartesi yeniden başvuruda bulunmuş...

Tüm bu iletişim saçmalıkları size takip edilemeyecek kadar abuk, beyhude ve bıktırıcı görünüyorsa, somut bir sonuç elde etmeye çalışanlara ne kadar abuk, beyhude ve bıktırıcı göründüklerini düşünün bir de. Bu imparatorlukların hizmetine giren umut ve enerjiyle dolu, inisiyatif sahibi insanların hemen hepsi, hiç değilse ruh hallerini korumak için (çoğu kez zannedildiği gibi işlerini korumak için değil, kendilerini korumak için) umursamaz davranıp işi oluruna bırakmak zorunda kalırlar.

Ayrıca idari kurumların içindeki insanlar istihbarat paylaşma ve etkin eylem koordinasyonu konusunda bu kadar çuvallıyorsa, bu işleri dışarıdan takip etmek zorunda kalanların ne kadar çuvallayaca-

ğını ve hüsrana uğrayacağını varın siz düşünün. Seçilmiş yetkililere karşı siyasi baskıyı örgütlemek ve uygulamak son derece zor, zaman alan ve masraflı bir şey olmasına rağmen, büyük şehirlerde oturanlar atanmış bürokrasinin daha zor ve zaman alan prosedürlerini atlatmak için tek pratik yöntemin yine de atanmışlara baskı yapmak olduğunu öğrenmişlerdir.*

Kendi kendini yöneten bir toplumda siyasi eylem ve baskı, gerçek çıkar ve görüş çatışmalarının çözümlenmesi için zorunlu ve haklıdır. Ama öte yandan tüm büyük şehirlerde tek bir yerin tek bir sorununu ya da ihtiyacını gidermek için mecburen işe karışan farklı hizmet alanlarından uzmanları bir araya getirmek ve ilgilerini çekmek için –çoğu zaman boş yere– müthiş bir çaba göstermek gerekmektedir. Üstelik "irtibat sağlamaya yönelik düzenlemeler" en nihayetinde –New York Şehir Planlama Komisyonu'nda olduğu gibi– başarıya ulaştığında, sadece cahil uzmanların cahil uzmanlarla irtibatını sağladığımızla kalırız. Sadece kısmi sorumlulukları olan uzmanlara anlatmadan, büyük şehirdeki bir mahallenin ne kadar karmaşık olabileceğini fark edemezsiniz. Ağzınıza bir yastık bastırıp üstünden çorba içmeye çalışmakla birdir.

Büyük şehirde yaşayanlar idareye yeterince aktif ilgi göstermedikleri için daima eleştirilir. Asıl hayret verici olan, bazılarının hâlâ ilgi göstermeye çalışmasıdır.

Muhabir Harrison Salisbury, *New York Times*'da suç hakkında yazdığı etkili makalelerinde tekrar tekrar şunu anlatır: Gelişmenin karşısında, son derece parçalı bilgi, parçalı yönetim, parçalı mesuli-

* Özel çıkar sahipleri de sıradan yurttaşları seçilmiş yetkililer vasıtasıyla atanmış idareciler üzerinde grup baskısı oluşturmaya iten zorluklarla –elbette kendi çıkarları uğruna– baş etmek için bazen "nüfuz" kiralarlar. New York'un yeniden imar skandallarından biri de bu yüzden çıkmıştır: Devlet destekli yeniden imar projelerinin altı sponsorunun Sydney S. Baron'a (Demokrat Parti lideri Carmine G. DeSapio'nun basın sözcüsü) para aktardıkları anlaşılmıştı. *New York Post*'taki habere göre, sponsorlardan biri şöyle diyordu: "Baron'u nüfuzundan başka bir sebeple tuttuğumuzu söylemeyi çok isterdim. Sağlık, İtfaiye, Polis gibi departmanların müdürleriyle toplantı yapmak için aylarca bekleyebilirsiniz, ama o sadece telefon ediyordu ve anında harekete geçebiliyorduk." Haber şöyle devam ediyor: "Baron öncelikle 'şehir kurumlarını hızlandırmak' için tutulduğunu kesin bir dille reddediyor. 'Ben sadece Sağlık ve İtfaiye departmanlarıyla birer toplantı ayarladım,' diyor."

yet, parçalı yetkiden kaynaklanan ve asla yerinden kımıldamayacak gibi görünen engeller vardır. Salisbury, "Asıl curcuna bürokratların ofisindedir," diyen bir suç araştırmacısından alıntı yapar. Sonra da kendisi cümleyi tamamlar: "Gündemde çatışma, karınaşa ve yetki çakışması vardır."

Bu engellemeci ve atıl tavrın kasıtlı olduğu ya da en azından çeşitli mide bulandırıcı idari niteliklerin yan ürünü olduğu inancı epeyce yaygın. "İkiyüzlülük", "bürokratik kıskançlık", "statükodan çıkar sağlama", "umursamazlık" gibi sözcükler, şehir imparatorluklarının labirentlerinde hüsrana uğrayan yurttaşların umutsuz tasvirlerinde sık sık kendilerine yer buluyor. Bu iğrenç nitelikleri bulmak da mümkündür elbette –az şey için çok çaba harcamak gereken ortamlarda bu nitelikler güçlenir– ama bu pisliği yaratan şey ne şahsi kötülükler ne de adiliklerdir. Bu sistemleri evliyalar daha iyi yürütemezdi. Suç idari yapının kendisindedir, *çünkü uyarlamaların yetersiz kaldığı noktanın çok çok ötesinde uyarlamalara maruz kalmıştır*. İnsani meselelerin evrimleşmesi genellikle böyle olur. Karınaşıklık seviyeleri yükselirken, bir noktada gerçek bir icat gerekir.

Şehirler bu parçalı yönetim sorunuyla başa çıkmak için dikkate değer bir girişimde bulunmuş, planlama komisyonunu icat etmiştir.

Şehir yönetimi teorisinde planlama komisyonları büyük idari koordinatörlerdir. Amerikan şehir yönetiminin önemli nitelikleri arasına yeni girmiştir, pek çoğu son yirmi beş yıl içinde oluşturulmuştur ve şehrin idari departmanlarının şehirde fiziksel değişim gerektiren farklı tasarıları koordine edemeyeceğinin apaçık ortaya çıkmasına doğrudan bir tepki niteliğindedir.

Ama bu icat fos çıkmıştır, çünkü tam da aşması gereken kusurları kopyalamış, hatta bazı açılardan artırmıştır.

Planlama komisyonları tıpkı diğer bürokratik imparatorluklar gibi esasen dikey tarzda örgütlenir, sorumluluk dikey olarak dağıtılır, gerek ihtiyaç gerekse elverişlilik sebebiyle şurada burada (yenilenen semtlerde, koruma alanlarında vs.) gelişigüzel yatay parçalara bölünür ve tek bir yerden yönetilir. Bu koşullarda da, şehirdeki yerleri genel olarak veya parça parça değil, adamakıllı bilecek kabiliyette kimse yoktur (planlama komisyonu da dahil).

Üstelik planlama komisyonları başka şehir kurumlarının somut planlarını koordine ettiği için, esasen diğer kurumlar ne yapmak istediklerini aşağı yukarı saptadıktan *sonra* projeleri inceler. Düzinelerce farklı kaynaktan gelen bu projeler planlama komisyonunun fiçısında toplanır, sonra da komisyonun kendi bilgisi, kavrayışı ve vizyonu doğrultusunda bu projelerin yan yana makul olup olmadıklarına bakılır. Ama istihbaratın koordine edildiği asıl hayati süreç, daha projelerin tasarlandığı ya da belli bir yerde belli bir hizmeti vermek için taktiklerin masaya konduğu sürecin ya öncesine rastlar ya da bu süreçle çakışır.

Doğal olarak, bu kadar gerçekdışı bir sistemde koordinatörler başkalarını koordine etmek şöyle dursun, kendilerini bile koordine edemez. Philadelphia'nın planlama komisyonu ülkedekilerin en iyisi olarak görülür ve takdir edilir, muhtemelen gerçekten de en iyisidir. Ama planlama komisyonunun çok üstüne titrediği bir estetik eser olan Greenway "gezinti yollarının"* niçin planlardaki fiziksel görünüme sahip olmadığını araştırmaya başladığımızda, sokak departmanının mevzuyu anlayamadığını, doğru kaldırımları tedarik etmediğini; parklar departmanının, iskân müdürlüğünün ya da müteahhidin mevzuyu anlamadığını ve soyut açık alanları doğru yapmadığını; sokak mobilyasıyla, donatılarla ilgili pek çok şehir departmanının mevzuyu anlamadığını – her şeyden önce de yurttaşların mevzuyu anlamadığını planlama müdürünün ta kendisinden işitiyoruz. Tüm bu ayrıntılar o kadar yorucu ve bıktırıcıdır ki, modası geçmiş bir vizyonun parçalarını bir araya getirmek için boş yere labirentlerde dolaşmak yerine "ideal" bir çözüm bulmak için yeni vizyonlar yaratmak daha faydalı olacaktır. Yine de mutenalaşma, asayiş, şehir düzenini netleştirme ve çeşitliliğe daha iyi bir ekonomik ortam yaratma gibi gerçekten zorlu planlama sorunlarıyla uğraşmak için gereken koordinasyonla karşılaştırıldığında bunlar solda sıfır kalır.

Mevcut koşullar altında planlama komisyonları karmaşık şehir detaylarının zorunlu sonsuzluğunu anlamak ve koordine etmek için etkili araçlar değil, şehirleri "yapılandırmama" ve aşırı sadeleştirmeye yönelik –daha çok ya da daha az etkili– yıkıcı araçlar olmuş-

* Bu gezinti yollarını kullanan kimse yoktur elbette.

tur. Bu durumdan çıkış yoktur. Personel ne kadar uğraşırsa uğraşsın, başka bir şey yapmak için şehirlerdeki mekânlar hakkında yeterince bilgi edinemez. Planlama ideolojilerini değiştirip ışıyangüzelbahçe-şehir vizyonundan *şehir* planlamasına dönseler bile, şehir planlaması yapamazlar. Gereken yakın, çok-yanlı istihbaratı toplama ve değerlendirme araçları bile yoktur; kısmen büyük şehirleri anlamaya yapıları uygun olmadığından, kısmen de diğer departmanlardaki yapısal yetersizliklerden muzdarip olduklarından.

Şehirlerde hem bilgi hem eylem koordinasyonu konusunda ilginç bir gerçek vardır ki işin düğüm noktasını da bu oluşturur: Yerelliklerde farklı hizmetler arasında kurulan koordinasyon en çok ihtiyaç duyulan koordinasyon tipidir. Bu koordinasyon hem en zorunlu olandır hem de en zorudur. Parçalara ayrılmış dikey sorumluluk hatlarının koordinasyonu nispeten daha kolaydır ama o kadar hayati değildir. Buna rağmen idari yapı dikey koordinasyonu kolaylaştırıp diğerlerinin hepsini zorlaştırır ve yerelliklerdeki koordinasyonu imkânsız kılar.

Şehir yönetimi teorisinde yerellik koordinasyonunun önemi düşünsel bakımdan hemen hiç itibar görmemiştir. Planlama komisyonlarının ta kendileri bu durumun baş örneğidir. Plancılar bir bütün olarak şehirle, yani büyük bir bağlamla uğraştıklarını, "tabloyu bütünsel olarak algıladıkları" için de çok değerli olduklarını düşünmek isterler. Ama şehri "bir bütün olarak" algılamaları gerektiği fikri tamamen yanlıştır. Anayol planlaması (biraz da kimse yolun geçtiği yerellikleri anlamadığı için iğrenç manzaralar yaratır) ve neredeyse salt bütçeyle ilgili meseleler (bütçe taslaklarında sunulan, kamu iyileştirme giderleri için ayrılan paranın rasyonalizasyonu ve tahsisi) dışında şehir planlama komisyonları aslında nadiren büyük şehri bütünsel bir organizma olarak ele alır.

Aslında, yapılan işin doğası itibariyle neredeyse tüm şehir planlaması bazı sokaklarda, mahallelerde ya da semtlerde yapılan küçük edimlerle ilgilenir. İşin iyi yapılıp yapılmadığını –hatta ne yapılması gerektiğini– bilmek için, o yerellik hakkında bilgi sahibi olmak, aynı kategoriden kaç unsurun diğer yerelliklere gittiğini ve orada ne işe yaradığını bilmekten daha önemlidir. İster yaratıcı, ister koordinasyona yönelik, ister öngörü amaçlı olsun, planlamada yerellik bilgisinin yerini hiçbir uzmanlık tutamaz.

Bize asıl gereken genel olarak en üstte koordinasyon sağlamak değil, ihtiyacın en fazla olduğu yerde –özgül ve eşsiz yerelliklerde– koordinasyon sağlamaktır. Kısacası, büyük şehirler idari semtlere ayrılmalıdır. Böylece şehir yönetimi yatay olarak bölünecektir, ama gelişigüzel yataylığm aksine, semtlerin hepsi bir bütün olarak belediye yönetimine bağlı olacaktır. Bu idari semtler pek çok şehir kurumundaki ilk, temel bölünmeyi temsil edecektir.

Kurumların en yüksek memurları, yani genel müdürün altındaki kişiler semt yöneticileri olmalıdır. Her semt yöneticisi kendi bölgesinde departmanının her işiyle ilgilenecek, onun altında da yerelliğe hizmet götüren personel olacaktır. Semt hayatı ve planlaması üzerinden doğrudan icraatta bulunan tüm departmanlar için –trafik, refah, okullar, polis, parklar, kanunlar, sağlık, konut yardımı, yangın, bölgeleme, planlama– semt sınırları geçerli olacaktır.

Semt yöneticisi, departmanını idare etmenin yanı sıra semt ile ilgilenecekler hakkında bilgi sahibi olacaktır. Bu iki alanda bilgilenmek normal parlaklıkta bir zekâ için zor bir iş değildir – özellikle de semtler başka açılardan aynı yere bakan, ayrıca bu yerelliği bir yerellik olarak anlamaktan ve ona hizmet etmekten sorumlu olan başka erkekler ve kadınları da barındırıyorsa.

Bu idari semtler mevcut koşullarla çatışıp daha fazla parçalanma yaratmak yerine koşullara tekabül etmelidir. Altıncı Bölüm'de anlatılan şekilde sosyal ve siyasi Şeyler olarak işleyen –ya da işleme potansiyeline sahip– semtlerle örtüşmelidir. Bu türden bir idari istihbarat ve icraat çerçevesi oluştuğunda, kamuya hizmet eden şehir çapında pek çok gönüllü kuruluşun da idari semtlere adapte olmasını bekleyebiliriz.

Yatay belediye yönetimi, demin de belirttiğimiz üzere, yeni bir fikir değildir. Şehir yönetiminin zaten büyük ölçüde başvurduğu gelişigüzel, uyumsuz yataylıkta öncellerini bulabiliriz. Yenilenen ya da korunan semtlerde bugün yaygınlaşmış olan adlandırmalarda da öncellerini bulmak mümkündür. New York küçücük muhitleri koruma denemelerine başladığında, programı yürüten yöneticiler hiç değilse bina departmanı, yangın departmanı, polis departmanı, sağlık departmanı ve halk sağlığı departmanında özel ve istisnai düzenle-

meler yaparak özellikle programın yürütüldüğü *yere* personel ayırmalarını sağlamadan hiçbir fayda elde edemeyeceklerini hemen fark etmişlerdi. En basit meselelerde kısmi ilerlemelerin koordinasyonu için bile zorunluydu bu. Şehir yönetimi bu uyumlu yatay düzenlemeyi "mahalleye yönelik bir hizmet mağazası" olarak tanımlıyor, ayrıca hem şehir yönetimi hem de yurttaşlar düzenlemeyi koruma alanı ilan edilmiş muhitin en büyük kazancı olarak kabul ediyorlar!

Yatay yönetimin ve sorumluluğun en anlamlı öncellerinden biri de büyük şehirlerdeki yardım kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar, dikey hizmetlerin parçalara ayrılmış bir toplamı değildir; daima belli bir toprak parçasını esas alarak örgütlenirler. Yardım kuruluşlarının bu kadar etkili olmasının, personelin en az işini bildiği kadar yerelliği de bilmesinin, asla gereksizleşmiş işlerle uğraşmamasının ve birbirlerinin işini baltalamamasının ana sebebi budur. Büyük şehirlerde yardım kuruluşları –kaynak yaratma, personel alma, fikir alışverişi yapma, hukuki baskı oluşturma işlerinde– bir ölçüde beraber de çalışır ve bu bakımdan yatay örgütten ibaret değildir. Bu kuruluşlar fiilen hem dikey hem yatay işler, ama koordinasyonun yapısı itibariyle en zor olduğu alanları kolaylaştırmıştır.

İdari semt fikri Amerikan şehirleri için de yeni değildir. Zaman zaman yurttaş grupları tarafından önerilmiştir – New York'ta becerikli ve bilgili Yurttaş Sendikası tarafından 1947'de önerildi, hatta mevcut semtler göz önüne alınarak uygun idari semtlerin bir haritası bile çıkartıldı; Yurttaş Sendikası'nın semt haritası New York City'nin bugüne kadarki en anlaşılır ve mantıklı haritasıdır.

Büyük şehirlerde semt yönetimi oluşturma önerileri genellikle fayda getirmeyen düşünsel hatlar izler ve ben bir yere varamamalarının sebeplerinden birinin bu olduğunu düşünüyorum. Örneğin kimi zaman bu semt yönetimleri bazen şehir yönetimine "tavsiyede bulunması için" oluşturulmuş organlar gibi görülür. Ama gerçek hayatta, yetkisi ve sorumluluğu olmayan danışma organları semt yönetimi için yararlı değil zararlıdır. Herkesin vaktini harcarlar ve parçalara ayrılmış bürokratik imparatorlukların karmakarışık labirentlerinde yollarını bulmakta başkalarından daha başarılı değildirler. Ya da semt yönetimleri bazen tek bir "kilit" hizmet bağlamında düşünülür, örneğin sadece planlama yapacakları varsayılır ki bu da kayda değer hiçbir şeyi çözmez. Zira semt yönetimlerinin faydalı

idari aygıtlar olabilmesi için yönetim faaliyetlerinin pek çok veçhesini kapsaması gerekir. Bir de kimi zaman semt yönetimi fikri amacından saparak yerel "sosyal merkez" inşaatı fikri haline gelmektedir. Şehre yeni bir proje süsü eklemek gibi yüzeysel bir amaç ile semt yönetiminin önemi birbirine karıştırılmaktadır. Semt yönetiminin ofisleri semtin içinde ve birbirine yakın olmalıdır. Ama bu düzenlemenin asıl amacı görsel ya da maddi bir çarpıcılık ya da ihtişam yaratmak değildir. Semt yönetiminin en önemli görsel belirtisi, ilk önce "irtibat kurmak için düzenlemeler" yapmak zorunda kalmadan birbiriyle konuşan insan manzaralarıdır.

Belli bir idari belediye yapısı olarak semt yönetimi, şu andaki küçük şehirlerden uyarlanmış idari yapılardan doğası gereği daha karmaşıktır. Şehir idaresi organının basit bir şekilde *işleyebilmesi için* temel yapısı karmaşık olmalıdır. Ama mevcut yapılar paradoksal biçimde fazla basittir. Zira büyük şehirlerde semt yönetiminin "saf" ya da doktrindeki haliyle, dikey bağlantıları olmadan var olamayacağını unutmamak gerek. Bir şehir ne kadar büyük olursa olsun, yine de şehirdir, yerellikleri ve parçaları arasında büyük bir karşılıklı bağımlılık vardır. Şehir denen şey kasabaların toplamı değildir; eğer öyle olsaydı, şehir sıfatıyla varlığını sürdürmesi mümkün olmazdı ve yıkılır giderdi.

Şehir yönetiminin doktriner bir şekilde yeniden örgütlenerek salt yatay idareye dönüştürülmesi en az şimdiki keşmekeş kadar basit ve işlemeyecek kadar kaotik bir sonuca yol açardı. Vergilendirme ve kaynakların genel tahsisi merkezi şehir işlevleri olduğundan, bu dönüşüm daha baştan başarısız olurdu. Üstelik şehrin bazı faaliyetleri semt idaresini tümden aşar; semt hakkındaki birinci elden ve girift ayrıntılar bu faaliyetler için büyük ölçüde gereksizdir ve gerekli olanlar da yerelliği anlayan semt idarecisinden istihbarat alınarak kolayca öğrenilebilir. Su tedariki, hava kirliliği kontrolü, sendika-işveren arabuluculuğu, müzelerin, hayvanat bahçelerinin ve hapishanelerin idaresi bu tip faaliyetlere örnek gösterilebilir. Hatta bazı departmanlar dahilindeki hizmetlerin de kimilerinin semt işlevi olması mantıklıyken kimilerinin semt işlevi olması mantıksızdır; örneğin ruhsat departmanının taksi ruhsatlarını semt işlevi haline getirmesi çok saçmayken, ikinci el eşya dükkânları, eğlence mekânları, satıcılar, anahtarcılar, iş ve işçi bulma kuruluşları ve ruhsat ge-

rektiren daha birçok işletmeyle semt bazında ilgilenmek daha makuldür. Buna ilaveten, bazı uzmanlara ancak büyük şehirler ihtiyaç duyar ve ancak büyük şehirler onlardan yararlanır, oysa semt idareleri bu kişilere sürekli ihtiyaç duymayacaktır. Bu kişiler ihtiyaç duyuldukça tayin edildikleri yerlerde semt yöneticisine bağlı olarak belli bir hizmette geçici mühendis ve uzman sıfatıyla çalışabilirler.

Semt yönetimi sistemine geçen bir şehir, semt bilgisinin gerekli olduğu tüm hizmetleri bu yeni yapısal örgütlenmeye uyarlamaya çalışmalıdır. Ama bazı hizmetlerin ya da bu hizmetlerin belli ayaklarının nasıl işlediğine bakılması gerekir her şeyden önce. Çok çeşitli ayarlamalar yapılması gerekebilir. Sistemin önceden sabitlenmiş, tartışılmaz bir işleyiş şemasına ihtiyacı yoktur. Hatta faaliyete sokulması ve faaliyete sokulduktan sonra değişiklikler yapılması için, şu anda hizmetlerin deneme-yanılma türü örgütlenmeye uyarlanması için gerekenden daha fazla resmi yetkiye ihtiyaç olmayacaktır. Bu sistemin devreye girmesi için tek gereken, halk yönetimine inanmış güçlü bir belediye başkanıdır (genelde bu ikisi el ele gider).

Sadede gelirsek, şehir çapında dikey hizmet departmanları varlıklarını sürdürecek ve semtlerden aldıkları bilgi ve fikirleri içlerinde biriktireceklerdir. Ama hemen her durumda farklı hizmetlerin iç örgütlenmeleri rasyonelleştirilecek ve otomatik olarak birbiriyle eşleştirilecektir; böylece hem kendi aralarındaki işlerde, hem de yerelliklerle ilgili işlerde işlevsel bakımdan mantıklı yapılar haline geleceklerdir. Planlama konusunda ise şehir planlama hizmeti varlığını sürdürecektir, ama personelinin neredeyse tamamı (umalım ki en parlak olanları) ademi merkezi bir tarzda, semt idarelerinde hizmet vereceklerdir, çünkü şehri canlandırma planları ancak semt ölçeğinde anlaşılabilir, koordine edilebilir ve hayata geçirilebilir.

Büyük şehirlerdeki semt yönetimleri en baştan siyasi varlıklar olarak hareket edeceklerdir, çünkü gerçek istihbarat, tavsiye, karar ve icraat organlarına sahip olacaklardır. Sistemin başlıca avantajlarından biri de budur.

Büyük şehirlerde yaşayanlar baskı yapabilecekleri, taleplerini ve bilgilerini duyurup saygı görebilecekleri dayanak noktalarına ihtiyaç duyar. Semt yönetimleri kaçınılmaz olarak tam da bu tür daya-

nak noktaları olacaktır. Bugün dikey şehir yönetiminin labirentlerinde sürmekte olan pek çok çatışma (ya da aslında çoktan karar verilmiş olan konular, çünkü yurttaşlar kendilerine çarpıp kaçanın ne olduğunu asla öğrenemez) bu semt arenalarına taşınacaktır. Büyük şehir yönetimi ne kadar büyük, ne kadar gayrişahsi, ne kadar anlaşılmaz hale gelirse, toplamdaki yerel konular, ihtiyaçlar ve sorunlar o kadar bulanıklaşır, yurttaş eylemi ya da yurttaş denetimi o kadar sulanıp etkisizleşir. İnsanlar açısından genellikle en doğrudan önemi taşıyan yerel konularda özyönetim imkânsız kılınmışken yurttaşların büyük, şehir çapında meseleler karşısında sorumlu, aktif ve deneyimli bir şekilde hareket etmesini beklemek beyhudedir.

Siyasi bir varlık olan semt yönetiminin bir başa ihtiyacı olacaktır, resmi ya da gayriresmi olarak muhakkak bir tane edinecektir. Resmi olarak ve kâğıt üzerinde en düzgün görünecek şey belediye başkanına hesap veren bir vekil başkan tayin etmektir. Ama bu atanmış *baş kişinin* konumu bir süre sonra seçilmiş bir yönetici tarafından sarsılacaktır, çünkü yurttaş grupları idareye işlerini gördürebilmek için daima seçilmişlere baskı yapacaktır – ama gerektiğinde de destek verip arkasında duracaktır. Seçmenler nüfuz sahibi oldukları alan alternatiflerini algılayabilecek ve güçlerini kapının açıldığı tarafa doğru kullanacak kadar akıllıdır. Seçmen tabanının sınırları aşağı yukarı semtin sınırlarıyla örtüşen seçilmiş bir yönetici kaçınılmaz olarak fiilen bir tür yerel "belediye başkanı" gibi davranacaktır. Büyük şehir semtlerinin sosyal ve siyasi olarak doğru düzgün işlediği her yerde böyle olur.*

* Bu anlamdaki yerel "belediye başkanları" iki faktörün birleşmesiyle ortaya çıkıyormuş gibi görünüyor: bir yandan erişilebilirlikleri ve istenen şeyleri tedarik edebilmeleri, bir yandan da seçmen alanının genişliği. Birinci faktör yüzünden, sahip oldukları makamlar tek bir şehir içinde bile farklılıklar gösterebilir. Ama ikinci faktör de önemlidir. Bu yüzden, pek çok şehirde meclis üyeleri yerel "belediye başkanı" olmaya eğilimliyse de, meclis üyelerinin seçim bölgelerinin çok büyük olduğu (yaklaşık 300 bin kişiliktir) New York'ta bu pek alışıldık bir durum değildir. New York'ta bu işlevi daha ziyade eyalet meclis üyesi yerine getirir. Onlar da sırf şehirdeki en küçük seçmen bölgelerine (yaklaşık 115 bin kişi) sahip oldukları için şehir idaresiyle uğraşmak isteyenler tarafından kapıları aşındırılır. New York City'deki iyi eyalet temsilcileri yurttaşlar adına eyaletten ziyade şehir idaresiyle uğraşır; teorik olarak bu alan sorumluluklarının tamamen dışında bulunmasına rağmen, kimi zaman şehir yöneticileri olarak hayati görevleri yerine getirirler. Semtlerin siyasi alanda elindeki malzemeyle yetinmesidir bu.

Semt yönetiminin kapsadığı alan ne kadar olmalıdır?

Coğrafi bakımdan, fiilen semt olarak işleyen gerçek semtler dört kilometrekareden daha büyük değildir, hatta çoğu bundan daha küçük bir yüzölçümüne sahiptir. Ama bunun en az bir tane çarpıcı istisnası vardır ve bu istisna önemli olabilir. Chicago'daki Back-of-the-Yards'ta semt yönetimi fiilen işbaşındadır, ama resmi ya da teorik durumdan değil, gerçekten fiili durumdan bahsediyoruz. Bu bölgede yönetim işlevlerini şehir yönetiminin değil, On Altıncı Bölüm'de kısaca bahsettiğim Back-of-the-Yards Meclisi'nin yerine getirdiğini görüyoruz. Ancak resmi idarenin verebileceği kararlar konsey tarafından şehir yönetimine iletilir ve yönetim de son derece duyarlı davranır. Buna ilaveten, resmi yönetimin sağlamasına alıştığımız bazı hizmetleri de meclis kendisi sağlar.

Back-of-the-Yards'ın alışılmadık ölçüde büyük bir coğrafi alanda gayriresmi ama hakiki bir yönetim gücü olarak işlev görmesini sağlayan belki tam da bu kabiliyetidir. Kısacası, kurulması için genellikle neredeyse tamamen iç çapraz-kullanıma bağlı olan etkin semt kimliği burada sağlam bir yönetim örgütünün desteğini almaktadır. Başlıca birincil kullanımlarından biri ikamet olan, ama alışıldık, yaşayabilir semt alanında oturabilecek insan sayısıyla bağdaşmayacak kadar düşük yoğunluklu büyük şehir alanları için bu önemli olabilir. Zaman içinde bu tip alanlar tedricen şehre has kullanım yoğunluğuna ulaşabilir ve eninde sonunda bu türden tek bir büyük coğrafi alan birkaç semt haline gelebilir; ama bu arada, Back-of-the-Yards'taki durum benim düşündüğüm anlama geliyorsa, semt yönetiminin getirdiği tutarlılık bu fazla seyrek alanların hem idari hem de siyasi ve sosyal olarak semt gibi işlemesini mümkün kılabilir.

Şehir merkezleri ve büyük imalat alanları dışındaki semtlerin hemen hepsinde ana birincil kullanımlardan biri ikamettir, bu yüzden de semt büyüklüğünü değerlendirirken nüfusa bakmak önemlidir. Muhitler hakkındaki Altıncı Bölüm'de, ampirik olarak faydalı semtler, bir bütün olarak şehirde ağırlık yaratacak kadar büyük (nüfus bakımından), ama sokak muhitlerinin kaybolmayacağı ya da ihmal edilmeyeceği kadar küçük bir yer olarak tarif edilmişti. Bu rakamlar Boston ve Baltimore gibi şehirler için 30 bin olabileceği gibi, en büyük şehirlerde asgari 100 bin kadar ve azami 200 bin kadar olabilir. Bana kalırsa 30 bin kişi verimli bir semt yönetimi için az-

dır, 50 bin daha gerçekçi bir asgari rakam olur. Ama 200 bin kişilik azami nüfus, bir semtin sosyal ve siyasi bir organ olarak idaresi için uygun olabilir, çünkü bundan daha yüksek bir nüfus, hem bir bütün olarak algılanacak hem de ayrıntıları görülebilecek bir birim olma haddini aşacaktır.

Büyük şehirler kendi kendilerine artık daha büyük yerleşim birimlerinin, yani nüfus sayımlarında standart metropol alanı olarak geçen yerlerin bir parçası haline gelmiştir. Standart metropol alanında bir büyük şehir (bazen iki şehir, mesela New York-Newark ya da San Francisco-Oakland Standart Metropol Alanları) ve büyük şehrin siyasi sınırlarının dışında, ekonomik ve sosyal yörüngesinin içinde kalan kasabalar, daha küçük uydu kentler, köyler ve banliyöler vardır.

Standart metropol alanlarının büyüklüğü hem yüzölçümü hem nüfus bakımından son on beş yılda olağanüstü ölçüde artmıştır elbette. Bunun nedeni On Altıncı Bölüm'de açıkladığımız üzere kısmen şehrin dışına oluk oluk para akması ve şehirlerin parasız bırakılması, kısmen büyük şehirlerin *şehir* gibi işlememesi, kısmen de bu iki sebeple yaşanan banliyö ve yarı-banliyö genişlemesinin eskiden şehir dışında kalan köyleri ve kasabaları kuşatmasıdır. Pek çok sorun, özellikle de planlama sorunları metropol alanının bu yönetsel bakımdan ayrı yerleşimlerinin hepsinde ortaktır. Su kirliliğini, büyük taşıma sorunlarını, büyük arazi israfını ve kötüye kullanımını aşmak ya da yeraltındaki su tabakalarını, yaban hayatı, büyük dinlenme alanlarını ve başka kaynakları korumak bakımından en fazla anlam ifade eden birim büyük şehir değil bu metropol alanıdır.

Bu sahici ve önemli sorunların çözümünde idari bakımdan pek iyi yollar bulamadığımızdan, "Metropol Yönetimi" diye bir kavram ortaya atılmıştır. Metropol Yönetimi'nde siyaseten farklı yerellikler siyasi kimliklerini sürdürecek ve tamamen yerel kaygıları bakımından özerk olacaklardır, ama aynı zamanda geniş planlama yetkileri ve planlarım hayata geçirecek idari organları olan bir süper-alan yönetimi altında federasyonlaşacaklardır. Her yerellikten alman verginin bir kısmı Metropol Yönetimi'ne gidecek, böylece daha önce büyük merkezi şehir tesislerinin art bölgede kullanımının bedelini kar-

şılıksız olarak ödeyen büyük şehirlerin finansal yükünü de biraz azaltacaklardır. Böylece ortak planlama ve ortak metropol tesislerinin birlikte desteklenmesine engel olan siyasi sınırların da aşılacağı düşünülmektedir.

Metropol Yönetimi sadece pek çok plancının sevdiği bir fikir olmakla kalmamış, pek çok konuşmada bu fikri "yönetme işiyle" başa çıkmanın en rasyonel yolu ilan eden sayısız büyük işadamına da çekici gelmiştir. Metropol Yönetimi savunucuları, mevcut metropol alanı planlamasının ne kadar imkânsız olduğunu göstermek için hep aynı belgelere başvurur. Bu belgeler büyük metropol alanlarının siyasi haritalarıdır. Haritanın ortasına yakın bir yerlerde bariz biçimde büyük, düzenli bütünlük vardır. Burası en büyük şehrin, yani metropolün yönetim alanını temsil eder. Bu alanın dışında da çakışan, çoğalan, birbirini boğan kasaba, ilçe, küçük şehir yönetimleri vardır. Ayrıca kimileri büyük şehirle çakışan, yeri geldikçe oluşturulmuş her türden özel semt yönetimi de görülür.

Örneğin Chicago metropol alanında Chicago belediyesine ilaveten bin kadar farklı bitişik ya da çakışan yerel yönetim birimi vardır. 1957'de 174 metropol alanımızda 16.210 farklı yönetim biriminden oluşan bir yığın söz konusuydu. Bu durum genellikle "yamalı bohça yönetimi" tabiriyle tanımlanır ki bazı açılardan bu tabir gayet yerindedir. Anlaşılması gereken şudur: Bu yamalı bohçalar akılcı bir şekilde işleyemez, üstelik metropol planlaması ya da icraatı için sağlam bir zemin de oluşturmaz. Metropol alanında sık rastlanan bir şey de Metropol Yönetimi'nin seçmenlerin onayına sunulmasıdır. Seçmenler de her seferinde insafsızca olumsuz yanıt verir.*

Seçmenler haklıdır, ama öte yandan pek çok metropol alanı sorunuyla uğraşmak için ortak ve koordineli icraata (ve finansal desteğe) büyük ihtiyaç vardır, hatta bir metropol alanı içinde farklı idari birimler arasında çeşitli yerel koordinasyonlara daha çok ihtiyaç vardır. Seçmenler haklıdır, çünkü gerçek hayatta büyük ölçekli metropol yönetimi ve planlamasını yürütmek için stratejilerden ve taktiklerden yoksunuz.

* Miami metropol alanındaki seçmenler istisnadır. Ama orada da Metropol Yönetimi'ni kabul ettirmek için iktidarı o kadar kısıtlanmıştır ki verilen oy bir jesten ibaret kalmıştır.

Mevcut durumu açıkladığı varsayılan haritalarda önemli bir nokta enikonu uydurmadır. Büyük metropolün "birleşik" yönetimini temsil eden bariz, düzgün ve temiz bütünlük, dışında uzanıp giden idari parçaların oluşturduğu yamalı bohçadan çok daha parçalı bir idari birimdir.

Seçmenler, büyüklüğün yerel çaresizlik, insafsızca aşırı basitleştirilmiş planlama ve idari kaos anlamına geldiği bir sistemde –çünkü günümüzde belediye alanının büyüklüğü tam da bu anlama gelir– federasyona dahil olmayı istememekte haklıdırlar. "Fatih" plancılar karşısında çaresizlik, plansızlığa göre nasıl ilerleme sayılır? Kimsenin anlayamadığı ya da içinden geçemediği labirentlerle dolu daha büyük idari birimler, nasıl olur da yamalı bohça halindeki nahiye ve banliyölere nazaran gelişme sayılabilir?

Büyük metropol yönetimi ve planlaması için yeni ve işleyen stratejilere ve taktiklere ihtiyaç duyan idari birimlerimiz var zaten: Büyük şehirler bizatihi böyle bir ihtiyaç içinde. İşleyen metropol yönetimi öğrenilmeli ve öncelikle hiçbir sabit siyasi sınır tarafından engellenmeyeceği büyük şehirlerde kullanılmalıdır. Yerelliklere ve özyönetim süreçlerine büyük hasarlar vermeden büyük ortak sorunları çözme yöntemlerini denememiz gereken yer burasıdır.

Büyük şehirler anlaşılabilir ölçekte semt yönetimleri bazında yönetmeyi, koordine olmayı ve plan yapmayı öğrenebilirse, işte o zaman toplum olarak, daha büyük metropol alanlarında yamalı bohça yönetimiyle başa çıkacak vasıfları kazanabiliriz. Günümüzde bunu başaracak vasıflara sahip değiliz. Büyük metropol yönetimi ya da planlamasını becerecek pratiğe ya da bilgeliğe sahip değiliz, ancak küçük şehir idari birimlerinin yetersiz uyarlamalarını çoğaltmayı becerebiliyoruz.

22

Şehir Ne Tür Bir Problemdir?

DÜŞÜNMENİN, tıpkı diğer eylem biçimleri gibi, kendine has stratejileri ve taktikleri vardır. Sırf şehirler üzerine düşünürken bir yerlere varmak için, bilinmesi gereken en önemli şey şehirlerin ne *türden* bir sorun yarattığıdır, çünkü her sorun aynı yoldan çözülmez. Hangi düşünce hatlarının faydalı olup hakikate ulaşmamıza yardım edeceği, bizim konu hakkında düşünmek istediğimiz şeylere değil, konunun doğasına bağlıdır.

Bu yüzyılın pek çok devrimci değişiminin belki de en büyükleri dünyayı irdelemek için kullanabileceğimiz zihinsel yöntemlerde yaşandı. Yeni mekanik zihinlerden değil, insan zihnine eklenen yeni analiz ve keşif yöntemlerinden, yeni düşünme stratejilerinden bahsediyorum. Bunlar esasen bilimin yöntemleri olarak gelişmiştir. Ama temsil ettikleri zihinsel uyanışlar ve düşünsel cüretkârlık başka türden irdeleme biçimlerini de yavaş yavaş etkiliyor. Bir zamanlar tahlil edilemez sayılan muammalar artık saldırıya daha açık görünüyor. Üstelik bazı muammalar da gözümüze eskisi gibi görünmüyor.

Düşünce stratejilerindeki bu değişimlerin şehirlerle ne alakası olduğunu anlamak için, bilimsel düşüncenin tarihi hakkında biraz bilgilenmek gerekir. Bu tarihin harika bir özeti ve yorumu *1958 Annual Report of the Rockefeller Foundation*'daki (Rockefeller Vakfı Yıllık Raporu, 1958) bilim ve karmaşıklıkla ilgili bir makalede bulunabilir. Vakfın Doğa ve Tıp Bilimleri Başkan Yardımcılığından emekliye ayrıldıktan sonra bu makaleyi yazan kişi Dr. Warren Weaver'dır. Makaleden uzun bir alıntı yapacağım, çünkü Dr. Weaver'ın söyledikleri şehirler üzerine düşünme konusuna cuk oturuyor. Ma-

kalede biraz dolambaçlı bir şekilde de olsa, şehir planlamasının düşünsel tarihi özetleniyor.

Dr. Weaver bilimsel düşüncenin tarihinde üç gelişim evresi sıralıyor: (1) basit problemlerle uğraşma becerisi, (2) örgütsüz karmaşıklık problemleriyle uğraşma becerisi ve (3) örgütlü karmaşıklık problemleriyle uğraşma becerisi.

Basit problemlerin barındırdığı iki faktör –iki değişken– davranış bakımından birbiriyle doğrudan bağlantılıdır ve Dr. Weaver bilimin saldırmayı öğrendiği ilk sorunların bu *türden* basit problemler olduğunu söyler:

> Kabaca söylersek, fen bilimlerinin iki değişkenli sorunları tahlil etmeyi öğrendiği dönem on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılları kapsar. Bu üç yüz yıl boyunca bilim bir niceliğin –mesela gaz basıncının– öncelikle diğer bir niceliğe –örneğin gazın hacmine– bağlı olduğu problemlerle uğraşmak için deney ve analiz teknikleri geliştirmiştir. Bu problemlerin özsel niteliği şudur: Birinci niceliğin davranışı, sadece ikinci niceliğe bağlı olmasını dikkate alıp diğer faktörlerin küçük etkilerini ihmal ederek, yarar sağlayacak kadar kesin bir şekilde tanımlanabilir.
>
> Bu iki değişkenli problemler yapısal bakımdan esasen basittir... ve bilimin gelişmesinin bu aşamasında basitlik ilerleme için gerekli bir koşuldur.
>
> Hatta bu esasen basit nitelikli teoriler ve deneyler sayesinde fen bilimlerinde muazzam ilerlemeler kaydedildiği anlaşılmıştır... 1900'e kadar olan süreçte ışık, ses, ısı ve elektrik üzerine teorilerimizin temellerini bu iki değişkenli bilim atmıştır. Bugün bize telefonu, radyoyu, otomobili, uçağı, pikabı, hareketli resimleri, türbinleri, dizel motorlarını ve modern hidroelektrik santralini veren de bu bilimdir...

1900'den sonrasına kadar fen bilimlerinde ikinci bir problem analiz yöntemi ortaya çıkmadı.

> Bazı yaratıcı zihinler [diye devam ediyor Dr. Weaver] iki ya da en fazla üç-dört değişken içeren sorunlar üzerinde çalışmak yerine diğer uca kayarak şöyle dediler: "İki milyar değişkenle başa çıkmamızı sağlayacak analiz yöntemleri geliştirelim şimdi de." Yani fen bilimleriyle uğraşanlar (en başta da matematikçiler) çok sağlam olasılık teorisi ve istatistiksel mekanik teknikleri geliştirerek *örgütsüz karmaşıklık* problemleri diyebileceğimiz problemlerle uğraşmaya başladılar.
>
> Konu hakkında biraz fikir vermek için önce basit bir örnekle başlayalım. On dokuzuncu yüzyılın klasik dinamiği bilardo masasında ilerleyen tek bir topun hareketini tahlil ve tahmin etmeye gayet uygundu... insan aynı masada iki ya da üç topun hareketini tahlile kalkıştığında işin zorluğu şa-

şırtıcı ölçüde artıyordu... Ama masadaki on ya da on beş topun aynı andaki hareketini tahlil etmeye kalktığınızda artık işler kontrolünüzden çıkıyordu; ortada teorik bir güçlük olduğundan değil, sadece çok fazla değişken varken özgül ayrıntılara inmek için emek vermek pratik olmadığından.

Bir de üzerinde milyonlarca hareketli top bulunan büyük bir bilardo masasını hayal edelim... İşin şaşırtıcı yanı, bu sefer problem kolaylaşmıştır: Artık istatistiksel mekanik yöntemlerini kullanabiliriz. Tek bir topun ayrıntılı hareketleri takip edilemez tabii ki. Ama şu önemli sorunun cevabı işe yarayacak bir kesinlikle verilebilir: Bir banda saniyede ortalama kaç top vurmaktadır? Bir top başka bir topla çarpışmadan ortalama ne kadar ilerlemektedir?..

... "Örgütsüz" sözcüğü, üzerinde çok top olan büyük bilardo masası için geçerlidir... çünkü toplar konumları ve hareketleri itibariyle gelişigüzel dağılmıştır... Ama bu rastlantısallığa ve tek tek tüm değişkenlerin davranışlarının bilinmemesine rağmen, sisteme bütün olarak belli bir düzenli ve tahlil edilebilir ortalama ölçeği sunmaktadırlar...

Bu örgütsüz karmaşıklık etiketinin altına çok geniş bir deneyim alanı girer... Büyük bir telefon şirketi için çok faydalı bir kesinlikte bilgiler tedarik edebilir; aramaların ortalama sıklığı, tek bir numaranın aynı anda aranma ihtimali öngörülebilir. Bir hayat sigortası şirketinin mali istikrara kavuşması sağlanabilir... Tüm maddi şeyleri oluşturan atomların hareketleri ve evreni oluşturan yıldızların hareketleri bu yeni tekniklerin alanına girer. Temel kalıtım yasaları bu tekniklerle tahlil edilebilir. Tüm fiziksel sistemlerin temel ve kaçınılmaz eğilimlerini tanımlayan termodinamik yasaları istatistiksel değerlendirmelerden çıkarılabilir. Bütün modern fiziğin iskeleti... bu istatistik kavramlarının üstünde durur. Hatta bütün bir kanıt sorunu ve kanıttan bilgi çıkarma tarzı artık bu fikirlere göre tanımlanmaktadır... iletişim ve enformasyon teorilerinin de benzer şekilde istatistik fikirlerine dayandığını fark etmiş bulunuyoruz. Bu yüzden insan her türlü bilgi teorisinde olasılık terimlerinin temel nitelikte olduğunu kabul etmek zorunda kalıyor.

Ama bu analiz yöntemiyle her sorunun çözülebileceği kesinlikle söylenemez. Dr. Weaver'ın da işaret ettiği gibi, biyoloji ve tıp gibi yaşam bilimleri bu yönteme uygun değildir. Bu bilimlerde de ilerleme kaydedilmektedir, ama bütün olarak bakıldığında, Dr. Weaver'ın analiz uygulamasının hazırlık safhaları diyebileceğimiz noktadadırlar hâlâ; yani toplama, tanımlama, sınıflandırma ve bağlantılı görünen etkileri gözleme noktasında. Bu hazırlık safhasında öğrendiğimiz pek çok faydalı şey arasında yaşam bilimlerinin ne basit problemler ne de örgütsüz karmaşıklık problemleri olduğu da vardı; bu

bilimler içsel olarak hâlâ farklı türden bir problem yaratıyordu ve bu probleme saldırma yöntemleri 1932 yılına gelindiğinde hâlâ çok yetersizdi. Dr. Weaver bu uçurumu şöyle anlatır:

İnsanın meseleyi basitleştirip bilimsel metodolojinin bir uçtan diğerine gittiğini... ve ortadaki alanda kocaman bir boşluk kaldığını... söyleyesi geliyor. Üstelik bu ortadaki alanın önemi öncelikle değişken sayısının orta karar –ikiyle kıyaslandığında büyük, bir tutam tuzun içindeki atomların sayısıyla kıyaslandığında küçük– olması değildir... Değişken sayısından çok daha önemli olan şey, bu değişkenlerin hepsinin birbiriyle ilişkili olmasıdır... istatistiğin ele alabildiği örgütsüz durumlarla kıyaslandığında bu problemler *özsel bir örgütlülük gösterir*. Dolayısıyla bu problem grubuna *örgütlü karmaşıklık* problemleri diyeceğiz.

Akşamsefasının açmasını sağlayan nedir? Tuzlu su niçin susuzluğu gidermez? Biyokimyası bakımından yaşlanmanın tanımı nedir?.. Gen nedir ve canlı bir organizmanın orijinal genetik teşekkülü kendini yetişkinin gelişkin niteliklerinde nasıl belli eder?..

Tüm bunlar gerçekten karmaşık problemlerdir. Ama istatistik yöntemlerinin çözebileceği örgütsüz karmaşıklık problemleri değildir. Bu problemler, *organik bir bütünlük oluşturacak şekilde birbiriyle ilişkili olan belli bir sayıdaki faktörle* aynı anda ilgilenmeyi gerektirir.

Yaşam bilimlerinin örgütlü karmaşıklığı ele almak için etkin analiz yöntemleri geliştirmenin eşiğinde olduğu 1932'de, Dr. Weaver'ın anlatımına göre, yaşam bilimleri bu tip problemlerde anlamlı bir ilerleme kaydedebilirse, "ondan sonra bu yeni tekniklerin, hiç değilse analoji yoluyla, geniş davranış bilimleri ve sosyal bilimler alanına da yayılacağı" düşünülüyormuş.

O zamandan beri geçen çeyrek yüzyılda yaşam bilimleri gerçekten muazzam ve parlak bir ilerleme kaydetti. Olağanüstü bir hızla olağanüstü miktarda bilgiyi gün ışığına çıkartıp biriktirdi. Ayrıca son derece gelişmiş teori ve prosedür yapıları geliştirdi – bunlar yeni büyük sorulara kapı açmaya ve öğrendiğimiz şeylerin henüz başlangıç olduğunu göstermeye yetti.

Ama bu ilerleme, ancak yaşam bilimlerinin örgütlü karmaşıklık problemleriyle uğraştığının ve bu *türden* problemleri anlamaya yöneldiğinin kabul edilmesiyle mümkün olabildi.

Yaşam bilimlerindeki son gelişmeler diğer örgütlü karmaşıklık problemleri konusunda müthiş derecede önemli bir şey söylüyor bize: Bu *türden* problemler tahlil edilebilir; yani Dr. Weaver'm deyi-

şiyle, "gizemli ve uğursuz bir biçimde irrasyonel" olduklarını düşünmek yerine, anlaşılabileceklerini düşünmek daha makuldür.

Şimdi tüm bunların şehirlerle ne alakası olduğunu görelim.

Şehirler de tıpkı yaşam bilimleri gibi örgütlü karmaşıklıkta problemler ortaya koyar. "Yarım düzine, hatta birkaç düzine niceliğin aynı anda değiştiği, üstelik *anlaşılması zor yollardan birbirine bağlı olarak değiştiği* durumlar" yaratırlar. Yine tıpkı yaşam bilimlerinde olduğu gibi, anlaşıldığı zaman her şeyi açıklayacak *tek* bir örgütlü karmaşıklık problemi yoktur. Böyle pek çok problem ve parça halinde tahlil edilebilir, tıpkı yaşam bilimlerindeki gibi bunların hepsi aynı zamanda birbirleriyle de bağlantılıdır. Değişken sayısı çoktur ama bunlar gelişigüzel değildir, "organik bir bütünlük oluşturacak şekilde birbiriyle ilişkilenmiştir".

Örnek olarak bir mahalle parkını ele alalım. Park hakkındaki tek tek faktörlerin hepsi de balık gibi kaygandır; diğer faktörleri nasıl etkilediği ve onlara nasıl tepki verdiğine bağlı olarak bir sürü anlama gelebilir. Parkın ne kadar kullanıldığı kısmen parkın tasarımına bağlıdır. Ama park tasarımının park kullanımı üzerindeki bu kısmi etkisi de kimlerin parkı kullandığına ve ne zaman kullandığına bağlıdır, ki bunlar da şehrin park dışındaki kullanımlarına bağlıdır. Üstelik bu kullanımların park üzerindeki etkisi ancak kısmen her birinin diğerlerinden bağımsız olarak parka nasıl etki yaptığına bağlı olabilir; aynı zamanda kısmen de parkı hangi bileşimler halinde bir araya gelerek etkilediklerine bağlıdır, çünkü bileşimlerdeki farklar etki seviyesini değiştirecektir. Ayrıca parkın civarındaki bu şehir kullanımları ve yarattıkları bileşimler de bina yaşlarının karışımı, muhitteki yapı adalarının büyüklüğü gibi unsurlara bağlı olacaktır, keza parkın bu bağlamda ortak ve birleştirici bir kullanım yaratıp yaratmadığı da durumu değiştirecektir. Parkın boyutlarını çok büyütürseniz ya da kullanıcıları birleştirip karıştıracak yerde ayrıştırıp parçalayacak şekilde tasarımını değiştirirseniz her şey bambaşka olur. Hem parkta hem de civarında yeni etki kümeleri devreye girer. Açık alanın nüfusa oranı gibi basit problemlerden çok uzaklaşmış durumdayız; ama elimizdeki problemin daha basit olduğu hüsnükuruntusuna kapılmanın ya da problemi basitleştirmenin faydası yoktur, çünkü gerçek hayattaki problemler daha basit değildir. Siz ne yaparsanız yapın, parklar örgütlü karmaşıklık sorunları gibi *davra-*

nır ki zaten öyledir. Aynı şey şehrin tüm diğer unsurları için de geçerlidir. Pek çok faktörün iç ilişkileri karmaşık olabilir, ama bu faktörlerin birbirini etkilemesi kesinlikle tesadüfi ya da irrasyonel bir şekilde gerçekleşmez.

Üstelik şehirlerin bazı bakımlardan iyi bazı bakımlardan kötü işleyen (çoğu zaman durum budur) kesimlerini örgütlü karmaşıklık problemleri olarak ele almazsak, doğruları ve yanlışları bile tahlil edemez, sorunu teşhis edemez ve faydalı değişikliklerin neler olduğunu bulamayız. Basitleştirilmiş birkaç örnek vermek gerekirse, bir sokak çocukların gözetimi ve hem kendiliğinden hem de güvene dayalı kamusal hayat yaratma konusunda mükemmel işliyordur, ama daha büyük ve etkin bir toplulukla sıkı bağlar kuramadığı için başka sorunlarını çözmekte felaket düzeyinde başarısız olabilir, kaldı ki söz konusu topluluk da yine bir dizi başka faktör uyarınca oluşabilir ya da oluşmayabilir. Bir sokak kendi içinde çeşitlilik üretmek için mükemmel bir fiziksel malzemeye ve kamusal alanların kendiliğinden gözetimi için hayran olunacak kadar iyi bir fiziksel tasarıma sahiptir, ama ölü bir sınıra yakın olduğundan o kadar tenhadır ki *sokakta oturanlar bile kendi evlerine girip* çıkmaya korkar. Başka bir sokak da kendi başına işleyecek temellerden yoksundur, ama işleyen ve canlı bir semte öyle muhteşem bir şekilde bağlanır ki cazibesini sürdürmesi, kullanılması ve işlemesi için bu yeterli olur. Daha basit, her şeyi çözen tahliller isteyebiliriz, daha kolay, sihirli, her derde deva çözümler de isteyebiliriz; ama istemek bu problemleri örgütlü karmaşıklıktan çıkarmaz, biz ne kadar gerçekten kaçmaya ve bu problemleri başka türlülermiş gibi ele almaya çalışırsak çalışalım durum değişmez.

Şehirlerin örgütlü karmaşıklık problemleri olduğu niçin çok önceden tespit edilemedi, anlaşılamadı ve şehirler bu minvalde muamele görmedi? Yaşam bilimleriyle uğraşan insanlar kendi zor problemlerini örgütlü karmaşıklık problemleri olarak tanımlamayı becerirken, şehirlerle profesyonel olarak uğraşan insanlar ellerindeki problemin ne tür bir problem olduğunu tespit etmeyi niçin beceremedi?

Modern şehir düşüncesinin tarihi ne yazık ki modern yaşam bilimleri düşüncesinin tarihinden çok farklıdır. Geleneksel modern şehir planlaması teorisyenleri şehirleri daima basit problemler ya da

örgütsüz karmaşıklık problemleri olarak görmüş, bu istikamette tahliller yapmışlardır. Fen bilimlerini taklit ettiklerinin bilincinde olmadıklarına şüphe yok. Büyük ihtimalle, pek çok düşüncenin altındaki önkabuller gibi bu anlayışın önkabulleri de, o dönem etrafta uçuşan düşünsel sporlardan türetilmişti. Ama bana kalırsa ele alınan konuya, yani şehirlere büyük bir saygısızlık gösterilmeseydi, bu kadar yanlış uygulama ortaya çıkmaz, üstelik aynı yanlışlar bugüne kadar sürüp gelmezdi. Bu yanlış uygulamalar yolumuzda duruyor; gün ışığına çıkartılmaları, uygulanamaz düşünme stratejileri olduklarının kabul edilmesi ve ıskartaya çıkartılmaları gerek.

Bahçeşehir planlama teorisi on dokuzuncu yüzyıl sonunda ortaya çıktı. Ebenezer Howard kasaba planlaması problemine sanki basit, iki değişkenli bir problemi ele alan bir on dokuzuncu yüzyıl fen bilimcisiymiş gibi yaklaştı. Bahçeşehir planlaması anlayışında iki büyük değişken vardı: iskân niceliği (ya da nüfus) ve işlerin sayısı. Bu ikisinin görece kapalı sistemlerdeki gibi basitçe ve doğrudan birbirine bağlı olduğu düşünülüyordu. Ayrıca iskân konusunun da ek değişkenleri vardı ve bunlar da ona aynı ölçüde doğrudan, basit ve karşılıklı olarak bağımsız bir şekilde bağlıydı: oyun sahaları, açık mekânlar, okullar, sosyal merkez, standartlaştırılmış mal ve hizmetler. Bir bütün olarak kasaba da doğrudan, basit bir kasaba-yeşil kuşak ilişkisindeki iki değişkenden biri olarak görülüyordu. Düzenli bir sistem olarak işlemesini sağlayan her şey bu kadardı. İşte bu basit iki değişkenli ilişki temeli üzerine koca bir kendi kendine yeten kasaba teorisi yaratıldı ve bu teorik kasabalar da şehir nüfusunu dağıtma ve (bir umut) bölge planlaması yapma aracı olarak kullanıldı.

Bu yalıtılmış kasaba tasarıları için ne denirse densin, böyle iki değişkenli ilişkilerden oluşan basit sistemleri büyük şehirlerde görmek mümkün değildir – hiçbir zaman da mümkün olmamıştır. Metropolün kapsadığı alan tüm o tercih çokluğu ve çapraz-kullanımm karmaşıklıklarıyla birlikte kasabayı kuşattığı andan itibaren kasabalarda da böyle basit sistemler görmek mümkün olmaz. Ama bu gerçeğe rağmen planlama teorisi bu *iki değişkenli düşünme ve tahlil sistemini* büyük şehirlerde kullanmakta inat etmiştir ve hâlâ da etmektedir. Günümüze kadar şehir plancıları ve iskân uzmanları ne *tür* bir sorunla ilgilendikleri konusunda kıymetli bir hakikat külçesini ellerinde tuttuklarına inandılar, oysa büyük şehir muhitlerine

biçim vererek onları bir şeyin (mesela açık alan) oranının doğrudan ve basitçe başka bir şeyin (mesela nüfus) oranına bağlı olduğu iki değişkenli sistemler haline getirmeye çalışıyorlardı.

Plancılar şehirleri adlı adınca basit problemler olarak ele alırken, hiç şüphe yok ki planlama teorisyenleri ve plancılar gerçek şehirlerin pek de öyle olmadığını görmekten de kaçamıyorlardı. Ama kayıtsız (ya da saygısız) kişilerin örgütlü karmaşıklık problemlerine yaklaştığı gibi yaklaşarak bu sorunun da üstesinden gelmeyi başardılar: Sanki bu muammalar, Dr. Weaver'ın sözleriyle, "gizemli ve uğursuz bir irrasyonellikteydi".*

Avrupa'da 1920'lerin sonunda, burada ise 1930'larda ortaya çıkan şehir planlama teorisi fen bilimlerinin geliştirdiği nispeten yeni olasılık teorilerini benimsemeye başladı. Şehirlere salt istatistik analiziyle anlaşılabilen, olasılık matematiğinin uygulanmasıyla öngörülebilen, ortalamalara çevrilerek idare edilebilen örgütsüz karmaşıklıklar gözüyle bakan plancılar tam da bu analizleri taklit etmeye ve uygulamaya başladı.

Farklı dosya çekmecelerinin bir toplamı olarak değerlendirilen bu şehir anlayışı, iki değişkenli bahçeşehrin dikey ve daha merkezi versiyonu olan Le Corbusier'nin ışıyanşehir vizyonuna fiilen cuk oturuyordu. Le Corbusier istatistiksel analize çok fazla meyletmemiş olsa da, tasarısında matematiksel olarak çözülebilecek bir örgütsüz karmaşıklık sisteminin istatistiksel olarak yeniden düzenleneceği varsayılıyordu; yeşil alan içindeki yüksek apartmanları, istatistiğin kudretinin ve matematiksel ortalamaların zaferinin sanatsal kutsanışından başka bir şey değildi.

Yeni olasılık teknikleri ve şehir planlamasında kullanılmalarına yol açan *türden* problemler hakkındaki önkabuller, temeldeki iki değişkenli iyileştirilmiş şehir fikrinin yerini almadı. Daha ziyade bu yeni fikirler de yapıya eklendi. Hedeflenen hâlâ basit, iki değişkeni olan düzenli sistemlerdi. Ama şehirlerde örgütsüz karmaşıklık sistemi bulunduğu varsayımı sayesinde artık daha "rasyonel" biçimlerde örgütlenebiliyordu. Kısacası, yeni olasılık ve istatistik yöntemleri şehrin varsayılan problemine daha görkemli bir bakışı ve çözümü mümkün kılmış, çalışmaların "kesinliğini" ve kapsamını artırmıştı.

* Örneğin "kaotik bir tesadüf", "somutlaşmış kaos", vs.

Olasılık tekniklerinin ortaya çıkışıyla birlikte, öteden beri var olan bir hedef de artık ulaşılabilir hale gelmişti: civardaki konutlara ya da önceden saptanmış bir nüfusa "uygun" mağazalar açmak. Standartlaştırılmış alışverişi "bilimsel" bir şekilde planlamak için teknikler geliştirildi; gerçi Stein ve Bauer gibi planlama teorisyenleri, şehir içinde önceden planlanan alışveriş merkezlerinin aynı zamanda tekelci ya da yarı-tekelci olması gerektiğini, aksi takdirde istatistiklerin tutmayacağını ve şehrin gizemli ve uğursuz bir irrasyonellikle davranmayı sürdüreceğini erken fark ettiler.

Bu tekniklerle birlikte, planlama icraatlarıyla yerinden edilen belli bir insan niceliğinin gelir grupları ve aile büyüklüklerine göre istatistiksel olarak analiz edilmesi de mümkün oldu. Bu analizler normal konut alım satımıyla ilgili olasılık istatistikleriyle birleştirilerek aradaki boşluk net bir şekilde tahmin edilebiliyordu. Böylece yurttaşların büyük ölçekli yer değiştirmelerinin de uygulanabilir olduğu varsayılmaya başladı. İstatistiksel bakımdan bu yurttaşlar aile dışında bir birimin parçaları olarak görülmüyorlardı artık; bu yüzden de düşünsel olarak kum tanesi, elektron ya da bilardo topuymuş gibi ele alınabilirlerdi. Yerinden edilenlerin sayısı ne kadar yüksekse, matematiksel ortalamalar temelinde planlanmaları o kadar kolaylaşıyordu. Bu temelde, tüm çöküntü alanlarında yıkım gerçekleştirip insanları yeniden yerleştirmeyi on yıllık bir iş, hatta o da olmadı yirmi yıllık bir iş olarak görmek düşünsel bakımdan sahiden kolay ve akılcı bir şey sayılabiliyordu.

Şehrin mevcut haliyle örgütsüz karmaşıklık problemi olduğu tezini mantıksal sonuçlarına götüren plancılar ve iskân uzmanları, hemen her türden özgül arızanın yeni bir dosya açıp içini doldurarak düzeltilebileceği fikrine –hem de görünüşe bakılırsa ciddi ciddi– ulaştılar. Bu yüzden siyasi partilerin şöyle beyanlarına rastlıyoruz: "1959 tarihli İskân Yasası'na ek yapılarak... sosyal konutlara kabul edilemeyecek kadar çok kazanan, ama piyasa koşullarında insani bir şekilde barınamayacak kadar az kazanan ortalama-gelirli ailelerin iskân edilmesi sağlanmalıdır."

İstatistik ve olasılık teknikleri sayesinde şehirlerde devasa ve çarpıcı planlama araştırmaları yapmak mümkün olmuştur – bu araştırmalar büyük tantanalarla ortaya çıkar, fiilen kimse tarafından okunmaz, sonra da unutulup gider; zaten örgütsüz karmaşıklık sis-

temleri için rutin istatistiksel mekanik alıştırmalarından başka bir şey olmadıklarından unutulmaları en iyisidir. Ayrıca istatistiksel şehir için nâzım planlar çıkartmak da mümkündür artık, üstelik insanlar bu planları daha çok ciddiye alır; çünkü hepimiz haritaların illa ki gerçekliğe tekabül ettiğini, etmiyorsa da gerçekliği değiştirerek bu sorunu halledebileceğimizi düşünmeye alışmışızdır.

Bu teknikler sayesinde insanları, insanların gelirlerini, harcamalarını ve iskânlarını temelde örgütsüz karmaşıklıkta problemler olarak tasavvur etmek ve aralıklar ile ortalamalar saptandıktan sonra basit problemlere dönüştürebileceklerini düşünmek mümkün olduğu gibi, şehir trafiğini, sanayii, parkları, hatta kültürel tesisleri örgütsüz karmaşıklık unsurları saymak ve basit problemlere dönüştürülebileceklerini düşünmek de mümkün olmuştur.

Üstelik, kapsadığı alan genişletilen "koordineli" şehir planlama taslakları üzerine kafa yormak düşünsel bakımdan dezavantaj yaratmıyordu. Alan ne kadar geniş ve nüfus ne kadar fazlaysa, Tanrısal bakış açısından bakıldığında örgütsüz karmaşıklık problemleri olarak değerlendirilip ona göre muamele görmeleri o kadar akılcı ve kolay oluyordu. "Sorunlarına çözüm bulamadığımız son alandan emniyetli ölçüde büyük olan alana Bölge diyoruz" şeklindeki alaycı laf, bu bakımdan hiç de alaycı bir laf değildir. Örgütsüz karmaşıklık hakkındaki temel bir olgunun basitçe ifade edilmesidir; büyük bir sigorta şirketinin risk ortalaması bakımından küçük bir sigorta şirketinden daha donanımlı olduğunu söylemekle neredeyse aynı şeydir.

Ama şehir planlaması uğraşmakta olduğu problemin doğasıyla ilgili derin yanlış anlamalara batmışken, bu hatanın yükünü taşımayan yaşam bilimleri hızla ilerliyor ve şehir planlamasının ihtiyaç duyduğu kavramlardan bazılarını çoktan bulmuş durumda: Örgütlü karmaşıklık sorunlarını tanımanın temel stratejisini tedarik etmenin yanı sıra, bu *tür* problemleri tahlil etme ve çözme konusunda da ipuçları verdiler. Bu ilerlemeler yaşam bilimlerinden sızıp daha geniş bir bilgi alanına çıktı elbette, günümüzün düşünsel temelinin bir parçası haline geldi. Ayrıca giderek daha çok sayıda insan şehri örgütlü karmaşıklık problemleri –yani büyük ölçüde keşfedilmemiş, ama kesinlikle girift iç ilişkileri bulunan ve tamamen anlaşılabilir ilişkileri olan organizmalar– olarak düşünmeye başladı. Elinizdeki kitap da bu fikrin bir yansımasıdır.

Ama bu bakış açısı, planlamayı doğal olarak planlama "uzmanlarının" yerleştirdiği ve uzun zaman önce kabul gören şeylerden öğrenmiş olan plancılar, şehir mimarisi tasarımcıları ya da işadamları ve yasa koyucular arasında henüz pek de geçerlilik kazanmamıştır. Keza bu bakış açısının planlama okullarında da makul düzeyde bir geçerliliğe ulaştığı söylenemez (belki de en az kabul gördüğü yer okullardır).

Bir araştırma ve uygulama dalı olarak şehir planlaması canlılığını yitirmiştir. Kaynaşıp durur, ama ilerleme kaydedemez. Günümüzdeki planlar bir kuşak önceki planlara kıyasla çok az ilerlemiştir aslında. Bölgesel ya da yerel taşımacılıkta, 1938'de General Motors'un New York Dünya Fuarı'ndaki dioramasında ve daha önce de Le Corbusier tarafından önerilip popülerleştirilmemiş hiçbir şey önerilmemiştir. Hatta bazı bakımlardan düpedüz gerileme vardır. Günümüzdeki soluk Rockefeller Center taklitlerinin hiçbiri çeyrek yüzyıl önce inşa edilen orijinali kadar iyi değildir. Hatta geleneksel planlamanın *kendi koşulları* açısından bile günümüzdeki konut projelerinde ilerleme yoktur, dahası 1930'larda inşa edilenlere kıyasla gerileme vardır.

Şehir plancıları, işadamları, kredi kurumları ve yasa koyucular fen bilimleri alanında bir problemle uğraştıklarını sorgusuz sualsiz kabul eden plancıların peşinden gitmeyi sürdürürse, şehir planlamasının ilerleme kaydetmesi mümkün değildir. Elbette ki canlılığını yitirecektir. Pratik ve ilerlemeci bir düşünce bütününün birinci şartından yoksundur: eldeki problem *türünün* tespit edilmesi. Bu eksiklikten dolayı da ilk dönemeçte çıkmaz sokağa girmiştir.

Yaşanı bilimleri ile şehirlerin aynı *türden* problemler ortaya koymaları *aynı* problemlere sahip oldukları anlamına gelmez. Canlı protoplazmanın örgütlenmesi ile canlı insan ve teşebbüs örgütlenmeleri aynı mikroskop altında incelenemez.

Ama anlama taktikleri her ikisinde de benzerdir, yani her ikisi de mikroskobik ya da ayrıntılı bakış gerektirir; ayrıntıları görmeyen, basit problemleri izlemek için uygun olan çıplak gözle bakış ya da örgütsüz karmaşıklık problemlerini görmeye uygun teleskopik bakış değil.

Yaşam bilimlerinde örgütlü karmaşıklıkla uğraşmak için belli bir faktör ya da nicelik –örneğin bir enzim– saptanır, sonra da diğer faktör ya da niceliklerle girift ilişkileri ve karşılıklı bağlantılarını öğrenmek için büyük çabalar harcanır. Tüm bunlar diğer özgül (genel olmayan) faktörlerin ya da niceliklerin davranışları (sadece varlıkları değil) bağlamında gözlemlenir. İki değişkenli analizler ve örgütsüz karmaşıklık analizleri de kullanılır kuşkusuz, ama sadece yardımcı taktikler olarak.

Prensipte şehirleri anlamak ve şehirlere yardım etmek için kullanılacak taktikler de bunlardır. Bana kalırsa şehirleri anlamak için en önemli düşünce alışkanlıkları şunlar olacaktır:

1. Süreçler üzerine düşünmek; 2. Tümevarıma yönelik çalışmak, tikelden genele doğru akıl yürütmek (ters yönde değil); 3. Daha büyük ve daha "ortalama" niceliklerin nasıl işlediğini görmek için çok küçük nicelikleri içeren "ortalama dışı" ipuçları aramak.

Kitabı buraya kadar okuduysanız bu taktikler için ayrıca açıklama yapmaya gerek yok. Ama yine de genel olarak bir özet geçip sadece ima edilen noktaları da göstereceğim.

Neden süreçler üzerine düşünmek? Şehirdeki nesneler –bunlar ister bina, sokak, park, semt, nirengi noktası, ister başka bir şey olsun– içinde var olduğu koşul ve bağlamlara göre kökten farklı etkilere sahip olabilir. Bu yüzden, şehirdeki ikametler soyut bir "iskân" başlığı altında değerlendirildiğinde faydalı bir şey anlaşılamayacağı gibi, ikametleri iyileştirme konusunda da bir şey yapılamaz. Şehirlerdeki mevcut ya da potansiyel ikametgâhlar *özgül* ve tikelleşmiş binalardır; *sürekli olarak* mutenalaşma, gecekondulaşma, çeşitliliğin üretilmesi, çeşitliliğin kendi kendini yok etmesi gibi *farklı farklı, özgül süreçlerden geçerler.**

Bu kitapta şehirler ve şehirlerin unsurları neredeyse tamamen süreçler olarak tartışıldı, çünkü ele aldığımız konu bunu zorunlu kılıyor. Şehirler için süreçler özseldir. Üstelik şehir süreçleri üzerine

* Bu yüzden de sadece "iskân" konusunda uzmanlaşan "iskân uzmanlarının" son derece saçma bir mesleği vardır. Böyle bir meslek, ancak "iskân" denen şeyin önemli genel etkiler ve niteliklere sahip olduğu varsayılırsa bir anlam ifade eder. Oysa böyle bir şey yoktur.

düşünmeye bir kez başladığımızda, bu süreçleri kolaylaştıran unsurları da (ki bunlar da özseldir) düşünmek *zorundayız*.

Şehirlerde meydana gelen süreçler ancak uzmanların anlayabileceği esrarengiz şeyler değildir. Hemen herkes bu süreçleri anlayabilir. Zaten pek çok sıradan insan bu süreçleri anlar, sadece süreçlere bir isim vermez. Üstelik bu sıradan neden-sonuç düzenlenişlerini anlayarak söz konusu süreçleri istediğimizde yönlendirmemiz de mümkündür.

Neden tümevarımsal biçimde akıl yürütmek? Çünkü genellemelerden yola çıkarak akıl yürütmek en nihayetinde bizi saçmalamaya götürecektir– North End'in (gerçek hayattaki tüm kanıtlara rağmen) gecekondu bölgesi olması gerektiğini bilen, gerekçe olarak da kendisini uzman yapan genellemeleri gösteren Bostonlu plancının durumu da budur.

Bu çok açık bir tuzaktır, çünkü plancıların temel aldığı genellemeler saçma sapandır. Oysa şehirlere gerçekten uyan, dolayısıyla saçma olmayan tüm güçleri ve süreçleri tespit etmek, anlamak ve yapıcı bir şekilde kullanmak için tümevarımsal akıl yürütme de bir o kadar önemlidir. Bu güçler ve süreçler hakkında şu âna kadar birçok genelleme yaptım, ama bu genellemelerin rutine bindirilerek şurada ya da buradaki tikelliklerin ne anlama gelmesi *gerektiğini* beyan etmekte kullanılabileceğini kimse aklına getirmesin. Gerçek hayattaki şehir süreçleri rutine bindirilemeyecek kadar karmaşık, soyutlama yoluyla kullanılamayacak kadar özelleşmiştir. Bu süreçler daima tikelliklerin eşsiz bileşimleri arasındaki etkileşimlerden oluşur ve tikellikleri bilmenin yerine geçirilebilecek hiçbir şey yoktur.

Tekrarlıyorum, sıradan, ilgili yurttaşlar bu türden bir tümevarımsal akıl yürütme yapabilir, hatta plancılara nazaran daha avantajlıdırlar. Plancılar *tümdengelimci* düşünmek için eğitilmiş ve disipline edilmiştir, tıpkı dersini çok iyi öğrenmiş olan şu Bostonlı plancı gibi. Muhtemelen bu kötü eğitim yüzünden, plancılar tikelliklere saygı gösterme ve tikellikleri anlama konusunda çoğu durumda sıradan insanlara nazaran entelektüel bakımdan daha donanımsızdır. O sıradan insanlar uzmanlık eğitimi almamış olsalar da belli bir mahalleye bağlılık duyarlar, onu kullanmaya alışmışlardır, bu yüzden de mahallelerini genelleyici ya da soyut bir tarzda ele almaya alışkın değildirler.

Peki neden küçük nicelikler içeren "ortalama dışı" ipuçları aramak? Kapsamlı istatistiksel çalışmalar *bazen* şu ya da bu unsurun büyüklüğünü, dağılım aralığını, ortalamasını ölçmek için faydalı soyutlamalar sağlayabilir. Hatta bu istatistikler belli aralıklarla tekrarlanan araştırmalar yoluyla bu rakamlardan hangilerinin değiştiğini de gösterebilir. Ama örgütlü karmaşıklık sistemlerinde niceliklerin nasıl işlediği konusunda hemen hiçbir şey söylemezler.

İşlerin nasıl yürüdüğünü görmek için ipuçlarının yerini saptamamız gerekir. Örneğin N.Y., Brooklyn'in merkezi hakkındaki bütün istatistiksel araştırmalar, şehir merkezinin problemi ve problemin sebepleri konusunda, tek bir gazetede çıkan beş satırlık reklamdan daha fazla bilgi veremez. Kitapçı zinciri Marboro'ya ait olan bu reklamda zincire bağlı beş mağazanın kapanma saatleri gösterilir. Üç tanesi (biri Manhattan, Carnegie Hall'ın yanındadır, diğeri Halk Kütüphanesi'nin yanında, Times Meydanı'nın yakınlarındadır, üçüncüsü ise Greenwich Village'dedir) geceyarısına kadar açıktır. Beşinci Cadde ile Elli Dokuzuncu Sokak'a yakın olan dördüncüsü saat ona kadar açıktır. Brooklyn'in merkezinde olan beşincisi ise sekize kadar açıktır. Bu zincirin yönetimi iş yapıldığı müddetçe mağazaları geç vakte kadar açık tutma yanlısıdır. Reklamdan anlaşıldığı kadarıyla Brooklyn'in merkezi akşam sekizden sonra çok tenha olmalı, ki gerçekten de öyledir. Brooklyn merkezinin yapısı ve ihtiyaçları konusunda hiçbir araştırma (ya da istatistiksel araştırmaların gelecekte bir zamana yansıtılması yoluyla üretilen hiçbir düşüncesizce, mekanik öngörü – ki günümüzde sık sık "planlama" olarak yutturulan bir masraf kapısıdır bu), merkezin *işleyişi* konusunda bu minik ama açık ve kesin ipucu kadar geçerli bir bilgi veremez.

Şehirlerde "ortalama dışı"nı üretmek için büyük miktarda "ortalama" gerekir. Ama Yedinci Bölüm'de çeşitlilik üreticileri hakkındaki tartışmada işaret edildiği üzere, büyük niceliklerin varlığı (insan, kullanım, yapı, iş, park, sokak ya da başka bir şeyler olması durumu değiştirmez) başlı başına pek fazla şehir çeşitliliği temin etmez. Bu nicelikler atıl, düşük enerjili sistemlerde sadece varlıklarını sürdüren faktörler olarak iş görebilir. Ya da etkileşimli, yüksek enerjili sistemler oluştururlar ve yan ürün olarak da "ortalama dışı"nı üretirler.

Çok daha büyük, daha "ortalama" görsel sahnelerde göze çarpan küçük unsurlar gibi, fiziksel şeyler "ortalama dışı" olabilir. Benzeri

olmayan mağazalar gibi ekonomik "ortalama dışı"lar olabilir, ayrıca olağandışı bir okul ya da sıradan olmayan tiyatrolar gibi kültürel "ortalama dışı"lara da rastlamak mümkündür. Tanınmış şahsiyetler, boş vakit geçirme yerleri ya da finansal, mesleki, ırksal ya da kültürel olarak ortalamanın dışında kalan mukimler veya kullanıcılar da bu kategoriye girer.

Görece küçük olan "ortalama dışı" nicelikler canlı şehirler için kaçınılmazdır. Ama burada bahsettiğim anlamıyla "ortalama dışı" nicelikler aynı zamanda analitik araçlar –ipuçları– olarak da önemlidir. Çoğu durumda, çeşitli büyük niceliklerin birleşik olarak davranma ya da davranamama tarzlarını sadece "ortalama dışı" nicelikler sayesinde anlayabiliriz. Kabaca bir benzetme yaparsak, bu nicelikleri protoplazmik sistemlerdeki nicelik bakımından çok az olan vitaminler ya da çayır bitkilerinde eser miktarda bulunan unsurlar olarak düşünebiliriz. Bu unsurlar parçası oldukları sistemin doğru çalışması için zorunludurlar, ama tek faydaları bu değildir, çünkü parçası oldukları sistemde *neler* olup bittiğine dair hayati ipuçları olarak da işe yararlar.

"Ortalama dışı" ipuçlarının –ya da bu ipuçlarının eksikliğinin– bilincine varmak yine her yurttaşın yapabileceği bir şeydir. Nitekim şehirde yaşayanların çoğu tam da bu konunun gayriresmi uzmanlarıdır. Şehirlerdeki sıradan insanlar, bu görece küçük niceliklerin önemiyle son derece uyumlu bir şekilde "ortalama dışı" niceliklerin farkındadır. Yine bu konuda da dezavantajlı olan plancılardır. "Ortalama dışı" nicelikleri kaçınılmaz olarak dikkate aldıklarında da görece alakasız saymışlardır, çünkü bu nicelikler *istatistiksel bakımdan* konu dışıdır. Plancılar en hayati şeyi hiçe sayacak şekilde eğitilmiştir.

Şimdi ortodoks reformcuların ve plancıların gömüldüğü (ve bizi de gömdüğü) şehirle ilgili yanlış kanılar bataklığını biraz daha kurcalayalım. Şehir plancılarının ele aldıkları konuya yaptıkları büyük saygısızlığın altında yatan, şehirlerin "gizemli ve uğursuz" irrasyonelliğine ya da kaosuna olan manasız inancın altında yatan şey, şehirlerle –hatta insanlarla– doğanın geri kalanı arasındaki ilişkiye dair yerleşik bir yanlış kanıdır.

İnsanlar en azından boz ayılar, arılar, balinalar ya da süpürge darısı kadar doğanın parçasıdır elbette. İnsanların şehirleri de doğal formlardan birinin ürünü olduğundan, tıpkı çayır köstebeklerinin kolonileri ya da istiridye yatakları gibi doğal şeylerdir. Botanikçi Edgar Anderson zaman zaman doğal bir form olarak şehirler hakkında *Landscape* dergisine zekice ve duyarlı yazılar yazar. "Dünyanın büyük bir kısmında," der Anderson, "insan şehir seven bir mahluk olarak kabul edilmiştir". Sonra da şuna dikkat çeker: Doğayı seyre dalmak, "kırda olduğu gibi şehirde de çok kolaydır, tek yapmanız gereken insanı doğanın bir parçası olarak kabul etmektir. Homo sapiens'in bir üyesi olarak bu türü doğa tarihini daha derinlemesine anlamakta rehber edinebiliriz".

On sekizinci yüzyılda tuhaf ama anlaşılabilir bir şey oldu. O zamana kadar Avrupalıların şehirleri onlar ile doğanın pek çok sert veçhesi arasında dolaylayıcı olarak öyle bir noktaya gelmişti ki, önceden çok az görülen bir şeyin yaygınlaşması mümkün oldu: doğaya özlem duyma, daha doğrusu doğayla kırsal ve barbarca bir ilişkiye özlem duyma. Marie Antoinette'nin sütçü kız rolü oynaması bu hissin belli bir düzeyde ifadesiydi. Romantik "soylu yaban" fikri ise başka bir düzeyde daha aptalca ifadesiydi. Bu ülkede Jefferson'ın özgür zanaatçı ve teknisyenlerin şehrini düşünsel bakımdan reddedip, kırsalda kendi kendine yeten çiftçilerden oluşan ideal bir cumhuriyet düşü kurması da aptalcaydı – toprağını kölelere sürdüren iyi ve yüce bir adam için ne acıklı bir düş.

Gerçek hayatta barbarlar (ve köylüler) özgürlükten en yoksun insanlardır – geleneğe bağımlıdırlar, kastlarca yönetilirler, hurafelerin etkisinden kurtulamazlar, şüphelerle doludurlar ve tuhaf olan her şeyi uğursuz sayarlar. "Şehir havası özgürleştirir," deniyordu şehir havasının kaçak serfleri gerçekten özgürleştirdiği ortaçağda. Şehir havası bugün de hâlâ şirket kasabalarından, plantasyonlardan, fabrika-çiftliklerden, aile çiftliklerinden, göçmen çalıştıran tarlalardan, maden köylerinden, tek sınıfa has banliyölerden kaçanları özgürleştiriyor.

Şehrin dolayımı sebebiyle "doğayı" cömert, soylu ve saf saymanın, buradan yola çıkarak bir de "doğal insandan" bahsetmenin (artık nasıl "doğal" olduğunu siz düşünün) yaygınlaşması mümkün oldu. Tüm bu kurgusal saflık, soyluluk ve cömertlik karşısında, kurgu

ürünü olmayan şehirler kötülüğün mekânı ve –açıkça görüldüğü üzere– doğanın düşmanları olarak değerlendirilebilirdi. İnsanlar doğaya çocuklarına alacakları şirin ve kocaman bir St. Bernard köpeğine bakar gibi bakmaya başlayınca, insanı duygusallaştıran bu hayvanı şehre getirerek şehre de birazcık soyluluk, saflık ve cömertlik katmak istemelerinden daha tabii ne olabilirdi ki?

Doğaya duygusallıkla bakmanın tehlikeleri vardır. En duygusal hisler temelde farkında olunmayan derin bir saygısızlığı beraberinde getirir. Muhtemelen doğaya duygusal bakmak konusunda dünya şampiyonu olan biz Amerikalıların, aynı zamanda muhtemelen vahşi hayatı ve kırsalı en açgözlüce ve en saygısızca katleden halk olmamız herhalde tesadüf değildir.

Bu şizofren tavrı ne doğa sevgisiyle ne de doğa saygısıyla bağdaştırmak mümkündür. Aslında bir tür tatsız, standartlaştırılmış, banliyöleştirilmiş doğa müsveddesiyle oyuncak gibi oynamak için duyulan duygusal bir arzudur bu. Görünüşe bakılırsa bizim ve şehirlerimizin salt varlığımızdan dolayı doğanın meşru bir parçası olduğumuza ve çim biçmekten, güneş banyosu yapmaktan ve hayran hayran seyre dalmaktan çok daha derin ve kaçınılmaz yollardan doğaya dahil olduğumuza inanılmadığı için işler böyle gitmektedir. Bu yüzden her gün binlerce dönüm kır buldozerlerce kazılıyor, kaldırım taşlarıyla kaplanıyor, aramaya geldikleri şeyi öldüren banliyö zırvalarıyla dolduruluyor. Miras aldığımız birinci kalite tarım arazileri (doğanın nadir hazinelerinden biri) yol yapımı ya da süpermarketlerin park alanları için acımasızca ve düşüncesizce feda ediliyor; aynı şekilde ormanlardaki ağaçlar sökülüyor, dereler ve nehirler kirletiliyor, hava egzoz dumanlarıyla (doğanın çok eski mamullerinin ürünleri) dolduruluyor. Hepsi de kurgusal doğamızla yakınlaşmak ve şehrin "doğaya aykırılığından" kaçmak için harcadığımız büyük ulusal çabaların sonucu.

Bu şekilde yarattığımız yarı-banliyö ve banliyö yığınlarından yarın içinde oturanlar bile nefret edecek. Bu seyrek düzenli yerleşimler hiç içsel canlılık, kalıcı güç ya da bünyevi yararlılık barındırmaz. Çok azı –ki onlar da en pahalı olanlarıdır– bir nesilden daha uzun süre cazibesini koruyabilir, ondan sonra şehir gri alanlarına benzer şekilde çürümeye başlar. Nitekim bugünün muazzam genişlikteki şehir gri alanları, dünün "doğaya" yaklaşmak için şehirden

uzaklaşma girişimleriydi. Örneğin New Jersey'nin kuzeyindeki şimdiden çökmüş olan ya da hızla çöküntü bölgesi haline gelen 120 kilometrekarelik yerleşim bölgesindeki binaların yarısı kırk yaşından gençtir. Bundan otuz yıl sonra o kadar geniş alanlarda yeni çöküntü ve çürüme problemleri yaşayacağız ki, büyük şehirlerin gri bölgelerinde bugün yaşananlar solda sıfır kalacak. Üstelik bu, tüm yıkıcılığına rağmen, kaza eseri ya da bilmeden yapılan bir şey değildir. Bir toplum olarak bizim tam da olmasını istediğimiz şeydir.

Duygusallaştırılan ve şehirlerin antitezi sayılan doğanın ot ve temiz havadan başka pek bir anlam ifade etmemesinden doğan gülünç saygısızlık, resmen ve alenen evcil hayvan gibi düşünülen doğanın bile harap edilmesiyle neticeleniyor.

Örneğin New York City'nin kuzeyindeki Hudson Nehri'nin yukarısında Croton Point adlı bir park vardır. Bu parkta insanlar piknik yapar, top oynar ve asil (kirletilmiş) Hudson'u seyreder. Parkın içinde çok ilginç bir jeolojik oluşum vardır (ya da vardı): On beş metre kadar uzunluğu olan bir sahildeki taşlaşmış, mavi-gri kil tabakası nehir akıntıları ve güneşin etkisiyle doğal heykelciklere dönüşmüştür. Bunlar neredeyse taş gibi sertleşmiş, sonra güneşte pişmiştir; üstelik nefes kesici incelikte olanlardan basit kıvrımlara sahip olanlara, Oryantal ihtişamı andıran fantastik yapıntılara kadar türlü türlüdür. Dünyada bu tip doğal heykelciklerin bulunduğu çok az yer vardır.

Piknik yapanların, top oynamaktan yorulanların ve manzaraya hayran kalan çocukların yanı sıra jeoloji öğrencileri de nesiller boyu bu heykelcikler arasında dolaşıp beğendiklerini evlerine götürdüler. Ama kil, nehir ve güneş her zaman daha fazlasını yaratıyordu ve asla iki tanesi birbirinin aynısı olmuyordu.

Ben de bir jeoloji öğretmeninden heykelcikleri duymuş ve zaman zaman gidip beğendiğim birkaç tanesini almıştım. Birkaç yaz önce kocamla birlikte çocukları yeni heykelcikler bulmak ve heykelciklerin nasıl oluştuğunu göstermek için parka götürdük.

Ama doğayı ıslah etmek isteyenler bizden önce gelmişti. Kilin biriktiği o eşsiz, küçük sahil yok edilmişti. Yerine kaba bir duvar inşa edilmiş, önüne de parkın yeşil alanından bir parça eklenmişti (istatistiksel bakımdan park genişletilmişti). Oradaki yeni yeşil alanın orasını burasını kazarak—ne de olsa yapılmışı bozanın yaptığını boz-

mak hakkımızdı– birkaç heykelcik parçası bulduk. Buldozerler tarafından ezilmiş bu parçalar sonsuza dek orada kalabilecek bir doğal sürecin son delilleriydi.

Kim bu ebedi harikaların yerine beyhude bir banliyöleşmeyi tercih eder ki? Hangi park sorumlusu doğanın böyle katledilmesine müsaade eder? Burada çok tanıdık bir zihniyetin, en girift ve eşsiz düzenin bulunduğu yerde sadece düzensizlik gören bir zihniyetin işleyişi söz konusudur; şehir sokaklarının yaşamında sadece düzensizlik gören ve bu yaşamı silmeye, standartlaştırmaya ve banliyöleştirmeye çalışan da aynı zihniyettir.

İki tepki birbiriyle bağlantılıdır: Şehir seven mahluklar tarafından yaratılan ya da kullanılan şehirler bu basit zihniyetliler tarafından saygı görmez, çünkü banliyöleşmiş şehrin yavan taklitleri değildirler. Doğanın diğer veçhelerine de aynı şekilde saygısızca davranılır, çünkü banliyöleştirilmiş doğanın yavan taklitleri değildirler. Doğaya duygusal bakış dokunduğu her şeyi doğallıktan çıkarır.

Büyük şehirler ile kırsal aslında birbirlerini gayet iyi idare edebilirler. Büyük şehirlerin kendisine yakın gerçek kırsala ihtiyacı vardır. Kırsal da –insanların penceresinden bakıldığında– çeşit çeşit fırsatlar ve üretkenlik anlamına gelen büyük şehirlere ihtiyaç duyar. Böylece insanlar doğal dünyanın geri kalanını lanetlemek yerine takdir edecek bir konuma gelebilirler.

İnsan olmak başlı başına zordur, bu yüzden her tür yerleşim biriminde (rüya şehirleri hariç) sorunlar olur. Büyük şehirlerde çok güçlük vardır, çünkü insanlar çok fazladır. Ama canlı şehirler en zorlu sorunlarla bile mücadele ederken çaresiz kalmaz. Doğanın can düşmanı olmadıkları gibi, şartların pasif kurbanları da değildirler.

Canlı şehirlerin güçlüklerle mücadele etmek için gereken şeyleri anlamak, iletmek, değerlendirmek ve icat etmek konusunda mucizevi özsel kabiliyetleri vardır. Bu kabiliyetin belki de en çarpıcı örneği büyük şehirlerin hastalık üzerindeki etkisinde görülebilir. Bir zamanlar şehirler hastalığın en çaresiz ve en çok zarar gören kurbanlarıydı, ama sonra hastalıklar karşısında en büyük zaferleri kazandılar. Hem şehirlerdeki hem şehir dışındaki insanların erken ölüme karşı verdikleri bitmek bilmez mücadelede ihtiyaç duyduğu tüm cerrahi bilgi, hijyen, mikrobiyoloji, kimya, iletişim, halk sağlığı ölçütleri, eğitim ve araştırma hastaneleri ve ambulanslar esasen büyük şe-

hirlerin ürünüdür ve büyük şehirler olmasa tasavvur dahi edilemez. Toplumun bu türden ilerlemeler yapmasını sağlayan artı refah, üretkenlik, yeteneklerin sıkı sıkıya örülmesi de şehirlerde, özellikle büyük ve yoğun şehirlerde örgütlenmiş olmamızın ürünleridir.

Toplumun hastalıklarının devasını ağır hareket eden basit bir çevrede ya da masum, bozulmamış kasabalarda (eğer böyle yerler varsa) aramak romantik olabilir, ama zaman kaybıdır. Bugün bizim kafamızda olan büyük sorulardan herhangi birinin gerçek hayattaki cevaplarını homojen yerleşim yerlerinde bulacağımızı düşünen kimse var mıdır acaba?

Yavan ve atıl şehirlerde gerçekten de kendi yok oluşlarının tohumlarından başka pek bir şey yoktur. Ama canlı, çeşitli, yoğun şehirlerde kendi yenilenmelerinin tohumları vardır; bu şehirler kendileri dışındaki problemler ve ihtiyaçlar karşısında ayakta kalacak enerjiye de sahiptir.

—

Dizin

1959 tarihli İskân Yasası, 447

Abrams, Charles, 263-4, 273, 337
açık alanlar, bkz. parklar
açık hava reklamları, 377, 397, 402
açıkoturumlar, 417, 418n
ademi merkezileştirme, 40, 120, 187, 221, 433
ademi merkeziyetçiler, 40-4
Akvaryum (NY), 180, 181
Alinsky, Saul D., 315n
alışveriş merkezleri, 24, 64, 91, 107, 111, 122, 130, 178, 184n, 212, 214, 239, 244-5, 249, 250, 353, 359, 362, 447
Altıncı Cadde (NY), 203-7, 247
Amsterdam, 361
anaerki, 103-4
anahtarlar (emanet), 79-80
Anderson, Edgar, 454
Architectural Forum, 9, 19, 38, 219n, 244, 245, 352n
asansörler ve asansörlü binalar, 62-3, 233-7, 407, 411-2, ayrıca bkz. asayiş
asayiş, 2., 4. ve 14. bölümler, 76, 411-2
Ashmore, Harry S., 196
ateşler (analoji), 390-1
atlar, 355-8
avlular, 42, 55, 99-100, 234, 237, 248
ayrımcılık, 91-2, 296, 302-4
azınlık grupları, bkz. etnik dayanışma, siyahlar, Porto Rikolular, ayrımcılık

Back-of-the-Yards Konseyi, 315
Bacon, Edmund, 372n
bahçeşehir, 37-9, 42-5, 78, 83, 88, 104, 207, 226, 230, 307-8, 357, 388, 445-6
Baldwin Hills Village (Los Angeles toplu konut projesi), 99
Baltimore, 35, 67, 82, 93, 99, 114, 135, 166, 350, 370, 416, 424, 436
  suç, 52
banliyöler, 16, 36-9, 50, 159-60, 229-31, 239, 245, 249, 251, 291n, 294, 316-7, 323, 326-8, 370-1, 436, 455, 457
barbarlık, bkz. asayiş
bariyerler, bkz. sınır vakumları
Baron, Sydney S., 426n
basit problemler, 440-9
Batı Central Park (sokak) (NY), 200, 202, 206n
Battery Park (NY), 180
Bauer, Catherine, 39-41, 227, 447
Bay Colan, 86
Bay Fox, 89
Bay Goldstein, 70
Bay Halpert, 70, 72
Bay Koochagian, 72
Bay Lacey, 102
Bay Lofaro, 71
Bay Slube, 72
Bayan Abraham, 86
Beşinci Cadde (NY), 59, 195n, 203-7, 246, 257, 264, 362, 374, 376, 381
Beverly Hills (California), 66
Beyaz Saray İskân Konferansı, 328

bilimsel düşünce, 439-40
"bir aradalık", 82-3, 87, 93, 99, 102, 159
Birleşik Evler (NY toplu konut projesi), 67
bisikletler, 72, 107, 130, 285, 287, 361
Blenheim Evleri (Brooklyn toplu konut projesi), 62-4
bloklar, bkz. uzun bloklar, küçük bloklar, sokaklar, süper-bloklar
Bodrum Kat Kiracıları Acil Durum Komitesi, 157
Boston, 25, 30, 35, 140, 143, 151, 190-1, 252, 266-7, 315n, 361-2, 369, 391n, 436
  Common, 109, 110
  North End, 28-31, 53, 74, 99, 122, 123, 134, 151, 170, 207, 211n, 224, 227, 236-7, 240, 246, 290, 300-2, 307, 314-7, 319, 324, 451
  South End, 135, 227
  suç, 53-4
  West End, 31, 206n, 268, 291, 306, 332n
Boswell, James, 165, 221
bölge planlama, 39-40, 445
bölgeleme, 26, 43, 44, 91, 104, 110, 136, 149, 208, 234, 242, 245, 248, 251, 254-7, 403, 430
  çeşitlilik amaçlı 272-4
Breines, Simon, 360
Bridgman, Thomas, 252
Bronx (NY), 171-2, 197, 217, 225
Bronx Parkı, 110
Brooklyn (NY), 62-3, 66, 96-7, 139, 180, 197, 217-9, 280, 326, 452
  Brooklyn Heights, 223-4, 227, 231
Buffalo (NY), 326, 406n
Burnham, Daniel, 44-5
buz pateni pistleri, 131, 285
bütün bir muhit olarak şehir, 138, 187
Büyük Merkez İstasyonu (NY), 190
Büyük Yavanlık, 61, 142, 166, 201, 253, 292, 371
Caracas, 412
Carnegie Hall (NY), 189-90, 192, 274, 452
Cather, Willa, 267
cenaze evleri, 252-3
Central Park (NY), 110, 130, 205n, 284-5, 287
Chatham Village (Pittsburgh toplu konut projesi), 83-4, 93, 99, 104
Cheever, John, 280
Chicago, 25, 35, 44, 131, 134, 143, 151, 292, 316, 412n, 437
  Back-of-the-Yards, 151, 152n, 154, 159, 214, 231-2, 290, 315-6, 319, 326, 435
  suç, 52
Chicago Üniversitesi, 64-5
Cincinnati, 114, 191, 362
Clay, Grady, 183, 217
Cleveland, 44, 225, 245
Cohen, Stuart, 218n
Columbia Üniversitesi, 26, 57, 130, 139, 244, ayrıca bkz. New York, Morningside Heights
Columbus Caddesi (NY), 200-2
Connecticut Genel Hayat Sigortası Şirketi, 167
Consolidated Edison Tower (NY), 399
Constable, Stuart, 115
Consumers' Union, 139
Corlears Hook (NY toplu konut projesi), 68, 91, 114, 128-9
Cornacchia, Joe, 58, 70, 80
Covington (Kentucky), 191
Cresswell, H. B., 355-6
Croton Point (NY), 456
Cullen, Gordon, 404n

çarpık kentleşme, 26-7, 455-8
çeşitlilik, 17, 34, 77, 116-7, 121-3, 7-13. bölümler, 278, 302, 304-5, 312, 314, 323, 325-6, 371, 378, 393-4, 396-9, 415, 420-1
çeteler, 95-6, 294
çıkmaz sokaklar, 150n, 378, 396, ayrıca bkz. sınır vakumları
çocuklar, bkz. avlular, parklar, asayiş

çöküntü, 23, 30, 36, 53, 64, 117-9, 193, 223-5, 227, 240, 252, 253, 262, 277, 284, 286, 292, 338, 352, 384, 406, 413, 421, 447, 456
"Çöküntüye Karşı Savaş", 118

Dante Place (Buffalo toplu konut projesi), 406n
Dapolito, Anthony, 145
Davenport Oteli (Spokane), 400
DeMars, Vernon, 351
demiryolu, 276-7, 280, 283
Denton, John H., 221, 225
Detroit, 69, 87, 172, 225, 365
devasa tekil unsurlar, 262, 14. Bölüm, ayrıca bkz. sınır vakumları
dilekçeler, 89-90, 145
Disneyland, 361-2
Dodson, Dr. Dan W., 141
doğa, 453-7
doğal heykelcikler, 456-7
Dünya Fuarı (NY), 449
düzen, bkz. görsel düzen

Empire State (NY), 399
Epstein, Jason, 181
eski binalar, 15, 44, 67, 172, 198, 10. Bölüm; 228, 341, 348-9, 351, 415
etnik dayanışma, 158-9
Euclid Caddesi (Cleveland), 245
ev kredisi, bkz. para
ev ödevi yardımı, 139

fabrikalar, bkz. sanayi
Fairmount Parkı (Philadelphia), 110
fareler, 349n
Federal Hill (Baltimore), 114
Federal İskân İdaresi (FİD), 323, 328, 344
Federal İskân ve Konut Finans Dairesi, 313
Feiss, Carl, 412
Felt, James, 320
Florence, Prof. P. Sargant, 139, 167
Forest Park (St. Louis), 110
Fort Worth (Texas), 355, 358-60, 364
Franklin Meydanı (Philadelphia), 112-3, 119-20
Frederick Douglass Evleri (NY toplu konut projesi), 412
Freedgood, Seymour, 140

Gans, Herbert, 291, 306
garajlar, bkz. park alanları, trafik
Gateway Center (Pittsburg), 126
gaydacı, 73
gecekondu temizleme projeleri, 9, 16, 318-9, bkz. kentsel yenileme
gecekondular, 15. Bölüm, 406-7
daimi gecekondu bölgeleri, 290-2, 295-6, 306
Geddes, Robert, 408-9
Geddes, Sör Patrick, 37n, 39
gelir, 67-9, 83, 103, 122-3, 142, 149, 160, 212, 264, 296, 299-300, 304-8, 323-4, 333, 338-40, 342-6, 351-2, 406, 412, 447-8
gelişigüzel oyunlar, 102-7
genel arazi, 281-3
General Motors dioraması, 449
Georgetown, 90-1, 206
geri besleme, 271, 275, 364-5, 367
Glazer, Nathan, 38
Golden Gate Park (San Francisco), 110
görsel düzen, 242-3, 248-9, 253-4, 321, 378, 19. Bölüm, 421
Gramercy Parkı (NY), 127
Grant Park (Chicago), 110
Greenwich Village Derneği, 145
gri alanlar ve kuşaklar, 24, 61, 64, 65, 93, 133, 135, 167, 172, 197, 198, 212, 223, 225, 229-30, 249-51, 391, 405, 455
Gruen, Victor, 355, 358-60, 364-5, 372
Guess, Joseph, 116-7
Guggenheim, Charles, 94-6
güven, 76, 79, 80, 86
Güzel Şehir, 44-5, 192, 277, 388-9
hareketi, 44

Haar, Charles M., 37n, 313, 326
Hall, Helen, 139
hane içi kalabalık, 226-9, 295-6, 298-300, 305-6, 348, 351

Harvard Tasarım Konferansı, 69
Haskell, Douglas, 244
hastaneler, 101, 146, 192, 261, 277, 340, 457, ayrıca bkz. sınır vakumları
Hauser, Philip M., 238
Havey, Frank, 53, 99
Hayes, Shirley, 375
Hobbs, Blake, 89
Hoffman, Goldie, 154
Hollywood, 92-3, 391
Holmes, Oliver Wendell, Jr., 21, 313
Hoover, Herbert, 328
Houston (Texas), suç, 52
Howard, Ebenezer, 37-40, 44, 45, 111n, 137n, 238, 307-8, 357, 445
Hudson Sokağı (NY), 70-4, 104, 140, 145, 174-5, 184, 188, 196
hurdalıklar, 242, 250-1, 253
Hyde Park-Kenwood (Chicago toplu konut projesi), 64-6, 214

Independence Mall (Philadelphia), 120n
Isaacs, Reginald, 136-7, 160
Isaacs, Stanley M., 418n
Işıyanbahçeşehir, 44, 64, 68, 70, 89, 122, 306, 322-3
ışıyanşehir, 70, 41-2, 45, 62, 80, 207, 357, 384-5, 388
ızgara sokaklar, 124, 393, 394-5, 408

idari semtler, 430-1
ikincil çeşitlilik, 184, 188-9, 192, 194-5, 197, 217-8, 232, 265, 415, ayrıca bkz. karışık kullanımlar
iletişim (kamusal temas için), 3. Bölüm, 152, 423
İskân Sübvansiyon Dairesi (İSD) 342-3, 346
istimlak yetkisi, 329, 332, 346
İsveç, 38
İş Merkezi Semti (İMS), 186

Jaffe, Bernie, 80-1
Jefferson Evleri (NY toplu konut projesi), 150n
Jefferson Mahkemesi, 195n, 400
Jefferson Mahkemesi'ndeki Saatin Tamirini İsteyen Komşular Komitesi, 157n
Jefferson Parkı (NY), 128
Jefferson, Thomas, 454
Johnson, Samuel, 221, 225
Journal of the Town Planning Institute, 268

kaldırım balesi, 70-4
kaldırımlar, 2., 3. ve 4. bölümler, 377-8, ayrıca bkz. sokaklar
kamu binalarının sağlam durması, 272-4
kamyonlar, 358, 360, 373, 379, 381-2
kan alma (analoji), 32-3, 64, 149
karışık kullanımlar, 70-4, 8. ve 12. bölümler, 407-10, 415-6
kasabalar, 36-40, 136-7, 239, 276, 436, 445
Kennedy, Stephen P., 66-7
kentsel yenileme, 67, 289, 306, 311, 314, 328-30, 337, 412n, 426n
kira-garantili sistem, 341-7, 351-2, 409, 413
Kirk, William, 35, 139
kirli hava, 111n
Kogan, Stanley, 218n
Kolomb Dünya Fuarı (Chicago), 44
koordinasyon (idari), 423-33
Kostritsky, Penny, 82-3, 166, 370
kredi kara listeleri, 148, 211, 314-27, 332, 341, 342, 348
Kruşçev, Nikita, 382
kullanım merkezleri, 151, 204, 358
küçük bloklar, 9. Bölüm
kütüphaneler, 101, 177-8, 181, 182, 183, 193, 194, 195n, 274, 286, 398, 401, 415-6, ayrıca bkz. kültürel ve sosyal merkezler, nirengi noktaları

L'Enfant, 195-6
Lafayette Park (Detroit toplu konut projesi), 69

Lake Meadows (Chicago toplu konut projesi), 69
Le Corbusier, 37n, 41-4, 233, 357, 359, 446, 449
Letchworth (İngiltere), 38
Lexington Caddesi (NY), 59
Lincoln Meydanı Projesi (NY), 45
Lincoln, Abraham, 229
Lindy Parkı (Brooklyn), 97
Logan Meydanı (Philadelphia), 113
Londra, 115, 165, 238, 268, 355-7
Los Angeles, 52, 66, 92, 93, 111n, 120-1, 140, 365, 368-9, 391n
  suç, 52
Louisville (Kentucky), 182-3, 197, 217
Louisville Sanat Birliği, 216
Lurie, Ellen, 87, 297
"lüzumsuz" sokaklar, 28, 207
Lynch, Prof. Kevin, 286, 390-1, 396
Lyons, Edith, 375

Madison Caddesi (NY), 59
Madison Meydanı (NY), 267-8
Madison Park (Boston), 113
Madison Square Garden (NY), 267, 373
Manhattan Alt Kesim Birliği, 178, 182
Marcellino, Frank, 218
Marie Antoinette, 454
McGrath, William, 379-81
Meegan, Joseph B., 315n
Mellon Meydanı (Pittsburgh), 126, 191
Meloni, 89
Menninger, Dr. Karl, 129n
merkezi ısıtma, 321-2
Merli, John J., 319n
metropol alanları, 91, 172, 238-9, 436-8
metropol yönetimi, 436-8
Metropolitan Opera (NY), 185, ayrıca bkz. Lincoln Meydanı Projesi (NY)
mezarlıklar, 252
Miami Beach (Florida), 214
Miami metropol alanı, 437
Miller, Richard A., 245
Montreal, 130
Morningside Parkı (NY), 130
Moses, Robert, 9, 95n, 110n, 152, 374-5, 380, 385
Motley, Arthur H., 313
muhitler, 6. ve 15. bölümler
  bir bütün olarak şehir, 138-43, 149, 151, 184, 400, 422, 429
muhitlerin istikrarı, 84, 112, 114, 134, 154, 157, 159-60, 216, 262, 15. Bölüm
Mumford, Lewis, 37n, 39-41, 227, 231n, 372, 388, 420
mutenalaşma, 151, 216, 224, 15. Bölüm, 312, 314, 316, 317, 324, 325, 331, 337, 341, 406, 410, 413, 421, 428, 449
müzeler, 93, 101, 182, 432, ayrıca bkz. sosyal ve kültürel merkezler, nirengi noktaları
Müzik Akademisi (Philadelphia), 416

Nairn, Ian, 404n
Nelson, Richard, 126, 169n, 253
New Deal, 328
New Haven, 326, 379-80, 423-4
New Jersey, 38, 218, 456
New York (NY),
  Aşağı Doğu Yakası 57, 67-8, 88, 96, 115, 128, 146-7, 150n, 152, 159, 278, 290, 300, 320, 324, 349n
  Batı Yakası 134n, 141, 143, 205-6, 320, 394
  Chelsea, 204-5, 225
  Doğu Harlem 35, 76, 80, 86-7, 89, 115, 128, 142, 146, 150n, 152, 156, 253, 290, 317, 319, 324-5
  Doğu Yakası 142, 205-6, 223, 224n, 225, 269, 279
  Greenwich village, 89-90, 122-3, 134, 145-7, 151, 158-9, 204-6, 225, 227, 234-5, 269, 272, 288, 299-300, ayrıca bkz. Hudson Sokağı
  Harlem, 122-3, 196-7, 225, 294-5, 323
  Halk Kütüphanesi 177, 195n, 274, 398, 452
  Morningside Heights, 25-6, 122-3,

135, 279
ortakesim, 41, 97, 225, 269, 360, 367
suç, 52
Yangın Departmanı, 425
Yorkville, 90, 158, 224n, 225, 269
Yukarı Batı Yakası, 68, 146, 412
Yukarı Doğu Yakası, 80, 91, 170
New York Bölge Planlama Birliği, 104, 351, 403n
New York City İskân Müdürlüğü, 62, 333, 406n
New York Şehir Planlama Komisyonu, 254, 280, 320-1, 367n, 375, 426
New Yorker, 69, 130, 206, 207
Nicola, Frank, 192
Niebuhr, Reinhold, 134
nirengi noktaları, 151, 353-4, 397-402, 404n, 416
North Beach, 90, 170, 223, 224n, 231, 290
North End Union (Boston), 53
nüfuz bölgeleri, 66-9

Oak Ridge (Tennessee), 69
Oakland (California), 192, 225, 436
odak noktaları, bkz. nirengi noktaları
okullar, 77, 101, 134, 137n
On Birinci Sokak (NY), 247
Oniki, Papaz Jerry, 95n
orta sınıf, 83-5, 123, 134-5, 159-60, 299-301, 304, 306, 307, 413-4
otobüsler, 359, 365-6, 376, 379-81
otomobiller, 13-4, 16, 27, 43, 66, 111n, 193, 218, 249, 294, 18. Bölüm
otoparklar, 191-2, 253
otoyollar, 24, 183, 218, 277, 279-80, 391n, ayrıca bkz. trafik, sokaklar
Otuz Dördüncü Sokak (NY), 190
Owens, Wilfred 372

örgütlü karmaşıklık, 34, 440, 442-4, 446, 448, 450, 452
örgütsüz karmaşıklık, 440-2, 445-50
özel arazi, 281-3
özyönetim, 135, 138-42, 147-9, 158, 159, 434, 438

Padilla, Elena, 79
Panuch, Anthony J., 329-30, 332-3
para, 29-3, 118, 138-9, 152, 211-2, 262, 274, 289, 308, 16. Bölüm, ayrıca bkz. kredi kara listeleri, sübvansiyonlar
Park Caddesi (NY), 59-60, 141, 190, 246, 381
park tasarımı, 123-132
giriftlik, 123-5
güneş, 123, 126
kapalılık, 123, 127
merkezilik, 123, 125
Park West Village (NY toplu konut projesi), 68
Parkchester (Bronx toplu konut projesi), 217
parklar, 13, 23, 43, 96-100, 4. ve 5. bölümler, 134, 150, 166, 174, 237-8, 277, 283-5, 378, 395
parkta televizyon, 115
"paspas planı", 374
Peets, Elbert, 194, 248
Perkins & Will, 409
Pershing Meydanı (Los Angeles), 120
Philadelphia, 25, 35, 112, 116-9, 151, 154, 206-7, 223, 293, 369, 412n, 415-6
Kuzey Philadelphia, 224n, 227
Society Hill, 213-4, 320
suç, 52, 96
Pittsburgh, 35, 133, 151, 191-2, 365n, 369, 398, 415
planlama komisyonları, 422, 427-9
Planning and Community Appearance, 403

Radburn (New Jersey), 38
Rapkin, Dr. Chester A., 320
Raskin, Eugene, 244, 248, 257
Ratcliff, Richard, 187
Reichek, Jesse, 97
Rittenhouse Meydanı (Philadelphia), 109, 112, 113, 116-7, 121, 122, 124, 126, 142, 196, 206, 223, 224n, 227, 231, 246
Riverside Drive (NY), 225, 233

Rockefeller Plaza (NY), 109, 131, 203
Rogan, Jimmy, 73
Roosevelt, Eleanor, 156
Rouse, James, 350
Roxbury (Massachusetts), 53, 224
Rubinow, Raymond, 147
Rush, Dr. Benjamin, 32

Saarinen, Eliel, 397
Salisbury, Harrison, 10, 157-8, 296, 368-9, 372, 426-7
San Francisco, 25, 45, 89, 124, 127, 193-6, 224n, 245, 281, 369, 382, 395, 396, 398, 415, 436
sanayi, 28, 37, 167, 177, 197, 218, 288, 307-8, 448, ayrıca bkz. sınır vakumları
sanayi siteleri, 280, 283
Santangelo, Alfred E., 321-2
saptırıcı rekabet, 272, 274-5
Sara Delano Roosevelt Parkı (NY), 95, 120, 125
satranç taşları, 188-90, 193, 196
Sekizinci Sokak (NY), 263-4, 267, 273
Seksen Dokuzuncu Sokak (NY), 200
Seksen Sekizinci Sokak, Batı (NY), 200, 202, 204
Seksen Yedinci Sokak (NY), 202
semtler, 138, 142-58, 261, 275-6, 323-5, 331-3, 370-1, 21. Bölüm
Seward Evleri (New York toplu konut projesi), 349n
Shaffer, Marshall, 340n
Sheil, Bernard J., 315n
sigorta şirketleri, 112, 167, 269-70, 311, 322, 327, 330, 414, 441, 448
Simkhoviç, Mary K., 159
Simon, Kate, 171, 258
Sinclair, Upton, 315
sınır vakumları, 109, 117, 14. Bölüm, 320, 405
siyahlar, 196, 228, 292-5, 302-4
Smith, Larry, 188
sokak aydınlatması, 61-4
sokak genişletme, 145-6, 377-8
sokak muhitleri, 138, 140-3, 149, 151
sokaklar, 140-3, 355-62, 380, 393, 396, 457, ayrıca bkz. kaldırımlar
sosyal ve kültürel merkezler, 24, 44-5, 60, 113, 121, 135, 136, 150n, 167, 183, 192-4, 196, 277, 280, 283, 288, 365n, 405, 414-6, 432, 445
Spokane, 400
St. Louis, 25, 349, 401
  su tankı, 401
  suç, 52, 94-6
standart metropol alanları, 52, 238, 436
Steffens, Lincoln, 293
Stein, Clarence, 37n, 39-41, 388, 447
Stuyvesant Town (NY toplu konut projesi), 68-9, 139, 213, 235
suç oranları, 52
suç, 51-3, 94-8
sübvansiyonlar, 209-10, 328-31, 17. Bölüm, 410
süper bloklar, 28, 40, 42, 68, 96, 99, 202, 207, 227

şehir merkezleri, 190-3, 222, 266-8, 415
şehir planlama (geleneksel), 1. Bölüm, 65, 100, 104, 108, 109, 193, 199, 241, 307-8, 318, 321, 337, 389, 420, 429, 440, 444-6, 448-9
şehirler (tanım), 50, 165
şirket kasabası, 38, 454

Tankel, Stanley, 351
Tannenbaum, Dora, 150n
tarihi binalar, 272, 315n, ayrıca bkz. nirengi noktaları
tehlike, bkz. asayiş
tek yönlü yollar, 280, 363, 365-6, 372, 376, 379
tekelci planlama, 91, 213-4, 447
Telegraph Hill, 90, 170, 223, 224n, 231
Teslis Kilisesi (NY), 398
Thompson, Stephen G., 219n
ticari kuluçka, 218
Tillich, Paul J., 257-8
Time Inc., 219n
Times Meydanı (NY), 129n, 253n
trafik, 27, 249, 18. Bölüm
Tugwell, Rexford G., 328

Turner, William, 32
tutkal fabrikaları, 251-2

umumi tuvaletler, 90
Union Carbide, 246n, 395
Union Meydanı (San Francisco), 124
Union Yardımlaşma Derneği (Doğu Harlem, NY), 35, 139, 297, 409
Unwin, Sör Raymond, 37n, 227
uydu kasabalar planlama, 239-41, ayrıca bkz. Yeşil Kuşak kasabaları, bahçeşehir
uyuşturucu, 88, 144, 146
uzun bloklar, 141, 9. Bölüm, 237, 247

Üçüncü Cadde (NY), 205
ütopya, 37, 39, 42, 62, 76, 215n, 307, 339-40, 388-9

vandalizm, bkz. suç
vergi ayarlamaları ve indirimleri, 273-4, 333, 345, 403n
vergi fonları, bkz. para
vergi matrahı, 273
Vernon, Raymond, 167, 188
Vladeck Evleri (NY toplu konut projesi), 68

Wagner Evleri (NY toplu konut projesi), 324
Wall Street (NY), 176, 191n, 362
Wanamaker's, 169n
Washington (DC), 25, 194-95
Washington Evleri (NY toplu konut projesi), 54, 62
Washington Meydanı (NY), 109, 122, 124, 125, 147
Washington Meydanı (Philadelphia), 112-3, 117, 118
Washington Meydanı Parkı Acil Durum Komitesi, 147, 157n
Washington Square Village (NY toplu konut projesi), 215n
Weaver, Dr. Warren, 439-42, 446
Welles, Orson, 92
Welwyn (İngiltere), 38
West Village Önergesini Geri Alma ve Uygun Bir Önerge Sunma Amaçlı Ortak Komite, 157n
Western Addition, 223, 224n
Wheaton, William, 351
White Horse (bar), 60-1, 71
Whitney, Henry, 235
Whyte, William H., Jr., 10, 15, 157n
Wilshire Bulvarı (Los Angeles), 245
Wright, Henry, 39, 40

yabancılar, 50, 55-6, 60-2, 73-5, 230
yalıtılmış sokaklar, 204-5
"yapılandırınaına", 420, 428
yardım kuruluşları, 431
yasalar, 15, 40, 41, 45, 228, 248, 255, 289, 296, 316, 321-22, 329, 331-34, 347n, 349
yayalar, 358-63
Yeni Delhi, 361
yeniden imar, bkz. kentsel yenileme
Yeşil Kuşak kasabaları, 48
yıpranma payı (bina maliyetleri), 333
"yiyecek planı" 214
yoğunluk (nüfus ve/ya konut), 38, 42, 153, 172, 198, 220, 11. Bölüm, 287, 294-5, 298-9, 305, 348, 370
Yurttaş Sendikası, 431
Yüksek Mahkeme, 329
yükseltilmiş tramvay, 205
yüzme havuzları, 128

Jane Jacobs
Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı

Güzel bir sokağın ya da parkın şehirde yaşayanlara nasıl bir yararı vardır? Şehrin sokağında yürüyebilme isteği ile otomobil sürme isteği bağdaşabilir mi? Şehirlerde çeşitliliğin sürmesinin koşulları nelerdir? Çöküşe yol açan veya beraberinde yenilenmeyi getiren kuvvetler hangileridir? Sağlıklı bir şehir hayatı için ne gibi planlama taktiklerine başvurulabilir?

Yüzyılın belki de en devrimci değişikliklerinin, dünyayı irdelemek için kullandığımız zihinsel yöntemlerde gerçekleştiğini söyleyen Jane Jacobs, şehir planlaması alanında da benzer bir paradigma değişiminin gerekliliğine dikkat çekiyor. Şehirleri basit problemlerden ziyade örgütlü karmaşıklık problemleri olarak ele alarak, süreçler üzerine düşünerek, tikelden genele doğru akıl yürüterek, ortalama niceliklerin nasıl işlediğini anlamak için ortalama dışı niceliklere bakarak içinde yaşadığımız şehirlerin gerçekten nasıl işlediğini anlayabileceğimizi ve böylece bu işleyişi daha iyi hale getirebilecek stratejileri saptayabileceğimizi söylüyor.

Amerikan şehirciliğindeki tarihsel gelişmelerin kusursuz ve sorunsuz olduğunu varsayarak, sorgusuz sualsiz aynı yolu tutanlar için çok değerli derslerle dolu olan bu kitap, açık ve berrak sosyal tercihleri sayesinde bugün de anlamını koruyan bir klasiktir.

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-784-5

9 789753 427845

Metis Yayınları
www.metiskitap.com